

АРТУР ҚОНАН ДОИЛ

ШЕРЛОК ХОЛМС
ҲАҚИДА ҲИКОЯЛАР

ГОШКЕНТ
«ЮЛДУЗЧА»
1989

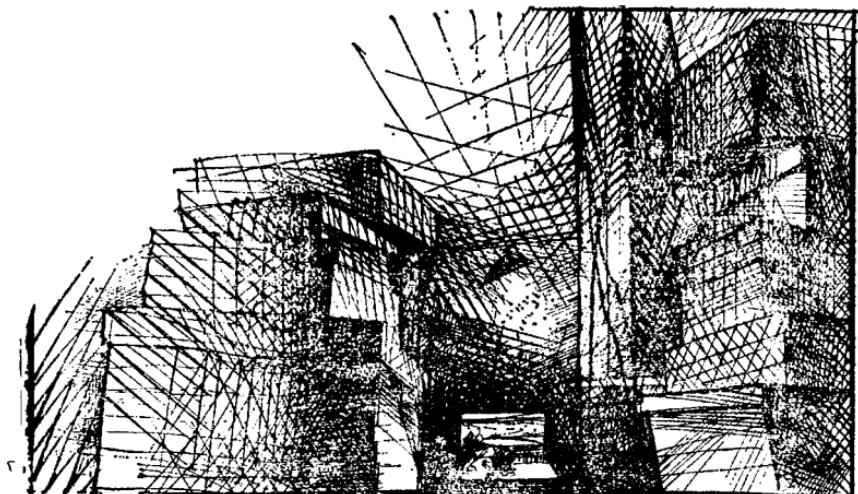
И (Ингл)
Д 67

Муҳаррир Шоийим Бўтаев

Д 4704000000—64
360 (04) 89 06—89

ISBN 5—8250—0116—6

© «Юлдузча», нашриёти, 1989

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ

Бу воқеа ўтган йили кузда бўлган эди. Шерлок Холмснинг ҳузурида аллақандай жуда семиз, ўрта ёшлардаги қизғиши-малла киши ўтиради. Мен ичкарига кирмоқчи бўлдим-у, лекин икковларини қизғин суҳбат устида кўриб, чиқиб кетишга шошилдим. Аммо Холмс мени хонага сургаб олиб кириб, эшикни беркитди.

— Келганингиз айни муддао бўлди, азизим Уотсон,— деди у мулойимгина.

— Сизларга халал бермай дедим. Назаримда, бандек кўриндингиз.

— Ҳа, бандман. Жуда ҳам бандман.

— Нариги хонага чиқиб кутиб тура қолсан бўлмасмикин?

— Йўқ, йўқ... Мистер Уилсон,— деди у семиз кишига мурожаат қилиб,— бу жентльмен муваффақиятли чиққан тадқиқотларимнинг кўпчилигига менга анчамунчा дўстона ёрдам кўрсатган. Аминманки, сизнинг ишингизда ҳам фойдаси тегса керак.

Семиз киши ўтирган еридан сал қўзғалиб менга

бош иргади; унинг семизликдан қисилиб кетган кичкина кўзлари менга синчковлик билан тикилди.

— Мана бу ерга, диванга ўтириңг,— деди Холмс.

У креслога ўтирди ва ўйга толадиган вақтларидаги одатига кўра иккала қўлининг учларини чирмаштириди.

— Биламанки, азизим Уотсон,— деди у,— сиз менинг ҳамма ғайриоддий нарсаларга, кундалик ҳаётимизнинг маромини бузадиган ҳамма нарсага ишқибоз эканлигимни маъқуллайсиз. Агар сизда шу ғайриоддий воқеаларга ишқибозлик бўлмагандан менинг камтарона саргузаштларимни шу қадар завқ-шавқ билан ёзиб бормас эдингиз... Зотан, сидқидилдан айтишим керакки, сизнинг баъзи ҳикояларингизда менинг фаолиятим бир қанча бўяб кўрсатилади.

— Ростини айтганда, сизнинг саргузаштларингиз менга ҳамиша ниҳоятда қизиқ бўлиб туюларди,— деб эътироф билдирам мен.

— Куни кечагина сизга энг зўр хаёл кучи ҳам кундаклик ҳаётимизда учрайдиган ғайри оддий ва аломат ҳодисаларни тасаввур этишдан ожиз, деган эдим шекилли.

— Мен ўша заҳотиёқ бу фикрингиз унчалик тўғри бўлмаса керак, деган эдим.

— Шунга қарамай, доктор, мени ҳақ дейишга мажбур бўласиз, акс ҳолда, сизни шу қадар сон-саноқсиз, ажойиб ва ғаройиб фактларга кўмиб ташлайманки, фикримга қўшилишга мажбур бўлиб қоласиз. Мана, ақалли ҳозир менга мистер Жебез Уилсон айтиб берган воқеани олайлик. Бу воқеа бўлиб ўтган вазият мутлақо содда, оддий, ҳолбуки, умрим бино бўлиб бундай ажойиб воқеани эшитган эмасман... Мумкин бўлса, мистер Уилсон, ҳикоянгизни такрорласангиз. Буни сиздан, дўстим доктор Уотсон ҳикоянинг бошини эшитсин, дебгина илтимос қилаётганим йўқ, мен ўзим ҳам ҳар бир икир-чикир тафсилоти билан мумкин қадар яхшироқ танишиб олсам. Одатда менга бирон ҳодисани ҳикоя қила бошлаганларида шунга ўхшаган минглаб ҳодисалар эсимга тушади. Аммо эътироф этишга мажбурманки, мен ҳеч қачон бунга ўхшаган воқеани эшитган эмасдим.

Семиз мижоз бир оз фуурланганнамо кўкрагини көриб, пальтосининг ич чўнтағидан ғижимланган кир газета олди-да, уни тиззасига ёзиб қўйди. У бўйини чўзib босилгандан эълонларга кўз югуртиаркан, мен унга бошдан-оёқ разм солиб, Шерлок Холмсга тақлидан, унинг кийими ва ташки қиёфасига қараб ким эканлигини билиб олишга тиришдим.

Афсу⁴ски, менинг кузатишларим деярли ҳеч қандай на-
тижа бермади. Бир кўришдаёқ унинг ўзига бино қўйган,
бекаросат, тепса тебранмас, оддийгина бир майда дў-
кондор эканини пайқаш мумкин эди. Катак кулранг
шими беўхшов, киргина қора сюргутининг тугмалари
солинмаган, қора пимчаси устида тилла суви юритилган
йўғон мис занжир йилтириар, унинг учидаги жевак ўрнида
парма билан тешилгани аллақандай бир тўртбурчак ме-
тталл парчаси осилиб турар эди... Нимдошина цилиндри
ва фижим баҳмал ёқали, ўнгидек кетган қўнғир пальточи
ёнгинасидаги стулда ётарди. Хуллас, бу одамга қанча
разм солмай, унинг қизғиш социдан бошқа кўзга таш-
ланадиган жойини кўрмадим. Унинг қандайдир хунук
бир воқеадан саросимада эканлиги кўриниб турарди.

Менинг машғулотим Шерлок Холмснинг синчков на-
заридан четда қолмади.

— Албатта, ҳар кимга аёнки,— деди у табассум
билан,— бизнинг меҳмонимиз бир вақтлар жисмоний
меҳнат билан шуғулланган, у бурнаки искази, франк-
масонлардан¹, Хитойда бўлган, сўнгги ойларда кўп хат
ёзишга тўғри келган. Бу аён-ошкор фактлардан бошқа
ҳеч нарсани пайқаёлмадим.

Мистер Жебез Уилсон креслодан сапчиб турди ва
шаҳодат бармоғини газетадан олмай, ошнамга тикилиб
қолди.

— Сиз буларни ҳаммасини қандай қилиб билиб ол-
дингиз, мистер Холмс?— деб сўради у.— Масалан, сиз
менинг жисмоний меҳнат билан шуғулланганимни қаёқ-
дан биласиз? Ҳа, дарҳақиқат, мен ўз фаолиятимни ке-
масоз дурадгорликдан бошлаганман.

— Буни қўлларингиз айтиб турибди, муҳтарам сэр.
Ўнг қўлингиз чап қўлингиздан каттароқ. Сиз шу қўлин-
гиз билан ишлаганингиз учун унинг мушаклари бақувват-
роқ бўлиб қолган.

— Бурнаки искашимни-чи? Франкмасонлигимни-чи?

— Франкмасонлигингизни пайқаш қийин эмас, чуп-
ки сиз жамиятингизнинг қатъий низомига амал қилмай

---

¹ Франкмасонлар (қисқартирилган шакли—масонлар)—
қачонлардир бир қадар тараққийпарвар аҳамиятга эга бўлган яши-
рии жамиятнинг аъзолари. Шерлок Холмс даврида бу жамиятга
асосан майда дўкондорлар, фермерлар ва шу кабилар кира бошли-
ган эдилар.

ярим доира ва доира¹ тасвири бор илгакли тугма тақиб юрибсиз.

— Э, ҳа! Бу эсимга ҳам келмабди... Кўп ёзишга тўғри келганини қандай пайқадингиз?

— Йилтираб кетган ўнг енгингиз билан чап енгингизнинг тирсаги атрофидаги тақир бўлиб қолган мовут яна нимадан гувоҳлик бера олиши мумкин?

— Хитойда бўлганимни-чи?

— Ўнг билагингизда кўриниб турган балиқча тасвири Хитойдагина чекилган бўлиши мумкин. Мен татуировкаларни ўргангандан, улар ҳақида ҳатто мақолалар ҳам ёзганиман. Балиқ тангачаларини нафис пуштиранг билан бўяш одати фақат Хитойдагина хос. Соатингизнинг занжиридаги Хитой тангасини кўрганимдан сўнг Хитойда бўлганингизга узил-кесил қаноат ҳосил қилдим.

Мистер Жебез Уилсон қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Шунақа денг?!-- деди у.— Мен аввалига сиз буларни аллақандай аломат йўллар билан топасиз шекили, деб ўйлаган эдим, энди билсан, осонгина топаётган экансиз.

— Фикримча, Уотсон, бундай хulosага қандай йўл билан келганимни тушунириб хато қилдим шекилли,— деди Холмс,— ўзингизга маълумки, «*Ottone ignotum pro, magnifico*»², агар мен ростгўй бўлсан, камтарона шуҳратимга путур етадиганга ўхшайди... Эълонни топдингизми, мистер Уилсон?

— Топдим,— деб жавоб берди у йўғон, қизил бармоғини газета стуннинг ўртасига нуқиб тураркан.— Мана у. Ҳамма иш шундан бошланди. Ўзингиз ўқиб кўринг, сэр.

Мен газетани олиб, ўқидим:

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ. Лебанонлик (АҚШ Пенсильвания) марҳум Иезекия Хопкинснинг васиятига биноан Уюшмага яна бир киши ишга олинадиган бўлди. Ҳафтасига муайян иш учун тўрт фунт стерлинг нақд маош берилади. Эс-ҳуши жойида, зеҳни ўткир, йигирма бир ёшдан кам бўлмаган ҳар бир малла тусли киши бу

¹ Ярим доира ва доира — масонлик белгилари. Илгари бу белгилари маҳфий эди, аммо ҳозирги масонлар қадимий низомни бузиб, бу белгиларни кўпинча жевакларни ва илгакли тугмаларига тақиб юрадилар.

² «Ҳамма номаълум нарсалар бизга ажойиб бўлиб кўринади» (лотинча).

ишига яроқли топилиши мумкин. Уюшманинг Флит-стрит, Попс-коортдаги идорасига, душанба кунлари соат ўн бирда шахсан Дункан Россга мурожаат қилинсин.

— Жин урсин, бу нима дегани ўзи?— деб юбордим мен, ана шу ғалати эълонни икки бор ўқиб чиқарканман.

Холмс сассизгина кулди-да, креслода ўтирган жойида ғужанак бўлиб олди, бу унинг роса ҳузур қилаётганидан далолат бергучи эди.

— Чакана эълон эмас-а, нима дейсиз?— деди у.— Хўш, мистер Уилсон, ҳикоянгизни давом эттириб, бизга ўзингиз ҳақингизда, уйингиз ҳақида, бу эълон сизнинг ҳаётингизда қандай роль ўйнагани ҳақида гапириб беринг. Сиз эса, доктор, мумкин бўлса, бу қайси газета эканини, қачон чиққанини ёзиб қўйсангиз.

— «Эрталабки хроника». 1890 йил 27 апрелдаги сони. Роппа-роса икки ой бурун чиққан экан.

— Жуда соз. Давом эттиринг, мистер Уилсон.

— Илгари айтганимдек, мистер Шерлок Холмс,— деди Жебез Уилсон пешонасини артиб.— Сити яқинидаги Сэкс-Кобург-скверда кичкинагина бўнак кассам бор. Ишларим илгари ҳам унча яхши эмас эди, сўнгги икки йил давомида эса ундан келадиган даромад амал-тақал билан тириклик ўтказиб туришгагина етарди. Бир вақтлар икки ёрдамчим бор эди, ҳозир эса битта: унга ҳам ҳақ тўлашим оғир эди-ю,. аммо у менинг ишимни ўрганиш имкониятига эга бўлиш учун ярим маош эвазига ишлашга рози бўлди.

— Ўша ҳимматли йигитчанинг оти нима?— деб сўради Шерлок Холмс.

— Номи Винсент Сполдинг, уни йигитча деб бўлмайди. Ёши нечадалигини айтиш қийин. Ундан эпчилоқ ёрдамчини топишим маҳол. Унинг менсиз ҳам куни ўтиб, икки баробар ортиқ пул топа олишини ҳам жуда яхши тушунаман. Модомики, у мамнун экан, унга ўз манфаатларимга путур етказадиган фикрларни уқтиришимнинг нима ҳожати бор?

— Дарҳақиқат, нима ҳожати бор? Назаримда, жуда омадингиз келган экан: сиз ёрдамчингизга унинг бажарадиган ишига бошқаларга қараганда икки баробар кам ҳақ тўларкансиз. Бизнинг давримизда бундай бетама хизматчилар камдан-кам учрайди.

— О, ёрдамчимнинг камчиликлари ҳам бор!— деди мистер Уилсон.— Сурат олишга бунақангги ишқибоз одамни ҳеч қачон учратмаган эдим. Иш вақтида ҳам

аппаратини шақиллатгани-шақиллатган, кейин эса худди қүён иниҳа уриб кетгандек ертўлага шўнгийдидар, пластинкаларни дорига солиб очилтиради. Унинг катта нуқсони шу. Умуман эса чакки хизматчи эмас.

— У ҳозир ҳам хизматингизни қилиб турган бўлса керак?

— Ҳа, сэр. Ўшаю амал-тақал қилиб овқат пишириб, уйни супуриб-сидириб турадиган ўн тўрт яшар қизалоқ, Бошқа ҳеч кимим йўқ, хотиним ўлиб кетган, болаларим ҳам йўқ. Учаловимиз тинчгина турмуш кечираётубимиз, сэр, уйнинг чироини ёқиб, ижара ҳақини тўлаб турмиз — кўрган-кечирганимиз шу... Бу ёълон бизни йўлдан адаштирди,— деб гапини давом эттириди мистер Уилсон. — Бугун роппа-роса саккиз ҳафта бўлади Сполдинг қўлида шу газета билан идорамга кириб келганига.

«Қани энди мени ҳам худо малла қилиб яратган бўлса, мистер Уилсон».

«Нега?»— деб сўрадим мен.

«Мана,— деди,— Маллалар уюшмасида янги ўрин тайин қилиннибди. Бу ўринни эгаллаган одам ҳазилакам даромадга эга бўлмайди. У ерда ишга кирмоқчи бўлган талабкорлардан кўра бўш ўринлар кўпроқ бўлса керак, васийлар ҳам пулларни нима қилишларини билмай роса бошлари қотаётгандир. Агар сочимнинг ранги ўзгариб қолганида борми, албатта ўша сердаромад ўринни эгаллардим».

«Маллалар уюшмаси нима дегани ўзи?»— деб сўрадим мен.

— Биласизми, мистер Холмс, мен юримсак эмасман, иш кетидан қувмайман, иш ўзи мени қидириб келадиган бўлгани учун, баъзан ҳафталаб остона ҳатлаб кўчага чиқмайман. Шунинг учун ҳам оламда бўлаётган ишлардан бехабар қоламан, янгиликларни ҳамиша мароқ билан эшитаман...

«Сиз наҳотки Маллалар уюшмаси ҳақида ҳеч қачон эшиитмаган бўлсангиз?»— деб сўради таажжуб билан Сполдинг кўзлари чақчайиб.

«Ҳеч қачон».

«Бу мени жуда ҳам таажжублантиради, чунки сиз ўша бўш ўринни эгаллашга ҳақ-хўқуқи бўлганлардан бирисиз-ку».

«Бу қанча даромад келтириши мумкин?»— деб сўрадим.

«Йилига икки юз фунт стерлингга яқин, ортиқ эмас, жуда ҳам енгил иш, бунинг устига айни вақтда ҳар қан-

дай бошқа иш билан ҳам бемалол шуғулланаверса бўлади».

Табиийки, қулоқларимни динг қилдим. Чунки менинг муассасам сўнгги вақтларда жуда оз даромад келтироқда, йилига қўшимча икки юз фунт эса анча кунимга яраши мумкин эди.

«Бу Уюшма ҳақида билганларингизни айтиб беринг»,— дедим.

«Ўзингиз кўриб турибсизки,— деб жавоб берди Сполдинг менга эълонни кўрсатиб,— Маллалар уюшмасида бўш ўрин бор экан, мана бу адреси, тафсилотларини билмоқчи бўлсангиз шунга мурожаат қилишингиз мумкин. Билишимча, бу Уюшмага Иезекия Хопкинс деган американлик бир довдир табиатли миллионер асос солган. Унинг ўзи қизғиши-малла тусли бўлиб, дунёдаги ҳамма маллаларга хайриҳоҳ экан. У ўлаётганида ўз вассийларига катта маблағ қолдириб, бу маблағни соchlари тўқ малла тусдаги одамларнинг қисматларини енгиллатишга ишлатишини васият қилган экан. Айтишларича, бу баҳтиёр одамларга туппа-тузук маош тўлашармиш, улардан деярли ҳеч қандай иш талаб қилишмасмиш».

«Ахир малла одамлар миллион-миллион-ку,— дедим мен,— уларнинг ҳар бири ҳам бўш ўринни эгаллагиси келади».

«Сиз ўйлаганчалик кўп эмас, улар,— деб жавоб берди у.— Кўриб турибсизки, эълон фақат лондонликларга, шунда ҳам катта кишиларга қаратилган. Ўша американлик Лондонда туғилиб, ёшлигини шу ерда ўтказган, ўзи туғилиб ўсган шаҳарга валинеъматлик қилмоқчи бўлган. Бундан ташқари, эшитишимга қараганда Маллалар уюшмасига соchlари оч-малларанг ёки тўқ-малларанг шахсларнинг мурожаат қилишлари фойдасиз — у ерда соchlари ёрқин, кўзни қамаштирадиган, қизғиши-малла тусдаги кишиларнинг ишга олишаркан. Агар сиз бу таклифдан фойдаланмоқчи бўлсангиз, мистер Уилсон, Маллалар уюшмасининг идорасига кириб борсангиз кифоя. Аммо бир неча юз фунт деб асосий машғулотингиздан алаҳсираб юришингизнинг маъноси бормикан?..»

Ўзларингиз кўриб турибсизларки, жентльменлар, менинг сочим ёрқин, сержило тусга эга бўлган тўқ-малларанг соч, маллалар рақобат қилиб қолганларидаги ҳам барибир мен бу бўш ўринни эгалласам керак, деб ўйлаган эдим. Винсент Сполдинг бу ишдан ҳар томонлама хабардор бўлганлиги учун менга катта ёрдам бериши мумкин эди, шунинг учун ҳам дарчаларни кечгача ёпиб

қўйиб, мени Уюшма биносига кузатиб боришини буюрдим. У бугун ишдан озод бўлганига жуда севиниб кетди. Биз идорани беркитиб, эълонда кўрсатилган адресга қараб жўнадик.

У ерда шундай бир томошани кўрдимки, мистер Холмс, бундай томошани энди сира ҳам кўролмасам керак. Шимолдан, жанубдан, шарқдан, ғарбдан кимнингки сочи сал-пал малла тусли бўлса, эълонни ўқибоқ Ситига ёпирлиб келавериби. Флит-стритда маллалар тирбанд бўлиб кетган. Попс-коорт эса апельсинфурушниг ғалтак аравасига ўхшар эди. Мен ҳеч қачон Англияда шунча малла бордир, деб ўйламаган эдим. Бу ерда малларанг тусининг ҳамма турлари бор, похолранг, лимонранг, қизғиранг, гиштранг, ирланд сеттерлари тусидаги, сафро тусидаги, лой тусидаги ранглар бор; аммо Сполдинг айтганидек, чинакам ёрқин, қизғиши-малларанг тусдаги бошлар бу ерда жуда оз эди, Шунга қарамай, бу ерга тўпланган оломонни кўриб, умидим пучга чиқай деб қолди. Сполдинг эса бўш келмади. Қандай эвини қилганини билмайман-у, у жон-жаҳди билан тиқилиб-суқилиб мени халойиқ орасидан олиб ўтди, биз идора зинапояси олдига етиб бордик. Одамлар турнақатор тизилиб зинапоядан чиқиб-тушиб турар эди; баъзилари умид-ишиёқ билан чиқиб боришар, баъзилари эса маъюслик билан тушиб келишар эди. Биз олдинга ёриб ўта-ўта тез орада идорага кириб бордик...

— Сиз жуда қизиқ дуч келиб қолибсиз! — деди Холмс, мижози хотирлаб олиш учун бир чимдим бурнаки исказ индамай қоларкан. — Марҳамат, ҳикоянгизни давом эттиринг.

— Идорада иккита ёғоч стул билан оддийгина қарагай столдан бошқа ҳеч нарса йўқ, унда мендан ҳам маллароқ кичкина бир одам ўтиради. У стол олдига келган номзодларинг ҳар қайсиси билан бир-икки оғиз сўзлашиб, уларнинг ҳар қайсисидан қандай бўлмасин бир шуқсон топарди. Афтидан, бўш ўринни эгаллаш унча осон эмас эди. Бироқ биз ўз навбатимизда столга яқинлашиб борар эканмиз, кичкина одам мени бошқа номзодларга қараганда анчагина хушмуомалароқ қарши олиб, ичкарига кирган заҳотимизоқ биз билан холи гаплашиш учун эшикни ичкаридан беркитиб қўйди.

«Бу киши мистер Жебез Уилсон, — деди ёрдамчим. — У Уюшмадаги бўш ўринни эгалламоқчи эди».

«У бу ўринга жуда муносиб, — деб жавоб берди ҳа-

лиги одам.— Мен кўпдан бери бундай ажойиб сочни кўришга мұяссар бўлмаган эдим!»

У бир қадам орқага ташлаб, бошини бир томонга қийшайтирди-да, соchlаримга шу қадар узоқ тикилиб қолдикни, мен жуда ўнгайсизландим. Кейин бирдан олдинга ташланиб қўлларимга ёпишиди-да, қизғин табриклади.

«Мен ҳардамхаёллик қилсан инсофдан бўлмас,—деди у.— Бироқ ишонаманки, баъзи эҳтиёт чораларни кўрсан мени кечирасиз».

У иккала қўли билан сочимни чапгаллаб шундай тортдикни, оғриқдан додлаб юбордим.

«Кўзларингиздан ёш чиқиб кетди,— деди у сочимни қўйиб юбориб.— Демак, ҳаммаси жойида. Кечирасиз, эҳтиёт бўлмасак бўлмайди. Чунки бизни икки марта парик кийиб келиб, яна бир марта сочини бўяб келиб алдашган. Сизга бальзиларнинг шундай виждонсизларча ишлатган ҳийлаи найрангларини айтиб беришим мумкинки, одамларга нисбатан нафратингиз ошиб кетади».

У дераза олдига бориб, бўш ўрин банд қилинганлигини қичқириб айтди. Пастдан оҳ-воҳ, ўқинч садолари эшитилди, халойиқ ҳар томонга тарқалиб кетди, тез орада бу атрофда мени ёллаётган ҳалиги одам билан иккимиздан бошқа малла қолмади.

«Менинг отим мистер Дункан Росс,— деди у,— мен ҳам саховатли валинеъматимиз қолдирган ўша фонддан нафақа оламан. Сиз ўйланганимисиз, мистер Уилсон? Ойлангиз борми?»

Мен бефарзанд, сўққабош одам эканлигимни айтдим, Унинг чеҳрасида қайғу излари кўринди.

«Ё раббий!— деди у тундлик билан.— Ахир бу жуда ҳам жиддий тўсиқ-ку! Афсуслар бўлсинки, сиз ўйланмаган экансиз! Фондmallаларни боқиши учунгина эмас, уларнинг насл-насабини кўпайтириб, тарқатиш учун барло қилинган эди. Афсус, бўйдоқ экансиз-да!»

Бу сўзларни эшитарканман, тарвузим қўлтиғимдан тушиб кетди, мистер Холмс, нега десангиз, мени олишмас экан, деб хавотирга тушиб қолдим: аммо у ўйлаб кўриб йўлини топишини айтди.

«Сиздан бошқа ҳар қандай одам бўлганда ҳам қоидадан чекинмасдик, аммо шундай сочи бор одамни қўллаб-қувватлаш мумкин. Янги вазифангизни қачондан ёътиборан адо эта бошлашингиз мумкин?»

«Бу бир оз мушкулроқ, чунки мен бошқа бир муасасада бандман»,— дедим.

«Бунисидан ташвишланманг, мистер Уилсон!— деди

Винсент Сполдинг.— У ишни сизсиз ўзим ҳам эплайверман».

«Бу ерда қайси соатларда банд бўламан?»—деб сўрадим мен.

«Ўндан иккигача».

Бўнак кассаларида асосий иш кечқурунлари, айниқса, маош берилиши арафасида пайшанба, жума кунлари бўлади, шунинг учун унча-мунча пул ишласак чакки бўлмас, деган қарорга келдим. Қолаверса, ёрдамчим ишончли одам, керак бўлганда bemalol ўрнимда ишлайверади.

«Бу соатлар менга тўғри келади,— дедим.— Қандай маош тўлайсизлар ўзи?»

«Хафтасига тўрт фунт».

«Қиладиган ишим нимадан иборат бўлади?»

«Муайян ишдан иборат бўлади».

«Муайян иш деганингиз нима?»

«Иш вақтида сиз идорамиизда ёки, ақалли, идорамиз жойлашган бинода бўлишингиз керак. Борди-ю, бирон марта иш вақтида кетиб қоларкансиш, бу хизматдан умрбод маҳрум бўласиз. Васият қилувчи айниқса шу моддага қаттиқ риоя қилишни талаб этган. Агар бирон марта иш вақтида идорамиздан чиқиб кетсангиз, талабларимизни бажармаган ҳисобланасиз».

«Агар гап кунига тўрт соат вақт ҳақида кетаётган бўлса, идорадан чиқиб кетишни хаёлимга ҳам келтирмайман»,— дедим.

«Шуни билиб қўйингки,— деб тақорорлади мистер Дункан Росс,— биз кейин ҳеч қандай авф-ўтинчларингизга қулоқ солмаймиз. Ҳеч қандай касал, ҳеч қандай иш баҳона бўлолмайди. Хизмат вақтида идорада бўлишингиз шарт — бўлмаса хизматдан кетасиз».

«Ишим нимадан иборат бўлади?»

«Сиз «Британия қомуси»ни кўчириб ёзасиз. Биринчи томи — мана шу шкафда. Сиёҳ, патқалам, қофоз билан босма қофозни ўзингиз олиб келасиз: биз эса сизга стол билан стул берамиз. Эртадан иш бошлай оласизми?»

«Албатта», деб жавоб бердим.

«Ўндай бўлса, хайр, мистер Жабез Уилсон. Шундай яхши ўринни эгаллашга муваффақ бўлганингиз билан сизни яна бир марта табриклишга рухсат этинг».

У менга бош силкиди. Хонадан чиқиб, омадим келганидан қувонганча ёрдамчим билан уйга қараб жўнадим. Мен бу ҳодиса ҳақида кун-узукун ўйладим, кечга бориб ҳафсалам пир бўлаёзди, чунки миямга, бу ишларнинг

ҳаммаси шунчаки бир қаллоблик бўлса керак, деган фикр келди, аммо бу тадбирдан мақсад нима эканлигини ўйлай-ўйлай сира тушунолмадим. Шундай васиятноманинг борлигига, «Британия қомуси»ни кўчириб ёзишга одамлар шу қадар кўп пул тўлашга рози эканликла-рига ақл бовар қилмасди. Винсент Сполдинг жон-жаҳди билан менга далда беришга уринарди, аммо мен ёта-ётганимда бу ишдан воз кечишга қатъий қарор қилдим. Бироқ эрталаб миямга, ҳар эҳтимолга қарши у ерга бир бориб кўрай-чи, деган фикр келди. Бир пенинига¹ сиёҳ сотиб олиб, фоз пати билан етти тахта катта қофозни кўтариб Попс-коортга жўнадим. Таажжубки, у ерда ҳамма ишлар жойида эди. Жуда севиниб кетдим. Стол ишлашим учун тайёр қилиб қўйилган, мистер Дункан Росс мени кутиб турган экан. У менга «А» ҳарфидан бошлашни буюриб чиқиб кетди, аммо вақт-вақти билан идорага қайтиб кириб, ишлаётган-ишламаётганимдан хабар олиб туради. Соат иккода у мен билан хайрлашаркан, шунча кўп кўчириб ёзганимни мақтади-да, орқамдан идоранинг эшигини беркитиб олди.

Кунлар шу йўсинда ўтаверди, мистер Холмс. Шанба куни хўжайним столга бир ҳафталик ҳақим — тўртта олтин соверенни² олиб келиб қўйди. Иккинчи ҳафта ҳам шундай ўтди, учинчи ҳафта ҳам. Мен у ерга ҳар куни роппа-роса ўнда бориб, роппа-роса иккода қайтардим. Бора-бора мистер Дункан Росс идорага фақат эрталаблари кирадиган, кейинроқ эса мутлақо кирмайдиган бўлиб қолди. Шунга қарамай, табиий, мен хонадан бир дақиқага ҳам чиқишига журъат қилолмасдим. Чунки унинг келмаслигига амин эмасдим, шундай фойдали ишдан ажралиб қолишдан қўрқардим ҳам.

Саккиз ҳафта ўтди; мен Аббатлар, Артиллерия, Архитектура, Аттика ҳақидаги мақолаларни кўчириб бўлиб, тез орада «Б» ҳарфига ўтаман, деб умид қилган эдим. Анча-мунча қофоз сарф қилган эдим, кўчириб ёзганларим рафга аранг сифарди. Аммо ишим бирдан адойи тамом бўлди-қолди.

— Тамом бўлди-қолди?

— Ҳа, сэр. Бугун эрталаб. Одатдагидек, соат ўнда ишга борсам, эшик қулфлоглиқ, унга бир парча картон қоқиб қўйилибди. Мана у, ўзингиз ўқиб кўринг.

У бизга қўйин дафтарчанинг бир варафича келадиган картон узатди. Картонда қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

¹ Пенини — чақа пул (тўрт тийин миқдорида).

² Соверен — олтин танга (ўн сўм миқдорида).

МАЛЛАЛАР УЮШМАСИ 1890 ЙИЛ, 9 ОКТЯБРДА ТАРҚАТИБ ЮБОРИЛДИ

Шерлок Холмс икковимиз бу қисқа ёзувга ҳам, Жебез Уилсоннинг маъюс қиёфасига ҳам узоқ тикилиб ўтирилди; ниҳоят, ўзимизни тиёлмай қаҳ-қаҳлаб юбордик.

— Бунинг ҳеч куладиган жойи йўқ! — дед қичқириб ўринидан сапчиб турган мижозимиз қизғиши соchlарининг тагларигача қизариб кетди. — Агар сиз ёрдам бериш ўрнига мендан кулмоқчи бўлсангиз, ёрдам сўраб бошқа одамга мурожаат қиласман.

— Йўқ, йўқ! — деб хитоб қилди Холмс, уни яна креслога ўтқазаркан. — Сизнинг ишингиздан ўла қолсам ҳам воз кечмайман. Бу ишнинг янгилигидан дилим баҳра олади. Аммо унинг, мени кечирасиз, ҳар қалай, қандайдир аломат жиҳати бор... Эшикка қоқиб қўйилган бу ёзувни топганингиздан кейин нима чора кўрдингиз?

— Ҳанг-манг бўлиб қолдим, сэр. Нима қилишимни билмадим. Қўшни идораларнинг ҳаммасига кириб чиқдим, лекин у ердагиларнинг биронтаси ҳам ҳеч нарса билмас экан. Ниҳоят пастки қаватда яшайдиган уй эгасининг олдига кириб, Маллалар уюшмасига нима бўлганини билмайсизми, деб сўрадим. У, бунақа ташкилотни сира ҳам эшитмаганман, деб жавоб берди. Шундан кейин ундан, мистер Дункан Росс ким бўлади, деб сўрадим. У, бу исмни биринчи эшитишим, деб жавоб берди.

«Мен тўртинчи рақамили квартирангизни ижарага олган жентльменни айтяпман», — дедим.

«Маллани айтяпсизми?»

«Ха».

«Унинг оти Уильям Моррис. У юрист, жойимни вақтинча ижарага олган эди — унинг доимий идораси ремонт қилинаётган экан. Кеча кўчиб кетди».

«Уни қаердан топса бўлади?»

«Доимий идорасидан. Адресини ташлаб кетган. Мана: «Кинг-Эдуард-стрит, 17, авлиё Павел жомесининг яқинида».

Мен ўша адресга қидириб бордим, мистер Холмс, у ер ёғоч оёқ устахонаси экан; у ердагиларнинг биронтаси ҳам ҳеч қачон на мистер Уильям Морриснинг номини, на мистер Дункан Росснинг номини эшитган экан.

— Шундан кейин нима қилдингиз? — деб сўради Холмс.

— Кейин Сэкс-Кобург-скверга, уйимга қайтиб келдим, ёрдамчим билан маслаҳатлашдим. У менга ҳеч

қандай ёрдам беролмади. У, кутиб тура туринг-чи, почта орқали бирон хабар беришар, деди. Менга бу тўғри келмайди, мистер Холмс. Мен шундай ажойиб жойни осонликча қўлдан берниб қўймоқчи эмасман. Сизнинг мушкул аҳволга тушиб қолган камбағал одамлардан ўз маслаҳатингизни аямаслигингизни эшитиб юардим, шунинг учун тўпла-тўғри олдингизга келавердим.

— Тўғри қилгансиз,— деди Холмс.— Сиз айтган ҳодиса — ажойиб ҳодиса, мен у билан шуғулланиш имкониятига эга бўлгандан баҳтиёрман. Сўзларингизни эшитиб шундай хulosага келдимки, бу иш биринчи қарашда туюлиши мумкин бўлганидан кўра жиддийроқ.

— Ҳа, ҳазилакам иш эмас!— деди мистер Жабез Уилсон.— Мен ҳафтасига тушиб турган мўмайгина тўрт фунтдан маҳрум бўлдим.

— Шахсан сизнинг тўғрингизда гапирадиган бўлсак,— деди Холмс,— бу ғайри оддий Уюшмадан нолишингиз ўринсиз. Аксинча, фаҳмлашимча, сиз у туфайли ўттиз фунтча бойлик ортирибсиз, бундан ташқари «А» ҳарфидан бошланадиган нарсалар ҳақида чуқур билим орттирганингизни айтмаса ҳам бўлади.

— Тўғри, дарҳақиқат шундай, сэр. Аммо мен уларни қидириб топмоқчи эдим, уларнинг кимлигини, агар бу қилмишларини ҳазил деб билса, нега мен билан шутариқа ҳазиллашганликларини билмоқчи эдим. Бу эрмак уларга жуда қимматга тушди: улар ўттиз иккни фунтларидан ажрадилар.

— Биз буларнинг ҳаммасини аниқлашга уриниб кўрамиз. Аммо аввал сизга бир неча савол беришга рухсат этсангиз, мистер Уилсон. Ўша эълонни кўрсатган ёрдамчингиз сизда қачондан бери хизмат қиласди?

— Ўша вақтда бир ойча бўлиб қолган эди.

— Сиз уни қаердан топган эдингиз?

— У менинг олдимга газетада эълон берганимдан кейин келган эди.

— Эълонингизни ўқиб, ўшанинг ўзигина келганимди?

— Йўқ, ўнтача одам келди.

— Нима учун ўшанинг ўзинигина олдингиз?

— Қарасам чақонроқ, ҳақни ҳам кам оладиган.

— Ярим маош олиб ишлашга рози бўлганига учдингизми?

— Ҳа.

— Ўша Винсент Сполдинг деганингизнинг қиёфаси қанақа?

— Кичик жуссали, ғўлабир, серҳаракат. Уттизга бориб қолган бўлса ҳам иягида биронта тук йўқ. Пешонасида кислота куйдирган оппоқ дод бор.

Холмс қаддини ростлади. У жуда ҳаяжонланган эди.

— Ўзим ҳам шундайдир деб ўйлаган эдим!— деди у.— Унинг қулоқларидағи зирак тақадиган тешикларга кўзингиз тушмадими?

— Кўрганиман, сэр. У менга, қулоғимни болалигимда аллақандай лўли хотин тешган, деб тушунтириди.

— Ҳм!— деб қўйди Холмс ва чуқур ўй сурганча ўзини креслонинг суюнчиғига ташлади.— У ҳали ҳам сизникидами?

— Ҳа, албатта, сэр, уни ҳозиргина кўрдим.

— Ўйда йўқлигингизда у ишларингизни дуруст эплаб турадими?

— Нолисам бўлмас, сэр. Зотан, эрталаблари бўнак кассамда деярли ҳеч қандай иш бўлмайди.

— Бас, мистер Уилсон. Бир-икки кундан кейин бу воқеа тўғрисидаги фикримни сизга бажону дил хабар қиласман. Бугун шанба... Умид қиласманки, душанба куни биз ҳамма гапдан воқиф бўлсанак керак.

— Хўш, Уотсон,— деди Холмс мижозимиз кетгач,— сиз буларни нима деб ўйлайсиз?

— Ҳеч нарса деб ўйлаётганим йўқ,— деб рўй-рост жавоб бердим мен.— Бу иш менга ғоятда сирли туюлаётиди.

— Таомил шуки, — деди Холмс,— ҳодиса қанчаки ғалати бўлса, унинг сирли томонлари шу қадар кам бўлади. Оломон орасидан оддий қиёфали одамни топиш нечоғли қийин бўлса, оддийгина жиноятларни аниқлаш ҳам шу қадар мушкул. Аммо бу ҳодисани мумкин қадар тезроқ бартараф қилиш керак.

— Хўш, энди нима қилмоқчисиз?— деб сўрадим.

— Чекмоқчиман,— деб жавоб берди у.— Бу уч марта трубка чеккунча ўйлаб, мағзини чақса бўладиган масала, шунинг учун мени ўн минутча гапга солмай турсангиз.

У озғин тиззаларини йиғишириб қирғий бурнига яқин олиб борганча креслода ғужанак бўлиб олди ва кўзларини юмиб, аллақандай ғалати бир қушнинг тумшуғига ўҳшаган қора сопол трубкасини тишлаган кўйи узоқ ўтириди. Мен уни, ухлаб қолди, деб ўйлаб ўзим ҳам мизгий бошлаган эдимки, қатъий бир қарорга келган одамдек ўрнидан сакраб турди-да, трубкасини каминга қўйди.

— Сарасате¹ бугун Сент-Жемс-холлда чалади,— деди у.— Сиз бунга нима дейсиз, Уотсон? Беморларингиз бир неча соатгина сизсиз туралашармишан?

— Бугун бўшман. Ишим унча кўп вақти олмайди.

— Ундаи бўлса, шляпангизни кийинг, кетдик. Мен аввал Ситига боришим керак. Йўл-йўлакай бирон жойда овқатланармиз.

Биз метрода Олдерстэтгача бориб, у ердан эрталаб эшишган воқеаларимиз юз берган Сэкс-Кобург-скверга яёв жўнадик.

Сэкс-Кобург-сквер оқсуякларга хосроқ, ғарибниша хилват бир майдонча. Тўрт қатор кир-ифлос икки қаватли ғишт уйларнинг деразалари ўт-алаф босган кичкинагина боғчага қараган, боғчанинг ўртасида бир неча туп ирвоққина лавр буталари қурум босган ҳаво билан курашиб жон талашиб ётибди. Зарҳал юритилган учта шар ва муюшга осилган оқ ҳарфлар билан «Жебез Уилсон», деб ёзилган жигарранг лавҳаmallамалла мижозимизнинг муассасаси шу ерда эканлигини билдириб турарди.

Шерлок Холмс эшик олдида тўхтаб, юминқираган мижжалари орасидан чақноқ кўзларини унга тикиди. Кейин кўчадан аста юриб бориб, уйларни диққат билан кўздан кечирганча яна муюшга қайтиб келди. Бўнак кассасининг олдида ҳассаси билан тошкўчани уч марта қаттиқ уриб кўрди, сўнгра эшикка яқин бориб, уни тақиллатди. Эшикни шу ондаёқ соқол-мўйлови қиритишлаб олинган чаққон йигит очди-да, бизни ичкарига таклиф қилди.

— Ташаккур,— деди Холмс.— Мен фақат Стрэндга қандай борса бўлади, деб сўрамоқчи эдим.

— Учинчи кўчага борганда ўнгга буриласиз, кейин тўртинчи кўчага борганда чапга,— деб дарҳол жавоб берди мистер Уилсоннинг ёрдамчиси ва эшикни тақ этиб ёпди.

— Эпчил йигит экан!— деб қўйди Холмс биз яна кўча бўйлаб борарканмиз.— Менингча, у эпчилликда Лондон бўйича тўртинчи ўринда турса керак, довюракликда ёса учинчи ўринда бўлса ҳам ажаб эмас. Унинг тўғрисида унча-мунча маълумотлар бор.

— Назаримда, — дедим мен,— мистер Уилсоннинг ёрдамчиси Маллалар уюшмасида ҳазилакам роль ўйна-

¹ Сарасате (1844—1908) — машҳур испан скрипкачиси ва ва композитори.

маса керак. Аминманки, сиз ундан йўлни фақат ўзини кўриш учунгина сўрадингиз.

- Ўзини эмас.
- Нимани бўлмаса?
- Тиззаларини.
- Хўш, тиззаларида нимани кўрдингиз?
- Кутган нарсаларни кўрдим.
- Кўча тошларини нимага уриб кўрдингиз?
- Муҳтарам доктор, ҳозир гап сотишнинг фурсати эмас, кузатиш керак. Биз — душман қароргоҳидаги айғоқчилармиз. Биз Сэкс-Кобург-скверда баъзи бир нарсаларни билиб олишга муваффақ бўлдик. Энди уларга нариги томондан келиб туташадиган кўчаларни кўздан кечириб чиқамиз.

Сэкс-Кобург-сквер билан муюшдан бурилганимиздан кейинги манзара орасида ер билан осмонча фарқ бор эди. Муюшдан бурилгач, шаҳарнинг Ситини шимол ва ғарб билан боғлаб турадиган асосий қон томирларидан бирн ўтар эди. Бу катта кўча бошдан-оёқ икки оқим ҳосил қилиб ўнгга ва сўлга қатнаб турган экипажлар билан тўлган, йўлкаларда эса ғуж-ғуж ўткинчилар, қатор-қатор ажойиб магазинлар ва ҳашаматли маҳкамаларга қараб худди шу уйларнинг орқасида нақадар ғариб кимсасиз майдон борлигини тасаввур қилиш маҳол эди.

— Ижозат беринг, тўйиб томоша қилиб олай,— деди Холмс муюшда тўхтаб, ҳар бир уйни бирма-бир диққат билан кўздан кечиракан.— Биноларнинг қай тартибда жойлашганини эслаб қолмоқчиман. Лондонни ўрганишга жуда ишқибозман... Аввал Мортимернинг тамаки магазини, кейин газета дўкони, унинг ёнида шаҳар ва шаҳар атрофи банкининг Кобург бўлими, сўнгра вегетарианлар¹ ресторани, ундан кейин Мак-Ферленнинг карета депоси. Ундан уёғида нариги квартал бошланади... Хўп, доктор, ишимиз тамом бўлди ҳисоб. Энди бир оз кўнгилхушлик қилсак ҳам бўлади: бутерброд еб, бир чинни оёқдан қаҳва ичамизу ҳузур-ҳаловат, ором, дилрабо куйлар салтанатига равона бўламиз, у ерда малла мижозлар бошимизни қотириб ғашимизга тегмайди.

Дўстим музикани эҳтирос билан севар, у истеъдодли созандагина эмас, туппа-тузуккина композитор ҳам эди. Бутун кеча давомида ингичка узун бармоқларини музи-

¹ Вегетарианлар — эт емаслар.

ка оҳангига монанд аста-аста қимирлатганча креслода яйраб ўтириди. Унинг табассум қалқан чеҳраси, намхуш хумор кўзлари изтопар Ҳолмсни, ўғри-муттаҳамларнинг кушандаси, шафқатсиз, айёр Ҳолмсни ҳеч эслатмас эди. Ажойиб характери икки нарсадан таркиб топган эди. Унинг пухталиги ҳамда кишини лол қолдирадиган ўткир зеҳни бу киши фазилатининг асосини ташкил этадиган шоирона ўйчанлиги билан курашда туғилган бўлса керак, деб ўйлардим ўқтин-ўқтин. Ҳар доим тамоман ҳолдан тойганига ҳам қарамай ғайрат билан ишга киришиб кета оларди. Унинг кечқурунлари ўз навозишлари ва ноталарига нечоғли хотиржамлик билан берилиб кетишини яхши билардим. Аммо ишқибозлик эҳтироси уни бирдан чулғаб олиб, ўзига хос бўлган ёрқин тафаккур кучи савқи табиий даражасига етиб борар, унинг услубидан бехабар одамлар, қаршимизда оддий бир одам эмас, аллақандай ғайритабиий бир жондор турибди, деб ўйлай бошлар эдилар. Сент-Жемс-холлда кузатиб ўтиракканман, Ҳолмснинг музикага нақадар берилиб кетганини кўриб, у изига тушган одамларни омон қолмасликларини сездим.

— Сиз, доктор, уйга кетмоқидирсиз,— деди у коңцерт тамом бўлгач.

— Уйга кетаман, албатта.

— Менинг яна бир ишим бор, бу уч-тўрт соат вақтимни олади. Кобург-сквердаги ҳодиса — жуда жиддий нарса.

— Жуда жиддий денг?

— У ерда катта жиноятга тайёрлик кўрилмоқда. Мен ишонч билан айтаманки, биз унинг олдини олиб қоламиз. Аммо бугун шанба бўлгани сабабли иш анча мушкуллашади. Қечаси менга ёрдамингиз керак бўлиб қолиши мумкин.

— Соат нечада?

— Соат ўнлардан кейин.

— Роппа-роса ўнда Бейкер-стритда бўламан.

— Жуда соз. Билиб қўйинг, доктор, бу ниҳоятда ҳатарли иш. Чўнтағингизга револьверингизни солиб олинг.

У менга қўл силкиб, кескин бурилди-да, бир лаҳзада халойиқ орасига кириб ғойиб бўлди.

Мен ўзимни бошқалардан кўра аҳмоқроқ деб ҳисобламайман-у, аммо қачон Шерлок Ҳолмс билан тўқнаш келиб қолсан, зеҳнимнинг пастлигини тан олиб қийналиб кетаман. Ахир, мана, мен ҳам у нимани эшитган бўлса шуни эшитдим, у нимани кўрган бўлса, мен

ҳам шуни кўрдим, бироқ гапига қараганда у бўлиб ўтган воқеанигина эмас, энди содир бўладиганигача тушиниб, пайқаб туриби, менга эса бу иш ҳамон дудмал, бир тутуриқсиз нарсага ўхшаб туюлмоқда.

Уйга қайтаётиб, йўл бўйи «Британия қомуси»ни қўчирган ўшаmallати ҳикоясини ҳам, Секс-Кобург-скверга борганимизни ҳам, хайрлашаётганимизда Холмс айтган ваҳимали сўзларни ҳам яна бир бор эсладим. Бу тунги сафар нимани билдиради ва нима учун қуролланиб боришим керак? Биз у билан қаёққа борамиз ва нима ишлар қиласми? Холмс менга бўнак касса эгасининг кўса ёрдамчиси катта жиноятларга қодир, ғоятда хавфли одам эканини шама қилиб қўйди.

Бу жумбоқни ечиш учун роса бош қотирдим, аммо ҳеч бир иш чиқаролмадим, кечасигача сабр қилишга қарор қилдим, ҳамма гап ўшандада аён бўлади.

Тўққиздан чорак ошганда уйдан чиқдим. Гайд-парк ва Оксфорд-стритдан ўтиб, Бейкер-стритга чиқдим. Эшик олдида иккита кэб¹ туради, даҳлизга киарканман, фала-ғовур товушларни эшилдим. Холмснинг ҳузурида икки одам бор экан. Холмс улар билан қуюқ суҳбатлашмоқда. Улардан бирини танирдим — бу полициянинг расмий агенти Питер Жонс. Иккинчиси эса ялтироқ цилиндр, ғоятда бежирим фрак кийган озгин, новча, бадқовоқ одам эди.

— Ҳа, ана, жамоат жам бўлдик! — деди Холмс матросча курткасининг тугмаларини қадаб, рафдан вазмин сопли овчилар қамчисини оларкан. — Уотсон, сиз Скотленд-Ярда ишлайдиган мистер Жонс билан таниш бўлсангиз керак? Рухсат этинг, сизни мистер Мерриуэзерга таништирай. Мистер Мерриуэзер ҳам бизнинг тунги саргузаштимида иштирок этади.

— Кўриб турибсизки, доктор, биз мистер Холмс билан яна бирга овга чиқаётимиз, — деди Жонс одатдагидек сиполик билан. — Дўстимиз бебаҳо одам. Аммо овнинг энг бошида йиртқични таъқиб қилиши учун унга қари тозининг ёрдами керак.

— Йиртқични эмас, ўрдак отиб юрмасак ҳали, деб қўрқаман, — деди тундлик билан мистер Мерриуэзер.

— Мистер Холмсга бемалол орқа қилишингиз мумкин, сэр, — деб қўйди ҳамият билан полиция агенти. — Унинг яхши кўрган услублари бор. Улар, рухсатингиз билан қайд этсам, бир оз мавҳум ва хаёлироқ, лекин,

¹ Кэб — одам ташийдиган бир отли экипаж.

ҳар қалай, жуда яхши натижалар беради. Эътироф этиш керак, у ҳақ бўлиб чиқиб, расмий полиция эса янглишган ҳоллар ҳам бўлган.

— Модомики, сиз шундай деяётган экансиз, мистер Жонс, демак ҳаммаси жойида бўлади,— деди такаллув билан нотаниш одам.— Лекин, ҳар қалай, ростини айтсанам, бугун одатдаги роббер ўйнашдан маҳрум бўлаётганимга ачинаётубман. Бу йигирма етти йил давомида мен карта ўйнамай ўтказадиган биринчи шанба оқшоми бўлади.

— Бугунги ўйиндаги дов сизнинг карта ўйинингиздаги довдан каттароқ, ўйиннинг ўзи ҳам қизиқроқ бўлади,— деди Шерлок Холмс.— Сиз тикадиган дов, мистер Мерриуэзер, ўттиз икки минг фунт стерлингга тенг келади. Сизнинг довингиз эса, Жонс, аллақачонлардан бери тутиб олиш умидида юрган одамингиз.

— Жон Клей—қотил, ўғри, қулфузар, фирибгар,— деди Жонс.— У ҳали ёш, мистер Мерриуэзер, аммо мамлакат бўйича энг моҳир ўғри: мен ҳаммадан кўра ҳам ўшанинг қўлларига жон-жон деб киshan урадим. Жон Клей деган бу йигит ажойиб одам. Унинг бобоси герцог эди, ўзи бўлса Итон ва Оксфордда¹ ўқиган. Қўли қанчалик моҳир бўлса, мияси шунчалик ўткир, гарчанд биз унинг изига ҳар бир қадамда дуч келаётган бўлсак ҳам, у ҳамон тутқич бермайди. Бу ҳафтада у Шотландияда бирон кимсанинг бор-йўғини ўмариб келса, кейинги ҳафтада Корнваллисда етимхона қуриш учун пул йиғишга киришади. Неча йиллардан бери унинг изидан қуваману, лекин ҳалигача ўзини кўрган эмасман.

— Бугун кечаси уни сизга таништиришга мусассар бўламан. Мен ҳам икки марта мистер Жон Клейнинг жасоратига тўқнаш келганман, сизнинг у мамлакат бўйича энг моҳир ўғри, деган фикрингизга батамом қўшиламан.. Соат ўндан ошиб қолди. Йўлга тушсак ҳам бўлар. Сизлар икковларингиз биринчи кэбда жўнанглар, Уотсон билан биз иккинчисида жўнаймиз.

Шерлок Холмс узоқ чўзилган сафаримиз давомида унча очилиб гапирмади: у ўзини орқага ташлаб ўтирганча бугун концертда эшитган куйларини хиргойи қиласарди. Биз газ фонуслар билан ёритилган сон-саноқсиз эгри-бугри кўчалардан юра-юра, ниҳоят Фаррингдон-стритга етиб бордик.

¹ Итон ва Оксфордда зодагонлар ўқиёдиган ўкув юртлари жойлашган.

— Энди жуда яқинлашиб қолдик,— деди ошнам.— Алави Мерриуэзер-банк директори, бу ишдан шахсан манфаатдор. Бизга Жонс ҳам иш беріб қолади. У маъқул йигит, ўзининг ихтисосига сира уқуви йўқ. Аммо бирдан-бир яхши фазилати бор: худди бульдог итдек довюрак, худди қисқичбақадек ёпишқоқ. Битта-яримта панжасига тушиб қолгудек бўлса, асло қўйиб юбормайди... Етиб келдик. Мана улар.

Биз яна эрталаб кўрган ўша гавжум ва ғала-ғовур кўчамизга келиб тўхтадик. Извошчининг ҳақини тўлаб, мистер Мерриуэзернинг орқасидан қандайдир тор йўлакка кириб бордик ва у ёнбошдаги эшикчани очиши билан ўзимизни дарҳол ичкарига олдик. Эшикча ортида жуда қисқа бошқа йўлак бор экан. Йўлакнинг охирида вазмин темир эшик кўриниб турарди. Бу эшикни очиб айланма зинапоянинг ғиштин босқичларидан пастга тушдик ва яна боягидек ҳайбатли бир эшикка яқинлашдик. Мистер Мерриуэзер тўхтаб фонарни ёқди-да, бизни заҳ ҳиди анқиб турган қоронғи йўлакдан бошлаб кетди. Биз яна бир эшикдан ўтиб саватлар ва оғир-оғир яшиклар қалаб қўйилган фор ёки ертўлага ўхшаган кенггина жойга кириб бордик.

— Бу ерга юқоридан тушиш жуда қийин,— деб қўйди Холмс, фонарни кўтариб шифтни кўздан кечираркан.

— Пастдан кириш ҳам қийин,— деди мистер Мерриуэзер ерга ётқизилган тахта тошларни ҳассаси билан уриб кўриб.— Жин урсин, худди таги бўшдек гумбурлайди-я!— деб хитоб қилди у ҳайрат билан.

— Мен сиздан шовқин солмаслигингизни илтимос қилишга мажбурман,— деди жаҳл билан Холмс.— Сизнинг касрингиздан бутун режа пучга чиқиши мумкин. Марҳамат қилиб, мана бу яшиклардан бирига ўтирсангиз-да, бизга халал бермасангиз.

Басавлат мистер Мерриуэзер малол келмагандек саватга бориб ўтирди. Холмс эса чўккалаб фонаръ ва лупа ёрдамида тошларнинг оралиғидаги тирқишлиарни синчиклаб текшира бошлади. Бир неча секунддан сўнг текширишларининг натижасидан мамнун бўлиб, ўрнидан турди-да, лупани чўнтагига солиб қўйди.

— Ҳали камида бир соат вақтимиз бор,— деб қўйди у,— чунки улар муҳтарам бўнак касса эгаси уйқуга кетмагунча ишга киришишлари маҳол. Хўжайин уйқуга кетгач эса улар бир дақиқа фурсатни ҳам қўлдан беришмайди, негаки, ишни қанчалик тез тугатишса, қочиб қолишлари учун шунча кўп вақт қолади. Биз ҳозир,

доктор,— шубҳасиз, ўзингиз ҳам аллақачон пайқаган бўлсангиз керак,— Лондондаги энг бой банклардан бирига қарашли бўлимнинг омборида турибмиз. Мистер Мерриузер — банк бошқармасининг раиси: у foятда довюрак жиноятчиларнинг хусусан ҳозирги вақтда бу омборга алоҳида диққат-эътибор билан қарашларига нима мажбур қилаётганини бизга тушунтириб беради.

— Биз бу ерда Франциядан олиб келинган олтинларни сақламоқдамиз,— деди пичирлаб директор.— Бизни, бу олтинни ўғирлаш учун уриниб кўришади, деб бир неча бор огоҳлантиришган.

— Франциядан олиб келинган олтинларни, дедингизми?

— Ҳа. Бир неча ой муқаддам бизга ошиқча маблағ даркор бўлиб қолди. Биз Франция банкидан ўттиз минг наполеондор¹ қарз олдик. Бу пулларнинг ҳали тахини ҳам бузмаганмиз, уларнинг ҳамон омборимизда тургани кейинчалик ҳаммага маълум бўлиб кетди. Мен ўтирган саватда икки минг наполеондор бор, улар қават-қават зар қоғоз орасига терилган. Банкнинг бир бўлимида ҳозирги вақтда биз сақлаётганчалик миқдордаги олтин камдан-кам сақланади, бу нарса директорларни ташвишлантироқда.

— Ташвишланишга тўла асослари бор, — деб қўйди Холмс.— Хўп, энди тайёрлансак ҳам бўлар. Уйлайманки, бирор соат ичидан ҳамма иш тамом бўлса керак. Бу фонарни, мистер Мерриузер, бирон қора нарса билан тўсишга тўғри келади...

— Қоронғида ўтирамизми?

— Қўрқаманки, шундай қилишга тўғри келади. Мен одатдаги робберингизни ўйнаёлмай қолманг, деб карта ола келганман, чунки биз тўрт кишимиз. Аммо кўриб турибманки, душман жуда жиддий тайёрланганга ўхшайди, чироқни очиқ қолдириш хатарли бўлар эди. Бундан ташқари, бир-биримиз билан жойларимизни алмаштиришимиз керак. Улар довюрак одамлар, гарчанд биз уларга қўққисдан ҳужум қилсак-да, агар эҳтиёт бўлмасак, улар бизга шикаст етказишлари мумкин. Мен ма-на бу саватнинг орқасида тураман, сиз анавиларнинг орқасига яширининг. Мен чироқни талончиларга тўғрилашим биланоқ уларни шартта ушланг. Агар ўқ отишса, Уотсон, уларга тап тортмасдан ўқ узинг.

Мен ўқланган револьверимни ёғоч яшик қопқоғига

¹ Наполеондор — Франция олтин пуллари.

қўйдим-да, яшик орқасига ўтиб биқиндим. Холмс фонарь эшникласини ёди, биз зимзиё қоронғида қолдик. Қизиган металл ҳиди бизга фонарь ўчирилмаганинги, чироқ истаган дафъада ярқ этиб кетиши мумкинлигини эслатиб турарди. Сабр билан кутишдан сергакланган асабларим қўққисдан ҳаммаёқни чулғаган бу зулматдан, зах ертўланинг совуқ нафасидан қақшаётган эди.

— Уларнинг қочиб чиқиб кетишлари учун фақат бир йўл бор — изларига қайтиб, уй орқали Сэкс-Кобург-скверга чиқишилари мумкин,— деда шивирлаб қўйди Холмс.— Ишонамизки, илтимосимни бажо келтирган бўлсангиз керак, Жонс?

— Инспектор билан икки офицер уларни кўча эшик олдида кутиб турибди.

— Демак биз ҳамма телик-тешикларни беркитиб-миз. Энди чурқ этмай кутишимиз керак, холос.

Вақт шу қадар имиллаб ўтардик! Аслида атиги биру чорак соат вақт ўтган бўлса-да, назаримда тун ниҳоясига етиб тепада тонг отаётгандек туюлди. Қимир этгани қўрққанимдан оёқларим увишиб толиб кетди, асабларим таранг эди. Бирдан пастда ғира-шира шуъла кўриб қолдим.

Дастлаб бу ердаги тошлардан бирини ёритиб турган ғира-шира учқун эди. Ҳадемай учқун сарғиш шуълага айланди. Кейин ҳеч қандай шовқинисиз туйнук очилди, ёруғ бўлиб турган бўшлиқнинг ўртасида хотинларникига ўхшаган оппоқ қўл кўриниб, қандайдир буюмни пай-паслаётгандек бўлди. Бармоқлари қимирлаётган бу қўл бир минутча пастда очилган туйнукдан чиқиб турди. Сўнгра қандай қўққисдан пайдо бўлган бўлса, шундай тез ғойиб бўлди, яна ҳаммаёқни қоронғилик чулғади, фақат икки тош орасидаги торгина тирқишдан хирагина ёруғ чиқиб турарди.

Бироқ, бир дафъадан кейин сербар оқ тошлардан бири ғичирлаганча ағдарилиб тушди-да, унинг ўринида чорқирича чуқур ўра пайдо бўлиб, ундан ярқ этиб, фонарь ёруғи тушди. Ўра устида соқол-мўйлови қиртишлаб олинган йигитча кўринди; номаълум одам ҳар томонга синчилаб кўз югуртирди: икки қўли ўра лабига ёпишди, ўрадан елкаси кўринди, кейин бутун гавдаси кўтарилиди, тиззасини ерга тиради. Бир лаҳзадан сўнг нотаниш одам тамоман буёққа чиқиб, энди ўртоғини тортиб олмоқда эди. Ўртоғи ҳам ўзига ўхшаган кичкина ва чаққон, оқ юзли, жингалак қизғиши-малла сочли эди.

— Ҳаммаси жойида, — деб шивирлади у.— Искана билан қоллар сендами?.. Минг лаънат! Сакра, Арчи, сакра, мен ўзимни қутқараман.

Шерлок Холмс унинг ёқасидан бўғиб олди. Иккинчи ўғри ковакка уриб қолди; Жонс уни ушлаб олмоқчи бўлган эди, аммо уддалаёлмади чамаси: тариллаганча латта йиртилаётганини эшидим. Револьвернинг милида шуъла йилтиради, аммо Холмс овчилар қамчиси билан асирининг қўлига бир урди, револьвер жаранглаганича тошга тушди.

— Фойдаси йўқ, Жон Клей,— деди Холмс мулойимлик билан. — Сиз қўлга тушдингиз.

— Кўриб турибман,— деб жавоб берди у мутлақо хотиржам.— Аммо ўртоғим қочиб қолди, сизлар пиджагининг баринигина ушлайдинглар.

— Уни эшикнинг орқасида уч киши пойлаб турибди,— деди Холмс.

— Э, шунақами! Қойилман! Табриклайман сизни.

— Мен ҳам сизни табриклайман. Маллалар ҳақида ги уйдирмангиз бекиёс ва муваффақиятли чиқкан.

— Ошнангизни ҳозир кўрасиз,— деди Жонс.— У инига уриб кетишда мендан чаққонроқ экан. Мана энди қўлларингизга кишан ураман.

— Ифлос қўлларингизни тегизманг, мумкин бўлса! Менга тегманг!— деди бандимиз қўлига кишан урилгач. — Сиз ҳойнаҳой менинг томирларимда қироллар қони оқаётганидан бехабар бўлсангиз керак. Мумкин бўлса, менга мурожаат қилаётганингизда «сэр», деб атаб, «мумкин бўлса», деб илтимос қилинг.

— Жуда соз,— деди Жонс заҳарханда билан.— Мумкин бўлса, сэр, юқорига чиқиб кэбга марҳамат қиласангиз, у сиз табаррукларни полицияга олиб боради.

— Ҳа, бу бошқа гап,— деди Жон Клей хотиржам.

У бизга салобат билан бош ирғаб, изтопар қўриқчилигида бамайлихотир чиқиб кетди.

— Мистер Холмс,— деди Мерриуэзер бизни омбордан бошлаб чиқаётиб,— банкимиз сизнинг бу хизматларингизга қай тариқа миннатдорчилик билдириши кераклигини билолмай турибман гапнинг рости. Сиз каттакон бир ўғирликнинг олдини олиб қолдингиз.

— Менинг ўзим ҳам мистер Жон Клей билан ора

очиқ қилиб қўйишим керак эди,— деди Холмс.— Бугунги ишга сарфлаган харажатларим учалик кўп эмас, сизнинг банкингиз уларни шак-шубҳасиз тўласа керак, зотан, ростини айтганда, мен Маллалар уюшмаси ҳақидаги ажойиб қиссани эшитарканман, беқиёс бир саргузаштии бошимдан кечириб, яхшигина бир мукофотга сазовор бўлдим..

— Биласизми, Уотсон,— деб тушунтирди эрта наҳорда Шерлок Холмс, биз Бейкер-стритда бир стакандан содали виски ичиб ўтиарканмиз.— Маллалар уюшмаси ҳақидаги ақл бовар қилмайдиган бу эълон билан «Британия қомуси»ни кўчириб ёзишдан кузатилган бирдан-бир мақсад калтафаҳм бўнак кассаси эгасининг ҳар куни бир неча соат уйидан чиқариб юбориш учунгина керак бўлгани менга аввал бошданоқ аниқ маълум эди. Улар танлаган восита ғалати-ю, бироқ бу воситага амал қилиб улар мақсадларига эришишибди. Бошдан-оёқ бу режани тузишда Клейнинг сериштиёқ зеҳнига шериги сочининг ранги туртки бўлган. Ҳафтасига тўрт фунт Уилсон учун тузоқлик вазифасини бажарган, улар мингларча фунтдан умидвор экан, тўрт фунтнинг юзига боришармиди! Улар газетага эълон беришган; бир фирибгар идора учун вақтинча ижарага жой олган, иккичи фирибгар ўз хўжайинини у ерга боришга кўндирган, икковлари ҳар куни эрталаб унинг йўқлигидан фойдаланиш имкониятига эга бўлганлар. Ёрдамчиси ярим маошга рози бўлиб, шу билан қаноатланчётганини эшитишим биланоқ бунинг тагида бирор гап борлигини пайқадим.

— Аммо уларнинг ниятларини қандай билдингиз?

— Малла мижозимизнинг муассаси — қашшоқ, унинг бутун квартирасида шу қадар мураккаб ўйинга ҳеч арзигулик нарса йўқ. Бинобарин, улар квартирадан ташқаридаги бирон нарсани кўзда тутишган. Бу нима бўлиши мумкин эди? Мен ёрдамчисининг сурат олишга ишқибоз эканлигини, бу ишқибозлик баҳонасида нима учундир ертўлага тушиб туришини эсладим. Ертўла! Мана чигал ипнинг иккинчи уни. Мен Уилсондан унинг сирли ёрдамчисини суриштира-суриштира, Лондондаги энг совуққон, довюрак жиноятчилардан бирига тўқнаш келиб қолганимни пайқадим. У ертўлада қандайдир мураккаб иш билан банд, нега деганда иккى ойдан бери ертўлада ҳар куни бир неча соатлаб ишларкан. У ерда нима қилиши мумкин? Фақат бир иш: аллақандай бошқа бинога олиб борадиган лаҳим қази-

ётган бўлиши керак. Шундай хulosага келгач, мен сизни бошлаб шу воқеалар бўлаётган жой билан танишгани жўнадим. Ҳассам билан тошкўчани уриб кўрганимда сиз таажжубландингиз. Мен эса лаҳимнинг қай томонга қараб қазилаётганини — кўча томонгами ёки орқа томонгами, шуни билмоқчи эдим. Маълум бўлдики, лаҳим кўча томондан қазилмаётган экан. Мен бориб қўнгироқни чалдим. Кутганимдек, эшикни ёрдамчиси очди. Шунгача у билан унча-мунча тўқнаш келган бўлсак-да, аммо бир-биримизнинг юзимизни кўрмаган эдик. Бу гал ҳам мен унинг юзига қарамадим. Тиззаларинингина кўрмоқчи эдим. Тиззаларининг ифлос, ғижимланган, қирилганлигини кўрсангиз сиз ҳам пайқашингиз мумкин эди. Бу кўп соатлар давомида лаҳим қазиш билан банд бўлганидан гувоҳлик бериб турарди. Энди бу лаҳимни қаёққа кетаётганини аниқлашгина қолган эди. Мен муюшдан бурилишим билан шаҳар ва шаҳар атрофи банкининг лавҳасини кўрдиму масала ҳал бўлганини фаҳмладим. Концертдан сўнг, сиз уйингизга кетгач, мен Скотленд-Ярдга бордим, у ердан эса банк бошқармаси раисининг ҳузурига қараб жўнадим.

— Сиз уларнинг банкни хусусан шу кеча талашга уринишларини қаёқдан билдингиз? — деб сўрадим мен.

— Маллалар уюшмасининг идорасини ёпиш билан улар мистер Жебез Уилсондан холи бўлишга ортиқча муҳтож эмасликларини, бошқа сўз билан айтганда, лаҳимни қазиб бўлганликларини билдиришдй. Бундан шу нарса маълум эдики, улар лаҳимдан тезроқ фойдаланиб қолишга ҳаракат қиласидар, чунки, биринчидан, уни кўриб қолишлари, иккинчидан эса олтинни бошқа жойга олиб бориб қўйишлари мумкин эди. Шанба улар учун айниқса қулай кун эди, негаки, қочишлари учун бир кечакундуз ортиқ вақт берар эди. Мана шу мулоҳазаларнинг ҳаммаси асосида мен, ўғирлик яқин бир кечада содир бўлади, деган хulosага келдим.

— Бу мулоҳазаларингиз ғаройиб! — дедим завқ билан самимий.— Сиз ўз фикрларингизни узун занжирдек шундай тизгансизки, унинг ҳар бир бўғини мустаҳкам.

— Бу ҳодиса мени диққатбозлиқдан халос қилди,— деб қўйди Шерлок Холмс эснаб.— Аттанг, яна зерикӣ, диққатим ошиб келаётиди шекилли! Менинг бутун умрим — кундалик ҳаётимизнинг бир хилда диққинафаслик билан ўтаверишига чап беришга ҳаракат қилишдан ибо-

рат. Баъзан мен ҳал қиладиган кичкина жумбоқлар шу мақсадга эришишимга ёрдам беради.

— Сиз инсониятнинг чинакам валинеъматисиз,— дедим мен.

Холмс кифтини қисди:

— Дарҳақиқат унча-мунча фойда келтирсам керак.
«L'homme c'est rien — l'oeuvre c'est tout»¹ деган экан
Гюстав Флобер Жорж Санд²га ёзган хатида.

---

¹ «Одам — ҳеч нарса эмас, гап — ишда» (французча).

² Гюстав Флобер ва Жорж Санд (Аврора Дюдеван) XIX асрдаги машҳур француз адилари.

БОСКОМ ВОДИЙСИННИГ СИРИ

Бир куни эрталаб рафиқам икковимиз нонушта қиляётсак, оқсоч хотин менга Шерлок Холмсдан келган телеграммани берди:

«Икки кунгина вақтингизни ажратолмайсизми? Боском водийсидаги фожия муносабати билан мени Англиянинг ғарбига чақиришибди. Бирга кетсангиз хурсанд бўлардим. У ернинг манзараси, об-ҳавоси ажойиб. Паддингтондан 11.15 да йўлга чиқинг».

— Борасанми? — деб мулоимгина тикилиб сўради хотиним.

— Қайдам, билмадим. Ҳозир беморларим жуда кўп...

— О, Анструзер уларнинг ҳаммасини қабул қиласди! Кейинги пайтларда жуда чарчаганга ўхшайсан. Сафар сенга ёқади. Бундан ташқари, сен Шерлок Холмс қўлга оладиган ҳар бир ишга жуда қизиқасан.

Афғонистондаги лагерь ҳаётида орттирган тажрибамнинг ақалли шундай афзаллиги бор эдикি, мен чиниқсан ва чаққон саёҳатчи бўлиб қолган эдим. Сафарга оладиган буюмларим кам бўлгани учун бир зумда

саквояжим¹га жойладиму кэбга мўлжалимдан илгари-роқ тушиб, гизиллаганча Паддингтон вўқзалига жўна-дим.

Шерлок Холмс платформа бўйлаб юрар, устидаги кулранг йўл кийими билан мовут кепкаси унинг озғин ва новча гавдасини яна ҳам озғинроқ ва новчароқ қи-либ кўрсатар эди.

— Келганингиз жуда ажойиб бўлди-да, Уотсон,— леди у.— Орқа қилишим мумкин бўлган одам ёнимда бўлса, ўзимни бутунлай бошқача сезаман. Маҳаллий полиция ё ҳеч нарса қилмаяпти, ёки янгиш изга тушиб қолган. Сиз икки бурчакдаги жойни эгаллаб турсангиз, мен билет олиб келаман.

Биз купэга кириб ўтиридик. Холмс олакелган газе-таларини ўқий бошлади; у аҳён-аҳёнда бошини кўтариб, нималариидир ёзиб қўяр ва ўй суреб қолар эди.

Шу тариқа биз Рэдингга етиб бордик. Туйқусдан у ҳамма қофозларни ғижимлаб каттакон қилиб юмaloқ-лади-да, тепадаги юқ тўрига иргитди.

— Сиз бу иш тўғрисида ҳеч нарса эшигандидин-гиз?— деб сўради у.

— Бир оғиз ҳам. Бир неча кундан бери газета кўр-майман.

— Лондон матбуоти у қадар муфассал ҳисоботлар босиб чиқаргани йўқ. Тафсилотлари билан тузукроқ та-нишиш учун ҳозиргина газеталарнинг ҳамма сўнгги сон-ларини кўриб чиқдим. Бу, афтидан, ечилиши ҳамиша қийин бўладиган оддий ҳодисалардан бири шекилли.

— Сўзларингиз бир оз ғалатироқ эшитилаётиди.

— Аммо бу ҳақиқат. Файриоддий кўринган нарса-ларда деярли ҳамиша сирни очиш имкониятини беради-ган калит яширингандан бўлади. Жиноят нақадар оддий бўлса, ҳақиқатни аниқлаб олиш шу қадар мушкул бў-лади... Хуллас, марҳумнинг ўғлига жиддий айб тўнкал-ган.

— Демак, бу сунқасд экан-да?

— Ҳа, шундай деб тахмин қилишаётиди. Мен то иш билан танишмагунимча бирон нарса деёлмайман. Лекин масаланинг қай йўсинда эканлигини қандай та-саввур қилаётганимни бир-икки оғиз сўз билан тушун-тириб бераман сизга...

Боском водийси — Хирфордширда, Росс яқинидаги қишлоқ бор жой. Ўша атрофдаги энг катта ер эгаси —

¹ Саквояж — сафар халтаси.

мистер Жон Тэнер. У Австралияда сармоя орттириб, бир неча йил муқаддам юртига қайтиб келган. У ўз фермаларидан бири Хазерлейни мистер Чарлз Мак-Картига ижарага берган. Униси ҳам собиқ австралиялик. Улар мустамлакаларда танишганлар, шунинг учун янги жойга кўчиб келгач, бир-бирларига яқинроқ жойга ўрнашганларига ажабланмаса ҳам бўлади. Тўғри, Тэнер бадавлатро, шунинг учун ҳам Мак-Карти унинг ижарадори бўлиб қолган, аммо улар дўстона муносабатларини бузмаган бўлсалар керак. Мак-Картиннинг ўн саккиз яшар ўғли, Тэнернинг эса у билан тенгқур биттаю битта қизи бор, иккала чолнинг ҳам хотинлари ўлган. Улар, афтидан, инглиз оиласлари билан танишишдан қочганлар, танҳоликда умр кечирганлар, зотан ота-бала Мак-Картилар спортни севар, яқин орада бўладиган пойгаларга ўқтин-ўқтин бориб турар эканлар. Мак-Картиларнинг хизматкори ва оқсочи бор экан. Тэнернинг хўжалиги катта бўлиб, беш-олти хизматкори бор экан. Бу оиласлар ҳақида билиб олишга муваффақ бўлганларим шулар, холос. Энди содир бўлган ҳодисага келайлик.

Учинчи июнь куни, яъни ўтган душанбада, Мак-Карти кундуз соат учда Хазерлейдаги уйидан чиқиб, Боском камарига қараб йўл олган. Бу Боском водийсидан оқиб ўтадиган жилга тошганидан пайдо бўлган кичикроқ бир кўл. Эрталаб у Россга бориб хизматкорига жуда шошиб турганини, соат учда муҳим бир учрашувни бор эканлигини айтган. У ўша учрашувдан қайтиб келмаган.

Хазерлей фермаси билан Боском камарининг ораси чорак миля келади. Мак-Карти ўша ёқقا кетаётганда уни икки одам кўрган экан. Биринчиси кампир, унинг номи газеталарда эсламмаган, иккинчиси мистер Тэнернинг ўрмончиси Уильям Краудер. Иккала гувоҳ ҳам, мистер Мак-Карти ёлғиз кетаётган эди, деб гувоҳлик берган. Ўрмончи мистер Мак-Карти билан учрашгач, салдан кейин унинг ўғли Жеймс Мак-Картини кўрганини илова қилишган. Йигитнинг қўлида милтифи бор экан. Ўрмончи, у отаси кетган йўлдан кетди, деб таъкидлаган. Бу учрашув ўрмончининг хаёлидан кўтарилаётган экан-ку, аммо кечқурун содир бўлган фожиани эшитгач, ҳаммаси эсига тушибди.

Иккала Мак-Картини Уильям Краудердан кейин бошқалар ҳам кўрганлар. Боском камарининг атрофи қалин ўрмон билан қуршалган, қирғоқлари эса қамиш

билин қопланган. Боском моликонаси дарвозабонининг қизи, ўн тўрт яшар Пэшэнс Моран қўшни ўрмонда гул териб юрган экан. У кўлнинг яқингинасида мистер Мак-Карти билан унинг ўғлини кўрганини айтган. Назаридаги улар бир-бирлари билан қаттиқ айтишаётгандек туялганмиш. У Мак-Картининг ўғлига ўдағайлаб бақирганини эшигандек туялганмиш. Қизча буни кўриб эсхонаси чиқиб кетганидан уйига қараб югурибди, онасига ўрмондаги камар олдида ота-бала Мак-Картилар бир-бирлари билан жанжаллашиб қолганини, фалокат босиб уришиб кетишмаса, деб қўрққанини айтганмиш. Қизча шуларни айтиб улгурмасданоқ ёш Мак-Карти, қоровулхонага югуриб кириб, отасининг ўрмонда ўлиб ётганини кўрганини айтиб, дарвозабонни ёрдамга чақирибди. У фоятда ҳаяжонланган, милтиқсиз, шляпасиз экан; ўнг қўли билан енгига ҳўл қон юқи бор экан. Унга эргашиб дарвозабон сув лабидаги ўт устида чўзилиб ётган мурданинг олдига борибди. Марҳумнинг бош суюги аллақандай вазмин, тўмтоқ қурол билан мажақланган экан. Бундай жароҳат ўғли милтиқ қўндоғи билан уриш оқибатида юзага келиши мумкинмиш. Милтиқ марҳумдан бир неча қадам нарида, ўт орасида ётганмиш. Бу қатъий далиллар асосида йигитни дарҳол қамоққа олишибди. Сешанба куни терговчилар: «Ўйлаб қилинган сунқасд», деб дастлабки ҳукм чиқаришибди; чоршанба куни Жеймс Мак-Карти Россдаги чакана ишлар судига чақирилибди, суд ишни кўриб чиқишини маслаҳатчилар судига ҳавола қилибди. Терговчи билан полицияга маълум бўлган асосий фактлар шулардан иборат.

— Бундан қабиҳроқ ишни тасаввур қилиш қийин,— дедим мен. Агар қачон бўлмасин билвосита исботлар жиноятчini фош қилган бўлса, худди ана шу иш бунга мисол бўла олади.

— Билвосита исботлар яиглиштириб қўйиши мумкин,— деди Холмс ўй сурганча.— Улар бир томоннигина мутлақо равшан кўрсатишлари мумкин, аммо сиз бу исботларни таҳлил қилишга қодир бўлсангиз, аслидаги улар бизни қўпинча ҳақиқатга қараб эмас, бутунлай бошқа томонгә олиб кетаётганига амин бўласиз. Тўғри, ҳозир иш ўша йигитга қарши қаратилган: жиноятчи у бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Бироқ, бир тўда қўшнилар, улар орасида ер эгасининг қизи мисс Тэнер ҳам бор, йигитнинг бегуноҳлигига амин эканлар. Мисс

Тэнер судланувчини ҳимоя қилиш учун Лестрейдни таклиф этибди, у эсингизда бўлса керак? Лестрейд йигитни ҳимоя қилишни жуда мушкул ҳисоблаб, бу ишни менга топширди, мана энди икки ўрта яшар жентльмен уйларида бемалолгина нонушта қилиб ўтириш ўрнига соатига эллик миля тезликда ғарбга томон ошиқмоқда.

— Қўрқаманки, фактлар ғоят асосли, бу процессда устун чиқиш учун имкониятларингиз жуда чекланган бўлади,— дедим мен.

— Дунёда кишини аён қўриниб турган фактдан кўра алдаб қўядиганроқ нарса йўқ,— деб жавоб берди Холмс кулиб.— Бундан ташқари, биз мистер Лестрейдга аён-ошкор бўлмаган баъзи бир ошкора фактларга тасодифан дуч келиб қолишимиз мумкин. Сиз мени жуда яхши биласиз, буни мақтанчоқлик деб ўйламассиз. Мен Лестрейд тўплаган далиллардан фойдаланаман, ёки уларни мутлақо инкор этаман, чунки ўзи улардан фойдаланиш ҳам, уларни таҳлил қилишдан ҳам ғоятда ожиз. Чунончи, миямга келган биринчи фикрни олиб кўрайлик: менга мутлақо аниқки, сизнинг ётоқхонангиз нинг деразаси ўнг томонда, аммо мистер Лестрейднинг ҳатто шундай очиқ-оидин фактни ҳам пайқашига унча амин эмасман.

— Дарҳақиқат, буни қандай қилиб билдингиз?..

— Азиз дўстим, мен сиз билан кўпдан бери танишман. Сизга хос бўлган ҳарбий интизомни яхши биламан. Сиз ҳар куни эрталаб соқолингизни оласиз, йилнинг бу фаслида эса қуёшнинг ёруғида оласиз; юзингизнинг чап томони ўнг томонига қараганда ёмонроқ қирилган, чапга сурилган сари ёмонроқ, ниҳоят бора-бора пала-партиш қирилган. Яққол қўриниб турибдики, юзингизнинг бу қисмига нариги томонга қараганда камроқ ёруғ тушган. Сизга ўхшаган тартибли одамнинг ҳаммаёқдан баробар ёруғ тушиб турганда ойнага қараб соқолини чала қиришини асло тасаввур этолмайман. Мен буни кузатувчанлик, хулосалар чиқара билишга оддийгина мисол сифатида келтираётиман. Менинг ҳунарим шундан иборат, бу ўтказадиган текширишимизда иш бериб қолса ҳам ажаб эмас. Сўроқ вақтида маълум бўлган бир иккита майда-чуйда деталлар бор. Улар диққатга сазовор.

— Нима экан булар?

— Ёш Мак-Картини ўша заҳотиёқ эмас, сал кейинроқ, Хазерлейдаги фермага қайтиб келганидан кейингина қамоққа олганлар. Полиция инспектори, сиз қа-

моққа олиндингиз, деса, бу мени сира ҳам таажжублантирмайди, мен барибир жазоланишга сазоворман, деб жавоб берибди у! Унинг бу сўзлари ўз таъсирини кўрсатиб терговчининг кўнглидаги охирги гумонлар ҳам барҳам топибди.

— Бу иқорп бўлиш-ку! — деб хитоб қилдим.

— Йўқ, кейин у ўзининг мутлақо гуноҳсиз эканлигини айтибди.

— Шунча асосли далиллардан кейин бу шубҳали кўринади.

— Аксинча,— деди Холмс,— бу қора булутлар орасида мен кўраётган бирдан-бир шуъла. Ахир у ўз зиммасига қандай оғир шубҳалар тушаётганини билмаслиги мумкин эмас-ку. Борди-ю, қамоққа олинишини эшитганда у ўзини таажжубланган ёки ғазабланган қилиб кўрсатса, бу менга ниҳоят дараҷада шубҳали бўлиб кўринарди, чунки шундай вазиятда бу тариқадаги таажжуб ёки норозилик мутлақо ясама бўларди. Бундай хатти-ҳаракат унинг носамимилигидан гувоҳлик берниши мумкин эди. Қамоққа олиниш пайтида унинг ўзини соддагина тутиши ё унинг мутлақо гуноҳсиз эканлигидан, ёнки, аксинча, зўр саботи, матонатидан дарак беради. Унинг, қамалишга сазоворман, деган жавобига келсак, бу ҳам мутлақо табиий, чунки у фарзандлик бурчини шу қадар унугиб, отасига дағаллик қилган, қизалоқнинг таъкидлашича,— унинг шоҳидликлари муҳим аҳамиятга эга,— отасига мушт ўқталган. Унинг ўқиниб виждоний азоб чекаётганидан дарак берувчи жавобини мен жиноий ниятлар далили эмас, балки одоб-ахлоқ белгиси деб биламан.

Мен бош чайқаб:

— Кўпларни бундай даҳшатли далилларсиз ҳам дорга осиб юборишган,— деб қўйдим.

— Гапингиз тўғри. Уларниг орасида гуноҳсизлари ҳам кўп бўлган.

— Йигитнинг ўзи қандай далиллар кўрсатибди?

— Унинг далиллари ҳимоячиларга унча далда бермайди, зотан бир-иккита ижобий нуқталари ҳам бор. Сиз уларни газетадан ўқиб кўришингиз мумкин.

У папкасидан Ҳартфордшир маҳаллий газеталаридан бир нечтасини олиб, саҳифаларни буклади-да, баҳтсиз йигит бўлиб ўтган воқеаларни далиллаб берган изоҳларни қайд этувчи сатрларни кўрсатди. Мен купэнинг бурчагига ўтириб олиб, диққат билан ўқишига киришдим. У ерда қуйидаги сўзлар ёзилган эди.

«Шундан сўнг марҳумнинг ёлғиз ўғли мистер Жеймс Мак-Қарти қақирилди. У қуйидаги шоҳидликларни берди:

— Мен уч кундан бери уйда йўқ эдим: Бристолда эдим, худди ўтган душанба, учинчи куни эрталаб қайтиб келдим. Келсам, отам уйда йўқ экан, оқсоч хотин унинг отбоқар Жон Кобб билан Россга кетганини айтди. Орадан бир оз ўтга, отам аравачасининг филдираги ғижирлаётганини эшишиб деразадан қараган эдим, унинг ховлидан физиллаб чиқиб кетаётганини кўрдим, қаёқقا кетаётганини билмасдим. Кейин қўёнлар яшайдиган ялангликни кўздан кечириш учун Боском камарига боришига қарор қилдим: яланглик кўлнинг нариги бетида жойлашган. Йўлда ўрмон қоровули Уильям Краудерни учратдим, буни у берган шоҳидликларида айтган: бироқ у мени, отасининг изидан қувиб кетаётган эди, деб янглишади. Отамнинг мендан олдинроқда кетаётгани жаёлимга ҳам келган эмасди. Камарга етишимга юз қадамча қолганда «Koy!» деган хитобни эшиздим, отам билан икковимиз одатда бир-биrimизни шундай деб чақираардик. Ӯша заҳотиёқ олдинга қараб югурдим. У камар ёқасида турган экан. У мени кўриб жуда таажжубланди шекилли, бу ерда нима қилиб юрибсан, деб ўдагайлаб берди. Гапимиз ғижиллашишгacha стиб борди, уришиб кетишимизга ҳам сал қолди, чунки отам foятда жizzаки одам эди. Ӯнинг қаҳр-ғазаби қайнайётганини кўриб ,ундан нари кетишга қарор қилдиму Хазерлай фермасига қараб йўл олдим. Юз эллик қадамча ҳам юрмаган эдимки, орқамдам жон ачигида қичқирган овозни эшишиб юрагим шувиллаб кетди-да, яна орқамга қараб чопдим. Қарасам, отам ерда чўзилиб ётиди, боши ёрилган, жони узилай деб туриди. Милтиғим қўлимдан тушиб кетди, отамнинг бошини кўтардим, худди шу дақиқада жони узилди. Мен марҳумнинг олдида бир неча минут тиз чўкиб турдим, кейин ёрдам сўраб мистер Тэнерининг дарвозабони ҳузурига бордим. Дарвозабоннинг уий бошқаларга қараганда яқинроқ эди. Отамнинг қичқирганини эшишиб қайтиб келганимда унинг олдида ҳеч ким йўқ эди, уни ким ўлдирганини тасаввур ҳам қила олмайман. Уни камдан-кам одам танир, чунки у табиатан одамови, тунд киши эди. Аммо, ҳар қалай, билишимча, унинг чинакам душманлари йўқ эди.

Терговчи: Отангиз ўлими олдидан сизга ҳеч нарса демадими?

Гувоҳ: У мингиллаб бир неча сўз айтди-ю, мен фақат «каламуш» деган сўзга ўхшаган иборани пайқаб қолдим.

Терговчи: Сизнингча бу нима бўлиши мумкин?

Гувоҳ: Билмадим. Алаҳлаган бўлиши мумкин.

Терговчи: Афсуски мен жавоб беришингизни талаб қилишга мажбурман.

Гувоҳ: Мен бўлсан бу саволга жавоб беролмайман. Сизни ишонтириб айтаманки, сухбатимиз кейин юз берган мудҳиш фожиага мутлақо алоқасиз эди.

Терговчи: Буни суд ҳал қиласди. Жавоб беришдан бош тортишингиз маслаҳатчилар судининг сайёр сесияси олдида жавоб берётганингизда сизга зиён келтиришини тушунтириб ўтириш ортиқча бўлса керак.

Гувоҳ: Ҳар қалай, мен жавоб бермайман.

Терговчи: Афтидан, отангиз билан икковингиз ҳамиша бир-бирларингизни «Koy!» деб чақириб юрган бўлсаларингиз керак?

Гувоҳ: Ҳа.

Терговчи: Отангиз қанақасига ҳали сизни кўрмасданоқ, ҳаттоки Бристолдан қайтиб келганингизни билмасданоқ шартли чақириқни айтиб чақирган?

Гувоҳ: (*жуда хижолат бўлиб*) Билмадим.

Маслаҳатчи: Отангизнинг қичқирганини эшишиб югуриб келгач, унинг қалтис яраланганини кўраркан-сиз, кўзингизга биронта шубҳали нарса ташланмадими?

Гувоҳ: Арзидиган бирор нарсани кўрганим йўқ.

Терговчи: Бу билан нима демоқчисиз?

Гувоҳ: Мен ўрмондан югуриб чиққанимда шу қадар ҳаяжонланган, қўрқиб кетган эдимки, отамдан бошқа ҳеч нарсани ўйламасдим. Ҳар қалай, ўша пайтда чап томонимда ерда нимадир ётгани ғира-шира ёдимда. Назаримда, аллақандай кулранг либос ётгандай эди, эҳтимол адёлдир. Бир вақт ўрнимдан туриб, ўша нарсани кўрмоқчи бўлиб қарасам ғойиб бўлиб қолибди.

— Сиз уни ёрдам сўрагани жўнаганингиздан олдин ғойиб бўлган, деб ўйлайсизми?

— Ҳа, олдин ғойиб бўлган.

— У нарсанинг нималигини аниқ айтиб беролмай-сизми?

— Йўқ, шунчаки, назаримда у ерда бир нарса ётгана ўхшаб кўринган эди.

— Марҳумдан қанча нарида?

— Ўн қадамча нарида.

— Ўрмондан қанча масофа берида?

— Тахминан шунча масофа беріда.

— Демак, бу нарса ғойиб бўлганида сиздан йигирма қадамча нарида экан-да?

— Ҳа. Мен унга орқа ўғириб турган эдим.

Шу билан гувоҳни сўроқ қилиш тугайди».

— Менга шу нарса аён бўлдики, — дедим газетага кўз ташлаб,— сўроқ охирида терговчи ёш Мак-Картига нисбатан мутлақо аёвсиз бўлган. У ўғлиниң берган шоҳидлигидаги зиддиятларни — отаси ўғли келганини билмай туриб уни чақирганини, шунингдек, отаси билан қилган суҳбатнинг мазмунини айтиб беришдан бош тортганини, кейин марҳумнинг сўнгги сўзларини ғалати изоҳлаганини жуда асосли равишда таъкидлаган. Терговчи таъкидлаб ўтганидек, буларнинг ҳаммаси марҳумнинг ўғлига қаттиқ шикаст етказиши мумкин.

Холмс қулай диванда чўзилиб ётганича, жилмайиб шундай деди:

— Терговчи билан икковларингнинг ҳам бир камчиликларинг бор: йигитнинг шоҳидликларидағи ҳамма ижобий нарсаларни инкор этаётисизлар. Унинг фаросатини гоҳ жуда зўрайтириб, гоҳ жуда камайтириб юбора-ётганингизни наҳотки пайқамаётган бўлсангиз? Борди-ю, маслаҳатчиларда ўзига нисбатан хайриҳоҳлик уйғотишга қодир жанжал сабабларини ўйлаб тополмаган бўлса— фаросатсиз, борди-ю, марҳумнинг каламуш ҳақидаги сўзларини эслатиб, ғойиб бўлиб қолган кийим ҳақидаги уйдирмани ўйлаб топишгача бориб етган бўлса— жуда фаросатли экан, демоқчисиз. Йўқ, сэр, мен шундай нуқтаи назарга амал қиласманки, йигит айтган гапларнинг ҳаммаси—рост. Бу фараз бизни нимага олиб боради, ҳали кўрамиз. Энди мен чўнтакда олиб юрадиган Петрапкамни¹ ўқийман. Ҳодиса содир бўлган жойга етиб бормагуни мизча — бу иш ҳақида бир оғиз ҳам гаплашмаймиз. Иккинчи нонуштани Суиндонда қиласмиш. Менингча, у ерга йигирма минутдан кейин етсак керак.

Биз ажойиб Страуд водийси ва жимиirlаб турган кенг Сэверн дарёсидан ўтиб, ниҳоят, сўлимгина овлоқ шаҳарча Россга кириб бордик. Сассиқкузанга ўхшаган, жуда босиқ, пишиқ-пухта кийинган айёр кўзли паканагина бир одам бизни платформада кутиб турарди. Гарчанд у қишлоқ жой учун мос деб ялангқават жигарранг камзул ва этик кийиб олган бўлса-да, унинг Скот-

¹ Петрапка Франческо (1304—1374) — машҳур итальян гуманист шонри.

ленд-Ярда хизмат қиласиган Лестрейд эканини бир кўришдаёқ пайқадим. Биз у билан «Хирфорд Армз» меҳмонхонасига бориб тушдик, бизга хоналар олиб қўйилган экан.

— Мен карета тайнлаганман,— деди Лестрейд бир чинниоёқдан чой ичаётганимизда.— Сизнинг ишчанлигингиздан хабардорман. Ахир сиз жиноят содир бўлган жойга етиб боргунча тиниб-тинчиёлмайсиз-ку.

— Бу гапларингиз учун шоён таҳсин,— деб жавоб берди Холмс.— Энди ҳамма нарса барометрнинг нимани кўрсатишига қараб қолди.

Лестрейд фоятда таажжубланди.

— Фикрингизни яхши тушунолмадим,— деди у.

— Барометр нималарни кўрсатаётиби. Йигирма тўқиз, шамол йўқ, осмонда бир парча ҳам булут кўринмайди — ёмғир ёғмайди. Менинг эса бир қути сигаретим бор, уларни чекиб бўлишим керак. Қолаверса, бу ергаги диван қишлоқ меҳмонхоналарининг одатдаги расво диванларидан кўра хийлагина дуруст. Ўйлайманки, бугун кечқурун каратадан фойдаланолмасам керак.

Лестрейд илтифот билан кулиб қўйди.

— Сиз, албатта, газетадаги ҳисботларни ўқиганингиздан кейин бирон хулосага келиб қўйганга ўхшайсиз,— деди у.— Бу иш худди чарофон кундек очиқ-оидин, унга қанчалик чуқур кириб борсанг, шунчалик оидинлаша боради. Лекин, албатта, аёл кишининг, айниқса гўзал бир аёлнинг илтимосини ерда қолдирса бўлмас. У сизнинг таърифингизни эшитган экан, зотан мен аллақачон қўл урган ишга сизнинг сира ҳам бош қўшмаслигинингизни унга кўп марта айтишимга қарамай судланувчини ҳимоя қилиш учун худди сизни таклиф қилмоқчи бўлди. Ё раббий! Эшикка унинг экипажи келиб тўхтади.

У шундай дейиши биланоқ хонага бир қиз югуриб кирди, мен бундай дилбар қизни умрим бино бўлиб кўрмаган эдим. Мовий кўзлари чарақлар, дудоқлари хиёл очилган, ёноқларида латиф нимпушти қизиллик ўйнар эди. Қаттиқ ҳаяжонланганидан одатдаги босиқлигини унутиб қўйган бўлса керак.

— О, мистер Шерлок Холмс!— дея хитоб қилди у, гоҳ унга, гоҳ менга қараб, ниҳоят аёлларга хос савқи табнийси билан назарини дўстимда тўхтатиб.— Келганингиздан фоят хурсандман! Сизга шуни айтгани кслдим. Ишонаманки, Жеймснинг гуноҳи йўқ. Сиз менга маълум бўлган нарсалар билан танишиб ишга кириши-

шингиз керак. Заррача ҳам шубҳалана кўрманг. Биз у билан болалигимиздан дўст эди. Мен унинг қилмиларини ҳаммадан кўра яхши биламан, аммо унинг кўнгли шу қадар юмшоқки, чумолига ҳам озор бермайди. Жеймсни яхши биладиганларнинг ҳаммасига ҳам унга бундай айб қўйилиши жуда тутуруқсиз туюлаётиди.

— Умид қиламанки, биз уни оқлашга муваффақ бўламиз, мисс Тэнер,— деди Шерлок Холмс.— Ишонинг, имконим борича ҳаракат қилишга тиришаман.

— Сиз ҳисоботларни ўқидингизми, содир бўлган ҳодисалар ҳақида маълум бир фикрга келиб қўйғанмисиз? Биронта нажот йўлини кўраётисизми? Унинг гуноҳсиз эканлигига ўзингиз аминмисиз?

— Мен, шундай бўлиши мумкин, деб ҳисоблайман.

— Хайрият-эй!— деди хитоб қилди у бошини мағрур кўтариб ва Лестрейдга писанда билан тикилиб. — Эшигдингизми? Энди кўнглимда ишонч туғилди.

Лестрейд кифтини учирди.

— Кўрқаманки, ҳамкасабам хулоса чиқаришда шошилаётиди,— деди у.

— Ахир у ҳақ-ку. О, мен аминманки, у ҳақ! Жеймс жиноят қиладиганлардан эмас. Отаси билан бўлган жанжалга келсак мен биламан: у терговчига бу тўғрида менга дахлдор жойи борлиги учун ҳеч нарса айтмаган.

— Қандай қилиб?— деб сўради Холмс.

— Ҳозир бирон нарсани яшириб қолишнинг мавриди эмас. Жеймс билан отаси ўртасида менинг важимдан катта кўнгилсизликлар бўлиб ўтган эди. Жеймснинг отаси бизларнинг бирга турмуш қуришимизни истарди. Жеймс билан биз бир-биримизни ҳамиша акасингилидек яхши кўрардик, аммо у, албатта, ҳали жуда ёш, турмушни яхши билмайди... Шу билан... хўш... хуллас табийки, у уйланишни хаёлига ҳам келтирмаган эди. Шунинг оқибатида жанжал чиқиб турарди, ишонаманки, бу сафар ҳам ўшандай жанжаллардан бўлган.

— Сизнинг отангиз-чи?— деб сўради Холмс.— У сизларнинг қовушишларингизни хоҳлармиди?

— Йўқ, у ҳам қарши эди. Жеймснинг отасидан бошка ҳеч ким буни истамас эди.

Холмс қизга ўзининг одатдаги синчков назари билан тикиларкан, унинг сарин юзини туташ қизиллик қоплади.

— Берган маълумотларингиз учун ташаккур,— деди

у.— Эртага сизларникига кирсам отангиз билан кўриша оламанми?

— Доктор бунга рухсат бермас деб қўрқаман.

— Доктор?

— Ҳа, ҳали бундан хабарингиз йўқми? Сўнгги йилларда отам шўрлик бетоб бўлиб юарди, аммо бу баҳтисизлик уни батамом йиқитиб қўйди. У ётиб қолди, доктор Виллоузнинг айтишича, бошига тушган бу мусибатдан асаби қаттиқ қақшаганмиш. Дадамни бир маҳаллар Викторияда яшаган пайтларидан бери биладиган кишилардан ҳаёт қолгани мистер Мак-Картигина эди.

— Ҳм! Викторияда? Бу жуда муҳим гап.

— Ҳа, олтин конларида бўлган вақтида.

— Мутлақо тўғри, олтин конларида бўлган вақтида, фаҳмлашимчча, мистер Тэнер сармояни ҳам ўша ерда орттирган бўлиши керак?

— Ҳа, албатта.

— Ташаккур сизга, мисс Тэнер. Сиз менга жуда яхши ёрдам бердингиз.

— Эртага биронта янгилик бўлиб қолса, илтимос, ҳабар қилсангиз. Сиз турмага бориб Жеймсни қўрсангиз керак албатта? О, агар кўрсангиз, мистер Холмс, айтингки, унинг гуноҳсизлигига имоним комил.

— Албатта айтаман, мисс Тэнер.

— Уйга тезроқ боришим керак, чунки дадамнинг қасали оғир. Мен бўлмасам диққат бўлиб кетади. Хайр, худо сизга мададкор бўлсин!

У хонага қандай шошиб кирган бўлса, шундай шошганча чиқиб кетди, мана, йўлга тушган экипаж фидиракларининг тарақлаши эшитилмоқда.

— Мени уятга қўйдингиз, Холмс,— деди кибр билан Лестрейд бир дақиқа жимликдан сўнг.— Нега бирорнинг қўйинини пуч умидлар билан тўлдирасиз? Мен бўлар-бўлмасга эриб кетаверадиганлардан эмасман-у, лекин сиз жуда шафқатсизлик қилдингиз.

— Мен Жеймс Мак-Картини қутқариш йўлини топгандекман,— деди Холмс.— Сизда турмага кириш учун ордер борми?

— Ҳа, аммо фақат икковимиз учун.

— Унда бўлса, мен уйдан чиқмаслик тўғрисидаги қароримдан воз кечаман. Биз маҳбусни бугун кечқурун кўра олиш учун Хирфордга етиб бора оламизми?

— Бемалол.

— Унда жўнаймиз! Уотсон, сиз зерикуб қоласиз деб қўрқаман, аммо мен икки соатларда қайтиб келаман.

Мен уларни станциягача кузатиб қўйиб, шаҳар кўчаларини айландим-да, ниҳоят меҳмонхонага қайтиб келиб, чорпояга чўзилдим ва олди-қочди бир романни ўқий бошладим. Бироқ бу қиссанинг сюжети мен кўриб турган мудҳиш фожиа олдида жуда ҳам бачкана эди. Ҳаёлим ҳадеб китобдан воқеликка қайтаётганини пайқадим. Шунинг учун китобни хонанинг нариги бурчагига улоқтириб юбордим-да, шу бугун бўлиб ўтган воқеалар ҳақида ўй суриб кетдим. Борди-ю, бу баҳтсиз йигитнинг берган шоҳидликларини мутлақо ҳаққоний деб фараз қилсак, у отасидан йироқлашиб, кейин унинг қичқирганини эшитиб, яна қайтиб келгунча ўтган фурсат ичида ақл бовар қилмайдиган қандай ногаҳоний фалолат юз берди экан? Мудҳиш, даҳшатли бир ҳодиса юз берган бўлиши керак. Бу нима бўлиши мумкин? Ҳар қалай, врач бўлганлигим учун жароҳатнинг характеристи билан танишсам иш аён бўлса керак. Қўнгироқ чалиб, ҳамма тергов материаллари батафсил босилган маҳаллий газеталарнинг охириги сонларини сўраб олдим.

Хирург берган шоҳидликлардан аниқланишича, учинчи энса суяги ва гардан суягининг сўл қисми тўмтоқ қурол билан берилган кучли зарба оқибатида мажақланиб кетган. Шубҳасизки, бундай зарба фақат орқа томондангина берилган бўлиши мумкин. Мен бошимдаги ўша жойларни пайпаслаб ҳопдим. Муқаррар, бундай зарба фақат орқадангина берилиши мумкин. Бу айбланувчини бир қадар шубҳадан халос қиласр эди, чунки жанжал вақтида уни марҳум билан юзма-юз турган ҳолда кўрган эканлар. Аммо бунга ҳам кўп аҳамият бериб бўлмайди, негаки отаси зарба ейишдан олдин ўғирилган бўлиши мумкин. Бироқ Ҳолмсга шуни ҳам айтиш керак. Ундан кейин менга каламушнинг эслатиб ўтилиши ҳам жуда ғалати кўринди. Бу нима бўлиши мумкин? Ҳар қалай, алаҳлаш эмас. Қўққисдан тушган зарбадан ўлаётган одам ҳеч қачон алаҳламайди. Йўқ, афтидан, у ўз ўлимини қандай қарши олганини изҳор қилмоқчи бўлган бўлса керак. У нима демоқчи бўлди экан? Узоқ ўйлаб, биронта мос келадиган изоҳ топишга уриндим. Шунда ёш Мак-Картининг кўзига чалинган кулранг кийим ҳодисасини эсладим. Чиндан ҳам шундай бўлган бўлса, демак, қотил қочиб кетаётиб, бирон нарсасини, эҳтимолки, пальтосини тушириб қолдирган. Йигит марҳумнинг олдида тиз чўккан пайтда орқа томондан келиб, ундан йигирма қадамча нарида тушиб қолган нарсасини олиб кетишдан тап тортмаган. Бу ҳоди-

сада сирли ва ақл бовар қилмайдиган нарсалар нақадар чалкашиб кетган.

Мени Лестрейднинг фикри таажжублантирмади, аммо Холмснинг узоқни кўра олишига ҳам ишонардим, ундан умидвор эдим, шу вақтгача менга ҳар бир янги деталь унинг ёш Мак-Картининг гуноҳсиз эканлигига бўлган ишончини мустаҳкамлаётгандек бўлиб туюларди.

Холмс қайтиб келганда жуда кеч бўлиб қолган эди. У ёлғиз, чунки Лестрейд шаҳарда ўрнашганлиги учун ўша ерда қолган эди.

— Барометр ҳамон пастга тушаётибди,— деб қўйди у ўтираётиб.— Ҳодиса содир бўлган жойга етиб бормагунимизча ёмғир ёғиб қолмаса бўлгани! Ахир одам бундай ажойиб ишга ақли билан қалбининг бутун куч-қувватини бағишлиши керак. Ростини айтсам, узоқ йўлдан толиқиб келиб дарҳол ишга киришмоқчи эмасдим. Мен ёш Мак-Карти билан кўришдим.

— Сиз ундан нималарни билдингиз?

— Ҳеч нарсани.

— Иш унча равшанлашмадими?

— Асло. Мен, у жиноятчининг номини билади, буни яшираётибди, деб ўйлаган эдим. Аммо энди аминманки — бу нарса бошқалар учун қанчалик жумбоқ бўлса, унинг учун ҳам шунчалик жумбоқ экан. Ёш Мак-Карти унча ақлли эмас, аммо жуда ёқимтой, назаримда у одобли, ахлоқли йигитга ўхшайди.

— Агар чиндан ҳам мисс Тэнердай барно қизга уйлангиси келмаган бўлса, унинг дидига қойил қолмадим,— дедим мен.

— Э, бунинг замирида ғоятда кўнгилсиз бир воқеа бор! Қизни жуда севади. Бундан икки йил бурун, қиз ҳали пансионда бўлиб, йигит ўсмир эканлигига нима иш қилиб қўйганидан хабарингиз борми? Бу меров Бристолдаги бир буфетчи хотиннинг тузогига тушиб қолиб, у билан никоҳ рўйхатидан ўтган. Бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса билмайди, ўзи жон-жон деб қилиши мумкин бўлган нарса важидан, шундай қилмаётибсан, деб таъналар эшитиш унга қандай азоб беришини бир ўйлаб кўринг-а! Уни шу алам изтироби чулғаганда отасининг мисс Тэнер қўлини сўраш ҳақидаги талабига жавобан мушт кўтарган экан. Иккинчи томондан, унинг ўзини ҳимоя қила олиш имконияти йўқ, ҳамманинг таъкидлашинга қараганда, ҳаҳри қаттиқ отаси мабодо бор гапни билиб қолса, уни умрбод уйидан ҳайдаб чиқариши мумкин экан. Йигитча сўнгги уч кунни ўзининг буфетчи хо-

тини билан Бристолда ўтказган, отаси унинг қаерда эканлигини билмаган. Ишнинг шу жиҳатини эслаб қўйинг, бу жуда муҳим. Ови юришмаганига, қарангки, бошига келган дови жонига ора кирибди. Газеталардан эрини оғир жиноятда айблаётгандарини билиб, эҳтимолки уни тез орада осадилар, деб ўйлаган буфетчи хотин ундан дарҳол воз кечган, унга хат ёзиб, аллақачонлардан бери бошқа қонуний эри борлигини, унинг Бермуд докларида¹ яшашини, аслида ўзининг мистер Жеймс Мак-Картига ҳеч қандай алоқаси йўқлигини изҳор қилган. Ўйлайманки, бу хабар ёш Мак-Карти чеккан барча изтиробларнинг ажри бўлса керак.

— Агар бу гуноҳсиз бўлса, унда қотил ким бўлди?

— Тўғри, унда қотил ким? Мен сизнинг диққатингизни шу икки жиҳатга тортардим. Биринчиси: марҳум камар ёқасида ким биландир учрашиши керак бўлган, лекин бу одам ўғли бўлиши мумкин эмас, негаки у Бристолга кетган, қачон қайтиб келиши эса номаълум эди. Иккинчиси: отаси ўғлининг қайтиб келганини билмасидан буруноқ «Koy!» деб қичқирган. Бу процесснинг оқибатини ҳал қиласидиган асосий нуқталар... Келинг, агар майлингиз бўлса, энди Жорж Мередитнинг² ижоди ҳақида гаплашайлик, ҳамма иккинчи даражали ишларни эртага қолдирайлик.

Холмс башорат қилгандек ёмғир ёғмади: булутсиз ёрқин тонг отди. Соат тўққизда бизни олиб кетгани каратада Лестрейд келди, биз Хазерлей фермаси ва Боском камарига қараб жўнадик.

— Жиддий хабарлар бор,— деди Лестрейд.— Айтишларича, Холлдаги мистер Тэнернинг аҳволи тангмиш, узоққа бормаса керак, дейишаётгандиши.

— У жуда қари бўлса керак-да?— деб сўради Холмс.

— Олтмишларга борган, аммо у мустамлакаларда соғлигини йўқотган, анчадан бери жиддий касал. Бунда шу ишнинг ҳам катта таъсири бўлиши керак. У Мак-Картининг қадрдон дўсти, қоловерса, унинг чинакам валинеъмати экан. Кейин билишимча, ундан Хазерлей фермаси учун ижара ҳақи ҳам олмас экан.

— Шунақа денг! Бу жуда қизиқ!— деб хитоб қилди Холмс.

— Ҳа-да. Унга ҳар турли йўллар билан ёрдам бе-

¹ Док — кемалар қуриладиган ва ремонт қилинадиган порт иншооти.

² Жорж Мередит (1828—1909) — атоқли инглиз ёзувчиси.

раркан. Бу ергиларнинг ҳаммаси, мистер Тэнер марҳумга жуда меҳрибон эди, дейди.

— Нималар деяпсиз ўзи! Унча бадавлат бўлмаган бу Мак-Картининг мистер Тэнер олдида шу қадар бурчли бўлишига қарамай, уларнинг бутун мол-мулкининг вориси бўлган қизига ўғлини уйлантириш тўғрисида оғиз солиб юргани сизга ғалати кўринмадими? Яна буни шундай ишонч билан гапириб юрганки, илтимос қиласа, бас— ҳамма иш жо-бажо бўлиб қоладигандек! Бу ғоятда ғалати. Ахир ўзингизга маълум-ку, Тэнер бу гапга қулоқ ҳам солгиси келмаган, бу ҳақда қизининг ўзи гапириб берди. Сиз ана шу гапларнинг ҳаммасидан дедукция методи билан қандай бўлмасин хулосалар чиқаролмайсизми?

— Биз дедукция билан ҳам, мантиқий хулосалар билан ҳам шуғулланганмиз,— деди Лестрейд менга кўз қисиб.— Биласизми, Холмс, агар бундан кейин ҳам фактлар билан шу тариқа иш кўрилса, ҳақиқатдан йироқлашиб, тусмоллар билан хомхаёллар дунёсига кириб қолиш ҳеч гап эмас.

— Тўғри гапга тан бериш керак,— дея босиқлик билан жавоб қайтарди Холмс.— Сиз фактлардан жуда ёмон фойдаланасиз.

— Нима бўлса ҳамки, мен сиз тушуниб етишингиз жуда қийин бўлган бир фактни тасдиқлаб олдим,— дея ғижиниб эътиroz билдириди Лестрейд.

— Яъни...

— Яъни катта Мак-Картини кичик Мак-Карти ўлдирган. Бу фактни инкор этувчи ҳамма назариялар — пуч гап.

— Хўш, ой шуъласи мавҳум тумандан кўра равшанроқ-ку!— дея кулиб жавоб берди Холмс.— Янглишмасам, чап томонимиздаги Хазерлей фермаси бўлиши керак.

— Худди ўзи.

Бу каттагина жойни эгаллаган, томи шифер билан ёпилган икки қаватли қулай бино бўлиб, унинг кулранг пештоқини катта-катта сарғиш пўпанак парчалари қоплаган эди. Деразаларида тушириб қўйилган пардалар, тутун чиқмаётган мўрилари бу уйга маъюс тус бериб турар, гўё мудҳиш жиноят унинг деворларини бутун оғирлиги билан келиб босгандек эди.

Биз эшик қўнғирогини чалдик, оқсоч хотин Холмснинг талаби билан хўжайинининг ўлдирилган куни кийиб юрган ботинкасини, ўғлининг ўша куни кийган оёқ

кийимини кўрсатди. Холмс ҳамма поїафзалини етти ёки саккиз жойидан пухталаб ўлчади-да, кейин бизни ҳовлига олиб чиқишиларини илтимос қилди, у ердан биз эгри-буғри сўқмоқ бўйлаб Боском камарига қараб кетдик.

Шерлок Холмс янгигина тушган издан бораркан, бутунлай ўзгариб кетган эди. Бэйкер-стритлик лоқайд мутафаккирни биладиган одамлар уни ҳозир кўрсалар таниёлмас эдилар. У маъюслишиб, юзлари қизариб борар эди. Қора қошлари чимирилиб, улар остидан кўзлари пўлатдек чақнап эди. Боши пастга тушиб, кифтлари туртиб чиққан, лаблари қаттиқ қимтиниб, сермушак бўйнидаги қон томирлари ўйноқлаб кетган эди. Бурун катаклари таъқиб қилувчи кушандা сезгиси билан маст бўлган овчининг бурун катаклариdek керкиб турарди. У олдида турган вазифага шу қадар чўмиб кетган эдики, ўзига берилган саволларга ё мутлақо жавоб қайтармас, ёки ғаши келиб фижинар эди.

У ўрмон ва ўтлоқдан Боском камарига қараб кетган сўқмоқдан индамай жадал юриб борарди. Бутун водий каби бу ер ҳам овлоқ, ботқоқ жой. Сўқмоқ ва унинг майса билан қопланган атрофида кўпдан-кўп излар кўзга ташланиб турарди. Холмс гоҳ ошиқар, гоҳ тўхтар эди, бир марта эса изига шартта бурилиб, ўтлоқ бўйлаб, бир неча қадам орқага қараб юрди. Лестрейд иккесимиз унинг орқасидан кетмоқда эдик, изтопар лоқайд ва эътиборсиз қиёфада борарди, айни вақтда эса мен дўстимни зўр қизиқиш билан кузатардим, чунки унинг ҳар бир хатти-ҳаракати ишни хайрли оқибатга олиб боришига ишонардим.

Боском камари эни эллик ярдча¹ келадиган қамишзор билан қуршалган, Ҳазерлей фермаси билан мистер Тэнер бофининг чегарасида жойлашган кичкина кўл эди. Нариги қирғоққа туташиб келган ўрмон узра бадавлат ер эгаси истиқоматгоҳи устида кўкка бўй чўзган найзадор қизиғиш миноралар кўзга ташланиб турарди.

Ҳазерлей томонидаги ўрмон жуда қалин; энг четдаги дараҳтларни кўл атрофини қуршаган қамишлардан эни йигирма қадамча келадиган нам босган ўтлоқ ажратиб турибди. Ленстрейд марҳумнинг жасади топилган жойни аниқ кўрсатиб берди; ер эса дарҳақиқат шу қадар нам эдики, мен марҳум йиқилиб тушган жойни аниқ кўрдим. Холмсга келсак, унинг ғайрат ва диққат-эътибори барқ уриб турган чеҳрасидан топталган ўтлоқда

¹ Ярд — 0,9 метрга яқин.

кўп нарсаларни кўрганини пайқадим. У изни топиб олган тозидек жонҳолатда уёқдан-буёқقا югуарди, кейин эса ҳамроҳимизга мурожаат қилди.

— Сиз бу ерда нималар қилдингиз? — деб сўради у.

— Бутун ўтлоқни хаскаш билан тинтиб чиқдим. Биронта қурол ёки далил бўладиган ашё топмоқчи эдим. Аммо сиз қандай қилиб пайқадингизки...

— Хўп, бас, вақтим зиқ! Сиз чап оёғингизни ён томонга буриб босасиз, ҳаммаёқда шу чап оёғингизнинг изи. Сизни ҳатто кўрсичқон ҳам қидириб топиши мумкин эди. Қамишга бориб излар ғойиб бўлаётиди. Эҳ, бу қўтослар подаси бу ерни пайҳон қилиб ташлагунча етиб келганимда иш нечоғли осон кўчар эди-я! Бу ерда қоровулхонадан келганлар турган, улар марҳумнинг атрофидаги олти ёки етти фут¹ жойдаги ҳамма изларни бошиб тепкилаб юборишибди.

У ёнидан лупа олиб, яхшироқ илғаб олиш учун нам ўтмайдиган плашчига чўзилди-да, биздан кўра ҳам, ўзи билан ўзи гаплашаётгандек фўлдирай бошлади:

— Мана бу ёш Мак-Картининг излари. Бу ердан у икки марта ўтган, бир марта шу қадар тез чопганки, пошнасининг излари деярли кўринмайди, тагчарми учининг изи аниқ тушган. Бу берган шоҳидликлари тўғри ҳанлигини тасдиқлайди. У отасининг ерда ётганини кўргач, юргурган. Мана булар эса отасининг уёқ-буёқقا юриб тургандаги излари. Бу нима бўлди? Ўғли отасининг гапларига қулоқ солиб, суюниб турган қўндоқнинг изи. Бу-чи? Ҳа-ҳа, бу нима бўлди ўзи? Кимдир оёқ учida пусиб келган! Қолаверса, бу чор бурчак, мутлақо ғалати ботинка. У келиб қайтиб кетган ва яна қайтиб келган— бу гал албатта, пальтосини олиб кетгани қайтиб келган. Аммо қаёқдан келган?

Холмс баъзан изни йўқотиб, баъзан унга яна тўқнаш келиб уёқдан-буёқقا чопарди, ниҳоят ўрмон ёқасидаги каттакон кекса қайнин соясига бориб етдик. Холмс қидирган изини шу дараҳт орқасидан топиб, яна кўкси билан ерга ётиб олди. Қувонганча қичқириб юборди. Холмс анчагача қимиirlамай ётди, хазон билан қуруқ шоҳ-шаббани титкилади, кулга ўҳшаган бир нарсани конвертга солди, ерни лупа орқали кўздан кечирди, шунингдек бўйи етган жойгача дараҳт пўстлоғини ҳам кўздан кечирди. Пўпанак орасида қирраси ғадир-будир тош ётарди; уни олиб синчиклаб текширди. Кейин сўқмоқдан катта йўлга қараб кетди, у ерда излар йўқолган эди.

¹ Фут — 0,3 метрга яқин.

— Бу тош катта аҳамиятга эга,— деди у яна ўзининг одатдаги гап оҳангида.— Ўнг томондаги кулранг ўй — қоровулхона бўлиши керак. Мен Мораннинг олдиға кириб, унга икки оғиз гап айтаман, бир энлик хат ёзаман. Шундан кейин биз меҳмонхонага иккинчи нонуштагача етиб оламиз. Сизлар каретага бораверинглар, орқаларингдан етиб оламан.

Ўн минутлардан кейин биз Россга қараб кетмоқда эдик. Холмс ўрмондан топган тошини ҳамон қўлида ушлаб келарди.

— Бу сизни қизиқтириб қолиши мумкин, Лестрейд,— деди тошни унга узатиб.— Марҳум шу билан ўлдирилган.

— Мен унда ҳеч нарсанинг асарини кўрмаётубман.
— Асари йўқ.

— Бўлмаса буни қандай қилиб билдингиз?

— Унинг тагида ўт ўсиб турган экан. Тош у ерда бир неча кундан беригина ётганга ўхшайди. Теварақатрофда унинг ётган эски ўрни эса кўринмайди. Бунинг суюқасдда бевосита алоқаси бор. Хуллас, бошқа ҳеч қандай қуролнинг изи йўқ.

— Қотил-чи?

— У новча одам, чапақай, ўнг оёғи оқсайди, қалин тагчармли овчилар этиги билан кулранг пальто кийиб юради, мундштук билан Ҳиндистон сигараси чекади, чўнтағида ўтмас қаламтароши бор. Яна бир неча белгилар ҳам бор-у, аммо сизнинг қидиришларингизга ёрдам бериш учун шунинг ўзи ҳам кифоя қиласди.

Лестрейд кулиб юборди.

— Афсуски, мен ҳамон умидсизлигимча қолганман,— деди у.— Сизнинг назарияларингиз жуда жойида, аммо биз калтафаҳм британ маслаҳатчилари билан мулоқотда бўлишимиз керак.

— Буни ҳали кўрамиз,— деб хотиржам жавоб берди Холмс.— Сизнинг методларингиз бошқа, менини бошқа... Дарвоқе, мен бугун кечқурунги поезд билан Лондонга қайтиб кетсам ҳам ажаб эмас.

— Ишларингизни чала қолдириб-а?

— Йўқ, тамомлаб.

— Аммо сир нима бўлади?

— Сир аниқланди.

— Жиноятчи ким?

— Мен тасвиrlаб берган жентльмен.

— У ким ўзи?

— Буни билиш жуда осон. Бу ерда истиқомат қиувчилар унча кўп эмас.

Лестрейд кифтини қисди.

— Мен бекорчи одам эмасман,— деди у,— чапақай ва оқсоқлигигина маълум бўлган жентльменни қидириш билан машғул бўлишга ҳеч иложим йўқ. Шундай қилсам бутун Скотленд-Ярдга кулги бўлардим.

— Яхши,— дея хотиржамлик билан жавоб берди Холмс.— Бу сирни очишингиз учун зарур ҳамма имкониятларни сизга тақдим этдим. Сиздан ҳеч нарсани яшириб қолмадим, сиз ўзингиз ҳам бу сирли жиноятни фош этишингиз мумкин эди. Мана, етиб келдик. Хайр. Жўнаб кетиш олдидан сизга мактуб ёзаман.

Лестрейдни эшик олдидаги қолдириб, биз ўз меҳмонхонамизга қараб кетдик, у ерда бизни нонушта кутмоқда эди.

Ўз фикрлари билан банд Холмс индамасди. Унинг юзи мушкул аҳволга тушиб қолган кишининг башарасидек тунд эди.

— Қани, қулоқ солинг, Уотсон,— деди у столни йиғишириб олишгач.— Мана бу креслога ўтиринг. Мен сизга ўзимга маълум бўлган унча-мунча нарсаларни айтиб бераман. Нима қилишимни билмай қолдим. Сиздан маслаҳат олсам, деган эдим. Мана, чекинг, мен ҳозир бошлайман.

— Марҳамат.

— Хўш, бу ишни ўрганиш жараёнида бизни ёш Мак-Картининг ҳикоясидаги икки нуқта таажжублантириди, зотан улар мени йигитнинг томонига оғдириган бўлса, сизни унга қарши қилиб қўйди. Биринчиси, отасининг ўғлини кўрмасдан бурун «Koy!» деб қичқиргани. Иккинчиси, марҳумнинг жон бераётib каламушнигина эслагани. Биласизми, у бир неча сўзни мингиллаб айтгану ўғли фақат биттасинигина пайқаб қолган. Бизнинг текширишимиз шу икки нуқтадан бошланиши керак. Йигит айтганларнинг ҳаммаси ҳақиқатан тўғри, деб фараз қилайлик.

— «Koy» нима дегани?

— Афтидан, ўғлини чақирмаган шекилли, уни Бристолда деб ўйлаган. Ўғли бу чақириқни мутлақо тасоди-фган эшитиб қолган. «Koy!» деган хитоб билан у учрашиши керак бўлган кимсани чақирган. Аммо «коу» — австралияча сўз, уни фақат австралияларгина ишлатадилар. Бу Мак-Карти Боском камари ёқасидаги учратмоқчи бўлган одамнинг австралиялик эканини тасдиқлайдиган кескин далил.

— Хўш, каламуш-чи?

Шерлок Холмс чўнтағидан бир тахта буқланган қоғоз олди-да, уни столга ёзди.

— Бу Виктория штатининг харитаси,— деди у.— Буни кеча кечаси Бристолга телеграмма бериб, сўратиб олдим.— У хаританинг бир қисмини қўли билан яширди.— Ўқинг,— деб илтимос қилди у.

— АРЭТ!¹— деб ўқидим мен.

— Энди-чи?— деб у қўлини кўтарди.

— БАЛЛАРЭТ.

— Мутлақо тўғри. Марҳумнинг жони узилаётганда айтган сўзи худди шу, ўғли эса унинг кейинги икки бўғининигина пайқаб қолган. Отаси қотилнинг номини айтмоқчи бўлган. Шундай қилиб, Балларэт.

— Во ажабо!— деб юбордим мен.

— Ҳеч қандай шак-шубҳасиз шундай. Энди, кўриб турибсизки, ҳалқа сиқилиб келмоқда. Жиноятчининг кулранг либоси борлиги учинчи нуқта эди. Мавҳумот барҳам топиб, кулранг пальто кийган, Балларэтдан келган аллақандай австралиялик пайдо бўлмоқда.

— Дарҳақиқат!

— Қолаверса, у шу ернинг ўзида истиқомат қила-диган одам, чунки камар яқинида ферма билан қўрадан бошқа ҳеч нарса йўқ, бу ерга бегона одам келган бўлиши ҳам маҳол.

— Албатта.

— Ундан кейин бизнинг бугунги экспедициямизни олайлик. Мен тупроқни текшириб, баъзи майдада-чўйда далилларни топдим, уларни боя анави бефаросат Лестрейдга гапириб бердим. Бу нарсалар жиноятчининг шахсини аниқлашга алоқадор эди.

— Сиз уларни қандай қилиб топдингиз?

— Сизга менинг методим маълум. У ҳамма майдадалилларни таққослашга асосланади.

— Сиз унинг бўйини, албатта, қадамининг узунлиги-га қараб тахминлаган бўлишингиз керак. Оёқ кийими қандай эканлигини ҳам изга қараб билиш мумкин эди.

— Ҳа, бу жуда аломат пойабзал.

— Унинг оқсоқлигини қаёқдан билдингиз?

— Ўнг оёғидан тушган излар чап оёғидан тушган из-чалик аниқ эмас. Ўнг оёғига кам оғирлик тушади. Ни-ма учун? Чунки оқсоқлайди,— у чўлоқ.

— Чапақайлигини қаёқдан билдингиз?

— Хирург тасвирлаб берган шикастларнинг харак-

¹ А р э т — инглизчасига «каламуш» дегани.

теридан сизнинг ўзингиз ҳам ҳайратланган эдингиз. Зарба туйқусдан орқадан, чап томондан берилган. Чапақай одамдан бошқа ким шундай қила олиши мумкин? Ота-бала сұхбатлашаётганларида у дарахт орқасида турган. Турган жойида ҳатто тамаки ҳам чеккан. Мен кулини топдим, турли навлардаги тамакиларни билишим туфайли унинг ҳинд сигараси чекканини аниқладим. Мен, ўзингизга маълумки, бу масала билан оз-моз шүғулланиб, трубка, сигара ва папирос тамакиларининг бир юз қирққа яқин навларининг куллари ҳақида кичкина монография ёзғанман. Сигара кулини топгач, теварак-атрофга кузатиб югуртириб, сигарани ташлаган жойини топдим. Бу Роттердамда тайёрланган ҳинд сигараси экан.

— Мундштук билан чекканини қаёдан билдингиз?

— У сигарани оғзига олмаганини кўрдим. Бинобарин, мундштукка солиб чекар экан. Сигаранинг учтишлаб узиб ташланган эмас, кесилган жойи эса нотекис эди, шунинг учун ҳам, қаламтароши ўтмас бўлса керак, деб ўйладим.

— Холмс,— дедим мен,— сиз жиноятчининг қўл-оёғини чамбарас боғлаб ташлабсиз, энди у қутулиб чиқиб кетолмайди, сиз бегуноҳ йигитнинг ҳаётини ҳам омон сақлаб қолибсиз, унинг бўйники сиртмоқдан халос қилибсиз. Мен сизнинг далилларингиз қаерга бориб тақалаётганини кўриб турибман. Қотилнинг номи...

— Мистер Жон Тэнер,— деди официант эшикни очиб хонамизга бир кишини киритаркан.

Кириб келган кишининг гавдаси ғоятда аломат эди. Оқсоқланиб, эран-қаран юришлари ва мункайган елкалари уни заиф қилиб кўрсатар, айни бир вақтда қатъий, шиддатли қиёфадаги дағал юзи, баҳайбат қўл-оёқлари унинг жуда бақувват эканини кўрсатиб турар эди. Пахмоқ соқоли, оқ оралаган сочи ва кўзларига тушгаш бароқ қошлири унга мағрур ва ҳукмрон қиёфа бериб турарди. Аммо ранги заҳил, бўзаргац, лаблари билан бурун катаклари эса кўкиш эди. Бир қарашдаёқ унинг аллақандай бедаво бир дардга гирифтор эканлигини пайқадим.

— Марҳамат, диванга ўтиринг,— деб таклиф қилди Холмс мулојимлик билан.— Мактубимни олдингизми?

— Ҳа, уни дарвозабон олиб келиб берди. Шов-шув бўлиб кетмаслиги учун сизни кўрсам, деган экансиз.

— Ўйлайманки, агар судда чиқиб гапирсан ҳар хил гап-сўзлар бўлиши мумкин.

— Мен сизга нима учун керак бўлиб қолдим?

Тэнер ошнамга қаради. Унинг ҳорғин кўзларида шу қадар алам акс этиб турардики, гўё ўз саволига аллақачон жавоб олгандек эди.

— Ҳа,— деб қўйди Холмс унинг сўзларидан кўра хам кўзларининг боқишига жавоб бериб.— Шундай. Менга Мак-Карти ҳақидаги нарсаларининг ҳаммаси маълум.

Чол юзини қўллари билан яширди.

— Ўзинг мадад бер, раббим!— деб хитоб қилди у.— Аммо мен йигитчанинг ҳалок бўлишига йўл қўймасдим! Сизга чин сўз бериб айтаманки, агар иш маслаҳатчилар судининг сайёр сессиясигача бориб етса, унда бор гапни очган бўлардим...

— Бу сўзларингизни эшитишдан фоят хурсандман,— деди Холмс қатъий.

— Агар қизалоғим бўлмаганда бор гапни аллақачон очган бўлардим. Бу нарса унинг кўнглини вайрон қилиши мумкин эди, у менинг қамалишимга чидаёлмасди.

— Ишни қамоққача олиб бормаса ҳам бўлади,— деб жавоб берди Холмс.

— Наҳотки?

— Мен расмий шахс эмасман. Модомики, мени сизнинг қизингиз таклиф қилган экан, унинг манфаатлари нуқтаи назаридан иш кўраман. Ўзингиз биласиз, ёш Мак-Карти озод қилиниши керак.

— Тез орада оламдан ўтаман,— деди кекса Тэнер.— Кўп йиллардан бери диабет касалининг азобини тортаман. Умрим бир ойдан нарига ўтишига докторимнинг кўзи етмаётибди. Ҳар қалай, турмада ўлгандан кўра, ўз бошпанамда қазо қилиш менга анча таскин беради.

Холмс ўрнидан туриб, ёзув столи томон борди-да, патқалам билан қофоз олди.

— Ҳаммасини бир бошдан айтиб беринг,— деб таклиф қилди у,— мен эса қисқагина қилиб ёзиб оламан. Сиз бунга имзо чекасиз. Уотсон эса шоҳидлик билдиради. Сизнинг иқрорингизни жуда зарур бўлиб қолган тақдирдагина, агар Мак-Картини омон сақлаш керак бўлиб қолсагина тақдим этаман. Агар зарурати бўлмаса, сизга ваъда бераманки, бу чорани қўлламайман.

— Дуруст,— деб жавоб берди чол,— сайёр сессиягача этиб бормасам ҳам эҳтимол, шу сабабдан бу мени унча ташвишлантирмайди. Мен Алисани, фақат Алиса-

ни бундай оғир кулфатдан халос қилмоқчи әдим. Энди сизга ҳамма гапни айтиб бераман. Бу нарса анчадан бери давом этиб келади-ю, аммо ҳозир бир зумда гапириб беришим мүмкін. Сиз марҳум Мак-Картини билмайсиз. Сизни ишонтириб айтаманки, у бориб турган иблис әди. Сизни унинг панжасига тушиб қолишдан худо асрасин! Сўнгги йигирма йилдан бери унинг панжасида әдим, у мени сира кўз очирмай қўйган әди.

Аввал сизга унинг қўлига қандай тушиб қолганимни айтиб берай. Бу олтмишинчи йилларнинг бошларида, олтин конларида юз берган әди. Мен ўша вақтларда ҳар қандай ишдан тап тортмайдиган серғайрат, енгилтак йигит әдим. Ярамас улфатларга қўшилиб қолиб, ичкиликка ўргандим. Менинг чекимдаги жойда заррача ҳам олтин чиқмади — саёқ юриб, сизларнинг таърифларингиз билан айтсак, йўл тўсадиган азаматга айланиб қолдим. Биз олти киши бўлиб, дориломон, ваҳшиёна ҳаёт кечирадик. Ўқтин-ўқтин станцияларга хужум қилиб конларга олиб борадиган йўлларда фургонларни тўхтатардик. Мени Балларэтлик Қора Жек деб аташарди. Йигитларимни мустамлакаларда ҳалигача ҳам, Балларэт бандаси, деб эслашади.

Бир куни Балларэтдан соқчилар қўриқчилигига Мельбурнга олтин жўнатишди. Биз пистирмада ётдик. Олтинни олти соқчи қўриқлаб келмоқда әди, биз ҳам олти киши әдик. Қизғин тўқнашув бўлиб ўтди. Биринчи ўқ узишдаёқ тўрт кишини қулатдик. Ўлжани қўлга киритганимизда эса уч кишигина қолган әдик. Мен тўппонча оғзини аравакашнинг пешонасига тирадим — бу Мак-Карти әди. Аттанг, уни ўшанда ўлдириб қўяқолсам бўлар экан! Аммо раҳм қилиб уни омон қолдирдим, зотан юз қиёфамни эслаб қолмоқчи бўлгандек менга кичкина ғазабли қўзлари билан тикилаётганини пайқаган әдим. Биз олтинни қўлга киритиб, бой бўлиб кетдик, ҳеч нарса билмагандек Англияга қайтиб келдик. Бу ерда мен собиқ ошналарим билан умрбод видолашиб, осоишишта, маъмур турмуш кечира бошладим.

Мен ўша вақтда савдо бўлиб турган шу моликонамини сотиб олдим, ўтмишдаги гуноҳларимни бирмунча ювиш учун, ўз пулларим билан ақалли унча-мунча фойда келтиришга уриндим. Бундан ташқари, уйландим, хотиним жуда ёш ўлиб кетган бўлса-да, азизимдан менга Алисагинам ёдгор бўлиб қолди. Алиса гўдаклигига ёқ жажжигина қўллари билан дунёда бирдан-бир раҳнамо бўлиб, менга тўғри йўл кўрсатиб турди. Хуллас, мен

ўтмишимидан абадий воз кечдим. Мак-Картининг қўлига тушиб қолгунимга қадар ҳамма ишлар туппа-тузук кетаётган эди...

Олди-сотди ишларим билан шаҳарга тушганимда Риджен-стритда Мак-Картини учратиб қолдим. Эгнидати пальтосига ҳам, оёғидаги пойабзалига ҳам қараб бўлмас эди.

«Мана, биз ниҳоят учрашдик, Жек,— деди у қўлимга тақилиб.— Энди сиз билан биз ўла қолсак ҳам ажралишмаймиз. Мен ёлғиз эмасман: ўғлим ҳам бор, сиз биласизки, Англия аҳолиси қонунларга қаттиқ риоя қиласидиган ажойиб мамлакат. Қолаверса, ҳамма ерда по-лисменлар ҳозиру нозир».

Шундай қилиб, у ўғли билан келиб еримнинг кун ботар томонига жойлашди, улардан қутулишнинг эвини қилолмадим; улар менинг еримда текин яшаляпти. На тинчлигим, на оромим, на ҳузур-ҳаловатим қолди. Қаёққа бормай, ҳамма ерда унинг айёrona тиржайиб турган башарасига дуч келардим. Қизим каттароқ бўлгач, аҳвол яна ҳам баттарлашди, чунки Мак-Карти қизим ўтмишими билиб қолса, бу ҳар қандай полициядан кўра ҳам даҳшатлироқ эканлигини биларди. Кўнгли нимани тусаб қолса — ерми, иморатми ёки пулми, оғзига сиққан нарсасини оларди, ниҳоят у ҳаддидан ошиб кетди. Алисани талаб қилиб қолди. Биласизми, унинг ўғли ҳам, менинг қизим ҳам катта бўлиб қолишиди, менинг касалим ҳаммасига аён эди, ўғлим унинг бор мол-мулкини эгаллаши учун бу ажойиб баҳона, деб ўйлаган, аммо бу гал мен сира бўш келмадим. Бу лаънатининг зоти менинг зотим билан қўшилишини хаёлимга келтириши ҳам истамасдим.

Ўғли менга ёқмайди, деёлмайман-у, аммо йигитнинг томирида отасининг қони оқади-да, шунинг ўзи кифоя эди. Мен, ҳар қалай, фикримдан қайтмадим. Мак-Карти таҳдид қила бошлади, мен унинг тоқатини тоқ қилиб юбордим.

Биз ҳамма гапни гаплашиб олиш учун камар бўйида учрашишимиз керак эди. Шартлашилган жойга борсам, у ўғли билан нима ҳақдадир гаплашаётиби. Тамаки чекиб, у ёлғиз қолгунча дараҳт орқасида кутиб турдим. Гапларини эшигтан сарим зардам қайнаб, аламим ошиб кетаверди, бунга ортиқ чидаб туришим мумкин эмас эди. У ўғлини менинг қизимга уйланишга мажбур қиласлар, қизимнинг бу масалага қандай қарашини хаёлига

ҳам келтирмас, гүё гап аллақандай суюқоёқ қиз ҳақида кетаётгандек эди.

Ардоқлаб юрганларимнинг ҳаммаси шундай одамнинг измига тушиб қолиши мумкинлигини ўйларканман, ақлдан озиб қолаёздим. Бу кишани парчалаб ташлаганим маъқул эмасми? Ҳаётдан умид узиб, ўлимга юз тутган одам бўлсан. Гарчанд, зеҳним равшан, танамда куч-қувватим бўлса ҳам, умрим тугаб қолганини билардим. Аммо шаъним билан қизим-чи! Агар Мак-Картини тилини тишлашга мажбур қилсан, буларнинг иккаласини ҳам омон сақлаб қоламан... Мен уни ўлдирдим, мистер Холмс... Иложи бўлса уни яна бир карра ўлдирдим. Мен катта гуноҳкорман, аммо азоб-изтироблардан иборат ҳаётим гуноҳларимни ювиб кетмайдими? Мен тишимни тишимга қўйиб, ҳаммасига чираб келдим, аммо қизим ҳам ўша тузоққа тушиб қолиши мумкин, деган фикрга ҳеч тоқат қилолмадим. Мен андиша қилиб ўтирамай, уни ярамас бир заҳарли газандадек ўлдирдим. Қичқирганини эшитиб, ўғли югуриб келди, аммо мен ўрмонга яширинишга улгурган эдим, лекин тушириб қолдирган пальтомни олиб келгани қайтиб боришига мажбур бўлдим... Бу чин ҳақиқат, жентльменлар, ҳаммаси худди шундай содир бўлди.

— Майли, сизга нима деб ҳам таъна қилардим,— деб қўйди Холмс, чол берган шоҳидликлари тагига имзо чекаркан.— Ўйлайманки, биз ишни судгача олиб бормасак керак.

— Бунга шубҳаланмасангиз ҳам бўлади, сэр! Аммо сиз нима тадбир кўрмоқчисиз?

— Сизнинг сиҳат-саломатлигингизни эътиборга олиб ҳеч қандай тадбир кўрмоқчи эмасман. Узингиз яхши биласизки, ҳадемай бу дунёдаги суддан кўра баландроқ даргоҳда жавоб берасиз. Мен сизнинг иқрорингизни сақлаб қўяман, борди-ю, Мак-Карти ҳукм қилинадиган бўлса, ундан ана ўшанда фойдаланишга тўғри келади. Борди-ю, у оқланадиган бўлса — сизнинг ҳаёт бўлиш-бўлишмаслигингиздан қатъий назар, худонинг биронта ҳам бандаси сирингиздан хабар топмайди, буларнинг ҳаммаси ўртамиизда қолади.

— Ундаи бўлса, яхши қолинг,— деди тантана билан чол.— Вақтики келиб қазойи муаллақингиз етса, менинг қалбимга қандай тасалли берганингизни ўйласангиз осойишта кўз юмасиз.

Баҳайбат гавдаси титраб чайқалганча у ўнг оёғи оқсоқланиб, хонадан аста-секин чиқиб кетди.

— Шўримиз қурсин, шўримиз!— деб хитоб қилди Холмс узоқ жим қолгач.— Тақдир биздек аянчли, ожизларни нега бунча ўйинчоқ қиласр экан?

Маслаҳатчилар судининг сайёр сессияси Холмс тақдим этган кўпдан-кўп исботлар тазиёки остида Жеймс Мак-Картини оқлади. Кекса Тэнер ўша учрашувимиздан кейин етти ойча яшади, ҳозир у оламдан ўтган. Жеймс ва Алиса уларнинг ўтмишларига соя солгаи қора булутлардан энди сира ҳам ташвиш тортмай, тотувликда бош қовуштириб, баҳтиёр яшашлари мумкин, дейишга ҳамма асослар бор.

ИЗҚУВАРНИНГ ИНҚИРОЗИ

I

Шерлок Холмс уни доимо «Бу Аёл» деб тилга оларди. Уни қандайдир бошқача ном билан аталганини камдан-кам ҳоллардагина эшишиб қолардим. Унинг назарида ўша аёл дунёдаги жамики гўзалларнинг тимсоли эди. Лекин уни Ирэн Адлерга ипсиз боғланиб қолган, унда кўнгли бор деб бўлмасди. Барча ҳис-туйғулар, айниқса, муҳаббат унинг совуққон, босиқ табиатига, тийрак ақл-заковатига ёт эди. Менинг назаримда, у фикр юритадиган, кузатувчан энг муқаммал машинага ўхшарди: олам аҳли ҳали бунақасини кўрмаган бўлса керак. Аммо у ошиқ сифатида бошвоқсиз қолиши турган гап эди. У нозик ҳис-туйғулар ҳақида ҳар доим заҳарханда билан, камситиш оҳангига гапиради. Унга қолса, нозик ҳис-туйғулар томоша қилса арзигулик — инсоннинг асл ниятларию интилишларини фош этиб қўядиган ажойиб восита эди, холос. Сир эмаски, ўткир заковат соҳиби исмсиз дардга мубтало бўлса, унинг сайқалланган, батартиб ички дунёси алғов-далғов бўлиб кетади, ўз ақли билан эришган барча ҳақиқатлар чиппакка чиқади.

Холмсга ўхшаган инсонлар учун муҳаббат дегани — бу сезгир асбоб устига тушган қум заррасидай ёки ўша асбобнинг маҳобатли кўзгуларининг бири дарз кетгандай бир гапдир. Шунга қарамай, Холмс учун дунёда ягона аёл мавжуд эди: ўша аёл марҳум Ирэн Адлер бўлиб, у кишида шубҳа уйғотадиган даражада ном та-ратган эди.

Кейинги пайтлари мен Холмс билан аҳён-аҳёнда кўришиб турардим — менинг уйланишим бизни бир-бири-миздан хийла узоқлаштириб қўйди. Мен гўё арши аъло-да юрардим. Албатта, эндигина рўзгор бошлиғи бўлган кишининг бутун диққат-эътиборини оилавий ташвишлар қамраб олади. Айни пайтда, асилиздалар турмушини, у қандай кўринишда бўлмасин, лўлилардан ҳам баттар ёмон кўрадиган Холмс ҳамон Бейкер-стрит кўчасидаги бизнинг уйимизда истиқомат қиласарди: атрофидаги ки-тоблар ўюлиб ётарди, ҳафта оралатиб кокайн¹га мутика-сидан кетарди, гоҳ-гоҳ шуҳратпарастлиги қўзиб қолар-ди, бангидай кайф сурарди — ёввойи ғайрат-шижоат-унинг табиятига хос хусусият эди.

Одатдагидек у бутун борлиғи билан жиноятни тек-ширишга шўнғиб кетган эди. У ўзининг улкан қобилия-тини, фавқулодда кузатувчанлик истеъдодини расмий полиция томонидан поёнига етиб бўлмайди деб тан олин-ган хуфия жиноятларни фош этишга, жилла қурса, ка-лаванинг учини топиб олишга сарфларди. Ора-орада мен унинг ишлари ҳақида ҳар хил мишишлар эшитиб қолардим: гоҳ Треповнинг фожиали ўлими муносабати билан уни Одессага чақириб қолишарди, гоҳ Тринкома-лида aka-ука Аткинсонларнинг қотиллари изига тушган бўларди, охири, Голландия қироллиги оиласи томонидан махсус топширилган вазифани қойилмақом қилиб адo этгани тўғрисида шов-шув тарқаларди.

Шунга қарамай, мен кўпчилик ўқувчилар сингари дўстимнинг фаолиятига алоқадор мъълумотларни газе-тада босилган хабарлардан билиб олардим, холос. Ле-кин жонажон ўртоғимнинг ўзи ҳақида деярли ҳеч нарса билмасдим.

Бир куни кечаси (бу воқеа 1888 йил 20 март куни бўлган эди) мен мижозим ҳузуридан қайтаётиб,— мен яна хусусий ишлар билан шуғуллана бошлаган эдим,—

---

¹ Кокаин — инглизча кўкнори: кока баргидан тайёрланади.

бенхтиёр Бейкер-стрит томон бурилдим. Менга қадрдан бўлиб қолган эшик ёнидан ўтар эканман, қаллиғимга совчи қўйиб юрган пайтларим ва «Қизгиш тусли манзара» билан боғлиқ бўлган кўнгилсиз воқеалар бир-бир кўз ўнгимда гавдаланди. Туйқус бутун борлиғимни Холмсни яна бир марта кўриш истаги чулғаб олди: ҳозир унинг теран ақл-идроқи қандай масалаларни ҳал этиш билан машгул экан? У яшайдиган уйнинг деразаси ёп-ёруғ эди. Мен юқорига қарадиму новча, озғин гавданни дарров илғаб олдим — унинг қоп-қора сояси икки марта дераза пардасига тушди. У хона бўйлаб тез-тез юрарди, бошини эгиб олибди, қўлларини орқасига чалмаштирган. Унинг кайфиятини, қилиқларини яхши биладиган камина дарров кўп нарсани пайқади: хонанинг у бурчагидан-бу бурчагига бекордан бекорга зув-зув бориб-келмасди. Демак, яна бир ишни бошлаб қўйган эди. У гиёҳвандлик натижасида пайдо бўлган саробдан форир, энди қандайдир жумбоқнинг ечмини излаш билан овора кўринарди. Мен қўнғироқни жиринглатдим, мени хонага бошлаб киришди: қачонлардир бу хонанинг бир қисми каминанинг ихтиёрида эди.

У мени тантанали гап-сўзлар билан кутиб олмади. Умуман, уни тантанали кайфиятда учратиш амримаҳол эди. Лекин сездимки, мени кўриб хурсанд бўлди. У деярли сўзсиз суратда хушчақчақлик билан мени ўтиришга таклиф этди, олдимга сигарет қутисини суриб қўйди, сўнг вино сақланадиган ертўлага ишора қилди. Кейин ўрнидан турди-да, ўчоққа орқа ўғирган кўйи менга синчиклаб разм солди.

— Оилавий ҳаёт сизга ёқибди,— деб таъкидлади у.— Менимча, Уотсон, мен сизни охирги марта кўрганимдан бўён сиз етти ярим қадоқ семирибсиз.

— Етти қадоқ.

— Ростданми? Йўғ-э, сал кўпроқ шекилли. Ишонаверинг, оз-моз кўпроқ. Англашимча, сиз ишляяпсиз, чоғи. Ишга бел боғлаб турганингиз ҳақида менга лом-мим демаган эдингиз.

— Хўш, сиз буни қаёқдан билдингиз?

— Мен аҳволингизни кўриб турибман, мен хulosачиқаряпман, холос. Масалан, сиз яқинда пақкос ивиб кетганингизни, уйингиздаги оқсоч ўтакетган палпис хотин эканини мен қаёқдан биламан?

— Азизим Холмс, сал ошириб юбордингиз,— дедим мен.— Шубҳасизки, агар бир неча аср илгари яшаганингизда борми, сизни гулханда куйдиришарди. Тўғри, пай-

шанба куни шаҳардан ташқарига чиққан эдим ва мен уйга ҳаммаёғим ифлос бўлиб қайтиб келдим. Лекин дарҳол костюмимни алмаштирганман, ҳозир уст-бошимда ёмғирнинг излари қолмаган-ку ахир. Энди Мэри Жен масаласига келсак, ростдан ҳам унга бир гапни уқтириш жуда қийин: хотиним аллақачон уни огоҳлантириб қўйгани — ишдан бўшатиб юбормоқчи. Шунга қарамай, мен барибир ҳайроғ қолдим, буларнинг барини сиз қаёқдан билдингиз?

Холмс товушини чиқармасдан кулди-да, узун-узун асабий қўлларини силаб-сийпалади.

— Бундан осони йўқ! — деди у. — Кўзларимнинг шаҳодат беришича, чап оёғингиздаги бошмоқнинг ички томонида, айнан нур тушиб турган жойида, деярли параллел равишда олтита тимдаланган чизик кўриниб турибди. Равшанки, пошнангизда қотиб қолган лойни тозалаётган кимса пала-партишлиги туфайли бошмоқни тирнаб қўйган. Шунинг учун, сиз амин бўлганингиздек, мен қўшалоқ хулоса чиқардим: Сиз ёғингарчиликда ташқарига чиққансиз ва лондонлик оқсоchlарнинг энг бетамиз нусхаларидан биттасини уйингизда сақлайсиз. Энди сиз машғул бўлган иш масаласига келсак, агар йодоформ анқиб турган, ўнг қўлининг кўрсатгич бармоғига азот кислотасидан доғ тушган, устига-устак, цилиндрисимон шляпаси дўмпайиб турган, яъни стетоскопини қаёқка яшириб қўйганини яққол сездирив қўйган жентльмен менинг ҳузуримга ташриф буюрса-ю, лекин уни шифокорлик оламининг вакили эканини илғаб ололмасам, билингки, қип-қизил аҳмоқ бўламан.

Мен ундан қай тарзда муайян бир тўхтамга келгани хусусидаги гапларни эшитар эканман, беихтиёр кулиб юбордим.

— Сиз ўз мулоҳазаларингиз билан ўртоқлашган чоқда ҳамма нарса менга кулгили даражада оддий туюлади — буларнинг барчасини ўзим ҳам осонгина идрок этишим мумкин эди-ку, — деб таъкидладим. — Лекин ҳар сафар янги далил келтирган пайтингизда мен бутунлай эсанкираб қолдим, фақат ўз фикр-мулоҳазаларингизни баён этганингиздан кейингина ўзимга келдим. Ўйлашмича, менинг кўзларим ҳам сизникидан хира эмас.

— Мутлақо тўғри, — деди Холмс папиросини тортиб-тортиб чекар экан, кейин у креслога ястаниб олди. — Сиз кўриб турибсиз, лекин синчилкаб кузатаётганингиз йўқ — буларнинг ўртасида жуда катта тафовут бор. Ай-

тайлик, сиз ушбу хонага олиб чиқадиган зинапояни жуда кўп бора кўрганмисиз?

— Кўп кўрганман.

— Нече марта?

— Хў-ўш, бир неча юз марта кўрганман!

— Жуда яхши. Уша зинапоянинг нечта поғонаси бор?

— Нечта? Ҳеч эътибор бермаганман.

— Ана кўрдингизми, ҳеч эътибор бермагансиз. Лекин уларни кўргансиз! Ҳамма гап ана шунда. Майли, лекин мен биламанки, зинапоянинг ўн еттига поғонаси бор, чунки мен уларни ҳам кўрганман, ҳам кузатганман. Дарвоқе, сиз менинг қасбим билан боғлиқ ҳолда ҳал этиладиган бальзи бир масалаларга қизиқиб юрардингиз, чоғи. Ҳатто каминанинг икки-учта арзимас тажрибаларини қофозга ҳам тушириб қўйган эдингиз. Шунинг учун, эҳтимол, сизни мана бу хат қизиқтириб қўйиши мумкин.

У стол устида ётган қалин, қизғиш почта варақасини олдимга ташлади.

— Ҳозиргина олдим,— деди у.— Товушингизни чиқариб ўқинг-чи.

Ҳатнинг юборилган вақти ҳам, адреси ҳам кўрсатилмаган эди, имзосиз эди.

«Бугун кечаси, ўн бешта кам саккизда, муҳим иш бўйича маслаҳат сўраш учун ҳузурингизга битта жентльмен боради,— дейилган эди хатда.— Яқинда Европадаги қирол оиласига кўрсатган ёрдамингиз натижасида аён бўлдики, Сизга фавқулодда муҳим ишларни ҳам ишониб топширса бўлар экан. Кимдан сўраб-суриштирмайлик, Сизга ана шундай юксак баҳо беришди. Айтилган пайтда уйда бўлишингиз сўралади. Ҳавотирланманг. Ҳузурингизга ташриф буюрадиган кимса ниқобдор бўлиши мумкин».

— Ҳақиқатан ҳам хуфия ишга ўхшайди,— дедим.— Ўзингиз нима дейсиз?

— Ҳозирча қўлимда ҳеч қандай маълумот йўқ. Да-лил-исботсиз назария яратилса, охири баҳайр бўлмайди. Киши ўзи билмаган ҳолда фактларни назарияга мослаб чийлай бошлайди, фактларни иотўри талқин қиласди. Аслида эса назарияни фактлар билан асослаш лозим. Лекин хат қойилмақом ёзилибди! Сиз хат хусусида қандай хуросага келишингиз мумкин?

Мен хатни ҳам, хат ёзилган қофозни ҳам синчиклаб кўздан кечирдим.

— Афтидан, ушбу хатни ёзган одам хийла бадавлат кўринади,— дедим, дўстимнинг иш усулига тақлид қилишга уриниб.— Бундай қоғознинг бир қутиси энг камида ярим крон туради. У анча мустаҳкам, қалин.

— Фалати дейилса, муносиброқ таъриф берилган бўларди,— деб таъкидлади Холмс.— Бу Англияда тайёрланадиган қоғоз эмас. Уни нурга тутиб кўринг-чи.

Мен уни нурга тутдиму ғира-шира белгиларни пайқаб олдим; катта «Е» ва кичкина «г», кейин «П» ва катта «Г» кичкина «ш» ҳарфлари билан кўринди.

— Сиз бундан қандай хулоса чиқаришингиз мумкин?— деб сўради Холмс.

— Шубҳасизки, бу фабрика эгасининг исми шарифи бўлса керак, аниқроғи унинг монограмма¹си шекилли.

— Ана, хато қилдингиз! Катта «Г» билан кичкина «ш»— бу «Геселл-шафт» сўзининг қисқартма кўриниши: немисча сўз, «ширкат» деган маънони англатади. Бу одатий қисқартма сўз бўлиб, худди инглизларнинг «Ко» белгисига ўхшайди. «П» эса, албатта «Папиер» демакдир, яъни «қоғоз». Энди «Е» ҳарфининг мағзини чақишимиз керак. Қани, чет мамлакатларининг жуғрофий маълумотномасини варақлаб кўрайлик-чи...— у китоб жавонидан сарғиш муқовали, оғиргина, катта маълумотномани қўлига олди.— Еглов, Еглунитц... Мана, топдик: Егеристон.— У ерликлар немисча гаплашишади, Богемида — Карлсбад²га яқин жой. Валленштейн³ ҳалок бўлган қадамжо, у ер кўплаб ойна заводларию қоғоз фабрикалари билан донг таратган... Ҳа-ҳа-ҳа, тойчоғим, сиз энди бундан қандай хулоса чиқарасиз?— унинг кўзлари тантанали чақнади, сўнг папиросидан паға-паға кўкимтир тутун буруқситди.

— Қоғоз Богемида тайёрланган,— дедим.

— Худди шундай. Хат ёзган киши эса немис. Сиз дағал жумла тузилганини пайқадингизми: «Кимдан сўраб-суриштирумайлик, Сизга ана шундай юксак баҳо беришди». Француз ёки рус бу қадар паришон хат ёзмайди. Фақат немисларгина иш-ҳаракатни ифодаловчи сўзларни шунаقا — беписанд оҳангда ишлатаверадилар. Шундай қилиб, энди фақат бир нарсани билишимиз дар-

¹ Монограмма — иккни ҳарфли, яъни исм ва фамилиянинг бош ҳарфларидан иборат расм.

² Карлсбад — ҳозирги Карлова Вари, Чехословакиядаги курорт.

³ Валленштейн — XVII асрда яшаб ўтган немис қўмондони.

кор: Богемида тайёрланган қоғозга хат ёзадиган ва асл қиёфасини кўрсатмаслик учун юзига ниқоб тутиб юриши ни лозим топган бу немисга нима керак? Янглишмасам, ана, ўзи ҳам келиб қолди шекилли. Бизнинг барча гумонларимизни унинг ўзи тарқатиб юборса ажаб эмас.

Биз яқингинадаги йўл четидан эшитилаётган от туёқларининг дупур-дупурига, арава ғилдиракларининг гижирлашига қулоқ солдик. Кўп ўтмай кимдир эшик қўнғирогини зарб билан чалди.

— Товушига қараганда, бир жуфтот қўшилган аравага ўхшайди...— У деразадан пастга мўралади-да, давом этди:— Ана, айтмадимми, бежиримгина соябонли аравага иккита йўрға қўшилган... ҳар бирининг баҳоси бир юзу эллик олтин танга туради. Нима бўлганда ҳам, пулнинг ҳиди келяпти, Уотсон.

— Холмс, мен сизларни ёлғиз қолдирсан тузук бўлармиди-а?

— Иўқ, иўқ, кетманг! Таржиман ҳолимни ёзаётган инсон кетиб қолса, қўл-оёғим боғланиб қолади-ку! Сезишмича, қизиқарли ишга ўхшайди. Агар сиз қатнашмасангиз кейин афсус қиласиз.

— Лекин сизнинг мижозингиз...

— Ҳечқиси иўқ, парво қилманг. Менга ҳам, унга ҳам сизнинг ёрдамингиз зарур бўлиб қолиши мумкин... Ана, у келяпти. Доктор, мана бу креслога ўтириング, хаёлларингизни чалғитманг.

Зинапоядан, йўлакдан эшитилган оғир-вазмин қадам товушлари биз ўтирган хона остонасига яқинлашганда тинди-қолди. Кейин эшигимиз қаттиқ-қаттиқ, амирана тақиллатилди.

— Киринг!— деди Холмс.

Хонага бўйи олти қаричу олти дюймдан¹ кам чиқмайдиган, паҳлавон келбат киши кириб келди. У дабдабали кийинган эди, лекин бундай дабдабабозлик Англияда рўдалполик ҳисобланарди. Унинг авра-астари қалин пальтосининг енгию олд қисмига қоракўлдан энлик жияк қадалган эди; елкасига ташланган қорамтири-қўкиш плашнинг ҳошиясига шафақ ранг-қизғиши шойи тикилган бўлиб, зарҳал боғич билан бўйнига боғлаб олган эди. Қўнжиси болдирининг ярмигача етган этигининг сиртига қимматбаҳо сарғиш мўйна қопланган—булар унинг бутун қиёфасидан кўринниб турган тўқлишка шўхлик аломатларини янада кучайтиради. У кенг соябонли шляпа-

¹ Тахминан 1 метр 90 сантимерга тўғри келади.

сини қўлида ушлаб турарди, юзининг юқори қисми қоп-қора ниқоб билан тўсилган эди, ниқоб унинг ёноқларидан пастроққа тушган эди. Афтидан, дубулға пардасини эслатадиган ниқобни у ҳозиргина юзига тутиб олганга ўхшайди. Чунки хонага кирган чоқда ҳам ҳали қўлини пастга тушириб улгурмаган эди. Юзининг қуий қисмига қараб ҳукм чиқарадиган бўлсак, бу киши кучли ирода соҳиби кўринарди: қалин, дўрдоқ лаблари ва узун, гирд тушган ияги унинг қатъиятли ҳамда ўжар эканидан далолат бериб турарди.

— Сиз менинг хатимни олдингизми? — деб сўради у паст товушда, унинг дағал талаффузидан немис лаҳжаси яқъол сезилиб қоларди. — Мен сизнинг ҳузурингизга боражагим ҳақида хабар берган эдим. — У гоҳ биримизга, гоҳ иккинчимизга назар ташларди. Чамаси, у кимга мурожаат этнин билмасди.

— Марҳамат, ўтилинг, — деди Холмс. — Бу киши менинг дўстим, доктор Уотсон. У жуда ҳам меҳрибон, баязан менинг ишларимга ёрдамлашиб туради. Ким билан гаплашаётганимни билсан бўладими?

— Сиз каминани граф фон Крамм — bogемилик асл зода деб ҳисоблашингиз мумкин. Умид қиласманки, мана бу жентльмен, сизнинг дўстингиз, тўла-тўкис ишончли одам бўлса керак — унинг олдида фавқулодда муҳим иш ҳақида гапиришим мумкинми? Агар мумкин бўлмаса, мен сиз билан яккама-якка гаплашишни афзал кўрардим.

Мен хонани тарк этиш учун ўрнимдан турдим, лекин Холмс қўлимдан тутиб яна креслога ўтқазиб қўйди.

— Гапингизни ё иккаламизга айтасиз, ёки умуман айтмайсиз. Мен билан юзма-юз қолган пайтда нималарни гапиришингиз мумкин бўлса, бу жентльмен олдида ҳам ўшаларни бемалол айтаверинг.

Граф яғриндор елкаларини қисди.

— Үндаи бўлса, аввало, сизлар мен ҳозир айтадиган гапларни икки йилгача сир сақлаймиз деб ваъда беришларингиз керак. Икки йил ўтгандан кейин бу гапларнинг ҳеч қандай аҳамияти қолмайди. Ҳозир эса заррача мубалағасиз айтишим мумкин: бу воқеа шу даражада жиддийки, ҳатто Европанинг тақдирига ҳам таъсири кўрсантиши эҳтимолдан холи эмас.

— Ваъда бераман, — деди Холмс.

— Мен ҳам.

— Юзимга ниқоб тутиб олганим учун маъзур кўрасизлар, — деб сўзида давом этди ғалати меҳмон. — Мен-

га топшириқ берган шахснинг истаги бўйича, у кафолот берган вакилни сизлар билмаганларинг маъқул. Ростини айтсан, мен ўзимни таништириш чоғимда айтган увоним ҳам унчалик тўғри эмас.

— Буни ўзим ҳам пайқадим,— деди Холмс қуруққина оҳангда.

— Вазият бениҳоя қалтис, шу туфайли мислсиз машмаша бошланиб кетмаслиги учун барча чора-тадбирларни кўриш тақозо этилади. Чунки охир-оқибатда Європада ҳукмронлик қилаётган династиялардан биттасининг обрўйи тўкилиши мумкин. Очиғини, айтганда, бу иш ҳукмрон Ормштейнлар — Богеми қироллари оиласига алоқадор.

— Ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим,— деб ғулдиради Холмс ва креслога ястаниброқ ўтириб олиб, кўзларини юмди.

Меҳмон очиқ-ойдин ҳайратланганча дангасалиги тутиб, ёнбошлаб олган лоқайд одамга тикилиб қолди: шубҳасизки, бу кишини унга Європадаги изқуварлар орасидаги энг ғайратлиси, зуккоси сифатида таърифлашган эди. Холмс аста кўзларини очди-да, гўлабирдай мижозинг шошмасдан назар солди.

— Агар жаноблари ўз ишлари билан бизни таништирсалар, мен сизга йўл-йўриқ кўрсатишга унчалик қийналмасдим,— деди у.

Меҳмон стулдан сапчиб турди-ю, жазаваси тутиб хонада ўёқдан-буёққа юра бошлади. Кейин юзидағи ниқобини шаҳд билан сидириб полга улоқтириди.

— Сиз ҳақсиз, мен қиролман!— деб хитоб қилди у.— Буни яшириб ўтиришимнинг нима кераги бор?

— Дарҳақиқат, нима кераги бор? Жаноби олийларни ҳали гап бошламасдан илгариёқ рўпарамда Вильгельм Готтсреих Сигизтунд фон Ормштейн, яъни улуғ князъ Кассель-Фельштейгский, яъни Богемининг меросхўр қироли турганларига имон келтирган эдим.

— Лекин биласизми,— деди ғалати меҳмон ва яна жойинга ўтирдию оппоқ, кенг пешонасини ишқалаб қўйди,— биласизми, мен бундай ишлар билан шахсан машғул бўлишга одатланмаганман! Шунга қарамай, масала шу даражада қалтиски, мен полицияда хизмат қиладиган жосуслардан бирортасиға тақдиримни ишониб топширишни лозим топмадим — чунки мен ишонган айгоқчининг ўзи бошимга чиқиб олиши мумкин. Мен Прагадан атайлаб яширинча келдим, сиздан маслаҳат сўраб келдим.

— Марҳамат, маслаҳат сўрайверинг,— деди Холмс, у яна кўзларини юмиб олди.

— Воқеанинг қисқача мазмуни қуидагича: бундан беш йилча муқаддам, узоқ вақт Варшавада яшаган пайтимда, ҳаммаёққа донғи кетган Ирэн Адлер деган епгилтак аёл билан танишдим. Ҳеч шубҳасизки, бу исм сизга ҳам таниш бўлса керак?

— Доктор, малол келмаса, менинг рўйхатномамини бир қараб юборсангиз,— деб ғулдиради Холмс кўзларини очмай.

Бир неча йиллар олдин у одамларга, ҳодисаларга алоқадор фактларни қайд этиб борадиган система жорий қилган эди. Шунинг учун бирор шахс ёки предмет ҳақида дарҳол маълумот бериш унчалик мушкул эмасди. Мен шу тобда яхудий руҳонийси билан чуқур сув ҳавзаларида яшайдиган балиқлар ҳақида илмий асар ёзган бир штаб бошлигининг таржимаи ҳоллари орасидан Ирэн Адлернинг таржимаи ҳолига оид варақларни олдим.

— Кўрсатинг-чи,— деди Холмс.— Ҳм-м. Нью-Жерсида 1858 йили туғилган. Контральто, ҳм-м... Ла Скала¹, шундай-шундай... Варшавадаги император опера театрида асосий ролларни ижро этган аёл, ҳа-я! Опера саҳнасини тарк этган, ўҳ-ҳў! Лондонда яшайди... мутлақо тўғри! Жаноби олийлари, каминанинг фаҳмлашича, бу жонон сизни ипсиз боғлаб олган, сиз унга бошқалар олдида обрўйингизни тушириб қўйиши мумкин бўлган хатлар ёзгансиз, энди ўша хатларни қайтариб олмоқчилиз.

— Гапларингиз тўппа-тўғри. Лекин қандай қиласай?

— Сиз пинҳоний равишда унга уйланганмисиз?

— Йўқ.

— Ҳеч қандай ҳужжат ёки гувоҳнома ҳам йўқми?

— Йў-ўқ ахир.

— Ундай бўлса, жаноби олийлари, мен сизнинг муддаонгиз нима эканини тушунмадим. Агар ўша жувон сизнинг хатларингиздан товламачилик ёки бошқа мақсадларда фойдаланишни истаса, уларнинг асл нусха эканини қандай қилиб исботлайди?

— Менинг дастхатим таниқли-ку.

— Бекор гап! Қалбаки.

— Хат ёзадиган шахсий қоғозим-чи?

— Үфирланган.

¹ La Scala — Миландаги (Италия) машҳур опера театри.

- Шахсий муҳрим-чи?
- Ясама.
- Фотосуратим-чи?
- Сотиб олинган.
- Лекин биз бирга суратга тушганимиз-ку!
- Ў-ў, шуниси ёмон бўлган экан! Жаноби олийлари ҳақиқатан ҳам жуда катта хатога йўл қўйган эканлар.
- Мен Ирэнни кўрсам — бас, ақлу ҳушимдан айрилиб қолардим.
- Сиз жиддий равишда обрўйингизни тўкиб қўйибсиз.
- Мен у пайтлари бор-йўғи тахт вориси эдим, холос. Ёш эдим. Ҳозир ҳам эндиғина ўттизга кирдим.
- Суратни қандай бўлмасин қайтариб олиш зарур.
- Биз ҳаракат қилиб кўрдик, лекин сирам иложи бўлмади.
- Жаноби олийлари чиқимдан қочмаслиги лозим: Суратни сотиб олиш керак.
- Ирэн сотишни истамаяпти.
- Ундаи бўлса, ўғирлаш керак.
- Беш марта ўғирлашга уриниб кўрилди. Мен ёлланма қулфузарларни икки марта ишга солдим, улар унинг уйини ағдар-тўнтар қилиб юборишли. Бир гал, у саёҳатга чиқсан пайтда, юклари ҳам бирма-бир тинтув қилинди. Авраб-алдаб уни икки бора тузоққа туширдик. Лекин ҳеч қандай самараға эришганимиз йўқ.
- Ҳеч қандайми?
- Ҳа, ҳеч қандай.
- Холмс кулиб юборди.
- Тузуккина жумбоқ экан-ку! — деди у.
- Лекин бу мен учун ҳаёт-мамот масаласи! — деб эътиroz билдири қирол таънаомуз.
- Ҳа, тўғри. Хўш, улар суратни нима қилишмоқчи ўзи?
- Мени хароб қилишади.
- Аммо қай йўснинда?
- Мен яқинда уйланмоқчиман.
- Бу ҳақда эшитдим.
- Клотильда Лотман фон Саксен-Менингенга уйланмоқчиман. Эҳтимол, сиз бу оиланинг қатъий тартиблари мавжуд эканини биларсиз? Клотильда — бу покизалик тимсоли. Менинг ўтмиш ҳаётимга оид озгина гумон туғилса, охири айрилиққа бориб тақалади.
- Ирэн Адлер нима деяпти?
- У, суратни қаллиғингнинг ота-онасига юбораман,

деб дағ-даға қиляпти. Юборишдан ҳам тоймайди, албатта юборади! Сиз уни билмайсиз. У табиатан темирдек мустаҳкам. Ҳа, ҳа, у сиртдан ёқимтой аёлга ўхшайды-ю, лекин юраги тош-метин. Мени бошқа бирорга уйлантири-маслик учун қўлидан келадиган ҳамма номаъқулчилик-ларни қилишга ҳам тайёр.

— У суратни ҳозирча қаллиғингизга жўнатмаганига ишончингиз комилми?

— Ишончим комил.

— Нима учун?

— У суратни мен қаллиғимга расман унаштирилади-ган кунда жўнатишга сўз берган. Ўша воқеа мана шу келаётган душанба куни рўй беради.

— Ў-ў, ихтиёримизда фақат уч кун муҳлат қолибди-ку!— деди Холмс эснаб.— Шунисига ҳам шукр, чунки мен ҳозир баъзи бир муҳим ишлар билан шуғулла-нишим лозим. Жаноби олийлари ҳозирча Лондонда қол-салар керак-а?

— Албатта. Сиз мени Лэнгхэм меҳмонхонасидан то-пишингиз мумкин. У ердан граф фон Крамм исмли зотни сўрайсиз.

— Ундей бўлса, мен сизга хат жўнатаман — ишлар қандай кетаётгани ҳақида хабар қиласман.

— Сиздан ўтиниб-ўтиниб сўрайман. Мен жудаям ҳая-жонланяпман!

— Хўш, пул масаласи нима бўлади?

— Ўзингиз биласиз, керагича сарфлайверинг. Сиз кўнглингизнинг кўчасига қараб, эмин-эркин ҳаракат қи-лишингиз мумкин.

— Бутунлайми?

— Бўлмасам-чи, мен ўша сурат эвазига ўз қиролли-гим тасарруфидаги ҳар қандай ўлкани инъом этиб юбо-раман.

— Кундалик харажатлар-чи?

Қирол плашининг қатидан оғиргина ҳамён чиқариб, уни столга ташлади.

— Бу ерда уч юз фунт тилло танга ва етти юз сўм алоҳида маблағ бор,— деди у.

Холмс ён дафтарчасига тилхат ёзди-да, варақни йир-тиб қиролга узатди.

— Хонимнинг адресини берасизми?— деб сўради у.

— Брайони-лож, Серпантайн кўчаси, Сент-Жонс-вуд.

Холмс ёзиб олди.

— Яна битта саволим бор,— деди у.— сурат хонабол размерда олинганмиди?

— Ҳа, хонабоп.

— Энди хайрли кеч, жаноби олпилари, умид қиласанки, тез орада биз хушхабарнинг шоҳиди бўламиз... Хайрли кеч, Уотсон,— деб қўшиб қўйди у, қиролнинг араваси кўприкни тарақлатиб ўтаётган пайтда.— Марҳамат қилиб, эртага соат учда ҳузуримга ташриф буорсангиз, мен сиз билан мана шу иш борасида суҳбатлашмоқчиман.

II

Эртаси куни роппа-роса соат учда мен Байкер-стритга бордим, лекин Холмс ҳали қайтмаган экан. Иқтисадчи аёлнинг гапига қараганда, у саккизларда уйдан чиқиб кетган эди. Мен ўзоқ рўпарасига ўтиредим: уни қайтгунча кутишга қарор қилдим. Тергов ишларига ниҳоятда қизиқиб қолдим. Тўғри, бу иш илгарни бошқа ўринда ҳикоя қилганим икки мудҳиш жиноят каби ғаройиб ва мавҳум хусусиятларга эга эмасди. Лекин бу ҳодиса ўзига хос жиҳатлари ва мижознинг юксак мавқеи билан алоҳида ажралиб туради. Майли, дўстим олиб бораётган терговнинг асл моҳиятини бир четга қўйиб турайлик, аммо вазиятни у нечоғли муваффақиятли, моҳирона баҳолай олганига, хулосаларида нечоғли қатъий, рад этиб бўлмас мантиқа амал қилганига тан бермай иложимиз йўқ, ахир! Абжир, муҳтасар усууллар ёрдамида энг чалкаш синоатларнинг ҳам авра-астарини ағдариб ташлаётганини кузатиш менга ҳақиқий ҳузур-ҳаловат бағишлиарди. Мен унинг кетма-кет зафар қозонишига шу даражада кўникиб кетган эдимки, у ҳам инқирозга учраши мумкин эканини хаёлимга сифдиролмасдим.

Эшик илкис очилиб, чакка соқолли, ҳурпайган саватсоҷ, юзлари бўғриққан, одмигина ва бетартиб кийинган ширакайф отбоқар хонага кириб келган пайтда соат тўртларга яқинлашиб қолган эди. Мен дўстимнинг ўз қиёфасини ҳам ўзgartира оладиган беназир қобилият соҳиби эканига илгари сира-сира кўникумга ҳосил қилмаганим учун қаршимда чайқалиб турган кимса ҳақиқатдан-да Холмсми ёки бошқа бирорлигини аниқлаш мақсадида унга бошдан-оёқ уч марта синчилаб разм солишига мажбур бўлдим. У ўйл-ўйлакай менга бош силкитиб қўйдию индамай ётоқхонасига кириб кетди ва беш минутлардан сўнг чиқди: эгнига қора костюм кийиб олибди, кўриниши одатдагидек мулойим эди. Қўлларини чўн-

такларига тиқан күйи оёқларини ловуллаб гулхан ёна-
ётган ўчоқ томон узатди-да, бир неча минут қиқир-қи-
қир кулиб ўтири.

— ~~Мажиза!~~— деб хитоб қилди у, кейин уни йўтал
тутди ва яна хохолаб юборди, токи ҳолсизланиб қолгун-
ча кулаверди, охири мажолсизланиб кресло суюнчиғига
ўзини ташлади.

— Нима гап?

— Кулгили, ҳаддан ташқари кулгили! Ишончим ко-
милки, мен эрталабки вақтимни қандай ўтказганимни,
охири нима қилганимни сиз икки дунёда ҳам ўйлаб то-
полмайсиз.

— Тасаввур қилолмайман. Менимча, сиз Ирэн Ад-
лернинг одатларини, ёки, эҳтимолки, хонимнинг уйини
зимдан кузатган бўлсангиз керак.

— Мутдақо тўғри, лекин натижаси мен кутгандан
ҳам зиёда бўлди... Яхшиси, бир бошдан гапириб бера-
ман. Соат саккиздан ўтганда мен ишсиз отбоқар қиёфа-
сида уйдан чиқдим. Отга ошно бўлган кишилар ўртаси-
да ўзига хос биродарлик, гаройибона меҳр-оқибат мав-
жуд. Ишонмасангиз, отбоқар бўлиб кўринг — бирпаста
ўзингизга керакли ҳамма нарсани билиб оласиз. Мен
Брайони-ложни ҳеч қийналмасдан топдим. Бу мўъжаз-
гина, муҳташамгина икки қаватли вилла экан; кўча то-
монда эшиги бор, орқаси чорбоғ. Чорбоғ эшикда отнинг
калласидай қулф осиғлик. Чап қаноти кенг-мўл меҳ-
монхона: яхшигина безатилган, деразалари катта-кат-
та — деярли уй баравар келади, эшигига бемаъни инг-
лиз лўқидони қадалган, уни ёш бола ҳам очиши мумкин.
Уйнинг кетида диққатга сазовор ҳеч нарса кўринмади,
фақат иккинчи қаватдаги айвонга от-аравалар туради-
ган бостирманинг томи орқали чиқса бўлар экан. Мен
шу бостирманинг тўрт томонини ҳам синчилаб кўздан
кечирдим, лекин эътиборга молик бирон нарсани уч-
ратмадим. ~~Мен~~ кўча бўйлаб кетдим ва худди кутганим-
дай, чорраҳада чорбоғ деворига тақаб қурилган отхонага
дуч келдим. Мен отбоқарларга отларни ювиб-тарашда
ёрдамлашиб юбордим, бунинг эвазига икки танга пул,
бир стакан арақ, икки ўрам тамаки ҳамда Адлер хо-
ниму унинг қўни-қўшнилари ҳақида бурнимдан чиққунча
маълумотлар олдим. Қўни-қўшнилари мени заррача ҳам
қизиқтирмасди, лекин уларнинг таржимаи ҳолларини
эшлишга мажбур эдим.

— Сиз Ирэн Адлер ҳақида инмаларни билиб олдин-
гиз? — деб сўрадим.

— Асти сўраманг, у шаҳарнинг мана шу қисмида яшайдиган барча эркакларнинг бошини айлантириб қўйибди! У ер юзида рўмол ўраб юрадиган аёллар орасида энг зебо санам. Серпантайнлик отбоқарлар бир овоздан шундай дейишяпти. У беозоргина ҳаёт кечиради, баъзан концертларда иштирок этади, ҳар куни соат бешда сайр қилгани отланади ва роппа-роса етида тушликка етиб келади. Сайр вақтини камдан-кам ҳоллардагина — қўшиқ айтиши лозим бўлган пайтлардагина ўзгартиради, холос. Уни биттаю битта эркак йўқлаб турари — ягона эрқак, аммо тез-тез йўқлаб турари. Қорачадан келган, келишган, олифтанамо; ҳар куни унинг ҳузурига келади, баъзан бир кунда икки марта ташриф буюриши мумкин. Унинг исми шарифи мистер Годфри Нортон, темпллик¹. Кўрдингизми, аравакашларнинг ишончини қозониб олсангиз зиён қилмайсиз! Улар ўша эркакни Серпантайн отхонасидан йигирма мартача уйига элтиб қўйишган ва у ҳақда ҳамма маълумотларни билиб олишган. Мен уларнинг гапларини охиригача тингладим-да, яна Брайони-лож атрофидаги сайр эта бошладим, кейинги қилинадиган ишларнинг режасини туздим. Бу Годфри Нортон, афтидан, ҳамма ишларда асосий вазифани бажарабтган шахс шекилли. У ҳуқуқшунос. Бу хунук эшитилади. Хўш, уларни нима боғлаб турибди, қандай сабабга кўра улар тез-тез учрашадилар? Ирэн унга ким бўлади — мижозими? Дўстими? Ўйнашими? Агар Адлер унинг мижози бўлса, равшанки, ўша суратни кўз қорачиғидай асраш учун унга бериб қўйгандир. Мабодо ўйнаши бўлса, бермаган бўлиши мумкин. Мана шу масалани бир ёқли қилиб олсан, бундан кейин ишни Брайони-ложда давом эттиришим ёки Темплда яшайдиган анави жентльменнинг квартирасига эътиборни қаратишим лозимлиги маълум бўлади. Бу масала ҳийла қалтис, энди менинг изланишларим доираси анча кенгаяди... Уотсон, мана шунаقا икир-чикирлар сизнинг жонингизга тегмаса гўргайди деб қўрқаман, лекин сиз вазиятни батафсил билишингиз учун майда-чуйда қийинчиликларни ҳам очиқ-ойдин айтишим лозим.

— Мен сизнинг ҳикоянгизни диққат билан эшиятман,— дедим.

— Брайони-ложга бежиримгина соябонли арава келиб тўхтаган пайтда мен ҳамон бу ишни ўзимча та-

¹ Темпл — Лондондаги ҳуқуқшуносларнинг маъкамалари жойлашган қасаба.

розига солиб кўриш билан машғул эдим. Аравадан қандайдир жентльмен сакраб тушди, у ҳавас қиладиган даржа келишган эди, мўйловли, қорача, бургутбурун. Афтидан, бу боя таърифини эшиганим кимса эди. Кўринишидан у жуда ҳам шошаётган эди ва ниҳоятда ҳаяжонланарди. У аравакашга кутиб ўтиришни буюрди-да, эшикни очган оқсоч ёнидан чопқилаб ўтиб кетди, фақат бу уйда ўзини хўжайиндай ҳис этадиган кишигина ана шундай эмин-эркин ҳаракат қилиши мумкин. У ичкарига кирдию ярим соатча йўқ бўлиб кетди. Лекин мен меҳмонхона деразасидан унинг хона бўйлаб уёқдан-буёқҳа юраётганини, бир нималарни қизишиб гапираётганини, қўлларини арпа-арпа қилаётганини кўриб турардим. Мана, ниҳоят, кўчага чиқди, у янада ташвишлироқ кўринарди. Аравага яқинлашар экан, чўнтағидан тилла соатини чиқарди-да, унга хавотирланиб назар ташлади. Сўнгра: «Қора қуюндай учиринг!— деб бақирди аравакашга.— Аввал Рижент-стритдаги Гросс ва Хенк ҳузурига кириб ўтамиз, кейин Эжвер-роуддаги муқаддас Моника ибодатхонасига борамиз. Агар манзилга йигирма минут ичидаги етказиб қўйсангиз, ярим сўлкавой бераман!» Улар шитоб билан қўзғолишиди. Мен эндигина уларнинг орқасидан йўлга тушсаммикан деб ўйлаб турган эдимки, бирдан ўша уй олдига усти очиқ, мўъжазгина, иккита от қўшилган арава келиб тўхтади. Аравакаш пальтосининг тугмалари ярми қадалмаган эди, бўйинбоги бадбарак бўлиб бўйнига ўралиб қолибди, отнинг қоринбоги эса тўқадан чиқиб кетибди. Аравакаш отни тўхтатган заҳотиёқ Ирэн эшикдан отилиб чиқиб, ўзини аравага урди. Мен унинг юзларини аранг кўриб қолдим, лекин шунинг ўзи етарли бўлди: у ниҳоятда ёқимтой аёл экан, бундай оғатижон аёлни эркаклар бир марта кўриб қолсалар—бас, кейин бир умр ўша фариштанинг ишқида ўтадилар. «Жон, муқаддас Моника ибодатхонасига ҳайдай!— деб қичқирди у.— Агар манзилга йигирма минут ичидаги етказиб қўйсангиз, ярим сўлкавой бераман!» Бундай қулай вазиятни қўлдан бой бермаслик лозим эди, Уотсон. Мен қандай қылсам яхши бўлар экан деб ўйлай бошладим; орқасидан югурсам тузукми ёки араванинг шотисига осилиб олсам дурустми? Шу пайт бирдан кўчада бир отли извош кўриниб қолди. Аравакаш мендай бадбашара йўловчига икки марта ҳайратланиб қараб қўйди. лекин мен у эътиroz билдиргунча ўриндиқ-қа ўрнашиб қолдим. «Муқаддас Моника ибодатхонасига ҳайданг!— дедим.— Агар манзилга йигирма минут ичидаги

еткәзб қўйсангиз, ярим сўлкавой бераман!» Соат йигирма беш минути кам ўн икки эди. Албатта, гап нимада эканини англаб олиш унчалик мушкул эмасди. Менинг извошчим отни ўқдай учириб кетди. Мен умримда бу қадар катта тезликда юрганимни сира эслолмайман. Бирпастдан кейин извош ҳам, бир жуфт от қўшилган арава ҳам ибодатхона остонасида туарди. Мен извошли билан ҳисоб-китоб қилдим-да, зинапояга югуриб чиқдим. Ибодатхонада мен ҳозиргина орқаларидан қувиб келган кимсалардан бошқа бирор жонзот йўқ эди. Айтмоқчи, яна руҳоний бор эди, афтидан, уларга таънаомуз мурожаат қиласди. Уччаласи ҳам меҳроб қаршисида туришарди. Мен ён томондаги қўшимча меҳроб атрофида худди бу ерга тасодифан кириб қолган йўловчиндай бепарволик билан айланиб юра бошладим. Кутимаганда, мени ҳайратга солиб, уччаласи илкис мен томонга ўғирилишди ва Годфри Нортон менга қараб югорди.

«Худога шукр!— деб қичқирди у.— Бизга айнан сиз керак эдингиз. Юринг, кетдик! Юринг!»

«Нима гап ўзи?»— деб сўрадим.

«Юринг, юра қолинг энди, туришингиздан яхши одамга ўхшайсиз-ку, фақат уч минутга, холос!»

Мени меҳроб қаршисига деярли судраб олиб боришди ва ҳали ақл-ҳушимни йигиб олмасимдан, қулогимга пичирлаб туришган аллақандай гапларни такрорлай бошладим: ўзим мутлақо билмайдиган кимсалар номидан қасам ичдим, хуллас, келинчак Ирэн Адлер билан куёв Годфри Нортоннинг никоҳдан ўтишларига ёрдам бердим. Буларнинг ҳаммаси бир дақиқа мобайнида рўй берди: мана, бир томондан жентльмен, иккинчи томондан леди менга ташаккур изҳор эта бошладилар, руҳоний бўлса ўзида йўқ хурсанд — нуқул жилмаяди, холос. Мен эсимни таниганимдан бери бунақа бемаъни ҳолатга тушиб қолмаган эдим. Мана энди ўша ҳолатни эсласам кулгим қистаяпти. Назаримда, келин-куёвлар қандайдир расм-русумларни адo этишмаган шекилли, шунинг учун агар битта гувоҳ бўлмаса, руҳоний никоҳ маросими ўтказишдан бутунлай бош тортаётган эди. Менинг ибодатхонада пайдо бўлиб қолишим куёвни гувоҳ қидириб кўчага қараб югуриш ташвишидан фориғ этди. Келинчак менга бир сўлкавой берди, мен буни ўз саргузаштимдан хотира сифатида соатимнинг занжирига осиб юраман.

— Иш чаппасига кетибди-ку,— дедим мен.— Энди нима бўлади?

— Албатта, мен режаларим хавф остида қолаётганини дарҳол англадим. Афтидан, ёш куёв-қаллиқ зудлик билан саёчатга чиқишишмоқчи эди, шунинг учун дарҳол, қатъий ҳаракат қилишим лозим эди. Бироқ улар ибодатхона остонасида ажралишди: йигит Темплга қараб, келинчак ўз уйи томонга жўнади. «Мен одатдагидек соат бешда боққа сайр қилгани чиқаман», деди Ирэн хайрлашаётib. Мен шундан бошқа ҳеч нарса эшифтадим. Улар икки томонга кетишли, мен ҳам изимга қайтдим. Энди олдиндан ҳозирлаб қўйилган ишга қўл урмоқчиман.

— Қилинадиган иш нимадан иборат?

— Оз-моз совутилган гўшт ва бир стакан пиво,— деб жавоб берди Холмс ва қўнғироқ ипини тортди.— Мен ниҳоятда банд эдим, ҳатто овқатланиш ҳам эсимдан чиқиб қолибди. Эҳтимол, бугун кечаси ташвишларим яна ҳам кўпайиб кетса ажаб эмас. Айтмоқчи, доктор, менга ёрдамлашиб юборсангиз ёмон бўлмасди.

— Жоним билан.

- Ишқилиб, сиз қонунбузарликдан қўрқмайсизми?
- Зифирчаям қўрқмайман.
- Қамоққа тушиб қолишдан ҳам ҳайиқмайсизми?
- Хайрли иш учун бунгаям тайёрман.
- Ў-ў, хайрли бўлганда қандоқ!
- Үндай бўлса, мен хизматингизга мунтазирман.
- Сизга ишонишим мумкин эканини билардим.
- Лекин сизнинг асл ниятингиз нима ўзи?

— Ҳозир миссис Тернер овқатни олиб келсин, кейин ҳаммасини тушунтириб бераман... Мана ҳозир,— деди у, бизнинг иқтисодчимиз тайёрлаб берган камтарона овқатни иштаҳа билан тановул қиласр экан,— мен овқат маҳали сиз билан иш хусусида гаплашишга мажбурман, чунки ихтиёrimда жуда ҳам кам вақт қолди. Шу тобда озгинаси кам беш бўлди. Икки соатдан кейин биз ўша жойда ҳозиру нозир бўлишимиз лозим. Ирэн қизгина ёки аниқроғи, Ирэн хоним боғ сайридан еттида қайтиб келади. Биз уни кутиб олиш учун Брайони-ложга боришимиз керак.

— Кейин нима қиласми?

— Уёғини менга қўйиб бераверинг. Кейин бўладиган ишларнинг ғамини еб қўйганман. Мен сиздан фақат бир нарса талаб қиласман; ҳар қандай воқеа рўй берса ҳам сиз аралашмайсиз. Тушундингизми?

— Мен холис бўлишим керакми?

— Худди шундай. Ҳеч нарса қилмаслигингиз лозим. Сезишимча, арзимас кўнгилсизлик рўй бериши мумкин.

Лекин аралашмайсиз. Охири мени уйга олиб кириб кетишади. Орадан беш-олти минут ўтгач, меҳмонхонанинг деразаси очилади. Сиз ана ўша очилган деразага яқинроқ жойда туришингиз даркор.

— Яхши.

— Мен қўлимни мана бундай тарзда юқорига кўтарган пайтим, сизга олдиндан бериб қўйган нимарсани хонага иргитиб юборасиз-да, айни замонда: «Ёнғин!»— деб қичқириб қоласиз. Гапимни тушундингизми?

— Тушундим.

— Бунда хавфли ҳеч нарса йўқ,— деди у, чўнтагидан ўғон сигарета шаклидаги ўрамни олар экан.— Бу одатдаги тутантириқ ракета: икки томонида мурвати бор—ўз-ўзидан аланга олиб кетиши учун мўлжалланган. Сиз қиласиган ҳамма иш шундан иборат. «Ёнғин!»— деб қичқиришингиз биланоқ оғзингиздан чикқан сўзни оломон бирвараракайига такрорлай бошлади. Шундан кейин бамайлихотир кўча адодига бориб турасиз, мен ўн минутлардан сўнг сизга етиб оламан. Умид қиласманки, ҳамма гапимни тушундингиз-а?

— Мен деразага яқинроқ жойга бориб, ҳеч бир ишга аралашмай туришим лозим. Сизнинг ишорангизни кутаман ва ўша нимарсани зудлик билан деразага қаратиб иргитаман, айни замонда ёнғин чиққани ҳақида шовқин кўтараман, кейин кўчанинг бурилишида сизни пойлаб тураман.

— Мутлақо тўғри.

— Менга ишонишишингиз мумкин.

— Жуда соз. Энди мен бугун ўйнашим лозим бўлган янги ўйинга ҳозирлик кўраман.

У меҳмонхонага кириб кетди ва бир неча минутлардан кейин мулоим, содда руҳоний қиёфасида пайдо бўлди. Унинг кеңг соябонли қора шляпаси, шалвираган шими, оппоқ бўйинбоғи, жозибали жилмайиши ва умуман қиёфасидан балқиб турган меҳрибон бир ажойибот таърифга сифасди. Гап фақат Холмс костюмини алмаштирганида эмас. У ҳар сафар янги вазифани бажараётган пайтда юзларидағи ифодаю хулқ-атворини, ҳатто ички оламини ҳам ўзгартираётгандай туюларди. Театру санъати Холмс тимсолида буюк бир актёрдан маҳрум бўлди, илм олами эса — синчков донишмандни йўқотди: у жиноятларни текширадиган мутахассис касбини тандади.

Олтидан ўн беш минут ўтгандага биз уйдан чиқдик, кўзланган манзилга — Серпантайн кўчаснига етиб борган

пайтимиизда ўн беш минути кам етти бўлган эди. Қоронги туша бошлади, кўчада фонарлар ёқилди, биз Брайони-лож ёнида сайр этиш билан машғул бўлдик; уй соҳибларининг қайтишига маҳтал бўлиб турдик. Уй Шерлок Холмснинг қисқача таърифидан кейин қандай тасаввур этган бўлсан — худди шундай эди, лекин бу жойлар мен кутгандан кўра гавжумроқ экан. Аксинча, шаҳар чеккасидаги бу торгина, тинчгина кўчада оломон қайнаб ётарди. Бир бурчакда қандайдир қалангиги-қасангилар сигарета чекишиб, ҳиринглашиб турншарди, ўшаларнииг ёнига пичноқ чархлайдиган косиб чархини ўрнатиб қўйган эди, икки аскар эса хизматкор аёлга гап отиш билан овора эдилар, оғзига сигарета қистириб олишган бир нечта олифта йигитчалар кўча бўйлаб саланглаб юрншарди.

— Кўрдингизми, тўй ҳашамлари ишимизни ҳийла енгиллаштиради,— деди Холмс уй ёнидан ўтаётган чоғимиз.— Энди сурат икки юзи чархланган қуролга айланниб қолади. Эҳтимол, Ирэн суратини мистер Годфри Нортон кўриб қолишини хоҳламас, айни пайтда бизнинг мижозимиз ҳам ўша суратга қироличанинг пазари тушиб қолишини асло истамайди. Энди ҳамма гап биз суратни қаердан топишимизда қолди, холос.

— Дарҳақиқат, қаердан топамиз?

— Албатта, Ирэн уни доимо ўз ёнида олиб юришига ишониб бўлмайди. Хонага осиб қўйнишга мўлжалланган суратни аёлларнинг кўйлаги остига яшириб қўйиш амри маҳол. Ирэн биладики, қирол уни бир четга алдаб-сулдаб чақириб туриб тинтуб ўтказишдан ҳам тоймайди. Шу мақсадда икки марта уриниш ҳам содир бўлган. Демак, биз кўнглимизни тўқ қилишимиз мумкин: у суратни ёнида олиб юрмайди.

— Бўлмасам, қаерда сақлайди?

— Ўзининг банкчисига ёки адвокатига бериб қўйган бўлиши мумкин. Ё унисида, ёки бунисида, лекин қайси биттасида эканини аниқ айтольмайман.

Аёллар табиатан хуфия ишларга мойил бўлишади ва ўзларини сирли тилсимларга чулғаб юришни яхши кўришади. Нега энди у ўз тилсимидан бошқа бировни хабардор қилиб қўйиши лозим экан? У ўзига ишонган ҳолда ҳар қандай буюмни сақлаши мумкин. Лекин сирдан воқиф қилинган ишбилармон киши сиёсий ёки бошқа бир тазиёнқа дош берга олишига у тўла-тўқис ишониши даргумон. Бундан ташқари, эсингизда бўлса, у тез кунларда суратни ҳаракатга келтиришга аҳд қилган.

Шунинг учун уни истаган пайтда қўлини узатса етадиган жойда сақлади. Сурат унинг ўз уйидаги бўлиши кепрек.

— Лекин қулфузарлар уйни икки марта ағдар-тўнтар қилиб ташлашган-ку.

— Сафсата! Улар қандай йўсинда излаш лозимлигиги билишмаган.

— Сиз қай тарзда излайсиз?

— Мен излайман.

— Ҳеч жаҳонда изламай ҳам топиб бўларканми?

— Мен шундай қиласманки, Ирэннинг ўзи уни менга кўрсатади.

— У бари бир кўрсатмайди.

— Ҳамма гап шундаки, кўрсатмасдан иложи қолмайди... Шошманг, филдирак товуши қулоғимга чалингти. Бу унинг араваси. Энди менинг кўрсатмаларимни пишиқпухта бажарсангиз — бас.

Шу пайт кўча бурилишида соябонли араванинг ён томонидаги фонарлари кўринди ва ҳадемай бежирим арава Брайони-лож остонасига келиб тўхтади. Арава тўхтаган заҳотиёқ бурчакда турган саёқлардан бирори файтон эшикласини очиш ва бунинг эвазига сариқ чақа ишлаб олиш илинжида югуриб келди, лекин уни худди шу ниятда чопқиллаб келаётган бошқа бир саёқ итариб юборди. Улар шафқатсизларча муштлашиб кетишиди. Саёқлардан биттасининг ёнини олган икки аскар билан бошқа саёқни қизғин ҳимоя қила бошлаган чарҳчи гулханга гўё мой сепиб юборишиди. Файтондан тушган хоним бир зумдаёқ юмалашиб ётган, бир-бирларига аёвсиз мушт тушираётган, бир-бирларини калтаклар билан савалаётган оломон орасига кириб қолди. Холмс хонимни ҳимоя қилиш учун ўзини тўс-тўполонга урди. Бироқ, у аёлга яқинлашган пайт бирдан қичқириб юбордию юзлари қип-қизил қонга бўялганча гурс этиб йиқилди. У йиқилиши билан аскарлар — бир томонга, қаланғи-қасанғилар бошқа томонга тумтарақай бўлиб қочишиди. Ур-йиқитда иштирок этмаган бир печта боодоб кишилар хоним билан ярадорга ёрдам кўрсатиш учун шошилишиди. Ирэн Адлер (мен уни ҳамон эски номи билан атайман) зинапояга югуриб чиқди-да, унинг юқорисидаги майдончада тўхтаб, кўчани кўздан кечира бошлади; унинг оғатижон қадди-қомати меҳмонхонадан тушаётган шуълада яққол кўзга ташланиб турарди.

— Шўрлик жентльмен оғир яраланибдими? — деб сўради у.

— У ўлиб қолибди,— деб жавоб қайтаришди бир неча киши.

— Йўқ, хайрият, у ҳали тирик экан!— деб қичқирди кимдир.— Лекин уни касалхонага олиб боргунингизча — ўйлдаёқ жон таслим қиласди.

— Қўрқмас инсон экан!— деди қандайдир аёл.— Агар у бўлмаганда аnavилар хонимнинг ҳамёнини ҳам, соатини ҳам тортиб олишарди. Уларни бутун бошли шайкаси бор, жуда хавфли. Вой, у нафас ола бошлади!

— Уни кўчада қолдириб бўлмайди... Хоним, уни уйингизга олиб киришимизга рухсат берасизми?

— Албатта! Меҳмонхонага олиб киринглар. У ерда диван бор. Марҳамат, бўёққа!

Холмсни қўлларида намойишкорона кўтаришганча аста-секин Брайони-ложга олиб киришида, меҳмонхонага ётқизиб қўйишиди. Мен эсам деразага яқинроқ жойда бўлаётган воқеаларни зимдан кузата бошладим. Лампалар ёқиб қўйилган эди; дераза пардалари туширилмагани учун мен диванда ётган Холмсни яққол кўриб турардим. Найрангбозлик қилаётгани сабабли унинг виждони қийналармиди ёки йўқми, билмадим-у, лекин мен бу ёқимтой аёлнинг ярадор теварагида гиргиттон бўлаётганини кўриб турган дамларимда ўзимдан ўзим шу қадар уялиб кетдимки, қани энди шу тобда ер ёрилсаю ернинг остига кириб кетсан! Шунга қарамай, мен Холмснинг топширигини бажармасам ҳам виждонимга хиёнат қилган бўлардим. Юрагим увишиб, пальтомнинг остидан тутатқи ракетани чиқардим. «Охир-оқибатда биз унга ҳеч қандай зиён етказмаяпмиз-ку, фақат уни бошқа бир одамга зиён етказишига халақит беряпмиз, холос», деб ўзимга таскин бердим.

Холмс астагина дивандан қўзғолди ва кўрдимки, у худди нафаси бўғаётган киши сингари мажолсизигина қадам ташляяпти. Хизматкор аёл дераза ёнига югуриб келди-да, уни очиб юборди. Айни шу чоқ Холмс қўлинин юқори кўтарди; мен мана шу ишорага биноан ракетани хонага қаратиб ирғитдим: «Ёнғин!»— деб қичқирдим. Бирпастда хонани қуюқ тутун қоплади ва очиқ деразадан ташқарига ўрлай бошлади. Мен одамларнинг меҳмонхонада елиб-югуратганини кўриб қолдим; бир оздан сўнг бу ёлғондакам ваҳима эканига кимларнидир ишонтирмоқчи бўлаётган Холмснинг гап-сўzlари қулоғимга ча-линди.

Мен оломон орасидан ёриб ўтдим-да, кўчанинг бурилиш жойига бориб олдим. Бахтимга, ўн минутдан ке-

йин Холмс мени қувиб етди ва аста қўлтиғимдан қўлини ўтказди: биз шиддатли воқеалар рўй бераётган масканни тарк этдик. Бир қанча пайт у жадаллаб юриди ва Эжвер-родга олиб чиқадиган сокин кўчага бурилгуни мизга қадар лом-мим демади.

— Доктор, сиз ҳамма ишни жуда абжирлик билан адод этдингиз,— деб таъкидлади Холмс.— Қойил қилдингиз. Ҳаммаси жойида.

— Суратни қўлга киритдингизми?

— Мен уни қаерга яширилганини билиб олдим.

— Қандай қилиб?

— Аввал каромат қилганимдай, уни менга Ирэннинг ўзи кўрсатди.

— Мен барибир ҳеч нарсага тушунмаяпман.

— Мен эсам, бор гапни айтяпман,— деди у кулиб.— Ҳаммаси оддийгина рўй берди. Ҳойнаҳой сиз фаҳмлаган бўлсангиз керак — кўчадаги барча бекорчихўжалар менинг ҳамтовоқларим эди. Мен уларни ёллааб қўйган эдим.

— Ўзим ҳам шундай бўлса керак деб ўйловдим.

— Менинг қўлимдэ оз-моз қизил бўёқ бор эди. Урйиқит бошланган чоқда мен олға ташландим, йиқилиб тушдим, қўлимни юзимга суртдим ва қонга бўялган ҳолда гавдаландим... Эски усул.

— Буни ўзим ҳам пайқаган эдим...

— Улар мени уйга олиб киришди. Ирэн Адлер каминани қабул қилишга мажбур бўлди. Бошқа иложи ҳам йўқ эди-да. Мен меҳмонхонада пайдо бўлиб қолдим, аслида, ҳамма гумоним ана шу хонада эди. Сурат шу яқин орада бўлиши керак: ё меҳмонхонада, ёки ётоқхонада. Мен айнан қаерда эканини аниқлашга қатъий қарор қилдим. Мени юмшоқ ўринга ётқизиб қўйишиди, мен бўлсам худди нафасим қисаётгандай ҳунар кўрсата бошладим. Улар деразани ланг очиб қўйишига мажбур бўлишиди; сиз бўлсангиз ўз ишингизни бажариш учун қулагай имкониятга эга бўлдингиз.

— Хўш, бунинг эвазига сиз нимага эришдингиз?

— Кўп нарсага. Аёл зоти уйидан ёнғин чиққанини ўйласа, у беихтиёр ўзи учун энг азиз нарсани сақлаб қолишга ҳаракат қиласди. Бу энг кучли ички туртки; мен ундан бир неча марта фойдаланганман. Дорлингтон машмашаси чоғида ҳамда Арнсвор саройи билан боғлиқ ишларда ҳам шу усулни қўллаганман. Эрга теккан жувон — боласини, эрсиз қизлар эса қимматбаҳо тақинчиқлари солинган қутичани асрайдилар. Энди мен аниқ

биламанки, бизнинг хоним учун уйида биз излаётган нарсадан бошқа қимматлироқ ҳеч вақо йўқ. У айнан ўша нарсани асраб қолиш учун жоп ҳалпида ташланди. Енғин ваҳимаси жуда уддабуронлик билан уюстирилди. Темир асабларни титратишга тутун билан бақир-чақирилар кифоя қилди. Ирэн худди мен кутганимдай талвасага тушиб қолди. Сурат қўнғироқпинг боғичи тепасидағи нари-бери суриладиган тахта ортида — махфий жойда сақланар экан. Ирэн бир зумдаёқ ўша ерда пайдо бўлиб қолди: ҳатто суратнинг ярмини ташқарига чиқаришга ҳам улгурди, мен унинг бир четини кўрдим. Фақат бу ёлғондакам ваҳима, деганимдан кейингина Ирэн суратни қайтариб жойига тиқиб қўйди, ракетага кўз қилини ташлади-да, хонадан югуриб чиқиб кетди, шундан сўнг мен уни кўрмадим. Мен ўрнимдан турдиму узр сўраб, уйдан жуфтакни ростладим. Суратни дарҳол олмоқчи эдим, лекин хонага аравакаш кириб келиб, мени синчилаб кузата бошлади. Шундай қилиб, ниятимни ҳозир амалга оширолмаслигимни англадим — буни кейинги сафарга қолдирдим. Шошқалоқлик панд бериб қўйиши мумкин.

— Энди нима бўлади? — деб сўрадим.

— Сирасини айтганда, бизнинг қидириув ишларимиз тугалланди. Эртага биз — қирол иккаламиз Ирэн Адлер ҳузурига борамиз. Агар бизга ҳамроҳ бўлишини истасаңгиз, сиз ҳам юринг. Бизга, меҳмонхонада кутиб туринглар, дейишади, лекин меҳмонларнинг истиқболига чиқсан хоним на бизни, на суратни топа олмаса ажаб эмас. Балки, уни яширган жойидан ўз қўллари билан суғуриб олиш жаноби олийларига кўнгилли туюлар.

— Сизлар ўёққа қачон жўнайсизлар?

— Эрталаб соат саккизда. Хоним ҳали иссиқ ўринда чўзилиб ётган бўлади — биз бемалол ҳаракат қилишимиз мумкин. Бундан ташқари, жадал суръатда ишни битиришимиз лозим, чунки кечаги никоҳ унинг турмуш тарзини, одатларини тубдан ўзгартириб юбориши эҳтимолдан холи эмас. Мен ҳозир қиролга зудлик билан телеграмма жўнатишим керак.

Биз Бейкер-стритгача гаплашиб бордик-да, уйимиз остонасига етганда тўхтадик. Холмс чўнтакларини пайпаслаб калитни қидира бошлади. Шу пайт қандайдир йўловчи:

— Хайрли кеч, мистер Шерлок Холмс! — деди.

Йўлкада бир неча киши уймалашиб туришарди, аммо биз билан саломлашган кимса, афтидан, ёнимиздан

ўтиб кетаётган узун пальтоли, келишган йигитча эди.

— Мен қаердадир бу товушни аввал ҳам эшигтанман,— деди Холмс, фира-шира ёритилган кӯчага назар ташлар экан.— Лекин унинг кимлигини сира эслолмаяпман, жин урсин!

III

Мен шу кеча Бейкер-стритда ётиб қолдим. Эрталаб хонага Богеми қироли шитоб билан кириб келган чоқда биз қаҳвага қотган нон ботириб еб ўтирган эдик.

— Сиз ҳақиқатдан ҳам суратни қўлга киритдингизми?!— деб хитоб қилди у Шерлок Холмснинг елкаларидан қучиб. Сўнг қувонч билан юзларига тикилди.

— Ҳозирча қўлга киритганим йўқ.

— Лекин сиз уни қўлга киритишдан умидвормисиз?

— Умидворман.

— Ундаи бўлса, кетдик! Мен энди ортиқ кутолмайман, ёниб кетяман!

— Бизга файтон керак.

— Менинг файтоним кўчада турибди.

— Бу ишимизни анча енгиллаштиради.

Биз пастга тушдик-да, яна Брайони-лож томон жўнадик.

— Ирэн Адлер турмушга чиқди,— деди Холмс.

— Турмушга чиқди? Қачон?

— Кечা.

— Қимга тегди?

— Инглиз адвокатига, унинг номи Нортон.

— Лекин, албатта, Ирэн уни яхши кўрмаса керак-а?

— Умид қиласманки, яхши кўради.

— Сиз нега умид қиляпсиз?

— Негаки, жаноби олийлари, бу ҳол сизни келажакдаги барча кўнгилсизликлардан асрайди. Агарда хоним ўз эрини яхши кўрса, демак у жаноби олийларини яхши кўрмайди, шундан кейин унда жаноби олийларининг репжаларига халақит беришга арзигули ҳеч қандай асос қолмайди.

— Тўғри, тўғрику-я. Шундай бўлса ҳам... Эҳ, мен уни менга муносиб асилизода оиладан бўлишини жуда жуда истардим! У беназир қиролича бўларди!

У маъюс тортиб қолди, то Серпантайн кўчасига кириб боргунимизча миқ этмади.

Брайони-лож вилласининг эшиклари очиқ экан, зи-

напояда кексароқ бир аёл туради. Файтондан тушаёт-
ган пайтимизда у бизга худди мазахлаётгандай тикилиб
қолди.

— Мистер Шерлок Холмсмисиз?— деб сўради у.

— Ҳа, мен Шерлок Холмсман,— деб жавоб берди
дўстим унга ҳайратланиб қараганча.

— Ана, ўзи экан! Менинг бекам, ҳойнаҳой, сизнинг
келишингизни билгандай каминани огоҳлантириб қўйган
эди. У бугун эрталаб, соат бешдан ўн беш минут ўтган-
да, эри билан биргаликда Черинг-крос вокзалидан
қитъага жўнаб кетди.

— Нима?!— Шерлок Холмс довдираб орқасига че-
кинди. Кутимаган зарбадан унинг ранги ўчиб кетди, ди-
ли сиёҳ бўлди.— Сиз уни Англиядан чиқиб кегди де-
моқчимисиз?

— Ҳа. Бутунлай.

— Қоғозлар-чи?— деб сўради қирол ҳирқираб.—
Ҳаммаси барбод бўлди-ку!

— Кўрамиз!— Холмс хизматкор аёл ёнидан жадал
юриб ўтди-да, меҳмонхонага ўзини урди.

Қирол иккаламиз унинг орқасидан кирдик. Ҳонадаги
барча мебеллар тартибсиз равишда ўёқдан-буёқса су-
рилган эди, тахта токчалар бўм-бўш, ғаладонлар очи-
либ ётибди — равшанки, бека қочиб кетишдан аввал
ҳаммаёқни афдар-тўнтар қилиб юборган эди.

Холмс қўнғироқ боғичига ёпишди, деворга қадалган
кичкина тахтани ўрнидан сурди ва маҳфий ковакка қў-
лини тиқди-да, у ердан сурат билан битта хатни суғуриб
олди. Бу Ирэн Адлернинг тунги кўйлакда тушган сура-
ти эди. Хатнинг устига эса: «Мистер Шерлок Холмсга.
У келган пайтда қўлига топширилсин», деб ёзилган эди.

Дўстим дарҳол конвертни йиртди ва биз уч кишила-
шиб хатни ўқий бошладик. Хатга ўтган кечанинг чис-
лоси қўйилган бўлиб унда қуйидагилар ёзилган эди:

«Қадрдоним мистер Шерлок Холмс, сиз ҳақиқатан
ҳам ажойиб томоша кўрсатдингиз. Дастрлабки пайтлари
мен сизга чиппа-чин ишонган эдим. Ёнгин васвасасига
қадар менда ҳеч қандай шубҳа уйғонмади. Лекин кейин,
яъни ўз сиримни фош этиб қўйган пайтимда фикр-муло-
ҳаза юритишдан бошқа иложим қолмади. Бир неча ой
муқаддам, агар қирол жосуслар хизматидан фойдала-
нишга аҳд қиласа, у албатта сизга мурожаат этажаги ҳа-
қида мени огоҳлантиришган эди. Менга адресингизни
беришди. Шунга қарамай, сиз мендан ўзингиз билиш-
ни истаган сирни билиб оллингиз. Мен қанчалик бадгу-

мон бўлишимдан қатъий назар, мушфиқ, меҳрибон, мўйсафид руҳоний хусусида ёмон фикрларга боришии ўзимга эп кўрмадим... Бироқ, ўзингиз ҳам биласизки, мен ҳам актриса бўлганман. Эркакларнинг костюмини кийиб саҳнага чиқиш мен учун янгилик эмас. Мен тез-тез эркакларнинг уст-бошидан фойдаланиб тураман, эркакча кийиниб олсан, ўзимни эмин-эркин ҳис этаман. Мен аравакаш Жонни сизни назорат қилиб туриш учун юбордим-да, ўзим юқорига чопиб чиқиб сайдроб оп эркакча уст-бошимни кийиб пастга тушдим. Сиз айни ўша пайтда кўчага чиқиб кетаётган экансиз. Сизнинг изингиздан остоңангизгача кузатиб бордим ва менга ҳақиқатдан ҳам машҳур Шерлок Холмс қизиқиб қолганига ишонч ҳосил қилдим. Сўнгра хийла эҳтиётсизлик билан сизга хайрли кеч тиладиму Темплга, эримнинг ҳузурига жўнадик.

Бизни шунчалик қудратли рақиб таъқиб этаётган бўлса, қутулмоқнинг энг яхши йўли — қочмоқликдир деган қарорга келдик. Ана энди сиз эртага қадам ранжида қиласизу, бўм-бўш уйга дуч келасиз. Сурат хусусида сизнинг мижозингиз хотирини жам қилсин; мен ундан ҳам афзалроқ бўлган инсонни яхши кўраман. Ўша инсои мени ҳам яхши кўради. Қирол ўзининг ғамини еб нимаки қилмоқчи бўлса, ҳаммасини қилаверсин: бир пайтлар хўб ёмонлик қилган кишисидан асло хавфсираласин. Фақат ўзимнинг хавфсизлигим учун, қўлимда қалқоним қолиши учун, келажакда қирол томонидан уюштириладиган ҳар қандай тажовузлардан ўзимни асрашим учун мен бу суратни сақлаб қўяман. Мен бу ерда бошқасини қолдиряпман. Эҳтимол, шуни у асрраб қўйса кўнгли ором олар. Қадрдоним мистер Шерлок Холмс, мен ҳамиша сизга содиқ бўлиб қоламан, деб Ирэн Адлер, туғуруқ фамилиям Адлер».

— Ў, қанақа аёл-а, қанақа аёл!— деб хитоб қилди Богеми қироли, уч кишилашиб хатни ўқиб чиқишимиз биланоқ.— Мен сизга у бениҳоя топқир, ақлли, эҳтиёткор демаганмидим? Ахир у қойилмақом қиролича бўлмасмиди? Эҳ, агар унинг мартабаси менга лойиқ бўлганда борми?

— Мен бу хонимни яқиндан билганимдан сўнг англадимки, ораларингда ҳақиқатдан ҳам жула катта тафовут бор экан,— деди Холмс совуқ оҳангда.— Афсуски, жаноби олийлари топшириқларини муваффақиятли якунлай олмадим.

— Аксинча, қадрли сэр!— деб хитоб қилди қирол.—

Бундан аълороқ бўлиши мумкин эмас. Мен биламанки, у қиз доимо сўзининг устидан чиқади. Энди суратнинг менга зиёни тегмайди — гўё ёқиб юборилгандай.

— Мен жаноби олийларидан бундай гапларни эши-таётганимдан хурсандман.

— Мен эсам, сиздан қарздорман. Марҳамат, айтинг, сизни қандай тақдирласам бўлади? Мана бу узукни...

У бармоғидаги зумрад кўзли узукни ечди-да, уни Холмснинг кафтига қўйди.

— Жанобий олийларида мени учун бундан ҳам қим-матлироқ бойлик бор,— деди Холмс.

— Сиз фақат айтсангиз кифоя.

— Бу сурат.

Қирол унга ҳайратланиб назар ташлади.

— Ирэнникими?!— деб сўради у тўлқинланиб.— Марҳамат, агар у сизга керак бўлса — олинг, буюрсин!

— Миннатдорман, жаноби олийлари. Мана энди ора-миз очиқ, бир-бири миздан қарзимиз қолмади. Мен сизга яхши кунлар тилайман.

Холмс таъзим бажо келтирди-да, қиролнинг унга узатилган қўлини сиқмасдан — унга эътибор бермасдан мен билан бирга уйига жўнади.

Богеми қироллигида мисли кўрилмаган машмаша бошланиб кетаёзгани, мистер Шерлок Холмснинг усто-монлик билан тузилган режалари аёл зотининг ақл-заковати туфайли чиппакка чиқарилгани ҳақидаги ҳикоя ана шундан иборат. Холмс доимо аёлларни «сочи узун — ақли калта» деб масхаралаб юради, кейинги пайтлари мен ундан бундай таҳқиромуз сўзларни эшитмай қўй-дим. У қачон Ирэн Адлер хусусида гап бошласа ёки унинг суратини эслаб қолса, албатта: «Бу Аёл», деб қўя-ди тантанали оҳангда. Бу ибора Холмс талаффузида гўё унвон мисоли жарангдор эшитилади.

БЕШ ДОНА АПЕЛЬСИН УРУГИ

Шерлок Холмс ҳақидағи 1882 йилдан 1890 йилгача бўлган даврга оид қайдларимни кўздан кечирсам, шу қадар қизиқ ва одатдан ташқари ишларни учратаманки, улардан қайси бирларини танлаб олишини билмай қоламан. Гарчанд, булардан баъзилари аллақачон матбуотда ёритилган бўлса-да, бошқалари Холмснинг ғоят юксак даражада эгаллаган ажойиб қобилиятларини намоён этишига имкон бермаган эди. Мазкур ёзувларимда мен унинг ана шу қобилиятларини тавсифлашни мақсад қилиб қўйдим. Ўша ишлардан баъзи бирларини ҳатто таҳлил ҳам қилиб бўлмас, оғзаки айтиб берилган ечимсиз қиссага ўхшаб қолар, баъзилари эса қисман ечишган, уларнинг сабаблари, ўзи ёқтирадиган жиҳдий, мантиқий исботларга эмас, кўпроқ тусмоллару тахминларга асосланган эди. Бироқ ана шу кейингилари орасида ҳам тафсилотлари ғоят мароқли, натижалари ғоят кутилмаган бир воқеа борки, мен унинг тўғрисида гапириб бермоқчиман, зотан у ҳеч қачон тўла-тўқис аниқланмаган, эҳти-

молки, ҳеч қачон тўла-тўқис аниқлаб бўлмайдиган вазиятлар билан боғлиқдир.

1887 йилга тегишли узун рўйхатда анчагина қизиқ ёки унча қизиқ бўлмаган ишлар қайд этилган. Уларнинг ҳаммасини ёзиб қўйганман. Мана улардан баъзилар: «Пэредол Чэмбер», катта мебель магазиннинг ертёласида ҳашаматли клубига эга бўлган Ҳаваскор гадойлар жамияти; Британияга тегишли «Софи Эндерсон» елканли кемасининг ҳалокатига боғлиқ бўлган фактлар; Грайс Петерсоннинг Юффа оролидаги ажойиб саргузаштлари, ва ниҳоят, Қамберуэллдаги заҳарлаш ҳақида ги иш. Сўнгги воқеада Шерлок Холмс марҳумнинг соатини кўздан кечиргач, икки соат муқаддам бураб қўйилганлиги таъкидлаган, бундан у, марҳум ўша пайтда ётган, деб ҳукм чиқарган, бу хулосаси эса жиноятни очишида жуда катта аҳамият касб этган эди. Ана шу ишларнинг ҳаммасини мен, эҳтимолки, қачонлардир кейинроқ қаламга оларман, аммо улардан биронтаси ҳам мен ҳозир изҳор қилмоқчи бўлган одатдан ташқари воқеалардаги ўзинга хос жиҳатларга эга эмас.

Сентябрь оёқлаб қолган, куз бўронлари қулоқ эшитмаган шиддатли қаҳр-ғазаб билан авжга минар эди. Кун-узукун шамол увиллар, ёмғир деразаларга шу қадар шовқин билан келиб урилар эдик, ҳатто шу ерда, инсон қўли яратган бу баҳайбат асар Лондоннинг юрагида ҳам биз кундалик ҳаётнинг одатий ҳукмидан беихтиёр равишда бир лаҳзагина алаҳсир, қутуриб кетган табиат шиддатли кучларининг ҳозирлигини сезар эдик; улар эса маданий ҳаёт панжаралари орқасида паноҳ топган биз ожиз бандаларга қафасга қамаб қўйилган ваҳший ҳайвонларга ўхшаб ўкирар эди. Кечга бориб бўрон яна ҳам зўрайди: мўрига урилган шамол ёш боладек йиғлар, ҳиқиллар эди.

Камин олдида ўтирган тунд башара Шерлок Холмс картотекасини тартибга солмоқда, мен эса, унинг қаршисида ўтирганча, Кларк Рассел ёзган ғаройиб денгиз ҳикояларининг мутолаасига шу қадар берилиб кетган эдимки, мана шу пўртана гўё менга океанда дуч келгандек, ёмғирнинг шовқини эса бамисоли денгиз тўлқинларининг гулдирошибек туюлмоқда эди. Хотиним холасиникига меҳмондорчиликка кетган, шунинг учун мен бир неча кунга Байкер-стритдаги эски квартирамизга келиб жойлашган эдим.

— Менга қаранг, қўнғироқ чалинаётиби,— дедим мен Холмсга.

— Бугун ким келиши мумкин? Дўстларингиздан битта-яримтасимикан?

— Менинг сиздан бошқа дўстим йўқ,— деб жавоб берди Холмс.— Меникига ҳеч ким меҳмондорчиликка келмайди.

— Балки мижозлардандир?

— У тақдирда жуда жиддий иш бўлиши керак. Объаво айниб турган шундай бир пайтда, шундай бемашал паллада бу одамни кўчага чиқишига нима мажбур қилган бўлиши мумкин? Бекамизнинг битта-яримта эгачиси ё дугонаси келгандир.

Бироқ Холмс янгилишди, чунки даҳлизда одим товушлари эшитилиб, кимдир эшигимишни тақиллатди. Холмс узун қўлини чўзди-да, чироқни ўзидан буриб, ёруғини меҳмон учун мўлжалланган бўш креслога тўғрилаб қўйди.

— Киринг,— деди у.

Шинам кийинган, ҳаракатлари бир қадар назокатли, йигирма икки ёшлардаги йигит кириб келди. Шариллаб сув оқаётган шамсияси билан ҳўллиги туфайли ялтираб турган сув ўтмас узун плашчи об-ҳавонинг айниганидан гувоҳлик берарди. Кириб келган одам хавотир билан аланглади, чироқ ёруғида юзи оқариб кетганини, қовоқлари эса бошига оғир мусибат тушган кишидек салқиганини кўрдим.

— Мен сизлардан кечирим сўрашим керак,— деб қўйди, у олтин қабзали пенснесини кўзларига олиб бораркан.— Умид қиласманки, мени ёпишқоқ одам экан, демассизлар. Файзли хоналарингизга бўрону ёмғирнинг унча-мунча асарини олиб келмадиммикан, деб кўрқаман.

— Плашингиз билан шамсиянгизни менга беринг-чи,— деди Холмс.— Уларни мана бу илгакка осиб қўйман, тез орада қуриб қолади. Назаримда, жануби ғарбдан келганга ўхтайисиз.

— Ҳа, Хоршемдан келдим.

— Ботинкаларингизнинг тумшуғидаги бўр аралашган лойдан кўриниб турибди.

— Мен сиздан маслаҳат сўрагани келдим.

— Маслаҳатдан осони йўқ.

— Ёрдам ҳам сўрамоқчиман.

— Мана буниси эса ҳамма вақт ҳам осон кўчавермайди.

— Мен сиз тўғрингизда майор Прендергастдан Тэнкервилл клубида бўлган можаро вақтида қандай қилиб унинг жонига ора кирганингизни эшигтанман.

- Ҳа-а, эсимда. Уни, фирромлик қилдинг, деб беҳуда айблашган эди.
- У сиз ҳар қандай сирни оча олишингизни айтди.
- Бе, муболаға қилибди.
- Үнинг сўзларига қараганда, сиз ҳеч қачон муваффақиятсизликка учрамасмишсан.
- Ҳа, мен одатда муваффақиятга эришмай қўймайман.
- Ундаи бўлса, умид қиламанки, менинг ишимда ҳам муваффақият қозонишга тиришарсиз.
- Илтимос қиламан, креслони каминга яқинроқ суринг-да, ишингизни батафсил сўзлаб беринг.
- Бу ғайриоддий иш.
- Менда бошқача ишлар бўлмайди. Мен — охирги босқичман.
- Аммо, ҳар қалай, сэр, менинг хонадонимда юз берган воқеалардек ақл бовар қилмайдиган, сирли воқеаларни қачон бўлмасин эшитган бўлишингизга ишонгим келмайди.
- Сиз мени ғоятда қизиқтириб қўйдингиз,— деди Холмс.— Илтимос, бизга асосий фактларни гапириб беринг, кейин мен сиздан ўзимга муҳимроқ туюлган тафсилотларни суриштириб оламан.
- Йигит креслони суриб, ҳўл оёқларини лангиллаб турган камин томон узатди.
- Менинг отим Жон Опеншо,— деди у.— Аммо, фаҳлашимча, шахсий ишларим бу даҳшатли воқеалар билан унча боғлиқ эмас. Бу иш менга мерос тариқасида ўтган, шунга кўра, сиз у ҳақда тасаввурга эга бўлишингиз учун менга бу воқеаларнинг энг бошига қайтишим керак бўлади.
- Бобомнинг икки ўғли бўлган: булар — амаким Элайес билан отам Жозеф эди. Отамнинг Ковентрида кичикроқ фабрикаси бор, велосипедлар пайдо бўлганда уни кенгайтирган эди. Үнинг «Опеншо» деган пишиқ шинага патенти бўлиб, ишлар шу қадар ривожга миндики, кейинчалик фабрикасини сотиб, дурустгина давлат ортирирган одам сифатида тинчгина оёғини узатиб ётиш имкониятига эришди.
- Амаким Элайес ёшлик йилларида Америкага бориб қолган, Флоридада плантаторлик қилган, айтишларича, ишлари жуда юришиб кетган. Уруш вақтида аввал Жексоннинг армиясида, кейин эса Гуднинг қўли остида хизмат қилган, полковник даражасига эришган. Ли таслим бўлгач, амаким плантациясига қайтиб келиб, у ерда

уч йилми, тўрт йилми яшаган. 1869 йилдами ёки 1870 йилдами у Европага қайтиб келиб, Хоршем яқинидаги Сассексда моликона ер-сув сотиб олган. Қўшма штатларда каттагина давлат орттирган, Американи эса негрларга нафрат билан қарагани, уларга сайлаш ҳуқуқини берган республика партиясининг сиёсатидан порози бўлгани учун тарк этган эди. Амаким ғалати одам эди: шафқатсиз, қизиққон, ғазаби ошганда аёвсиз бўралаб сўкар, одамови эди. Хоршем яқинида яшаган бутун йиллари мобайнида ақалли бирон марта шаҳарда бўлганига шубҳа қиласман. Ўйи ўтлоқлар ўртасидаги боғда жойлашган, ўша ерда сайд қилиб юрар, шуниси ҳам борки, кўпинча ҳафталааб хонасидан чиқмас эди. Қўп ичар, чекар, ҳар қандай мулоқотдан, ҳатто тувишган укаси билан учрашишдан ҳам қочар эди. Зотан илк бор ўн иккни яшарлигимда учрашган бўлсак ҳам, у ўзини менга яқин тутарди. Бу 1878 йилда, Англияга келганимда саккизми, тўққиз йилдан кейин юз берди. Отамдан менинг уникуда яшашимга рухсат беришини ўтинди, менга ўзига яраша меҳрибончилик кўрсатди. Ҳушёр бўлган кезларидан мен билан нард ва шашка ўйнашни ёқтиарди. Менга хизматкорлардан кўз-қулоқ бўлиб туришни, савдогарлар билан барча ишларни олиб боришни топширдики, мен ўн олти ёшимдаёқ уйда тўла-тўкис хўжайин бўлиб қолдим. Ҳамма калитлар менинг қўлимда, хоҳлаган томонга бора олар, кўнглим хоҳлаган ҳар бир ишни қила олар эдим, фақат бир шарти бор эдикни, амакимнинг ҳаловатини бузмаслигим керак эди. Дарвоқе, яна бир ғалати тартиб бор эди: амаким ҳеч кимнинг чортоқдаги қулфлоғлиқ ҳужрага киришга рухсат бермасди. Мен болаларга хос қизиқувчанлигим тутиб қулф туйнукласида мўралардим, лекин бирон марта ҳам эски сандиқлару тугунлардан бошқа ҳеч нарса кўрмадим.

Бир куни — бу 1883 йилнинг марта мартида бўлган эди — амакимнинг овқатланиш столидаги қошиқ-санчқиу пиçoқлари ёнида хорижий марка ёпиширилган хат пайдо бўлиб қолди. Амаким деярли ҳеч қачон хат олмас, чунки харидлари учун пулни нақд тўлар, дўстлари эса йўқ эди.

«Ҳиндистондан,— деди у, хатни ола туриб.— Пондышерининг почта мұхри босилган! Бу нима бўлди экан?»

Амаким шоша-пиша конвертни йиртган эди, ундан тарелкага беш дона қуриган апельсин уруғи тўкилди. Кулиб юбораётган эдим, амакимнинг важоҳатини кўришим билан лабимни қимтиганча қолдим. Унинг пастки

лаби осилиб тушди, кўзлари қинидан чиқиб кетай дерди, юзи бўзарип кетди: қалтираётган қўлида ҳамон ушлаб турган конвертга тикилиб қолган эди.

«Учта «Қ»!— деб хитоб қилди у, кейин зорланди:— Ё раббий, ё раббий! Қилган гуноҳларимнинг қасоси!»
«Бу нима, амаки?»— деб сўрадим.

«Ажал»,— дедиу шартта ўрнидан туриб хонасига чиқиб кетди, мен гарангсиб, ваҳимага тушганимча қолавердим.

Конвертни олган эдим, қопқоғининг ички томонидаги елим ҳошияси тагида қизил сиёҳ билан уч карра ёзилган «Қ» ҳарфини кўрдим. Конвертда беш дона қуруқ апельсин уруғидан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Амаким нега бунчалик қўрқиб кетди экан?

Мен столдан туриб, физиллаганча зинапоядан юқорига чиқиб бордим. Қаршимдан амаким тушиб келарди. Бир қўлида занг босган эски калит, эҳтимолки, ҳужранинг калитини, иккинчи қўлида эса чоғроққина мис қуттича тутган эди.

«Улар хоҳлаган ишларини қиласверишсин, мен ҳали кўрсатиб қўяман!— деди у, йўл-йўлакай лаънат ёғдира-ёғдира.— Мэрига буюр, хонамдаги каминга ўт ёқсин, Хоршемга одам юбориб, Фордхэм деган адвокатни олдириб кел».

Мен унинг фармойишини адо этдим, адвокат келгандан кейин мени амакимнинг хонасига чақиришди. Ут ланғиллаб ёнарди, каминда бир уюм момиқдек кул қорайиб турарди, чамаси ёндирилган қофозларнинг қолдиги бўлса керак. Каминнинг ёнида қопқоғи очиқ бўмбўш қутича ётарди. Унга кўзим тушиши билан беихтиёр сесканиб кетдим, нега десангиз, қопқоқнинг ичкари томонида худди конвертдагига ўхшаган учта «Қ» ҳарфини кўрдим.

«Васиятнома ёзилаётганида гувоҳ бўлишингни истайман, Жон,— деди амаким.— Мен моликонамни укамга, сенинг отангга қолдираман, ундан, шубҳасиз сенга ўтади. Агар сен уни бамайлихотир тасаруф қилиб турсанг, жойида бўларди! Борди-ю, бунинг иложи йўқлигига кўзинг етса, унда сенга маслаҳатим шуки, болагинам, моликонани энг ашаддий душманингга бер. Сенга шундай гумонли мерос қолдираётганимга ғоят ачинаман, аммо ишлар қай тарзда тус олишини билмайман. Илтимос қиласман, қофознинг мистер Фордхэм кўрсатган жойига қўл қўй».

Мен қофозга буйруқ қилганидек қўл қўйдим, адвокат

уни ола кетди. Бу ғалати ҳодиса, тушуниб тургандирсиз, менга жуда чуқур таъсир қилдики, жумбоқнинг жавобини топишга тиришиб яккаш шу ҳақда ўйлайдиган бўлиб қолдим. Мен ваҳимали безовта бир туйғудан қуттулолмасдим, зотан вақт ўтиши билан у туйғу заифлаша бораарди, ҳаётимизнинг одати маромига ҳам ҳеч нарса халал бермасди. Бироқ мен амакимда юз бераётган ўзгаришни пайқадим. У аввалгидан кўпроқ ичадиган, яна ҳам одамовироқ бўлиб қолди. Аксар вақт эшикни қулфлаб олганча хонасида ўтирас, аммо баъзида қандайдир маст-аласт важоҳатда уйдан отилиб чиқарди-да, қўлида тўппонча ушлаган кўйи, «ҳеч кимдан қўрқмайман, инсонига ҳам, иблисига ҳам мени қўрадаги қўйдек қамаб, қамоқда ушлашига изн бормайман!» деб қичқирганча боғ бўйлаб югуришга тушарди. Бироқ ана шундай жазавалардан кейин яна хонасига кириб, телбаларча ваҳимага дучор бўлган одамдек эшикни қулфланча қамалиб оларди. Яна шуниси борки, ҳатто салқин кунжаларда ҳам юзи худди тогорадаги сувга пишиб олнингандек ялтираб турарди.

Бу воқеани тезроқ тугатиш, сизнинг сабрингизни суистеъмол қилмаслик учун шуни илова этаманки, амаким бир кун кечаси одатдаги маст-аластликларидек жазаваси тутиб чиқиб кетди-да, шу кўйи қайтиб келмади. Биз уни қидиргани чиқиб, боғ этагидаги пўпанак босган ҳовузчадан топдик. Ў муккасидан тушиб ётарди. Баданида ҳеч қандай зўрлик асарини учратмадик, ҳозвузнинг чуқурлиги эса икки футча ҳам келмасди. Шунга кўра суд маслаҳатчилари амакимнинг тентакона феълини кўзда тутиб ўлимнинг сабабини, ўзига суиқасд қилган деб топдилар. Аммо мен билардимки, у ўлимни хаёлига келтиришдан ҳам қўрқарди, онгли равишда жонига қасд қилганига ўзимни ҳеч ишонтиrolмасдим. Ҳар қалай, иш шу билан барҳам топди-да, отам унинг моликонаси билан банкдаги жорий ҳисобда турган ўн тўрт минг фунт пулинни ўз тасарруфига олди...

— Кечирасиз,— деб унинг сўзини бўлди Холмс.— Сизнинг берган маълумотингиз ўта даражада қизиқ. Мумкин бўлса, амакингиз хатни олган сана билан унинг фараз қилинган суиқасди санасини айтиб берсангиз.

— Хат 1883 йилнинг марта келган эди. Амаким етти ҳафтадан кейин, иккинчи майга ўтар кечаси ўлди.

— Ташаккур. Марҳамат, давом эттиринг.

— Отам Хоршем моликонасини тасарруфига олган пайтиданоқ менинг қистовим билан—чөртоқни синчилаб

кўздан кечирди. Биз у ердан мис қутича топдик. Ичидаги бор нарса йўқотилган эди. Қопқоғининг ички томонида учта «Қ» ҳарфи бор, пастига: «Хатлар, қайдлар, тилхатлар ва реестр» сўзлари ёзилган қофоз ёпиштирилган эди. Бизнинг тахминимизча, бу сўзлар полковник Опеншо йўқ қилиб ташлаган қофозларнинг мазмунини билдирса керак. Бундан ташқари, амаким Америкада яшаган вақтларга мансуб пароканда қофозлар билан ён-дафтарларни айтмаганда, чортоқда биронта ҳам аҳамиятга молик нарса йўқ эди. Улар баъзилари уруш даврига тегишли бўлиб, амаким ўз бурчини яхши адо этгани, жасур солдат сифатида донг чиқарганидан шоҳидлик берарди. Бошқа қофозлар Жанубий штатларни қайта қуриш даврига хос, аскар сиёсатга тааллуқли, негаки, чамаси, амаким шимолдан жўнатилган сиёсий арбоблар — «саквояжчилар»га қарши оппозицияда катта ўрин тутган бўлса керак.

Шундай қилиб, 1884 йилнинг бошларида Хоршемга келиб ўрнашди, 1885 йилнинг январигача ҳамма ишлар ажабтовургина кетаётган эди. Тўртинчи январь куни нонушта қилиб ўтирганимизда отам дафъатан ҳайратдан қичқириб юборди. Бир қўлида ҳозиргина очилган конвертни ушлаб турар, иккинчи қўлининг кафтида беш дона қуруқ апельсин уруғи ётар эди. У доимо, ўз таъбири билан айтганда, менинг полковник ҳақидаги ўйдирмаларимдан куларди, энди эса ўзи ҳам шундай хат олгач, ғоят ҳайратланиб, ташвишга тушиб қолди.

«Бу нима бўлиши мумкин, Жон?»— деди у ғўлдираганча.

Менинг юрагим орзиқиб кетди...

«Учта «Қ» ҳарфи бўлиши керак»,— деб жавоб бердим мен.

Отам конвертнинг ичига қаради.

«Ҳа, худди ўша ҳарфлар!— деб қичқириб юборди у.— Лекин тепасига нималардир деб ёзилган».

«Қофозларни қуёш соатига олиб чиқиб қўйинг», деган сўзларни ўқидим, унинг елкаси оша қаарarkanман.

«Қандай қофозлар? Қандай қуёш соати?» деб сўради у.

«Боғдаги қуёш соати, бу ерда бошқа ундан соат йўқ. Айтилган қофозлар, ўша, куйдириб юборилган қофозлар бўлса керак».

«Жин урсин!— деди у, ўзини ўнглаб олиб.— Биз бир маданий мамлакатда яшасак. Бунақа тутуруқсиз

нарсаларга ўрин бўлмаслиги керак. Хат қаердан келган экан?»

«Дапдидан», деб жавоб бердим мен, почта маркаси-га қараб олгач.

«Битта-яримтанинг бемаъни ҳазилидир,— деди у.— Аллақаёқдаги қуёш соати билан аллақандай қофозлар-нинг менга нима даҳли бор? Ҳар хил бемаъни бало-баттарларга эътибор бериш шартми?»

«Мен полицияга маълум қиласдим», дедим мен.

«Мени кулги қилишсими? Ўлсам ҳам ундаи қилмайман».

«Бўлмаса, рухсат беринг, мен хабар қилай».

«Мутлақо ундаи қила кўрма. Беҳуда бир нарсага шов-шув кўтарилишини хоҳламайман».

Отамга гап уқтириш фойдасиз: у жуда ўжар эди. Мени машаққатли ташвишлар чулғаб олди.

Хатни олганинг учинчи куни отам Портсдаун-Хилли истеҳкомларидан бирига қўмондонлик қилувчи майор Фрибоди деган қадрдан дўстини кўргани кетди. Кетганидан хурсанд эдим: уйда бўлмаса хатардан холироқ бўлади, деб ўйлаган эдим. Бироқ янглишган эканман. Отам кетгандан икки кун ўтгач, майордан дарҳол етиб боришимни илтимос қилган телеграмма олдим. Отам ўша ердаги кўпдан-кўп чуқур бўр конларидан бирига қулаб тушибди. У калласи мажақланган ҳолда беҳуш ётган экан. Ошиқанча тепасига етиб борсам, ҳушига келмай ўлиб қолибди. Афтидан, у Фэрэмдан қош қорайганда қайтиб келаётган бўлган, ўша жойлар унга таниш бўлмаганилиги, бўр конлари мутлақо иҳоталанмаганилиги учун терговчилар иккиланиб ўтирмасдан: «Ўлим баҳтсиз ҳодиса оқибатида юз берган», деб ҳукм чиқарганлар.

Мен унинг ўлимининг ҳамма жиҳатларини синчиклаб ўрганиб чиқдим, аммо суиқасдан белги берадиган бирон нарса тополмадим. Отамни тунашмаган, танасида ҳеч қандай зўрлик аломатлари йўқ, терговчилар ҳеч қандай излар топмаган, йўлларда ҳеч қандай шубҳали шахслар учрамаган. Тинчимни йўқотганимни, отамни тузоққа илинтирганларига амин бўлганимни гапириб ўтиришим шарт эмасдир.

Ана шундай қайғули вазиятда ворислик ҳуқуқига молик бўлдим. Нега меросдан воз кеча қолмадингиз, деб сўрарсиз мендан. Жавоб бераман: бизнинг бошимизга тушган барча баҳтсизликлар амакимнинг ҳаётида аллақачонлар юз берган воқеалар қандайдир йўллар билан боғ-

лиқ, хавф-хатар мен қаерда бўлсам ҳам таҳдид солади, деган ишонч ҳосил қилган эдим.

Шўрлик отам 85-йилнинг январида қазо қилган бўлса, ўшандан буён икки йилу саккиз ой вақт ўтди. Ана шу вақт мобайнида мен Хоршемда осойишта яшаб келдим, яқин аждодларимизнинг ҳалокатидан кейин бу лаънат тавқи энди хонадонимизга ортиқ таҳдид солмайди, деб умид қила бошлаган эдим. Бироқ барвақтроқ хотиржам бўлган эканман: кеча эрталаб менинг бoshimga ҳам отамнинг бошига тушган фалокат тушди.

Йигит нимчасининг чўнтағидан гижимланган конверт олди-да, столга ўгирилиб, унга бешта қуриган апельсин уруғини ағдарди.

— Мана конверти,— деди у.— Почта муҳрида шарқий Лондон кўрсатилган. Ичида отам олган хатдаги ўша-ўша ёзув: учта «Қ» ҳарфи билан «Қофозларни қуёш соатига қўйинг», деган сўзлар қайд этилган.

— Сиз нима тадбир кўрдингиз?— деб сўради Холмс.

— Ҳеч нима.

— Ҳеч нима дейсизми?

— Ростини айтсам,— деди у, оппоқ нафис қўллари билан юзини яшириб,— мен ўзимни олдига илон ўрмалаб келаётган ожиз, аянчли қуёндек ҳис қилдим. Назаримда, менга ҳеч қандай эҳтиёткорлик бас келолмайдиган аллақандай машъум қисмат таҳдид солиб турганга ўхшайди.

— Нималар деяпсиз?!— деб юборди Шерлок Холмс.
— Ҳаракат қилиш керак, акс ҳолда ҳалок бўласиз. Кескни чораларгина жонингизга ора кириши мумкин. Умидсизликка берилиш ўринсиз.

— Мен полицияга маълум қилдим.

— Хўш, нима бўлди?

— Инспектор менинг сўзларимни илжайганча эшитди. Аминманки, бу хатларни у, кимнингдир аччиқ ҳазили, амакиму отамнинг ўлимини, терговчилар қайд этганидек, бу огоҳлантиришларга ҳеч бир дахли йўқ баҳтсиз ҳодиса туфайли юз берган, деб ўйласа керак.

Холмс муштларини силкитди.

— Ақл бовар қилмайдиган галварслик!— деб юборди у.

— Дарвоқе, менга бир полициячини пойлоқчи қилиб беришди, у менинг уйимда узлуксиз навбатчилик қилиб турибди.

— Ҳозир у сиз билан бирга келдими?

— Йўқ, унга уйда бўлиш буюрилган.

Холмс яна муштларини силкитди.

— Ҳамонки менга келадиган экансиз, нега дарҳол кела қолмадингиз?— деб сўради у.

— Билмабман... Хавотирларимни шу бугунгина майор Прендергастга айтган эдим, у сизга мурожаат этишимни маслаҳат берди.

— Ахир хатни олганингизга икки кун бўлибди. Нега энди дарҳол ҳаракатга тушмадингиз. Бизга айтган маълумотларингиздан қандай бўлмасин яна бошқа маълумотларингиз борми? Бизга ёрдам бериши мумкин бўлган қандайдир муҳим тафсилотларингиз борми?

— Бир нарса бор,— деди Жон Опеншо. У чўнтагини титкилаб бир варақ рангсизланган мовий қофоз олди-да, уни столга қўйди.— Эсимда бор, амаким ҳужжатларни ёқкан куни куллар орасида ётган, куймай қолган қофоз четлари шу рангда эди. Бу қофозни мен амакимнинг хонасида ердан толиб олган эдим. Чамаси, бир четга учиб тушгану шу тариқа бутун қолган. Мен бу қофозда уруғларнинг эслатилишидан ташқари бизга ёрдам бериши мумкин бўлган ҳеч бир нарса кўрмадим. Ўйлайманки, бу қандайдир кундаликнинг бир варафи бўлса керак. Дастхат, шубҳасиз, амакимники.

Холмс чироқни берироқقا сурди, икковимиз ҳам эгilib, қофозга тикилдик. Четларининг текис эмаслигига қараганда у ёндафттардан йиртиб олинган бўлиши керак. Юқорисида: «1869 йил, март» деган ёзув, пастидা қўйнаги сирли сўзлар қайд этилган эди:

«4-да. Гудзон келди. Эътиқодлари ўша-ўша.

7- да. Уруғлар Мак-Қоули, Парамор ва Сент-Огастиндаги Жон Свейнга жўнатилди.

9- да. Мак-Қоули даф бўлди.

10- да. Жон Свейн даф бўлди.

12- да. Параморнида бўлдик. Ишлар жо-бажо».

— Ташаккур айтаман,— деди Холмс, қофозни буклаб меҳмонимизга қайтараркан.— Энди бир дақиқа вақтни ҳам бой бериб бўлмайди. Биз ҳатто сиз менга айтиб берган нарсаларни муҳокама қилишга ҳам вақт сарф қила олмаймиз. Сиз дарҳол уйингизга қайтиб бориб, ишга киришишингиз керак.

— Мен нима қилишим керак?

— Дарҳол бир иш қилишингиз керак. Бизга кўрсатган қофозингиз билан таърифлаган мис қутичангизни ўша жойга олиб бориб қўйинг. Қолган қофозларни амакингиз куйдириб юборганини, шу бир варағигина қолганини айтиб, мактубча ёзинг-да, уни ҳам илова қилинг.

Буни мумкин қадар ишонарлы қилиб қайд этинг. Шундан кейин қутичани амр қилганидек, дарҳол қуёш соатига олиб бориб қўйинг. Тушундингизми?

— Мутлақо.

— Ҳозир қасос ёки шунга ўхшаган нарса тўғрисида хаёл қила кўрманг. Ўйлайманки, жиноятчиларни қонуний йўл билан жазолаш мумкин бўлар: ахир ҳали биз тузоқ қўйишимиз керак, ҳолбуки улар тузоқни аллақачон қўйиб қўйишибди. Аввало сизга таҳдид солаётган хавфнинг олдини олиш, ана ундан кейингина сирни очиб айборларни жазолаш керак бўлади.

— Ташаккур айтаман сизга,— деди-да, йигит ўрнидан туриб плашчини кия бошлади.— Сиз менга жон киритдингиз, умид бафишладингиз. Сизнинг маслаҳатингиз билан иш кўраман.

— Бир дақиқа ҳам вақтни бой берманг. Энг муҳими, эҳтиёт бўлинг, шубҳа йўқки, сизга даҳшатли хавф таҳдид солиб турибди. Сиз уйингизга қандай кетасиз?

— Поездда, Ватерлоо вокзалидан.

— Ҳозир соат ўн бўлганича ҳам йўқ. Кўчалар гавжум, хуллас, умид қиласманки, хатардан холи бўласиз. Аммо, ҳар қалай, огоҳ бўлинг.

— Қуролим бор.

— Буниси яхши. Эртага сизнинг ишингизга киришаман.

— Демак, мен сизни Хоршемда кўрар эканман-да?

— Йўқ, ишингизнинг ипининг учи Лондонда. Мен уни шу ердан қидираман.

— Ундаи бўлса, мен сизнинг олдингизга икки кундан кейин келиб қутича билан қофозлар нима бўлганини айтаман. Маслаҳатларингизга тўла-тўқис амал қиламан.

У қўл бериб хайрлашганча чиқиб кетди.

Шамол боягисидек увиллар, ёмғир деразаларга келиб урилар эди. Бу ғалати, мудҳиш ҳикояни телбаланган бўрон дилга солгандек, у бизга довул олиб келадиган дengiz ўлани сингари келиб қолгандек туюларди.

Шерлок Холмс бир қанча вақт бошини қуий солиб, каминдаги ланғиллаган алангага тикилганча индамай ўтирди. Кейин трубкасини тутатиб, креслога орқа ташлаган қўйи шифт остида биланглаётган мовий тутун ҳалқаларини кузата бошлади.

— Ўйлашимча, Уотсон, биз ҳали бундай ақл бовар қилмайдиган ишни кўрмаган эканмиз,— деди у ниҳоят.

— Эҳтимол, агар «Тўртлар белгиси»ни ҳисобга олмасак.

— Ҳа, шундай... Ҳар қалай, назаримда, бу Жон Опеншоға Шолтога қараганда каттароқ хавф таҳдид солиб турибди.

— Сиз бу хавф ҳақида бирон тасаввур пайдо қилдингизми?

— Бу ҳақда икки хил фикр бўлишига ўрин йўқ,— деб жавоб берди у.

— Жўмбоқ нимада бўлмаса? Уша «К. К. К.» киму у нега бу баҳтсиз хонадонни таъқиб қиласди?

Шерлок Холмс кўзларини юмиб, креслонинг суюнчиқларига таянди-да, бармоқларининг учларини чирмаштириди.

— Комил мутафаккир,— деб уқтириди у,— ягона факти ҳар томондан мушоҳада этаркан, уни юзага келтирган барча воқеалар силсиласинигина эмас, шунингдек ундан келиб чиқадиган барча оқибатларни ҳам кўздан кечира билади. Қювье ҳайвоннинг бир суюгига қараб уни тўлалигича тўғри тасвирлаб бера олганидек, воқеалар силсиласидаги бир бўғинни тўла-тўқис ўрганган кузатувчи барча бўғинларни, олдингиларини ҳам, кейингилиарини ҳам аниқ белгилаб беришга қодир бўлиши керак. Биз ҳали онг билангина идрок этиш мумкин бўлган кўп нарсаларни тушуниб етганимиз йўқ. Мулоҳаза юритиш воситасида ечиш учун ўз туйғуларига суюниб йўл қидирганларнинг барчасини танг қилиб қўйган масалаларни ҳам ҳал қилиш мумкин. Бироқ бу санъатни камолига етказиш учун мутафаккир ўзига маълум бўлган фактларнинг барчасидан фойдалана олиш имкониятига эга бўлиши керак, бу эса табиий равишда сиз бемалол ишонч ҳосил қилишингиз мумкин, фаннинг барча соҳаларидан тўла-тўқис билимга эга бўлишини тақозо этади, ана шу нарса эса ҳатто бизнинг қомуслар ва бепул маълумот ола билиш замонамизда ҳам ғоят камёб фазилатдир. Ўз фаолияти учун фойдаси тегиши мумкин бўлган нарсаларнинг барчасини ўрганган одамни тасаввур этиш осонроқ, мен ўзим худди шу нарсага интилиб келдим. Агар хотирам ёзиқ бўлмаса, дўстлигимизнинг дастлабки кунларида сиз менинг билимларимнинг чегараларини аниқ белгилаб берган эдингиз.

— Ҳа, қизиқ ҳужжат эди,— дедим кулиб юбориб.— Эсингиздами, сизнинг Фалсафа, астрономия, сиёsat бўйича маълумотларнингиз нолга тенг эди. Ботаникадан хабардорлигиниз чалакам-чатти геологиядан чуқур, нега-

ки, иш Лондондан эллик миля наридаги айланада жойлашган ҳар бир жойда сачраган лой изига бориб тақалади: химиядан билимингиз ғаройиб, анатомиядан — пойма-пой; жиноят ва суд хроникасидан — беқиёс. Бундан ташқари унда сизнинг скрипкачи, боксчи, қиличбоз, адвокат, ашаддий кокайнчи, кашанды эканлигингиз айтилган эди. Анализимнинг асосий моддалари шулардан иборат эди.

Сўнгги модда Холмснинг кулгисини қистатди.

— Нима дердим, ҳозир ҳам ўшандада айтган гапларимни айтаман, одам миаси томининг тагига керак бўладиган барча нарсани жойлаштириши, қолган қақир-қуқурни эса керак бўлиб қолган тақдирда, ҳамиша қўли остида бўлиши учун кутубхонаси ёнидаги ҳужрага тахлаб қўйиши керак. Бизга бугун кечқурун таклиф этилган иш учун, албатта, биз барча заҳираларимизни жалб этишимиз лозим. Илтимос, Америка қомусининг «К» ҳарфига доир жилдини олиб беринг-чи. У ёнингиздаги рафда турибди. Ташаккур сизга. Энди барча тафсилотларни муҳокама қиласиз, кўрайлик-чи, улардан қандай хулоса чиқариш мумкин экан. Энг аввало, мутлақо ажаб эмаски, полковник Опеншо Американи тарк этиш учун жуда жиддий сабабларга эга бўлган бўлса. Унинг ёшидаги одамлар барча одатларига хилоф қилишга, Англияning автоқдаги шаҳарчасида узлатнишин ҳаёт кечириш учун Флориданинг ғаройиб иқлимидан ихтиёрий равишда воз кечишга мойил бўлмайдилар. Унинг Англияда танҳо яшашга бўлган ўтакетган ўчилиги, у кимданdir ёки нимадандир қўрқсан, деган фикрни түғдиради, бинобарин, биз шундай амалий фарзга суюнишимиз мумкинки, у худди кимданdir ёки нимадандир қўрқсанни туфайли Америкадан қочишга мажбур бўлган. Унинг хусусан нимадан қўрқсанлиги тўғрисида биз у билан ворислари олган машъум хатларга қараб муҳокама юритишимиз мумкин. Бу хатларга қандай маркалар ёпиширилганини пайқадингизми?

— Биринчи хат Пондишеридан, иккинчиси — Дандинан, учинчиси Лондондан.

— Лондоннинг шарқий қисмидан! Сиз бундан қандай хулоса чиқардингиз?

— Буларнинг ҳаммаси денгиз портлари. Афтидан, жўнатувчи кемада бўлган бўлиши керак.

— Жойида. Энди жумбоқнинг калити қўлимизда. Ажаб эмас, мутлақо ажаб эмаски, жўнатувчи кемада бўлган бўлса. Энди яна бир нуқтани кўздан кечирайлик.

Хат Пондишеридан жўнатилганида таҳдид билан унинг амалга оширилиши орасида етти ҳафта ўтган: хат Дан-дидан жўнатилганида эса атиги уч-тўрт кунгина ўтган. Бу сизда бирон фикр туғдирмайдими?

— Биринчи ҳолда катта масофани босиб ўтиш керак бўлган.

— Ахир хат ҳам катта масофани босиб ўтиши керак бўлган-ку.

— Унда тушунмадим.

— Тахмин қилишга тўғри келадики, ўша одам ёки ўша одамлар тушган кема елканли бўлиши керак. Назаримда улар ўзларининг ғалати огоҳлантиришлари ёки белгиларини доимо мақсадларини амалга оширгани йўлга чиқишлиаридан олдин жўнатиб келганга ўхшайдилар. Дандидан жўнатилгай белгидан кейин иш қандай тезлик билан амалга оширилганини кўрдингизми? Агар улар Пондишеридан буғ кемасида йўлга чиқсан бўлсалар, улар қарийб хат билан бир вақтда етиб келган бўлар эдилар. Аслида эса етти ҳафта ўтган. Ўйлайманки, етти ҳафта вақт хатни олиб келган почта буғ кемасининг тезлиги билан хат эгасини олиб келган елканли кеманинг тезлиги орасидаги тафовутни билдиради.

— Шундай бўлиши мумкин.

— Бугина эмас. Турган гап. Энди кўрдингизми ишни пайсалга солиб бўлмаслигини, ёш Опеншога нима учун эҳтиёт бўлиши кераклигини тайинлаганимни ҳам тушунгандирсиз. Ҳалокат ҳар гал хатни жўнатувчилар елканли кемада етиб келишлиари керак бўлган муддатнинг охирида юз берган. Аммо бу хат эса Лондондан жўнатилган, шунга кўра биз муддатнинг кечикирилишига умид боғлаёлмаймиз.

— Ё раббий!— деб юбордим мен.— Бу шафқатсиз таъқиб нима бўлди экан?

— Афтидан бир вақтлар Опеншо олиб келган қоғозлар елканли кемадаги одам ёки одамлар учун ғоятда муҳим аҳамиятга эга бўлиши керак. Мутлақо аниқки, у кемада ёлғиз ўзи эмас. Бир одам терговчиларни чалғитиш учун бу йўсинда икки сунқасдни амалга оширолмасди. Бу ишда, чамаси бир неча одам, шунда ҳам мудаббир, журъатли одамлар иштирок этган. Улар қоғозларини, кимнинг ихтиёрида бўлишига қарамай, қўлга киритишга қатъий аҳд қилганлар. Шундай қилиб, кўриб турибсиз, «К. К. К.» бир одамнинг атоқларига тегишли ҳарфлар эмас, бутун бошли жамиятнинг белгилари.

— Қандай жамиятнинг белгилари экан?

— Сиз ҳеч қачон ку-кулкс-клан ҳақида эшитганмисиз?— деди Холмс, мен томонга энгашиб шивирлаганч. — Эшитмаганман.

Холмс тиззасида турган китобни варақлади.

— Бу ерда шундай дейилган: «Ку-клус-клан. Бу ишотишига тайёрланаётган милтиқ ўқдони дастасининг ўзига хос товушига ўхшаш оҳангга асосланган. Бу ваҳима солувчи маҳфий жамиятни жанубликлар армиясининг сабиқ солдатлари Гражданлар урушидан кейин таъсис этган: тез орада турли штатларда, асосан Теннеси, Луизиана, Шимолий ва Жанубий Қаролина, Ҷоржия ва Флоридада маҳаллий бўлимлари ташкил қилинган эди. Бу жамият негр сайдовчиларни қўрқитиш, шунингдек, ўз қарашларига қарши бўлганларни ўлдириш ёки мамлакатдан ҳайдаб чиқариш каби сиёсий мақсадларни кўзда тутарди. Ку-клус-клан аъзоларининг жиноятлари юз беришидан олдин одатда мўлжалга олинган шахсга ғалати, аммо маълум ва машҳур шаклда огоҳлантириш юборилар: у мамлакатнинг баъзи қисмларида япроқлари эман новдаси, бошқаларида эса қовун ёки апельсин уруғлари орқали ифода этилар эди. Ана шундай огоҳлантиришни олгач жабрдийда ё олдинги қарашларидан очиқ-часига воз кечиши, ёки мамлакатни тарк этиши керак бўларди. Бордию кимда-ким огоҳлантиришга парво қилмаса, уни муқаррар ўлим кутар, одатда қандайдир ғалати ва кутилмаган тарзда ажали етар эди. Жамият шу қадар мукаммал ташкилийлиги ва шу қадар изчил методлари билан ажралиб турардики, огоҳлантиришга эътиборсиз қараган бирон одамнинг жазосиз қолишига муваффақ бўлгани ёки ёвузликнинг сабабчилари топицганига боғлиқ бирон тасодиф қайд этилмаган эди. Қўшма Штатлар ҳукумати ва Жануб аҳолиси энг яхши табақаларнинг тадбирларига қарамай ташкилот бир неча йил авж олиб турди. Ниҳоят, 1869 йили ҳаракат дафъатан тўхтаб қолди, зотан бу тариқа ҳодисаларнинг айрим кўринишлари кейинчалик ҳам рўй бериб турди».

— Эътибор беринг-а,— деди Холмс, қомус жилдини четга қўятуриб,— жамият фаолиятининг дафъатан тўхтаб қолиши Опеншонинг қофозларини олиб Америкадан чиқиб кетган вақтига тўғри келаётиди. Бу сабаб ва оқибат бўлиши мумкинлиги турган гап. Опеншо билан унинг хонадонидагиларни жамиятнинг энг муросасиз аъзолари таъкиб қилаётганига таажжубланмаса ҳам бўлади. Биласизми, бу қайдлар билан кундаликлар Жанубдаги атоқли арбобларга иснод келтириши мумкин, кўплар ана

шу қоғозларни қўлга киритмагунча тинч ётиб ухлаёлмайдилар.

— Демак, биз кўрган варақ...

— Айнан кутилган нарсанинг ўзи. Агар хотиржам ёзиқ бўлмаса, унда: «А, Б ва В-га уруғлар жўнатилди», деган ёзув бор эди, демак ўша одамларга жамиятнинг огоҳлантиришни жўнатганлар. Кейин ёзувларда А. ва Б. даф бўлганликлари, яъни мамлакатни тарк этганликлари ва ниҳоят В.никида бўлганликлари айтилади. Кўрқаманки, бу В. учун ёмон тугамадимикан? Уйлайманки, доктор, биз бу қоронги ишни унча-мунча ёритишга муваффақ бўламиз, қолаверса ёш Опеншо учун бирдан-бир нажот йўли — мен берган маслаҳатга кўра иш тутиш. Бугун биз бундан ортиқ ҳеч нарса деёлмаймиз ҳам, бирон иш қилолмаймиз ҳам. Менга скрипкамни олиб беринг, ярим соатгина бўлса ҳам бу расво обҳавони яқинларимизнинг ундан ҳам расвороқ хатти-ҳаракатларини унутишга уриниб кўрамиз.

Эрталабга бориб бўрон тинди, Лондон узра тушиб турган туман пардаси орқали қуёш ғира-шира нур тўкарди. Мен пастга тушсан, Шерлок Холмс ионушта қилиб бўлган экан.

— Кечирасиз сизни кутиб ўтирганим учун,— деди у.— Назаримда ёш Опеншонинг иши билан анча овора бўладиганга ўхтайман.

— Сиз нима тадбир кўрмоқчисиз?— деб сўрадим мен.

— Бу анчагина дастлабки текширишларим нима беришига болғиқ. Эҳтимолки, Хоршемга бориб келишимга тўғри келар.

— Ишни ана шу сафардан бошламоқчимасмисиз?

— Йўқ, Ситидан бошлайман. Қўнғироқ чалинг, хизматкор сизга қаҳва олиб келади.

Қаҳва келишини кутганча мен столдаги газетани олиб, наридан-бери кўздан кечира бошладим. Бир сарлавҳага кўзим тушиши билан юрагим шувиллаб кетди.

— Холмс,— деб юбордим мен,— сиз кеч қолибсиз!

— Ҳа-а!— деди у, чиноёқни четга қўяркан.— Мен шундан хавотир олган эдим. Бу қандай юз берибди?— У хотиржам гапиради, аммо мен унинг чуқур ҳаяжонланганини кўриб турардим.

— Мен Опеншонинг номи билан «Ватерлоо кўприги яқинидаги фожиа» деган сарлавҳани кўриб қолдим. Бу ерда шундай дейилган:

«Кеза кечқурунги түққиз билан ўн орасида Ватерлоо кўприги яқинида навбатчилик қилаётган констебль Кук ёрдам сўраб додлаган овоз билан сувнинг шалоплаганини эшитган. Тун қоп-қоронғи ва бўронли бўлгани учун, ўткинчилардан бир нечасининг ёрдамига қарамай, чўкаётган кимсани қутқариб қолиш мумкин бўлмаган. Лекин барибир констебль шовқин кўтаргач, дарё полициясининг кўмагида жасад топиб олинган. Фарқ бўлган — чўнтағидан чиққан конвертга қараганда Хоршем яқинида яшаган Жон Опеншо деган йигит экан. Тахмин қилишларнича, у Ватерлоо вокзалидан жўнаётган охириги поездга ошиққан, тун ниҳоятда қоронғи бўлгани учун шошилишда йўлдан адашиб кетган-да, дарё кемачилигининг кичик бандаргоҳларидан бирида тойиб кетиб сувга қулаган. Танасида зўрлик белгилари учратилмаган, бинобарин марҳумнинг баҳтсиз ҳодиса қурбони бўлганини ҳеч қандай шубҳа йўқки, мазкур ҳол дарё бандаргоҳларининг аҳволига маъмурларнинг диққатини тортиши керак».

Биз бир неча дақиқа чурқ этмай ўтирдик. Мен Холмсни ҳеч қаҷон бундай ларзага тушган, эзилган ҳолда кўрмаган эдим.

— Бу менинг иззати нафсимга қаттиқ тегди,— деди у ниҳоят.— Шубҳасиз, бу — унча зўр туйғу эмасу, аммо бу менинг иззати нафсимга қаттиқ тегди. Энди Опеншонинг иши менинг шахсий ишим бўлиб қолади, агар худо менга саломатлик берса, бунинг тагига етмай қўймайман. У менга мадад тилаб келган бўлса-да, мен уни ажалга рўпара қилсан!

У стулдан сапчиб туриб, узун-узун, нозик бармоқларини асабий ғижимлай-ғижимлай, даҳшатли ҳаяжон чулғаган кўйи хона бўйлаб юра бошлади. Ранглар юзи ловулларди.

— Айёр иблисларни қаранг! — дея қичқириб юборди у ниҳоят.— Улар уни ўёқقا, пастга, дарё бўйига олиб тушишга қандай муваффақ бўлди эканлар? Қирғоқ станцияга олиб борадиган йўлга бутунлай терс. Қўприк эса, албатта, ҳатто шундай оқшомда ҳам жуда гавжум бўлган. Бироқ кўрамиз, оқибат ким енгиб чиқар экан. Мен кетдим.

— Полициягами?

— Йўқ, мен ўзим полиция бўламан. Мен ўргимчак инидан тузоқ қўйганимда полиция унда паша тута қолсин.

Мен кун бўйи ўзимнинг тиббий машғулотларим билан банд бўлиб, кеч киргач алламаҳалда келдим. Шерлок Холмс ҳали келмаган экан. У ҳориб-чарчаб, бўзарган ҳолда кириб келганида соат ўнларга бориб қолган эди. У буфетнинг олдинга бориб, бир бурда нон синдириб олди-да, ютоқиб кавшай бошлади, ора-сира катта-катта қултумлаб сув ичарди.

- Очиқдингизми? — дедим мен.
- Очимдан ўлай дедим. Овқатланиш эсимдан чиқиб кетибди. Нонуштадан берни туз тотганим йўқ.
- Нима деяпсиз?
- Туз тотмадим. Бу хаёлимга ҳам келмади.
- Ишларингиз қалай?
- Жойида.
- Жўмбоқнинг калитини топдингизми?
- Жиноятчилар чангалимда турибди. Ёш Опеншоннинг қасоси олинадиган вақт узоққа чўзилмайди. Биласизми, Уотсон, келинг, бу иблисларнинг ўз тамғалири билан лаънатлайлик! Чакки топилмабдими, а?
- Нима демоқчисиз?

У буфетдан апельсин олиб, паллачаларга ажратнида, уруғларини столга ситиб туширди. Бешта уруғни конвертга солиб, қопқоғининг ички томонига: «Ш. Х. Д. О. учун» деб қайд этгач, конвертни ёпиштириб-да, «Капитан Жеймс Кэлхунга, «Ёлғиз юлдуз» елканли кемаси, Саванна, Жоржия» деган адресни ёзди.

— Хат Кэлхунни у портга кириб келганида кутиб турган бўлади,— деди заҳарханда билан.— Ўйлайманки, у кечаси билан ухлаёлмай чиқади. Хат унинг қисматини худди Опеншоннинг қисматидек олдиндан бехато айтиб беради.

- Капитан Кэлхун ким ўзи?
- Бугун шайканинг етакчиси! Мен бошқаларини ҳам қидириб топаман, аммо у биринчи бўлади.
- Сиз уларни қандай топдингиз?
- У чўнтағидан саналар ва номлар билан тўлган каттакон бир варақ қофоз олди.
- Мен кун бўйи вақтимни Ллойднинг картотекасию эски газета дасталарини кўздан кечириш билан ўтиказдим, Пондишерида 83- йилнинг январи билан февралида бўлган кемаларнинг йўлларини ўргандим. Бу ойлар мобайнида салмоқли вазнiga эга бўлган ўттиз олтига кема қайд этилган экан. Улардан «Ёлғиз юлдуз» дегани дарҳол диққатимни тортиди. Рост, унинг чиқиш жойи Лон-

дон эди, аммо Америка штатларидан бирини ҳам «Ёлғиз юлдуз» деб атайдилар-ку.

— Техасни бўлса керак.

— Шахсан қайсинасини эканлигини билмайман-у, ҳар қалай, бу Америка кемаси эканлигини пайқадим.

— Хўш, шундан кейин нима бўлди?

— Мен кемаларнинг Дандига келган-кетган саналарини кўздан кечирдим, «Ёлғиз юлдуз» елканли кемаси у ерда 85-йилнинг январида бўлганини кўрганимдан кейин гумонларим қатъий ишончга айланди. Шундан кейин мен ҳозирги вақтда Лондон портида турган кемалар ҳақида маълумотлар қидирдим.

— Нима бўлди?

— «Ёлғиз юлдуз» бу ерга ўтган ҳафтада келган экан. Мен Альберт докларига бордим. Билсам, «Ёлғиз юлдуз» бугун саҳарлаб Саваннага қайтиб кетиш учун дарёнинг этагига қараб йўлга тушган экан. Грейвсвендга телеграмма бериб аниқласам, «Ёлғиз юлдуз» у ердан бир неча соат илгари ўтиб кетган экан, шамол шарқдан эсаётганлиги учун, аминманки, у аллақачон Гудуинданд ўтиб, Уайт оролига яқинлашиб қолган бўлса керак.

— Энди нима қилмоқчисиз?

— О, Қэлхун энди менинг чангалимда турибди! Аниқладим, у билан иккита ёрдамчиси — кемадаги америкаликлар — шуларгина экан. Қолганлар финлар билан немислар экан. Шунисини ҳам билдимки, учаловлари ўтган куни туни бўйи қирғоқда бўлишибди. Буни менга «Ёлғиз юлдуз»га юк ортишда қатнашган одам айтди. Елканли кема Саваннага кириб боргунича почта буғ кемаси менинг хатимни етказди, телеграф эса Саванна полициясига бу уч жентльменнинг қотилликда айбланганиларига кўра уларни бу ерда сабрсизлик билан кутаётганликларини хабар қилдилар.

Бироқ инсонларнинг энг яхши режаларида доимо қандай бўлмасин бирон қусур чиқиб қоладики, Жон Опеншоннинг қотилларига ҳам уларнинг ўзига ўхшаган қатъиятли кимса изларини топганини билдирувчи апельсин уруғларини олиш насиб бўлмади.

Ўша йили куз пўртаналари одатдагидан кўра давомлироқ, бўлди. Биз Саваннадан «Ёлғиз юлдуз» ҳақида узоқ вақт хабар кутдик, аммо дарак бўлмади. Ниҳоят Атлантик океаннинг бир жойида қандайдир кеманинг ахтершевани топилгани, унда «Е. Ю.» ҳарфлари ўйиб ёзилганилиги ҳақида ахборот келди. Биз «Ёлғиз Юлдуз»нинг такдири ҳақида шунигина билишга муюссар бўлдик.

ЛАБИ ТИРТИҚ ОДАМ

Айза Уитни афюн чекишга ўрганиб қолди. У кол-ледждалигидәк де Куинсининг¹ афюн чекувчи одамнинг тушлари ва ҳисларини тасвир қилувчи китобини ўқиб, ўша ёзувчи бошидан кечирган ҳодисаларни кечириш учун тамакисига афюн аралаштириб чека бошлиган эди. Кўплар қатори у ҳам чекишга ўрганиш ташлашдан кўра қийинроқ эканини тез орада пайқади, узоқ йиллар чекиб юаркан, унга ҳамма дўстлари ачиниб, ваҳимлари келди. Унинг заҳил, салқиган юзи, қорашиблари кичрайган кўзлари, осилган қовоқлари, креслода ётган ожиз гавдаси, хуллас, адойи тамом бўлган одам ҳамон кўз ўнгимда турибди.

1889 йилнинг июнида бир куни кечқурун айни одамини эсноқ босиб ўқтин-ўқтин соатга қарай бошлиайдиган вақтда квартирамнинг қўнғироғи чалиниб қолди. Мен

¹ Томас де Куинси (1785—1859) — инглиз ёзувчisi, «Афюн истеъмол қилган бир инглизнинг тавбаси» деган машҳур китобиниг автори.

креслодан қаддимни кўтардим, хотиним эса тикаётган ишини тиззасига қўйиб, ранжиган кўйи ижирғанди.

— Бирор мижоз келди! — деди у. — Қасал кўргани борадиган бўлдинг-да яна.

Мен хўрсиниб қўйдим, чунки кун-узукун оғир ишдан ҳориб-чарчаб яқингинада келган эдим.

Биз эшик очилиб, йўлакдан кимнингдир шошганча юриб келаётганини эшийтдик. Хонамизнинг эшиги очилиб, қора кўйлак кийган, юзига қора тўр тутган хоним кириб келди.

— Бемаҳалда кириб келганим учун кечиринглар,— деб гап бошладио ўзини тутолмай, бирдан хотинимга ташланди-да, уни қучоқлаб елкасига бош қўйганча ҳўнграб йиғлаб юборди. — Бошимга катта кулфат тушди! — деб хитоб қилди у. — Жуда ёрдамга муҳтожман!

— Ия, бу Кэт Уитни-ку,— деди хотиним, унинг тўрини кўтариб.— Утакамни ёриб юборай дединг-а, Кэт! Сен эканлигинг хаёлимга ҳам келмабди.

— Сенга арз қилгани келдим. Бошимни қаёқقا уришни билмай қолдим.

Бу одат ҳукмидаги нарса эди. Бошларига кулфат тушган одамлар нажот истаб маякка қараб учган қушлардек ғизиллаб хотинимнинг олдига келишарди.

— Ажаб қилибсан! Жойлашиброқ ўтири, вино билан сувдан ичиб, нима бўлганини гапириб бер. Ё Жеймсга айтайми, кириб ётсинми?

— Вой, йўқ, йўқ! Доктордан ҳам маслаҳат ва ёрдам олмоқчиман. Айзани айтмоқчиман... Уйдан чиқиб кетганига роппа-роса икки кун бўлди. Ундан жуда хавотир олаётубман!

У биз билан баҳтсиз эри ҳақида энди суҳбатлашаётгани йўқ — мен билан доктор сифатида, хотиним билан эса ўзининг қадрдан мактабдош дугонаси сифатида суҳбатлашарди. Биз унга имконимиз борича тасалли берардик. Эри қаердалигини биладими? Уни бориб уйига олиб келса бўлармикин?

Шундай қилиш мумкин экан. У эрининг сўнгги вақтларда одатда Ситининг шарқида жойлашган кўчалардан биридаги бузуқхонада афюн чекиб юришини биларкан. Шу вақтгача у эртадан кечгача ишрат қиларкан, бутунлай ҳолдан тойиб, тинка-мадори қуриб кечқурун уйига қайтиб келаркан, бу гал эса қирқ саккиз соатдан бери дараги йўқмиш, албатта ҳозир ўша ерда турли-туман шубҳали кимсалар орасида заҳар ютиб ёки ухлаб ётган бўлиши мумкинмиш. Хотин эрининг Эппер-Суондем-

лэндаги худди ўша «Олтин ёмби»да эканлигига амин эди. У нима қила олиши мумкин? Тортинчоқ, журъатсиз, ёшгина жувон қандай қилиб шундай жойга кириб боради ва эрини безориларнинг орасидан юлиб олиб чиқа олади?

У мен билан бирга борса бўлмасмикан? Дарвоқе, бориб нима қиласди? Мен Айза Уитнини даволаганман, доктор сифатида унга сўзим ўтиши мумкин. Хотинининг иштирокисиз ишни осон ҳал қилишимга амин эди. Унга, агар эрингиз дарҳақиқат «Олтин ёмби»да бўлса, иккни соат ичидан уни кэбга ўтқазиб ўйингизга жўнатаман, деб ваъда бердим.

Ўн минутдан сўнг шинамгина меҳмонхонамизни тарк этиб, экипажда шарққа қараб ғизиллаб кетмоқда эдим. Олдимда одатдан ташқари ғалати бир иш турганини билардим, аслида эса у мен кутгандан кўра ҳам ғалатироқ бўлиб чиқди.

Аввал бошдан ҳаммаси ажабтургина эди. Эппер Суондем-лэн — дарёнинг чап қирғоғи бўйлаб то Лондон кўпригигача бориб туташган баланд-баланд кемасозлик корхоналари орқасида жойлашган ифлосгина тор кўча эди. Мен қидириб юрган бузуқхона ифлос дўкон билан қовоқхона ўртасидаги ертўлада эди; бу фордек қоронги ковакка тик зинапоя олиб тушарди. Зинапоя босқичларининг ўртаси едирилиб, чуқур тушиб қолган — ундан шу қадар кўпдан-кўп маст оёқлар тушиб-чиқкан эди.

Кэб ҳайдовчига кутиб туришни буюриб, пастга тушдим. Эшик тепасида осилиб турган милт-милт ёнаётган керосин чироқ ёруғида эшик зулфинини қоқдим-да, қуюқ қўнғир дуд билан тўлган узун пастак хонага кириб бордим; девор бўйлаб муҳожирлар кемасидагига ўхшаб, ёғоч сўрилар чўзилиб кетган эди.

Коронғилик орасидан ғалати, ақл бовар қилмайдиган ҳолатда ётган ҳаракатсиз гавдаларни аранг илғадим: елкалари буқчайган, тиззалари кўтарилган, энгаклари қаққайиб, бошлари орқаларига ташланган. Гоҳ у ер, гоҳ бу ерда менга тикилаётган хира маст кўзларни кўрардим. Зулмат орасидан нуқтадеккина қизил чўғлар ланғиллаб қолар, улар кичкина металл найчалардаги заҳарнинг миқдори камайган сари ўчиб борар эди. Кўплари индамай ётар, баъзилари нималардир деб димогида минғиллар, баъзилар эса гоҳ шавқ-завқ билан шошила-шошила, гоҳ бирдан жим бўлиб қолиб аломат бир тарзда ғўнғиллаганча суҳбатлашишар, аммо ҳеч ким суҳбатдошининг гапига қулоқ солмас—ҳар ким ўз ўй-

лари билангина банд эди. Йўлакнинг нариги бурчагида-
ги қўрада лахча чўғлар ланғиллаб турибди, унинг ол-
дидаги уч оёқли курсида новча бир чол тирсагини тиз-
заларига тираб, энгагини муштларига қўйганча қимир
этмай чўққа тикилиб ўтирас эди.

Кириб боришим билан олдимга малайялик қора тў-
риқ одам югуриб келиб, менга найча билан бир улуш
афюн узатди-да, сўридаги бўш жойни кўрсатди.

— Раҳмат, мен бу ерда қололмайман,— дедим.—
— Дўстим мистер Айза Уитни шу ерда экан. Мен у би-
лан гаплашишим керак.

Ўнг томонимда нимадир ғимирлагандек бўлди, ким-
нингдир хитобини эшилдим, қоронғиликка разм солиб
менга тикилиб турган рангсиз, маъюс ва аллақандай
ҳурпайган Уитни кўрдим.

— Ё раббий, бу Уотсон-ку!— деб қўйди у.

У мастилик оқибатида юз берадиган энг аянчли аҳ-
волда эди.

- Ҳозир соат неча, Уотсон?
- Ўн бирга яқинлашиб қолди.
- Бугун кун нима?
- Жума, ўн тўққизинчи июнь.

— Наҳотки? Мен бўлсанам, чоршанбадир, деб ўйлаб-
ман. Йўқ, бугун чоршанба, ҳазиллашдим денг. Одам-
нинг ўтакасини ёриб нима қиласиз-а!

У юзини кафтлари билан тўсиб, ўкраб юборди.

— Бугун жума деяпман-ку сизга. Сизни хотинингиз
икки кундан бери кутиб ўтирибди. Уялмайсизми шундай
қилгани!

— Ҳали ҳам уялаётиман. Назаримда янгишаёт-
ганга ўхшайсиз, Уотсон. Бу ерга келганимга атиги бир
нечага соатгина бўлди. Учта трубка... тўртта трубка...
қанчалигини унутдим! Сиз билан уйга кетаман. Шўрлик-
кинам Кэтнинг ташвиш тортишини истамайман. Менга
қўлингизни беринг. Қэбингиз борми?

— Бор. Эшикда кутиб турибди.

— Undай бўлса, ҳозироқ жўнайман. Аммо мен бу-
лардан қарздорман. Билинг-чи, қанча қарз эканман,
Уотсон. Жуда ҳам бўшашиб, тинка-мадорим қуриб кет-
ди. Пул тўлашга ҳам чоғим келмайди.

Қатор ётиб ухлаётган одамларнинг орасидаги энсиз-
гина оралиқдан заҳарли бангнинг элитувчи ҳидларини
ҳидламаслик учун нафасимни ичимга ютганча бузуқҳо-
нага эгасини қидиргани йўл олдим. Қўра қаршисида
ўтирган новча чолнинг олдига етганимда кимнингдир

пиджагимдан тортаётганини сездим, шивирлаб айтилган шу сўзларни эшилдим:

— Менинг ёнимдан ўтиб кетиб, кейин ўгирилиб қаранг.

Бу сўзларни аниқ эшилдим. Уларни фақат ёнимдаги чолгина айтган бўлиши мумкин эди. Бироқ у ҳамон шундай бир вазиятда ўтирадики, гўё ўз ўйлари билангина бандек, атрофидаги ҳеч нарсани сезмаётгандек эди. Ёши анчага бориб қолган озғин, бужмайган бу одам буқчайиб ўтирас: афюнли трубка мажолсиз бармоқларидан сирғалиб тушиб кетгандек тиззалари орасида турар эди. Олдинга икки қадам юриб, орқамга ўгирилдим. Ҳайратдан қичқириб юбормаслик учун бор матонатими ни ишга солишимга тўғри келди. У шундай бурилдики, юзини мендан бошқа ҳеч ким кўра олиши мумкин эмасди. Унинг елкаси ростланиб, ажинлари ёзилиб, хира кўзлари одатдагидек чақнай бошлади. Кўра олдида менинг ҳайратланганимдан кулгунча Шерлок Холмснинг ўзгинаси ўтиради. У ўғринча имо қилиб, мени олдига чақирди-да, яна лаби-лунжи осилган қалтироқ чолга айланди-кўйди.

— Холмс!— деб шивирладим мен.— Бу бузуқхонада нима қилиб ўтирибсиз?

— Мумкин қадар секинроқ гапиринг,— деб шивирлади у,— қулоғим жуда яхши эшилади. Агар сиз эси оғиб қолган дўстингиздан халос бўлсангиз, сиз билан бир озгина суҳбатлашишга мушарраф бўлардим.

— Мени ташқарида кэб кутиб турибди.

— Бўлмаса ошнангизни ўша кэбда уйига жўната қолинг. Ундан хавотир олмасангиз ҳам бўлади, чунки биронта можаро чиқаришга чофи келадиган қуввати йўқ. Агар мени учратиб, ёнимда қолганингизни айтиб кучердан хотинингизга бир энликини хат бериб юборсангиз яна яхши бўларди. Мени кўчада кутиб туринг, беш минутдан кейин чиқаман.

Шерлок Холмснинг сўзини ерда қолдириш маҳол: унинг талаблари ҳамиша шу қадар муайян, аниқ ва амrona оҳангда бўлади. Бундан ташқари мен, Уитнини кэбга ўтқазиб жўнатаб юборсам унинг олдидаги бурчимини адо этган бўламан, машҳур дўстимнинг кундаклиқ фаолиятини ташкил этган ажойиб саргузаштлардан бирида иштирок этишимга ҳеч қандай монелик қолмайди, деб ўйладим.

Шерлок Холмсга унинг тадқиқотларида ёрдам бериш мён учун энг олий баҳт эди. Шу сабабли хотинимга

бир энликини хат ёзиб, Уитнининг қарзини тўлаб, уни кэбга ўтқазиб жўнатдим-да, яқин жойда сабр билан кута бошладим. Кэб бир зумда зулмат қўйнида ғойиб бўлди. Бир печа минутдан сўнг такядан чол чиқиб келди, мен кўча бўйлаб у билан ёнма-ён кета бошладим. Икки кварталча жойга у мадорсиз оёқларини сургаб босганча мункиллаб борди. Қейин шоша-пиша ўёқ-буёққа аланглаганча қаддини ростлади-да, қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди. Қаршимда Шерлок Холмс туради.

— Ҳойнаҳой, сиз, Уотсон,— деди у,— мени афюн че-кишга ружу қилиб қолган, деб ўйлаган бўлсангиз ке-рак.

— Ростини айтсам, мен сизни бу ковакда кўриб дар-ҳақиқат, таажжубланган эдим.

— Аслида бу ковакда сизни кўргач мен сиздан кўра ҳам кўпроқ ҳайратландим.

— Дўстимни қидириб юрган эдим.

— Мен бўлсам душманимни.

— Душманимни?

— Ҳа. Хуллас, Уотсон, ҳозир ғоятда қизиқ бир иш билан бандман, эси киравли-чиқарли бўлиб қолган таряккашларининг тутуруқсиз вайсашларидан бирор нарса билиб олишга умидвор эдим... Илгари бунга баъзан мусассар бўлардим. Агар ўша ковакда таниб қолишса, менинг ҳаётим сариқ чақага ҳам арзимас эди, чунки у ерда бир эмас, бир неча марта бўлганман, бузуқхона эгаси ярамас ласкар мендан ўч олишга қасам ичган. Авлиё Павел кемасозлик корхоналарининг муюши яқинидаги бу уйнинг орқасида шундай бир хуфия эшик борки, агар унинг тили бўлса ойдинсиз қоронғи кечаларда ундан нималарни олиб чиқиб ташлашлари ҳақида кўпина аломат вўқеаларни айтиб бериши мумкин эди.

— Ўлик олиб чиқиб ташлашди денг?

— Ҳа, Уотсон, ўлик олиб чиқиб ташлашади. Агар сиз билан биз бу бузуқхонада ўлдирилган ҳар бир баҳтсиз киши учун минг фунтдан пул олсак борми, аллақачон миллионер бўлиб кетардик. Бу дарё соҳилидаги энг мудҳиш тузоқ, бу тузоққа илинган Невилли Сент-Клер энди уйига қайтиб бормайди, деб қўрқаман. Аммо биз ҳам тузоқ қурамиз.

Шерлок Холмс икки бармоғини оғзига тиқиб қаттиқ ҳуштак чалди. Шу заҳотиёқ узоқдан шунга ўҳшаган ҳуштак эшитилди, шундан сўнг эса биз гилдиракларнинг гумбурлаши билан туёқ товушларини эшитдик.

— Хўш, Уотсон,— деди Холмс, қоронғиликдан икки

фонари ёрқин шуъла сочиб турган бир отли аравача чиқиб келаркан,— мен билан бирга борасизми?

— Агар сизга фойдам тегса...

— Содиқ ўртоқнинг ҳамиша фойдаси тегади. Менинг «Кедр»даги хонамда иккита каравот бор.

— «Кедр» дейсизми?

— Ҳа. Мистер Сент-Клернинг уйини шундай деб атайдилар. Бу чигални ечмагунимча унинг уйидаги яшишман.

— У қаерда?

— Ли яқинидаги Кент деган жойда. Етти миля йўл юришимиз керак.

— Ҳеч нарсага тушунмаётибман.

— Мутлақо табиий. Ҳозир ҳаммасини тушунтириб бераман, ўтиринг... Майли, Жон, сизга рухсат. Мана сизга ярим крон. Мени эртага соат ўн бирларда кутинг. Тизгинни менга беринг. Яхши қолинг.

У отга қамчи урди, биз қоронғи, бўм-бўш, поёнсиз кўчалардан аравани елдириб кетдик ва ниҳоят қандайдир кенг кўприкка етиб бордик, унинг остидан лойқа дарё бамайлихотир оқар эди. Кўприкнинг нарёғида ҳам ғиштиҳ уйли шундай кўчалар; бу кўчаларнинг сукунатини полициячиларнинг бир маромдаги вазмин қадамлари ва бемаҳал дайдиб юрган ўйинқароқларнинг қўшиқ ҳамда қичқириқларигина бузиб тураган эди.

Осмон бўйлаб қора булутлар аста-секин сузар, уларнинг ораларидан гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда хира юлдузлар милтиллаб кўриниб қолар эди. Холмс бошини қуёйи солғанча чуқур ўйга чўмиб, отни ҳайдаб борар, мен эса ёнида ўтирган кўйи унинг фикри нима билан банд эканлигини пайқашга тиришиб, ўйларини бўлишга журъат қилолмай борар эдим. Бир неча миля йўл босиб, шаҳар атрофи боғлари доирасидан ўтаётганимизда у ниҳоят ҳушига келиб, тирпинди-да, трубкасини тутатди.

— Сиз жуда юраги кенг одамсиз, Уотсон,— деди у.— Шу фазилатингиз туфайли tengi йўқ ўртоқсиз. Бинроқ менга ҳозир шундай одам керакки, хунук хаёлгардан қутулиш учун у билан гаплашиб кетишими керак. Бу ёқимтойгина жажжи аёл мени оstonада қарши олганида унга нима деб жавоб беришга гарангман.

— Сиз менинг ҳеч нарсадан хабарим йўқлигини унуби қўяётибсан.

— Биз то Лига етиб боргунимизча сизга бор гапни айтиб беришга вақтим етади. Иш жўнгинадек кўринади-ю, ҳолбуки, мен унга қандай қилиб қўл уришини бил-

май турибман! Калаванишг учи кўп, аммо улардан биронтасини қатъият билан ушлаёлмаётубман. Мен сизга ҳаммасини гапириб бераман, Уотсон, балки сиз атрофимизни чулғаб турган бу зулматда йилт этган зиё учратиб қоларсиз.

— Гапиринг бўлмаса.

— Бир неча йил муқаддам — аниқроғи, 1884 йилнинг майида, — Лида Невилл Сент-Клер деган жентльмен пайдо бўлади, у пулдор киши эди шекилли. Қатта бир виллани ижарага олиб, унинг атрофида ажойиб боғ барпо қиласди-да, тўраларча айш суреб яшай бошлайди. Бора-бора у қўшилари билан танишиб, 1887 йилда ўша ердаги пиво пиширувчининг қизига уйланади, ҳозир ундан икки боласи бор. Унинг аниқ бир касб-кори йўқ, аммо кўпгина савдо-сотиқ ишларида иштирок этади, одатда ҳар куни эрталаб шаҳарга тушиб кетиб, у ердан 5,14 даги поездда қайтиб келади. Мистер Сент-Клер ҳозир ўттиз етти ёшда. У камтарона ҳаёт кечирали; бемаъни эр, меҳрибон ота, ҳамсуҳбат бўлган одамлар уни мақтайдилар. Яна шунин илова қилишим мумкини, унинг атиги саксон саккиз фунту ўн шиллинг қарзи, банкдаги жорий ҳисобида эса икки юз йигирма фунт стерлинг пули бор. Бинобарин, пулдан сиқилган, деб тахмин қилишга ҳеч қандай асос ўйқ.

Ўтган душанба куни мистер Невилл Сент-Клер шаҳарга одатдагидан кўра барвақтроқ жўнаб кетаётганида иккита муҳим иши борлигини, ўғлига бир қутича кубик олиб келишини айтган. Тасодифан ўша душанбада у жўнаб кетиши билан салдан кейин хотини телеграмма олган, телеграммада Эбрет кемачилик шеркатинда унинг номига кичкина, аммо ғоятда қимматбаҳо совға олингани айтилган, хотин буни анчадан берни кутаётган экан. Агар Лондонни яхши билсангиз, сизга маълумки, бу кемачилик шеркатининг идораси Фреснострилда жойлашган бир қаноти сиз мени бугун кечқурун қидириб топган Эппер-Суондем-лэнга келиб тақалган. Миссис Сент-Клер нонушта қилгач, шаҳарга тушган, баъзи нарсалар харид қилган, шеркат идорасига кириб, совғасини олган, соат тўрту ўттиз беш минутда Суондем-лэн бўйлаб вокзалга йўл олган. Шу еригача яхши тушуниб келаётган бўлсангиз керак, тўғрими?

— Албатта, бунинг ҳеч тушунмайдиган жойи ўйқ.

— Агар ёдингизда бўлса, душанбада кун жуда исиб кетган эди, миссис Сент-Клер бамайлихотир атрофига аланглаганча кэб қидира бошлаган, чунки бу район ун-

га сира ёқмабди. Шу тариқа Суондем-лэн бўйлаб кетаётib у қўққисдан бироннинг қичқирганини эшитиб қолган, аллақандай бир уйнинг иккинчи қаватидаги дераздан қараб турган эрига кўзи тушиб, аъзойи бадани музлаб кетган, назарида эри уни имо-ишоралар билан чақиргандек бўлган. Дераза очиқ экан, у эрининг юзини аниқ кўрган, эрининг юзи фоятда ҳаяжонланган-дек туюлган. Эри унга иккала қўлини чўзиб, гёй бирон уни зўрлаб дераздан тортиб олиб кетгандек бирданига ғойиб бўлиб қолган. Бироқ ўткир кўзли хотин эри уйдан кийиб чиқиб кетган ўша қора сюртукда бўлса-да, ёқаси билан галстуги йўқлигини пайқаб қолган.

Эрининг бошига бирор фалокат тушганини фаҳмлаб, у зинапоядан пастга югуриб тушган (бу сиз мени кечқурун топган ўша бузуқхона жойлашган уй эди), олдинги хонадан ўтиб бориб, юқори қаватларга кўтариладиган зинапояга чиқмоқчи бўлган. Аммо зинапоя олдида мен сизга ҳозир айтиб берган ярамас ласкарга тўқнаш келиб қолган. Ласкар ёрдамчиси кўмагида уни кўчага олиб чиқиб ташлаган. Унинг даниялик бир ёрдамчиси бор. Даҳшатдан эсхонаси чиқиб кетган хотин кўча бўйлаб юурган, баҳтига, Фресно-стритда инспектор бошчилигига айланиб юрган полициячиларни учратиб қолган.

Инспектор икки констебль билан миссис Сент-Клер-нинг орқасидан эргашиб келган, уй эгасининг қаттиқ қаршилик кўрсатишига қарамай, улар хотин деразасидан эрини кўрган хонага кириб боришга муваффақ бўлгандар. Аммо уни хонадан тополмаганлар. Ўша қаватда бадбашара бир майриқдан бошқа ҳеч кимни учратолмабдилар. У майриқ ўша ерда яшаса керак. У ҳам, ласкар ҳам, бу ерда бошқа ҳеч ким яшамайди, деб қаттиқ туриб олишибди. Улар ҳамма нарсани шу қадар қатъий инкор қилишибдики, инспектор, миссис Сент-Клер янгишмадимикан, деб гумон қила бошлаган экан ҳамки, хотин қичқириб юбориб столда турган кинчикроқ тахта қутичага ташланишибди-да, жонхолатда унинг қопқоини очибди. Қутичадан болалар ўйнайдиган кубиклар тўкилибди. Бу эри шаҳардан олиб келишин ваъда қилган ўйинчоқ экан.

Бу нарса топилиши билан майриқнинг бирдан хижолат бўлишидан инспектор ишнинг жиддийлигига қаноат ҳосил қилишибди. Хоналарни синчиклаб тинтишибди, тинтуб натижасида қабиҳ бир жиноят очилибди.

Бу квартиранинг жиҳози албатта ғарифона. Олдинги хона меҳмонхона хизматини ўтайди, унинг ёнида чоғ-

роққина ётоқхона жойлашган, унинг деразаси кемасозлик корхоналаридан бирининг орқа томонига қараган. Кемасозлик корхоналари билан ётоқ деразаси оралиғида торгина канал бўлиб, у сув пасайганда қуриб қолади, сув кўтаришганда эса тўрт ярим фут баландликда сувга тўлади. Ётоқнинг деразаси сербар, пастдан очилади.

Кўздан кечириш вақтида дераза рафида қон излари топилган; шунингдек, хона тагига тўшалган тахталарда ҳам бир неча қон доғлари топилган. Олдинги хонадаги парда орқасидан мистер Невилл Сент-Клернинг ҳамма кийимларини топиб олганлар. Пиджагигина топилмаган. Ботинкаси, пайпоги, шляпаси, соати — ҳаммаси шу ерда экан. Кийимида ҳеч қандай зўрлик асоратини кўрмаганлар. Аммо мистер Невилл Сент-Клернинг ўзи изсиз фойиб бўлган. У деразадангина тушиб кетган бўлиши мумкин экан, дераза рафидаги машъум қонли доғлар унинг сувдан сузиб ўтиб жон сақлаб қолганига ишониш амри маҳол эканлигини яққол кўрсатиб турган, қолаверса, фожна содир бўлган соатда сув сатҳи жуда баланд кўтаришган.

Энди дикқатимизни шубҳа түғдираётган ярамасларга қаратамиз. Ласкар ўтмиши қоронғи одам, аммо биз миссис Сент-Клернинг ҳикоясидан биламизки, унинг эри деразада кўринганида бир неча лаҳзадан сўнг ласкар пастда бўлган, бинобарин, уни жиноятнинг иштирокчисигина деб ҳисоблаш мўмкин. Бу ишга дахли борлигини у мутлақо инкор этмоқда. Айтишига қараганда, уйида истиқомат қилиб турадиган Хью Буннинг умуман нима билан шуғулланишидан мутлақо бехабармиш. Фойиб бўлган жентльменнинг кийими бу хонада пайдо бўлиши — унинг учун бир жумбоқ эмиш.

Үй эгаси ласкар тўғрисида маълум бўлган ҳамма гап шу. Энди бузуқхона тепасидаги иккинчи қаватда яшайдиган, Невилл Сент-Клерни охиригина марта кўрган киши эканлиги муқаррар бўлган тунд башара майриққа келайлик. Унинг оти Хью Бун, Ситида ўқтин-ўқтин бўлиб турадиган ҳар бир кимса ҳам унинг мудҳиш башрасини яхши билади. Қасби тиланчилик, дарвоҷе, полиция қонун-қоидаларига чап бериш учун гугурт сотаётган киши қиёфасига кириб ўтиради.

Бир эмас, бир неча бор пайқаган бўлсангиз керак, Трэд-Нидл-стритнинг чап томонида токчага ўшшаган жой бор. Бу токчада бир майиб чордона қуриб, тиззалирига бир неча гугурт қути териб қўйганча ўтиради; уни кўрганларнинг раҳми келади, олдидағи тош кўча-

да ётган кир чарм кепкасига хайр-эҳсон ёмғир бўлиб ёғилади. Мен уни жуда кўп кузатганиман, аммо бир кун у билан жиноятчи сифатида танишишим мумкинлиги хаёлимга ҳам келмаган, унинг бир зумда анча-мунча пул ишлаб олишига ҳамиша таажжубланар эдим. Қиёфаси шундай аломатки, олдидан ҳеч ким бир қарамай ўтиб кетолмайди. Қизғиш-малла сочи, қуи учи юқориги лабини иккига ажратиб турган мудҳиши тириқли, япасқи энгаги ва қора ўткир кўзлари — буларнинг ҳаммаси уни жўнгина тиланчилар галасидан ажратиб турарди. Олдидаи ўтиб кетаётин үнга тегажаклик қилмоқчи бўлган ҳар кимсани ўша заҳотиёқ аччиқ-аччиқ ҳазил гаплар билан узиб олади.

Шубҳалин такъхонанинг юқори қаватида яшайдиган бу одам шундай... Биз қидираётган жентльменни ундан кейин ҳеч ким кўрмаган.

— Аммо у майриқ-ку, ахир! — дедим мен. — Шундай бақувват, яғриндор йигитга бир ўзининг қандай кучи етиши мумкин?

— Унинг оёғигина майиб, юрганида бир оз оқсоқланиди, умуман эса соппа-соғ паҳлавон. Сиз, Уотсон, албатта медик сифатида биласизки, кишининг бир мучаси занф бўлса, бунинг эвазига бошқа мучалари ғоятда бақувват бўлади.

— Илтимос, ҳикоянгизни давом эттиринг.

— Деразадаги қонни кўргач, миссис Сент-Клер ҳушидан кетаёзган, уни полициячи ҳамроҳлигига уйига жўнатганлар, чунки бундан кейинги текширишда унинг иштирокига эҳтиёж бўлмаган. Бу ишни олиб боришини ўз зиммасига олган инспектор Бартон бузуқхонани бошдан-оёқ синчилаб тинтиб чиқсан, аммо ҳеч қандай янги нарса тополмаган. Хатога йўл қўйганлар. Бунни дастлабки дақиқадаёқ қамоққа олмаганлар, бу билан унга бир зумда дўсти ласкар билан бир-икки оғиз сўзлашиб олиш имконини берганлар. Бироқ бу хато тез орада тузатилган: Бунни ушлаб олиб ён-верини тинтиганлар. Лекин тинтуб унга қарши ҳеч қандай далиллар бермаган. Тўғри, кўйлагининг ўнг енгига қон излари топилган, у полициячиларга жимжилоғини кўрсатган, унинг тирноққа яқин жойи кесилган экан, дераза рафидағи қон ҳам шу ярадан томган бўлса керак, чунки бармоғимдан қон оқаётганида дераза олдига борган эдим, деган. У, мистер Сент-Клерни ҳеч қачон кўрган эмасман, деб тонган, ўша жентльменнинг кийими бу хонада пайдо бўлиб қолганлиги полиция учун қандай сир бўлса, мен

учун ҳам шундай сир, деб турниб олган. Унга миссис Сент-Клернинг эрини унинг хонаси деразасидан кўрганини айтганиларида, у хотинга эси чиқиб кетганидан ёки хаёлида шундай кўринган бўлса керак, деган. Бунни полиция маҳкамасига олиб борганлар. У бақириб чақириб қаршилик билдиран. Инспектор канал тагидан қандай бўлмасин янги далиллар топиш мақсадида сувнинг қайтишини кутиб қолган. Дарҳақиқат, канал тагидаги ёпишқоқ балчиқдан юраклари пўкиллаб кутган нарсани эмас, мутлақо бошқа нарсани топганлар. Сув қайтгач, улар, Невилл Сент-Клерни эмас, Невилл Сент-Клернинг пиджагини топганлар. Сиз нима деб ўйлайсиз, пиджагининг чўнтагидан нималар топган бўлишлари мумкин?

— Тасаввур қилолмайман.

— Мен, сиз айтиб берасиз, деёлмайман ҳам. Ҳамма чўнтаклари пенни, ярим пенни пуллар билан тўла эмиштўрт юз йигирмата бир пеннилик, икки юз етмишта ярим пеннилик чақа чиқибди. Сув қайтаётганида пиджакни оқизиб кетмаганига таажжубланмаса ҳам бўлади. Жасад бўлса — бошқа гап эди. Уй билан кемасозлик корхоналари оралиғида сув жуда тез оқади. Сув жасадни дарёга оқизиб кетганига ишонса бўлади, айни бир вақтда эса оғир пиджак сув тагида қолиб кетган.

— Аммо янглишмасам, қолган ҳамма кийимларини хонадан топишибди-ку. Наҳотки марҳумнинг устида пиджагигина бўлган бўлса?

— Йўқ, сэр, бунинг сабабларини топиш мумкин. Фарз қиласилик. Бун Невилл Сент-Клерни деразадан улоқтирган, буни ҳеч ким кўрмаган. Шундан кейин у нима қилиши мумкин эди? Табиийки, биринчи навбатда ўзини фош қилиб қўйиши мумкин бўлган кийимдан қутулишга уринади. Пиджакни олиб, деразадан улоқтириб юбормоқчи бўлади, аммо туйқусдан пиджак чўкмай, сув юзида қалқиб юриши мумкинлигини фаҳмлайди. У жуда шошиб қолади, чунки зинапоядаги тўполонни, Сент-Клер хотинининг, эримнинг олдига кираман, деб талаб қилаётганини эшигади, қолаверса, шериги ласкар уни полиция келганидан огоҳлантирган бўлса ҳам ажаб эмас. Бир дақиқа фурсатни ҳам қўлдан бериши мумкин эмас. У тиланчиликдан топганлари яшириб қўйилган хилват бурчакка ташланади, пиджакнинг чўнтакларига қўлига тушиб қолган чақаларни жойлади. Шундан сўнг у пиджакни улоқтириб юборади, бошқа буюмларни ҳам улоқтириб юбормоқчи бўлади, аммо зинапоядан

одам товушларини эшитгач, полиция кириб келмасидан деразани ёпишга аранг улгуради.

— Бунга ақл бовар қилмайди.

— Бошқа фаразимиз бўлмагани учун буни хомаки фараз сифатида қабул қиласмиз... Ҳали айтиб ўтганимдек, Бунни маҳкамага олиб келадилар. Унинг ўтмиши асосан бенуқсон эди. Рост, кўп йиллар мобайнида тиланчилик қилиб келган одам сифатидагина маълум бўлса-да, аммо тинч-осойишта яшар, бирон ножўя иш қилгани маълум эмас эди.

Айни пайтда бу иш мана шу аҳволда. Кўриб туриб-сизки, Невилл Сент-Клернинг бу такъхонада нима қилгани, у ерда унга нима бўлгани, ҳозир қаердалиги, ғо-йиб бўлишига Хью Буннинг қандай алоқаси борлиги ҳақидаги масалалар ҳамон ечилмай турибди. Эътироф этишим керакки, ўз фаолиятим давомида, биринчи қараганда жуда оддий кўриниб, аслида эса шу қадар мушкул бўлган ҳодисани эслайлмайман.

Шерлок Холмс менга бу ажойиб воқеаларни батаф-сил сўзлаб бераркан, биз каттакон шаҳар қасабасидан ўтиб кетдик, охирги уйлар ортда қолди, икки томони бўйлаб қишлоқ четан деворлари чўэзилиб кетган йўлдан борардик. Қишлоққа кириб боришимиз билан унинг ҳикояси ҳам тамом бўлди. Унда-бунда деразалардан чироқлар милтиллаб кўринарди.

— Лига кириб бораётибмиз,— деди ошнам.— Бу қис-қагина сафаримиз давомида биз Англияниг учта графлигига бўлдик: Миддлсексдан чиқиб, Сэррининг бир четидан айланиб ўтиб, Кентга кириб келдик. Даражтлар орасидаги анави шуълаларни кўряксизми? Бу «Қедр». У ерда чироқ олдида бир хотин ўтирибди, унинг динг қулоғи отимиз туёғининг дупурини аллақачон эшитган бўлса ҳам ажаб эмас.

— Бу ишни олиб бориш учун сиз нима сабабдан Бэйкер-стритда эмас, бу ерда яшаётисиз?— деб сўра-дим.

— Шунинг учунки, иўп нарсаларни шу ерда текшириб аниқлашга тўғри келади... Миссис Сент-Клер илтифот билан ихтиёримга икки хона ажратиб берди, амин бўлишингиз мумкинки, у менинг қидиришларимда ёрдам берадиган дўстимга бажонидил меҳмондўстлик из-ҳор қиласди. О, у билан учрашиш менга нақадар оғир, Уотсон, ҳозирча унга эри ҳақида бирон янги хабар айтишдан ожизман! Келдик, дирр!..

Биз атрофи боғ билан ўралган каттакон вилла ол-

дига келиб тўхтадик. Отни қаршимиздан югуриб чиққан отбоқарга топшириб, Холмс икковимиз шағал тўкилган торгина йўлкадан уйга қараб кетдик. Яқинлашишимиз билан эшик очилиб, остоңада пушти шифон билан жимжимадор қилиб безатилган оқ тусли шоҳи кўйлак кийган малла сочли, кичкинагина жувон пайдо бўлди, у бир қўли билан эшикни ушлаб турарди, иккинчи қўлини эса сабрсизлик билан кўтарди; олдинга энгашиб, лаблари очилиб бизга кўз узмай тикилар, бутун важоҳати билан, нима янгилик топиб келдинглар, деяётгандек эди.

— Хўш?— деб сўради у, баланд овоз билан.

Икки киши эканимизни кўргач, қувончдан қичқириб юборди. Аммо ўртоғим бош чайқаб кифтини қисгач, қичқириғи фарёдга айланди.

— Бирон яхши гап топиб келдингизми?

— Йўқ.

— Хунукроқ гап-чи?

— Йўқ.

— Бунисига ҳам шукур. Кирсанглар-чи. Куни бўйи машаққат чеккансиз, чарчаган бўлсангиз керак.

— Бу менинг дўстим, доктор Уотсон. Кўпгина текширишларимда фойдаси теккан, омадим ёр бўлиб, уни бу ерга олиб келишга муваффақ бўлдим, қидириш ишларимизда унинг ёрдамидан фойдаланмоқчиман.

— Хуш келибсиз,— деди жувон самимият билан қўлимни сиқаркан.— Уйимиз сизга файэсиз кўринмаса, деб қўрқаман. Оиласиз бошига қандай ногаҳоний кулфат тушганини биласиз-ку...

— Хоним,— дедим мен,— мен йўл азобига кўнишиб кетган истеъфодаги аскарман, хуллас бордию аскар бўлмаган тақдиримда ҳам мендан узр сўраб ўтиришингизнинг ҳеч ҳожати йўқ. Сизга ёки дўстимга бирор фойдам тесга ўзимни баҳтли деб ҳисоблардим.

— Мистер Шерлок Холмс,— деди у, яхна овқат тайёрлаб қўйилган ёп-ёруғ емакхонага олиб киаркан,— мен сизга очиқчасига бир неча савол бермоқчиман, илтимос қиласманки, сиз ҳам уларга тўғри, очиқча жавоб берсангиз.

— Марҳамат, хоним.

— Менинг кайфиятимдан андиша қилиб ўтирманг: дод ҳам солмайман, ҳушимдан ҳам кетиб қолмайман. Фақат сизнинг ҳақиқий, чинакам фикрингизни билмоқчиман.

— Нима ҳақида?

— Невиллнинг тирик эканлигига кўнглингиз ишонадими?

Шерлок Холмс, афтидан, бу саволдан хижил бўлди.

— Очифини айтаверинг,— деб такрорлади жувон, гиламда турганича Холмснинг юзига тикиларкан.

— Очифини айтсан, хоним, ишонмайман.

— Сиз уни ўлган, деб ўйлайсизми?

— Ҳа, шундай деб ўйлайман.

— Ўлдирилганми?

— Мен бундай демоқчимасман.

— У қайси куни ўлган?

— Душанба куни.

— У тақдирда, мистер Холмс, менга тушунтириб берсангиз, эримдан шу бугун мана бу хатни қандай қилиб олишим мумкин эди?

Шерлок Холмс худди электр токи ургандек креслодан сапчиб турди.

— Нима-нима?— деб қичқириб юборди у.

— Ҳа, шу бугун олдим.

Жувон қўлида бир варақ қоғоз ушлаганча жилмайиб турарди.

— Үқиб кўрсан бўладими?

— Марҳамат.

У хатни жувоннинг қўлидан юлқиб олиб, столга ёзида, текислаб, диққат билан кўздан кечира бошлади. Мен креслодан туриб бориб, унинг елкаси оша қараб турдим. Маҳкамаларга хос оддийгина конверт, конвертда Грэвзенд почтасининг штемпели: штемпелда — бугунги ёки, тўғрироғи, кечаги кун кўрсатилган, чунки вақт ярим кечадан оққан эди.

— Қўпол дастхат,— дея минғиллаб қўйди Холмс.— Аминманки, бу дастхат эрингизники эмас, хоним.

— Ҳа, конвертдаги бегона дастхат, аммо ичидагиси эримнинг дастхати.

— Конверт устидагиларни ёзган одам сизнинг адресингизни суриштиришга мажбур бўлган.

— Буни қаёқдан биласиз?

— Кўриб турибсизки, конвертдаги ном ёзилган сиёҳ рангининг тўқлиги билан ажralиб турибди, чунки сиёҳ ўзи қуриган. Адресдаги сиёҳнинг ранги эса очроқ, чунки унга босма қоғоз босилган. Борди-ю, конверт устидаги ёзув бирдан ёзилиб ҳаммасига босма қоғоз босилган тақдирда ҳамма сўзлар ҳам оч тусда бўларди. Бу одам конвертга аввал сизнинг номингизни ёзган, бир қанча вақт ўтгандан кейин эса тагига адресингизни ёзиб қўй-

ган, бундан шу хулосага келиш мумкинки, адрес аввал унга маълум бўлган эмас. Албатта, бу арзимайдиган нарса, аммо менинг қасбимда арзимайдиган нарсалардан кўра муҳимроқ нарса бўлмайди. Хатни бир кўриб берай-чи... Ҳа! Ичига бир нарса солинган экан.

- Ҳа, узук бор экан. Унинг муҳрли узуғи.
- Бу эрингизнинг дасхати эканлигига аминмисиз?
- Унинг дастхатларидан бири.
- Дастхатларидан бири?

— Шошилиб ёзадиган вақтидаги дастхати. Одатда бутунлай бошқача ёzáди, аммо бу дастхати ҳам менга яхши таниш.

«Азизим, ташвишланима. Ҳаммаси яхшилик билан тугайди. Бир хато юз берди, буни тузатиш учун бир оз вақт керак бўлади. Сабр билан кут. Невилл»... Китобдан йиртиб олинган бир варақ қоғозга қалам билан ёзилган, ҳеч қандай шартли белгилар ҳам йўқ. Ҳм!. Буни Грэвзендан бошмалдоғига бир нарса теккан одам жўнатган. Ҳм!. Агар янгишмасам, конвертни елимлаган одам тамаки шимади... Сиз бу эрингизнинг дастхати эканлигига аминмисиз, хоним?

- Аминман. Бу хатни Невилл ёзган.

— Хат шу бугун Грэвзендан жўнатилган. Нима ҳам дедик, миссис Сент-Клер, булутлар тарқалмоқда, зотан, мен хавф-хатар бартараф бўлди, деб айтольмайман.

- Ҳар қалай, у тирик экан-ку, мистер Холмс!

— Бу бизни чалғитиб нотўғри изга солиб юбориши учун ишлатилган маккорона қаллоблик бўлмаса бўлгани. Узукка ишониш амримаҳол. Узукни тортиб олган бўлишлари мумкин.

- Аммо бу унинг ўз дастхати-ку!

— Дуруст. Борди-ю, хат душанба куни ёзилиб, бугунгина жўнатилган бўлса-чи?

- Шундай бўлиши ҳам эҳтимол.

— Бу муддат ичидаги кўп нарсалар бўлиши мумкин.

— О, мени қувончимдан маҳрум қилманг, мистер Холмс! Биламан, унга ҳеч нарса бўлган эмас. Биз у билан шу қадар яқинмизки, агар бошига чиндан ҳам кулфат тушса, мен албатта сезган бўлардим. Фойиб бўлишидан бир кун олдин бехосдан бармоғини кесиб олди. Шу пайт мен емакхонада, у ётоқхонада эди, унга бир нарса бўлганини дарров сезиб олдига югуриб чиқдим. Менга шундай арзимаган бир нарса ҳам таъсир қил-

са-ю, наҳотки мени, унинг ўлганини билмэй қолган, деб ўйласаңгиз!

— Мен кўпни кўрган тажрибали одамман, баъзан аёлларнинг бевосита зийрак туйғулари ҳар қандай мантиқий хулосалардан қимматлироқ бўлишини биламан. Бу хат ҳам, албатта, сизнинг ҳақ эканлигинги зни тасдиқловчи муҳим шоҳид бўлиб турибди. Бироқ агар мистер Сент-Клер ҳаёт экан, агар у сизга хат ёзишга қодир экан, нима сабабдан ҳозир ёнингизда эмас?

— Билмадим. Бунга ақлим ҳам бовар қилмаётиби.

— Душанба куни жўнаб кета туриб, сизни ҳеч нарса деб огоҳлантирганими?

— Йўқ.

— Сиз уни Суондем-лэнда кўрганингизда жуда таажжуландингизми?

— Жуда.

— Дераза очиқими?

— Ҳа.

— Сизни деразадан туриб чақириши мумкинми?

— Ҳа.

— Ҳолбуки, пайқашимча, у алланарса деб қичқириб юборибди-ку, шундайми?

— Ҳа.

— Сиз, у мени ёрдамга чақираётиби деб ўйладингизми?

— Ҳа, у менга қўлларини силкиди.

— Балки у кутилмаган нарсани кўрганидан қичқириб юборгандир. Сизни кўриб қолганидан таажжубланниб чапак чалиб юборгандир.

— Эҳтимол.

— Назарингизда уни деразадан тортқилаб олиб кетишгандек бўлдими?

— У бирданига ғойиб бўлиб қолди...

— У ўзини орқага ташлаган бўлиши мимкин. Сиз хонада ундан бошқа ҳеч кимни кўрмадингизми?

— Ҳеч кимни. Аммо бадбашара тиланчи Невиллнинг ўша ерда бўлганига иқор бўлди-ку. Ласкар бўлса пастда, зинапоянинг олдида турарди.

— Жуда тўғри. Кўрган бўлсангиз, эрингиз одатдагидек кийинганми?

— Ёқаси ҳам, галстуғи ҳам йўқ эди. Буни аниқ кўрдим.

— У сиз билан Суондем-лэн ҳақида ҳеч гаплашганими?

— Ҳеч қачон...

— Сиз унинг афюн чекишини кўрсатадиган бирон белгини кўрганимидингиз?

— Ҳеч қаҷон.

— Миннатдорман, миссис Сент-Қлер. Бу мен тўла-тўқис билмоқчи бўлган асосий нуқталар. Энди биз овқатланиб, кириб дам оламиз. Негаки, эртага кўп елиб-югурсак ажаб әмас.

Бизнинг ихтиёrimизга иккита каравот қўйилган, кенг, қулай хона берилган эди, мен дарров чўзила қолдим, чунки тунги оворагарчиликлар чарчатиб қўйган эди. Аммо Шерлок Холмс биронта ечилмаган масала бўлса уни мулоҳаза қилиб, фактларни таққослаб, уларни турли нуқтай назарлардан кўздан кечириб то ҳал қилмагунча ёки ўзи янглиш йўлда турганига қаноат ҳосил қилмагунча бир неча кеча-кундузлаб, ҳатто ҳафталаб ухлаёлмас эди. Мен дарҳол унинг туни бўйи ухламай ўтириб чиқмоқчи эканини пайқадим. У пиджаги билан нимчасини ечди-да, кенг-ковул кўк халатини кийиб, каравот, күшетка ва креслолардаги ёстиқларни бир ерга уя бошлади. Бу ёстиқлардан ўзига шарқча диванга ўҳшаган бир нарса ясади-да, унинг устига чиқиб, чордана қуриб ўтириди, олдига бир қути тамаки билан гугурт қўйиб олди. Чироқнинг хира ёруғида оғзидағи эски трубкасидан паға-паға мовий тутун таратганча шифтга фаромушгина кўз тиккан кўйи сассиз, ҳаракатсиз ўтирганини кўрдим, шуъла унинг бургут тақлид қиёфасини ёритиб туради.

Уйқуга кетаётганимда қандай ўтирган бўлса, хонага ёрталабки қуёш нури тушган пайтда унинг туйқусдан қичқириб юборишидан уйғониб кўзимни очарканман, у ҳамон ўшандай ўтиради. Трубкаси ҳамон оғзида, тутун ҳамон бурқасб қўтарилиб турар, хона тамаки дудига тўлган, кечқурун турган бир қути тамакидан эса ҳеч нарса қолмаган эди.

— Уйғондингизми, Уотсон? — деб сўради у.

— Ҳа.

— Айланиб келишини хоҳлайсизми?

— Жоним билан.

— Бўлмаса кийининг. Ҳали уйдагилар ҳаммаси уйқуда, аммо отбоқарнинг қаерда ётишини биламан, ҳозир бизга коляскани қўшиб беради.

Шундай деркан кулиб қўйди; кўзлари чарақлар, у мен кеча кўрган тунд кишига сира ҳам ўҳшамас эди.

Кийинаётib, соатга қарадим. Ҳали уйдагилар ҳаммаси ухлаб ётганига таажжубланмаса ҳам бўларди;

тўртдан йигирма беш минут ўтган эди. Кийиниб бўлишм билан Холмс кириб, отбоқар отни қўшганини айтди.

— Мен ўзимнинг бир назариямни текшириб кўрмоқчиман,— деди у ботинкасини кияётиб.— Сиз, Уотсон, қаршингизда Европада яшаётган энг буюк тентаклардан бирини кўриб турибсиз! Мен кўрсичқондек гумроҳ эканман. Мени шунаقا бир тепиш лозим эканки, бу ерда Черинг-кроссга бориб тушишим керак экан! Аммо энди бу жумбоқнинг калитини топдим шекилли.

— Қани ўша калитингиз?— деб сўрадим жилмайиб.

— Ваннахонада,— деб жавоб берди Холмс.— Йўқ, ҳазиллашаётганим йўқ,— дея давом эттириди у гапини, менинг ишонқирамай қараб турганимни пайқаб.— Аллақачон ваннахонага кириб, уни олиб мана бу чамадончага яшириб қўйдим. Бориб кўрайлик-чи, дўстим, бу калит қулфга тўғри келармикан.

Биз мумкин қадар оҳиста одимлашга ҳаракат қилиб, зинапоядан пастга тушдик. Ташқарида эрталабки қуёш чарақлаб нур сочмоқда эди. Дарвоза олдида бизни коляска кутмоқда, отбоқар эса қўшилган отнинг жиловидан тутиб турар эди.

Биз экипажга чиқиб, физиллаганча Лондон йўли бўйлаб жўнадик. Аҳён-аҳёнда пойтахтга сабзавот олиб бораётган аравалардан ўтиб кетардик, аммо атрофдаги боғлар жимжит — ҳаммаёқ сеҳрланган шаҳардагидек уйқуда.

— Баъзи жиҳатлардан олиб қараганда бу мутлақо бошқача иш,— деди Холмс, отни чоптиаркан.— Икror бўлай, мен кўрсичқондек гумроҳ эканман, ақлинг, ақалли кеч кирса ҳам дуруст экан.

Биз шаҳарга Сэрри томонидан кириб бордик. Дера-заларда ҳозиргина уйғонган одамларнинг уйқули юзлари кўрина бошлиди. Биз Ветерлоо кўприги орқали да-рёдан ўтгач, ўнгдаги Веллингтон-стритга бурилиб, Баустритга бориб етдик. Шерлок Холмсни полиция бошқармасида яхши танир эдилар, биз яқинлашарканмиз, икки констебль уни қўлларини чаккаларига олиб бориб қутлади. Улардан бири отнинг жиловини ушлади, икинчи-си эса бизни ичкарига бошлаб кирди.

— Навбатчи ким?— деб сўради Холмс.

— Инспектор Брэдстрит, сэр.

Тоштахта ётқизилган йўлакдан қаршимизга тўла-тўқис форма кийган, тўла гавдали, новча полициячи чиқиб келди.

— Ҳа, Брэдстрит! Аҳволларингиз қалай? Мен сиз билан гаплашмоқчи эдим, Брэдстрит.

— Марҳамат, мистер Холмс. Менинг хонамга кирақолинг.

Хона идорага ўхшарди: столда ёзувлар олиб бориладиган каттакон дафтар, деворда телефон.

Инспектор столга ўтири:

— Ҳизмат, мистер Холмс?

— Сиздан мистер Невилл Сент-Клернинг ғойиб бўлиши ҳақидаги ишга алоқаси бор тиланчи тўғрисида сўрамоқчи эдим.

— Уни қамоққа олиб, сўроқ қилиш учун бу ерга олиб келдик.

— Биламан. У шу ердами?

— Қамерада.

— Тўполон қилаётгани йўқми?

— Йўқ, ўзини осойишта тутаётibi. Аммо ярамас шу қадар кир-яғирки!

— Кир-яғир?

— Ҳа. Қўлинни ювишга аранг кўндиридик, юзи бўлса мисгарнинг юзидек қоп-қора. Тергов тугасин-чи, турма ваннасига бир карра тушиши бор! Агар сиз уни бир кўрсангиз, менинг фикримга қўшилардингиз.

— Мен уни кўришни жуда истардим.

— Ростданми? Бу қийин иш эмас. Орқамдан юринг. Чамадончангизни шу ерда қолдиришингиз мумкин.

— Йўқ, уни бирга олакетаман.

— Дуруст. Буёқча марҳамат қилинг.

У ёпиқ турган эшикни очиб, айланмана зинапоядан бизни пастдаги деворлари оқланган йўлакка олиб тушди. Ўнг ва чап томонларда қатор-қатор кетган эшиклар.

— Унинг камераси — ўнгдан учинчиси,— деди инспектор.— Мана шу ерда.

У эшикнинг юқори қисмидаги тахтачани оҳиста суриб, туйнукдан қаради.

— Ухлаб ётиби,— деди у.— Уни яхшилаб кўриб олишингиз мумкин.

Биз панжарадан мўраладик. Маҳбус, аста-секин ва оғир нафас олганча қаттиқ ухларди. Унинг юзи бизга кўриниб турарди. Бу ўрта бўй бир эркак бўлиб, ҳамма гадойларга ўхшаб расво кийинган: жулдур пиджагининг йиртиқларидан рангдор кўйлагининг увадалари чиқиб турарди. У, дарҳақиқат, ғоят кир-яғир, ҳаттоқи юзини қоплаб турган қалин кир қатлами ҳам бадбашара қиёфасини яширолмасди. Кўзи яқинидан энгагигача

сербар чандиқ тушиб келган, устки лабидаги қийитиқ-тиртиқдан учта тиши иржайиб кўринар, бир тутам сапсариқ сочи пешонаси билан кўзларига тушиб турар эди.

— Жуда чиройли-я, нима дедингиз?— деди инспектор.

— У ювиниши керак,— деб қўйди Холмс.— Мен буни илгарироқ пайқаган эдим, шу сабабдан керакли асбобларни ола келганман.

У чамадончани очди-да, бизни ҳайратда қолдириб ундан каттагина бир ишқалагич олди.

— Ҳе-ҳе, ҳазилкаш экансиз-ку!— деб кулиб юборди инспектор.

— Мумкин бўлса, бизга эшикни оҳиста очиб берсангиз, биз уни бир зумда ажабтоворгина одамбашара қилиб қўямиз.

— Хўп бўлади,— деди инспектор.— Бўлмаса у чиндан ҳам турмамизга испод келтираётиби.

Инспектор эшикни очди. Учаловимиз камерага шарпа чиқармай кирдик. Маҳбус қимиirlаб қўйдию, лекин дарҳол яна ҳам қаттиқроқ уйқуга кетди. Холмс жўмрак олдига бориб, ишқалагичини ҳўллади-да, маҳбуснинг юзига икки марта куч билан ишқалади.

— Сизларни Кент графлигидаги Ли қишлоғида яшайдиган мистер Невилл Сент-Клерга таниширишга рухсат этгайсизлар!— деб хитоб қилди Холмс.

Мен бу тариқа ҳодисани умрим бино бўлиб кўрмаган эдим. Маҳбуснинг юзи дарахтнинг пўстлоғи кўчиб кетгандек шилиниб тушди. Офтобда куйиш натижасида пайдо бўлган қўнғирлик йўқолди. Юзини қиялаб кесиб ўтган мудҳиш чандиқ ҳам, лабининг тирифи ҳам фойиб бўлди. Тишларининг хунук иржайиб туриши ҳам барҳам еди. Холмснинг бир қўл ҳаракати билангина малла пахмоқ соchlари ҳам йўқолди, қаршимизда соchlари қопқора, териси нозик, рангсиз, ғамгин, латиф бир киши пайдо бўлди-қолди, ҳали уйқуси тўла ёзилмаган бу одам кўзларини ишқаб бизга таажжуб билан тикилганча тўшакда ўтиради. Қўққисдан у нималар содир бўлаётганини англаб қолдию додлаганича бошини ёстиқ остига тиқди.

— Ё раббий,— деб қичқириб юборди инспектор,— йўқолган одамнинг ўзгинаси-ку! Мен уни биламан, суратини кўрганман!

Маҳбус тақдирга тан беришга мажбур бўлган одамдек, умидсиз бир қиёфада бизга ўгирилди.

— Бўлар иш бўлди!— деди у.— Сизлар мени бу ерда нега ушлаб турибсизлар?

— Мистер Невилл Сент-Клерни ўлдирганингиз учун... Туф-э! Энди сизни одам ўлдиришда айблаш мумкин эмас. Сизни ўзингиз ўзингизга сунқасд қилмоқчи бўлганингизда айблашлари мумкин,— деди инспектор кулимсираб.— Йигирма етти йилдан бери полицияда хизмат қиласман, аммо бундай ҳодисани сира ҳам кўрган эмасман.

— Модомики, мен мистер Невилл Сент-Клер эканман, демак жиноят содир бўлмаган, бинобарин, мен қонунга хилоф равишда қамоққа олинганман.

— Жиноят қилинмагану, аммо катта хатога йўл қўйилган,— деди Холмс.— Сиз хотинингизга сирингизни айтмай чакки қилгансиз.

— Гап хотинимда эмас, болаларимда,— деди қизишиб маҳбус.— Мен уларнинг оталаридан ор қилишларини истамаган эдим. Ё раббий, қандай шармандали! Энди нима қиласман?

Шерлок Холмс унинг ёнига, каравотга ўтириб мулойимлик билан кифтига қоқиб қўйди.

— Агар сиз бу ишингизнинг судда кўрилишига йўл қўйсангиз, эл оғзига тушиб кетишдан қочолмайсиз, албатта,— деди у.— Борди-ю, агар сиз полицияни ҳеч қандай гуноҳингиз йўқлигига ишонтиролсангиз, унда газеталар ҳамма нарсадан бехабар қоладилар. Инспектор Брэдстрит сизнинг берган шоҳидликларингизни ёзиб олиб, уни тегишли маъмурларга топшириши мумкин, у тақдирда иш судгача бориб етмайди.

— О, сиздан ғоятда миннатдорман!— дея қичқириб юборди маҳбус.— Бадбаҳт сирим очилиб қолиб, болаларимни иснодга қўймаслик учун мен қамоққа ҳам, ҳатто ўлим жазосига ҳам жон-жон деб рози бўлардим! Менинг саргузаштимни биринчи эшитаётган сизлар...

Отам Честерфилдда муаллим эди, у ерда тўла-тўкис билим олдим. Ёшлигимда кўп саёҳат қилдим, саҳнада ўйнадим, ниҳоят, Лондондаги кечки газеталардан бирининг мухбири бўлиб қолдим. Бир куни редакторимга пойтахтдаги тиланчилик ҳақида бир сидра очерклар даркор бўлиб қолди. Уларни мен ёзадиган бўлдим. Менинг барча саргузаштларим худди шундан бошланди. Очеркларим учун зарур бўладиган фактларни топиш мақсадида тиланчиларга ўхшаб кийиниб гадойчилик қила бошладим. Артистлик вақтимдаёқ грим қила билиш маҳоратим билан машҳур эдим. Энди шу маҳоратим иш

бериб қолди. Мен афт-башарамни бўядим, одамларнинг кўпроқ раҳмини келтириш учун юзимга чандиқ чиздим, тери тусидаги малҳам ёпиштириб лабимни тиртиқ қилиб бир оз дўрттайтириб қўйдим. Кейин устимга жулдур кийим, бошимга ясама соч кийиб Ситининг энг гавжум жойига ўтириб олдим-да, гугурт сотиш баҳонасида хайр сўрай бошладим. Ўрнимдан қўзгалмай етти соат ўтиредим, кечқурун уйга қайтиб келгач, йигирма олти шиллингу тўрт пенс топганимни кўриб ғоятда ҳайратландим.

Мен очеркларимни ёздим, бу воқеа эсимдан ҳам чиқиб кетди. Аммо бир оз вақт ўтгандан кейин менга вексель кўрсатишиди. Унга биноан мен ошнам учун йигирма беш фунт пул тўлашга кафил бўлган эдим. Бу пулни қаёқдан олишга ақлим ҳам етмай турган эди, бирдан миямга ажойиб бир фикр келиб қолди. Олғудордан икки ҳафтача кутиб туришини илтимос қилиб, ишдан рухсат олдим-да, уни Ситида хайр сўраб ўтказдим. Үн кун мобайннида зарур маблағни тўплаб, қарзни тўладим. Энди ўзларингиз ўйлаб кўринглар, афт-башарангга бўёқ чаплаб, олдингга кепкангни ташлаб бошқа ҳеч иш қилмай ҳар куни икки фунтдан пул топишинг мумкинлигини билганингдан кейин шу икки фунт бадалига бир ҳафта ишлашинг осонми?

Ғурурим билан бойлик орттиришга бўлган ҳирсим орасидаги кураш узоқ давом этди, аммо пулга ўчлигим ниҳоят енгиб чиқди. Газетадаги ишимни ташлаб, кун сайин вақтимни аллақачон кўз остига олиб қўйган муюнда ўтказадиган бўлдим, ўзимнинг бадбашара қиёфам билан одамларнинг раҳмини келтириб, чўнтакларимни эса чақа билан тўлдириб, кун сайин вақтимни ўзим аллақачон синашта бўлиб қолган жойда ўтказа бошладим.

Сиримдан биргина киши — Суондем-лэндаги мен бориб жойлашган разил бузуқхонанинг эгасигина воқиф эди. Ҳар куни эрталаб мен у ердан аянчли тиланчи қиёфасида чиқардим-да, ҳар куни кечқурун у ерда башанг кийинган жанобга айланардим. Хона берганлиги учун Ласкарга сахийлик билан ҳақ тўлардим, чунки унинг сиримни ҳар қандай шароитда ҳам ҳеч кимга айтмаслигига амин эдим.

Тез орада мен йирик маблағ жамғара бошладим. Лондонда йилига етти юз фунтдан пул топадиган биронта ҳам тиланчи бўлмаса керак, мен бўлсанм ундан ҳам кўп топардим. Мен ўткинчиларнинг тасодифий тан-

беҳларига ҳазиломуз жавоб қайтариш маҳоратини эгал-лаб, тез орада бутун Ситида донг чиқардим. Танга ара-лаш пенслар ёмғири сурункасига ёғилиб туарди. Икки фунтдан кам пул топган кунларимни, муваффақиятсиз кунлар, деб ҳисоблардим. Бойиганим сари турмушим ҳам маъмур бўлиб борарди. Шаҳар ташқарисидан ижа-рага уй олдим, уйландим, аммо менинг аслида нима иш билан шуғулланаётганимни ҳеч ким билмасди. Севики-ли хотиним мени, Ситида унча-мунча ишлар билан шуғулланади, деб ўйларди. Аммо бу ишларнинг қандай ишлигидан заррача ҳам хабари йўқ эди.

Ўтган душанба ишимни тамомлагач, хонамда кийи-наётиб деразадан мўраларканман, бирдан қўрқиб кетдим. Хотиним кўчанинг ўртасида менга тик қараб турибди. Ҳайратдан қичқириб юбордим, юзимни яшириш учун қўлларимни кўтардим, шеригим ласкарнинг олди-га югуриб бориб, олдимга ҳеч кимни киргизмаслигини ёлвориб илтимос қилдим. Пастдан хотинимнинг овози келаётганини эшилдим, аммо унинг буёқса чиқиб келломаслигини билардим. Дарҳол ечиниб тиланчиликда киядиган жулдур кийимларимни устимга илиб, ясама сочни бошимга қўндиридму башарамга бўёқ чапладим. Бу қиёфада мени ҳатто хотиним ҳам таниёлмасди.

Шундан кейин миямга, хонамни тинтиб қолишса унда кийимларим мени фош қилиб қўйиши мумкин, деган фикр келди. Деразани очдим, шошилиш устида тилинган бармоғимни уриб олдим (бармоғимни эрталаб ётоқхонада кесиб олган эдим), кесилган жойидан яна чакиллаб қон тома бошлади. Кейин мен ҳозиргина га-дой халтамдаги чақаларни чўнтакларига солган пиджа-гимни олдим-да, уни деразадан улоқтиридим, у Темзада ғойиб бўлди. Қолган кийимларимни ҳам ўша ёқса улоқтироқчи бўлиб турган эдим, бу орада олдимга поли-циячилар бостириб киришди, бир неча дақиқадан сўнг мистер Невилл Сент-Клер сифатида фош қилиниш ўнига унинг қотили сифатида қамоқقا олиндим.

Бошқа айтадиган сўзим йўқ. Юзимдаги гримни сақлаш учун ювинишдан бош тортдим. Хотинимнинг мендан ғоятда ташвишланишини билганим учун полициячидан яшириқча бармоғимдаги узукни олиб, наридан-бери ёзилган мактубча билан уни ласкарга бердим, мактубда хотинимга менга ҳеч қандай хавф-хатар таҳдид қилмаётганини айтдим.

— У ўша мактубингизни куни кеча олди,— деди Холмс.

— Ё раббий! Бир ҳафта азоб чекибди-да!

— Ласкарни полиция кузатмоқда эди,— деди инспектор Брэдстрит,— афтидан, шунинг учун мактубни сездирмай жўнатолмаган. Чамаси, уни бузуқхонасининг доимий мижозларидан бўлган бирон матросга бергану унисининг эса мактубни қутига ташлаш бир неча кун мобайнода ёдидан кўтарилиб юрган.

— Аслида ҳам худди шундай бўлган,— деб тасдиқлади Холмс.— Аммо наҳотки сизни тиланчилик қилганингиз учун ҳеч қачон судга тортмаган бўлсалар?

— Кўп марта тортишган. Аммо мен учун арзимаган штраф нима деган нарса!

— Бироқ энди бу ҳунарни ташлашингизга тўғри келади,— деди Брэдстрит.— Агар полиция бу ишни босди-босди қилиб юборишини истасангиз, унда Хью Бун ғойиб бўлиши керак.

— Мен бу борада ўз олдимда одам боласи қодир бўлган энг тантанали қасам билан онт ичдим.

— У тақдирда ҳаммаси унут бўлади,— деди Брэдстрит.— Аммо борди-ю, сизни пайқаб қолишса, биз унда ҳеч нарсани яшириб ўтирамаймиз... Бу ишни очганингиз учун сиздан ғоят миннатдормиз, мистер Холмс. Мен сизнинг бундай натижаларга қандай қилиб эришигинизни билишни истардим.

— Бу гал,— деб жавоб берди дўстим,— бешта ёстиқ устида ўтириб, яrim қадоқ тамакини чекиб тамомлашга тўғри келди... Назаримда, Уотсон, агар биз ҳозир Бейкер-стритга жўнасак, худди нонуштага етиб борамиз.

МОВИЙ КАРБУНҚУЛ¹

Мелод байрамининг учинчи куни ошнам Шерлок Холмсни табриклагани кирдим. У қизил халат кийиб күшеткада ётар, ўнг томонида тамаки жойланган бир неча трубка, чап томонида эса бир даста ғижимланган эрталабки газеталар туарар эди, уларни ҳозиргина кўздан кечирган бўлса керак. Күшетканинг ёнида бир стул, унинг суюнчиғига бир неча жойи тешилган фақирона на мат шляпа осилган. Холмс, афтидан, бу шляпани жуда диққат билан текширган бўлса керак, чунки стулда пинцет билан лупа ётарди.

— Банд экансиз,— дедим мен.— Халал бермасам деб қўрқаман.

— Сира ҳам халал бермайсиз,— деди сўзларимга жавобан у.— Мен тадқиқотларимнинг натижалари ҳақида суҳбатлашсам бўладиган ўртоғим борлигидан хурсандман. Кўриб турибсизки, бу жўнгина бир нарса,—

¹ Ка р б у н к у л — шаффоф қимматбаҳо тош, одатда қизил бўлади.

у бош бармоғи билан эски шляпани нүқиб кўрсатди,— лекин бу ҳатто ибрат бўлишга арзигулик баъзи бир ма-роқли ҳодисалар билан боғлиқ.

Мен креслога ўтириб, гуриллаб ўт ёнаётган каминга қўлимни тутнб исита бошладим. Кун қаттиқ совуқ, дезразаларни қалин жимжимадор музли қиров қоплаган.

— Гарчанд, бу шляпа жуда кўримсиз туюлаётган бўлса ҳам, у биронта қонли воқеа билан боғлиққа ўхшайди,— деб қўйдим мен.— Афтидан, у қандайдир мудҳиш сирларни очишда калит бўлиб хизмат қилади, сиз унинг ёрдамида жиноятчини фош қилиб, жазога тортишга муваффақ бўласиз.

Шерлок Холмс кулиб юборди.

— Йўқ, йўқ,— деди у,— бу жиноят эмас, тўрт миллион одам бир неча квадрат милядан иборат масофада ур-иїқит бўлиб юрадиган жойда ҳамиша юз бериб туриши мумкин бўлган жуда майда, кулгили эпизод. Одамлар истиқомат қиласидиган бундай баҳайбат ари уясида ҳар қандай мураккаб фактлар бўлиши мумкин, улар ғоятда сирли кўринса ҳам, замирида ҳеч қандай жиноят бўлмаслиги мумкин. Биз бундай ҳодисалар билан бир неча бор тўқнаш келганмиз.

— Бўлмасам-чи!— деб хитоб қилдим мен.— Мен қаламга олган олти эпизоднинг учтаси замирида ҳеч қандай ғайриқонуний нарса йўқ.

— Мутлақо тўғри. Бу арзимас ҳодисанинг ҳам зарарсиз бўлиб чиқишига шубҳаланмайман. Сиз хат ташувчи Петерсонни танийсиз-а?

— Ҳа.

— Бу ўлжа ўшаники.

— Яъни унинг шляпасими?

— Йўқ, йўқ, буни топиб олган. Эгаси номаълум. Сиз бунга эски бир буюм сифатида эмас, жиддий масала сифатида қаранг. Дастлаб сизга шляпанинг бу ерга қандай қилиб келиб қолганини гапириб бераман. У байрамнинг биринчи куни худди ҳозирги пайтда Петерсоннинг ошхонасида қовурилаётган ажойиб, семиз ғоз билан бирга пайдо бўлди. Бу шундай юз берди. Мелод куни эрталаб соат тўртда Петерсон, ўзингиз билган олижаноб ва соғ вижданли бу одам Тотенхем-Коортрод кўчасида зиёфатдан уйига қайтиб келаётган экан. Газ фонаръ ёруғида олдинда аллақандай бир новча кимсанинг оппоқ ғозни орқалаганча сал-пал гандираклаб кетаётганини кўрибди. Гуж-стритнинг муюшида унга безорилар ёпишишибди. Уларнинг бири унинг шляпасини ту-

шириб юборибди. Нотаниш одам ўзини ҳимоя қиласман деб ҳассасини ўқталган экан, бехосдан орқасидаги магазин витринасига тегиб кетибди. Ойна чил-чил бўлибди. Петерсон нотаниш одамни ҳимоя қилгани югурибди, ойнани синдириб қўйганидан саросимага тушган шўрлик ўзига қараб югуриб келаётган одамни кўриши билан ғозни ташлабдию ура қочиб, Тотенхем-Коортрод орқасидаги қинғир-қийшиқ тор кўчаларга кириб гойиб бўлибди. Петерсон формада экан, қоюқни шу нарса қўрқитиб юборган бўлса керак. Петерсон пайдо бўлиши билан безорилар ҳам қочиб кетган, хат ташувчи жанг майдонида ёлғиз ўзи қолган, у мана шу ғижим шляпа билан ажойиб байрам ғозидек ўлжани қўлга киритган...

— ... ва Петерсон, уларни, албатта эгасига қайтариб берган.

— Бизнинг олдимизда турган жумбоқ шундан иборат-да, азизим. Ўша нотаниш одам киму қасрда яшайди? Рост, ғознинг чап оёғига боғланган бир парча қоғозга: «Миссис Генри Бейкер» деб ёзиб қўйилган. «Г. Б.» ҳарфлари бу шляпанинг астарида ҳам бор. Аммо шаҳарда бир неча минг Бейкер, шу жумладан бир неча юз Генри Бейкер яшайдигани учун йўқолган буюмни улардан биронтасига қайтариб бериш осон эмас.

— Хўш, кейин Петерсон нима қилибди?

— У менинг ҳатто энг арзимайдиган жумбоқларни ечишга ишқибозлигимни билгани учун ғозни ҳам, шляпани ҳам тўппа-тўғри менга олиб келибди. Ғозни биз то шу бугун эрталабгача сақладик, шундан кейин кун соvuқлигига қарамай, уни сўйиб ея қолган дуруст, деган қарорга келдик. Петерсон уни олиб кетди, роса яйраган бўлса керак, менда эса байрам оқшомида ейман, деган неъматидан ажралган нотаниш кишининг шляпаси қолди.

— У газетада эълон бермабдими?

— Иўқ.

— Унинг ким эканлигини қаёқдан биласиз?

— Фақат мулоҳаза қилиб кўриш билан.

— Шу шляпага қараб мулоҳаза қилибми?

— Албатта.

— Ҳазиллашаётибсиз! Бу эски, дабдала наматдан нимани билиб олиш мумкин ўзи?

— Мана лупам. Уни олиб бу шляпага менинг методими тадбиқ этишга ҳаракат қилиб кўринг. Бу методни сиз тузуккина биласиз. Шляпанинг эгаси тўғрисида сиз нима дея оласиз?

Мен йиртиқ шляпани олиб, уни ҳафсаласизлик билан қўлимда айлантирдим. Оддийгина ғилдирак қора шляпа. Дағал, жуда кўп кийилган. Шоҳи астари бир вақтлар қизил бўлган, ҳозир эса айниб кетибди. Фабрика маркасини тополмадим, аммо Холмс айтганидек, ичдан ён томонидаги «Г. Б». ҳарфлари кўриниб турарди. Қайтармасида шляпани тортиб турадиган резинка ўтказиладиган тешикни кўрдим, аммо резинкаси йўқ эди. Умуман, шляпа йиртиқ, кир-яғир, доғ босган эди. Дарвоҷе, бу доғларни яшириш учун устидан сиёҳ ҳам суртилган экан.

— Мен унда ҳеч нарса кўрмадим, — дедим шляпани Шерлок Холмсга қайтариб.

— Йўқ, Уотсон, сиз ҳамма нарсани кўриб турибсиз. Аммо кўриб турган нарсаларингиз устида бош қотиргингиз келмаётиди. Сиз мантиқий хулосалар чиқариша жуда журъатсизлик қиласиз.

— Унда, мумкин бўлса, бу шляпани кўздан кечирганда ўзингиз қандай хулосалар чиқарганингизни айтиб берсангиз.

Холмс шляпани қўлига олиб, унинг ёлғиз ўзигагина хос бўлган синчков назар билан кўздан кечира бошлади.

— Албатта, ундаги кўпгина нарсалар унча равшан эмас,— деб уқтириди у,— аммо баъзи нарсаларни аниқ айтиш мумкин, баъзи нарсаларнинг эса эҳтимолдан холи эмаслигини анчагина қатъият билан тахминлаш мумкин. Масалан, шуниси мутлақо аёнки, унинг эгаси жуда ақлли одам, уч йил муқаддам пули кўп бўлган, ҳозир эса бошига қора кунлар тушган. У ҳамиша тадбирли бўлган, ҳамиша эртанги куннинг ғамини еган, ҳозир эса ўзига қарамай қўйган. Чунки унинг давлати ҳам камайган, биз у биронта ҳалокатли нуқсонга— эҳтимолки, ичкиликка дучор бўлиб қолган, дея оламиз. Эҳтимолки, шу сабабдан хотинининг кўнгли қолган бўлса ҳам ажаб эмас...

— Азизим Холмс!

— Аммо у ҳар қалай, ўз фазилатларини бир қадар сақлаб қолган,— деб сўзини давом эттириди Холмс, менинг хитобимга эътибор бермай.— У уйида ўтириб қолган, кўчага камдан-кам чиқади, спорт билан мутлақо, шуғулланмайди. Бу ўрта ёшлардаги одам, соchlарига оқ оралаган, сочмой суртади, сочини яқинда олдирган. Қолаверса, қатъий аминманки, унинг уйида газ чироқ йўқ.

— Ҳазиллашаётисиз шекилли, Холмс.

— Асло. Наҳотки буларнинг ҳаммасини гапириб берганимдан кейин ҳам, буларни қандай қилиб билганимни тушунмасангиз!

— Мени меров десангиз ҳам майли, аммо эътироф этишим керакки, сизнинг фикрларингизни кузатиб боришдан ожизман. Масалан, унинг жуда ақлли эканлигини қаёқдан билдингиз?

Холмс жавоб бериш ўрнига шляпани бошига кийди. Шляпа пешонасини яшириб қаншариғача келиб тушди.

— Катталигини кўряпсизми? — деди у. — Шундай каттакон калланинг ичидагача ҳеч нарса йўқ, деб бўлмайди-ку.

— Хўш, унинг камбағал бўлиб қолганини қаёқдан билдингиз бўлмаса?

— Бу шляпанинг олинганига уч йил бўлган. Четлари букилган текис қайтарма ўша вақтларда жуда расм бўлган эди. Шляпанинг сифати яхши. Мана бу ипак тасмани, ажойиб астарини кўринг. Агар бу одам уч йил муқаддам шундай қимматбаҳо шляпани сотиб олишга қодир бўлиб, шу вақтгача бошқасини сотиб олмаган экан, мутлақо равшанки, унинг ишлари орқага кетган.

— Хўп, майли, бу борада ҳақлига ўхшайсиз. Аммо унинг тадбиркор одамлигини, ҳозирги пайтда эса руҳий тушкунликка тушганини қаёқдан билдингиз?

— Тадбиркорлиги — мана, — деди у резинка ўткази-ладиган тешикни кўрсатиб. — Резинкани ҳеч қаҷон шляпа билан бирга қўшиб сотишмайди, уни алоҳида сотиб олиш керак. Модомники, бу одам резинка сотиб олиб, уни шляпасига тақиб беришларини буюрган экан, демак у шляпасини шамол учириб кетмаслигининг тадбирини кўрган. Аммо резинка узилиб кетган, у янгисини олиб тақмаган, шунга қараб айтиш мумкинки, илгари у ўзига, усти бошига оро бериб юрган, ҳозир эса ҳафсаласиз бўлиб қолган, яъни ўзига эътибор қилмай қўйган. Бироқ, иккинчи томондан, у шляпадаги доғларни яширмоқчи, уларни сиёҳ билан бўямоқчи бўлган, демак, у иззат-нафсини ҳали унча йўқотган эмас.

— Буларнинг ҳаммаси ростга ўхшайди.

— Унинг ўрта яшар одам эканлиги, сочига оқ оралагани, сочини яқинда олдиргани ва сочмой суркаши — буларнинг ҳаммаси шляпасининг астарини диққат билан кўздан кечирилса аён бўлади-қолади. Лупадан сартарошнинг қайчиси қирққан соchlари ёпишиб қолганлиги кўриниб турибди. Сочлардан мой ҳиди келаётиди. Эътибор беринг, унга ёпишгай гард кўчага хос кулранг,

Қумоқ эмас, уйга хос қўнғир, момиқнамо .Демак, шляпа кўпнича уйда осилиб турган. Унинг ич томонидаги нам асоратлари шундан далолат берадики, эгаси унар-унмасга терлаб кетаверади, чунки ҳаракат қилмай қўйган.

— Хотинининг кўнгли қолганини қаёқдан билдингиз?

— Шляпа бир неча ҳафтадан бери тозаланмаган. Борди-ю, азизим Уотсон, сизнинг шляпангиз ақалли бир ҳафтадан бери тозаланмаганини, хотинингиз шу аҳволда кўчага чиқишингизга изн берганини кўрсам, сиздан ҳам хотинингизнинг кўнгли қолиб баҳтсизликка учраб-сиз-да, деб хавотир олган бўлардим.

— Балки у бўйдоқdir?

— Йўқ, у уйига ғозни худди хотинининг кўнглини олиш учун олиб кетаётган бўлган. Парранданинг оёғига боғланган қофозни эсланг-а.

— Ҳамма нарсага жавобингиз тайёр. Аммо унинг уйида газ йўқлигини қаёқдан билишингиз мумкин?

— Шляпага томган бир-икки ёғ томчиси — тасодиф. Аммо мен уларнинг бешдан кам эмаслигини кўрарканман, бу одамнинг ўқтин-ўқтин шамдан фойдаланиб туришидан шубҳаланмайман — афтидан у кечалари бир қўлида шляпасини, бир қўлида ёғи эриб оқаётган шамни ушлаганча, зинапоядан чиқиб тушса керак. Ҳар қалай, газдан ёғ томмайди... Энди фикримга қўшиларсиз?

— Ҳа, буларнинг ҳаммаси оддийгина гап экан,— дедим кулиб.— Аммо сиз гапириб берган нарсада жиноят асари йўқ. Ҳеч ким зарар кўрмаган — ғозини йўқотган одамдан бошқа ҳеч ким зарар кўрмаган — демак, сиз беҳуда бошингизни қотиргансиз.

Шерлок Холмс жавоб бериш учун оғиз жуфтлаган ҳам эдики, шу пайт эшик ланг очилиб, хонага саросимага тушган, ҳаяжонланган хат ташувчи Петерсон отилиб кирди. Унинг ёноқлари ловиллаб ёнарди.

— Фоз-чи, ғоз, мистер Холмс!..— деб қичқирди у нафаси тиқилганча.

— Хўш, унга нима бўлди? Жон кириб, ошхонанинг деразасидан учib чиқиб кетдими?

Холмс Петерсоннинг ҳаяжонланган юзига яхшилаб разм солиш учун күшеткада ётган жойида ўгирилди.

— Буни қаранг, сэр, хотиним унинг бўтакасидан топган нарсани қаранг!

У қўлини чўзди, биз унинг кафтида нўхатдан кичикроқ чақнаб турган мовий тошни кўрдик. Тош шу қадар

шаффоф эдикі, уннинг қорамағиз қафтида худди электр учқунидек чақнаб турарди.

Холмс ҳуштак чалиб юбориб, күшеткага ўтириб қолди.

— Худо ҳақи, Петерсон,— деди у,— сиз хазина топибсиз! Ишонаманки, бунинг нима эканлигини пайқаётгандирсиз?

— Бриллиант, сәр! Қимматбаҳо тош! У ойнани мой кесгандек кесади!

— Бу қимматбаҳо тошгина әмас—бу худди ўша қимматбаҳо тош.

— Бу, наҳотки, графиня Моркарнинг мовий карбункулы бўлса?— деб қичқириб юбордим мен.

— Мутлақо тўғри. Мен уннинг қанақалигини биламан, чунки сўнгги кунларда ҳар куни «Таймс»да бу тўғридаги эълонларни ўқирдим. Бу дунёда монанди йўқ тош, уннинг чинакам баҳосини тусмоллабгина айтиш мумкин. Ўни топган одамга ваъда қилинганд минг фунт миқдордаги мукофот асли баҳосининг йигирмадан бир улушини ҳам ташкил қилмаса керак.

— Минг фунт! Ё раббий!

Ўзини креслога ташлаб, хат ташувчининг кўзлари ола-кула бўлиб, гоҳ менга, гоҳ Холмсга тикиларди.

— Мукофот ўз йўли билану, аммо менинг шундай асосларим борки,— деди Холмс,— графиня баъзи мулодазаларга кўра бу тошни қайтариб олиш учун бор давлатининг ярмини беради.

— Янглишмасам, бу нарса «Космополитен» меҳмонхонасида йўқолган эди шекилли,— дедим мен.

— Жуда тўғри. Йигирма иккинчи декабрда, бундан роппа-роса беш кун муқаддам. Бу тошни ўғирлашда кавшарчи Жон Хорнерни айبلاغан эдилар. Үнга қарши қўйилган далиллар шу қадар жиддийки, иш судга оширилган. Дарвоқе, мана бу иш ҳақида газета ҳисоботи бор эди шекилли.

Шерлок Холмс газеталарни узоқ титкилаб, ниҳоят биттасини олди-да, иккни буқлаб, қуйидагиларни ўқиди:

«КОСМОПОЛИТЕН» МЕҲМОНХОНАСИДАН ҚИММАТБАҲО НАРСАЛАР ҮГИРЛАНДИ

Йигирма олти яшар кавшарчи Жон Хорнер мазкур ойнинг йигирма иккисида графиня Моркарнинг қутичасидан уннинг «мовий карбункул» номи билан машҳур бўлган қимматбаҳо тошини ўғирлашда айбланди. Меҳ-

МОНХОНАНИНГ бош хизматкори Жеймс Райдернинг шоҳидлик беришича, ўғирлик содир бўлган куни у Хорнерни графиня Моркарнинг пардоҳонасида кўрган. Хорнер у ерда камин панжарасининг кўчиб кетган симини кавшарлаётган экан. Райдер бир оз вақт хонада Хорнер билан бирга бўлган, аммо кейин уни чақириб қолгандар. Қайтиб келиб Хорнернинг ғойиб бўлганини, столғаладони синдирилганини кўрган, кейинчалик маълум бўлишича, графиня ўз одатига кўра қимматбаҳо тошини олиб юрадиган кичкина саҳтиён қутича пардоз столчасида ётганмиш, ичидаги ҳеч нарса йўқ эмиш. Райдер шу заҳотиёқ шовқин кўтарган, ўша куни кечқурун Хорнер қамоққа олинган, аммо тошни унинг ёнидан ҳам, хонасидан ҳам тополмаганлар. Графинянинг жорияси Кэтрин Қьюзек шоҳидлик беришича, у Райдернинг жонҳолатда қичқирганини эшлиб, хонага югуриб кирган ва у ҳам тошнинг ғойиб бўлганини кўрган. «Б» қисмининг полиция инспектори Брэдстрит Хорнерни қамоққа олишга фармойиш берган, Хорнер қаттиқ қаршилик кўрсатган ва қизишиб гуноҳсиз эканлигини исботлашга тиришган. Аммо Хорнер илгари ҳам ўғирлик қилгани учун судланганлиги сабабли, судья бу ишни кўриб чиқишидан бош тортиб, уни маслаҳатчилар судига оширган. Шу вақт давомида қаттиқ ташвишланаётганлиги аён кўриниб турган Хорнер бу қарорни эшлиб беҳуш бўлиб инқилган, уни суд залидан олиб чиқиб кетганлар.

— Ҳм! Полиция берган маълумотнинг бори шу,— деди Холмс ўйчанлик билан газетани бир четга қўяркан.— Бизнинг эндиғи вазифамиз, тош қандай қилиб графинянинг қутичасидан фознинг бўтакасига ўтиб қолганини аниқлаш. Кўрдингизми, Уотсон, бизнинг оддий жўнгина мулоҳазаларимиз бирданига диққатга сазовор бўлиб қолди. Улар биз тахмин қилганимиздан кўра фойдалариқ чиқиб қолди. Мана бу тош... Бу тош фознинг қорнида, фоз эса мистер Генри Бейкернинг қўлида эди, у мана бу дабдала шляпанинг эгаси, мен сизга унинг кимлигини таърифлаб бераман деб ғоятда диққатингизни ошириб юбордим. Хўш, энди биз бу жентльменни қидириб топиш билан жiddий шуғулланиб, унинг бу сирли ҳодисада қандай роль ўйнаганлигини аниқлашимиз керак. Уни қидириб топиш учун биз аввал энг оддий бир йўлни қўллаб кўрамиз: кечки газеталарнинг ҳаммасида эълон бостирамиз. Бу йўл билан мақсадимизга эришолмасак, унда бошқача усусларни қўллайман.

— Эълонда нима дейилади?

— Менга қалам билан бир парча қофоз беринг. Мана бундай деймиз: «Гуж-стритнинг муюшидан фоз билан қора намат шляпа топиб олиниди. Мистер Генри Бейкер уларни бугун кечқурун 6.30 да Бейкер-стритдаги 221—Б-рақамли уйга келиб олиб кетиши мумкин». Қисқагина ва лўнда.

— Фоятда. Лекин у эълонни ўқирмишкан?

— Албатта. У ҳозир ҳамма газеталарни кузатади, чунки у камбағал одам, байрамга атаб олинган фоз унинг учун бир дунё бойлик. У ойнанинг синганини эшитиб ва Петерсоннинг югуриб келаётганини кўргач, ҳеч нарсани ўйламай қочиб қолган. Кейин эса беҳуда қўрқиб, ғозини ташлаб қочганига ачинган, албатта. Газетада биз унинг номини тилга оламиз. Ҳар бир таниш эълонимизни дарров унга кўрсатади... Бўлмаса, Петерсон, тезроқ эълонлар бюросига югуринг, шу сатрларни кечки газеталарда эълон қилишсиз.

— Қайсиларида, сэр?

— «Глоб», «Стар», «Пэлл-Мэлл», «Сент-Жеймс Газет», «Ивнинг Ньюз», «Стандард», «Ико» ва эсингизга келган бошқа газеталарнинг ҳаммасида бостиринг,

— Хўп бўлади, сэр. Бу тошни нима қилай?

— Э-ҳа! Тошни мен олиб қоламан. Сизга миннатдорчилик билдираман. Қайтишингизда, Петерсон, йўлда фоз сотиб олиб, менга ташлаб кетинг. Ахир биз у жентльменга ҳозир сизнинг оиласиздагилар маза қилиб еяётган фознинг ўрнига бошқа фоз беришимиз керак-ку.

Хат ташувчи чиқиб кетди. Ҳолмс эса тошни олиб, уни ёруққа солиб кўра бошлади.

— Аломат тош!— деди у.— Товланиб, чақнашини қаранг. Ҳар қандай қимматбаҳо тошга ўхшаб бу ҳам жиноятчиларни худди оҳанрабодек ўзига тортади. Чинакам иблиснинг тузофи. Катта, кўхна қимматбаҳо тошларнинг ҳар бир қирраси қандай бўлмасин бир қонли ёвузлик ҳақида ривоят қилади. Бу тошнинг топилганига ҳали йигирма йил ҳам бўлган эмас. У Фарбий Хитойдаги Амой дарёсининг соҳилидан топилган, шуниси билан диққатга сазоворки, унда карбункулнинг бир хоссасидан ташқари ҳамма хоссалари мужассам: ранги қизғиш ёқут тусли эмас, мовий. Яқинда топилганига қарамай, мудҳиши воқеаларга алоқадор қирқ гран¹ келадиган бу тиник шаффоф кўмир туфайли кўпдан-кўп талончилик со-

¹ Грав — 0,0622 граммга баровар эски ўлчов бирлиги.

дир бўлган, икки одам ўлдирилган, бир одам ўзини-ўзи ўлдирган, кимнингдир устидан олтингугурт кислотаси қуйиб юборишган. Шундай чиройли бир матоҳ одамларни турма билан дорга сургайди, деб ким ҳам ўйлаши мумкин. Бу тошни пўлат сандигимга солиб қулфлаб қўяман, графиняга, менда сақланаётиди, деб ёзаман.

— Сиз, Хорнер гуноҳсиз, деб ўйлайсизми?

— Ҳеч нарса деёлмайман ҳозирча.

— Бу ишда Генри Бейкернинг қўли борми?

— Тўғрироғи, Генри Бейкернинг бу ишга сира ҳам дахли йўқ, ўйлайманки, агар бу фоз бошдан-ёёқ олтиндан бўлган тақдирда ҳам ўша тош нархидан бир неча бор арzon туриши хаёлига ҳам келмаган. Агар Генри Бейкер бизнинг эълонимизни эшитиб келса, бу нарсани тез орада албатта билиб оламиз.

— Унгача сиз ҳеч қандай тадбир кўролмайсизми?

— Йўқ, ҳеч нарса қилолмайман.

— Ундаи бўлса, мен беморларимни кўргани жўнай, кечқурун эса тайинлаган вақтингизда яна келаман. Бу чигил ишнинг нима билан тугашини билгим келади.

— Келсангиз миннатдор бўлардим. Мен еттида овқатланаман. Овқатга каклик тортилса керак. Дарвоҷе, бояги воқеалардан кейин, миссис Хадонга, унинг бўтакасини яхшилаброқ қаранг, десакмикан?

Мен бир оз тутилиб қолдим. Бейкер-стритга қайтиб келганимда соат олти яримлардан ошиб қолган эди.

Эшикка яқинлашарканман, шотландча қалпоқ кийган, кийимининг тугмаларини томоғигача қадаб олган новча одамни кўрдим. Худди мен яқинлашишим билан унга эшикни очиши, биз Холмснинг хонасига бирга кириб бордик.

— Агар янгишмасам, мистер Генри Бейкер бўлсангиз керак?— деди Холмс креслодан туриб, меҳмонни оддийгина, хушҳол қиёфада қарши оларкан, баъзан шундай қиёфага кира оладиган одати бор эди.— Марҳамат, оловга яқинроқ ўтиринг, мистер Бейкер. Кечқурун совуқ зўрайди, назаримда ёздан кўра қишига йўқроқсиз дейман... Уотсон, айни вақтида келдингиз-да... Бу сизнинг шляпангизми, мистер Бейкер?

— Ҳа, сэр, менини.

Бейкер калласи катта, ақлли, ялпоқ башарали, қўнғир чўққи соқолли, елкалари букик, жуссадор одам эди. Бурни билан ёноқларидаги қизил доғлар, узатган қўлининг оҳиста қалтираши унинг ичкиликка мойил эканлиги ҳақидаги Холмснинг тахминини тасдиқларди.

Эгнида тұгмалари қадалған, сарғайғанроқ сюртуқ, енгларидән чиқиб турған озғин билакларыда ичкійими борлигидан асорат ҳам күрінмасди. У салмоқлаб, бүғиқ оңанғда гапирап, тұрмушнинг аччиқ-чучугини тотған зиёли одамнинг дидини берар әди.

— Биз шляпа билан ғозни бир неча кун сақлаб турдик,— деди Холмс,— чунки шу пайтгача, газеталарда ўз адресингизни маълум қилиб әзіл бериб қоларсиз, деб күтдик. Билмадим, нега бундай қилмадингиз.

У хижил бўлиб, кулиб қўйди.

— Бир вақтлардагидек шиллингларим унча кўп эмас,— деди у.— Менга ёпишган безорилар шляпамни ҳам, ғозни ҳам олиб кетишгандир, деб пулни бекорга истроф қилгим келмади.

— Мутлақо табий. Дарвоқе, ғозингизни пишириб ейишга тўғри келиб қолди.

— Пишириб ейишга тўғри келиб қолди?!

Мижозимиз қаттиқ ҳаяжонланганидан ўрнидан туриб кетди.

— Агар уни пишириб емасак барибир бузилиб қолар әди,— дея давом эттирди сўзини Холмс.— Аммо ўйлайманки, анави буфетда турған ғоз янгигина сўйилган, вазни ҳам ўшанча, ғозингизнинг ўрники босса керак.

— О, албатта, албатта!— деб жавоб берди мистер Бейкер енгил тортиб.

— Лекин паррандангизнинг патлари, панжалари билан бўтакаси бизда қолади, борди-ю, сиз...

Бейкер самимий қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Бошимдан ўтган саргузаштдан хотира сифатида олиб кетармидим,— деди у.— Ростини айтсам, марҳум Қадрдонимнинг бебақо хоки менга нима иш беришини билмайман! Йўқ, сэр, рухсатингиз билан бутун диққат-эътиборимни ўша буфетда турған ажойиб ғозга қаратади.

Шерлок Холмс мен билан тез кўз уриштириб олгач, сезилар-сезилмас кифтини қисиб қўйди.

— Мана сизнинг шляпангиз, мана ғозингиз,— деди у.— Дарвоқе, сиз бу ғозни қаердан олганингизни менга айттолмайсизми? Бу борада анча кўзим қолган, ростини айтсам, бунақа бўрдоқисини кам кўрганман.

— Бажонидил, сэр,— деди Бейкер, ўрнидан туриб янги ғозини қўлтиқлаб олди.— Биз бир нечагина улфатмиз, музей яқинидаги «Альфа» майхонасиға бориб турмиз, биз, биласизми, музейда кун-узукун бўламиз. Бу йил майхонамизнинг хўжайини Виндигет «ғоз

клуби» ташкил қилди... у жуда ажойиб өдам. Ҳар биримиз ҳафтасига бир неча пенсдан түлаб мелод байрами-га биттадан фоз оламиз. Мен ўз ҳиссамни тўла-тўкис тў-лаб бўлганман. Қолгани ўзингизга маълум, Сиздан гоят миннатдорман, сэр, менинг ёшимдаги басавлат одам-нинг шотландча қалпоқ кийиб юриши ноқулай-ку ахир.

У бизга кулгили, тантанавор тақлидда таъзим қилиб чиқиб кетди.

— Генри Бейкер важи тамом,— деди Холмс, унинг орқасидан эшикни беркитаркан.— Мутлақо аёнки, қимматбаҳо тош унинг етти ухлаб тушига ҳам кирган эмас. Қорнингиз қалай, Уотсон?

— Унча оч эмас.

— Унда мен тушлик овқатни кечга қолдириб, вақтни ўтказмай дарҳол ишга тушиши таклиф этаман.

— Жоним билан.

Совуқ бир кеча бўлгани учун пальто кийиб, бўйни-ларимизга шарф ўрашга мажбур бўлдик. Булатсиз очиқ осмонда юлдузлар хирагина жимирилаб турар, ўткинчи-ларнинг нафасидан чиқаётган ҳовур бир талай тўппончалардан отилган ўқнинг дудига ўхшар эди. Кўчалар бўйлаб одимларимиз аниқ эшитиларди. Биз Уимпол-стрит ва Гарли-стритдан бориб, Вигмор-стрит орқали Оксфорд-стритга ўтдик ва чорак соатдан сўнг Холборнга олиб борадиган кўчалардан бирининг муюлишидаги одийгина «Альфа» майхонаси яқинидаги Блумсберига этиб бордик. Холмс майхонага кириб оқ пешгир тутган қизил юзли майхоначига икки кружка пиво буюрди.

— Ўйлайманки, пивонгиз ажойиб бўлса керак, фоз-ларингиздан қолишмаса кераг-а,— деди Холмс.

— Фозларингиздан?

Майхоначи таажжулангандек эди.

— Ҳа. Ярим соатча буруп «фоз клуб»ингизнинг аъзо-си мистер Генри Бейкер билан суҳбатлашган эдим.

— Ҳа, ҳа, тушундим. Аммо, биласизми, сэр, фозлар менини эмас.

— Шунақами? Қимники бўлмаса?

— Иигирма тўртта фозни Ковент-гардендаги бир савдогардан сотиб олган эдим.

— Йўғ-э? Мен улардан баъзиларини танийман. Қим-дан сотиб олган эдингиз?

— У одамнинг оти Брэкинриж.

— Э йўқ, Брэкинрижни танимайман. Ҳўп, сизнинг саломатлигингиз ва муассасангизнинг равнақи учун, мезбон! Тунингиз хайрли бўлсин!

— Энди мистер Брэкинрижнинг олдига борамиз,— деди Холмс, совуқقا чиқиб пальтосини тугмаларкан.— Шуни унутмангки, Уотсон, занжирилизнинг бир учида фақат фозгина бўлиб, иккинчи учига бир одам кишанланганки, агар биз унинг гуноҳсиз эканлигини исботла масак, унга етти йиллик заҳматли сургун таҳдид қилиб турибди. Эҳтимол, бизнинг қидиришларимиздан айборд ҳудди ўшанинг ўзи деган хулоса чиқса-да, аммо, ҳар қалай, калаванинг учи полициянинг қўлига илинмай, тасодифан бизнинг қўлимизга тушиб қолди. Биз уни тутиб, қандай хунук оқибатларга олиб бормасин, охиригача етмай қўймаймиз. Шундай қилиб, жанубга бурилиб, илгарига қараб юрамиз.

Биз Холборндан ўтиб, Энделл-стрит бўйлаб бордикда, аллақандай пасқам кўчалар орқали Ковент-гарден бозорига чиқдик. Энг катта дўконлардан бирига «Брэкинриж» деб ёзиб қўйилган эди. От юзли, басавлат, ба-кенбардли дўкондор бир болага дарчаларни ёпишда кўмаклашмоқда эди.

— Хайрли кеч! Совуқ роса забтига олаётидими, а?— деди Холмс.

Савдогар бош қимирлатиб, дўстимга савол назари билан қаради.

— Фозларни сотиб бўлганга ўхшайсиз-а,— дея гапини давом эттириди Холмс, бўш турган мармар пештахтани кўрсатиб.

— Эртага эрталаб беш юзта десангиз ҳам олишиниз мумкин.

— Эртага бошимга ураманми!

— Ҳов анави чироқ ёниб турган дўконда унча-мунча қолган бўлса керак.

— Ха, аммо мени сизга юборишган эди-да.

— Қим?

— «Альфа»нинг эгаси.

— Э, ҳа! Унга йигирма тўртта жўнатганман.

— Ажойиб ғозлар экан! Сиз уларни қаёқдан олгандингиз?

Мен ҳайрон қолдим, бу саволдан савдогарнинг жини қўзиб кетди.

— Ҳўш, мистер,— деди у бошини кўтариб, қўллари ни белига қўяркан,— нимага шама қиляпсиз? Тўғрисини айтаверинг.

— Мен тўппа-тўғрисини айтаяман, «Альфа»га етка-зиб турган ғозларингизни сизга ким сотаётганини билмоқчи эдим.

- Айтмайман.
- Айтмасангиз айтмай қўяқолинг. Осмон узилиб ерга тушармиди! Қизиқ, шу арзимаган нарсага ҳам мунча жигибийронингиз чиқмаса?
- Жигибийронингиз чиқмаса? Агар сиз менинг ўрнимда бўлиб, сизга ҳам шунақа хиравлик қиласверишинчи, ўзингизнинг ҳам жигибийронингиз чиқмасмикан! Мен яхши молга яхши ҳақ тўлайман, гап шу, вассалом. «Фозларингиз қаёқда?», «Фозларини кимдан сотиб олгансиш?», «Фозларни кимга сотгансиш?», «Фозларингиз неча пулдан?» деганларига ўлайми! Шу фозлар тўғрисида кўтарилиган шов-шувга қулоқ солиб турсанг, дунёда булардан бошқа ташвиш йўқдек!
- Сизни қийноқ-қистоққа олиб сўроққа тутадиган одамларга менинг ҳеч қандай алоқам йўқ,— деди лоқайдлик билан Холмс.— Гапиргингиз келмаса гапирмай қўя қолинг. Аммо мен парранда важига унча-мунча тушунаман, мен пишириб еган фоз қишлоқда боқилган, деб беш фунт стерлингдан бас бойлашганман.
- Фунтларингиздан ажралибсиз! Шаҳарда боқилган фоз!— деб юборди савдогар.
- Бўлмаган гап!
- Ҳа, шаҳарда боқилган фоз!
- Үлсам ҳам ишонмайман!
- Ҳали, бу ишни сендан кўра кўпроқ биламан, демоқчимасмисиз, ахир мен бу иш билан йўргакдалигимдан бери шуғулланаман-а! Сизга айтяпманки, «Альфа»га сотган фозларимнинг ҳаммаси қишлоқда эмас, шаҳарда боқиб семиртирилган.
- Сиз мени бу тутуруқсиз гапга ҳеч қачон ишонтиrolмайсиз.
- Гаров ўйнайсизми?
- Унда, пулим кетди, деяверинг! Мен ўзимнинг ҳақ эканлигимга шак-шубҳа қилмайман. Аммо ўжарлик қилганингизга таъзирингизни бериб қўйиш учун бир соверен тикишга розиман.
- Савдогар заҳарханда билан тиржайиб қўйди.
- Дафтарларни олиб кел-чи буёққа, Билл,— деди у. Бола бири юпқа, иккинчиси эса ёғ босган катта дафтарни олиб келиб, пештахтадаги чироқ тагига қўйди.
- Ҳўш, мистер Баҳсчи,— деди савдогар,— мен, бугун бор фозларимнинг ҳаммасини сотиб бўлдим, деб турган эдим: худойи таоло дўконимга яна бир ғўдайган фозни етказди. Мана бу дафтарни кўряпсизми?
- Ҳўш, нима экан?

— Бу мен мол харид қиласиган одамларнинг рўйхати. Кўряпсизми? Мана бу ерда қишлоқдаги мол етзаб берувчиларнинг отлари ёзилган, ҳар бир фамилиядан кейин қўйилган рақам дафтардаги улар билан олиб бориладиган ҳисобни кўрсатадиган бетни билдиради. Қизил сиёҳ билан тўлдирилган мана бу бетни кўряпсизми? Бу шаҳардаги мол етказаб берадиган кишиларимнинг рўйхати. Бу ердаги учинчи фамилияни овозингизни чиқариб ўқинг.

— «Миссис Окшот, Брикстон-род 117, бет 249»,— деб ўқиди Холмс.

— Мутлақо тўғри. Энди катта дафтардаги 249- бетни очинг.

Холмс ўша саҳифани очди.

— Мана: «Миссис Окшот, Брикстон-род 117 иловасин билан тухум етказаб беради».

— Охирги ёзувда нима дейилибди?

— «Декабрнинг йигирма иккисида йигирма тўртта фоз, етти шиллингу олти пенсдан».

— Тўппа-тўғри. Буни эслаб қўйинг. Пастида-чи?

— «Альфа»га, мистер Виндигетга сотилган, ўн икки шиллингдан».

— Хўш, энди нима дейсиз?

Шерлок Холмс қаттиқ ачингандек кўринди. Чўнтағидан бир соверен пул олиб, уни пештахтага улоқтирида-да, шарт бурилиб хафа бўлгандек индамай ташқарига чиқди. Бир неча қадам юргач, у фонарь остида тўхтади-да, одатдагидек қувноқ ва сассиз кулиб юборди.

— Борди-ю, чўнтағига шундай қизил дастрўмоли билан шундай мўйлови бор одамни кўрсангиз, унга истаган гаровингизни таклиф этиб, ундан ҳар қандай маълумотни билиб олишингиз мумкин,— деди у.— Қатъий айтаманки, у билан гаров боғлашиб қўлга киритган шундай муфассал маълумотларни юз фунт сарфлаганимда ҳам ундан ҳеч қачон ололмасдим. Шундай қилиб, Уотсон, назаримда, сирли ипнинг чигалини охиригача ёзгандекмиз. Эндиликда ҳал қилишимиз керак бўлган бирдан-бир нарса шуки, ўша миссис Окшот деганинига ҳозир борамизми ёки бу ишни эрталабгача қолдирамизми? Анави қўполнинг сўзларидан кўриниб турибдики, бу иш билан биздан ташқари яна аллакимлар қизиқаётганга ўхшайди, шунинг учун мен...

Биз ҳозир ташлаб чиқсан дўкондан туйқусдан эшитила бошлиган шовқиндан Холмснинг гапи оғзида қолди. Орқага ўгирилиб қаарканмиз, чайқалиб турган чироқ-

нинг сарғиши шуъласида қизил башарали жиккаккина одамни кўрдик. Брэкинриж дўкон ёшигидан турганча унга мушт дўляярди.

— Ўзларинг ҳам, ғозларинг ҳам жонимга тегди!— деб бақиради Брэкинриж.— Ҳаммаларингни ҳам жин урсин! Яна бир карра ана шу аҳмоқона саволларингизни берадиган бўлсангиз, итимга талатаман. Олиб келинг мисс Окшотингизни, унга ўзим жавоб бераман. Бу ишга сизнинг нима даҳлингиз бор? Ғозларни сиздан сотиб олганмидим?

— Йўқ, аммо, ҳар қалай, улардан бири менини эди,— деб нолиди ҳалиги одам.

— Бўлмаса, уни ўша миссис Окшотдан талаб қилинг!

— У сиздан сўрашни айтган эди.

— Менга деса Пруссия қиролидан бориб сўрамайсизми! Жонимга тегдингиз! Бас! Йўқолинг бу ердан!

У қаҳр билан олдинга ташланган эди, ҳалиги одам дарҳол қоронфиликка кириб фойиб бўлди.

— Ана, Брикстон-родга бормасак ҳам бўладиганга ўхшайди,— дея шивирлари Холмс.— Қани, бориб кўрайлик-чи, бу кимса бизга иш бериб қолмасмикан.

Ёп-ёруғ дўёнолар атрофида санғиб юрган бир тўда бекорчилар орасидан ўтиб бориб дўстим ҳалиги одамга етиб олди-да, унинг елкасига қўлини ташлади. У шартта ўгирилиб қаради, газ фонаръ ёруғида унинг ранги қув учиб кетганини кўрдим.

— Сиз ким бўласиз? Нима ишингиз бор менда?— деб сўради у овози қалтираб.

— Мени кечиринг,—деди мулоийимлик билан Холмс.— Анави савдогардан нимани сўраганингизни тасодифан эшитиб қолдим. Ўйлайманки, сизга фойдам тегиб қолар.

— Сизнинг-а? Кимсиз ўзи? Менга нима кераклигини қаёқдан биласиз?

— Отим Шерлок Холмс. Қасбим — бошқалар билмайдиган нарсаларни билиш.

— Аммо мен билишим керак бўлган нарса ҳақида сиз ҳеч нарсани билган бўлишингиз мумкин эмас.

— Айбга буюрмайсиз, аммо мен ҳаммасини биламан. Сиз Брикстон-роддаги миссис Окшотнинг Брэкинриж деган савдогарга сотган ғозларининг изларини топишга уриниб юрибсиз. Брэкинриж буларни «Альфа»нинг эгаси мистер Виндигетга, униси эса, ўз навбатида Генри Бейкер аъзо бўлуб турган ўзининг «ғоз клуб»ига сотган.

— О сэр, мен учрашиш иштиёқида юрган одам худди сиз экансиз!— деб юборди у қалтираётган қўлларини

олдинга чўзиб.— Бу гапларнинг мен учун нечоғли муҳим эканини сизга изҳор қилишдан ожизман!

Шерлок Холмс ўтиб кетаётган извошлини тўхтатди.

— Ундай бўлса, бу изғирин ўйнаган бозор саҳидан кўра, шинамгина хонада гаплашганимиз дуруст,— деди у.— Аммо йўлга равона бўлишишимиздан олдин, мумкин бўлса, шу нарсани айтсангиз, мен кимга бақадриҳол ёрдам беришдек шарафга мұяссар бўлмоқдаман?

Бу одам бир лаҳза иккиланиб қолди.

— Менинг отим Жон Робинсон,— деди у кўзини четга олиб қочиб.

— Йўқ, йўқ, асл номингиз нима?— деди хушмуомалалик билан Холмс.— Қиши ҳамиша асл номи билан иш кўргани қулайроқ.

Нотаниш одамнинг рангпар юзи қизариб кетди.

— Ундай бўлса,— деди у,— менинг асл номим Жеймс Райдер.

— Мана буниси тўғри. Сиз «Космополитен» меҳмонхонасида хизмат қиласиз. Марҳамат, кэбга чиқинг, ҳадемай билмоқчи бўлган ҳамма нарсангизни айтиб бераман.

Бу кичкина одам жойидан қўзғалмасди. У гоҳ бири-мизга, гоҳ иккинчимизга тикилар, қўзларидағи умид ўрнини ваҳима эгаллаган эди. Ўзини кулфат кутаётибдими ёки катта баҳт кутаётибдими, буни билолмаганлиги кўриниб турарди. Ниҳоят у кэбга чиқди, ярим соатдан сўнг Бейкер-стритдаги меҳмонхонамизга етиб келдик.

Йўлда ҳеч ким чурқ этиб оғиз очмади. Аммо ҳамроҳимизнинг чуқур хўрсиниб, кафтларини жон-жаҳди билан юмиб очишидан, унинг йўл бўйи қандай асабий ҳолатда келгани сўзсиз аён эди.

— Мана, уйга ҳам етиб келдик!— деди хушчақчақлик билан Холмс.— Бундай ҳавода лангиллаб турган каминдан яхши нарса борми дунёда! Совқотдингиз шекилли, мистер Райдер. Марҳамат, мана бу тўқима креслога ўтириғ. Хонаки туфлимни кийиб олай, кейин дарҳол сизнинг ишингиз билан шуғулланишга киришамиз. Ҳўп, мана! Сиз анави ғозларнинг нима бўлганини билмоқчисизда, шундайми?

— Ҳа, сэр.

— Тўғрироғи, анави ғознинг нима бўлганини билмоқчисиз-а? Назаримда, сизни улардан биргинаси — думида қора йўли бор оқ ғоз қизиқтирган шекилли...

Райдер ҳаяжондан типирчилаб қолди.

— О, сэр! — дея қичқириб юборди у. — Сиз менга ўша гознинг қаердалигини айтиб бера оласизми?

— У шу ерда.

— Шу ерда?

— Ҳа. Ўзи ҳам ажойиб ғоз экан. Унга қизиқиб қолганингиз ҳам бежиз эмас экан. Ўлганидан кейин чироили, ярқироқ мовий тухум қилди. Тухум шу ерда, менинг музейимда.

Меҳмонимиз ўрнидан туриб кетиб, гандираклаганча ўнг қўли билан камин тахтасини ушлаб қолди. Холмс пўлат сандиқни очиб, ундан худди митти юлдуздек товланиб ярқираётган мовий карбункулни олди. Райдер бу тошни талаб қилиб олишини ҳам, унга бўлган ҳар қандай ҳақ-ҳуқуқидан воз кечишини ҳам билмай бақрайиб турарди.

— Чув тушдингиз, Райдер, — деди хотиржамлик билан Шерлок Холмс. — Оёғингизни қаттиқроқ босиб туринг, бўлмаса ўтга йиқилиб тушасиз. Уни ўтқазиб қўйинг, Уотсон. Сир бой бермай, хотиржамгина қаллоблик қилишга ҳали чори келмайди. Унга бир қултумгина ароқ беринг. Ана энди сал одам башара бўлди. Қўнғиздан ҳам хароб-а!

Райдер гандираклаб кетиб ерга йиқилиб тушишига сал қолди, аммо ароқдан ёноқларига сал-пал қизиллик югуриб, фош этувчисига ваҳима билан бақрайиб тикиланча ўрнига ўтирди.

— Мен қариб ҳаммасини биламан, қариб етарли далилу исботларга эгаман, шунинг учун сиз озгина қўшимча қилсангиз бас. Бироқ ўша озгина нарсанни ҳозирнинг ўзидаёқ гапириб беришингиз керак бизга, токи ишда ҳам ноаниқ жойи қолмаслиги керак. Сиз графиня Моркарнинг мовий карбункули бор эканини қаёқдан билдингиз, Райдер?

— Менга буни Қэтерин Қьюзек айтди, — деб жавоб берди у титроқ овоз билан.

— Биламан: жаноби олияларининг жорияси. Осонгина бойлик орттириш васвасаси сиздан голиброқ келган, бу нарсанни сиздан кўра мўътабарроқ зотлар ҳам бир неча бор бошларидан кечирганлар. Сиз андишани йиғишириб қўйгансиз. Назаримда, Райдер, сиздан бора-бора бинойидекина газанда чиқиши мумкин эди! Сиз Хорнер деган кавшарчининг илгари бир марта ўғирлик қилиб қўлга тушганини, ҳаммадан олдин ундан шубҳаланишларини билгансиз. Нима тадбир қўргансиз? Графинянинг хонасидаги камин панжарасининг симини синдиргансиз,

шеригингиз Кьюзек билан икковларингиз атайлаб шундай бир тадбир кўргансизларки, зарур ремонт ишини Хорнер бажаришига эришгансизлар. Хорнер кетгач, сизлар қутичадаги тошни ўғирлаб, шовқин кўтаргансизлар, у шўрликни қамоққа олганлар. Шундан сўнг...

Шу орада Райдер бирдан гиламга сирғалиб тушиб, дўстимнинг тиззаларини икки қўли билан қулоқлаб олди.

— Худо ҳақи, менга раҳмингиз келсин! — дея қичқириб юборди у. — Отам билан онамга раҳмингиз келсин. Буни эшитишса, адойи тамом бўлишади. Мен ҳеч қачон ўғирлик қилган эмасман! Ҳеч қачон! Иккинчи бундай қилмайман, онт ичаман! Таврот ҳақи қасам ичаман! О, бу ишни судга оширманг! Худо ҳаққи, судга оширманг!

— Жойингизга ўтиринг, — деб жеркиб берди Холмс. — Энди етти букилиб ер ўпасизми? Шўрлик Хорнерни қилмаган жинояти учун айбдорлар курсисига рўпара қилаётганингизда нималарни ўйлаган эдингиз?

— Мен қочиб кетишим мумкин, мистер Холмс! Англиядан бош олиб кетаман, сэр! Шунда унга тақилган айбекор бўлади...

— Ҳм! Биз ҳали бу тўғрида гаплашиб кўрамиз. Ҳозирча ўғирлиқдан кейин нималар юз бергани ҳақидаги ҳаққоний ҳикоянгизни эшитамиз. Бу тош фознинг бўғзига қандай тушдию ғоз эса қандай қилиб бозорга бориб қолди? Тўғрисини айтинг, сиз учун бирдан-бир нажот йўли — тўғрисини айтиш.

Райдер қақраган лабларини ялаб олди.

— Мен сизга бор гапни айтиб бераман, — деди у. — Хорнерни қамоққа олганларида, ён-веримни, хонамни тинтиш полициянинг ёдига келиб қолмасдан тошни олиб чиқиб кетганим яхши, деган қарорга келдим. Меҳмонхонада тошни яшириб қўйиш учун қулай жой йўқ эди. Мен хизмат юзасидан кетаётган бўлиб ташқарига чиқдим-да, опамнинг уйига қараб йўл олдим. У Окшот деган одамнинг хотини, Брикстон-родда яшайди. У уй паррандаларини семиртириб сотиш билан шуғулланади. Тўқнаш келган ҳар бир одам менга полициячи ёки изтопар бўлиб туюлаверди, салқин бир оқшом бўлишига қарамай, то Брикстон-родга етиб боргунимча терга ботдим. Опам мендан, нима гап, нега бундай рангинг ўчган, деб сўради. Мен, меҳмонхонамизда қимматбаҳо нарсалар ўғирланганидан ташвишланаётубман, деб жавоб бердим. Қейин орқа ҳовлига ўтиб тамаки чекдим-да, нима тадбир кўриш кераклигини ўйлай бошладим.

Менинг тўғри йўлдан тойиб жазо муддатини Пентон-

виль турмасида ўтказиб келган Модели деган ошнам бор эди. Бир куни у билан учрашиб ўғрилар ҳақида гаплашиб қолганимизда, менга улар ўғирлик молни қандай йўллар билан сув қилишларини гапириб берган эди. У мени чақиб қўймаслигини билардим, чунки унинг баъзи бир гуноҳларидан хабардор эдим, шунинг учун ҳам тўп-па-тўғри Килбурнга бориб, унга учрашмоқчи ва уни сиримдан воқиф қилмоқчи бўлдим. У бу тошни қандай қилиб пуллашни ўргатиши мумкин эди. Аммо уёққа қандай етиб оламан? Мен меҳмонхонадан келаётганимда кечирган изтиробларимни эсладим. Ҳар бир дақиқада ушлаб олиб ён-веримни тинтиб, нимчам чўнтағидан тошни топиб олишлари мумкин эди. Деворга суянганча оёғимнинг тагида лапанглаб изғиб юрган фозларга қараб турарканман, дунёдаги энг эпчил изтопарни ҳам қандай қилиб алдаш ҳақида миямга дафъатан бир фикр келиб қолди...

Бир неча ҳафта бурун опам менга мелод байрамига жуда бўлиқ фоз совфа қиласагини айтган эди, унинг ҳамиша сўзи устидан чиқишини билардим. Мен ўша фозни ҳозирнинг ўзидаёқ олиб, тошни унинг бўғзида Килбурнга олиб бормоқчи бўлдим. Ҳовлида бир сарой бор эди. Мен думи ола, каттакон, семиз бир оқ фозни саройнинг орқасига ҳайдаб ўтдим. Уни тутиб олиб, тумшуғини очдим-да, мумкин қадар ичкарироққа суқишга ҳаракат қилиб, тошни унинг бўғзига тиқдим. Фоз ютинди, тош унинг бўтакасига қандай қилиб ўтиб борганини қўлим билан сезиб турдим. Аммо фоз типирчилаб қанотларини тапиллата бошлади, опам нима гаплигини билгани чиқиб қолди. Ўгирилиб унга энди жавоб бермоқчи бўлиб турган эдим, ярамас фоз қўлимдан юлқиниб чиқиб галага аралашиб кетди.

«Жониворни нима қилаётган эдинг, Жеймс?»— деб сўради опам.

«Ҳалиги...— дедим мен,— сенга мелод байрамига фоз совфа қиласман, деганинг учун улардан қайси бири семизроқ экан, деб кўраётган эдим».

«О,— деди у,— биз сенга атаб аллақачон фоз танлаб қўйганмиз. Биз уни: «Жеймснинг фози» деб атаймиз. Ҳов анави бошдан-оёқ оппоқ, каттакон фоз. Ҳаммаси бўлиб йигирма олтига фоз, шулардан биттаси сенга, биттаси бизга, йигирма тўрттаси — сотишга».

«Раҳмат, Мэгги,— дедим мен.— Агар сенга фарқи бўлмаса, менга ҳозир қўлимда ушлаб турганимни берсанг».

«Сеники буига қараганда уч қадоқча вазмироқ, ўзини ҳам сенга атаб яхшилаб боқцанмиз».

«Бунинг аҳамияти йўқ. Менга худди шуниси керак, уни ҳозирнинг ўзида олиб кетсан».

«Ўзинг биласан,— деди опам бир оз ранжиб.— Қайси бирини олмоқчи эдинг?»

«Думида қора йўли бор ҳов анави оқини, ҳов ана, галанинг ўртасида турибди».

«Марҳамат, сўйиб олиб кетақол!»

Мен шундай қилдим, мистер Холмс, қушни Килбурнга олиб кетдим. Ошнамга ҳамма гапни айтиб бердим.— у бунақа гапларни бемалол айтаверса бўладиган одамлар тоифасидан. У силласи қуригуича қотиб-қотиб кулди, кейин пичноқ олиб ғозни сўйдик. Ғознинг ичидаги тош йўқлигини кўрнб мудҳиш бир хато рўй берганини англаганимдан кейин, юрагим орқага тортиб кетди. Ғозни ўша ерда қолдириб опамникига физилладим, чопганча орқа ҳовлига кириб бордим. Ҳовлида ғозлар йўқ эди.

«Ғозлар қани, Мэгги?»— деб қичқирдим.

«Савдогарга жўнатдик».

«Қайси савдогарга?»

«Ковент-гардендаги Брэкинрижга».

«Ғозларнинг орасида мен ҳозиргина сўйганга ўхшаган яна бир думи оласи бормиди?»— деб сўрадим.

«Ха, Жеймс, думи ола ғоз иккита эди, мен уларни доим адаштириб юрадим».

Шундан кейин мен, албатта, бор гапни тушуниб, ўша Брэкинрижга қараб югурдим. Аммо у ғозларнинг ҳаммасини аллақачон сотиб бўлган экан, кимга сотганини сира айтгиси келмади. Менга қандай ўдағайлаб берганини ўзингиз эшитдингиз. Опам мени, ақлдан озган, деб ўйлаётиди. Баъзан ўзим ўзимга ҳам жиннига ўхшаб кўринаман. Мана энди... мана энди мен — қабиҳ ўғриман, ҳолбуки ўғриламоқчи бўлган ғаниматимга қўлимни тегизмаган бўлсам ҳам, уни деб ёш умримни ҳазон қилдим. Е раббий, мени ўзинг ёрлақа! Е раббий, ўзинг ёрлақа!

У қўллари билан юзини беркитганча титраб, ўкраб юборди. Орага узоқ жимлик чўкди, уни Райдернинг оғир хўрсинишилари билан дўстимнинг стол қиррасини бир маромда чертишигина бузиб турарди. Бирдан Шерлок Холмс ўрнидан туриб, кўча эшикни ланг очди.

— Йўқолинг!— деди у.

— Нега, сэр?.. О, сизни парвардигор ёрлақасин!

— Гапирманг! Йўқолинг бу ердан!

Бу сўзни яна бир такрорлашга тўғри келмади. Зина-

поядан тез тушиб бораётган одим товушлари гумбурлаб эши билди, пастда эшик тарақлади, кўчадан шахдам қадам товушлари келди.

— Хулосасини айтганда, Уотсон,— деди Холмс, қўлини сопол трубкасига чўзиб,— мутлақо полициямизнинг йўл қўйган хатоларини тузатиш учун ишламайман. Борди-ю, Хорнерга хавф-хатар таҳдид солаётган бўлса, унда бошқа гап эди. Аммо Райдер унга қарши шоҳидлик бермайди, иш шу билан тинчид кетади. Эҳтимол, муттаҳамга ҳомийлик қилаётгандирман-у, аммо тўғрироғи, мен одамни батамом нобуд бўлиб кетишдан сақлаб қолаётиман. Бу шоввоз энди бунақа ишларни такрорламайди — у жуда юрак олдириб қўйган. Ҳаёт бизни ғалати ва аломуат бир жумбоқ билан тўқнаш келтирди! Бу жумбоқни ечишнинг ўзиёқ катта мукофот! Илтифот қилиб қўнғироқни чалиб қўйсангиз, янги «тадқиқот» билан шуғулланардик, бунда ҳам бош ролни яна парранда ижро этади: эсингизда бўлсин, тушликка каклик еймиз.

ЧИПОР ЛЕНТА

Шерлок Холмс саргузаштлари ҳақидаги ёзувларимни күздан кечирганимда, унда ёритилған ишларнинг бир қанчаси фожиавий, баъзилари кулгили, айримлари ғалати эканлиги диққатимни тортади. Етмишдан ортиқ бу ишлар ичидә битта ҳам жўн ва чаканаси йўқ. Уз ҳунарига меҳр қўйган Холмс пулга ҳирс қўймаган эди, у ҳеч қачон оддий, жўн ишларни текширишга бел боғламасди; уни ҳамиша ажойиб-гаройиб ишлар, баъзан эса ҳатто афсонага ўхшаб кетадиган сирли ишлар ўзига тортар эди.

Менга айниқса Ройлоттнинг иши мўъжиза туюлади. У вақтда Холмс иккимиз бўйдоқ эдик, Бейкер-стрит кўчасида бир уйда истиқомат қиласардик. Бу ёзувни илгарироқ эълон қиласардиму, лекин бир хотинга бу ишни сир тураман деб ваъда бериб қўйгандим. Уша хотин бундан бир ой бурун тўсатдан қазо қилди-ю, бу сирни ортиқ яшириб юришга эҳтиёж қолмади. Дарвоқе, бу иш аслида қандай содир бўлгани баён этилса, зиён қилмайди, не-

га десангиз, доктор Гrimсbi Ройлоттнинг ўлими ҳақида жуда даҳшатли мишмишлар тарқалган.

1888 йил апрель кунларининг бирида, эрталаб кўзими очсан, каравотим ёнида Холмс турибди. У сафар кийимида эди. Одатда у кеч турарди, ҳозир камин тепасидаги соат еттидан чорак ўтганини кўрсатарди. Мен унга таажжубланиб, ҳатто бир оз ўпкаланиб қарадим.

— Ўйқунгизни бузганим учун узр, Уотсон,— деди у.— Бугун шунаقا кун ўзи. Келиб миссис Хадсонни ўғотишибди, у мени ўйғотди, мен эса сизни.

— Нима гап ўзи? Ўт тушибдими?

— Йўқ, янги мижоз. Аллақандай қиз жуда ҳовлиқиб келибди, қандай бўлмасин мен билан учрашмоқчи эмиш. Қабулхонада кутиб турганмиш. Жуда муҳим бирор фактни айтмоқчи, бўлмаса, менимча бўйи етган қиз бундай барвақт пойтахт кўчаларида чопиб юрмайди ва бегона одамларни иссиқ ўрнидан қўзғатмайди. Иш ғоятда қизиқ бўлиши мумкин, борди-ю, бу воқеани бошидан эшитмай қолсангиз, кейин аттанг деб юрасиз.

— Жон деб эшитаман.

Ўз иши билан банд бўлганида Холмсни кузатсам ва унинг мияси нақадар тез ишлаганини кўрсам, шундай ҳузур қиласардимки, асти қўясиз. Баъзан унга берилган жумбоқни Холмс ақл билан эмас, қандайдир юксак туйғу билан ечаётгандек туюларди, лекин аслида унинг барча холосалари аниқ ва қатъий мантиққа асосланган бўларди.

Мен апил-тапил кийиндиму бир зумдан кейин тайёр бўлдим. Кейин қабулхонага чиқдик. Қора кийиниб, баширасига қалин ўртиқ тутиб олган қиз бизни кўриб ўрнидан турди.

— Салом, хоним,— деди Холмс очиқ чирой билан.— Менинг исмим Шерлок Холмс. Бу киши менинг жонажон дўстим ва ёрдамчим доктор Уотсон бўладилар, бу кишининг олдида гапларингизни очиқ айтаверинг, тортинманг. Оҳо, иш йирик-у, миссис Хадсон эсига келиб каминга ўт ёқибди. Яхши қилибди, нега десангиз, сиз жуда совқотиб қолибсиз. Ўтга яқинроқ ўтиринг, ижозат этсангиз сизга бир чашка кофе тутсам.

Қиз камин ёнига ўтиб ўтирап экан:

— Совуқдан қалтираётганим йўқ, мистер Холмс,— деди.

— Нимадан бўлмаса?

— Қўрқувдан, мистер Холмс, даҳшатдан!

Шундай деб, у ўтигини кўтарди-ю, биз унинг жуда

ҳаяжонда эканини, башараси қўрқувдан оппоқ оқариб, бужмайиб кетганини кўрдик. Унинг бақрайган кўзларида исканжага тушган жониворникига ўхшаш қўрқув на-моён эди. Ёши ҳали ўттизга етмаган бўлишига қарамай, сочига оқ оралаган эди.

Шерлок Холмс қизнинг кўнглидан нималар ўтаётганини билиб, унга тезда кўз югуртириб чиқди.

— Ҳеч нарсадан қўрқманг,— деди у, меҳр билан қизнинг қўйини силаб.— Ишончим комил, бошингиздаги бутун ғам-ташвишларни даф қиласиз... Сиз эрталабки поездда келибсиз-а.

— Мени танийсизми?

— Йўқ, лекин чап қўлингиздаги қўлқопда қайтиб кетиш учун олинган билетни кўриб қолдим. Жуда барвақт турибсиз, кейин станцияга дуколкада жуда ёмон, ўнқир-чўнқир йўлда роса элак-элак бўлиб келибсиз.

Қиз қути ўчиб, чўчиб кетди, саросимага тушиб, Холмсга ялт этиб қаради. Холмс жилмайиб:

— Бунинг ҳайрон қоладиган ери йўқ, хоним,—деди.— Жакетингизнинг чап енгига, етти жойига лой сачрабди. Ҳали қуригани ҳам йўқ. Одатда дуколкада кучернинг чап томонида ўтирилганда, одамга шунаقا лой сачрайди.

— Худди сиз айтгандек бўлди,— деди қиз.— Соат олтиларда уйдан чиқиб, олтидан йигирма минут ўтганда Лэтерхэдга этиб келдим ва биринчи поездга тушиб, Лондонга, Ватерлоо станциясига келдим... Сэр, бунга ортиқ тоқат қилолмайман, жинни бўлиб қоламан! Үламан! Дардимга малҳам бўладиган ҳеч одамим йўқ. Айтмоқчи, менга жони ачийдиган бир одам бор-а, лекин у шўрлик қандай қилиб ҳам мушкулимни осон қила оларди? Мен сизнинг ҳақингизда эшигандим, мистер Холмс, дарагингизни менга миссис Фаринтош берганди. Унинг бошига оғир мусибат тушганда, жонига ора кирган экансиз. У менга адресингизни берди. О, сэр, менга ҳам ёрдам қилинг, жуда бўлмаса, мени қуршаб олган қоп-қоронфи зулматни бир оз равшанлаштиришга уриниб кўринг! Ҳозир хизматингизга ҳақ тўлашга қодир эмасман, лекин икки ойчадан кейин турмушга чиқаман, ана ўшанда ўз даромадимга ўзим хўжайн бўламан. Ишонинг, яхшилигингижни ерда қолдирмайман.

Холмс конторка олдига келиб, уни очди-да, ён дафтарини олди.

— Фаринтош...— деди у.— Ҳа-я, у ҳодиса эсимда. Чамамда, бу иш, Уотсон, сиз билан танишганимдан ол-

дин содир бўлган эди. Гап опал тоши билан безатилган тиллақош устида борган эди. Сизни ишонтириб айтаманки, хоним, танишингиз ишига қандай қунт билан киришган бўлсам, сизнинг ишингизга ҳам ўшандай астойдил киришаман. Менга ҳақ беришнинг ҳожати йўқ, ишимдан олган лаззатим ҳар қандай инъомдан аъло. Албатта, майда-чуйда сарф бўлмай иложи йўқ, лекин сиз уларни имконингиз бўлганда тўлашингиз қочмайди. Энди сиздан илтимосим шуки, бор гапни ипидан-игнасиғача қолдирмай батафсил сўзлаб беринг.

— Ҳайҳот! — деди қиз. — Аҳволим танглиги шундаки, нимадан чўчиб, нимадан хавфсираётганимни ўзим ҳам билмайман, маслаҳат ҳамда ёрдам сўрашга ҳаддим сирадиган одамим ҳам менинг гапларимни асабий бир хотиннинг алжирашлари деб ҳисоблаяпти. У рўй-рост шундай демаса ҳам, унинг тасалли бериб айтган гапларидан ва кўзини олиб қочишидан шу маънони ўқийман. Эшитишумча, мистер Холмс, қилвирикни сезиб олишда сизнинг олдингизга тушадиган одам йўқ эмиш. Шунинг учун мени қуршаб олган хавф-хатарга қарши нима қилишим кераклигини сиз айтиб бера оласиз.

— Қулоғим сизда, хоним.

— Иссимим Эллен Стонер. Ўгай отам — Ройлоттнинг уйида тураман. У Англияда ўтган энг қадимги саксониялик хонадонлардан бирининг сўнгги намояндаси.

Холмс бошини қимирилатиб қўйди.

— Бу ном менга таниш,— деди у.

— Бир вақтлар Ройлоттлар оиласи Англияда энг бадавлат оиласардан эди. Уларнинг шимолда Беркширда, фарбда Гемпширда мулклари бўлар эди. Лекин регентлик даврида бир қиморбоз меросхўр оиласи батамом хонавайрон қилма унча, бирин-кетин тўрт авлод асрлар бўйи ўз бойликларини совуриб келган. Илгариги мулкдан бир неча акр ер билан икки юз йил олдин қурилган кўхна уй қолган холос. Айтгандек, уй ҳам аллақачон гаровга қўйилган эди.

Шу авлоднинг энг сўнгги вакили бўлган помешчик ўз уйида фақир аристократдай қашшоқ кун кечирган. Лекин унинг ёлғиз ўғли, менинг ҳозирги ўгай отам, қандай бўлмасин бу оғир аҳволдан қутулиш кераклигига фаҳми етиб, бир қариндошидан керагича пул қарз олиб университетга киради ва уни битириб врачлик дипломини олади. Қейин Калькуттага жўнаб кетади, ишини пухта билгани ва тўзимлилиги орқасида шуҳрат қозонади. Лекин бир кун унинг уйини ўғри уради. Бундан Ройлотт-

нинг шундай ғазаби қайшайдики, жаҳл устида ўзининг хизматкори — маҳаллий ҳиндилардан бўлган эшик оғасини ўласи қилиб калтаклади. Улим жазосидан зўрға қутулиб қолиб, узоқ вақт турмада азоб чекади, кейин Англияга аламзада ва умидсизликка тушган ҳолда қайтиб келади.

Доктор Ройлотт Ҳиндиистонда менинг онам, миссис Стонерга, Банголиядаги армияда хизмат қилган артиллерия генерал-майорининг ёш бева хотинига уйланади. Биз опа-сингил эгизак эдик, опамнинг исми Жулия эди. Онам докторга турмушга чиққанида, энди иккига кирган эдик. Онамнинг яхшигина давлати бор эди, у йилига минг фунтдан кам даромад келтирмасди. Унинг васиятига кўра, биз ўгай отамиз уйида турган вақтда бутун даромаддан доктор Ройлотт фойдаланиши лозим эди. Борди-ю, биз эрга тегсак, ҳар биримизга йиллик даромаднинг маълум бир қисми ажратиб берилиши керак эди.

Англияга қайтиб келганимиздан кейин сал вақт ўтмай онам ўлди, у бундан саккиз йил бурун темир йўлда юз берган фалокат вақтида ҳалок бўлди. Лондонда истиқомат қилиб, мёдицина ишларини йўлга қўйиш учун ҳаракат қилиб юрган доктор Ройлотт онам ўлгандан кейин бу ниятидан қайтди ва бизларни олиб, ота мулкига — Сток-Моренга кўчиб келди. Онамнинг давлати бизнинг барча орзу-ҳавасларимизга бемалол етар, гўё бизларнинг баҳтимизга ҳеч нарса рахна солмайдигандек эди.

Лекин ўгай отам тамомила ўзгариб қолди. Қўшнилар бошда стокморенлик Ройлотт ўз ота мулкига қайтиб келганидан қувонган эдилар, лекин Ройлотт қўни-қўшинилар билан борди-келди қилиш ўрнига, уйга қамалиб олди. У уйдан аҳён-аҳёнда, шунда ҳам дуч келган одам билан беҳаёларча жанжаллашгани чиқар эди. Авлоддан аждодга ўтиб, шу авлод қонига сингиган, жазава тутиб қолиш даражасигача бориб етадиган баджаҳллик, иссиқ мамлакатларда узоқ вақт турган ўгай отамда айниқса кучайган эди.

У қўшнилар билан бир неча марта қий-пичоқ бўлди. Икки марта полиция участкасига ҳам олиб боришиди. У бутун қишлоқ аҳолисини даҳшатга соладиган бўлиб қолди... Шуни айтиб ўтиш керакки, у хирсдек бақувват, боз устига, жаҳляни чиққанда ўзини билмай қолади, шунинг учун уни кўрганда одамлар ўтакаси ёрилиб, чеккачеккага уриб кетишади.

Ўтган ҳафта шу ерли бир темирчини анҳорга отиб

юборибди, буни бости-бости қилиш учун йиғиб юрган ҳамма пулларимни беришга мажбур бўлдим. Ўгай отам кўчманчи лўлилар билангина дўст. У ота-бобосидан қолган, маймунжон ўсиб ётган бир парча ерига ўша дарбадарлар чодир-чаманини тикиб тўхташи учун ҳам ижозат беради, гоҳо улар билан кўчиб юриб, ҳафталаб уйга келмайди. Бундан ташқари, у ҳайвонларга ўч. Ҳидистонда яшайдиган бир таниши унга ҳар хил жониворлар юбориб туради. Ҳозир унинг ерида худди ўзи сингари барчага даҳшат солиб, бир павиан¹ билан бир қоплон бемалол сайр қилиб юрибди.

Менинг гапларимдан биз опа-сингил шод-хуррам ҳаёт кечирмаганимизни фаҳмлаган бўлсангиз керак. Ҳизматкорлар бизницида туришни истамасди, шу сабабдан барча рўзгор ишларини ўзимиз қиласардик. Опам ўлганда энди ўттиз ёшга кирган эди. Лекин унинг ҳам сочига аллақачон меникideк оқ оралаган эди.

— Опангиз ўлганми?

— Унинг ўлганига роппа-роса икки йил бўлди, мен сизга худди унинг ўлими тўғрисида гапирмоқчиман. Ўзингиздан қолар гап йўқ, тўрт девор ичиде одамови бўлиб яшаганимиздан, тенгқур, ўзимизга муносиб одамлар билан жуда кам учрашар эдик. Бизнинг мисс Гонория Уэстфайл исмли бир бева холамиз бор. У онамнинг синглиси, Хэрроуга яқин жойда туради, ўгай отам ора-чора ана шу холамниги бориб туришимизга ижозат берарди. Икки йил аввал опам Жулия уницида рождество байрамини кутган эди. Опам ўша ерда флотда ҳизмат қилиб, истеъфога чиққан бир майор билан танишиб қолади, майор опамга уйланишга истак билдиради. Опам ўйга қайтиб келганидан кейин, ўгай отамга майор билан унаштирилганини билдиради. Ўгай отам унинг эрга тегишига монелик қилмади, лекин тўйга икки ҳафта қолганда фожиали ҳодиса юз берди-ю, яккаю ягона жигаримдан жудо бўлдим...

Шерлок Холмс креслога суюниб ўтирас, бошини унинг юмшоқ ёстиғига қўйиб олган эди. Қўзлари юмуқ эди. Гап шу ерга етганда у кўзини очиб, қизга қаради.

— Ўтинамац, биронта ҳам тафсилотни унутмай, иложи борича аниқ қилиб гапиринг.

— Бунинг мен учун ҳеч қийинлиги йўқ, негаки, ўша даҳшатли ҳодисалар миямга қаттиқ ўрнашиб қолган... Мен боя айтганимдек, помешчик уйи жуда кўхна, фақат

¹ Иттумшуқ маймун.

бир қанотидагина одам турса бўлади. Пастки қаватда ётоқхоналар жойлашган, меҳмонхоналар уй ўртасида. Биринчи ётоқхонада доктор Ройлотт, иккинчисида опам, учинчисида мен ётар эдим. Ётоқхоналардан бир-бирига ўтиб бўлмасди, эшиклари битта йўлакка очиларди. Аниқ гапираётибманми?

— Ҳа, жуда аниқ гапираётибсиз.

— Учала ётоқхонанинг деразаси майсазорга қарагап. Уша машъум кечада доктор Ройлотт барвақт ўз хонасиға чиқиб кетди, лекин ўрнига ётмаганини биз билардик, у чекадиган ўткир ҳинд сигарасининг ҳиди узоқ вақтгача опамни беҳузур қилди. У сигара ҳидидан безор бўлиб, чор-ночор хонасини тарк этиб, менинг хонамга чиқди, бирмунча вақт унинг турмушга чиқиши тўғрисида гаплашиб ўтирдик. Соат ўн бирда опам ўринидан туриб, кетмоқчи бўлди, лекин эшик олдига борганда тўхтаб, мендан сўради:

«Менга қара, Эллен, сенга кечалари бирор ҳуштак чалгандек бўладими?»

«Йўқ»,— дедим мен.

«Уйқунгда ҳуштак чалмаслигингга ишонасанми?»

«Албатта ишонаман. Нега буни сўраяпсан?»

«Сўнгги кунларда, соат учларда аллакимнинг оҳиста ҳуштак чалганини аниқ эшиитаман. Менинг уйқум зийрак, ҳуштакдан уйғониб кетаман. У қўшни уйдан келяптими, майсазорданми — ақлим етмайди. Сен эшиитган эшиитмаганингни кўпдан бери сўрамоқчи бўлиб юрган эдим».

«Йўқ, эшиитмаганман. Балки буни лўлилар чалгандир?»

«Эҳтимол. Лекин ҳуштак майсазордан келганда, уни сен хам эшиитган бўлардинг».

«Менинг уйқум сенинидан қаттиқроқ».

«Ке қўй, бу гапиришга арзимайдиган нарса»,— деб кулди опам ва эшигимни ёпиб чиқиб кетди. Бир лаҳзадан кейин эшигини қулфлагани эшитилди.

— Шундай дeng!— деб юборди Холмс.— Кечаси ҳар доим эшикни қулфлаб ётармидингиз?

— Ҳа.

— Нима учун?

— Мен сизга докторнинг қоплони билан павианин бор деб айтиувдим шекилли. Эшикни қулфлаганимиздан кейингина биз ўзимизни хотиржам ҳис қилардик.

— Тушундим. Давом этинг.

— Кечаси ҳеч ухлолмадим. Даф қилиб бўлмайдиган

бир фалокат бўлишини кўнглим сезиб турди. Тун шундай расво эдики, асти қўясиз: шамол увиллар, ёмғир деразани тақијлатар эди. Бир вақт бўрон гувиллаб турганда даҳшатли чинқириқ эшитилди. Чинқирган опам эди. Мен каравотдаи сакраб тушдим-да, катта рўмолимга ўралиб, йўлакка чиқдим. Эшикни очганимда опам айтган оҳиста ҳуштак товушини эшитгандек бўлдим, кейин алланарса жаранглаб кетди, гўё зилдек темир асбоб ерга тушиб кетгандай бўлди. Оламнинг хонасига югуриб келсан, эшик қия очиқ экан. Мен нима бўлаётганига ақлим етмай, қўрқувдан ўтакам ёрилиб, тўхтаб қолдим. Йўлакда ёниб турган чироқ нурида опамни кўриб қолдим, у маст одамдек гандираклаб, ранги қув ўчган ҳолда, гўё ёрдам сўраб ёлворгандек икки қўлини олдинга чўзиб, эшикдан чиқиб келди. Югуриб бориб уни қучоқлаб олдим, лекин шу пайт унинг тиззалири букилиб кетди-ю, гурс этиб ерга йиқилди. У қаттиқ оғриққа бардош беролмаётгандек тўлғанар, оёқ-қўйл тортишиб, қалтирап эди. Аввалига у мени танимагандек кўринди, лекин устига энгашганимда, бирдан чинқириб юборди... О, унинг бу даҳшатли чинқириғини ҳеч вақт унумтмайман!

«Ё раббим, Эллен!— деб қиқириди у.— Чипор бандай!»

У яна бир нарса демоқчи бўлиб, бармоги билан докторнинг хонаси томонни кўрсатди. Кейин яна тўлғаниб, қалтираб кетди-ю, оғзидағи оғзида, бўғзидағи бўғзида қолди.

Мен сапчиб ўрнимдан турдим-да, чинқирганча, ўгай отамни чақиргани югурдим. Унинг ўзи ҳам халатда мен томонга шошиб-пишиб келаётган экан. Ўгай отам чопганича опамнинг хонасига кирганда, опам беҳуш ётарди. Ўгай отам унинг оғзига конъяқ қўйди, дарҳол қишлоқ врачини чақириб келишга одам юборди, лекин ҳамма ҳаракат зое кетди, у ҳушига келмай, жон берди. Севикли опамнинг даҳшатли ўлими шундай бўлган эди...

— Ижозатингиз билан бир нарсани сўрасам,— деди Холмс,— ҳуштак товуши билан металлнинг жаранглаганини эшитганингизга ишончингиз комилми? Шу гапларни қасам билан айтиб, гувоҳлик бера оласизми?

— Терговчи ҳам мэндан худди шундай деб сўраган эди. Биласизми, бу товушларни мен эшитгандайман, бинроқ бўроннинг гувиллаши билан эски уйнинг ғичирлагаши мени чалғитган бўлиши мумкин.

— Опангиз кийинганимиди?

— Йўқ, у ёлғиз кўйлакда югуриб чиқсан эди. Унинг

ўнг қўлида ёниб бўлган гугурт чўпи, чап қўлида эса гу-
гурт қутиси бор эди.

— Бу шундан дарак берадики, у алланарсадан қўр-
қиб кетгаи у, гугурт чақиб уёқ-буёқни кўздан кечирган.
Бу жуда муҳим тафсилот. Хўш, терговчи қандай хулосага
келди?

— Доктор Ройлотт жанжалкаш одам эканлиги бутун
округга маълум бўлганидан, терговчи бу ишни жуда син-
чиклаб ўрганди, лекин опамининг ўлимига нима сабаб
бўлганини сал-пал бўлса ҳам аниқлолмади. Мен тергов-
да опам турадиган хонанинг эшиги ичидан қулфлоғлик
эканини, деразалар эса ташқаридан эски, кенг темир
қопқоқ билан бекитилганини айтган эдим. Деворларни
роса ҳафсала билан текширишди, лекин у жуда мустаҳ-
камлиги аниқланди. Полни текшириш ҳам бирор натижа
бермади. Печнинг мўркони жуда кенг, тўртта қопқоғи
бор. Демак, опам бошига фалокат тушганда ёлғиз бўл-
ганига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Бирор таҳдид ва зўрлик
белгисини топиб бўлмади.

— Заҳар, ичмаганимкин?

— Врачлар текшириб кўришди, лекин заҳарлангани-
ни кўрсатадиган ҳеч қандай аломат топишолмади.

— Сизнингча, унинг ўлимига нима сабаб бўлган?

— Менимча, у қўрқув ва асаби бузилганидан ўлган.
Лекин ким бунчалик ўтакасини ёрганига сира ақлим бо-
вар қилмайди.

— Бу вақтда қўрғонингизда лўлилар бормиди?

— Ҳа, лўлилар бизнидан ҳеч аримайди.

— Сизнингча, унинг банда, чипор банда тўғрисидаги
гали нимани англатади?

— Баъзан мен бу гапни у алаҳлаб айтган бўлса ке-
рак деб ўйлайман, баъзида эса опам аллақандай банди-
ни, масалан, лўлилар бандасини назарда тутиб айтган-
дир деган хаёлга бораман. Лекин нега у банда чипор
бўлади? Эҳтимол, кўпгина лўли хотинлар хол-хол гулли
рўмолча ўраб юрганларига ишора қилгандир.

Холмс бошини чайқаб қўйди, афтидан, бу изоҳ уни
қаноатлантирумади.

— Бунда бир сир бор,— деди у.— Марҳамат, давом
этинг.

— Шундан бери икки йил ўтди, ҳаётим бу вақт ичи-
да илгаригидан бешбаттар динққинафаслик билан кечди.
Лекин бир ой муқаддам ўзим яхши танийдиган бир одам-
мим турмушга чиқишимни сўради. Унинг исми Эрмитеж,
Пэри Эрмитеж. Рединг яқинидаги крэнуотерлик мистер

Эрмитежнинг ўртанча ўғли. Ўгай отам никоҳимизга монелик қилмади. Баҳорда тўйимиз бўлиши керак эди.

Икки кун олдин уйимизнинг ғарб томондаги қанотидан аллақандай тузатишлар бошланди. Ётоқхонамининг деворини тешиши, шу важдан мен опам вафот этган хонага кўчиб чиқиб, у ётиб юрган каравотда ётишга мажбур бўлдим. Бугун кечаси, ухламай опамнинг фожиавий ўлими тўғрисида ўйлаб ётиб, тўсатдан сукунатда опамнинг ўлимидан дарак берган худди ўша оҳиста ҳуштак товушини эшишиб, жон-поним чиқиб кетганини бир тасаввур қилинг-а. Мен иргиб ўрнимдан турдиму чироқни ёқдим, лекин хона ичидан ҳеч зот кўринмади. Азбаройи ҳаяжонга тушганимдан қайтиб ўринга ётишга раъйим бўлмади, тонг ёришар-ёришмас уйдан астагина чиқдим-да, уйимиз рӯпарасидаги «Тож» меҳмонхонаси олдида дуколка ёллаб Лэтерхэдга бордим, кейин сизни кўриш ва сиздан маслаҳат олиш ниятида бу ерга келдим.

— Жуда оқилона иш қилгансиз,— деди дўстим.— Лекин менга ҳамма гапни мукаммал айтдингизми?

— Ҳа, ҳаммасини айтдим.

— Йўқ, ҳамма гапни айтмадингиз, мисс Ройлотт: ўгай отангизга шафқат қилиб, унинг айбини бекитяпсиз.

— Гапингизга тушунмаяпман...

Холмс жавоб бериш ўрнига қизнинг енгига тикилган қора тўр безакни кўтарди. Қизнинг оппоқ билагига беш панжанинг изи тушиб, мўматалоқ бўлиб қолган эди.

— Сизга бағритошлиқ билан озор етказибдилар,— деди Холмс.

Қиз шолғомдек қизариб, шопа-пиша енгини туширди.

— Ўгай отам баджаҳл одам,— деди у.— У жуда бақувват, қанчалик кучли эканини ўзи билмайди.

Орага узоқ вақт жимлик чўқди, Холмс қўлларини иягига тираб, каминдаги ўтнинг чирсиллаб ёнишига қараб ўтиради.

— Бу жуда чигал иш,— деди у ниҳоят.— Ишни қандай бошлаш тўғрисида бир қарорга келишдан олдин, мен яна мингларча тафсилотни аниқласам деган эдим. Лекин бир минутни ҳам зое ўтказиб бўлмайди. Борди-ю, биз бугун Сток-Моренга етиб борсак, ўгай отангизга билдиримай ўша хоналарни кўздан кечиришимизнинг иложи борми?

— У менга жуда зарур иш билан бугун шаҳарга боришигини айтган эди. Ҳойнаҳой у куни бўйи уйда бўлмайди, шундай бўлса, сизга ҳеч ким халал бермайди.

Бизнинг бир экономкамиз бор, лекин у қариб, шарти кетиб парти қолган, эсини еб қўйған, уни бирор жойга осонгина жўнатиб юборниш мумкин.

— Жуда соз. Сафар хусусида эътироэзингиз йўқми, Уотсон?

— Асло.

— Бўлмаса, иккимиз етиб борамиз. Ўзингиз энди нима қилмоқчисиз?

— Шаҳарда битирадиган баъзи ишларим бор. Лекин сизларнинг етиб боришингизга уйда бўлиш учун ўн иккидаги поездда қайтаман.

— Бизни чошгоҳдан кейин кутинг. Менинг ҳам бу ерда баъзи ишларим бор. Балки қолиб, биз билан ионушта қиласиз?

— Йўқ, мен бораӣ! Сизга бошимга тушган ташвишларимни гапириб бердиму елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди. Сиз билан яна учрашувдан ғоят хурсанд бўламан.

У қалин қора ўртикни юзига туширди-да, хонадан чиқиб кетди.

Шерлок Холмс креслонинг суюнчигига ясланиб:

— Хўш, бу иш тўғрисида нима деб ўйлайсиз, Уотсон?— деб сўради.

— Менимча, бу ниҳоятда сирли ва расво иш.

— Жуда расво, жуда сирли.

— Борди-ю, меҳмонимиз айтган гап рост бўлса, у хонанинг поли, девори мустаҳкам, эшикдан, деразалардан ва печь мўрисидан одам киролмаса, унда сирли равишда ўлган вақтида опаси яккаю ёлғиз бўлган.

— Үндай бўлса, тунги ҳуштак товуши ва унинг ўлим олдидаги жуда ғалати гаплари нимани англатади?

— Ақлим бовар қилмаяпти. Агар бутун далиллар: тунги ҳуштак, кекса доктор апоқ-чапоқ бўлган лўлилар бандаси, қизнинг ўлим олдида аллақандай бандага қилган ишораси, ниҳоят, мисс Эллен Стонер эшитган, фақат деразанинг темир қопқоғи чиқариши мумкин бўлган жаранг-журунг товуш ҳақидаги гаплар жамланса, бунинг устига, доктор ўғай қизининг тўйини бузишдан манфаатдор эканлиги эътиборга олинса, менимча, биз бу муаммони ҳал қилиш учун калаванинг учини топдик.

— Сизнинг фикрингизча, у ерда лўлилар нима қилишган?

— Билмайман... Ақлим етмаяпти.

— Тахминларингизга менинг бир қанча эътироэзларим бор.

— Менинг ҳам, шунинг учун биз бугун Сток-Моренга борамиз. Мен ҳамма нарсани ўша ерда текшириб кўрмоқчиман... Ё тавба, бу қандай гап!

Дўстим шундай хитоб қилди, чунки тўсатдан эшик ланг очилди-ю, хонага девдек бир одам кириб келди. У врач деса врачга, заминдор деса, заминдорга ўхшамайдиган кийим кийган эди. Кийим-боши ғалати, хилма-хил эди, бошида қора цилиндр, эгнида узун камзул, оёғида узун гетралар. Қўлига овчилар қамчиси ушлаб олган. У шундай дароз эдики, цилиндри эшигимизнинг кесакисига тегиб туради, яғрини шу қадар кенг эдики, эшигимиздан зўрға кириб келди. Унинг офтобда бронза рангига кирган баркашдек юзини қат-қат ажин босгани эди, ич-ичига ботиб кетган, ғазаб билан чанқаб турган кўзлари ва узун ингичка қоқсуяк бурни унга қари йиртқич қуш туснин бериб туради.

У Шерлок Холмсдан нигоҳини узиб, менга бир қарди-да, яна Холмсга тикилди.

— Қайси бирингиз Холмс бўласиз? — деди у, ниҳоят.
Дўстим бамайлихотир жавоб берди:

— Бу менинг номим, сэр. Сиз муроднингизга етдингиз, номимни билиб олдингиз, мен бўлсан сизнинг исм-шарифингизни билмайман.

— Мен стокморенлик доктор Гrimsebi Rojlottmann.
Шерлок Холмс илтифот кўрсатиб:

— Марҳамат, доктор, ўтиринг, — деди.

— Ўтирамайман! Бу ерга менинг ўгай қизим кириб чиқди. Мен бу ерга унинг изидан келдим. Сизларга у нима деди?

— Бу йил баҳор совуқ келдими? — деди Холмс.
Чол ғазаб билан ўшқирди:

— Нима деди у сизга?

Дўстим пинагини бузмай давом этди:

— Лекин, эшитишмча, заъфар гуллар барқ уриб очилаверади дейишади.

Меҳмонимиз олдинга бир қадам ташлади-да, овчи-лар қамчисини ўйнатиб дағдаға қилди:

— Аҳа, гаплашмай чиқариб юбормоқчисиз-а! Сизни биламан. Сиз абллаҳ одамсиз! Сиз тўғрингиздаги гапларни эшитдим. Сиз бошқаларнинг ишига тумшуғингизни тиқишига иштиёқманд экансиз.

Дўстим жилмайди.

— Сиз бетамиз одамсиз!

Холмс яна ҳам ёйилиб кулди.

— Полиция исковучи!

Холмс астайдил хохолаб кулиб юборди.

— Сиз ажиг дилкаш ҳамсуҳбат экансиз,— деди у.— Чиқиб кетаётганингизда эшикни ёниб кетинг, бўлмаса, қаранг, шамол жуда ғўриллаб киряпти.

— Кўнглимдаги гапни айтмасдан кетмайман. Менинг ишларимга аралашиниши хаёлинигизга ҳам келтирманг. Мен биламан, мисси Стонер бу ерга келиб кетди, уни пойлаб келдим! Йўлимга ғов бўлмоққа уринган одамнинг шўри қурниди! Мана бунга қаранг!

У тез юриб бориб, темир косовни қўлига олди-да, куракдек забардаст қўллари билан уни букиб ташлади.

— Чангалимга туша кўрманг!— деб ўшиқирди-да, букилиб кетган косовни иргитиб юбориб, хонадан чиқиб кетди.

— Қандай хушмуомала жанөб-а?— деди Холмс кулиб.— Мен унақа барзанги эмасман, лекин у бу ердан чиқиб кетмаганда ундан кучсиз эмаслигими кўрсатиб қўйган бўлардим.

Шундай деб у темир косовни олди-да, бирпасда тўғрилади қўйди.

— Мени полициячиларга қўшиш қанчалик сурбетлик-а! Ҳалиги машмашадан кейин текширишларимиз яна ҳам қизиқарли бўладиган бўлди! Ишонаманки, бечора қиз бу ҳайвон таъқиб қилаётганини билмай қолгани учун зарар-заҳмат кўрмас. Ҳозир, Уотсон, нонушта қиласмиз, кейин мен юристларга учрашиб, улардан баъзи нарсаларни билиб келаман.

Холмс соат бирларда қайтиб келди. Унинг қўлида ёзув ва рақамлар ёзилган кўк қофоз бор эди.

— Мен докторнинг марҳума хотини қолдирган вакиятномасини кўрдим,—деди у.— Унинг маъносига тузукроқ етиш учун марҳума бутун пулига олиб қўйган қимматли қофозларининг ҳозирги баҳосини суриштириб кўрдим. У ўлган йили қофозларидан оладиган умумий даромади деярли бир минг бир юз фунт стерлингни ташкил қиласлар экан, лекин орада ўтган вақт ичиде қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг нархи пасайиб борганидан йиллик даромад етти юз эллик фунтга тушиб қолибди. Эрга теккан ҳар бир қизи йиллик даромаддан иккни юз эллик фунт стерлинг олишга ҳақли экан. Демак, агар ҳар икки қиз эрга тегса, бизнинг бояги азаматимизнинг даромадидан барака қочарди... Бир қизи эрга чиқундай бўлса ҳам унинг даромади анча-мунча камайнб кетарди... Пешингача овора бўлганим бекор кетмади, ўгай ота ўгай қизининг тўйини бузишга барча асослари борлигини тас-

диқлайдиган аниқ даилларни қўлга киритдим. Вазият жуда жиддий, Уотсон, бир минутни ҳам бекор ўтказмаслигимиз керак, бунинг устига, чол биз унинг ишлари билан қизиқаётганимизни билади. Агар сиз тайёр бўлсангиз, тезроқ кэб чақириб, вокзалга жўнашимиз даркор. Чўнтагингизга тўппонча солиб олсангиз, сиздан жуда миннатдор бўлардим. Темир косовни тугун қилиб тугадиган жентльменнинг эсини жойига тушириш учун тўппонча жуда бопта омил. Бизнинг кунимизга тўппонча-ю, тиш чўтка ярайди, холос.

Ишимиз ўнгидан келиб Ватерлоо вокзалида дарҳол вагонга тушиб олдик. Лэттерхэдга етиб келганимиздан кейин, станциядаги меҳмонхона олдидан тарантас кира қилдик-да, Сэррининг хушманзара йўлларидан беш милча йўл юрдик. Ҳаво очиқ, қуёш порлаб турар, кўкда бир неча жойда парча-парча булутлар сузиб юради. Йўл четидаги дарахтлар ва буталар куртак ёзган, нам ернинг хушбўй ҳидидан тўйинган ҳаво мусаффо эди.

Борликни гулга буркаётган баҳор билан бизни бу ерга келишга мажбур этган даҳшатли иш ўртасидаги тафовут менга ғалати туюлар эди! Ошнам қўлини қовуштириб, шляпасини кўзигача бостириб кийиб, иягини кўкрагига осилтирганча, чуқур ўйга чўмиб ўтирас эди. У тўсатдан бошини кўтарди-ю, елкамга қоқиб, менга кўкаламзор томонни кўрсатди.

— Қаранг!

Тепаликнинг ён бағрида бепоён боғ ястаниб ётарди: дарахтлар орқасидан уйларнинг томлари ва заминдорнинг кўхна ўйи устидаги наиза кўзга чалинарди.

— Сток-Морен шуми? — деб сўради Шерлок Холмс.

— Ҳа, сэр, у доктор Гrimсbi Ройлоттнинг уйи,— деди киракаш.

— Ўйнинг чап тарафида иморат кўриняпти-ку,— деди Холмс.— Биз ўша ерга боришимиз лозим.

Арава эгаси чап томонда кўзга ташланаётган уйларнинг томларини кўрсатиб:

— Биз ҳув анави қишлоқقا кетяпмиз,— деди.— Лекин сиз шошилаётган бўлсангиз, шу ерда тушиб, манави девордан ошинглар-да, дала ўртасидаги сўқмоқдан юринглар... Бир хошим келяпти-ку, ана ўша сўқмоқдан.

Холмс кафтини соябон қилиб сўқмоқقا қаради-да:

— У хоним мисс Стонерга ўхшайди,— деди.— Яхши, сўқмоқ билан кетамиз.

Биз тарантасдан тушиб, кира пулинни бердик, тарантас Лэттерхэдга қайтиб кетди.

— Бу шоввоз, бизларни архитекторлар экан деб ўйлагани маъқул,— деди Холмс,— шунда бизнинг бу ерга келганимиз тўғрисида гап-сўз кўпаймайди. Салом, мисс Стонер! Кўрдингизми, ваъдага вафо қилиб, худди айтган вақтимизда келдик.

Эрта билан бизникига келган хоним хурсанд бўлиб, шошилганча биз томон келди ва қўлимизни самимий қисиб:

— Кўзим тўрт бўлиб, сизларни кутаётган эдим!— деди.— Ишимиз жуда ўнгидан келди: доктор Ройлотт шаҳарга кетибди, кечқурунгача келиши даргумон.

— Биз доктор билан танишиш шарафига мұяссар бўлдик,— деди Холмс ва нима бўлганини икки оғиз сўз билан гапириб берди.

Мисс Стонер қути ўчиб:

— Вой шўрим! У мен билан изма-из борган эканда!— деб юборди.

— Шундай бўлса керак.

— У шундай айёрки, ўзимни ҳамма вақт хавф-хатар остида ҳис қиласман. Қайтиб келса, энди у нима дейди?

— У қадамини ўйлаб босишга мажбур бўлади, чунки бу ерда ундан ҳам айёроқ одам топилади. Сиз кечаси хонангиз эшигини қулфлаб ётинг. Агар ғалва қиласдан бўлса, сизни Хэрроуга, ходангизнига олиб кетамиз... Хўш, энди иложи борича фурсатни қўлдан бермайлик, бизни ўша хоналарга олиб боринг, уларни текшириб кўрайлик.

Уй пўпанак босган кўк тошлардан қурилган ва ўртада қад кўтарниб турган баланд бинонинг икки томонида иккита ярим доира қанот қисқичбақанинг қисқичига ўхшаб қулоч керган экан. Бир қанотдаги ойналар синиб кетган, деразаларига тахта қоқиб қўйилган, томининг у ер-бу ери ўпирилиб тушган. Ўйнинг ўртадаги асосий қисми ҳам вайронага ўхшаб кўринади. Лекин ўнг қанот яқингинада тузатилган экан, деразалардаги тўр пардалар ва мўрилардан чиқаётган кўкиш тутунга қараганда, оила шу қанотда истиқомат қиласди. Энг чеккадаги девор ёнинг ҳоваза қурилган, аллақандай иш бошланган эди. Лекин биронта ҳам уста кўринмасди.

Холмс хор-хас босган ўтзор устидан аста-секин юриб, деразаларни ташқи томондан синчилаб кўздан кечира бошлади.

— Фаҳмимча, мана бу хонада илгари сиз тургансиз. Ўртадаги дераза опангиз турган хонанини, асосий бино-

га яқинроқ анави учинчи дераза эса доктор Ройлотт тұрадын хонаники...

— Топдингиз, тұғри. Лекин мен ҳозир ўртадаги хонада тураман.

— Биляпман, ремонт туфайли. Айтмоқчи, бу деворни бунчалик шошилиңч тузатишга ҳожат йўқقا ўхшайди-ку.

— Сира ҳам ҳожати йўқ, менимча, бу менин ўз хонамдан чиқариш учун бир баҳона, холос.

— Эҳтимолдан узоқ эмас. Демак, деразалар қарши-сидаги деворнинг нарёғи йўлак, учала хонанинг эшиги йўлакка қараган. Йўлакда, албатта деразалар бўлса кепрек?

— Ҳа, лекин улар жуда кичкина. Кўзи шундай торки, ундан одам сиғмайди.

— Опа-сингил эшикини қулфлаб ётгансиз, шунинг учун уёқдан сизларнинг хонангизга одам кириши сира мумкин эмас. Барака топинг, хонангизга кириб, дераза қопқоқларини ёпинг.

Мисс Стонер Холмснинг илтимосини бажо келтирди. Холмс дераза қопқорини очмоқчи бўлиб қилғаи барча уриниши беҳуда кетди: пичоқнинг учини суқиб лўқидонни кўтариш учун кичкинагина ҳам тирқиши йўқ эди, Холмс лупа билан ошиқ-мошиқларни кўздан кечирди, лекин улар қаттиқ темирдан ясалган, қалин деворга маҳкам қоқиб қўйилган эди.

— Ҳм!— деб қўйди Холмс, ўйга толиб иягни қашир экан.— Менинг дастлабки тахминимни далиллар чиппакка чиқарди. Дераза қопқоқлари берк бўлса, бу деразалардан баний одам боласи ичкарига киролмайди... Ҳай, ҳеч бокиси йўқ, хоналарнинг ичини кўрайлик-чи, балки бирор нарсанни аниқлармиз.

Ён томондаги кичкина эшикдан оҳак билан оқланган йўлакка кирди, учала хонанинг эшиги шу йўлакка қараган эди. Холмс учинчи хонани кўриб ўтиrmади, биз тўппа-тўғри иккичи хонага, ҳозирги вақтда мисс Стонер истиқомат қиладиган хонага кирдик. Унинг опаси худди шу хонада вафот этган эди. Хона оддий жиҳозлангац, шифти паст эди, унда қадимги қишлоқ уйларида бўладиган кенг камин бор эди. Бир бурчакда жавон турарди; бошқа бурчакка оппоқ адёл солинган тор каравот қўйилган: деразанинг чап томинини пардоз столи эгаллаган. Бу жиҳозлардан ташқари иккита стул ҳам бор эди, хона ўртасига шолча солинганди. Деворлардаги панеллар қорайиб кетган, қурт еб илма-тешик қилиб

юборган. Улар шу қадар кўҳна эдикни, чамаси, уй қурилгаңдан берни уларни алмаштиргаган эдилар.

Холмс бир стулни олди-да, чурқ этмай унга ўтириди. У диққат билан деворларининг паст-баландини кўздан кечирди, хонанинг ҳаммаёғини ўрганиб, энг арзимас нарсаларни ҳам текшириб чиқди. Алоҳа каравот устида осилиб ётган қўнгироқнинг йўғон чилвири унинг эътиборини жалб қилди. Чилвирнинг дастаси шундоққина ёстиқ устига тегиб турарди. Холмс чилвири кўрсатиб:

— Бу қўнгироқ қаерга ўтказилган? — деб сўради.

— Хизматкорининг хонасига.

— Бу бошқа асбобларга қараганда янгироқ кўринади.

— Ҳа, атиги икки-уч йил олдин ўтказилган.

— Чамаси, буни опангиз илтимос қилган бўлса керак?

— Йўқ, у сира бундан фойдаланмаган. Ҳамма юмушни ҳамиша ўзимиз бажаардик.

— Дарвоқе, бу ерда у ортиқча матах. Афв этасиз, мен сизни бир оз тутиб қоламан: полни яхшилаб кўздан кечирсан деган ниятим бор.

Холмс лупани ушлаб, ҳар бир ёриқни диққат билан кўздан кечириб, пол устида олдинга-орқага эмаклаб бориб кела бошлади. Девордаги панелларни ҳам у ғоят синчиклаб текшириди. Кейин каравот олдига келиб, ҳафсала билан уни ва деворни кўздан кечириб чиқди-да, қўнгироқнинг чилвирини тортиб кўрди.

— Ийе, бу ёлғондака қўнгироқ экан-ку!

— У жарангламайдими?

— Ҳатто симга уланмаган ҳам. Қизиқ! Кўряпсизми, у ҳаво кирадиган туйнук тепасидаги илмоққа боғлаб қўйилибди.

— Фалати-ку! Буни пайқамабман ҳам.

— Жуда ҳам фалати... — деб ғудранди Холмс, чилвирни тортиб. — Бу хонада кўпгина нарсалар одамнинг диққатини ўзига жалб қиляпти... Масалан, туйнукни осонгина ташқарига очса бўларкан, қурувчининг калтабинлигини қарангки, уни қўшни хонага очибди.

— Бу ҳам яқинда қилинган,— деб жавоб берди Эллен.

— Қўнгироқ билан деярли бир вақтда қилинган,— деди Холмс.

— Ҳа, ўша пайтда бу ерда баъзи нарсаларни тузатган эдилар.

— Тузатишлари кўп қиёмат-ку: қўнгироқлари чалин-

майди, туйнуклари эса ҳавони янгиламайди. Ижозат этсангиз, мисс Стонер, бошқа хоналарни ҳам текшириб кўрсак.

Гримсби Ройлоттнинг хонаси ўгай қизиникидан катта, лекин ўшандай оддий жиҳозланган эди. Хонага кирганимизда даставвал кўзимизга ташланган нарсалар шулар бўлди: сафар каравоти, аксари техникага онд китоблар қўйилган чоғроқ ёғоч раф, каравот ёнига қўйилган курси, девор ёнидаги тўқима стул, тўгарак стол ва катта пўлат сандиқ. Холмс ҳар бир буюмни зўр қизиқиш билан текшириб, хона ичидаги оҳиста юра бошлади. У пўлат сандиқни уриб қўйиб, сўради.

— Бу ерда нима бор?

— Ҳар хил қоғозлар, ҳужжатлар.

— Оҳ-ҳо! Бундан чиқди, бу сандиқни очиб кўрган экансиз-да?

— Бундан бир неча йил аввал, бир кўзим тушган эди. Ҳалиям эсимда, унда бир тўп қоғоз бор эди.

— Ишқилиб бунда мушук йўқми?

— Йўқ. Гапингиз жуда қизиқ-а!

— Мана бунга бир қаранг-чи!

Холмс шунни деб сандиқ устидан сут солинган кичкина идиш олди.

— Йўқ, биз мушук асрамаймиз. Лекин ҳовлимизда қоплон билан павиан бор.

— Қоплон — катта мушук холос, имоним комилки, бу кичкина идишдаги сут унинг нафсини қолдиролмайди. Қидирган нарсам шу эди, энди қалаванинг учи топилди.

Холмс стул олдига чўйка тушиб ўтириладиган жойини ғоятда диққат билан кўздан кечира бошлади. У ўрнидан туриб, лупани чўнтағига солиб қўяр экан шундай деди:

— Раҳмат сизга, масала равшан. А-а, мана жуда аломат нарса!

Итларни ўргатиш учун ишлатиладиган кичикроқ қамчи ушинг диққатини жалб қилди. У каравоттнинг оёғига илиб қўйилган, учи сиртмоқ қилинганди эди.

— Бунга нима дейсиз, Уотсон?

— Менингча, бу оддий бир қамчи. Нима сабабдан учи сиртмоқ қилинганига ақлим етмай турибди.

— Унчалик оддий эмас бу... Эҳ, ҳунёда ёвузлик шунча кўп-а, ҳаммасидан ҳам ёвуз ишни ақлли одам қилгани ёмон!. Xўп, мисс, муродим ҳосил бўлди, керакли барча нарсаларни билиб олдим. Энди ижозат этсангиз, майсазорда бирпас айлансанак.

Холмсни мен ҳеч вақт бундай қовоғи солинган ва хомуш ҳолда кўрмаган эдим. Хийла вақт биз чурқ этмай олдинга-орқага бориб келиб турдик. Холмс хаёл суришдан тўхтагуничча на мен, на мисс Стонер унинг хаёлини бўлмадик.

— Энг муҳими шуки, мисс Стонер,— деди у,— ме-нинг айтгайларимга жуда аниқ амал қиласиз.

— Нима десангиз ҳаммасини бажону дил қила-ман.

— Бу жуда оғир гап, бунда тараддулга ўрип бўлмас-лиги керак. Ҳаётингиз измимдан чиқмаслигинги зга боғ-лиқ.

— Бутун ихтиёрим сизда.

— Биринчидан, биз иккимиз — дўстим билан мен, ке-часи сизнинг хонангизда қолишимиз лозим.

Мисс Стонер билан мен унга таажжубланиб қарадик.

— Шундай қилмасак бўлмайди. Сизга ҳаммасини ту-шунтириб бераман. Анави томондаги бино нима, қишлоқ меҳмонхонасими?

— Ҳа, «Тож» меҳмонхонаси.

— Жуда соз. Ўша ердан сизнинг деразаларингиз кўришадими?

— Жуда яхши кўринади.

— Үгай отангиз қайтганда, унга бошим оғрияпти деб баҳона кўрсатингу хонангизга кириб эшикни қулфлаб олинг. Кейин, у ётгани хонасига кириб кетганини эшит-ганингизда, деразангизни қопқоғини очинг-да, лўқидон-ни кўтариб, деразага чироқ ёқиб қўйинг, бу чироқ биз-ларга сигнал бўлади. Шундан сўнг кўнглингиз тилаган нарсани олиб илгариги хонангизга чиқиб кетинг. Ишона-манки, ремонт қилинаётган бўлса ҳам, у ерда бир кеча туиаб қола оларсиз.

— Шубҳасиз.

— Қолган ишларни бизга қўйиб беринг.

— Хўш, сизлар нима қилмоқчисизлар ўзи?

— Биз кечами сизнинг хонангизда ўтказиб, сизни қўр-қитган товушнинг нималигини аниқламоқчимиз.

Мисс Стонер дўстимнинг енгидан оҳиста ушлаб шун-дай деди:

— Фаҳмимча, мистер Холмс, бир холосага келган кў-ринасиз.

— Эҳтимол шундайдир.

— Ундаи бўлса, барча азиз-авлиёлар ҳурмати, ай-тиңг-чи, опам нимадан ўлибди?

— Мен аниқ далиллар йиғиш ниятидаман.

— Бўлмаса, менга шуни айтинг-чи, мен опаминг юраги ёрилиб ўлди, деб қилган фаразим тўғрими?

— Йўқ, нотўгри, менимча, унинг ўлимига бошқа муҳимроқ нарса сабаб бўлган... Энди, мисс Стонер, сиз билан ажралишамиз, чунки мистер Ройлотт қайтиб келиб, бизни кўриб қолса, шунча йўлдан овора бўлиб келганимиз беҳуда бўлади. Хайр! Дадил бўлинг, мен айтган нарсаларни аниқ бажо келтиринг, кўнглингиз тўқ бўлсин, сизга таҳдид қилаётган хавф-хатарни тезда даф қиламиз.

Шерлок Холмс билан мен «Тож» меҳмонхонасидаи осонгина жой олдик. Бизнинг номер юқори қаватда эди, деразамиздан боғнинг дарвозаси ва Ройлотт уйининг одам турадиган қисми кўриниб турарди. Кечки гиравширада биз доктор Ройлотт фойтунда ўтиб кетаётганини кўриб қолдик, фойтуни ҳайдаб келаётган чиллакдек бола олдида унинг баҳайбат гавдаси тепадек бўлиб кўринарди. Бола зил-замбилдек дарвозани ҳадеганда очолмай роса урипди, биз докторнинг унга ўшқирганини эшитиб, қаҳр-ғазаб билан унинг тумшуғи олдида муштини ўйнатганини кўриб турдик. Фойтуни дарвозадан ичкари кириб кетди, орадан хийла вақт ўтгач, хоналардан бирида ёқилган чироқ нури дарахтлар орасидан липиллаб кўрина бошлади.

Биз чироқ ёқмай, қоронғида ўтирардик.

— Очигини айтсан, бугун кечаси сизни олиб борсам-микин-пўқмикин деб ҳайрон бўлиб турибман!— деди Холмс.— Жуда хавфли ишга қўл урибмиз.

— Сизга фойдам тегадими ўзи?

— Жуда катта фойдангиз тегиши мумкин.

— Ундаи бўлса, албатта бораман.

— Раҳмат.

— Хавф-хатар тўғрисида гапиряпсиз. Чамаси, сиз у хоналарда мен кўрмаган баъзи нарсаларни кўрганга ўхшайсиз.

— Йўқ, сиз нимани кўрган бўлсангиз мен ҳам фақат ўшани кўрдим, лекин мен бундан бошқача хулосалар чиқардим.

— Мен хонада қўнгироқнинг чилвиридан бошқа гайритабиий нарсани кўрмадим, лекин ростини айтсан, бундай қўнгироқнинг нима кераги борлигига ақлим етмаянти.

— Туйнукка эътибор қилдингизми?

— Ҳа, лекин, менимча, икки хона ўртасидаги бу туйнукнинг ҳеч қандай аҳамияти йўқ бўлса керак. У шун-

дай торки, ундан ҳатто сичқоннинг ўтиши ҳам маҳол.

— Шундай туйнук борлигини Сток-Моренга келиши миздан олдиноқ билгандим.

— Йўғ-е!

— Рост, билгандим. Эсингиздами, мисс Стонер опам доктор Роілott сигарасининг ҳидидан қочиб чиқди деганди. Бу икки хона орасида туйнук борлигини кўрсатарди, лекин у жуда ҳам тор экан, бўлмаса терговчи хонани текширганда уни кўрган бўларди. Шунда мен у ерда туйнук бор деган қарорга келган эдим.

— Лекин туйнуда қандай хавф-хатар бор?

— Қаранг-а, қандай ғалати ўхшащлик: каравот устидан туйнук очиб, чилвир ўтказадилар, каравотда ётган хоним эса вафот этади. Бу сизни ажаблантирмайдими?

— Мен шу вақтга қадар буларни бир-бирига боғлай олмаяпман.

— Каравотда сиз ҳеч нарсани пайқадингизми?

— Йўқ.

— У полга қоқиб қўйилган. Каравот полга маҳкамаб қўйилганини илгари ҳеч кўрганмисиз?

— Ростини айтсам кўрмаганман.

— Хоним каравотини ҳеч қаёққа суролмаган, каравот доим туйнук билан чилвирнинг тагида турган. Кўнғироқ чалинмагани учун уни тўғридан-тўғри чилвир деявериш керак.

— Холмс!— деб қичқириб юбордим мен.—Сизга очиқ-ойдин бўлган нарса менга сал-пал аён бўлаётиди. Пухта ўйланган даҳшатли жиноятининг олдини олишга жуда ҳам вақтида келибмиз.

— Ҳа, бу даҳшатли жиноят пухта ўйланган. Мабодо жиноятни врач қилса, у ҳар қандай жиноятчидан хавф-лироқ бўлади. Унинг асаби мустаҳкам, билими зўр... Бу одам жуда қув, лекин Уотсон, имоним комилки, биз уни тумшуғидан илинтирамиз. Бугун кечаси бошимиздан жуда қўрқинчли воқеаларни кечиришга тўғри келади, шунинг учун, келинг, шу қолган вақт ичидан бамайлихотир трубкаларимизни чекиб, қизиқ нарсалар тўғрисида гаплашамиз.

Соат тўққизларда дараҳтлар орасидан кўриниб турган чироқ нури сўнди-ю, қўргон зулмат қўйнига ғарқ бўлди.

Шу алпозда икки соат ўтди, соат роппа-роса ўн бирда деразамизнинг тўғрисида ёлғиз чироқнинг ёруғ нури шуъла соча бошлади.

Холмс иргиб ўрнидан туриб:

— Бизга сигнал беряпти. Чироқ ўртадаги хонада ён-япти,— деди.

Холмс чиқиб кетаётіб, меҳмонхона әгасига, биз бир танишимизниңига меҳмонға кетяпмиз, тунаң қолишимиз ҳам мүмкін, деб айтіб қўйди. Бир дақиқадан кейин қопқоронғи йўлга чиқдик. Сарин шабада юзимизга уриб турар, сариқ нур эса зим-зиё кечада милтиллаб бизга йўл кўрсатар эди.

Қўрғонга осонгина кириб олдик, чунки эски таҳта де-вор жуда кўп жойда бузилиб-ағдарилиб кетган эди. Биз дараҳтлар орасидан юриб майсазорга етдик-да, ундан ўтиб, энди деразадан ошмоқчи бўлиб турган эдик, бандо-гоҳ бадбуруш болага ўхшаш аллақандай бир маҳлук дафна буталари орасидан ўқдек отилиб чиқди-ю, ўт устиста биланглаб чопиб, кўз очиб юмгунча майсазордан ўтди ва қоронғилик ичига кириб фойиб бўлди.

— Ё раббий!— деб шивирладим мен.— Кўрдингизми?

Аввалига Холмс ҳам мендек қўрқиб кетди. Қўлимдан чангallлаб олиб, қисқичда қисгандек қисди. Кейин оҳис-та бир кулиб қўйди-да, аранг эшишиладиган қилиб ғудранди.

— Ўхшатмай учратмас! Павиан-ку бу.

Мен докторнинг эрқатойларини унутиб қўйған эдим. Ҳар дамда устимизга сапчиши мүмкін бўлган қоплончи! Очифини айтсам, Холмсдан ибрат олиб, ботинкамни ечиб ташлаб, деразадан ошиб, ётоқقا тушганимда ўзими-ни анча яхши ҳис қилдим. Дўстим товуш чиқармай де-раза қопқоғини ёпди-да, чироқни стол устига олиб қўйди ва хонага тез бир кўз югуртириб чиқди. Бу ерда ҳамма нарса кундузгидек эди. У менга яқин келди-да, қўлини карнай қилиб шивирлади:

— Тиқ этган товуш ҳам бошимизга етади.

Мен бош ирғатдим.

— Чироқ ёқмасдан ўтиришимиз керак. Туйнукдан чироқни кўриб қолиши мүмкін.

Мен яна бошимни қимирлатиб қўйдим.

— Ухлаб қолманг, ҳаётингиз шунга боғлиқ. Тўппончани таҳт қилиб, ушлаб туринг. Мен каравотнинг чети-га ўтираман, сиз стулга ўтирасиз.

Мен тўппончани олиб, столнинг бурчагига қўйдим. Холмс узун, ингичка таёқ олиб келган эди, уни бир қути гугурт ва шам қолдиги билан бирга ёнига, каравот устига қўйди-да, чироқни пуллаб ўчирди. Биз зим-зиё қоронғиликда қолдик.

Мижжа қоқмай ўтказган бу тунни бир умр унутмасам керак! Қулоғимга тиқ этган товуш эшилмас, ҳатто дўстимнинг нафас олишини ҳам эшилмасдим, ваҳоланки у икки қадам нарида худди мендек кўзини юммай, қулоғини динг қилиб ўтирганини билардим. Дераза қопқоқларидан милт этган нур тушмас, биз қоп-қоронғи зулматда ўтирадик. Аҳён-аҳёnda ташқаридан тунги қушнинг қийқиргани эшилларди. Бир маҳал шундоққина деразамизнинг тагида алланарса мушукка ўхшаб чўзиб ирлаб қўйди, қоплон чиндан ҳам дориломон юрганга ўхшарди. Узоқда черковнинг соати ҳар чорак соатда бонг уриб туарди. Ҳар чорак соат бизга узун йилдек туюларди! Соат ўн иккига, бирга, иккига, учга бонг урса ҳамки, биз юз берини муқаррар бир нарсани кутиб чурқ этмай ўтирап эдик. Дафъатан туйнук олдида чироқ нури липиллаб кетди-ю, дарҳол сўнди. Лекин шу заҳоти ёқилган ёғ билан қизиган темирнинг ўткир ҳиди димоғимизга урилди — қўшин хонада аллаким махфий фонаръ ёқди. Мен бир нарсанинг ғижирлаганини эшилдим, кейин яна ҳаммаёқ сув қўйгандек жимиб қолди, фақат бояги ҳид янада кучайди. Мен ярим соатча диққат билан қоронғиликка тикилиб ўтиредим. Қўққисдан аллақандай майин, оҳиста товуш эшиллди, гўё қозон устидан буғ кўкка ўрагандай бўлди. Холмс бу товушни эшитиб каравотдан дик этиб турди-ю, гугурт чақиб, таёқни қўлига олди ва жонжажди билан чилвирни ура бошлади.

— Уни кўряпсизми, Уотсон? — деб ҳайқирди у. — Кўрятпсизми?

Лекин мен ҳеч нарса кўрмадим. Холмс гугурт чақаётгандা мен оҳиста ҳуштак товушини аниқ эшилдим, лекин лов этиб ёнган гугурт чарчаган кўзимни қамаштириб юборди-ю, ҳеч нарсани кўра олмадим. Холмс нима сабабдан зўр бериб чилвирни таёқ билан ураётганига тушунмадим. Лекин дўстимнинг бўздек оқариб кетган башарасида даҳшат ва нафрат аломатларини кўриб турардим.

Холмс чилвирни уришдан тўхтади-да, туйнукка тикилиб туриб қолди, шу пайт тунги сукунатни шундай даҳшатли бир чинқириқ буздики, мен бундай чинқириқни умрим бино бўлиб эшитмаганман. Бу бўғиқ чинқириқда алам, қўрқув, ғазаб оҳанглари бор бўлиб, у тобора авжига минарди.

Кейин одамларнинг айтишича, бу чинқириқ бутун қишлоқнигина эмас, чет ёқадаги бир руҳонийнинг уйида ухлаб ётган одамларни ҳам уйғотиб юборибди. Фарёд

тиниб, сукунат чўккунча биз даҳшатга тушиб бир-бири мизга қараб турдик.

Мен энтикиб:

— Бу нимаси? — деб ёрадим.

— Бу шуни англатадики, бало даф қилинди,— деди Холмс.— Шундай бўлгани ҳам дуруст. Тўппоғчани олинг, доктор Ройлоттнинг хонаси га чиқамиз.

Холмснинг чеҳраси қаҳрли эди. У чироқни ёқди-да, йўлакдан юриб кетди. Доктор турадиган хона эшигини икки марта тақиллатган эди, ҳеч ким жавоб бермади. Шундан кейин у эшикни ўзи очиб ичкари кирди. Мен ўқ-лоғлиқ тўппончани ушлаб унинг орқасидан кирдим.

Кўзимиз олдида гаройиб маизара намоён бўлди. Стол устидаги маҳфий фонаръ эшиги қия очиқ пўлат сандиққа ўзининг ёп-ёруғ нурини сочиб турарди. Стол ёнидаги тўқима стулда узун сурранг халат кийган доктор Гrimсби Ройлотт ўтиради, халати этаги остидан тўпифи кўриниб турарди. Оёғида туркча қизил кавуш бор эди. Қундузи хонада биз кўрган қамчи унинг тиззасида ётарди. У иягина осмонга кўтариб, бақрайиб шифтга тикилганича ўтиради; унинг кўзларида даҳшат, ғазаб ифодалари қотиб қолган эди. Аллақандай ғайритабии, жигарранг холли сариқ лента унинг бошига ўралиб олган эди. Хонага кирганимизда, доктор қимир этмади, овоз чиқармади ҳам.

— Лента! Чипор лента! — деб шивирлади Холмс.

Мен олдинга бир қадам ташладим. Докторнинг бошига ўралиб олган ғалати нарса шу заҳоти қимиrlади-ю, Гrimсби Ройлоттнинг соchlари орасидан даҳшатли илон ясси бошини кўтарди.

— Тўқай илони! — деб қичқириб юборди Холмс.— Ҳиндистоннинг энг заҳарли илони бу, чақса ўлдирмай қўймайди! Доктор илон чаққандан кейин ўн секунд ўтар-ўтмас адо бўлган. «Кимки бировга чоҳ қазиса, ўзи йиқилади». Бу газандани иннига қамаймиз-да, мисс Стонерни тинчроқ жойга юборамиз, кейин юз берган ҳодисани полицияга хабар қиласиз.

Холмс тез бир ҳаракат билан марҳумнинг тиззасидан қамчини олиб, сиртмоқли учини илоннинг бўйнига солди ва уни докторнинг бошидан ажратиб олди, кейин қўлини чўзганча, пўлат сандиқ олдига келди-да, илонни сандиқ ичига отиб юбориб, қарсиллатиб эшигини ёпди.

Стокморенлик Гrimсби Ройлотт ўлимининг ҳақиқий тафсилоти шундай. Лекин мен қайгули хабарни ўтакаси ёрилган қизга қандай билдирганимизни, уни тонгги поездда Херроуга, холасиникига жўнатиб юборганимиз-

ни, тўпори полициячилар текшириб кўриб, доктор ўзининг эрмаги — заҳарли илон билан ўйнашаётуб, эҳтиётсизлиги орқасида ҳалок бўлган деган хуросага келганини муфассал гапириб ўтирмайман. Қолган гапларни Шерлок Холмс эртасига уйимизга қайтиб келаётганимизда гапириб берди.

— Бошда мен, дўстим Уотсон, мутлақо нотўғри хуросага келган эдим,— деди у.— Бу хато далилларга таяниш қанчалик хавфли эканини кўрсатади. Лўилиларнинг борлиги ва шўрли қиз айтган «банда»¹ сўзи мени адатирди, нотўғри хуроса чиқаришимга сабабчи бўлди. Лекин хонага эшик ёки деразадан киришнинг иложи йўқлигини кўриб, бу хонада истиқомат қилган одамга хавф у томондан таҳдид қилмаслигини тушунганимдан кейин хато қилганимни дарҳол англадим. Сизга айтганимдек, менинг эътиборимни дарҳол туйнук билан каравот устида осилиб турган чилвир ўзига жалб қилди. Ҳаёлимга шу заҳоти илон тўғрисидаги фикр келди, доктор Ҳиндистондан келтирилган ҳар хил жониворларга ҳавасманд эканини билганим учун калаванинг учни топганимга ишондим. Химик анализ билан аниқлаб бўлмайдиган заҳардан ўз мақсади йўлида фойдаланиш шарқда узоқ вақт яшаган худди унингдек айёр, бераҳм жиноятчинингина миясига келиши мумкин. Заҳар ишни бирпасда бир ёқлик қилишини билгани учун ҳам доктор ундан фойдаланган. Илоннинг тиши қолдирган иккита кўз илғамас доғни пайқаш учун терговчининг кўзи жуда ҳам ўткир бўлиши керак. Кейин мен ҳуштакни эсладим. Эрталаб кўриб қолмасинлар деб доктор ҳуштак чалиб, илонни чақириб олган. Чамаси, у сут бериб, ўз олдига қайтиб келишга ўргатган. Илонни у кечаси ҳамма уйқуга кетганда туйнукдан қўйиб юборган, илон чилвирдан ўрмалаб бориб, каравотга тушишини у жуда яхши билган. Қиз эртами-кечми, ахир бир кун бу қора ниятнинг қурбони бўлиши керак эди, илон уни бугун чақмаса, бир ҳафтадан кейин чақарди. Мен бу хуросага доктор Ройлоттининг хонасини кириб кўрмасдан олдин келган эдим. Стулининг ўтириладиган жойини текширганимдан кейин эса, доктор туйнукка бўйи етиши учун стулга чиқиб туришини тушундим. Пўлат сандиқ, сут солинган идиш ва қамчини кўрганимдан кейин эса барча шубҳаларим тарқаб кетди. Мисс Стонер эшитган жаранглаган товуш док-

¹ Инглиз тилида banda сўзи «банда» ва «лента» маъносини билдиради.

тор илон қамаб қўядиган пўлат сандиқ эшиги ёпилгана
чиққан товуш бўлса керак. Хулосаларим тўғри чиққани-
га ишонганимдан кейин нима қилганим ўзингизга маъ-
лум. Илоннинг вишиллашини эшитган заҳотим дарҳол
гугурт чақиб, чилвирдаги илонни таёқ билан ура бош-
ладим.

— Уни орқага, туйнукка қараб ҳайдадингиз...

— Шу тарзда уни әгасига даф қилишга мажбур қил-
дим. Таёқ билан урганимдан илон қаҳрланди, унда илон-
ларга хос адоват уйғонди, шундан кейин дуч келган би-
ринчи одамига ҳамла қилди. Шундай қилиб, доктор
Гримсби Ройлоттинг ўлимига бевосита бўлмаса ҳам,
қисман мен айбдорман, лекин шуни айтишим керакки,
бу айб оғир тош бўлиб юрагимни босиб ётмайди; мени
виждонан қийнамайди.

САРФИШ БАШАРА

Эрта баҳор кунларидан бирида Шерлок Холмс илтиносимни ерда қолдирмай, мен билан бирга боғда сайр қилгани чиқди. Қайраоч шохларида ним яшил илк куртаклар ниш урган, каштанларнинг ёпишқоқ бўртиклари очилиб, беш қиррали илк япроқларга айланмоқда эди. Биз боғ бўйлаб сурункасига икки соат айланиб юрдик, бир-бирига яхши синашта икки одамга хос одатга кўра чурқ этиб оғиз очмадик. Биз Байкер-стритга қайтиб келганимизда салкам беш бўлиб қолган эди.

— Кечирасиз, сэр,— деди хизматкор бола бизга эшик очаркан.— Бир жентльмен келди... У сизни сўради, сэр! Холмс менга таъна билан қараб қўйди.

— Кундузги сайрларнинг оқибати шундай бўлади!— деди у.— Ўша жентльмен кетиб қолдими?

— Ха, сэр.

— Ичкарига кириб, кутиб туратуринг, демадингми?

— Дедим, сэр, у кирди.

— Узоқ кутдими?

— Ярим соатча, сэр. Жуда безовта жентльмен экан,

сэр. Кирганидан кетгунича хонада уёқдан-буёққа юрди, ҳатто депсиниб ҳам қўярди. Мен даҳлиза эдим, сэр, шунинг учун унинг гапираётган-гапирмаётганини эшилмадим. Охири у йўлакка югуриб чиқиб: «Ахир бу одам келадими-йўқми ўзи?»— деб қичқирди. Худди шундай деди, сэр. «Яна бир оз кутиб туринг», дедим. «Майли, кута тураман,— деди у,— аммо бу ерда эмас, очиқ ҳавода, бўлмаса бу ерда нафасим тиқилиб кетаётиди! Ҳадемай қайтиб келаман». Ҳеч бир гапга кўнмади.

— Дуруст, дуруст. Сен қўлингдан келган ҳамма ишни қилибсан,— деди Холмс ва биз хонамизга кирдик.— Лекин бу жуда ўкинарли, Уотсон,— дея давом эттириди сўзини дўстим.— Ишсиз қолиб жуда зерикиб кетдим, у одамнинг сабрсизланганига қараганда иши муҳимга ўхшайди. О! Столдаги мана бу трубка сизники эмас. Буни у қолдириб кетганга ўхшайди. Узун мундштукли қадимий ажойиб брайер, бунақаларини, тамакифурушлар қаҳрабо¹ бандли деб аташади. Қизиқ, бутун Лондон бўйича нечта ҳақиқий қаҳрабо мундштук топилар экан? Баъзи одамлар, агар қаҳрабода қумурсقا бўлса, у чинакам қаҳрабо бўлади, дейдилар. Шунинг учун ҳам қалбаки қаҳрабога қалбаки қумурсقا жойлаш билан шугулланадиган маҳсус саноатчилар пайдо бўлди... Ҳа, бу одам ўзи учун ардоқли бўлгап трубкасини бу ерда унтиб қолдирган экан, демак у қаттиқ хафа.

— Бунинг унга ардоқли эканлигини қаёқдан билдингиз?— деб сўрадим мен.

— Янгиси, менингча, етти ярим шиллинг турса керак. Қўриб турибсизки, трубка икки маротаба тузатилган: аввал мундштукнинг ёғоч қисмини, кейин қаҳрабо қисмини тузатганлар. Иккала марта ҳам трубканни унинг ўзидан қимматроқ турадиган кумуш ҳалқача билан мустаҳкамлаганлар. Уни ғоят ардоқлаган одамгина, ана шу пулга янгисини олиб қўя қолиш ўрнига уни қайта-қайта тузаттиради.

— Яна бирон бошқа гап борми?— деб сўрадим мен, Холмснинг трубканни қўлида ўйнаб, уни ўзига хос ўйчаник билан кўздан кечираётганини кўрарканман.

У трубканни қўлига олди-да, аллақандай суюк ҳақида

¹ Каҳрабо — тош бўлиб қолган дарахт елими; ундан безак ва зеб-зийнат буюмлари ясайдилар. Баъзан қаҳрабо парчасида бир вақтлар ширага ботиб қолган майда ҳашаротни ҳам учратиш мумкин.

лекция ўқиётган анатомия профессорига ўхшаб, уни узун, нозик бармоқлари билан чертди.

— Баъзан ғоятда қизиқ трубкалар учраб қолади,— деди у.— Соат ва ботаника, тасмаларини мустасно қилганды, бошқа ҳеч қандай буюмлар шу қадар ўзларига хос ёрқин хусусиятлари билан кўзга ташланиб турмайди. Бироқ бу трубка зуҳр этажтган шоҳидликлар учча характерли эмас, учча муҳим ҳам эмас. Афтидан, унинг эгаси мушакдор, чапақай, тишлари бутун, боқибемароқ, хийлагина бадавлат одам бўлса керак.

Бу маълумотларнинг ҳаммасини дўстим менга ғоят парвосизлик билан гапиради. Аммо унинг менга кўз қирини ташлаётганини, мулоҳазаларини кузатиб бораётгандар бормаётганимга қаноат ҳосил қилмоқчи бўлаётганини пайқадим.

— Сиз уни, етти шиллинглик трубкаси борлигига асосланибгина бадавлат одам демоқчимисиз?— деб сўрадим.

— Бу Гросвенорнинг омухта тамакиси, бир унцияси саккиз пенс туради,— деб жавоб берди Холмс, трубканни кафтига енгилгина қоқиб.— Бундан икки баробар арzon турадиган ажойиб тамаки чекиши ҳам мумкинлигини айтсан, унинг пул тежашга муҳтож эмаслиги равшан бўлади.

— Бошқа хulosаларингиз-чи?

— Унинг трубкасини чироқ ёки газдан тутатиб оладиган одати бор. Трубканинг бир томондангина анча күйиб қорайиб қолганини кўришингиз мумкин. Гугурт билан тутатилганда бу қадар қораймайди. Одам гугуртни нима учун трубканинг ёнидан тутиши керак? Агар чироқдан тутатилса, бу бошқа гап. Унда трубканинг тамакидони албатта қорайиб қолади. Бу эса фақат ўнг томонидан қорайиб қолган. Бундан шундай хулоса чиқараманки, унинг эгаси—чапақай. Трубкангизни чироқдан тутатиб кўринг-чи. Сиз чапақай бўлмаганингиз учун, табиийки, уни чап томонидан ўтга тутасиз. Албатта, баъзан аксинча бўлиши ҳам мумкин, аммо бу мутлақо тасодиф бўлади. Бу трубканни эса ҳамиша ўнг томондан тутатганлар. Ундан ташқари, мана, у мундштуки қаттиқ тишлайверганидан ейилиб тешилган. Кучли, ғайратли, тишлари бақувват одамгина шундай қилиши мумкин... Янглишмаётган бўлсан зинапоядан қадам товушларини эшитаётиман. Ҳозир биз трубкадан ҳам қизиқроқ нарсани кўздан кечирамиз.

Бир дақиқадан сўнг эшигимиз ланг очилиб, хонага новча бир йигит кириб келди. Эгнида қадди-қоматини

қучиб турган бежиримгина тўқ кулранг костюм. Қўлида соябони кенг қўнғир мовут шляпа. Мен уни ўттиз ёшларда деб тахмин қилишим мумкин эди. Аслида эса, ажаб эмаски, бундан каттароқ бўлса.

— Афв этасиз,— деди у сал хижил бўлиб.— Мен тақиллатишм керак эди. Ҳа, албатта, тақиллатишм керак эди. Аммо мен бир оз хафаман, ҳамма гап шунда!— деганча у сал-пал боши айланаб турган одамдек, пешонасини силаб, стулга ўтири, дейишдан ҳам кўра, ўзини ташлади:

— Назаримда сиз бир-икки кечадан бери ухламаганинг ўхшайсиз,— деди Холмс очиқкўнгиллик билан.— Бу нарса асабни ишдан ҳам, ҳаттоқи ўйин-кулгидан ҳам кўпроқ қақшатади. Рухсатингиз билан сўрасам, сизга биронта ёрдамим тегиши мумкинми?

— Менга сзнинг маслаҳатингиз керак, сэр. Нима қилишимни билмай қолдим, назаримда бутун турмушим барбод бўлгандек.

— Менга детектив консультант сифатида ёрдам бер, демоқчимисиз?

— Бу ўз йўли билан. Аммо, бундан ташқари, мен сизнинг фикрингизни билмоқчи эдим. Сиз кўпни кўрган, турмушинг аччиқ-чучугини тотган оқил одамсиз... Нима қилишим кераклиги тўғрисида йўл кўрсатсангиз деган эдим. О, менга йўл кўрсатишингизни жуда истардим!

У қисқа-қисқа, кескин, узуқ-юлуқ гапирав, назаримда, умуман ғоятда қийналиб гапираётгандек, дилида бор гапини изҳор қилмаслик истагини аранг тийиб тургандек эди.

— Бу жуда нозик масала,— деди у.— Ҳеч ким ўзининг оилавий ишларини бегона одамга гапиришни хуш кўрмайди. Умринг бино бўлиб кўрмаган икки одам билан хотининг ўртасидаги муносабатни муҳокама қилиш — бу жуда даҳшатли нарса. Ҳа, бу даҳшат! Аммо ниҷоқ бориб устихонимга тақалди, яхши бир маслаҳатга муҳтож бўлиб қолдим.

— Қимматли мистер Грант Монро...— дея гап бошлиди Холмс.

Мижозимиз стулдан сапчиб туриб кетди.

— Ия!— деб қичқириб юборди у.— Сиз менинг отими биласизми?

— Сиз ўзингизнинг кимлигингизни хуфия тутмоқчи бўлсангиз,— деди Холмс жилмайиб,— менинг отингизни шляпангизнинг астарига ёзмаслигингизни ёки ақалли гаплашаётганингизда ундаги ёзувни суҳбатдошингиз-

нинг кўзи тушмайдиган ҳолда ушлаб туришингизни маслаҳат берардим. Шу нарсани айтмоқчи эдимки, дўстим билан мен бу хонада кўпгина фаройиб сирларни эшигтанмиз, кўпгина безовта кўнгилларга таскин бағишилаш баҳтига муяссар бўлганимиз. Аминманки, бу гал ҳам шунга мушарраф бўламиз. Башартики ошиқишимиз зарур бўлиб қолса, менга ҳамма фактларни дарҳол айтиб беришингизни илтимос қиласдим.

Меҳмонимиз яна қўли билан пешонасини силади, унинг гап бошлиши нақадар қийин бўлаётганини пайқаш мумкин: юзининг ҳар бир имоси, ҳар бир ҳаракати бу одамнинг писмиқ, босиқ, мағур, ўз жароҳатларини аён-ошкор кўрсатишдан кўра ҳам уни яширишга мойил одам эканлигини сездириб турар эди. Аммо у бирдан, ҳар қандай андишани бир четга улоқтириб ташлагандек, муштини қаҳр билан силтаб, гапира кетди.

— Фактлар шулардан иборат, мистер Холмс,— деди у.— Ўйланганимга уч йил бўлган. Шу вақтгача хотиним ҳам, мен ҳам бир-бирилизни жуда севардик, ғоят баҳтиёр эдик. Биз бир-бирилиздан ҳеч нарсани — на ўй-хаёлларимизни-ю, на хатти-ҳаракатларимизни яширадик. Аммо — ўтган душанбадан бери — орамизда бирдан қандайдир тўсиқ пайдо бўлди. Хотинимнинг ўй-хаёлларида, ҳаётида менга номаълум бўлган бир нарса пайдо бўлиб қолди. Энди хотинимнинг сирини кўчада ўтиб кетаётib мени тасодифан туртиб юборган хотиннинг сирини билганимчалик ҳам билмайман. Биз бир-бирилизга бегона бўлиб қолдик, мен шунинг сабабини билмоқчи эдим... ўёғини айтишдан олдин, мистер Холмс, динқ-қатингизни масаланинг бир жиҳатига қаратмоқчи эдим. Эффи мени севади, бунга шубҳаланмасангиз ҳам бўлади. У мени чин қалбидан севади, ҳеч қачон ҳозиргичалик севган эмас. Мен буни биламан. Буни ҳис қилиб турибман. Бу борада баҳслашмоқчи эмасман. Эркак кишида хотин киши учун севишига комил ишонч бўлиши мумкин-ку ахир! Аммо бизнинг орамизга сир тушиб, ола солди, агар у очилмаса бизнинг илгариги алоқаларимиз ўрнига қайтиб келмайди.

— Мумкин бўлса, менга фактларни айтиб берсангиз, мистер Монро,— деди Холмс бир оз сабрсизланиб.

— Мен сизга Эффи тўғрисида билганиларимни айтиб бераман... Мен Эффи билан илк дафъа учрашганимда у бева эди, зотан жуда ёш жувон эди. У эндигина йигирма бешга кирган эди. Уни миссис Хиброн деб аташарди. Жуда ёшлигига Америкага жўнаб кетиб, Атланта шаҳ-

рида яшаркан. У ерда мижозлари жуда кўп Хиброн деган адвокатга тегибди. Улар бола кўришибди, аммо қора безгак эпидемияси бошланиб, эри ҳам, боласи ҳам ўлибди. Мен Хиброннинг вафоти ҳақидаги гувоҳномани кўрганиман. Ана шу бахтсизликлар туфайли у Американи қаттиқ ёмон кўриб қолиб, уёқдан қайтиб келган, тул холаси билан Миддлескдаги Пиннер деган жойда яшай бошлаган. Мен шуни эслатиб ўтишим керакки, эри ўлгач, унга дурустгина мерос, тахминан тўрт ярим минг фунт пул қолгайн, улардан етти процент даромад олиб туаркан. Мен Эффини учратганимда унинг Пиннерда яшаётганига эндигина ярим йил бўлган экан. Биз бир-бirimizni севиб қолдик, бир неча ҳафтадан кейин қовушдик.

Мен ўзим ачитқифурӯшман. Бир йиллик даромадим етти юз-саккиз юз фунтга боради. Шундай қилиб биз анчагина маъмур бўлиб қолдик. Иилига саксон фунт бадалига Норберидан яхшигина бир боғни ижарага олдик. Бу жой шаҳар чеккагинасида жойлашган бўлса-да, қишлоқдан деярли фарқ қилмасди. Боғимиздан сал юқорироқда иккита уй билан меҳмонхона, даланинг нариги томонида, четроқда — бизга рўпарама-рўпара коттек жойлашган. Станцияга олиб борадиган йўлнинг ўртасига етгунча бундан бошқа ҳеч бир бино йўқ.

Куз ва қиш ойларида мен кўпинча иш билан шаҳарда юраман, аммо ёзда камроқ банд бўламан. Биз шаҳар ташқарисидаги уйимиизда кўнгилдагидеккина баҳтиёр турмуш кечириб туардик. Шу лаънати воқеагача турмушимизга ҳеч нарса доғ солмаган эди...

Сизга шуни айтишим керакки, турмуш қурганимиздан кейин, хотиним бор бойлигини менга топширди — қарши туришимга ҳам қарамади, чунки, ишларим юришмай қолган тақдирда мен унинг пулларидан фойдаланишга жуда ҳам қийналардим. Бироқ у сўзини ўтказмай қўймади. Бирдан, тахминан олти ҳафта муқаддам у менга шундай деб қолди:

«Жек, сиз менинг пулларимни олаётганингизда, хоҳлаган вақтингизда керагича олишингиз мумкин, деган эдингиз».

«Албатта,— деб жавоб бердим мен.— Бу пуллар сизники».

«Хўп бўлмаса,— деди у,— Менга юз фунт керак».

Мен бир оз таажжубландим, аммо янги кўйлак ёнини шунга ўшаган бирон нарсага керакдир-да, деб ўйладим.

«Нимага керак бўлиб қолди?»— деб сўрадим мен.

«О,— деб жавоб берди у саросимага тушнаб,— сиз банкирингизгина бўламан, деган эдингиз-ку, банкирлар бўлса ҳеч қачон ҳеч нарсанн сурнштирмайди, буни биласиз-ку».

«Агар пул сизга дарҳақиқат керак бўлса, уни оласиз».

«Ҳа, албатта, пул жуда керак».

«Нима учун кераклигини айтмайсизми?»

«Кейинроқ айттарман, Жек, ҳозир эмас».

Мен шу жавобга қаноат қилишга мажбур бўлдим, зотан ўшангача у мендан ҳеч нарсанн яширмас эди. Мен унга чекни бериб, бу суҳбатимизни хәёлимдан чиқариб юбордим. Эҳтимол кейин содир бўлган нарсаларга бу ҳодисанинг ҳеч қандай алоқаси ҳам йўқдир-у, ҳар қалай, уни эслатиб ўтишилаззур.

Сизга ҳозиргина айтганимдек, уйнимизнинг яқинида коттеж бор. Орамизни дала ажратиб туради, аммо коттежга бориш учун йўлдан ўтиб, кейин сўқмоққа бурилиши керак. Худди коттежнинг орқасида кичкина арчазор бор, мен у ерда сайр қилишини жуда ёқтирадим, чунки умуман дараҳтларни яхши кўраман. Афсуски, саккиз ойдан бери коттежда ҳеч ким яшамас, ҳар томондан ўрмалаб чиққан шилви билан қуршалган, эски усулдаги пешайвонли, иккни қаватли шинамгина уйнинг шунча вақтдан бери бўш ётганига туриб-туриб ачинардим. Кўпинча бу уй қаршисида тўхтаб қолиб, унинг қандай шинамгина кўргонча бўлиши мумкинлигини ўйлардим.

Утган душанба, кечқурун сайр қилиб юрсам, йўлга бўш фургон чиқиб қолди, зинапоя олдидаги ўтлоқда эса бир уюм гилам билан ҳар хил буюмлар ётибди. Аниқ билдимки, коттежни ниҳоят ижарага берганлар. Мен ўтиб кетмоқчи ҳам эдим-у, аммо тўхтаб қолдим, таомилга кўра бекорчиликдан томоша қилиб, бизга қўшини уйда қандай одамлар яшар экан, деб ўйлай бошладим. Уйга қараб турарканман, туйқусдан юқори деразалардан биррида мени кузатаётган одамнинг башарасини кўриб қолдим. Бу башарада диққатга лойиқ нима бор эканлигини билмайман-у, мистер Холмс, аммо этим сесканиб жимирилашиб кетди. Узоқдан яхшилаб илғаб олмаган бўлсам ҳам, у кўзимга аллақандай ғайритабиий, ғайриинсоний бўлиб кўринди. Шу таассурот блан яқинроқ бориб, мени ким кузатаётганини аниқламоқчи бўлдим. Аммо шу дақиқадаёқ у одамни орқасига, хонанинг қоронги бир жойига тортиб олганларидек, башара тўсатдан фойнб бўлди. Мен нима бўлганини пайқашга тиришиб беш минутча

туриб қолдим. Бу эркак кишининг башарасимиidi ёки хотин кишининг башарасимиidi, унисини айтольмайман. Жуда узоқда турган эдим. Мени ҳаммадан ҳам унинг мурданикidek кўкиш-сарғиш туси ҳайратга солди. Бақрайган караҳт бу башара ўзининг файритабийлиги билан жиркантиради. Мен шу қадар ташвишланиб қолдимки, янги қўшниларимиз ҳақида муфассалроқ тасаввурга эга бўлишга қарор қилдим. Зинапоядан чиқиб бориб, эшикни тақиллатдим. Эшикни афт-ангари ёқимсиз, бадбашара, новча бир хотин шу заҳотиёқ очди.

«Нима дейсиз?»— деб сўради у кескин шотландча талаффуз билан.

«Мен сизнинг қўшнингиз бўламан, ҳов анави ерда яшайман,— дедим уйим томонга имо қилиб,— назаримда эндигина кўчиб келганга ўхтайсизлар. Сизга бирон ёрдамим тегмасмикан?»

«Керак бўлсангиз — чақирамиз»,— деди-да, у эшикни тарақлатиб ёпди.

Бу қўпол жавобдан аччиғим чиқиб, уйга қараб кетдим. Бутун кеч давомида, ҳарчанд бошқа нарса тўғрисида ўйлашга тиришсам ҳам, фикри-хаёлим деразада кўринган башара билан ҳалиги шаддод хотинга қайта-верди. Хотинимга ҳеч нарса демасликка қарор қилдим: у асабий аёл, унар-унмасга хафа бўлаверади, хунук таассуратларим билан уни ташвишлантиришимнинг ҳожати йўқ, деб ўйладим. Ётаётганимда, ган орасида коттежга одам кўчиб келганлигини айтдим, холос. У ҳеч нарса деб жавоб бермади.

Одатда мен қаттиқ ухлайман. Оилада кечаси мени уйғотиш амримаҳол деб ҳисоблашади, бу нарса бизнинг доимий ҳазил-мутойибаларимизга сабаб бўлади. Аммо ўша куни кечаси, эҳтимолки, кўрганларимдан бир оз ҳаяжонланганимдан бўлса керақ, одатдагидан кўра сергакроқ ухладим. Кўзим уйқуда экан, атрофимда бир нарса бўлаётгандек туюлди. Нима бўлаётганини аста-секин англай бошладим, хотиним ўрнидан турди, ёпинчиғи билан шляпачасини кийди. Мен уйқули кўзим билан ранжиганим ёки таажжуланганини айтмоқчи эдим, аммо кўзимни хиёл очарканман, унинг шам ёритган юзини кўриб ҳайратдан лол бўлиб қолдим. Чехрасида бундай ифодани ҳеч қачон кўрган эмасдим. Буни тасаввуримга ҳам келтирмаган эдим. Ранги мурдадек оқариб кетган, энтиқиб-энтиқиб нафас олар эди. Ёпинчинининг тугмасини қадаркан, уни уйғотиб юбормадиммикан, дегандек каратвотга ўғринча назар ташлаб қўярди. Кейин, мени ух-

лаб ётибди, деб ўйлаб, хонадан секингина чиқиб кетди. Бир лаҳзадан кейин ташқари эшикнинг аста ғижирлаганини эшитдим. Туриб ўтиридим-да, ростдан уйғонган-уйғонмаганилигимни билиш учун каравотнинг суюнчиғини уриб кўрдим, кейин ёстиқнинг тагидан соатимни олдим. Соат уч эди. Шундай бир бемаҳал пайтда хотинимнинг қишлоқ йўлида нима иши бор экан?

Мен бирон жавоб топишга уриниб бош қотирганча йигирма минутча ўтиридим. Ўйлаганим сайн бу нарса тобора чигал ва сирли бўлиб туюларди. Ҳамон бус-бутун саросимада эканман, ташқари эшик яна сассизгина очилиб, зинапоядан хотинимнинг оёқ товушлари эштилди.

«Қаёқда эдингиз, Эффи?»— деб сўрадим у кириб келаркан.

У бутун вужуди билан сапчиб тушиб, қичқириб юборди. Бу қичқириқ билан титроқ мени бошқа ҳамма нарсалардан кўра кўпроқ ташвишлантириди: мен буларда таърифлаш маҳол бўлган жиной бир нарса ҳис қилдим. Хотиним ҳамиша шу қадар соф виждонли, ҳалол эдик, унинг ўз хонасига писиб кириб келаётганини, эри гап сўраса қичқириб юборганини, титраётганини кўрарканман, аъзойи баданим музлаб кетди.

«Ўйғоқмидингиз, Жек!— деб хитоб қилди у асабий кулиб.— Мен, сизни ҳеч нарса уйғотолмайди, деб ўйлардим».

«Қаёқда эдингиз?»— деб сўрадим мен қовоғимни солиб.

«Сизнинг таажжубланганлигингишни пайқаб турибман,— деди у. Ёпинчигининг тугмаларини ечаётганида бармоқлари қалтираётганини кўрдим.— Мен илгари, бир кунмас-бир кун шундай бўларман, деб ҳеч ўйламаган әдим. Гап шундаки, бирдан нафасим тиқилиб бўғилиб қолаёздим. Соф ҳавода нафас олишим керак эди, агар ташқарига чиқмасам, ҳушимдан кетиб қолардим. Бир неча минутгина эшикнинг олдида турдим, энди яна яхши бўлиб қолдим».

Шуларни айтаркан у мен томонга бирон марта ҳам қарамади, овози эса одатдагидан бошқача эштилди. Унинг ёлғон гапираётгани аён кўриниб турарди. Мен унга ҳеч нима деб жавоб бермай, деворга ўгирилиб олдим, юрагим алам-изтиробда, ўзим эса бус-бутун мудҳиш гумонлар, шубҳалар ҳукми остида әдим. Хотиним мендан нималарни яшираётган экан? У қаерда бўлди экан? Бор гапни билмагунимча тинчиёлмаслигимни ҳис қилардим,

аммо бир марта ёлғон гапирганидан кейин уни сўроққа тутгим келмасди. Туннинг қолган қисмини бир-биридан ақл бовар қилмайдиган далиллар ўйлаб топишга тиришшиб, ётоқчилаганча ўтказдим.

Ўша куни шаҳарга тушиб келишим керак эди, аммо шу қадар ҳаяжонланган эдимки, иш билан шуғулланолмасдим. Хотиним ҳам хафадек эди. Унииг менга саволомуз қараб-қараб қўйишидан уйдирмасига ишоимаётганимни пайқаб тургани, мени билан қандай муомала қилишни билолмаётгани аёи кўришиб турарди. Нонушта вақтида чурқ этиб гаплашмадик. Нонуштадан кейин оқ мен дарҳол айлангани чиқиб кетдим, бор гапни соф ҳавода юриб ўйлаб олмоқчи эдим.

Биллур саройига бориб, у ерда бир соатча бўлдим, Норберига кундуз соат бирда қайтиб келдим. Тасодифан коттежнинг олдидан ўтаётиб, кеча ўша ёқдан мўралаган ғалати башарани кўриб қолмасмикаман, деган умидда деразаларга кўз ташлаш учун тўхтадим. Эшик бирдан очилиб, ичкаридан хотиним чиқиб келганда нақадар ҳайратланганимни тасаввур этсангиз эди, мистер Холмс!

Уни кўрарканиман, серрайиб қотиб қолдим, кўзларимиз тўқнашганда унииг юзида пайдо бўлган ифода қаршисида менинг ҳисларим ҳеч нарса бўлмай қолди. Назаримда хотиним уйга қочиб кириб яширинмоқчи бўлгандек туюлди, аммо қочиш бефойда эканлигини кўриб, ранги ўчиб, кўзлари ола-кула бўлганча олдинга қараб юра бошлади, кўзларининг ифодаси лабидаги табассумига сира ҳам ёпишмас эди.

«Вой, Жек,— деди у,— бирор ёрдамим тегиб қолмасмикан, деб қўшниларимизнига ҳозиргина кирган эдим. Менга нега бундай қааяпсиз, Жек? Мендан аччиғлананётганингиз йўқми?»

«Хўш,— дедим мен.— Кечаси шу ерга келганмидингиз?»

«Бу билан нима демоқчисиз?»— деб хитоб қилди у.

«Сиз шу ерга келгансиз, бунга амииман. Сиз шунаقا вақтда келиб кўрадиган бу одамлар ким ўзи?»

«Мен бу ерда ҳеч қачон бўлган эмасман».

«Нега ёлғон гапирасиз? Гапингиз ёлғон эканлигини ўзингиз ҳам биласиз-ку!— деб қичқириб юбордим мен.— Гапираётганингизда ҳатто овозингиз ҳам ўзгариб кетади. Мен сиздан ҳеч қачон бирон сир яширганимидим? Ҳозир бу коттежга кириб, бор гапни ўзим аниқлайман».

«Йўқ, йўқ, Жек!!!»

У даҳшатли ҳаяжонини яширолмай энтикарди, мен эшикка яқинлашарканман, у шартта енгимга ёнишди-да, бирдан кучга кириб кетиб, мени шахт билан четга торди.

«Ўтинаман, кирманг, Жек!— деб хитоб қилди у.— Қасам ичаман, бир кунмас-бир кун бор гапни бус-бурун айтиб бераман, аммо кейинчалик, кейин... Агар сиз бу коттежга кирсангиз, катта фалокат юз беради!»

Мен унинг қўлидан бўшаб чиқишига уринсам у жонҳолатда илтижо билан ёпишиб олди.

«Сўзимга ишонинг, Жек!— деб қичқирди у.— Ақалли шу галча ишонинг! Ҳеч қачон ўқинмайсиз! Агар мен сиздан бирор нарсанни яшираётган бўлсам, бу ишни сиз учун қилаётиман. Бутун турмушимиз шу нарсага боғлиқ. Ўйга бирга кетайлик, ҳаммаси осойиш топади. Агар сиз менинг кўнглимга қарамай, коттежга киаркансиз, орамиз бузилади!»

Унинг овози шу қадар самимий ва аламли янградики, мен эшик олдида иккilanганча туриб қолдим.

«Сўзларингизга бир шарт билан ишонаман,— дедим ниҳоят.— Хоҳлайманки, буларнинг ҳаммаси дарҳол барҳам топсин. Сирингиз ичингизда қола қолсин, аммо менга, тунлари бўёққа қатнашни бас қиласман, сиздан яшириқча бирор иш қилмайман, деб ваъда берасиз. Мен бўлган нарсаларнинг ҳаммасини унудишига розиман, бу ортиқ тақрорланмайди, деб ваъда берсангиз бас».

«Менга ишонишингизга шубҳам йўқ!— деб хитоб қилди у енгил тортиб, эркин нафас оларкан,— ҳаммаси сизнинг кўнглингиздагидек бўлади. Юринг, қани, уйга юринг!»

Енгимни ҳамон қўйиб юбормай, у мени коттеждан нари сургаб кетди. Кетаётib орқамга қараканман, юқоридаги деразадан бизни кузатиб турган ўша одамнинг сарғиши, заҳил башарасини кўрдим. Бу маҳлуқ билан хотинимнинг орасида қандай муносабат бўлниши мумкин? Ёки мен кеча кўрган қўпол хотин билан хотиним орасида қандай яқинлик бўлиши мумкин? Бу бошни қотирадиган жумбоқ эди, мен буни ҳал қилмагунимча тиниб-тинчимаслигимни билардим. Шундан кейин икки кунни уйда ўтказдим. Назаримда, хотиним шартимизни ҳалол бажараётгандек эди, негаки, пайқашимча, у уйдан ташқарига чиқмади. Аммо учинчи кунга бориб диққатини эри ва бурчидан четга тортаётган сирли бир нарсанинг таъсиридан уни ҳеч қандай қасам сақлаб қололмаслиги аён бўлди.

Шу куни мен шаҳарга тушдим, аммо одатда қайтиб борадиган 3.36 даги поезд билан эмас, 2.40 даги поезд билан қайтдим. Уйга кириб борсам, қаршимдан ваҳимага тушган хизматкор хотин югуриб чиқди.

«Бека қаёқда?»— деб сўрадим ундан.

«Сайр қилгани чиқиб кетган шекилли».

Кўнглимда дарров шубҳа туғилди. Унинг уйда йўқлигига ишонч ҳосил қилиш учун юқорига қараб чопдим. Тасодифан деразадан қараб ҳозиргина мен билан гаплашган хизматкор хотининг даладан коттежга қараб чопиб кетаётганини кўрпib қолдим. Албатта, бунинг боисини дарҳол пайқадим. Хотиним ўша ёққа кетган, менинг келиб қолгудек бўлсан хизматкорга дарров ўзини чақиришни тайинлаган.

Қаҳр-ғазабдан қалтираб пастга югуриб тушдим-да, бу ишга батамом барҳам бериш учун дала томонга қараб кетдим. Хотиним билан хизматкорнинг сўқмоқдан уйга қараб югуриб келаётгандарини кўрдим-у, улар билан гаплашиб қолмаслик учун тўхтамадим. Коттежда менинг турмушимга кўланка соглан бир сир бор! Бу сирни билмагунча қўймайман, деб қасд қилдим. Ҳаттоқи тақиллатиб ҳам ўтирасдан эшик тутқичини бурдим-да, ўйлакка югуриб кирдим.

Биринчи қават жимжит, осойишта. Ошхонада ўт устидаги чойдиш қайнаб турибди, катта қора мушук саватда ғужанак бўлиб ётибди, аммо мен илгари кўрган хотиндан асар ҳам йўқ эди. Иккинчи хонага югуриб кирдим, унисида ҳам ҳеч ким йўқ. Шундан кейин зинапоядан юқорига югуриб чиқдим, юқоридаги икки хонада ҳам ҳеч кимни учратмадим. Бутун бошли уйда жон асари йўқ эди. Мен деразасидан ғалати башарани кўрган хонани мустасно қилганда, бу ердаги жиҳоз ва расмлар жўнгина, бачканга эди. Бу хона қулай, шинамгина жиҳозланган, хотинимнинг бор бўйи билан тушган фотосурати каминда турганини кўриб қолганимда ҳамма шубҳаларим даҳшатли, аламли қаҳрга айланди. Бу суратни у менинг илтимосим билан бундан уч ойгина бурун олдирган эди.

Мен у ерда уй мутлақо бўш эканини аниқлаш учун қанча вақт даркор бўлса, шунча вақт бўлдим. Бу ердан дилсиёҳ бўлиб чиқиб кетдим, ҳеч қачон бундай бўлган эмасдим. Уйга қайтиб борсам, хотиним пешвоз чиқди, шу қадар аччиғланган эдимки, у билан гаплашмай, ёнидан ўтиб кабинетимга кириб кетдим. Шундай бўлса ҳам, у эшикни ёпиб улгурмасимдан орқамдан кириб келди.

«Ваъдамни бузганимга қаттиқ ачинаман, Жек,— деди у,— агар сиз бор гапни билганингизда, аминманки, мени кечирган бўлардингиз».

«Бўлмаса бор гапни айтиб беринг».

«Айтиб беролмайман, Жек, айтиб беролмайман!»

«Токи сиз бу коттежда ким яшашини, фотосуратингизни кимга берганингизни менга айтиб бермас экансиз, асло ишонмайман»,— дедим ва уни ташлаб қўчага чиқиб кетдим...

Бу кеча бўлган эди, мистер Холмс, мен уни кейин кўрмадим, бу ғалати ишдан ҳам ортиқ хабарим йўқ. Шунгача бизнинг орамизда ҳеч қандай англашилмовчилик бўлмаган эди, унинг ёлғон гапираётганидан шу қадар ҳанг-манг бўлиб қолдимки, нима қилишга ҳам ҳайронман. Бугун эрталаб менга маслаҳат билан ёрдам бера оладиган одам сиз эканлигинги миямга келиб, олдингизга қараб югурдим. Ўзимни батамом сизнинг ихтиёргизга топшираман. Агар сизга битта-яримта деталь аниқ бўлмаса, марҳамат, сўрайверинг. Аммо даставвал нима қилишим кераклигини тезроқ айтинг! Бу баҳтсизликка ҳеч чидаёлмайман.

Холмс билан мен унинг бу кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ғаройиб ахборотини мароқ билан тингладик. У зўр ҳаяжон чулғаган кишидек қалтираб, энтикиб-энтикиб ҳикоя қиларди. Дўстим ўйга толиб, бир озгина вақт қўлини иягига тираганча ўтирди.

— Айтинг-чи,— деди у ниҳоят,— деразадан эркак кишининг юзини кўрганингизга аминмисиз?

— Мен уни ҳар гал ҳам узоқдан кўрганим учун бирон нарса дейлмайман.

— Ҳар қалай, у таъбингизни тириқ қилдими?

— Назаримда унинг туси ғайритабиний, қиёфаси ғалати бир тарэда ҳаракатсиз эди. Яқинроқ борсам дарров ғойиб бўларди.

— Хотинингиз сиздан юз фунт пул сўраганига кўп бўлдими?

— Икки ойча бўлиб қолди.

— Сиз ҳеч қачон биринчи эрининг суратини кўрганмисиз?

— Йўқ. Унинг вафотидан кейин Атлантада катта ёнғин чиқиб, оиласарига тегишли ҳамма қофозлар ёниб кетган экан.

— Бироқ эрининг ўлгани ҳақидаги гувоҳномаси бор экан. Бу шаҳодатномани кўрдим, дедингиз-ку!

— Ҳа, ёнғиндан сўнг дубликатини олган экан.

— Сиз уни Америкадалигидан бери биладиган бирор одам билан ҳеч қачон учрашганмисиз?

— Йўқ.

— У, яна ўша ёққа бориб келаман, деганими сира?

— Йўқ.

— Ўёқдан хат олиб турарниди?

— Билишимча, йўқ.

— Ташаккур. Мен бу иш устида бир озгина ўйла-моқчи эдим. Агар коттеждагилар у ерни бутунлай таш-лаб кетган бўлсалар — бу аҳволни мушкуллаштиради. Аммо ўйлашимча, тўғрироғи, у ерда истиқомат қилув-чилар сизнинг келишининг тўғрисида олдиндан огоҳлан-тирилган, улар сиз у ерга кириб бормасингиздан олдин чиқиб кетгандар. Шундай бўлса, улар эҳтимолки, қайтиб келадилар, ҳамма нарсани осонгина аниқлаймиз. Рухса-тингиз билан, сизга маслаҳат берардимки, Норберига қайтиб, коттежнинг деразаларини кузатсангиз. Агар сиз-да у ерда бировлар истиқомат қилиб турибди, дейишга асос туғилса, ўёққа бостириб кира кўрманг, дўстим би-лан менга телеграмма беринг. Биз телеграмма келиб тегиши билан бир соатдан сўнг олдингизда бўламиз, ишнинг тагига дарҳол етамиз.

— Борди-ю, коттеж ҳалигача ҳам бўш турган бўл-са-чи?

— Ундаи бўлса, мен эртага етиб бораман, биз бор-гапни ўша ерда ўзингиз билан бирга муҳокама қила-миз. Яхши боринг, элдан бурун ич-этингизни еб руҳин-гиз тушмасин, бунинг учун ҳозирча ҳеч қандай асосли сабабларингиз йўқ...

— Бу расво бир воқеа бўлмаса, деб қўрқаман, Уот-сон,— деди дўстим мистер Грант Монрони эшиккача ку-затиб келгач.— Сиз бунга нима дейсиз?

— Назаримда бу жуда жирканч ишга ўхшайди,— деб жавоб бердим мен.

— Ҳа. Бу товламачилик ёки мен қаттиқ адашаётиман.

— Товламачи ким бўлди экаш?

— Аниқроғи бирдан-бир шинам хонада яшаб, ўша хотиннинг фотосуратини каминга қўйиб қўйған киши бў-лиши керак. Ростини айтсам, Уотсон, мени нима учундир деразадан кўринган сарғиш башара жуда қизиқтириб қолди, бу ишни сира ҳам эътибордан четда қолдиргим келмаётиди...

— Сизда биронта фараз туғилдими?

— Ҳозирча бир тахминий фикр. Агар у тасдиқланма-

са, мен таажжубланган бўлардим. Коттежда ўша хотиннинг биринчи эри яшаб турган бўлиши керак.

— Нима учун бундай деб ўйлайсиз?

— Бўлмаса иккинчи эрининг у ерга кириб қолишидан нега бунчалик қўрқади? Менингча, шундай бўлган: у хотин Америкада эрга теккан. Кейин у эрини ёмон кўриб қолган — фараз қилайлик, эри мохов ёки меров бўлиб қолган... Ў, ниҳоят, эридан қочиб Англияга қайтиб келади, отини ўзгартириб, ўз фикрича: янгитдан турмуш бошлиди. У бундан уч йил муқаддам эрга теккан, ўз мавқенини мутлақо мустаҳкам ҳисоблаб келган. Ўзини аллақандай бир кишининг фамилияси билан атаб, эрига ўша кишининг ўлими ҳақидаги гувоҳномани кўрсатган. Ниҳоят унинг қаерда эканлигини ё биринчи эри, ёнки, фараз қилайлик, bemorga кўнгил бериб қолган биронта беҳаё хотин билиб олган. Улар хотинга хат ёзиб, бориб сени фош қиласиз, деб таҳдид қилганлар. Уларнинг оғзига уриш учун хотин юз фунт сўраган. Шунга қарамай эри коттежда яиги келишган истиқоматчилар пайдо бўлганини унга тасодифан айтганида, хотин булар уни таъқиб қилаётган кишилар эканлигини фаҳмлаб қолган. Эрининг ўйқуга кетишини пойлаб хотин ўша ёқса югуриб борган, улардан уни ўз ҳолига қўйишларини сўраб ялиниб-ёлборган. Ҳеч кўндиrolмагач, уларнинг олдига эртасига эрталаб ҳам борган, коттеждан чиқаётганида эри билан тўқнаш келиб қолган. Эри ундан у ерга ортиқ келмасликка сўз олган, аммо икки кундан сўнг хотин ўзининг мудҳиш қўшниларидан халос бўлишига астойдил ишонган ҳолда улар билан келишишга яна бир ҳаракат қилиб кўрган. Шунда уларга ўз фотосуратини берган, буни ундан талаб қилган бўлишлари керак. Суҳбат устидаги хизматкор хотин югуриб келиб, эри уйга қайтиб келганини айтган. Шунда эри коттежга тўппа-тўғри елиб-югуриб келишидан қўрқсан хотин у ердагиларни шошапиша орқа эшикдан, эҳтимолки, қўшни арчазорга олиб чиқиб кетган. Шундай қилиб, мижозимиз кириб боргандага уйда ҳеч ким бўлмаган. Бироқ бугун кечқурун текшириб кўрилганда уй ҳамон бўш турган бўлса, мен ғоятда таажжубланган бўлардим... Сиз менинг бу фаразимга нима дейсиз?

— Менингча, бу тахминигина, холос.

— Ҳа, аммо у ҳамма нарсадан белги бериб турибди. Агар изоҳлаш қийин бўладиган янги фактлар белги бериб қолса, менинг фаразимни қайтадан кўриб чиқишига етгулик вақтимиз бор. Биз Норберидаги дўстимиздан

бирон хабар олмагунимизча барибир ҳеч қандай тадбир кўролмаймиз.

Узоқ кутишга тўғри келмади. Телеграмма чойдан ке-йиноқ етиб келди.

«Коттеж банд. Деразада ўша башарани яна кўрдим. Соат 7 дагида кутиб оламан. Келгунларингизча ҳеч қан-дай тадбир кўрмайман».

У бизни платформада кутиб турарди, биз станция фонуслари ёргида унинг раиги жуда ўчганини, ҳаяжон-дан қалтираётганини кўрдик.

— Улар ҳали ҳам ўша ерда, мистер Холмс,— деди у, қўлини дўстимнинг билагига ташларкан.— Утиб келтаёт-сан, коттежда чироқ ёниб турибди. Биз бу ишга батамом барҳам берамиз.

— Сизнинг режаларингиз қандай?— деб сўради Холмс, биз икки томонига дараҳтлар ўтқазилган қорон-ғи йўлдан пастга тушиб борақканмиз.

— Мен у ерга зўрлик билан бўлса ҳам кириб бориб, бу уйда ким борлигини ўз кўзим билан кўрмоқчиман. Йикковларингиз ҳам гувоҳ бўлишларингизни илтимос қи-ламан.

— Қарорингиз қатъийми? Хотинингизнинг, бу сирни очмасангиз ўзингизга яхши бўлади, деб шунча ялиниб-ёлборишларига қарамасдан-а?

— Ҳа. Шундай қарорга келдим.

— Дуруст. Ўйлайманки, сиз ҳақсиз. Гумону шак-шуб-ҳалардан кўра ҳар қандай ҳақиқат яхши. Энг яхшиси — дарҳол ўша ёққа бориш. Амбатта, биз қонунни буза-миз-у, аммо ўйлайманки, шундай қилсак арзиди.

Тун жуда қоронғи эди. Биз катта йўлдан икки то-монига фиддираклар чуқур из солған тор сўқмоқقا бу-рилганимизда майда ёмғир савалай бошлади. Мистер Грант Монро сабрсизлик билан олдинга интиларди, биз ҳам имконимиз борича унинг орқасидан илгарилаб бо-рардик.

— Ҳов анови чироқ ёниб турган менинг уйим,— деб ғўлдиради у дараҳтлар оғасидан милт-милт кўринаётган шуълаларни кўрсатиб.— Бу ер коттеж, мен ичкарига ки-раман.

Биз йўлкага бурилиб, коттежга яқин бордик. Эшик қия очиқ, қора ерда узун сарғиш шуъла кўрнимоқда. Юқори қаватдаги бир деразадан ёруғ тушиб турарди. Биз парда бўйлаб қимирлаётган қора сояни кўрдик.

— Бу маҳлук — ўша ерда!— деб хитоб қилди Грант Монро.— У ерда бирор борлигици ўзларингиз кўриб ту-

рибсизлар! Энди қани орқамдан, ҳадемай бор гапни биламиз.

Биз эшикка яқин бордик. Бирдан қоронгиликдан хотин киши чиқиб келди. Мен унинг юзини илғаёлмадим-у, илтижо билан қўлларини юқорига чўзаётганини кўрдим, қўлларига ёруғ тушди.

— Худо ҳақи, керак эмас, Жек! — деб қичқирди у. — Мен сизнинг келишингизни билгаи эдим. Ўзингизни босинг, жоним! Сўзларимга яна ишонинг, шундай қилсангиз ҳеч қачон ўқинмайсиз.

— Мен сизга анча ишониб келдим, Эффи, — деб жавоб берди эри кескин. — Йўл беринг, бу ерга киришим керак. Мана менинг дўстларим. Булар бу ишга батамом барҳам беришимиз учун менга ёрдамлашгани келишган.

У хотинини четга суриб қўйди. Биз ҳам унинг орқасидан шахдам кириб бордик. У эшикни очаркан, қаршисида бир кампир югуриб чиқди. Кампир йўлини тўсмоқчи эди, аммо Грант Монро уни четлатди, бир минутчадан сўнг биз зинапоядан юқорига чиқиб борардик. Унинг орқасидан эргашганча.

Бу шинамгина, яхши жиҳозланган хона эди. Столда иккита шам, яна иккитаси — каминда ёниб турарди. Бурчакда столчага энгашганича бизга орқа ўгириб кимдир ўтиради. Чамаси, қизалоқ бўлса керак. У қизил кўйлак ва узун оқ қўлқон кийган эди. У бизга кескин ўгирилиб қарапкан, мен ҳайрат ва даҳшатдан қичқириб юбордим. Юзининг раңги ғалати, мурданикниамо, заҳил тусда, қиёфаси ҳар қандай ифодадан маҳрум эди.

Сир бир лаҳзадаёқ аён бўлақолди. Холмс кулиб юборди ва қўли билан боланинг қулоғи орқасини пайпастлади. Ниқоб тушиб кетди, кўз ўнгимиизда мумдек қопқора, жажжигина негр қизча намоён бўлди. У хушчақчақлик билан жилмайган эди, оппоқ тишлари ялтираб кетди. Ҳайратланганимиздан кулгиси қистаган эди. Мен унинг қувонганидан қаҳ-қаҳлаб кулиб юбордим: аммо Грант Монро ундан қўзларини узолмай, қўлини кўкрагига босганча серрайиб қолди.

— Ё раббий! — деб хитоб қилди у. — Нима гап ўзи?

— Нима эканлигини мен сизга айтиб бераман, — деди хонага кириб келган мағрут ва кескин қиёфали хоним. — Сиз менинг кўнглимга қарамай бор гапни очишга мажбур қилдингиз — энди икковимиз ҳам тақдирга тан беришга мажбурмиз. Менинг эрим Атлантада ўлган, боламирик қолган эди.

— Болангиз?

Хотин бўйнидан кичикроқ кумуш медальонни олди:

— Сиз буни ҳеч қачон очиқлигида кўрганмисиз?

— Мен, бу очилмайди, деб ўйлардим.

Хотин пружиначани босди, медальон очилди. Унинг ичида зоти муқаррар африкаликларга мансуб бўлган, чеҳраси фоятда кўркам ва ақлли кишининг портрети бор эди.

— Атланталик Жон Хиброн шу,— деди хоним.— Ер юзида бундан олижаноброқ одам бўлган эмас. Унга тегиши учун мен ҳамма қариндош-уруғларимдан ҳам кечганиман, кўзи очиқлигида бу ишимдан бирон марта ҳам ўкинган эмасман. Кўриб турибсизки, яккаю ёлғиз боламиз кўпроқ унинг зотидаги одамларга ўхшайди. Бу тариқа қовушишларда кўпинча шундай бўлади, жажжи Люси отасидан кўра қорароқ. Аммо, қора танми, оқ танми, бу ўзим туққан қиз, арзанда болам.

Шу сўзлар асносида жажжи қиз унинг олдига югуриб бориб пинжига кирди.

— Мен уни,— деб гапини давом эттириди хотин,— саломатлиги заиф, об-ҳаво шароитининг ўзгариши унга шикаст бериб қўйиши мумкин бўлгани учунгина Америкада қолдириб келган эдим. Мен уни бир вақтлар бизда хизмат қилган садоқатли шотланд хотиннинг тарбиясига топшириб келган эдим. Қизимдан воз кечишни ҳеч, бир дақиқа ҳам хаёлимга келтирган эмасман. Аммо сиз билан учрашиб, сизни севиб қолганимдан кейин, Жек, сизга болам борлигини айтишга ҳайиқдим. Мени ўзинг кечир, тангрим! Сиздан ажраб қолишдан қўрқардим, сизга бор гапни айтишга юрагим дов бермасди. Ё сиз билан, ё қизим билан бўлишим керак эди.

Кўрқоқлик қилиб қизим билан видолашдим. Унинг борлигини сиздан уч йилгача яшириб юрдим. Энага менга ҳамиша хабар бериб турди. Мен қизалоқнинг мутлақо сиҳат-саломат эканлигидан кўнглим тўқ эди. Ниҳоят, боламни фоятда кўриш иштиёқи туғилди. Бу тилагимга ҳеч бас келолмадим. Бу нарса нақадар хатарли эканини билсан ҳам, ҳар қалай, болани ақалли бир неча ҳафтага бўлса ҳам олдириб келишга қарор қилдим. Мен юз фунт пулни энагага жўнатиб, унга шу коттежни айтиб, бу ерга бизга бир қўшни сифатида келиб жойлашишини, муносабатларимизни ҳеч сездирмаслигини тайинладим. Мен унга қизалоқни кундуз кунлари ташқарига чиқармай, уни деразадан кўриб қолиши мумкин бўлган одамлар қўни-қўшилари билан, бу ерда негр бола яшар экан, деб ғийбат қилмасликлари учун унинг

юзи билан қўлларини яширишни буюриб, эҳтиёткорликни ҳадидан ошириб юбордим. Бу қадар эҳтиёткорлик қилмаганим маъқул экан-у, лекин сиз бор гапни билиб қоласиз деб, эсумни йўқотаёзинман-да.

Котежга одам кўчиб келганини менга энг аввал сиз айтдингиз. Мен эрталабгача сабр қилишим керак эди-ю, ҳаяжонланганимдан кўзимга уйқу келмади. Ниҳоят, сизнинг қаттиқ ухлашингизни билиб сирғалиб чиқиб кетдим. Аммо чиқиб кетганимни сиз пайқаб қолган экансиз. Бу ҳамма кўргилкларимнинг боши бўлди. Эртасига сиримни очиш ҳукмингида эди, аммо сиз олижаноблик қилиб бундан воз кечдингиз. Уч кундан кейин эса сиз уйга бостириб кирганингизда энага билан бола орқа эшикдан югуриб чиқиб кетишига аранг улгурнишди... Ана, бор гапни бус-бутун билдингиз, сиздан сўрайман, энди биз — болам билан мен нима бўлами?

Хотин жавоб кутганча қўлларини кўксидা чирмаштириди.

Грант Монро жавоб бергунича орадан ҳар бири йилдек ўн минут фурсат ўтди, у шундай жавоб бердики, мен уни ҳузур билан эслайман. У қизни кўтариб олиб, ўпди-да, кейин хотинига қўлини чўзиб эшик томонга қараб кета бошлади.

— Ҳамма гапни уйда гаплашганимиз қулашроқ,— деди у,— мен унча яхши одам эмасман-у, Эффи, аммо ўйлайманки, сиз тахмин қилганингиздан кўра сал тузукроқман.

Холмс икковимиз уларга эргашиб йўлакдан кета бошладик, кейин Холмс менинг енгимдан тортди.

— Ҳар қалай,— деди у,— биз Норберидан кўра Лондонда кўпроқ иш берсак керак.

Бу иш ҳақида у бошқа чурқ этиб оғиз очмади, аммо кечаси алламаҳалда шам кўтариб ётоқхонасига кириб кетаётганида шундай деди:

-- Уотсон, агар бир кунмас бир кун менинг ўзимга бино қўйиб юбораётганимни ёки иш устида керагидан камроқ бош қотираётганимни пайқаб қолсангиз, мумкин бўлса қулоғимга: «Норбери», деб шипшиб қўйсангиз, сиздан ғоятда миннатдор бўлардим.

МЕСГРЕЙВЛАР ХОНАДОНИНИНГ УДУМИ

Дўстим Холмснинг характеристида мени кўпинча унинг бир ғалати жиҳати таажжублантиради: зотан у ўзининг ақлий ишида пишиқ-пухта ва батартиб одамлардан бўлса-да, ҳамиша озода ва нозик дид билан кийиниб юрса-да, бошқа жиҳатлардан бу дунёда энг бетартиб кимса, одатлари у билан истиқомат қилиб турган ҳар қандай одамни ҳам ақлдан оздириши мумкин эди.

Гап менинг бу жиҳатдан бенуқсон бўлишимда эмас. Сайёр турмуш кечиришга бўлган туфма иштиёқимни яна ҳам кучайтириб юборган Афтонистондаги тўс-тўполон ишим врачларнинг табиатига зид ўлароқ мени янада бесаранжомроқ қилиб қўйган. Аммо менинг бетартиблигимнинг, ҳар қалай, маълум чегаралари бор. Агар бирор одамнинг ўз сигараларини кўмир челакда, тамакисини эронча кавуши ичиди сақлаётганини, жавоб бериши керак бўлган хатларни камин устидаги рафга қаламтарош билан қадаб қўйганини кўрсан, ростини айтиш керак, наздимда бутун хушахлоқ фазилатли кишилар ҳамунасиdek бўлиб туюла бошлайман. Бундан ташқа-

ри, тўппончадан ўқ узишдек бир иш шубҳасиз фақат очиқ ҳаводагина шуғулланиш мумкин бўлган эрмаклар тоифасига киради, деб ҳисоблаб келганман ҳамиша. Шунинг учун ҳам Холмсда тўппонча отиш иштиёқи туғилиб, креслога ўтириб олганча револьвердан ўқ узиб рўпарасидаги деворни «К. В».¹ қабилидаги ватанпарварона вензель билан безай бошларкан, бу машғулот квартирамизнинг қиёфасини ҳам, вазиятини ҳам сира яхшиламаслигини айниқса чуқур ҳис қиласдим.

Хоналаримиз киме ёки аллақандай жинопй ишга таллуқли ғалати буюмлар билан доим тўла бўлар, бу ёдгорликлар доимо сира ҳам кутилмаган жойларда, масалан, мой идишда, баъзан эса ундан ҳам номуносиброқ жойда туради. Бироқ мени ҳамадан кўра Холмснинг қофозлари қийнарди. У ҳужжатларни, айниқса улар ўзи бир ёки икки мартагина журъат қиласр эди. Мен ўзимнинг пойма-пой ҳикояларимизнинг аллақайсинисида ҳам, Холмснинг донфини таратган ажойиб текширишлари давомида ошиб-тошган ғайрати ўрнини баъзан ҳафсаласизлик, толиқищ эгаллашини айтиб ўтган эдим шекилли. Шундай пайтларда у яхши кўрган китобларини олиб кун-узукун диванда чўзилиб ётар, аҳён-аҳёндагина туриб скрипка чалар эди. Шу тариқа ой сайин қофозлар тобора кўплайиб борар, бурчак-бурчакларда даста-даста қўллэзмалар уйилиб кетар эди. Бу қўллэзмаларни ёки юборишга мутлақо рухсат берилмас, улар фақат эгалирининг измидагина бўлар эди.

Қиши оқшомларидан бирида икковимиз камин олдида ўтиарканмиз, мен Холмсга, хотира дафтарингизга хотираларингизни ёзиб бўлган экансиз, квартиримизни бир оз одамбашара қилиб қўйиш учун бир-икки соатгина вақт ажратсангиз ҳам бўлар, дегандек шама қилдим. У илтимосимнинг ҳаққонийлигини тан олмасликдан ожиз қолиб, сал хомуш тортганча ётоқхонасига кириб кетди. Тез орада у ердан каттагина тунука қутини сургаб чиқди. уни хона ўртасига қўйиб, ёнидаги стулга ўтирди-да, қопқоғини очди. Мен қутининг учдан бир қисмини қизил тасма билан танғилган даста-даста қофозлар эгалиб турганини кўрдим.

¹ К. В.— «Қиролича Виктория» сўзларининг бош ҳарфлари: у Англияда XIX асрда подшоҳлик қиласган.

— Бундаги қизиқ нарсалар озмунча эмас, Уотсон,— деди у менга муғамбирона қараб.— Агар сиз бу қутидан нималар турганини билсангиз, ажаб эмаски, унга янги қоғозларни жойлаб қўй, демасдингиз. Аксинча, ундан баъзи бир қоғозларни олишни илтимос қилган бўлардингиз.

— Булар сизнинг бурунги ишларингиз ҳақидаги ҳисоботлар экан-да?— деб сўрадим.— Бир вақтлардаги бу ҳодисалар ҳақида менда ҳеч нарса ёзилмаганидан жуда кўп ачингандман.

— Ҳа, азизим. Бу ишларнинг ҳаммаси менинг донгимни таратмоқчи бўлган хусусий биографим¹ пайдо бўлган қадар юз берган.

У мулойимлик ва навозиш билан даста-даста қоғозларни бирма-бир ола бошлади.

— Ҳамма ишларим ҳам муваффақиятли чиқаверган эмас, Уотсон,— деди у,— аммо уларнинг орасида бир неча ғаройиб жумбоқлари ҳам бор. Мана, масалан, Тарлоннинг ўлдирилиши ҳақидаги ҳисобот, мана бу вино-фурӯш Вамберрининг иши, мана бу эса бир рус кампирининг бошидан ўтган ҳодиса. Мана бу алюминий қўлтиқтаёқ ҳақидаги ғалати воқеа билан оқсоқ Риколетти ҳамда унинг қабиҳ хотини ҳақидаги батафсил ҳисобот. Мана бу эса... бу ҳақиқатан ҳам ажойиб.

У қутининг тагидан баъзи болалар ўйинчоқлари солиб сотиладиган, қопқоғи очиладиган қутича олди. Қутичанинг ичида бир варақ ғижим қоғоз, қадимий мис калит, бир калава тизимча боғланган ёғоч қозиқча билан учта кўхна, занглаған металл филдирак олди.

— Ҳўш, дўстим, бу ғаниматларга нима дейсиз?— деб сўради у, юзимдаги таажжубланиш аломатларини кўриб куларкан.

— Ғаройиб коллекция.

— Жуда ғаройиб. Унга тааллуқли бўлган воқеа сизга бундан ҳам ғаройиброқ бўлиб кўрининши мумкин.

— Ҳали бу ёдгорликларнинг ўз тарихлари ҳам бор денг?

— Бугина эмас, уларнинг ўзлари — тарих.

— Бу билан нима демоқчисиз?

Шерлок Холмс бу буюмларнинг ҳаммасини стол четига териб қўйди-да, креслоснга ўтириб, кўзлари мамнуният билан чақнаганча уларни томоша қила бошлади.

¹ Биограф — машҳур шахсларнинг таржими ҳолини ёзувчи.

— «Месгрейвлар хонадонининг удуми» билан боғлиқ бўлган бир ишдан хотира сифатида олиб қолган нарсаларим шу,— деди у.

Холмс бу иш ҳақида илгарилари ҳам менга кўп эслатиб ўтган, аммо менинг тафсилотларини билиб олишга муваффақ бўла олмай юрган эдим.

— Истар эдимки, шу ҳодисани гапириб берсангиз...— деб илтимос қилдим мен.

— ...Бу лаш-лушларнинг ҳаммасини йифништириб олмасдан-а?— дея кулиб эътиroz билдири у.— Сизнинг саранжом-сариштиликка риоянгиз нима бўлади унда? Дарҳақиқат, бу ишни солномаларингизга тиркаб қўйишингизни ўзим ҳам истайман, чунки унда шундай деталлар борки, улар бу ишни Англиядаги жиноятлар хроникасидагина эмас, бошқа мамлакатлардаги жиноятлар хроникасида ҳам беқиёс қилиб туради. Фоятда гаройиб бўлган бу воқеа акс эттирилмаса, менинг кичик-кичик жасоратларим коллекцияси тўла-тўқис бўлмас эди...

«Глория Скотт» воқеаси билан бир баҳтсиз чолнинг тақдири ҳақида гапириб берганим, ўша чол билан қилган суҳбатим кейинчалик умрбод касбим бўлиб қолган ихтисос ҳақида илк бор фикримни уйғотганини айтганим ҳам эсингида бўлса керак. Ҳозир менинг номим маълум ва машхур. Ҳалойиққина эмас, расмий доираплар ҳам менинг жанжалли масалаларни ҳал қилишда энг охирги босқич деб ҳисоблайдилар. Ҳаттоқи икковимиз эндигина танишган вақтимизда менинг иш фаолиятим унча сердаромад бўлмаса ҳам, анчагина катта миқёсда эди. Шунинг учун сиз, Уотсон, менинг дастлаб нечоғли қийналганимни, муваффақиятни нечоғли узоқ вақт зориқиб кутганимни тасаввур ҳам қилолмайсиз.

Лондонга биринчи келганимда мен Британия музейи муюлишидаги Монтеғю-стритга жойлашдим, ўша ерда яшаб, бўш вақтларда — бўш вақтларим эса ҳаддан ортиқ эди — ўз ихтисосимга мос иш бериб қолиши мумкин бўлган билимнинг барча соҳаларини ўрганиш билан ўтказдим. Вақти-вақти билан, кўпинча собиқ студент ўртоқларимнинг тавсияларига кўра, мендан ёрдам сўраб мурожаат қилиб туришарди, чунки университетда бўлган сўнгги йилларимда мен ва менинг методларим ҳақида кўпгина овозалар юарди. Мендан маслаҳат сўраб мурожаат қилган учинчи ишлари «Месгрейвлар хонадони»нинг иши бўлди, бу ғалати воқеалар силсиласи уйғотган қизиқиши, шунингдек менинг аралашувим натижасида

содир бўлган муҳим оқибатлар ҳозирги мавқеим сари қўйилган илк қадам бўлди.

Режинальд Месгрейв мен билан бир коллежда ўқириди, орамизда унча-мунча дўстона алоқалар ҳам бор эди. У бизнинг орамизда унча эътиборга эга эмасди, зотан, назаримда ҳамиша уни кибр-ҳаволи деб айблашса-да, ўтакетган тортиноқлигини яшириш учунгина шундай қиласр эди. Сиртига қараганда у асл оқсуяк: кўзлари катта, бурни йирик, юзи ёқимтойгина, бепарво, аммо назокатли эди. У ҳақиқатан ҳам қиролликинг қадимий насабларидан бирининг авлоди бўлиб, унинг ўн олтинчи асрдаёқ шимолий Месгрейвлардан ажралиб чиқиб Фарбий Сассексда жойлашган кичик шажарасидан эди. Шуниси ҳам борки, Месгрейвларнинг қароргоҳи бўлган Херлston қасри графликдаги энг кўхна бинолардан бири бўлса ҳам ажаб эмас. Гўё у туғилган қаср бу одамнинг ташки қиёфасида ўз асоратини қолдиргандек, мен унинг рангпар чеҳраси, кўзга яққол ташланадиган юз бичими билан мағруона қоматига қарапканман, ҳамиша беихтиёр кулранг минора гумбазлари, панжарадор ва феодал архитектурасининг шундай олижаноб қолдиқлари бус-бутунича кўз олдимга келарди.

Биз тўрт йилча кўришмадик, бир куни эрталаб у менинг Монтеғю-стритдаги хонамга кириб келди. Унча ўзгармаган, бежиримгина кийинган — ҳамиша олифтароқ бўлиб юрарди — илгари ҳам кўзга ташланиб турадиган осуда латофатини йўқотмаган эди.

— Аҳволларингиз қалай, Месгрейв? — деб сўрадим, дўстона қўл сиқишиб кўришганимиздан сўнг.

— Бечора стамнинг вафот этганини эшитган бўлсангиз керак,— деди у.— Бунга икки йилча бўлиб қолди. Ўз-ўзидан маълум, ўшанда, Херлstonдаги ер-сувнинг тасаруфини ўз зинмамга олишимга тўғри келди. Бундан ташқари, ҳавзамизда депутатман, шунинг учун ҳеч бўш вақтим йўқ. Айтишларига қараганда, сиз, Ҳолмс, бир вақтлар биз танг қолдирган ажойиб қобилиятларингизни амалда татбиқ этиб кўришга қарор қилганимишиз?

— Ҳа,— деб жавоб бердим,— энди ақлимни ишлатиб нон топишга уринаётибман.

— Бу сўзларингиздан foят хурсандман, чунки ҳозир сизнинг маслаҳатларингиз мен учун олtingга тенг бўлиб турибди. Бизнинг Херлstonда ғалати воқеалар юз берди. Полиция эса ҳеч нарсани аниқлашга муваффақ бўлолмади. Бу қандайдир бош қотирадиган жумбоқ.

Унинг гапларини қандай ҳис билан эшитганимни та-

саввур қилсангиз эди, Уотсон. Бир неча ойлар давомида бекорчилигимда иштиёқ билан зориқиб кутган ҳодисам ниҳоят олдигинамда тургандек эди. Қўнглимнинг чуқур бир жойида, бошқалар муваффақиятсизликка учраган ишда мен муваффақиятга эришишим мумкинлигига ҳамиша астойдил ишонардим, мана энди менга ўз-ўзимни синаб кўриш имконияти туғилди.

— Менга бор тафсилотларини айтиб беринг! — деб юбэрдим.

Режинальд Месгрейвга папирос таклиф қилдим, у рӯ-парамга ўтириб, чека бошлади.

— Сизга шунисини айтишим керакки,— деб гап бошлади у,— гарчанд ҳали уйланмаган бўлсам ҳам Херлстонда бир талай хизматкорлар сақлашимга тўғри келади. Қаср жуда катта, у жуда дидсизлик билан қурилган. Шунинг учун уни сира ҳам қаровсиз қолдириб бўлмайди. Бундан ташқари, менинг қатафон ўрмоним бор, қирғовул овлаш мавсумида уйға одатда тумонат одам йигилади, бу ҳам анча-мунча хизматкор сақлашни талаб қилади. Ҳаммаси бўлиб саккиз оқсоқ, ошпаз, эшик оғаси, икки малай билан дастёр бола хизмат қилади. Бор билан отхоналарда ҳам, албатта, ўзига яраша хизматкорлар бор.

Бу одамлардан оиласизга ҳаммадан узоқ хизмат қилгани эшик оғаси Брантон. Отам хизмагга олганнда у иш тополмай юрган ёшгина муаллим экан, тез орада ўзининг ғайрати ва қатъий характеристи туфайли хонадонимизда бирдан-бир беназир хизматчига айланди.

Бу пешонаси кенг, кўркам, бўйдор одам, зотан бизникида йигирма йилчадан бери яшаётган бўлса-да, ёши ҳозир ҳам қирқлардан ошган эмас. Шуниси ғалати туюлиши мумкинки, саҳт-сумбати шундай келишган, ўзи бағоят қобилиятли бўла туриб—у бир непа тилларда гаплаша олади, деярли ҳамма музика асбобларини чала олади — узоқ вақт ўзининг камтарона ўрни билан қаноат қилиб келди, афтидан, у турмушидан мамнун эди, ҳеч қандай ўзгаришларга интилмади. Херлстоннинг эшик оғаси ҳамиша меҳмонларимизнинг диққатини ўзига тортиб келди.

Аммо бу баркамол кимсанинг бир нуқсони бор: салпал Дон-Жуанроқ¹, ўзингиз биласиз, бизнинг авлоқ моликонамиизда у бу ролни унча қийналмасдан ижро этарди.

¹ Дон Жуан — классик ғарб адабиётида модабоз образи.

Хотини борлигида ҳаммаси ажабтовургина эди, хотини вафот этдию бошимизни ташвишдан чиқармай қўйди. Рост, бундан бир неча ой муқаддам биз эндигина хотиржам бўлиб, ҳамма ишлар яна осойиш топиб кетади, деб турган эдик: Брантон бизнинг кичик оқсочимиз Рэчел Хаулэз билан қовушган эди, кейин уни ташлаб бош овчининг қизи Женат Трежелис билан топишиб кетди. Ажойиб, аммо умуман Уэлсдаги ҳамма қизларга ўхшаб қизғин, ҳовлиқма Рэчел шундан кейин мияси интиҳобланиб ётиб қолди. Яқинда у тузалиб ўрнидан турди, ҳозир оёқ учиди юрибди — тўғрироғи кечаги кунгача суврати юрган эди; жавдираган кўзларигина қолган...

Бизнинг Херлстондаги биринчи совуқ воқеа шундай бўлган эди, аммо иккинчиси биринчисини дарров хотирамиздан ў chirди. Қолаверса, ундан олдин яна бир катта воқеа содир бўлди: эшик оғаси Брантонни шармандан шармисор қилиб хонадонимиздан ҳайдаб чиқардик.

Бу шундай юз берди. Боя сизга айтганимдек, Брантон жуда ақлли, афтидан, худди ана шу ақли унда ўзига заррача ҳам алоқаси бўлмаган нарсаларга қандайдир қаттиқ қизиқиш уйғотиб, ҳалок бўлишига олиб келган бўлса ажаб эмас. Бу қизиқиши уни фалокатга дучор қилиши мумкинлиги менинг хаёлимга ҳам келмаган экан, аммо бир тасодиф кўзимни очди.

Боя айтганимдек, бизнинг уй ниҳоятда дидсизлик билан қурилган: ҳар хил йўлаклари, далонлари кўп. Ўтган ҳафта, аниқроғи, ўтган пайшанба кечаси ҳеч ухломадим, чунки тентаклик қилиб сўқатдан сўнг бир чинниоёқ қуюқ қора қаҳва ичиб қўйган эдим. Кечаси соат иккигача қийналиб, барибир ухлаёлмаслигимни билганимдан кейин ўрнимдан турдим-да, бошлаб қўйган романими ўқишини давом эттироқчи бўлдим. Қарасам, китобни биллиардхонада унутиб қолдирган эканман, шунинг учун халатимни кифтимга ташлаб, уни олиб келгани кетдим.

Биллиардхонага бориш учун зинапоядан пастки қаватга тушиб, кутубхона билан қуролхонага олиб борадиган йўлакдан ўтишим керак эди. Бу йўлакка ўтиб, кутубхонанинг очиқ эшигидан хира ёруғ тушиб турганини кўрганимда нақадар ҳайратланганимни кўрсангиз эди! Ётишдан олдин у ернинг чирогини ўзим ўчириб, эшигини ёпиб келган эдим. Турган гапки, уйимизга ўғри тушибди, деб ўйладим. Херлстондаги ҳамма йўлакларнинг деворлари қадимий қурол-аслаҳалар билан безатилган — булар аждодларимнинг ҳарбий ўлжалари. Мен деворлар-

дан биридаги ойболтани олиб, шамни ерга қўйдим-да, йўлак бўйлаб оёқ учида писиб бориб, кутубхонанинг очиқ эшигидан мўраладим.

Тўла-тўкис кийинган эшик оғаси Брантон креслода ўтиради. Тиззасида географик харитага ўҳшаган бир варақ қоғоз, қоғозга тикилганча чуқур ўй сурарди. Мен ҳайратдан ҳанг-манг бўлиб, қимир этмай, қоронгидан уни кузата бошладим. Хонани бир парча шам фира-шира ёритиб туарди. Бирдан Брантон ўрнидан туриб девор тагидаги бюро олдига келди-да, уни очиб ғаладонларидан бирини тортди. Ундан қандайдир бир қоғозни олиб, яна жойига бориб ўтириди-да, уни стoldаги шам ёнига текислаб қўйиб, диққат билан кўздан кечира бошлади.

Унинг бизнинг оиламизга мансуб бўлган ҳужжатларни бундай хотиржамлик билан ўрганиб ўтириши шу қадар қаҳримни ошириб юбордики, ўзимни тутиб туролмай, олдинга қадам ташладим. Брантон қоғоздан бошини кўтарди. Менинг остонада турганимни кўриб ўрнидан сапчиб турди, қўрққанидан юзи кўкариб кетди, харитага ўҳшаган қоғозни шоша-пиша чўнтағига тиқди.

«Офарин!— дедим мен.— Бизнинг ишончимизни шу тариқа оқлар экансиз-да! Эртадан бошлаб ишдан бўшатилдингиз».

У таъзим қилиб, чурқ этмай олдимдан физиллаганча ўтиб кетди. Шам столда қолди, мен унинг ёруғида Брантон бирордан олган қоғозни кўздан кечирдим. Ҳайрон бўлдим, у биронта муҳим ҳужжат эмас, бизда «Месгрейвлар хонадонининг удуми» деб аталадиган, ғаройиб бир қадимий удум ижро этилаётганда айтиладиган савол-жавобларининг кўчирма нусхаси экан, холос. Мана бир неча асрлар бўладики, бизнинг уруғимиздаги ҳар бир эркак балоғат ёшига етгач, бир маросимни адо этади, бу маросим шу оила аъзоларининг ёки, эҳтимолки, умуман бизнинг геральдикамиз¹ каби битта-яримта археологнинг диққатига молик бўлмаса, ҳеч қандай амалий аҳамиятга эга эмас.

— Бу қоғозга биз ҳали яна қайтамиз,— дедим мен Месгрейвга.

— Агар сиз буни чиндан ҳам зарур деб ҳисобласангиз...— деб бир оз иккиланиброқ жавоб берди суҳбатдoshim.— Шундай қилиб, мен фактларни изҳор қилиншда давом этаман. Бюрони Брантон қолдириб кетган калит

¹ Геральдика — қадимий асилзодалар тугролари — герблари ҳақидаги маълумотлар тўплами.

билан құлфлаб кетмоқчи бўлиб турган ҳам әдимки, эшик оғасининг қайтиб келиб, қаршимда турганини кўриб ҳайрон бўлиб қолдим.

«Мистер Месгрейв,— деб қичқирди у ҳаяжондан хириллаган овоз билан,— мен иснодга чидаёлмайман! Мен кичкина одамман-у, аммо ўзимга яраша ғурурим бор, иснодга чидаёлмай ўламан. Сиз алам устида ўзимни бир нарса қилиб қўйишимга сабабчи бўлсангиз товонимга қоласиз, сэр! Ўтиниб сўрайман, бу ҳодисадан кейин менинг уйда қолишимни мумкинмас, деб ҳисобласангиз, бир ой муҳлат беринг, токи мен, ўз ихтиёrim билан кетаётиман, дея олай. Мени яхши биладиган ҳамма хизматкорлар кўзи ўнгидаги ҳайдалиб кетишга сира тоқат қилолмайман!»

«Сиз кўнглига қарашга арзимайдиган одамсиз, Брантон,— деб жавоб бердим мен.— Сизнинг қилмишингиз кишининг ғазабини келтиради, аммо оиласизда шунча вақтдан бери хизмат қилганингизни назарга олиб, сизни эл кўзи олдида сазойи қилмайман. Бироқ бир ой муҳлат — жуда кўплик қилади. Бир ҳафтадан кейин хоҳлаган важингизни кўрсатиб кетаверишингиз мумкин».

«Бир ҳафтадан кейин дейсизми, сэр?— деб қичқириб юборди у алам билан.— О, ақалли икки ҳафта муҳлат беринг!»

«Бир ҳафтадан кейин,— деб тақрорладим мен,— шунда ҳам менга жуда муруват қилишиб, деб ҳисобланг».

Тарвузи қўлтиғидан тушиб, боши кўксига солинганча у аста-секин чиқиб кетди, мен эса шамни ўчириб, хонамга йўл олдим.

Шундан кейинги икки кун давомида Брантон ўз вазифасини камоли риоя билан бажарди. Мен ҳам содир бўлган ишни юзига солмадим, ўз шармандалигини яшириш учун қандай тадбир ўйлаб топажагини қизиқиши билан кутдим. Аммо учинчи куни у ўзининг одатига зид ўлароқ, мендан фармойишлар олгани келмади. Нонуштадан сўнг мен емакхонадан чиқаётib тасодифан Рэчел Хауэлзни кўриб қолдим. Боя сизга айтганимдек, у касалдан янгигина турган, ҳозир шундай бир тинка-мадори қуриган қиёфада әдик, ишлай бошлагани учун ҳатто унга дашином ҳам бердим.

«Ўрнингиздан туриб чакки қилибсиз,— дедим мен.— Бир оз куч-қувватга кирганингиздан кейин ишга тушасиз».

У менга шундай ғалати қараб қўйдики, мен, касали ақлига асар қилмадимикан, деб ўйлаб қолдим.

«Куч-қувватга кирдим, мистер Месгрейв», деди у.

«Қўрайлик-чи, врач нима дер экан,— деб эътиroz билдиридим.— Ҳозирча ишингизни қўйиб, пастга тушинг. Дарвоқе, Брантонга айтинг, олдимга келсин».

«Эшик оғаси ғойиб бўлиб қолди»,— деди у.

«Ғойиб бўлиб қолди?! Ғойиб бўлиб қолгани нимаси?»

«Ғойиб бўлиб қолди. Ҳеч ким кўрмабди. Ҳонасида йўқ. У ғойиб бўлган, ҳа, ҳа, ғойиб бўлган!»

У деворга суюнганча асаби қўзғаб хахолаб кула бошлади. Мен бу ногаҳоний асабийликдан чўчиб кетиб, югуриб бориб қўнғироқчани олдим-да, ёрдамга одам чақиредим. Қизни ҳонасига олиб чиқиб кетишиди, у эса ҳамон хахолаб кулиш ва ўқраб йиғлашда давом этарди, мен Брантонни суриштира бошладим. Унинг ғойиб бўлгани шубҳасиз эди. Кўрпа-тўшагининг тахи бузилмаган, уни кеча кечқурун ҳонасига кириб кетганидан бери ҳеч ким кўрмабди. Бироқ уйдан қандай қилиб чиқиб кетганини тасаввур қилиш қийин. Чунки деразалари ҳам, эшиги ҳам эрталаб ичкарисидан берк экан. Брантоннинг кийимлари, соати, ҳатто пуллари, одатда кийиб юрадиган қора пиджаги билан шимидан ташқари ҳамма нарсаси ҳонасида эди. Шунингдек, ҳонаки туфлиси кўринмасди, аммо этиклари жойида турарди. Эшик оғаси Брантон кечаси қаёққа чиқиб кетган бўлиши мумкин, унга нима бўлган?

Ўз-ўзидан маълумки, биз уй билан ҳамма ёрдамчи биноларни тинтиб чиқдик, аммо ҳеч қаердан изини тополмадим. Такрор айтаманки, бизнинг уй — айниқса унинг ҳозир ҳеч ким истиқомат қилмайдиган энг эски қаноти чинакам лабиринт¹, аммо биз барибири ҳар қайси ҳонани, том тагларини ҳам тинтиб чиқдик. Қидиришларимиз ҳеч қандай натижа бермади. Брантоннинг бор буд-шудини қолдириб, қуруқ ўзи чиқиб кетганига ҳеч ишонгим келмасди, аммо қасрда ном-нишони йўқ, шу сабабли буни тан олмасликнинг ҳеч иложи йўқ эди. Мен маҳаллий полициядан одам чақиредим, у бирон нарсанни аниқлашга мусассар бўлолмади: бир кун олдин ёмғир ёқ-қанлиги учун уй атрофидаги ўтлоқлар билан йўлкаларни кечириш ҳеч қандай натижа бермади. Янги бир воқеа бу жумбоқдан бизнинг диққатимизни четга тортгунча иш шу аҳволда эди.

Рэчел Хаузл икки кечаю икки кундуз гоҳ алаҳлаб, гоҳ шайтонлаб, тутқаноқ тутиб ётди. Унинг аҳволи шу қадар ёмон эдикни, кечаси билан олдига бир аёлни ўт-

¹ Кўп ҳонали ва эгри-буғри чалкаш йўлаклари бўлган катта қаср.

қазиб қўйишга тўғри келди. Брантон ғойиб бўлгаи куннинг учинчи кечаси у аёл беморнииг осойишта ухлаб қолганини кўргач, ўзи ҳам креслода мудраб кетибди. Эртасига тонгда уйғониб қараса каравот бўм-бўш, дे-раза ланг очиқ, бемор йўқ эмиш. Мени шу ондаёқ уйғотишибди, ёнимга икки малайни олиб, йўқолгаи қизни қидиргани чиқиб кетдим. Биз унинг қайси томонга қоғанини осонгина аниқладик: из деразадан ўтлоқ бўйлаб то ҳовузгача бориб, қўрамиздан олиб чиқадиган шағал тўкилган йўлкага етгач ғойиб бўлган эди. Ҳовузнинг шу ери саккиз фут чуқурликда бўлиб, ақлдан озган шўрлик қизнинг оёқ излари худди сув ёқасига келиб тўхтаб қолганини кўрганимизда қандай аҳволга тушганимизни кўрсангиз эди. Ўз-ўзидан маълумки, биз дарҳол қўлларимизга чангак олиб, ўзини сувга ташлаган қизнинг мурдасини қидира бошладик, аммо тополмадик. Лекин мутлақо кутилмаган бир нарсани тортиб чиқардик. Бу аллақандай тусини йўқотган, занг босган эски металл парчалари, хира йилтираб турган чақмоқтош парчалари десаммикан, шиша синиқлари десаммикан, шулар билан тўлатилган каноп қоп эди. Биз ҳовуздан бу ғалати топилдиқдан бошқа бирон нарса тополмадик, кечаги ҳамма қидиришларимиз, суритиришларимизга карамай, Рэчел Хауэлз ҳақида ҳам, Ричард Брантон ҳақида ҳам ҳеч нарса билолмадик. Маҳаллий полиция ҳам саросимада қолди, энди охирги умидимиз сиздан...

— Унинг бу ғалати воқеалар ҳақидаги ҳикоясини қандай қизғин иштиёқ билан эшитганимни, уларнииг ҳаммасини бус-бутун жамлаб, жумбоқнинг ечимига олиб борадиган ипнинг учини топишни нечоғли истаганимни тасаввур қиласангиз эди, Уотсон!

Эшик оғаси ғойиб бўлган. Оқсоқ ғойиб бўлган. Бир вақтлар оқсоқ эшик оғасини севган, кейин уни асосли равишда ёмон кўриб қолган. Рэчел Хауэлз саркаш, эҳтиросли аёл бўлган. Эшик оғаси ғойиб бўлиши билан унинг феъли ғоятда айниб қолган. У ниҳоятда ғалати нарсалар солинган қопни ҳовузга олиб бориб ташлаган. Бу фактларининг ҳар бири ҳам диққатга сазовор, аммо улардан биронтаси ҳам ишининг моҳиятини очиб беролмас эди. Чигал бўлиб кетган бу воқеалар занжириининг учини қаердан қидиришим керак эди? Ахир кўз ўнгимда унинг охирги бўғинигина намоён эди...

— Месгрейв,— дедим,— мен эшик оғангиз ишдан аж-ралиб қолишидан ҳам қўрқмай, жуда муҳим деб ҳисоблаган ўша ҳужжатни кўришим зарур.

— Хулосасини айтганда, бизнинг бу «удумимиз»— ту туриқсиз бир нарса,— деб жавоб берди у,— бирдан-бир риоя қилиш мумкин бўлган жиҳати—қадимийлиги. Сиз уни кўраман, деб қолсангиз кўрсатарман, деган мақсадда савол-жавобларнинг кўчирмасини ола келган эдим.

У менга ҳозир қўлимда кўриб турганингиз бир варақ қоғозни узатди, Уотсон. Бу удум — Месгрейвлар авлодидан бўлган ҳар бир эркак балофатга етганда ўтиши керак бўлган имтиҳон. Мен ҳозир саволлар билан жавобларни бу ерда қайд этилган тартибда ўқиб бераман:

«Бу кимга тегишли эди?»

«Кетганга».

Энди кимга тегишли бўлади?»

«Келадиганига».

«Бу қайси ойда бўлган эди?»

«Биринчисидан бошлаганда олтинчисида».

«Қуёш қаерда эди?»

«Эманинг тепасида».

«Сояси қаерда эди?»

«Қайрағочнинг тагида».

«Неча қадам босиш керак?»

«Шимолга — ўну ўн, шарққа — бешу беш, жанубга — иккю икки, фарбга — биру бир, сўнг пастга».

«Бунинг эвазига биз нима берамиз?»

«Ўзимиизда борини».

«Биз буни нима учун берамиз?»

«Бурч ҳурмати».

— Асл нусхасида санаси йўқ,—деб қўйди Месгрейв,— аммо имлосига қараганда ўн еттинчи асрнинг ўрталарига мансуб бўлса керак. Хуллас, қўрқаманки, бу ҳужжат сирни очишимизда учча иш бермаса керак.

— Лекин у бизнинг олдимизга иккинчи бир жумбоқни, яна ҳам ғаройиброқ жумбоқни кўндаланг қилмоқда,— деб жавоб бердим мен.— Ажаб эмаски, биз уни ечиш билан, биринчи жумбоқни ҳам ечсак, умид қиласманки, борди-ю, сизнинг эшик оғангиз жуда ақлли одам экан, хўжайинларининг ўн авлодидан кўра ҳам кўпроқ зеҳнлироқ, фаросатлироқ экан, десам мендан хафа бўлмассиз.

— Ростини айтсам, гапингизга тушунолмадим,— деб жавоб берди Месгрейв.— Назаримда, бу қоғоз ҳеч қандай амалий бир аҳамиятга молик эмасдек туюлади.

— Менга эса ғоятда муҳим туюлади. Афтидан, Брантон ҳам шундай фикрда бўлганга ўхшайди. Ўйлайманки,

Брантон бу қоғозни сиз уни жиноят устида қўлга туширган кечангиздан олдинроқ ҳам кўрган.

— Ажаб эмас. Биз буни ҳеч қачон яширган эмасмиз.

— Эҳтимолки, бу гал унинг мазмунини эслаб олмоқчи бўлган. Гапингиздан фаҳлашимча, қўлида қандайдир харита ёки план бўлиб, уни қадимий қўлёзма билан таққослаётган экан, сизни кўриши билан уни чўнтағига тиқибди, шундайми?

— Мутлақо тўғри. Бизниг кўхна оилавий маросими-мизнинг унга нима зарурати бўлиши мумкин, бу тутуриқ-сиз гапларнинг ҳаммаси нимани билдиради?

— Ўйлайманки, биз бу нарсани осонгина аниқлашимиш мумкин,— деб жавоб бердим.— Рухсат этсангиз, биринчн поезддаёқ, сиз билан Сассексга жўнасак, ишни ўша жойнинг ўзида чуқур текшириб кўрсак.

Биз Херлстонга ўша куниёқ етиб бордик. Сиз, Уотсон, бу машҳур кўхна қасрнинг суратини кўрган бўлсангиз ёки тасвирини ўқиган бўлсангиз керак, албатта, шунинг учун мен унинг «L» ҳарфи шаклида эканлигинигина айтишим мумкин, шуниси борки, узун қаноти анча замонавий, қисқа қаноти эса анчагина қадимий, яъни қолганларнинг ўсиб чиқиши учун хизмат қилган асосий моя. Кўхна қисмининг марказидаги пастак вазмин эшик тепаси «1607» санаси ўйиб ёзилган, аммо мутахассисларнинг бир оғиздан таъкидлашларига қараганда, ёғоч тўсинлар билан тош пойdevor анчагина кўхна экан. Ўтган асрда бинонинг бу қисмининг деворлари ҳаддан зиёд қалин ва деразаларнинг туйнукдек кичикилиги қаср эгаларида янги қанотни қуриш фикрини тудирган, ҳозир эски қанот омборхона ва ертўла хизматини ўтайди, баъзан эса мутлақо бўш ётади. Бинонинг атрасини ажойиб қадимий дарахтлар ўсган кўркам боғ ўраб олган, мижозим эслатиб ўтган кўлми, ҳовузми, хиёбонининг этагида, ўйдан икки юз ярд узоқликда жойлашган.

Бу вақтгача менда, Уотсон, бу ишда учта алоҳида жумбоқ эмас, биргина жумбоқ бўлиб, агар Месгрейвлар удумининг маъносини уқиб ололсам, бу эшик оғаси Брантон билан оқсоқ Хауэлзининг ғойиб бўлиши сабабини очиб берадиган калит бўлиб хизмат қиларди, деган қатъий бир ишонч туғилган эди. Мен бор зеҳнимни шунга йўналтиридим. Нима учун Брантон ана шу қадимий формуланинг моҳиятига бу қадар кириб боришни истаган? Афтидан, шунинг учунки, бу қоғозда у зодагон қаср эгалари аждод-аждодларнинг дикқат-эътиборидан чет-

да қолган бир нарсани пайқаган бўлиши керак, қандайдир шахсий фойда кўриш умидида бўлган. Бу нима бўлди экан, эшик оғасининг шундан кейинги тақдирига қандай таъсир кўрсатди экан?

Хужжатни ўқиб чиққанимдан сўнг, менга мутлақо равшан бўлдики, ундаги ҳамма рақамлар ҳужжатнинг биринчи қисмида айтилган нарса яширилган қандайдир жойга алоқадор, агар биз ўша жойни топсак, Месгрейвlarнинг аждодлари шу қадар аломат бир тариқада яширишни маъқул кўрган сирни очиш учун тўғри йўлга тушиб оламиз. Қидиришни бошлиш учун биз икки белгили нишонга эга эдик: эман билан қайрагоч. Эман ва жига келсак, бу борада ҳеч қандай шубҳага ўрин йўқ эди. Ўйнинг олдигинасида, йўлнинг чап томонида бобокалон азим туп эман турарди, бу умрим бино бўлиб кўрган энг ажойиб дараҳтлардан бири эди.

— Сизнинг «удумингиз» ёзилган вақтда бу эман бўлганмикан?— деб сўрадим Месгрейвдан.

— Ажаб эмаски, бу эман Англияни норманлар фатҳ этган даврлардан бери яшаб келаётган бўлса,— деб жавоб берди у.— Унинг айланаси йигирма уч фут келади.

Шундай қилиб, менга зарур бўлган нуқталардан бири аниқланган эди.

— Бу ерда кўхна қайраочларингиз борми?— деб сўрадим.— Бор эди, бундан ўн йил муқаддам яшин уриб, тагидан арралатиб ташлашга тўғри келди.

— Аммо ўсиб турган жойини биларсиз?

— Ҳа, албатта, биламан.

— Яқин орада бошқа қайраочлар йўқми?

— Кўҳналари йўғу ёшлари жуда кўп.

— Унинг турган жойини кўрсам деган эдим.

Биз извошчада келган эдик, мижозим уйига ҳам кириб ўтирасдан, мени тўппа-тўғри ўтлоқдаги бир вақтлар қайраоч ўсиб турган жойга олиб борди. Бу эман билан уйнинг оралиғидаги ўрта бир жойда эди. Ҳозирча қидиришларим муваффақиятли кетмоқда эди.

— Чамамда ҳозир қайраочнинг бўйини аниқлаб бўлмаса керак?— деб сўрадим мен.

— Сизга шу заҳотиёқ айтиб беришим мумкин: унинг бўйи олтмиш тўрт фут эди.

— Сиз буни қандай қилиб билиб олгансиз?— деб юбордим мен таажжуб билан.

— Ўйда ўқитадиган кекса муаллим менга тригоно-метриядан масалалар бергандা улар ҳамиша баландлик ўлчовларига асосланган бўларди. Шунинг учун ҳам

мен болалигимданоқ еримиздаги ҳар бир дараҳт, ҳар бир иморатнинг баландлигини ўлчаб чиққанмай.

Бу кутилмаган омад эди. Менга керакли маълумотлар кутганимдан ҳам кўра тезроқ қўлга кира қолди.

— Мумкин бўлса, айтсангиз, эшик оғангиз сизга ҳеч қаҷон шундай савол берганми? — деб сўрадим мен.

Режинальд Месгрейв менга ғоят ҳайратланиб қаради.

— Ҳозир, сиз шундай деб қолганингиздан кейин,— деди у,— эслаяпман, бир неча ой муқаддам Брантон, дарҳақиқат, мендан ўша дараҳтнинг бўйи қанча эканлигини сўраган эди. Айтишича, шу тўғрида сайис билан тортишиб қолган экан...

Бу ажойиб маълумот эди, Уотсон. Демак, мен тўғри йўлдан кетаётган эканман. Мен қуёшга қарадим: у ботиб бормоқда эди, бир соатга етар-етмас фурсат йичида кўҳна эманинг худди учидаги шохлари тепасига етиб келиши мумкинлигини чамалаб чиқдим. Шундай қилиб, ҳужжатда эслатилган бир шарт амалга оширилади. Қайрағочнинг сояси важига келсак, афтидан бунида гап унинг энг охирги нуқтаси ҳақида бориши керак — акс ҳолда, соясини эмас, танасини йўл кўрсатгич қилиб танлаган бўлар эдилар. Бинобарин, энди мен қуёш худди эманинг қоқ тепасига етиб келган пайтда қайрағоч соясининг уни қаергача боришини аниқлашим керак эди.

— Бу нарса, афтидан, осон иш бўлмаган бўлса керак, Холмс? Ахир қайрағоч аллақачон йўқ бўлиб кетган экан-ку.

— Албатта. Аммо бу нарсани Брантон уддалаётган бўлса, мен ҳам уддалашим мумкинлигини билардим. Ундан ташқари, бу унча қийин эмасди. Мен Месгрейв билан унинг кабинетига кириб мана шу қозиқни йўниб олдим-да, унга узун чизимча боғлаб, ҳар қайсиси бир ярд оралиқни билдирадиган тугунлар түгдим, сўнгра иккита қармоқ сопни улаб бўйини олти футга етказдим, кейин мижозим икковимиз яна бир вақтлар қайрағоч ўсиб турган ўша жойга қараб кетдик. Қуёш шу дақиқада худди эманинг учига тақалиб келган эди. Мен ёғочни ерга суқиб, соя тушган томонни белгиладим-да, ўлчаб кўрдим. Узунлиги тўққиз фут чиқди.

Шундан кейинги ҳисобларим жуда ҳам жўн бўлди. Агар бўйи олти фут келадиган таёқ тўққиз фут узунликда соя ташласа, бўйи олтмиш тўрт фут келадиган дараҳт тўқсои олти фут узунликда соя ташлайди, унисининг ҳам, бунисининг ҳам йўналишлари бир-бирларига мос кела-

ди, албатта. Мен бу масофани ўлчаб кўрдим. У мени уй деворининг таггинасига олиб борди, қозиқни ўша ерга қоқдим. Қозиқчадан икки дюймча нарида конуссимон чуқурчани кўриб қолганимда қандай ғурурланганимни кўрсангиз эди, Уотсон! Бу Брантон ўлчаётганида қўйган белги эканини, мен эса унинг изидан кетаётганилгимни пайқадим.

Чўнтак компаси ёрдамида шимол билан жануб қаёқда эканлигини аввал аниқлаб олиб, бу дастлабки нуқтадан санаб қадам боса бошладим. Шимол томонга қараб ўну ўн марта (афтидан, ҳар бир оёқ ўнтадан қадам босиши кераклиги кўзда тутилган бўлса керак) қўйган қадамим мени уй девори бўйлаб олиб кетди, шунча юриб бўлгач, яна турган жойимни қозиқ билан белгиладим. Шундан кейин шарққа қараб бешу беш, кейин гарбга қараб иккию икки қадам ташладим, эски бир эшикostonасига бориб қолдим. Энди гарбга қараб биру бир қадам босиш қолган, унда тош ётқизилган йўлак бўйлаб юришга тўғри келар эди. Ҳужжатда кўрсатилган жой наҳотки шу бўлса?

Умрим бино бўлиб бу қадар алам билан қаттиқ ўкинмаган эдим, Уотсон. Бир лаҳзагина тахминий ҳисобларимда қандайдир бир муҳим чалкашлик юз бергандек туюлди. Ботиб бораётган қуёш нурлари йўлак сатҳини ёритиб туради. Чақа бўлиб кетган бу тахта тошларнинг зиҳлари цемент билан жипс ёпишиб турганини, кўп йиллар мобайнида жойидан қўзғалмаганини аён кўрмоқда эдим. Йўқ, Брантон буларга тақилган эмас, бу аниқ. Йўлакнинг бир неча жойини уриб кўрдим, ҳамма жойдан ҳам бирдек товуш чиқаверди, бирон дарз ёки тиркиш борлигидан асар йўқ эди.

Бахтимга, ҳаракатларимнинг моҳиятига тушуна бошлаган, мендан кам ҳаяжонланмаётган Месгрейв ҳам ҳисобларимни текшириб кўриш учун ҳужжатни ёнидан олди.

— Сўнг пастга! — деб хитоб қилди у. — Сиз: «Сўнг пастга», деган сўзни унугибсиз.

Мен бу кўрсатилган жойда ерни қазиш кераклигини билдиради, деб ўлаган эканман, энди янгишганимни дарров пайқадим.

— Демак пастда ертўлаларинг бор экан-да?! — деб хитоб қилдим мен.

— Ҳа, у бу уйнинг тенгдоши. Мана бу эшикдан ўтиб, дарҳол пастга тушайлик!

Биз айланма зинапоядан пастга тушдик, ҳамроҳим

тугурт чақиб, бурчакдаги бочка устида турғаң каттакон фонарни ёқди. Биз керакли жойга тушиб келганимизни, бу ерда бизгача яқинда кимдир бўлганини шу заҳотиёқ пайқадик.

Ертўлада ўтин сақланаркан, афтидан илгари бутун ертўлани қоплаб турған ўтиналар ҳозир девор тагига сурриб қўйилиб, ўртадан жой очилган эди. Бу ерда ўртасида занглаган темир ҳалқаси бор сербар, оғир тош тахта ётарди, ҳалқага катақ-катақ пишиқ шарф боғланган эди.

— Жин урсин, бу Брантоннинг шарфи-ку! — деб қичқириб юборди Месгрейв.— Шу шарфни унинг бўйнида жуда кўп кўрганман. Бу ерда нима қилган бўлиши мумкин у ярамас?

Менинг илтимосим билан иккита маҳаллий полисмен чақирилди, мен улар ҳузурида шарфни тортиб тош тахта қопқоқни очмоқчи бўлдим. Бироқ уни араиг қимирлата олдим, констебллардан бирининг ёрдами билан уни салгина бир четга суролдим. Қопқоқ тагида қоп-қоронги ўра кўриниб турарди, ҳаммамиз унга мўраладик. Месгрейв чўккалаганича пастга фонарини туширди.

Биз чуқурлиги етти футча, эни билан бўйи тўрт фўтга яқин торгина чорбурчак ҳужрани кўрдик. Девор тагида мис қопланган, қопқоғи очиқ пастаккина сандиқ турарди; оғзида мана шу қадимий аломат калит. Сандиқнинг сиртини бир энлик гард босган. Заҳ билан қуртлар ёғочини шу қадар еб қўйган эдики, уни ҳатто ич томонидан ҳам моғор босган эди. Тагида,— афтидан қадимиий пуллар бўлса керак,— мана шу кўриб турганингизга ўхшаб бир неча ғилдирак металлчалар ётарди. Ичида бошқа ҳеч нарса йўқ эди.

Аммо дастлаб биз сандиққа қарамадик — кўзларимиз унинг ёнидаги жасадга қадалган эди. Қора костюм кийган аллақандай одам бошини икки қўли билан чангллаганча сандиқ четига қўйиб, чўнқайиб ўтиради. Бу одамнинг юзи кўкариб кетган, таниб бўлмайдиган дараҷада тиришиб-буришган, аммо биз уни кўтарганимизда Режинальд Месгрейв бўйи, кийими ва соchlаридан ғойиб бўлган эшик оғаси эканини дарров пайқади. Брантон бундан бир неча кун муқаддам ўлган, аммо танасида унинг мудҳиш ўлимини изоҳлаб бериши мумкин бўлган на жароҳат, на моматалоқ асари бор эди. Жасадин ертўладан олиб чиқарканмиз, ҳозиргина ечган жумбоғимиздан ҳам кўра мушкулроқ бўлган жумбоқقا дуч келдик...

Эътироф этишим керак, Уотсон, ҳозирча қидиришларимнинг натижаларидан гаранг эдим. Мен қадимиий ҳуж-

жатда кўрсатилган жойни топсам бас, ҳамма нарса очиқ-оидин бўлади-қолади, деб ўйлаган эдим, мана, ўша жойда турибман. Месгрейвлар оиласи пухталаб яширган сирнинг жавобидан, чамаси бояги-боягисидек ҳали ҳам узоқдаман. Рост, Брантоннинг қисматини ёритдим, аммо энди у бу қисматга қандай қилиб дучор бўлганини, ғойиб бўлган аёлнинг бу ишда қандай ўрин тутганини ҳам аниқлашим керак эди. Мен бурчакдаги бочкага ўтириб, юз берган ҳодисанинг ҳамма тафсилотларини яна бир бор хаёлимдан ўтказа бошладим.

Бу тариқа ишларда қўллайдиган методими биласиз, Уотсон: ўзимни ўша иш кўрган одамнинг ўрнига қўйиб, энг аввал унинг ақлий савиасини аниқлаб оламан-да, муштарак вазиятларда ўзим нима қилишим мумкинлигини тасаввур қилишга тиришиб кўраман. Бу важига иш осонлашган эди: Брантоннинг ақли чакана эмасди, шунинг учун менга унинг тафаккури билан менинг тафаккурим савиаси орасидаги тафовутни ҳисобга олиб ўтиришинга тўғри келмади. Брантон қаердадир бир қиммат баҳо нарса бор эканлигини билган. Бу жойни аниқлаган. У пастига олиб тушадиган ертўланинг оғзини беркитиб турган тошни кўтариш бир киши учун оғирлик қилишига ишонч ҳосил қилган. Шундан кейин у нима қилган? Бегона одамлардан ёрдам сўраб мурожаат қилиши мумкин эмасди. Борди-ю, ҳаттоқи сирини ишониши мумкин бўлгани одам топилган тақдирда ҳам, бу кишига кўча эшикни очадиган бўлса ўзини анчагина хавф-хатарга қўйниши мумкин эди. Ёрдамчини шу хонадоннинг ўзидан толиши қулайроқ эди. Хўш, Брантон кимга мурожаат қилиши мумкин эди? Ҳалиги қиз унга бир вақтлар содиқ экан. Эркак одам хотин кишини қанчалик хафа қилмасин унинг муҳаббатидан батамом маҳрум бўлганига ҳеч қачон ишонмайман. Афтидан, Брантон Рэчелга унча-мунча хушомад қилиб юриб, у билан ярашиб олишга уринган, кейин эса уни шерик бўлишга кўндирган. Кечаси улар биргаликда ертўлага тушганлар, биргалашиб тошни жойидан қўзғатишга муваффақ бўлганлар. Ана шу дақиқагача уларнинг хатти-ҳаракатлари очиқ-оидиг: эди, мен буни ўз кўзларим билан кузатиб тургандек эдим.

Аммо икки киши учун, айниқса улардан бирин аёл бўлса, афтидан, бу осон иш бўлмагандир. Ҳатто биз — мен билан Сассексдан келган давангидек полисмен учун ҳам бу тошни жойидан қўзғатиш анча мушкул бўлди. Улар ўз вазифаларини енгиллатиш учун нима қилган бўлишлари мумкин? Ҳа, афтидан, мен ҳам уларнинг ўрнида бўлга-

нимда нима қилишим мумкин бўлса, улар ҳам шундай қилганлар. Ана ўшандан кейин ўрнимдан туриб, ерда сочилиб ётган ўтинларни кўздан кечирдим-да, топаман деб умид қилган нарсамни шу ондаёқ топдим. Узунлиги уч фут келадиган бир ғўлакнинг уни сал мертилган, бир нечтаси эса эзилган эди: чамаси улар анчагина вазмини нарсанинг тагида қолган бўлса керак. Афтидан, Брантон билан ёрдамчиси тошни кўтараётгандарида пастга бемалол тушса бўлгудек кенгайгунча унинг тиркишига шу ўтинларни қистириб турган, кейин эса тошнинг тагига яна бир ўтинни тиккасига тираб қўйганлар, шу сабабдан унинг пастки уни мертилган бўлиши аниқ— чунки тош уни бор залвари билан босиб турган. Ҳозирча ҳамма тахминларим анчагина асосли эди.

Тунги фожия манзарасини тўла-тўкис тиклаш учун бундан буёғига қандай мулоҳаза юритишм керак эди? Шуниси аниқки, чуқурга биргина одам тушиши мумкин эди, у албатта Брантон бўлган. Қиз юқорида кутиб турган бўлиши керак. Брантон сандиқни очиб, ичидаги бор нарсани унга узатган (буниси аниқ, чунки сандиқ бўмбўш эди), шунда кейин... нима бўлган?

Эҳтимолки, бу жўшқин аёлнинг қалбida учқунланиб турган қасос истаги дилозори — ажаб эмаски, унинг кўрган жабри биз тахмин қилганимиздан кўра кучлироқ бўлса — ҳозир ўз ҳукми остида эканлигини кўраркан, ловиллаб қизишиб кетган. Ўтин тушиб кетиб, тош тахтанинг Брантонни ана шу тош тобутга тириклай кўмиб қўйгани тасодифиймикан? Агар шундай бўлса Рэчел юз берган ҳодисани айтмагани учунгина айбдор. Ё у тирговични жўрттага уриб юбориб, тош тахтани жойига тушириб қўйдимикан? Ҳар қалай, бу аёл худди кўз ўнгимда гавдалангандек бўлди: топилган хазинани кўксига босганча у тош тахта остида қолган вафосиз ёрининг энтиканча қичқирган бўғиқ дод-фарёдларидан, тошини алам билан дукиллатишларини эшитишдан қочиб, айланма зинапоядан юқорига физиллаганча чиқиб кетган.

Эртасига эрталаб рангининг ўчгани, безовталангани ва ўқтин-ўқтин асабий кулишларининг сири шунда экан. Аммо сандиқдаги нима экан? Қиз унинг ичидаги нарсаларни нима қилган? Булар, шубҳасиз, жинояти изларини яшириш мақсадида имконият туғилиши биланоқ, ҳовузга олиб бориб ташлаган ўша эски металл синиқлари билан тош парчалари эди.

Чуқур ўй сурганимча йигирма минутча қимир этмай

ўтиридим. Ранги оқариб кетган Месгрейв фонарни лопилатганча ҳамон пастга, чуқурга тикилиб туарди.

— Бу Карл Биринчининг¹ пуллари,— деди у, менга сандиқдан олингани бир неча ғилдирак метални узата туриб.— Кўрднингизми, биз «удумимиз»нинг пайдо бўлган вақтини тўғри аниқлабмиз.

— Карл Биринчидан қолган яна баъзи бир нарсаларни топсак ҳам ажаб эмас!— деб қичқириб юбордим мени, бирдан ҳужжатдаги дастлабки икки саволни эсларканман.— Ҳовуздан топиб олган қондаги нарсаларни гизни кўрсатилинг-чи.

Биз Месгрейвнинг кабинетига чиқиб бордик, у металл синиқларини олдимга ёйиб қўйди. Уларга қаарканман Месгрейвнинг буларга нима учун эътибор бермаганини пайқадим: металл деярли қорайиб кетган, тошларнинг эса туси йўқ, хира эди. Аммо мен улардан бирини олиб енгимга ишқаган эдим, кафтимда худди чақмоқдек ярақлай бошлади. Металл қисмлар қўшалоқ чамбарак йўсимида бўлиб, улар букилган, буралган, дастлабки шаклларини деярли йўқотган эди.

— Хостиригизда бўлса керак, албатта,— дедим Месгрейвга,— қиролнинг партияси Англияда унинг ўлимидан кейин ҳам бошчиллик қилган эди. Ажаб эмаски, унинг аъзолари қочишдан олдин эиг қимматбаҳо нарсаларни замон анча тинчигач, қайтиб келиб олиш мақсадида уларни бирон ерга яшириб кетган бўлсалар.

— Менинг бобокалонларимдан сэр Ральф Месгрейв саройда эътиборли мансабни эгаллаб турган Карл Иккинчи дарбадарликда юрган кезларида унинг ўнг қўли бўлган.

— Э, шунақами!— дедим мен.— Жуда соз. Бу билан етишмай турган охирги жавоб қўлимизга киради. Табриклайман сизни, Месгрейв! Сиз — шуниси борки, ғоят бир фожиали вазиятда — ўз-ўзидан каттакон қимматга эга, тарихий ноёб бир нарса сифатида яна ҳам муҳимроқ аҳамиятга молик бир ёдгорликка эга бўлдингиз.

— Бу нима бўлди ўзи?— деб сўради у қаттиқ ҳаяжонланиб.

— У эмас, бу эмас, инглиз қиролларининг қадимиий тожи.

— Тож?!

— Ҳа, тож. Ҳужжатда айтилган сўзларни эсланг-а:

¹ Карл Биринчи — Англия қироли. 1649 йилда тахтдан туширилиб, қатл этилган.

«Бу кимга тегишли эди?»—«Кетганга». Бу сўзлар Карл Биринчининг қатлидан кейин ёзилган. «Энди кимга тегишли бўлади?»—«Келадиганинга». Гап Карл Иккинчи ҳақида борган, ўша вақтда унинг тахтга чиқиши тахмин қилинган. Шундай қилиб, шак-шубҳасиз, бу шаклини йўқотган пачоқ тиллақош бир вақтлар Стюартлар сулоласига мансуб бўлган қиролларнинг бошларини безаб турган.

— У ҳовузга қандай қилиб тушиб қолган?

— Бу саволга дарҳол жавоб бериш мумкин эмас.

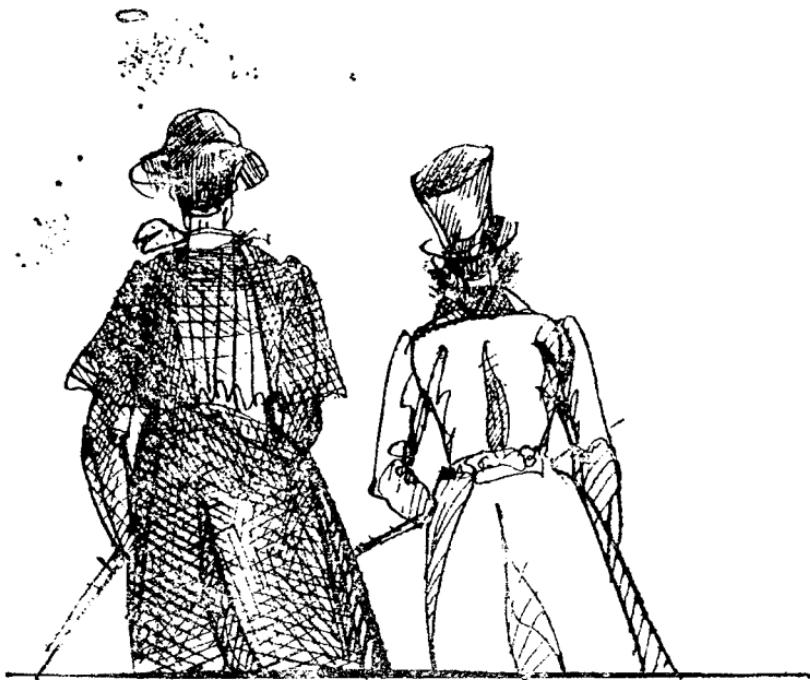
Мен ўз тахминларим ва далилларимнинг бутун йўналишини Месгрейвга бирма-бир гапириб бердим. Ҳикоямни тамомлаганимда қоронфилик қуюқлашиб, осмонда ой аллақачоқ ёрқин нур сочмоқда эди.

— Шуниси қизиқкки, Карл Иккинчи қайтиб келганидан кейин нима учун тожини талаб қилиб олмади экан?— деб сўради Месгрейв, ўз ёдгорликларини яна каноп қопга жойларкан.

— О, сиз билан биз қачоń бўлмасин ҳал қилишимиз маҳол бўлган масалани кўтармоқдамиз. Афтидан бу сирдан воқиф бўлган Месгрейв ўлиши олдидан бу ҳужжатни ўз валиаҳдига дастуриламал сифатида қолдиргану, аммо унга бунинг маъносини нима учундир тушунтирмаган. Ҳужжат ўша кундан эътиборан отадан фарзандга ўтаятла, ниҳоят, унинг сирини очишга муваффақ бўлган, аммо бунинг эвазига жонидан ажраган одамнинг қўлини келиб тушган...

«Месгрейвлар хонадони удуми»нинг тарихи шундай, Уотсон. Тож ҳозир ҳам Зерлстонда сақланмоқда, зотан қаср эгалари уни ўз қўлларида сақлаб тургани расмий рухсат олгунларича озмунча елиб-югуриб, ҳазилакам маблағ сарф қилмадилар. Борди-ю, сиз бир кўрмоқчи бўлсангиз, улар тожни сизга бажонидил кўрсатишади, албатта, уларга менинг номимни айтсангиз бас.

Анави аёл важига келсак, у ном-нишонсиз ғойиб бўлди. Англиядан бош олиб чиқиб, ўзининг жинояти ҳақидаги хотирасини узоқ юртларга олиб кетган бўлса ҳам ажаб эмас.

ХОЛМСНИНГ СҮНГГИ ИШИ

Дўстим, мистер Шерлок Холмснинг мисли кўрилмаган истеъоди ҳақида ҳикоя қилувчи хотираларимнинг сўнгги сатрларини чуқур қайфу билан ёзишга киришаман.

Ростини айтсам, ҳаётими мунгли кўйга солиб кетган воқеа ҳақида мен индамоқчи эмасдим, гарчанд ўшандан бери икки йил ўтган бўлса-да, бунинг ўрнини ҳеч нарса босолмаётибди. Аммо мени қўлга қўлам олишга мажбур қилган нарса полковник Жеймс Мориартининг хатлари бўлди; бу хатларида у марҳум акасининг шаънини ёқлади. Мен бўлиб ўтган воқеаларни халойиқ кўзи ўнгига рўй-рост изҳор қилишни ўз бурчим деб ҳисобладим. Ҳамма гап ёлғиз менгагина маълум, мен уни яширишга эҳтиёж қолмаганига фурсат етганидан хурсандман.

Билишимча, газеталарда учтагина ахборот босилиб чиқди. «Журналь де Женев»нинг¹ 1891 йил 6 май сони-

¹ «Журналь де Женев» — Швейцария газетаси.

даги хабар, Рейтер агентлигининг¹ 7 майдаги Англия матбуотида эълон қилинган телеграммаси ва ниҳоят, юқорида эслатиб ўтилган яқиндаги хатлар. Бу хатлардан биринчиси билан иккинчиси ғоятда қисқартирилган, сўнггиси эса,— унисини ҳозир тушунириб бераман,— чинакам фактларни бузиб кўрсатади. Менинг вазифам профессор Мориарти билан мистер Шерлок Холмс ўртасида аслида қандай воқеа юз берганилигидан элу юрни хабардор қилиб қўйишdir.

Китобхоннинг хотираida бўлса, мен уйланганимдан кейиноқ, орамиздаги жуда яқин алоқалар бир оз ўзгариб қолди. Мен хусусий врачлик фаолияти билан шуғуллана бошладим. Ў ўз тадқиқотлари учун ҳамроҳ керак бўлган пайтларда вақти-вақти билан ҳузуримга келиб турди, бу тобора камайиб борарди. 1890 йилда эса унинг саргузаштлари ҳақида фақат учтагина ҳисобот ёздим. Шу йилнинг қиши билан 1891 йил баҳорининг бошларида газеталар, Холмс Франция ҳукумати томонидан фавқулодда бир муҳим иш муносабати билан таклиф этилган, деб ёзди, унинг Норбонн ва Нимдан ёзган хатларини олиб, Францияда анчагина қолиб кетса кесрак, деган хуносага келган эдим. Шунинг учун ҳам 24 апрель куни кечқурун у бирдан кабинетимга кириб келганида мен бир оз таажжубланиб қолдим. Одатдагига қараганда яна ҳам ранги кетиб ориқлаб қолганини дарҳол пайқадим.

— Ҳа, анчагина тинка-мадорим қуриди,— деди у сўзларимдан кўра ҳам боқишлиринга жавоб берган-дек.— Кейинги вақтларда анчагина қийналишга тўғри келди... Дарчаларни ёшиб қўйсам шима қиласди?

Хонани стол чироғи ёритиб турарди, мен одатда унинг ёруғида мутолаа қилардим. Холмс девор тагидан эҳтиёткорона юриб, бутун хонани айланиб дарчаларни беркитди-да, орқаларидан лўқидонларини солиб қўйди.

— Бирон нарсадан қўрқаётибсизми?— деб сўрадим.

— Ҳа, қўрқаётибман.

— Нимадан?

— Ел билан отадиган милтиқдан.²

— Азизим Холмс, бу билан нима демоқчисиз?

— Чамамда, Уотсон, сиз мени яхшигина биласиз, сизга маълумки, мен юраксиз одамлардан эмасман. Би-

¹ Рейтер агентлиги — Англиянинг йирик телеграф агентлиги.

² Ел билан отадиган милтиқ — сиқилган ҳаво ёрдамида товушсиз отиладиган қурол.

роқ таҳдид солиб турган хавф-хатар билан ҳисоблашмаслик ботирликтан кўра аҳмоқлик бўларди. Мумкин бўлса, менга гугурт берсангиз.

У папирос чекди, гўё тамаки тутуни унга пором келгандек эди.

— Биринчидан, бемаҳалда кириб келганим учун кечирим сўрашим керак,— деди у.— Бундан ташқари, сиздан иккинчи бир беодоб иш — боғингизнинг этагидаги девордан ошиб кетиш учун изн сўрашга тўғри келади, чунки мен сизнидан худди шу йўл билан чиқиб кетмоқчиман.

— Нима гап ўзи? — деб сўрадим.

У қўлини чироқقا тутди, мен икки бармоғининг бўғинлари яраланганини ва қонаб турганини кўрдим.

— Кўриб турибсизки, бу мутлақо беҳуда нарса эмас,— деди у жилмайиб.— Бунақада бутун бошли қўлдан ажралиш ҳам ҳеч гап эмас. Миссис Уотсон қаёқда? Уйдами?

— Йўқ, у танишлариникига меҳмондорчиликка кетган.

— Шунақа денг! Хўш, демак, ёлғиз экансиз-да?

— Елғиз ўзинман.

— Ундай бўлса, мен билан бир ҳафтагина континентга бориб келишингизни таклиф қилишим осон бўлар экан.

— Қаёққа ўзи?

— Қаёққа бўлса ҳам барисир. Менга мутлақо фарқи йўқ.

Бу гаплар менга ғоятда ғалати туюлди. Холмснинг бекорга дайдиб вақт ўтказадиган одати йўқ, унинг толиқсан рангсиз чеҳрасидаги қандайдир ифода асабларининг камоли таранг тортилганидан дарак бериб туарар эди. У ингоҳимдаги таажжубни пайқаб, тирсакларини тиззасига тиради-да, бармоқларининг учларини чирмаштирганича, менга бор гапни тушунтира бошлади.

— Сиз, ўйлайманки, профессор Мориарти ҳақида ҳеч нарса эшитмаган бўлсангиз керак? — деб сўради у.

— Йўқ.

— Ақл бовар қилмайдиган ноёб бир нарса. Бу одам ўзининг тузоқлари билан бутун Лондонни чирмаб олган, лекин ҳеч ким унинг отини ҳам эшитмаган. Худди шу нарса уни жиноят оламида қўл етмайдиган баландликка кўтариб қўйган. Сизни ишонтириб айтаманки, Уотсон, борди-ю, мен шу одамни енгишга муваффақ бўлсам, борди-ю, мен жамиятни шу одамдан халос қи-

лишга мұяссар бўлсам, бу фаолиятимнинг тантанали хотимаси бўларди, мен ўз фаолиятимни тугалланган ҳисоблаб, ундан кўра хотиржамроқ машғулотларга ўтишга тайёр эдим. Гап орамизда қолсин, Уотсон, мен Скандинавиянинг қироллар хонадони билан Франция республикасига баъзи бир хизматлар кўрсатиш имконини берган сўнгги икки иш туфайли ўз дидимга анчагина мос бўлган ҳаёт кечиришим, тамоман кимё соҳасидаги тажрибалар билан шуғулланишим учун маблағ орттиридим. Аммо, токи профессор Мориартидек одам Лондон кўчалари бўйлаб бемалол дориломон юраркан, мен дам ол-олмайман, кресломда хотиржам узала тушиб ўтиrolмайман.

— У нима иш қилган?

— О, унинг таржимаи ҳоли аломат! У яхши бир оиладан чиқсан, тўла-тўкис маълумот олган, нодир-ноёб туғма бир математик истеъдодга эга. У йигирма бир ёшида Ньютоннинг биноми ҳақида рисола ёзиб, бу билан бутун Европага донг таратган. Шундан сўнг у вилоят шаҳарларимиздан биридаги университетда математика кафедрасига бошлиқ бўлиб олган, уни порлоқ келажак кутаётганилиги мутлақо равshan эди. Аммо унинг қонида авлоддан-авлодга ўтиб келаётган ваҳшиёна шафқатсизлик иштиёқи бор. Унинг томиридан жиноятчи қони оқади. Бафоят ўткир зеҳни туфайли бу шафқатсизлиги янада хавфлироқ тус олган. У дарс берган университет шаҳарчасида унинг ҳақида машъум миш-мishлар тарқалган. Ниҳоят кафедрани ташлаб Лондонга кўчиб келишга мажбур бўлган, бу ерда ёш йигитларни офицерлик мансабини олиш учун имтиҳондан ўтишга тайёrlай бошлаган... Бу ҳаммага маълум бўлган фактлар, ҳозир эса сиз мен аниқлашга муваффақ бўлган нарсаларни эшиласиз.

Ўзингизга маълумки, Уотсон, Лондондаги жиноятчилар оламини ҳеч ким менчалик яхши билмайди. Шундай қилиб, мен анча вақтлардан бери, кўпгина жиноятчиларнинг орқасида менга номаълум бўлгац, қонунга хилофравишка бутунлай бошқа кимсалар панасида иш кўраётган қудратли ташкилотчи бир куч бор эканлигини ҳис қила бошладим. Қаллоблик бўлмасин, талончилик ёки суиқасд бўлмасин, турли-туман ҳодисаларда ҳам шу кучнинг иштироки бор эканлигини бир неча марта сезганиман, шунингдек, ҳали аниқланмаган, текшириш учун мен бевосита жалб этилмаган жиноятларда ҳам унинг изларини мантиқий йўл билан топганиман. Бир неча йил-

лар мобайнида мен уни яшириб турган парданні ёриб киришга уриниб келдім, мана ниҳоят фурсат етиб, қалаванинг учини топдым, тугунни еча бошладым, ниҳоят қалаванинг учи минг турли маккорона тугунлардан сұнг мени машхур математик, собық профессор Мориарти билан тұқнаштирди.

У — жиноят оламининг Наполеони, Уотсон. У — бу шаҳарда юз берган ёвузликлардан тенг ярмининг ташкилотчиси, очилмаган жиноятларнинг деярли ҳаммаси-нинг ташкилотчиси. У даҳо файласуф, у мавҳум фикрлай оладиган одам. Унинг ақли жуда ўткир. Ўргимчак худди ўз уясининг ўртасида ётгандек, у ҳаракатсиз ўтиради, аммо бу ўргимчак уясининг мингларча илари бор, булардан ҳар бирининг қимирлаганини пайқаб олади. Узи камдан-кам ҳаракат қиласы. Фақат режаларгина тузади. Аммо агентлари беҳисоб, улар жуда яхши уюштирилған. Борди-ю, кимдир бирор ҳужжатни ўғирлаши, уйни талаб кетиши, йўлда тўсиқ бўлиб турган одамни йўқ қилиб юбориши керак бўлиб қолса — бу нарсани профессорнинг диққатига ҳавола қиласа бас, жиноятга дарҳол ҳозирлик кўрилиб, кейин у амалга оширилади. Агент қўлга тушиб қолиши мукин. Бундай ҳолларда ҳамиша уни кафилга олишга ёки ҳимоячи таклиф этишга пул ҳам топиля қолади. Аммо бу агентни ишга солған бош раҳбар ҳеч қачон қўлга тушмайди — у шубҳалардан холи бўлади. Мен мантиқий йўл билан мавжуд эканлигини аниқлаганим ташкилот ана шундай, Уотсон, мен уни топиб, тор-мор этишга бутун куч-ғайратимни бағишиладим.

Аммо профессор айёрлик билан ниқобланган, ўзини шу қадар яхши ҳимоя қила оладики, суд ҳукмига етарли бўладиган далилларни тақдим этиш учун қилган бутун саъй-ҳаракатларим беҳуда кетмоқда. Менинг нималарга қодир эканлигимни яхши биласиз, азизим Уотсон, ҳар қалай, уч ойдан кейин мен ниҳоят ўзимга муносиб рақиб билан учрашганимни эътироф этишга мажбур бўлдим. Унинг жиноятларидан даҳшатга келган бўлсам, энди бунинг ўрнини унинг маҳоратига қойил қолиш эгаллади. Бироқ у барибир бир хато, кичкина, жуда кичкина бир хато қилиб қўйди, аммо шундай хатога ҳам йўл қўймаслиги керак эди, чунки мен уни узлуксиз таъқиб қилмоқда эдим. Ўз-ўзидан маълумки, унинг бу хатосидан фойдаланиб, бунга дастлабки марра сифатида амал қилиб Мориартининг атрофига тузоқ қўя бошладим. Ҳозир у деярли тайёр бўлиб қолди. Уч кун-

дан сўнг, яъни келар душанба, ҳаммаси тамом бўла-ди — профессор ўз шайкасининг бош аъзолари билан адолат судининг қўлига тушади. Шундан кейин эса ас-римизнинг эиг йирик жинонӣ процесси бошланади. Қирқ-дан ошиқ сирли жиноятларининг сири очилиб ойдинала-шади, ҳамма айборлар жазога тортилади. Борди-ю, шош-қалоқлик қилинса, биронта ноўрин қадам қўйилса, улар ҳатто охирги дақиқада ҳам қўлимииздан чиқиб қочишли-ри мумкин.

Мен шундай ҳаракат қила олсамки, бундан про-фессор Мориарти воқиф бўлмаса, ҳамма иш жойида бўларди. Аммо у ғоятда маккор. Уни ўз тузофимга ту-шириш учун қўйган ҳар бир қадамим унга маълум бў-либ қолаверди. У бу тузоқлардан чиқиб кетишга кўп марта урниб кўрди, аммо мен ҳар гал унга йўл берма-дим. Дарҳақиқат, дўстим бу маҳфий курашининг му-фассал тасвири матбуотда пайдо бўлгудек бўлса, у де-тектик тарихидаги энг ажойиб, ҳаяжонли китоблар ора-сида ўз ўрнини эгаллаган бўларди. Мен ҳеч қачон бу қадар юксакка кўтарилган эмасдим, ҳеч қачон рақи-бимнинг ҳаракатларидан бу қадар мушкул аҳволга тушган эмасдим. Унинг зарбалари кучли эдик, мен уларга яна ҳам зўрроқ зарба билан жавоб қайтардим. Бугун эрталаб охирги тадбирларни кўрдим, ишини тугал-лашим учун менга яна уч кун, уч кунгина фурсат керак эди. Шуларнинг ҳаммасини ўйлаб ўз хонамда ўтирам, бехосдан эшик очилди. Қаршимда профессор Мориарти турарди.

Менинг асабларим пўлатдан, Уотсон, аммо эътироф этишим керакки, бутун фикри-хәёлимни банд этган одам-ни қаршимда кўрарканман, беихтиёр сесканиб кетдим. Унинг қиёфаси менга илгари ҳам таниш эди. У жуда озғин, новча. Пешонаси дўнг, энли, оппоқ, кўзлари чуқур тушган. Соқоли қиртишлаб олинган, юзи заҳил, зоҳи-дона — унда профессор Мориартидан ҳали-ҳозирча қан-дайдир асоратлар қолган. Кифтлари букик, афтидан, муттасил ёзув столида ўтирганидан бўлса керак, боши эса олдинга чўзилиб чиқсан, илонининг бошига ўхшаб уёқдан-бўёққа аста-секин чайқалиб турарди. Қадалиб турувчи кўзлари менга еб қўйгудек бўлиб тикиларди.

«Сизнинг манглай суюкларингиз мен кутганимчалик унча тараққий қилган эмас экан,— деди у ниҳоят.— Үқланган револьверни устингиздаги халатнинг чўнтағи-да сақлаш, мистер Холмс, хавфли одат».

Дарҳақиқат, у кириб келганда мен қандай зўр хавф-

хатар таҳдид қилаётганини дарров пайқаган эдим: унинг бирдан-бир жон сақлаш йўли мени умрбод тилимни тишлатишдан иборат эди. Шунинг учун ҳам мен револьверни шахт билан стол ғаладонидан чўнтағимга солиб қўйиб, шу пайтда, уни устидаги мовут орқали пайпасламоқда эдим. Унинг танбеҳидан сўнг револьверни чўнтағимдан олиб, тепкисини тўғриладим-да, олдиндаги столга қўйиб қўйдим. Мориарти илжайиб кўзини сузиб тураверди, аммо кўзларидағи қандайдир ифодани кўрнб, қуролим яқинда турганидан севиниб қўйдим.

«Сиз, чамаси мени танимасангиз керак»,— деди у.

«Аксинча,— деб эътироz билдиридим мен,— назаримда, сизни танишимни пайқаб олишингиз қийин эмас эди шекилли. Марҳамат, ўтиринг. Борди-ю, менга айтадиган бирон гапнингиз бўлса, мен сизга беш минут бақтими ни ажратишм мумкин».

«Мен сизга айтмоқчи бўлган гапларнинг ҳаммасини пайқаб олибсиз», деб жавоб берди у.

«Ўндан бўлса, сиз ҳам менинг жавобимни пайқабсиз шекилли».

«Сиз аҳдингизда қатъий турмоқчимисиз?»

«Мутлақо қатъий».

У қўлини чўнтағига тиқди, мен эса столдан револьверни олдим. У чўнтағидан қўйин дафтарчасинигина олди, унда қандайдир саналар ажи-бужи қилиб ёзилган эди.

«Сиз тўртинчи январь куни менинг йўлимни тўсдингиз,— деди у.— Йигирма учинчи куни сиз мени яна бе-совта қилдингиз. Февралнинг ўртасида сиз мени жуда ташвишга солдингиз. Мартнинг охирида режаларимни мутлақо бузиб юбордингиз. Ҳозир эса сизнинг узлуксиз таъқибингиз туфайли мен шундай аҳволга тушиб қолдимки, қаршимда озодликдан маҳрум бўлишдек аён-ошкор хавф турибди. Бу барҳам топиши керак».

«Сиз цимани таклиф қиласиз?»— деб сўрадим мен.

«Бу ишдан воз кечинг, мистер Холмс,— деди у, бошини чайқаб.— Яхшиликча воз кечинг».

«Душанбадан кейин»,— деб жавоб бердим мен.

«Бас, мистер Холмс. Сиз жуда ақлли одамсиз, менинг сўзларимга тушунсангиз керак, албатта: сиз ўзингизни четга олишингиз керак. Сиз ўзингиз ишни шу йўсинда олиб келдингизки, энди бошқа йўли йўқ. Сизнинг кураш методларингизни кузатарканмаи, руҳан ҳузур қилдим, ишонингки, борди-ю, мени охириги чораларни кўришга мажбур қиладиган бўлсангиз, фоят афсуслан-

ган бўлардим..., Сиз илжаяётбисиз, сэр, аммо сизни ишонтириб айтаманки, мен сидқидилдан айтаётибман».

«Хавф-хатар ихтисосимнинг муқаррар йўлдоши»,— дедим мен.

«Бу хавф-хатар эмас, муқаррар ажал,— деб эътиroz билдири у.— Сиз биргина одамнинг эмас, каттакон ташкилотнинг йўлидағо бўлиб турибсиз, унинг бутун куч-қудратини ақлу зеҳни шу қадар ўткир бўлган сиздек одам ҳам тасаввур қилишдан ожизсиз. Сиз четга чиқиб кетишининг керак, мистер Холмс, бўлмаса сизни тепкилаб тупроқ билан қориштириб юборадилар».

«Бизнинг бу ёқимли сұхбатимиз туфайли мени бошқа бир жойга даъват этаётган муҳим бир ишга кеч қолмасам, деб қўрқяпман»,— дедим мен ўрнимдан туриб.

У ҳам ўриидан туриб, ғамгин бош чайқаганича меңга индамай қараб турарди.

«Начора!— деди у ниҳоят.— Мен жуда афсусланаман, аммо қўлимдан келган барча чорани кўрдим. Ҳар бир босган қадамнинг менга аён. Сиз душанбагача ожизсиз. Бу бизнинг орамиздаги яккама-якка олишув, мистер Холмс. Сиз мени айборлар курсисига ўтқазиб қўйиши умид қилмоқдасиз, сизга айтиб қўяйки, бу ҳеч қачон амалга ошмайди. Борди-ю, мени ҳалок этишга уқувингиз етгудек бўлса, у тақдирда, сизни ишонтириб айтаманки, мен билан бирга ўзингиз ҳам ҳалок бўласиз».

«Сиз менга шу қадар кўп хушомадомуз сўзлар айтдингизки, мистер Мориарти, мен ҳам шунга муносиб жавоб беришим керак, шунинг учун сизга айтаманки, жамиятнинг саодати учун айтганингизнинг биринчисига ишончим комил бўлса, иккинчисига бажонидил рози эдим».

«Биринчисини ваъда қилолмайман-у, аммо иккинчисини жон-жон деб ваъда қиласман»,— деб жавоб берди у қаҳрли заҳархапда билан.

Букик кифтларини мендан ўғирганча сузик кўзлари билан орқасига аланглай-аланглай чиқиб кетди. Менинг профессор Мориарти билан бўлгани ўзига хос бу учрашувим шундай ўтди, ростини айтсан, бу учрашув менда ёқимсиз бир таассурот қолдириди. Мулойимлик билан аниқ гапириш одати унинг оддий жиноятчиларга хос бўлмаган самимийлигига ишонишинингизга мажбур қилиб қўяди. У бекорга оғиз кўпиртирадиган мақтанчоқлардан эмас. Сиз, албатта бунга: «Полицияга ёрдам сўраб мурожаат қиласа бўлади-ку?»— дерсанз. Аммо гап шун-

даки, зарбани унинг ўзи эмас, агентлари беради — мен бунга аминман. Бунга далилларим бор.

— Сизга ҳужум қилишдими?

— Азизим Уотсон, профессор Мориарти ўйланган ишни пайсалга солиб юришни хуш кўрадиганлардан эмас. У чиқиб кетгач, соат ўн иккиларга яқин Оксфордстритга боришга тўғри келиб қолди. Бентинк-стрит билан Ўэлбек-стритнинг муюшида кўчадан ўтаётуб, зўр шиддат билан тўппа-тўғри устимга бостириб келаётган қўш отли фургонни кўрдим. Йўлкага югуриб чиқишига аранг улгурдим. Бирон секунд ҳаяллаб қолсам борми — абжагим чиқиб кетарди. Фургон муюшдан бурилиб дарҳол гойиб бўлди. Энди мен йўлкадан пастга тушмасликка қарор қилдим, аммо Вир-стритдаги уйлардан бирининг томидан фишт тушиб, оёғимнинг таггинасида майда-майда бўлиб кетди. Мен полициячини чақириб, ҳодиса юз берган жойни кўздан кечириши буюрдим. Томга ремонт учун мўлжалланган фишт билан шифер тахлаб қўйилган экан, мени, фиштни шамол учириб туришган, деб ишонтироқчи бўлишди. Маълумки, гап нимада эканни мен яхшироқ билардим. аммо далилларим йўқ эди. Мен кэб кира қилиб, укамнинг Пэлл-Мэллдаги квартирасига етиб бордим-да, кун-узукун ўша ерда бўлдим. Ўёқдан тўппа-тўғри сизникига қараб келдим. Йўлда менга таёқ кўтарган қандайдир ярамас ёпишди. Мен уни уриб йиқитдим, полиция уни ушлади, аммо сизга сўз бериб айтаманки, мен бугун курак тишлирага уриб қўлимни қонатиб олган жентльмен билан ҳозир, эҳтимолки, бу ердан ўн миля узоқда ўзининг гилбўта билан ёза-диган тахтасида масалалар чиқараётган математика муаллими орасидаги алоқани сезишга ҳеч ким муваффақ бўлолмайди. Энди сиз, Уотсон, нима учун бу ерга келишим биланоқ дастлаб дарчаларни ёпиб, нима учун сиздан кўча эшикдан эмас, кўзга панароқ бошқа бирон йўл билан чиқиб кетишим учун изн беришингизни сўрага-нимининг сабабини тушунган бўлсангиз керак.

Мен дўстимнинг довюраклигига кўп марталар қойил қолганман. Аммо бугун унинг бу мудҳиш кунда юз берган мутлақо тасодифий бўлмаган воқеаларни бамайли хотир санаб бериши мени айниқса ҳайратлантириди.

— Умид қиласманки, менинида ётиб қоларсиз? — деб сўрадим мен.

— Йўқ, дўстим, мен сиз учун хавфли меҳмон бўлишим мумкин. Мен қандай ҳаракат қилиш кераклиги режасини ўйлаб қўйганман, ҳаммаси яхшилик билан

тугайди. Ҳозир иш шундай бир босқичда турибдики, уни қамоққа оладиган бўлсалар, менсиз ҳам олаверадилар. Менинг ёрдамим фақат тергов вақтидагина керак бўлади. Шундай қилиб, полициянинг кескин ҳаракатлари бошлангушича бирон ёққа кетганим дуруст. Борди-ю, сиз мен билан бирга континентга кета олсангиз жуда хурсанд бўлган бўлардим.

— Ҳозир менинг беморларим кам,— дедим мен,— яқин орада яшайдиган ҳамкасабам бажонидил менинг ўрнимда ишлаб туради. Шунинг учун сиз билан жон-жон деб бораман.

— Эртага эрталабданоқ йўлга чиқа оласизми?

— Ҳа, агар бу зарур бўлса.

— Э-ҳа, жуда зарур. Энди менинг кўрсатмаларимни эштиб олинг, сиздан илтимос қиласман. Уотсон, уларга foятда риоя қилинг, чунки икковимизнинг олдимиизда энг истеъододли муттаҳам билан бутун Европада энг қудратли жиноятчилар уюшмасига қарши кураш олиб бориш вазифаси турибди. Шундай қилиб, қулоқ солинг. Сиз ўз юкингизни етиб бориши керак бўлган станцияни кўрсатмасдан, шу бугун кечқурун ишончли бир одамдан Виктория вокзалига жўнатишингиз керак. Эрталаб хизматкорингизни кэб кира қилиб келгани юборасиз, аммо унга тайинлангки, у ўзига дуч келган биринчи, иккинчи экипажни ҳам кира қила кўрмасин. Сиз кэбга тушиб Стренддаги Лоусер пассажига борасиз, шуниси борки, извошчига адресни бир варақ қофозга ёзиб берасиз, унга айтиб қўйинг, қофозни ташлаб юбора кўрмасин. Унга кира ҳақини олдинроқдан бериб қўясиз. Қэб тўхташи биланоқ дарҳол пассажга ғизиллаб кирасизу тўққиздан чорак ўтганда унинг нариги бошига чиқиб борасиз. У ерда худди йўлка ёқасида кичик бир экипажни кўрасиз. Уни ёқасига қизил тасма тутилган қалин қора плашли одам ҳайдайди. Сиз ўша экипажга чиқиб, континентга жўнайдиган экспрессга тушиш учун вокзалга ўз вақтида етиб борасиз.

— Сиз билан қаерда учрашишим керак?

— Станцияда. Бизга биринчи классдаги иккинчи купэ қолдирилган бўлади.

— Демак вагонда учрашарканмиз-да?

— Ҳа.

Холмсни менинида ётиб қолишга ундағанларим бешуда кетди. Ўзига бошпана берган хонадоннинг бошига кулфат солишдан қўрқаётгани уни чиқиб кетишга мажбур қиласhtган бирдан-бири сабаб эканлиги менга аниқ

эди. У шоша-пиша эртаги кунга онд режаларимизга тааллуқдор бир неча күрсатмаларни беріб, ўрнидан турди-да, мен билан бирга боққа чиқиб, девордан түппат-түптири Мортиметр-стритга ошиб тушди, ҳуштак чалиб кәб чақырди, мен узоқлашаётган ғилдиракларнинг тарақтуруқ товушларини эшитиб қолдым.

Эртасига эрталаб Холмснинг күрсатмаларини аниқ бажардим. Қебни ҳамма зарур әхтиёт чоралар билан кира қылдик,—у асло тузоқ бүлиб хизмат қилолмасди,— нонуштадан кейиндоқ шартлашилган жойга қараб жүнадим. Лоусер пассажига етиб бориб ғизиллаганча уни кесиб ўтдим-да, шартимизга кўра мени кутиб турган каретани кўрдим. Аравага чиқишим билан, қора плашга ўрапиб олган бўйдор извошли отга қамчи уриб, мени бир лаҳзада Виктория вокзалига етказиб қўйди. Ерга тушишим биланоқ, у экипажини буриб, ҳатто мен томонга қайрилиб ҳам қарамай, яна ғизиллаганча жўнаб қолди.

Хозирча ҳамма иш бинойидек кетмоқда эди. Юким мени аллақачон вокзалда кутиб турарди. Холмс тайинлаган купэни осонгина топдим, негаки, «банд» деган ёзув осиб қўйилган бирдан-бир купэ шу эди. Энди мени биргина нарса — Холмснинг йўқлиги ташвишлантиради. Вокзал соатига қарадим: поезднинг жўнашига етти минутгина қолган эди. Жўнаб кетаётган ва кузатаётган ҳалойиқ орасидан озғин жуссали дўстимни беҳуда қидирадим — у йўқ эди. Инглиз тилини бузиб, юк ташувчи га юки тўппа-тўғри Парижга жўнатилиши кераклигини тушунтиришга уринаётган басавлат итальян руҳонийсига ёрдам бераман деб бир неча минут вақтимни ўтказдим. Кейин платформани яна бир айланиб чиқиб, ўз купэмга қайтиб келсам, ўша ўзимга таниш кекса итальянни учратдим. Зотан унинг бу купэга кириш учун билети бўлмаса ҳам, юк ташувчи, ҳар қалай, уни менинг ёнимга ўтқазиб кетибди. Номатлуб ҳамроҳимга унинг бу ерга кириши менга ёқмаётганини тушунтиришга ҳар қанча уринмай беҳуда кетди: мен итальянчани у инглизчани билганидан кўра ёмонроқ билардим. Шунинг учун мен фақат кифтимни қисиб, дўстимни кутганча ташвиш билан деразадан қараб турардим. Вужудимни ваҳима چулғай бошлади: кечаси бирон баҳтсизликка учраган бўлса-я! Ҳамма эшиклар ёпилиб бўлиб, ҳуштак чалинганди эдики, бирдан...

— Азизим Уотсон, мен билан саломлашай ҳам демайсиз-а! — деган овози эшитилди ёнимдан киминингдир.

Ўтирилиб қараб, ҳанг-манг бўлиб қолдим. Кекса руҳоний энди менга тик қараб туарди. Бир лаҳзагина уининг ажинлари ёзилиб, бурни энгагидан кўтарилиди, пастки лаби олдинга чўччайишдан, оғзи эса тамшанишдан тўхтади, хира кўзлари аввалгисидек чақнай бошлади, букик елкаси ростланди. Аммо буларнинг ҳаммаси бир лаҳзагина давом этиб, Холмс қандай тез пайдо бўлган бўлса, шундай тез ғойиб бўлди.

— Ё парвардигор! — деб қичқириб юбордим мен. — Утаками ёриб юборай дедингиз-ку!

— Биз ҳамон фоят эҳтиёткор бўлишимиз керак, — дея шивирлади у. — Улар бизнинг изимиизга тушиб олишган, дейишга асосларим бор. Ҳа, Мориартининг ўзи!

Холмс шу сўзларни айтаётганда поезд жилган эди. Мен деразадан мўралаб орқага қарап эканман, ҳалойикни жон-жаҳди билан туртиб-суриб поездни худди тўхтатмоқчи бўлгандек қўлни силтаётган новча одамни кўрдим. Бироқ вақт ўтган эди. Ҳаракат тезлиги тобора ошиб борарди. Ҳадемай станция орқада қолиб кетди.

— Ана кўрдингизми, — деди Холмс кулиб, — биз нечоғли эҳтиёт бўлишимизга қарамай, бу одамлардан аранг қочиб қутулдик.

У ўрнидан туриб, ниқоби — руҳонийча қора либоси билан шляпасини ечди-да, саквояжига яшириб қўйди.

— Эрталабки газеталарни ўқидингизми, Уотсон?

— Йўқ.

— Демак, сиз Бейкер-стритда нима воқеа содир бўлганини ҳали билмас экансиз-да?

— Бейкер-стритда?

— Бугун кечаси улар бизнинг квартирамизга ўт қўйиб юборишли, лекин унчалик катта зарар етказишолмади.

— Нима қилиш керак, Холмс? Бунга тоқат қилиш қийин-ку.

— Афтидан таёқ ушлаган агентлари қамоқقا олинганидан кейин улар менинг изимни узил-кесил йўқотиб қўйганга ўхшайдилар. Бўлмаса улар мени уйга қайтиб келган, деб ўйламасликлари керак эди. Аммо кейин улар, кўриниб турибдики, сизни кузата бошлаганлар. Мориарти Виктория вокзалига шу сабабли келган. Сиз вокзала келаётиб йўлда бирон хато қилиб қўймаганмидингиз?

— Ҳамма кўрсатмаларингизни аниқ бажардим.

— Экипажни ўша жойдан топдингизми?

— Ҳа, у мени кутиб турган экан.

— Кучерни таниёлдингизми?

— Йўқ.

— У менинг акам Майкрофт эди. Бундай ишларда киши сирини ёлланган бегона одамга билдирамагани дуруст. Хўп, энди биз Мориарти важини нима қилиш кераклигини ўйлашимиз лозим.

— Модомики, биз экспрессда кетаётган эканмиз, пароход бўлса поездимиз етиб бориши билан жўнар экан, назаримда, у бизнинг орқамиздан сира ҳам қувиб етиб келолмайди.

— Азизим Уотсон, ахир мен сизга айтган эдим-ку, ақл-зехи ҳақида гап борганда, бу одамга ҳам худди менга қаралган андоза билан қараш керак. Наҳотки сиз, борди-ю, таъқибчининг ўрнида дўстим бўлса, шундай арзимаган бир тўсиқ уни тўхтатиб қоларди, деб ўйласангиз? Хўп, борди-ю, ундай деб ўйламасангиз, нега бўлмаса унинг тўғрисида бундай чакки ўйлайсиз?

— У нима қила олиши мумкин ўзи?

— Мен қилишим мумкин бўлган ишни қилиши мумкин.

— Унда айтинг-чи, сиз нима қилган бўлардингиз?

— Мен ошиғич қатнайдиган поезд буюрган бўлардим.

— Аммо у барибир кеч қолади-ку.

— Ҳеч-да. Бизнинг поездимиз Кентерберида тўхтаб ўтади, у ерда ҳамиша камидা чорак соат пароход кутишга тўғри келади. Ана ўша ерда у бизга етиб олади.

— Гўё жиноятчи у эмасу биз, деб ўйлаш мумкин. У етиб қелиши билан қамоқقا олдиринг.

— Бу уч ойлик ишмининг самарасини барбод қилган бўларди. Биз каттакон балиқни тутардигу майдалари тўрнинг кўзларидан ўтиб, турли томонларга қочиб кетган бўларди. Душанба куни уларнинг ҳаммаси қўлимизда бўлади. Йўқ, ҳозир қамоқقا олишга йўл қўйиб бўлмайди.

— Нима қилишимиз керак бўлмаса?

— Биз Кентерберида тушиб қолишимиз керак.

— Кейин-чи?

— Кейин эса Ньюхевенга, у ердан Дъеппга жўнашга тўғри келади, Мориарти яна мен қилишим мумкин бўлгандек бир иш қилади: Парижга етиб бориб, у ерда бизнинг чамадонларимизни таниб қўяди-да, юк сақлаш камерасида икки кунча туради. Биз эса бу орада бир жуфт сарфарбоп гилам хуржун харид қилиб, саёҳат қиласидаги жойимиздаги саноату савдо-сотиқни рафбатлан-

тириб, бамайлихотир Люксембург билан Базель орқали Швейцарияга қараб жўнаймиз.

Мен жуда тажрибакор сайдёнман. Шунинг учун ҳам юкимиздан ажралганимизга унча ўкиниб ўтирадим, аммо, эътироф этишим керак, қанчадан-қанча қабиқ ёвуэликлар қилган жиноятчига чап бериб, ундан яшириниб юришимиз керак, деган фикр менга ҳеч ёқмас эди. Бироқ Холмс аҳволни яхшироқ биларди, албатта. Шунинг учун биз Кентерберида тушиб қолдик. Бу ерда биз Ньюхевенга қатнайдиган поезд бир соатдан кейингина жўнашини билдик.

Бор кийим-кечакларимни суръат билан олиб кетаётган юк вагонининг йироқда кўздан ғойиб бўлишини ҳамон маъюс кузатиб турган эдим. Холмс енгимдан тортиб, темир йўл изларини кўрсатди.

— Кўрдинги эми, қандай тез! — деди у.

Йироқда, Кент ўрмонлари орасидан ингичкагина тутун буралиб чиқмоқда эди. Бир минутдан сўнг станцияга олиб келадиган ярим доира изларда локомотив билан бир вагондан иборат янги поезд кўринди. Биз аллақандай тойлар орқасига эндигина яшириниб улгурган ҳам эдикки, у тарақ-туруқлаб, юзларимизга пағапаға иссиқ буғ уфуриб физиллаганча ўтиб кетди.

— Ўтиб кетди! — деди Холмс, темир излар устида сакраб-сакраб бир оз чайқалиб бораётган вагонни орқасидан кузатиб қоларкан. — Кўриб турибисизки, дўстимиzinинг ақл-фаросатининг ҳам ниҳояси бор экан. Агар у мен чиқарган хулосаларга ўхшаб хулосалар чиқариб, шунга амал қилиб иш кўрса, бу чинакам мўъжиза бўлар эди.

— Агар, борди-ю, у орқамиздан етиб келса нима қиласди?

— Шубҳасизки, мени ўлдиришга уриниб кўрарди. Ҳа, мен ҳам буни қўйл қовуштириб кутиб турмасдим. Энди бутун масала шундаки, биз шу ерда нонушта қилсанмикан ёки очимиздан ўладиган бўлсан ҳам Ньюхевенга етиб боргунимизча сабр қилсанмикан?

Уша куни кечасиёқ биз Брюсселга етиб бориб, у ерда иккι кун бўлдик, учинчи куни Страсбургга қараб йўл олдик.

Душанба куни эрталаб Холмс Лондон полициясига телеграмма жўнатди, кечқурун меҳмонхонамизга қайтгач, жавоб келганини кўрдик. Холмс телеграммани очиб, лаънат ўқиганича уни каминга отди.

— Мен буни олдиндан кўришим керак эди! — деб зорланди у. — Қочиб кетибди!

— Мориарти-я?

— Уидан ташқари бутун шайкани қўлга туширишибди! Ёлғиз унинг ўзи қочиб қутулибди! Ҳа, албатта, мен буёққа жўнаганимдан кейин бу одамлар уни эплашолмаган. Зотан, мен уларнинг қўлларига ҳамма ишни тутқазиб қўйдим-ку, деб ишонгай эдим. Биласизми, Уотсон, сизнинг тезроқ Англияга қайтганингиз дуруст.

— Нега энди?

— Энди мен хавфли ҳамроҳман. Бу одам бор-йўғидан ажралди. Агар у Лондонга қайтиб борса, тамом бўлади, мен унинг характерини яхши биламан, энди бутун хатти-ҳаракатини мендан ўч олишга қаратади. Буни менга қисқагина учрашувимиз вақтида айтган, амманки, бу қуруқ пўписа эмас эди. Хуллас, мен сизга Лондонга ўз беморларингиз олдига жўнашнингизни маслаҳат бераман.

Аммо мен эски аскар, Холмснинг қадрдор дўстпман, албатта, уни бундай дақиқада ёлғиз ташлаб кетишни муносиб кўрмадим. Биз Страсбург меҳмонхонаспининг ресторанида ўтириб, бу тўғрида ярим соатдан ортиқ тортишдик, ўша куни кечасиёқ яна йўлга чиқиб, Женевага жўнадик.

Биз бир ҳафтача Рона водийси бўйлаб хузур қилиб кездик, кейин эса Лейкдан ўтиб, ҳали қалин қор босиб ётган довон оша ундан нарига — Интерлакен орқали Мейринген қишлоғинга жўнадик. Бу ажойиб сайр эди: пастда латиф баҳор кўкаламзори, тепамизда эса тахи бузилмаган оппоқ қор, аммо Холмснинг тепамизда таҳдид солиб турган хавфни бир дақиқа бўлса ҳам унутмаётгани менга равшан эди. Тоғ тепасидаги шинам қишлоқларда, довонлардаги хилват сўқмоқларда — ҳар бир дуч келган йўлчининг юзига диққат билан разм солаётган шошқин, синчков назаридан, мен унинг орқамиздан қорама-қора келаётган хавф-хатарнинг муқаррарлигига имони комил эканлигини кўриб турардим.

Шу ҳодиса эсимда: биз Жемми орқали ўтаётуб соқин Даубензеенинг соҳилида кетаётган эдик, ўнг томонимизда бўй чўзиб турган қоядан дафъатан каттакон бир тош қулаб, пастга қараб гумбурлаб фидриганича орқамиздаги қўлга тушиб кетди. Холмс чўққи тепасига чиқиб, бўйнини чўзганча теварак-атрофга аланглай бошлади. Иўл бошловчи, баҳор кезлари, бу ерларда харсанг тошларнинг кўчиб тушиши оддий ҳодиса, дея

уни ишонтирмақчи бўлиб беҳуда уринарди. Холмс ҳеч қандай жавоб бермади-ю, бу воқеаларни аллақачонлароқ олдиндан билиб қўйган кишидек менга қараб жилмайди: нечоғли хавотир олишига қарамай, барибир у хомуш тортмади. Аксинча, эсимда, мен уни ҳеч қачон бу қадар хушчақчақ кайфиятда кўрмаган эдим. У, борди-ю, жамият профессор Мориартидан халос этилса, ўз фаолиятини бажонидил тўхтатиши мумкинлигини яна қайта-қайта такрорлади.

— Назаримда, Уотсон, мен беҳуда умр кечирмадим, дея олишга ҳақлиман,— дерди у,— мабодо ҳаёт йўлим ҳаттоки шу бугун узилиб қолса ҳам, мен, ҳар қалай унга маънавий мамнуният ҳисси билан қараб қўя олардим. Мен туфайли Лондоннинг ҳавоси мусаффороқ бўлиб қолди. Мен мингдан ортиқ ишда иштирок этганман, аминманки, ўз таъсиридан фойдаланиб, уни ҳеч қаҷон сунистеъмол қилган эмасман, ноҳақ томонга ён босганимасман. Рост, сўнгги пайтларда мени, жамиятнимиз тузилишининг номукаммаллиги жавоб бериши керак бўлган юзаки муаммолардан кўра, бизнинг олдимизга табиат қўйган жумбоқларни ўрганиш кўпроқ қизиқтириди. Мен Европадаги энг хавфли, энг истеъододли жиноятчими тутиб олиб ёки йўқ қилиб, ўз фаолиятини хотималаган куним сизнинг мемуарларингиз ҳам ниҳоясига етади, Уотсон.

Энди мен ҳали изҳор қилинмай қолган озгина бир гапимни қисқагина, аммо аниқ айтиб беришга ҳаракат қиласман. Бу тафсилотлар устида тўхтаб ўтириш мен учун осон эмас, аммо улардан биронтасини ҳам тушириб қолдирмасликни ўз бурчим деб биламан.

З май куни биз Мейринген деган жойга бориб, ўша вақтларда Петер Штайлерларнинг каттаси тасарруфида бўлган «Англия» меҳмонхонасига тушдик. Меҳмонхона эгаси шудликкина одам, инглизчани туппа-тузук гапирап, чунки Лондондаги «Гросвенор» меҳмонхонасида уч йилга яқин хизмат қилган эди. 4 май куни тушдан сўнг унинг маслаҳати билан Розенлау қишлоғида тунаш мақсадида тоққа қараб жўнадик. Меҳмонхона эгаси бизга, айниқса, чиқадиган йўлимизнинг тахминан ўртарогида, лекин ундан бир оз четроқда бўлган Рейхенбах шаршарасини томоша қилишини тавсия этди. Бу чинакам даҳшатли жой. Эриётган қорлардан ҳосил бўлган асов тоғ шалоласи тагсиз жар қаърига отилади, ундан ўт кетган уйдан бурқиб чиқаётган тутундек кўпиклар сапчиди. Шалола бориб тушаётган даранинг атрофини кўмир-

дек қол-қора ялтироқ қоялар қуршаб олган. Пастда, тагсиз чуқурликда у торайиб, кўпиреб-қайнайтган қудуққа айланади, қудуқ эса муттасил тўлиб-тошиб, ичидағи сувни даҳшатли куч билан яна ўркачли тоғлар томон қайтариб отади. Пайваст гулдураб пастга тушаётган зумрад шалоланинг узлуксиз ҳаракати, чаппор урганча муттасил тепага сапчиётган сув тўзонларидан иборат қалин, безовта парда одамнинг бошини айлантириб, тинимсиз ҳайқириғи билан караҳт қилиб қўяди.

Биз жар ёқасида туриб, жуда пастликда қора тошларга урилиб сачраганча товланаётган сувга тикилиб, олисдан эшитилаётган оломон суронидек ер қаъридан келаётган сирли шовқинга қулоқ солардик.

Бир юриб чиқсан йўлка саёҳатчиларнинг шаршарани яхшироқ кўра олишлари учун ярим доира қилиб солининган эди, аммо у жар ёқасига бориб тўхтаган, йўловчи борган йўлидан орқасига қайтиб келишга мажбур эди. Кетмоқчи бўлиб орқамизга ўгирилган ҳам эдикки, қўлида хат ушлаб бизга қараб чопиб келаётган швейцар болани кўриб қолдик. Конвертга биз келиб тушган меҳмонхонанинг муҳри босилган эди. Хатни меҳмонхона эгаси менга ёзган экан. Унинг ёзишича, биз чиқиб кетишмиз билан меҳмонхонага сил касали билан оғриб, унинг охирги босқичига етиб қолган бир инглиз аёл кириб келганмиш. Ў қишини Давосда ўтказиб, ҳозир Люцерндан дўстлари олдига кетаётган экан, йўл устида дафъатан оғзидан қон кела бошлабди. Унинг бир неча соатгина умри қолганмиш. Аммо ёнида бирор инглиз доктори бўлса, борди-ю, мен етиб борсам, унинг кўнгли ғоят таскин топармиш, ва ҳоказо, ва ҳоказо... Хатнинг охирода одамшаванда Штайлер, башарти боришга кўнсам, мендан ғоятда миннатдор бўлажагини, чунки меҳмон хоним швейцар врачанинг хизматларини мутлақо рад этаётганини, шунинг учун ҳам у ўз зиммасида каттакон масъулият ётганини ҳис этаётганини илова қилган эди.

Мен бу даъватга эътибор бермаслигим мумкин эмасди. Фурбатда қазо қилаётган ватандошимнинг илтимосини ерда қолдиролмасдим. Аммо шу билан бирга Холмсни ёлғиз қолдириб кетишга кўнглим бормас эди. Бироқ у билан биз шундай қарорга келдикки, унинг ёнида йўл бошловчи ва ҳамроқ сифатида швейцар бола қоладиган, мен эса Мейрингенга қайтадиган бўлдим. Дўстим шаршара олдида яна бир оз турмоқчи, кейин эса тепаликлар оша аста-секин Розенлауга жўнамоқчи бўлди, кечқурун мен унинг олдига етиб борадиган бўлдим.

Бир оз юргач, орқамга қарадим: Холмс қояга суяниб қўлларини қовуштирганча пастга, жар тагига қараб турарди. Ўшанда дўстимни кўриш менга ортиқ насиб бўлмаслигини билмаган эканман.

Пастга тушгач, яна қайрилиб қарадим. Бу жойдан энди шаршара кўринмас, аммо мен унга олиб чиқадиган йўлкани кўрдим, йўлка тоғ кўксидаги зов бўйлаб кетган эди. Шу йўлкадан қандайдир одам илдам юриб борарди. Унинг қора шарпаси очиқ яшил фонда аниқ кўзга ташланниб турарди. Мен уни кўрдим, унинг фоятда илдамлик билан чиқиб кетаётганини кўрдиму, лекин бемор ҳузурига шошилиб турганим учун бу нарса тез орада ёдимдан кўтарилибди.

Тахминан бир соатдан кейин мен Мейрингендаги меҳмонхонамизга етиб келдим. Қекса Штайлер оstonада турарди.

— Хўш, нима бўлди?— деб сўрадим, унинг олдига югуриб бориб.— Умид қиласанки, аҳволи ёмон эмасди?

Унинг юзида ҳайрат ифодаси пайдо бўлиб, қошлари чимирилди. Юрагим орқасига тортиб кетди.

— Демак, бу хатни сиз ёзмаган экансиз-да?— деб сўрадим хатни чўнтағимдан олиб.— Меҳмонхонада бемор инглиз аёл йўқми?

— Ҳа, албатта, йўқ!— деб юборди у.— Ия, бу нима бўлди? Конвертга менинг меҳмонхонамнинг муҳри бо силган-ку?.. Ҳа, тушуидим! Афтидан, хатни сизлар кетишингиз биланоқ кириб келган повча инглиз ёзганга ўхшайди. У айтдики...

Мен унинг гапларининг давомини эшишиб турмадим. Ваҳима боссанча қишлоқ кўчасидан ҳозиргина тушиб келган тоғдаги йўлкага қараб югурга кетдим.

Тепадан бир соатда тушиб келган эдим, жон-жаҳдим билан чопишимга қарамай, Рейхенбах шаршарасига етиб боргунимча яна икки соат ўtdи. Холмснинг альпенштоки¹ кетаётганимда ўзи суяниб турган қоя тагида ҳамон турар, аммо Холмснинг ўзи йўқ эди. Мен уни қанча чақирсан ҳам фойдаси бўлмади. Атрофимни қуршаб турган қоялар ўртасида гумбурлаб такрорлаинган овозимнинг акс садосигина бирдан-бир жавоб бўлди.

Альпенштокни кўрарканман вужудим музлаб кетди. Демак, Холмс Розенлауга кетмаган. У шу ерда, эни уч фут келадиган бир томони тик деворга тақалган, иккин-

¹ Альпеншток — тогларда юриш учун учига ўткир темир ўрнатилган узун таёқ.

чи томони тик жарга бориб тугайдиган шу йўлакда қолган эди. Шу ерда душман устига етиб келган. Швейцар бола ҳам йўқ эди. Афтидан, у, Мориарти томонидан ёлланган бўлиб, рақибларни юзма-юз холи қолдириб кетган. Шундан сўнг нима бўлган? Шундан сўнг нима юз берганлигини менга ким айтиб бериши мумкин эди?

Даҳшатдан лол бўлиб, ўзимга келолмай икки минутча серрайган кўйи туриб қолдим. Сўнгра Холмснинг методини эслаб, содир бўлган фожнани изоҳлаш учун уни татбиқ қилишга уриниб кўрдим. Ҳайҳот, бу қийин эмас эди! Суҳбатимиз вақтида биз Холмс билан сўқмоқнииг охирига етиб бормаган эдик, альпеншток биз тўхтаган жойни кўрсатиб турарди. Муттасил сув сачраётгани туфайли бу ерда ҳатто қушининг изи ҳам аниқ кўриниши мумкин. Икки қатор оёқ излари сўқмоқ охирида аниқ кўриниб турарди. Улар мен томондан олдинга қараб кетган эди. Қайтган излар йўқ эди. Сўқмоқ этагидан бир қанча қадам беридаги ер ўйдим-чуқур, из бўлиб кетган жар ёқасида ўсиб турган парманчак билан қирқкулоқ юлиб олинган, уларга лой сачраган эди. Мен ерга ётиб, отилиб тушаётган шалолага тикила бошлидим. Қоронги тушиб қолган, энди мен сув сачраб ҳўл бўлган қора тош деворлар билан жуда пастдаги чуқурликда йилтираб кўринаётган сон-саноқсиз сув тўзонларинигина кўра олишим мумкин эди. Мен қичқирдим, аммо қулогимга яна ўша нимаси биландир халойиқнинг галаговурига ўхшаган шаршаранинг гулдуроси эшитилди.

Бироқ тақдирнинг хоҳиши билан дўстим ва ўртоғимнинг сўнгги саломи менга, ҳар қалай, етиб келди. Боя айтиб ўтганимдек, унииг альпенштоки сўқмоқ устида турган пастак қояга суялганича қолган эди. Бирдан ана шу қоянинг тепасида нимадир йилтираб кетди. Мен қўлимни чўзиб, бу Холмс ёнидан қўймайдиган кумуш тамакидон эканлигини кўрдим. Уни олган эдим, тагига бостириб қўйилган бир неча варақ қозоз ерга келиб тушди. Мен уларни олдим. Бу блокнотдан йиртиб олиб менга ёзган мактуби экан. Айтишим керакки, адрес шу қадар аниқ ёзилган, дастхати шу қадар пишиқ, очиқ эдики, гўё Холмс буни ўз кабинетида ўтириб ёзгандек.

«Қадрдон Уотсон,— дейилган эди мактубда.— Мен бу сағрларни бизнинг икковимизга тааллуқдор бўлган масалаларни узил-кесил ҳал қилиб олишимизни кутаётган мистер Мориартинииг илтифоти туфайли ёзмоқдаман.

У қандай усуллар ёрдамида инглиз полициясидан қочиб қутулишга, бизнинг маршрутимиэни билиб олишга муваффақ бўлганини наридан-бери гапириб берди. Бу усуллар унинг мислсиз қобилияти ҳақидаги юксак фикримни тасдиқлайди, холос. Бу разилинг ҳаётлиги туфайли бундан бўён юз бериши мумкин бўлган ноқулайликлардан жамиятни халос қила олишимни ўйларканман, бу менга ҳузур бағишлайди, аммо қўрқаманки, бу мақсадга дўстларимни, айниқса Сиз, азизим Уотсонни ўқинтирадиган бир нарса эвазига эришилади. Дарвоҳе, ҳаёт йўлимнинг ўз олий нуқтасига етганини, ўзимга бундан кўра дурустроқ оқибатни истамаслигимни Сизга айтган эдим. Шунисини айтайки, очиғига кўчсан, Мейрингендан келган хат тузоқ эканлигидан мен заррача ҳам шубҳа қилмаган эдим. Сизга рухсат берарканман, шу тариқа бир иш содир бўлишига қатъий амин эдим. Инспектор Петерсонга айтингки, шайкани фош қилиш учун зарур бўлган ҳужжатлар столим ғаладонидаги «М» бўлимида турибди—устига «Мориарти» деб ёзилган кўк конверт. Англиядан чиқиб келаётганимизда мен мол-мулкимга оид ҳамма зарур фармойишларни бериб, уни акам Майкрофтда қолдирганман. Сиздан миссис Уотсонга мендан самимий салом айтишингизни илтимос қиласман.

Содиқ дўстингиз Шерлок Холмс».

Холганини икки оғиз сўз билан айтиб бериш мумкин. Ҳодиса содир бўлган жойни эксперталар келиб кўздан кечиргач, рақиблар ўртасидаги олишув мазкур шаронтда қандай тугаши кераклиги муқаррар бўлса, шундай тугаганлигига ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ эди: чамаси улар жон аччиғида бир-бирларига ёпишиб олганларича биргаликда жарга қулаганлар. Жасадларни қидириб тошиш шу оннинг ўзидаёқ бефойда деб топилди, шундай қилиб, сув қайнаб-кўпираётган бу даҳшатли қозон қаърида энг хавфли жиноятчи билан ўз давриadolat судининг чинакам моҳир жонкуярининг танаси қолиб кетди. Швейцар болани барибир топа олмадилар.

Маълум бўлдики, бу Мориартининг қўли остидаги кўпдан-кўп агентлардан бири экан. Шайка важига келсак, ҳамма лондонликларнинг эсларида бўлса керак, Холмс тўплаган тўла-тўқис далиллар бутун ташкилотни фош қилиб, унинг бошлиғи ва илҳомчиси марҳум Мориарти ташкилотни ўз темир панжаларида қандай сақлаб турганини ошкор қилди. Процессда бу даҳшатли одамнинг шахси деярли ёритилмай қолди. Агар мен бу

ерда унинг жинои ғаолияти ҳақидаги бор ҳақиқатни очишга мұяссар бўлган бўлсам, бунга баъзи бир ноин-соф ҳимоячилар сабаб бўлдилар, улар бу одамнинг шаънини исноддан сақлаб қолиш учун мен ҳамиша ўзимга маълум бўлган барча одамлар орасида энг олижаноби ва энг донишманди деб ҳисоблайдиган одамга туҳмат қилдилар.

БУШ УЙ

1894 йилнинг баҳорида ёш граф Рональд Адэрниң ўлдирилиши воқеасига бутун Лондон ғоятда қизиқиб, киборлар олами эса бундан ҳанг-манг бўлиб қолди. Бу жуда ҳам ғайриоддий ва сирли вазиятда содир бўлган эди. Ўз вақтида халойиқ бу жиноятнинг полиция тергови вақтида аниқланган айрим деталлари билан танишган эди; аммо иш шу қадар жиддий эдики, тафсилотларни кўпгина қисмини яшириб қолишга тўғри келган эди. Мана энди орадан ўн йилча ўтгачгина менга бу ғаройиб фактлар занжириниң етишмайдиган ҳалқаларини тўла-тиш имконияти берилди. Жиноятнинг ўзи ҳам аҳамиятга молик, аммо унинг ақл бовар қилмайдиган оқибатлари мен учун минг бор муҳимроқ эди. Ҳаётим шундай ҳам турли-туман саргузаштлар билан тўлиб-тошган бўлиши-га қарамай, бу воқеа мени умрим давомида бошимдан кечирган ҳамма нарсалардан кўра кўпроқ ҳайратга со-либ, ҳанг-манг қилиб қўйган эди. Ҳатто ҳозир ҳам, ора-дан шунча йил ўтган бўлса-да, ўша ишни эсларканман, ҳамон ҳаяжонланаман, ўша вақтда бутун вужудимни

чулгаб, қалбимда түгөн урган ўша ишончсизлик, ҳайрат ва қувончни яна бошимдан кечираман. Ажойиб одамнинг ишлари ва орзу-ниятлари ҳақида ҳикоя қиладиган очеркларимга унча-мунча қизиқиб қараган баъзи китобхонлар ўзимнинг кашфимни улар билан дарҳол баҳам кўрмаганим учун мени кечирсинлар. Мен уларга бу воқеани хабар қилишни энг биринчи бурчим деб ҳисоблардим, аммо мен ўша одамнинг ўзи қатъян тақиқлаган яқиндагина, ўтган ойнинг учинчисида бекор қилинган буйруқшииг измида эдим.

Ўз-ўзидан маълумки, Шерлок Холмс билан иноқ дўст бўлганимдан бери мен турли-туман жиноий ишларга астойдил қизиқа бошладим. У ғойиб бўлгач эса газеталардаги очилмай қолган жиноятлар ҳақидаги ҳамма ҳисоботларни айниқса диққат билан кўздан кечирадиган бўлдим. Кўп марталаб, ҳатто ўзимча эрмак қилиб, дўстим қўллаган ўша методлардан фойдаланиб, уларни аниқлашга тиришиб кўрдим. Зотан, унга ўхшаб муваффақият қозонолмасам ҳам, уларни аниқлашга уриниб кўрганиман.

Бироқ бу жиноятлардан биронтаси ҳам мени Рональд Адэрнинг фожиона ҳалокатичалик ҳаяжонлантиргмаган эди. «Суиқасд маълум бир ниятда қилинган бўлиб, бир ёки бир неча номаълум шахс томонидан амалга оширилган» лигинигина аниқлаган тергов материалларини ўқиб чиққач, бизнинг жамиятимиз Шерлок Холмсдек бир зотдан ажралиш билан қандай оғир жудоликка дучор бўлганини ҳар қачонгидан ҳам чуқурроқ ҳис қилдим. Бу ғалати ишнинг шундай бир жиҳатлари бор эдик, булар шубҳасиз унинг диққатини тортиши мумкин эди. Европадаги изтопарлардан энг яхшисининг зийрак ақли ва нозик мушоҳадаси туфайли полициянинг ҳараратлари мукаммаллашган ёинки, тўғрироғи, бу ҳараратларнинг олди олинган бўлиши мумкин эди.

Кун-узукун уйма-үй юриб бемор кўрарканман, қайта-қайта фикран Адэрнинг ишига қайтар, аммо барибир қаноатланарлидек туюлган биронта ҳам изоҳ тополмас эдим. Ҳаммага аллақачон маълум бўлган нарсаларни такрорлашдан қўрқсам ҳам, ҳар қалай, фактларни улар тергов тугалланганидан сўнг ҳалойиқа қандай маълум қилинган бўлса, шундай тариқада эслатиб ўтмоқчиман.

Сэр Рональд Адэр Австралиядаги мустамлакаларимиздан бирининг губернатори граф Мэйнуснинг иккинчи ўғли эди. Адэрнинг онаси Австралиядан Англияга кел-

ган. Бу ерда унинг кўзини операция қилишлари, пардасини олиб ташлашлари керак эди: у ўғли Рональд ва қизи Хильда билан Парк-лэйндаги 427-ўйда яшар эди. Йигит энг яхши жамиятда мулоқотда бўлиб, афтидан ҳеч қандай душманлари ва ҳеч қандай айтарли қусурлари йўқ эди. Бир вақтлар бу карстерслик мисс Эдигт Вудли билан унашиб қўйилган, аммо зикр қилинаётган бу воқеалардан бир неча ой муқаддам йигит билан қиз ажралишиб кетишга қарор қилганлар, ҳамма нарсадан маълум бўлишича, ҳеч қайсиларни алам ўртамаган. Умуман, йигитчанинг ҳаёти торгина оиласда, киборлар орасида ўтган, унинг характеристи босиқ, диди билан одатлари эса соддароқ эди. Худди мана шу беташвиш ёпи асилзода жуда ғалати, жуда ногаҳоний ажалдан ўлди. Бу 1894 йил 30 март куни кечқуруп соат ўн билан ўн бирдан йигирма минут ошган вақтлар ўртасида юз берди.

Рональд Адэр қартабоз бўлиб, доимо қимор ўйнар, аммо ҳеч одоб доирасидан чиқмас экан. У Болдвін, Кэвендіш ва Багатель каби уч клубнинг аъзоси экан. Уладиган куни, тушдан сўнг Рональд Багатель клубида бир роббердан вист ўйнаганлиги аниқланган. Унинг рақиблари — мистер Меррей, сэр Жон Харди ва полковник Моран — чиндан ҳам вист ўйнаганлари, ўйин қарийб дуранг билан тугаганидан шоҳидлик берганлар. Адэр беш фунтча ютқазган, бундан ортиқ ютқазмаган бўлиши керак. Унинг давлати каттагина, бундай ютқизиқ уни ранжита олиши мумкин эмас эди. У деярли ҳар куни ўйнар, одатда ютиб чиқиб кетар экан. Гувоҳларнинг шоҳидликларидан яна шу нарса аниқланганки, Адэр ўлимидан бир ярим ой муқаддам, полковник Моран билан шерик бўлиб ўйнаб бир кечанинг ўзида Годфри Милнер билан лорд Бэлморандан тўрт юз йигирма фунт ютиб олган. Адэр ҳаётининг сўнгги ҳафтаси ҳақида маълум бўлган бор гап шу.

Уша машъум кечада у клубдан худди оқшом соат ўнда қайтиб келган. Онаси билан синглиси уйда йўқ, улар меҳмондорчиликка кетишган экан. Оқсоч хотин қасамёд қилиб шоҳидлик берганки, унинг ўз хонасига кириб келганини эшигтанмиш. Иккинчи қаватдаги деразалари кўчага қараган бу хона унинг меҳмонхонаси экан. Ёш графининг келишидан олдин оқсоч каминга ўт ёкиб, ундан тутун биқсиб чиққани учун деразани очиб қўйган экан. Ўн бирдан йигирма минут ошгунга қадар хонадан тиқ этган садо чиқмабди: шу пайтда леди Мэй-

нус билан қизи уйга қайтиб келибди. Леди Мэйнус ўғлининг олдига кириб, унга хайрли тун тиламоқчи бўлса, хонаси ичкарисидан беркмиш, қичқириб дукиллатганига қарамай ҳеч ким жавоб бермабди. Шундан сўнг шовқин солиб, эшикни бузиб очишибди. Шўрлик йигит стол ёнида, полда ётганмиш. Боши револьвер ўқидан дабдала бўлиб кетган, аммо хонада ҳеч қандай қурол йўқ эмиш. Столда иккита ўн фунтлик қофоз пул билан ўн етти фунту ўн шиллинг кумуш ва тилла тангалар ётганмиш, бу тангалар эса дастача-дастача қилиб қўйилганмиш. Уларнинг ёнида ётган бир варақ қофозга рақамлар, уларнинг қаршисида эса Адэрнинг бир неча клубдош ошналарининг номлари ёзилганмиш. Булардан шундай хulosага келиш мумкин эдики, йигитча худди ўлими олдидан картадан ютган ва ютқизилганларини ҳисоблаш билан шуғулланган.

Ҳамма жиҳатлар пухта текшириб кўрилгач, иш яна ҳам сирлироқ ækанлиги маълум бўлди. Даставвал, йигитнинг эшикни нима учун ичкарисидан беркитиб олганлиги тушунарли эмас эди. Тўғри, эшикни қотил ҳам беркитган бўлиши, кейин эса деразадан сакраб тушиб кетган бўлиши мумкин эди-ю, аммо дераза камида ердан йигирма фут баландликда, унинг тагидаги бир жўяқ очилиб турган крокус гулларига ҳеч ким мутлақо тақилмаган — биронта ҳам гул эзилмаган. Шунингдек, уй билан йўлни ажратиб турган эни торгина чимда ҳам ҳеч қандай из қолмаган. Шундай қилиб, чамаси, эшикни Рональд Адэрнинг ўзи беркитган. Аммо у қай тариқада ўлимга дучор бўлган? Ахир ҳеч ким деразадан из қолдирмай кира олиши мумкин эмас эди-ку. Борди-ю, қотил дераза орқали ўқ узган, деб фараз қилинадиган бўлса, унда жуда ҳам ажойиб мерган бўлиши керак, чунки бундай масофадан туриб бир одамни револьвер билан отиб қулатиш ғоятда мушкул. Ундан ташқари, Парклэйн гавжум кўча, уйдан юз метрча нарида кэблар тўхтаб турадиган жой бор. Бироқ ўқ товушини ҳеч ким әшитган эмас. Ҳолбуки, одам ўлдирилганлиги аён, бошига теккан тўппонча ўқи ҳам намоён, жароҳатнинг характеристига қараганда, марҳум ўша заҳотиёқ ўлган.

Парк-лэйнда содир бўлган сирли суиқасднинг тафсилотлари ана шундай. Қандай бўлмасин аён сабабларнинг мутлақо йўқлиги бу суиқасднинг сирлилигини яна ҳам оширади: ахир, боя айтиб ўтганимдек, ёш Адэрнинг, чамаси, ҳеч қандай душманлари бўлмаган, хона-

даги пуллар билан қимматбаҳо нарсаларга ҳеч ким тегмаган.

Мен кун-узукун бу фактларнинг ҳаммасини хаёлимдан ўтказиб, уларни бир-бирига боғлай олиши мумкин бўлган қандай бўлмасин бир назарияни буларга татбиқ этишга, шўрлик дўстим ҳар қандай текширишда бошланғич нуқта деб ҳисоблаган, «энг кам қаршилик кўрсатувчи нуқта»ни топишга уриндим. Эътироф этишим керакки, бунга муваффақ бўлолмадим. Кечқурун паркда кезиб юриб соат олтиларга яқин бирдан Парк-лэйн билан Оксфорд-стритнинг муюшига бориб қолдим. У ердаги йўлакда бир тўда бекорчилар йиғилишиб, ҳаммалари ҳам бир деразага тикилиб туришарди, мен худди ўша ўзим қидириб юрган уйга келиб қолганимни пайқадим. Қора кўзойнак тақдан новча, озгин бир одам, менингча, кийимини ўзгартириб олган изтопар бўлса керак, юз берган ҳодиса юзасидан ўз гапини маъқуллар, қолганлари эса уни қуршаб олганларича қулоқ солиб туришар эди. Яқинроқ суқилиб бордим, аммо унинг мулоҳазалари менга шу қадар тутуруқсиз туюлиб кетдикি, энсам қотганча орқага қайтиб, нари кетмоқчи бўлдим. Шу орада орқада турган аллақандай мункиллаган бир ҷонни бехосдан туртиб юборибман, унинг қўлтиғидаги бир неча китоб сочилиб кетди. Уларни чолга теришинб бераётуб китоблардан бирининг номини кўриб қолдим: «Дарахтларга сифинишнинг келиб чиқиши» деган китоб экан, бу, чамаси, пул топиш учунми ё азбаройи ишқибозлигиданми нодир нашрларни йиғадиган қашшоқ библиофи́л¹ бўлса керак, деб ўйладим. Ундан кечирим сўрай бошлаган эдим, афтидан, бахтга қарши мени шу қадар увол қилган бу китоблар эгаси учун жуда ардоқли бўлса керак, у жаҳл билан алланима деб тўнғиллади-да, нафратланганича шартта бурилди, тез орада унинг мункиллаган елкаси билан оқ оралаган бакенбардлари халойиқ орасида ғойиб бўлди.

Парк-лэйндаги 427-йини кузатишларим мени қизиқтирган жумбоқни ечишимда унча ёрдам беролмади. Уй кўчадан панжарали пастак девор билан ажратилган: панжаранинг баландлиги беш футдан ҳам ошмас эди. Бинобарин, ҳар бир одам боққа бемалол ошиб тушиши мумкин эди. Аммо деразага мутлақо чиқиб бўлмас, унинг ёнида на сув оқиб тушадиган тарнов, па биронта

¹ Б и б ли о ф и л — (грекча) — китоб ишқибози.

чиқиб турган нарса бор, шунинг учун ҳаттоки энг моҳир гимнаст ҳам деворга чирмашиб чиқа олмас эди.

Мен баттарроқ гарангсиб, яна Кенсингтонга қайтдимда, уйга келдим. Қабинетимга келганимга беш минутча бўлмасданоқ, оқсоқ хотин кириб, мени аллақандай бир одам кўрмоқчи эканини айтди. Таажжубки, бу бояги аломат библиофил чолнинг ўзи экан. Унинг кескин қиёфали серажин юзини оқ оралаган соч-соқоллари ўраб олган: қўлтифида салкам бир дюжина қимматбаҳо китобларни ушлаб туар эди.

— Сиз менинг келганимдан таажжубланган бўлсангиз керак албатта, сэр? — деб сўради у ғалати бир шанғиллаган овоз билан.

Мен унинг тахминини тасдиқладим.

— Биласизми, сэр, мен хушбод одамман. Худди сиз келаётган йўлдан орқангиздан лўкиллаб кела туриб бирдан сизнинг бу уйга кирганингизни кўрдиму шундай илтифотли жанобнинг ҳузурига кириб, ундан кечирим сўрашим керак, деган фикрга келдим. Мен сизга бир оз дағал муомала қилган бўлсан, сэр, ростини айтай, сизга озор бермоқчи эмасдим, ердан китобларимни олиб берганингиз учун сиздан фоятда миннатдорман.

— Бундай арзимас нарсалар ҳақида гапириб ўтиришнинг ҳожати ҳам йўқ,— дедим мен.— Мумкин бўлса айтсангиз, менинг кимлигимни қаёқдан билдингиз?

— Рухсатингиз билан айтсанам, сэр, мен сизнинг қўшнингиз бўламан. Менинг кичкина китоб дўкончам Черчстритнинг муюшида жойлашган, борди-ю, қачон бўлмасин дўкончамга ташриф буюрсангиз, жуда баҳтиёр бўлардим. Эҳтимол сиз ҳам китоб йигарсиз, сэр? Мана «Британия қушлари», «Катулл», «Муқаддас уруш» деган китоблар. Сотиб олинг, сэр. Арzon-гаровгина бераман. Беш жилд китоб шкафингизнинг иккинчи полкасида бўш турган жойни тўлатади-қўяди. Бўлмаса кўзга аллақандай тартибсизроқ кўриниб турибди, шундай эмасми, сэр?

Мен полкага қараш учун бурилдим, қайтиб яна ўгирисам ёзув столимнинг олдида юзимга қараб илжай-ганча Шерлок Холмс турибди. Үрнимдан сапчиб туриб, ҳайратдан лол бўлганча унга бир неча лаҳза тикилиб қолдим, шундан сўнг эса умримда илк ва умид қиламанки, охирги марта ҳушимдан кетиб қолибман. Шуниси эсимдаки, кўз ўнгимда аллақандай кулранг туман чирпирак бўлиб айланди, тарқалганда қарасам, кўйлагимнинг ёқаси ечилган, лабларимда конъяк мазасини

сездим. Холмс қўлида флягача ушлаган кўйи стулим тенасида энгашиб турарди.

— Қимматли дўстим, қадрдоним Уотсон,— деди менга яхши таниш овоз,— минг бор кечирим сўрайман. Мен, бу нарса сизга шу қадар таъсир қиласди, деб ўла-маган эканман.

Мен унинг қўлини ушлаб олдим.

— Холмс!— деди қичқириб юбордим мен.— Ўзингиз-мисиз? Ростдан тирикмисиз? Сизнинг шундай мудҳиш жардан чиқиб олганингизга ишонса бўладими?

— Бир зум сабр қилинг,— деб жавоб берди у.— Сиз бундай нарсалар ҳақида гап юритишга чиндан ҳам қодирмисиз? Менинг бундай тўсатдан пайдо бўлиб қо-лишим сизни жуда ҳам ҳаяжонлантириб юборди.

— Аҳволим яхши, аммо, ростини айтсан, Холмс, қўзларимга ишонмаётиман. Ё парвардигор! Ё қудра-тингдан! Менинг кабинетимда турган наҳотки сиз ўзин-гиз бўлсангиз, наҳотки бошқа одам бўлмаса?

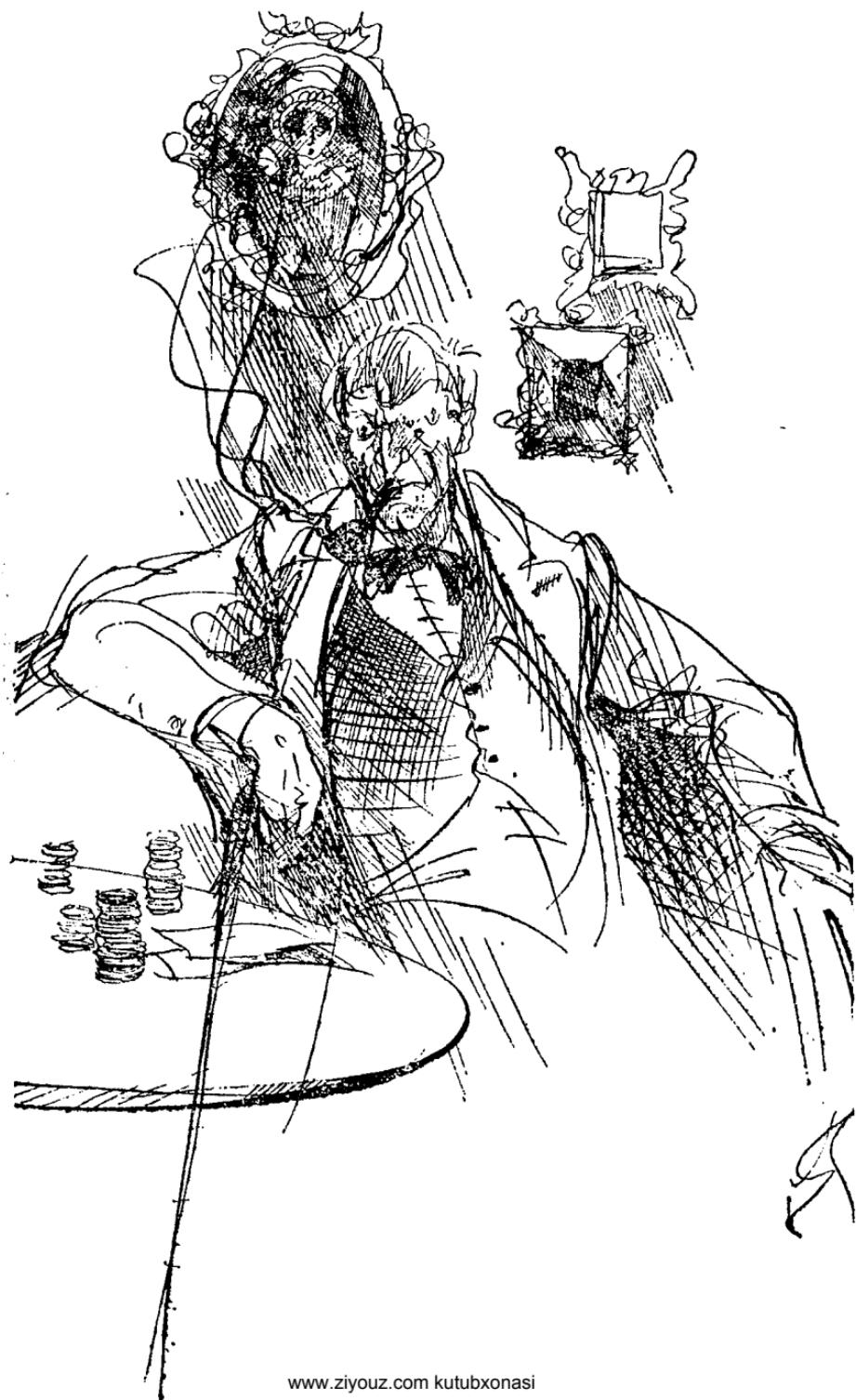
Мен унинг яна енгидан ушлаб, мушакдор ингичка қўлини пайпасладим.

— Йўқ, сиз арвоҳ эмассиз, бу шак-шубҳасиз,— де-дим мен.— Қадрдон дўстим, сизни кўрганимдан нақадар баҳтиёрман! Ўтирангиз-чи, ўша жар қаъридан қандай омон чиқиб келганингизни гапириб берсангиз-чи!

Холмс рўпарамага ўтириб, синашта бепарво ҳаракати билан папирос тутатди. Унинг устида китоббурушининг нимдошгина сюргуги қолган, бу маскарадга тааллуқдор бўлган бошқа нарсалари — бир тутам соч билан бир боғлам эски китоб столда ётарди. У яна ҳам ориқлаб, боқишли яна ҳам ўткирлашгандек, қирра бурунли латиф юзининг оқиш рангпарлиги сўнгги вақтларда ке-чирган ҳаёт йўсуни сиҳат-саломатлиги учун у қадар фойдали бўлмаганлигидан далолат бериб турарди.

— Қадни ростлаб чўзилиш қандай хуш ёқади, Уот-сон!— деди у.— Новча одамнинг салкам бир фут пакана бўлиб олиши, сурункасига бир неча соат шу аҳволда юриши осон эмас. Энди, қадрдон дўстим, жиддий нарсалар ҳақида гаплашайлик... Гап шундаки, менга ёрдам берсангиз, агар кўнсангиз, иккевимиз туни бўйи машақ-қатли, хавфли бир ишини амалга оширишимиз керак бўлади. Менинг саргузаштларим ҳақидаги ҳикояни эса шу ишдан қутулгунимизгача қўя турганим тузук эмасми-кан?

— Аммо сабрим чидамаялти, Холмс, гапларингизни ҳозироқ эшитишини маъқул кўрардим.

— Сиз мен билан бугун кечаси бирга боришга розимисиз?

— Қачсан десангиз ҳам, қаёққа десангиз ҳам бажонидил.

— Худди бир вақтлардагига ўхшаб-а? Биз кетишимиз олдидан бир оз овқатланиб олишга ҳам улгурсак керак... Хўш, энди ўша жар ҳақида. Ундан чиқиб келишм шунинг учун қийин бўлмадики, мен унга ҳеч қачон тушган эмасдим.

— Тушган эмас эдим?!

— Ҳа, Уотсон, тушган эмасдим. Аммо сизга ёзган мактубим мутлақо самимий эди. Марҳум профессор Мориартининг машъум шарпаси бирдан торгина сўқмоқда пайдо бўлиб, мен учун бирдан-бир нажот йўлини тўсганидан кейин, энди тамом бўлдим, деган фикрга қатъий ишондим. Мен унинг қуралай кўзларида омонсиз ҳукмни ўқидим. Биз у билан бир-икки оғиз сўзлашдик, у менга кейинчалик сиз олган қисқача мактубни ёзишишга илтифот билан изн берди. Мен уни тамакидоним ҳамда альпеншток билан бирга қолдириб, ўзим эса сўқмоқдан олдинга қараб кетдим. Мориарти изимдан келмоқда эди. Мен сўқмоқнинг этагига бориб тўхтадим — ундан ўёғига йўл ийқ эди. У ҳеч қандай қурол чиқармадию менга ҳамла қилиб, узун қўллари билан чангаллаганча ушлаб олди. У куни битганини биларди, фақат бир нарсанигина — мендан қасос олишнигина истарди. Бир-биримизни қўйиб юбормай, гандираклаганча жар ёқасига бориб қолган эдик. Бироқ мен «баритсу» деган японча курашнинг усууллари билан бир оз танишман, улар менга кўп марта иш берган. Мен унинг қўлидан сирғалиб чиқдим. У жон аччиғида қичқириб юбориб, ҳавода қўлларини ўйнатганча, эси оққан кишидек бир неча лаҳза қалқиб турди. Аммо нечоғли уринмасин мувозанатин сақлаб қололмай, пастга қараб қулади. Мен жарга энгашиб, унинг пастга ғизиллаб тушиб кетаётганини узоқ кузатиб турдим. Кейин у чиқиб турган қояга урилиб, сувга чўкиб кетди.

Мен папиросини хотиржам тутатиб ҳикоя қилаётгани Холмснинг гапларини чуқур ҳаяжон билан тинглардим.

— Аммо излар-чи! — деб юбордим мен. — Ахир мен икки жуфт оёқ изларининг сўқмоқдан пастга қараб тушиб кетганини ўз кўзим билан кўрган эдим-ку, уёқдан ҳеч қандай из орқага қайтмаган эди.

— Бу шундай юз бўғди. Профессор жар қаърида ғойиб бўлгандан кейин бирдан тақдир менга ажойиб

омад бахш этаётганини пайқаб олдим. Үлгиммнинг пайдан бўлиб юрган ёлғиз Мориартигина эмаслигини билардим. Унинг шерикларидан кам деганда яна уч киши қолган, бошлиқларининг ҳалокати уларнинг қалбларида қасос ўтни алангалитиши мумкин эди. Булар ҳам маси гоятда хавфли кишилар эди. Улардан биронтаси мени яқин орада ўлдириб қўйиши муқаррар эди. Борди-ю, улар мени, ўлган, деб ўйласалар очиқроқ ҳаракат қилиб ўзларнинг осонроқ қўлга тушириб беришади, бир кунмас-бир кун уларни йўқ қилишга муваффақ бўламан. Тирик эканлигимни ҳам ўшандада маълум қиласман! Инсоннинг мияси жуда тез ишлайди: профессор Мориарти ҳали Рейхенбах шаршарасининг тагига етиб улгурмаган бўлса ҳам, ажаб әмаски, мен бу режани ўйлаб пишириб қўйган эдим.

Урнимдан туриб, орқамда қад кўтариб турган қоя деворни кўздан кечирдим. Менинг фожиали ҳалокатим ҳақидаги сизнинг сермароқ ҳисботингизда — мен уни бир неча ой ўтгандан кейин зўр қизиқиш билан ўқиб чиқдим,—сиз, ўша девор мутлақо тик ва силлиқ, деб таъкидлайсиз. Аслида эса бундай әмас, қояда бир неча чиқиб турган тошлар бўлиб, уларга оёқ қўйиш мумкин эди, бундан ташқари, мен баъзи белгиларга қараб ундан сал юқорироқда ковак борлигини пайқадим... Қоя шу қадар баланд эдики, унинг энг тепасига тирмашиб чиқишининг ҳам ҳеч бир иложи йўқ, шунингдек, нам сўқмоқдан из қолдирмай юриб ўтишнинг ҳам иложи йўқ эди. Рост, мен этикларимнинг тумшуқларини орқасига қилиб кийишим ҳам мумкин эди, бундай ҳолларда кўп марта шундай қилганмай, аммо бир томонга қараб кетган уч жуфт оёқ излари кўр-кўрона ёлғонни сездириб қўйиши мумкин эди.

Хуллас, таваккал қилиб бўлса ҳам юқорига чиқсан маъқул эди. Бу унчалик осон әмас экан, Уотсон. Тагимда шаршара ҳайқириб турарди. Хаёлимга ҳар хил нарсалар келавермайди-ю, аммо сизга қасамёд қилиб айтамки, назаримда қулоғимга ер қаъридан Мориартининг нидоси эшитилаётгандек бўлди. Сал бир эҳтиётсизлик қилсам тамом бўлардим. Неча бор қўлимда бир тутам ўлан қоларкан ёки оёғим қоянинг чиқиб турган нам тошларидан тойиб кетаркан, тамом бўлдим, деб ўйлардим. Аммо мен юқорига қараб тирмашишда давом этиб, ниҳоят анчагина чуқур, юмшоқ яшил пўпанак босган ёриқقا етиб бордим. Бу ерда қаддимни ростлаб олишим мумкин эди, мени ҳеч ким кўрмасди, тузуккина дам

олишим мумкин эди. Мен шу ерда ётардим, айни пайтда эса сиз, азизим Уотсон, ўзингиз билан бирга ола келган ҳамма бошқа одамлар ҳам гоятда таъсири бир равишида менинг ўлимим манзарасини тиклашга уриниб иш чиқаролмадиларингиз.

Ниҳоят содар бўлган нарса юзасидан муқаррар, аммо шу билан бирга мутлақо хато хулосаларни чиқаргач, сиз меҳмонхонангизга қараб кетдингиз. Мен ёлғиз ўзим қолдим. Энди саргузаштларим тамом бўлди, деб ўйлаган эдим, аммо мутлақо кутилмаган бир ҳодиса ҳали мени кўпдан-кўп ногаҳоний тухфалар кутаётганини кўрсатди. Каттакон қоя парчаси бирдан тепамдан физиллаб ўтганча сўқмоққа тушиб урилди-да, жарга қулади. Дастлаб мен буни оддий бир тасодифга йўйган эдим, аммо тепага қараб хиралашиб келаётган осмон фонида эркак кишининг бошини кўрдим. Деярли шу лаҳзанинг ўзидаёқ яна бир тош келиб мен ётган ёриқнинг лабига, бошимдан бир неча энлик нарига келиб урилди. Аҳвол менга маълум бўлди-қолди. Мориарти ёлғиз эмас экан. Унинг шериги,— бу шериги нақадар хавфли эканлигини мен бир қарашдаёқ пайқаган эдим,— профессор менга ҳужум қилганда пойлоқчиликда турган экан. У узоқдан, менинг кўзимдан панада, дўстининг ўлганини, душманларининг омон қолганини кўриб турган. Бир оздан кейин у қояни айланиб ўтиб, унинг чўққисига бошқа томондан чиқсан, энди у Мориарти муяссар бўлолмаган нарсани амалга оширишга уринмоқда эди.

Мен бу тўғрида узоқ мулоҳаза қилиб ўтирамадим, Уотсон. Яна бир қараб бу кимсанинг ваҳшиёна юзини қоя орқасидан кўрарканман, тезда янги бир тош келиб тушиши муқаррар эканлигини пайқардим. Шундан кейин пастга, сўқмоққа қараб сирғалиб туша бошладим. Мен бу ишни хотиржамлик билан уддалаёламанми, йўқми, унисини билмасдим. Пастга тушиш юқорига чиқишдан кўра минг бор машақкатли эди. Аммо мулоҳаза қилиб ўтиришга фурсатим йўқ — учинчи тош ёриқнинг лабига қўлларим билан ёпишиб, осилиб турганимда ёнимдан физиллаб ўтиб кетди. Ярим йўлда тойиб кетдим. Аммо, ҳар қалай, қандайдир мўъжиза юз бериб, сўқмоққа тушиб олдим. Ҳаммаёғим шилинган, қонаган ҳолда жон аччиғида чопдим, қоронғиликда тоғ оша ўн миля йўл юриб, бир ҳафтадан кейин Флоренцияга етиб бордим. Дунёда ҳеч бир кимса менинг тақдирим ҳақида ҳеч нарса билмайди, деган ишончим бор эди.

Мен сиримни фақат бир одамга,— акам Майкрофтга айтдим. Сиздан минг бор афв сўрайман, қадрдоним Уотсон. Ўлдига чиқаришлари мен учун фоятда муҳим эди, ўзингиз ҳам бу нарсанинг рост эканлигига ишонмаганингизда ҳеч қачон менинг фожиали ўлимим ҳақида бу қадар ишонарли ахборотни ёзолмас эдингиз. Шу уч йил мобайнида сизга бир неча марта хат ёзмоқчи бўлиб кўрдиму сизнинг менга бўлган меҳр-оқибатингиз, менинг сиримни очиб қўйиши мумкин бўлган биронта чакни иш қилиб қўйишингиз мумкинлигидан хавотир олиб, ҳар гал ўзимни бундан тийдим. Бугун кечқурун китобларимни сочиб юборганингизда тескари қараб олганинг сабаби ҳам шу. Мен ўша дақиқада фоят қалтис аҳволда эдим, борди-ю, сиз ҳайратингииздан ёки қувончингииздан қичқириб юборсангиз битта-яримта менга фоятда синчилаб разм солиб, таниб қолса, бу нарса қайғули, ҳаттохи тузатиб бўлмайдиган оқибатларга олиб бориши мумкин эди. Майкрофт важига келсак, чор-ночор уни сиримдан воқиф қилишга мажбур эдим, чунки менга пул зарур эди. Лондондаги ишларнинг бориши яхши эмасди — мен кутганимдан кўра ёмонроқ эди. Мориартининг шайкаси устидан бўлган суддан сўнг, унга аъзо бўлган иккита хавфли бандит эркинликда қолган — буларнинг иккови ҳам менинг ашаддий душманларим эди. Шунинг учун ҳам мен икки йилча Тибет бўйлаб саёҳат қилдим, ишқибозлик билан Лхасани бориб кўрдим, бир неча кун далай-лама¹ ҳузурида бўлдим. Сиз норвег Сигерсоннинг шов-шувга сабаб бўлган тадқиқотларини ўқиган бўлсангиз керак, аммо бу дўстингиздан етиб келган бир мужда эканлиги ёдингизга ҳам келмагандир. Сўнгра мен Эронни кесиб ўтиб, Маккага бордим, сўнг Харитумда халифага² ташриф буюриб, унинг ҳузурида қисқагина, аммо мароқли фурсат ўтказдим... Бу ташриф ҳақидаги ҳисоботни мен ўз вақтида ташқи ишлар министрлигига тақдим этганиман.

Европага қайтиб келгач, бир неча ойни Францияда ўтказдим. У ерда тошкўмир мумидан олинадиган моддаларни тадқиқ этиш билан шуғулландим. Бу иш Франциянинг жанубида Монпельядаги бир лабораторияда ўтди. Тажрибаларимни муваффақият билан тугаллаб, энди Лондонда ашаддий душманларимдан биргинаси

¹ Далай-лама — Тибет руҳонийларининг бошлиғи: Лхаса шахри — ламанинг туродиган жойи.

² Халифа — араб ҳукмдорларининг унвони.

қолганлигини билганимдан сўнг уйга қайтмоқчи бўлиб турган эдим. Парк-лэйнда содир бўлга суиқасд мени ошиғич йўлга чиқишига мажбур қилди. Мени бу ишнинг ўзигина қизиқтирмади. Назаримда, уни очсан бу менинг шахсий режаларимни амалга оширишга ҳам ёрдам берарди. Шундай қилиб, мен зудлик билан Лондонга етиб келдим, Бейкер-стритга шахсан кириб бориб миссис Хадсоннинг эсҳонасини чиқариб юборай дедим, Майкрофтинг хоналарим билан ҳужжатларимни худди илгаригисидек сақлаш учун тадбир кўрганлигига амин бўлдим. Шундай қилиб, бугун кундуз соат иккита ўзимнинг эски хонамда пайдо бўлиб, ўзимнинг эски кресломдан жой олдим, энди бирдан-бир тилагим — қадрдон дўстим Уотсоннинг ёнимда, ўзи кўпинча кўрк бериб ўтирадиган креслосида ўтириши эди.

Уша апрель оқшомида мен тинглаган ғаройиб қисса шу эди. Агар бу қисса, энди ҳеч қачон кўролмайман, деб умидимни узган, чеҳрасидан ақл ва ғайрат барқ уриб турган озғин, новча одамни кўришим билан тасдиқланмаган бўлса, мен унга асло ишонмас эдим. Холмс қандайдир йўл билан хотинимнинг вафоти ҳақида хабар топган, аммо унинг хайриҳоҳлиги сўзларидан кўра, овоннинг оҳангига зуҳур этмоқда эди.

— Иш — мусибатни унудиши учун энг яхши даво, қадрдоним Уотсон,— деди у,— сиз билан бизни бугун кечаси шундай бир иш кутмоқдаки, уни муваффақият билан охирига етказишга мұяссар бўлолган киши бемалол бу дунёда бекор ҳаёт кечирмадим, дея олиши мумкин.

Фикрини аниқроқ айтишига ундан ёлворишиларим иш бермади.

— Тонг отгунча сиз кўпгина нарса эшитасиз, кўрасиз,— деб жавоб берди у.— Ҳозирча бизнинг бусиз ҳам гаплашадиган нарсаларимиз кўп — ахир биз уч йилча кўришмаганимиз-а. Умид қиласанки, бу мавзуу бизга тўқиз яримгача етиб боради. Шундан кейин эса биз бўш ётган уйдаги қизиқ бир саргузашт томон йўлга отланамиз.

Дарҳақиқат, мен тайинланган соатда кэбда Холмс билан ёнма-ён ўтираканман, ҳамма нарса худди бирвақтлардаги ардокли дамлардагига ўхшаб турарди. Мен чўнтағимдаги револьверни пайпаслаб қўйдим, юрагим одатдан ташқари воқеалар иштиёқида каттиқ орзиқиб кетди. Холмс вазмин, тунд ва индамас эди. Кўча фонарларининг нури жиддий юзини ёритаркан, қошлари чи-

мирилганини, юпқа лаблари эса қаттиқ қимтилганини кўрдим: у чуқур ўйга толгандек эди. Лондондаги жиноятчилар оламининг қоронғи чангалзор чакалакларида қандай йиртқич ҳайвонни таъқиб қилиб қўлга туширишимиз кераклигини мен ҳали билмасдиму, аммо бу моҳир мерганинг ҳамма хатти-ҳаракатлари саргузаштимиз энг хавфли саргузаштлардан бўлишини айтиб турар, ҳамроҳимнинг зоҳидона жиддий чеҳрасида ўқтин-ўқтин пайдо бўлаётган истеҳзоли кулги биз таъқиб қилиб кетаётган махлуқ учун бу ишнинг оқибати хайрли бўлмаслигидан дарак бермоқда эди.

Мен, Бейкер-стритга кетаётибмиз, деб ўйлаган эдим, Холмс кучерга Қевендиш хиёбонининг муюшида тўхташни буюрди. Экипаждан тушгач, у теварак-атрофга диққат билан кўз ташлаб олди-да, сўнгра орқамиздан битта-яримта қорама-қора эргашиб келмаётганига амин бўлиш учун ҳар бир муюшда орқасига қараб-қараб кетаверди. Биз қандайдир ғалати йўлдан кетмоқда эдик. Холмс мени Лондоннинг ҳамиша пасқам-пасқам кўча-кўйларини билиши билан ҳайратлантирап: ҳозир ҳам қандайдир отхоналар ва араваҳоналардан иборат қинғир-қийшиқ кўчалардан ишонч билан кетиб бормоқда эди, мен бу жойларни сира ҳам кўрмаган эдим. Ниҳоят биз икки томонини ваҳимали кўҳна уйлар эгаллаган торгина кўчага кириб бордик, у бизни Манчестер-стритга, кейин эса Блэндфорд-стритга олиб чиқди. Бу ерда Холмс энсиз тор кўчага бурилди-да, кичик тахта эшикдан қанғиллаб ётган ҳовлига кириб, уйлардан бирининг орқа эшигини калит билан очди. Биз ичкарига кирдик, у шу заҳотиёқ эшикни ичкарисидан қулфлаб қўйди.

Ўй қоп-қоронғи эди, аммо мен дарҳол бу ерда ҳеч ким яшамаслигини пайқадим. Оёқларимиз остидаги яйдоқ тахталар ғижирлаб, қисирлади, деворга бехосдан тегиб кетдим, унда йиртилган гулқоғоз парчалари осилиб ётган экан.

Холмснинг совуқ, нозик бармоқлари қўлимни сиқиб ушлаб олган эди, у мени узун йўлакдан етаклаб кетди, ниҳоят қаршимизда эшик тепасидаги ярим доира деразанинг кўз илғар-илғамас шарпаси кўринди. Шу ерда Холмс бирдан ўнгга бурилди. Биз ҳувиллаб ётган бўш, каттагина чорси хонага кириб бордик, унинг бурчаклари қоп-қоронғи, ўрталиғини эса кўча чироқлари фирашира ёритиб турар эди. Шуниси ҳам борки, дераза яқинида фонаръ йўқ, ойналарини бир энлик қалин чанг босганидан бир-биrimизни аранг кўриб турардик.

Ҳамроҳим қўлини елкамга қўйиб, лабларини қулоғимнинг тагига олиб келди.

— Қаердалигимизни биляпсизми?— деб шивирлаб сўради у.

— Бейкер-стритда турганга ўхшаймиз,— деб жавоб бердим, хира ойнадан қааркарканман.

— Тўғри, биз худди аввалги квартирамизнинг қаршисидаги Қэмденнинг уйидамиз.

— Ахир бу ерга нима учун келдик?

— Шунинг учунки, бу ердан анави ҳашамдор бино жуда ажойиб кўринади. Сиздан, қадрдоним Уотсон, дегразага яқинроқ боришни илтимос қилишим мумкинми? Аммо эҳтиёт бўлинг, сизни ҳеч ким кўрмаслиги керак. Хўп, энди қанчадан-қанча қизиқ саргузаштлар бошлаб юборилган илгариги хоналаримизнинг деразаларига қаранг. Уч йиллик айрилиғимиз давомида сизни ҳайратга сола билиш қобилиятимни йўқотган-йўқотмаганлигимни ҳозир кўрамиз.

Мен олдинга қадам ташлаб, таниш деразага тикилдим. Ҳайратдан қичқириб юбордим. Парда туширилиб қўйилган, хона ёп-ёруғ, у ердаги креслода ўтирган одамнинг сояси ёруғ деразада аниқ қўзга ташланиб турибди. Бошини тутиши, яғриндор елкасининг бичими, юзининг кескин қиёфаси, буларнинг ҳаммаси ҳар қандай шубҳадан холи эди. Боши сал бурилган бўлиб, бувиларимиз чизишини севган қора соя суратларни эслатарди. Бу Холмснинг нақ ўзгинаси эди. Мен шу қадар ҳайратланган эдимки, ёнимда дарҳақиқат, унинг ўзи турганига ишонч ҳосил қилиш учун беихтиёр қўлимни чўздим. Холмс силкина-силкина сассиз кулмоқда эди.

— Хўш?— деб сўради у.

— Сира ҳам ақл бовар қилмайдиган нарса!— деб шивирлаб қўйдим мен.

— Йиллар менинг фаҳм-фаросатимни йўққа чиқаролмабди, одатларим уни ғариб қилиб қўймабди,— деркан, унинг овозида ўз асаридан зазқланаётган санъаткорининг қувончи ва фахрини пайқадим.—Чиндан ҳам ўхшайди-я?

— Мен, бу сизнинг ўзингиз, деб қасам ичишга ҳам тайёр эдим.

— Буни тайёrlаш шарафинга гренобллик жаноб Менье мұяссар бўлган. Бу шаклни у бир неча кун тайёrlади Мумлан ясалган. Эрталаб Бейкер-стритга кириб, қолган кам-кўстини ўзим тўғриладим.

— Булар сизга нима учун керак бўлди?

— Шундай қилиш учун жиддий сабабларим бор эди, азизим Уотсон. Аслида мутлақо бошқа бир жойда эканман, мени баъзи одамлар, шу ерда экан, деб ўйлашларини хоҳлайман.

— Бўлмаса, сиз квартирани бирор кузатаётибди, деб ўйлаётган экансиз-да?

— Ҳа, уни кузатаётганларини биламан.

— Қимлар?

— Эски душманларим, Уотсон. Бошлиқлари Рейхенбах шаршараси тагида ётган ажойиб улфатлар. Эснингизда бўлса, улар — ҳа, фақат уларгина — менинг тирик эканлигимдан воқиф эдилар. Улар эртами, кечми, бир кунмас-бир кун менинг илгариги квартирамга қайтишимга амини эдилар. Улар квартирамни кузатишдан тўхтамаган эдилар, бугун эрталаб эса менинг қайтиб келганлигимни кўрдилар.

— Сиз буни қандай қилиб пайқадингиз?

— Деразадан мўралаб, уларнинг пойлоқчиларини таниб қолдим. Бу касби талончилик билан қотиллик бўлган Паркер деган мулойим йигит, айни бир вақтда ажойиб органчи. У мени кам қизиқтиради. Мени унинг орқасига яширган мудҳиш одам, Мориартининг яқин дўсти, менга қоя чўққисидан тош улоқтирган одам — бутун Лондон бўйича энг маккор, энг хавфли жиноятчи кўпроқ қизиқтиради. Бугун кечаси худди ўша одам менинг пайимдан бўлиб юрибди. Уотсон, биз ҳам унинг пайидан эканлигимиздан эса бехабар.

Дўстимнинг режалари менга аста-секин ойдинлаша бошлади. Бу қулай бошпанадан бизни кузатмоқчи бўлганларни кузатиш, бизни таъқиб қилувчиларни кўриб туриш имкониятига эга эдик. Деразадан кўриниб турган шарпа тузоғу биз эса кушанда эдик.

Коронфида ёнма-ён индамай турганимизча қарши миздаги кўчадан уёқ-буёққа ўтиб турган йўловчиларни дикқат билан кузатардик. Холмс чурқ этиб оғиз очмас ва қимирламас эди, аммо мен унинг ниҳоятда сергакланганини, кўзлари йўлкадаги халойиқ оқимини узлуксиз кузатаётганини сезиб турардим. Тун салқин ва бултли, узун кетган кўча бўйлаб изғиринли шамол эсмоқда. Кўча гавжум, деярли ҳамма ўткинчилар ҳам тўмшукларини ёқалари билан ёки кашнеларига яширганча шоша-пича ўтиб кетмоқдалар.

Назаримда бир шарпа уйнинг оллидан неча марта ҳам уёқдан-буёққа бориб келгандек бўлди, худди шамолдан яширинаётгандек яқинимиздаги бир уйнинг эши-

ги олдида узоқ туриб қолган икки одам менга айниқса шубҳали кўринди. Холмснинг диққатини уларга тортмоқчи бўлган эдим, аммо у менга хитобан эшитилар-эшитилмас, ранжиган кўйи жавоб бериб, кўчага диққат билан қараашда давом этди. У ўқтинг-ўқтинг оғирлигини у оёғидан-бу оёғига солар ёки деворни бармоқлари билан асабийланиб чертар эди. Мен унинг безовта бўлаётганини, воқеалар у тахмин қилганидан жуда бошқача ривожланаётганини кўриб турардим. Ниҳоят, вақт ярим кечага яқинлашиб, кўча деярли бўшаб қолгач, у энди ҳаяжонини яширмай, хона бўйлаб уёқдан-буёққа юра бошлади. Мен унга нима ҳам демоқчи бўлган эдим, кўзим бирдан ёруғ деразага тушиб, яна илгаригидек ҳаяжонландим.

— Шаклингиз қимирилади!— деб хитоб қилдим.

Дарҳақиқат унинг сояси ён томонидан кўринмас, орқа ўиргган эди.

Афтидан, йиллар Холмснинг кескин феълини юмшатмаган, ўз зеҳнидан кўра даққироқ зеҳн билан тўқнуш келаркан, у ҳамон ўзини тийиб туролмас эди.

— Қимирилагани ўз-ўзидан маълум,— деди у.— Нажотки мен шу қадар мияси йўқ каллаварам бўлсанки, Уотсон, қўриқчи эканлиги аён кўриниб турган нарсани хонамга ўтқазиб қўйиб, унинг ёрдами билан Европадаги энг маккор муттаҳамларни лақиљатаман, деб умид қилсан? Биз бу ковакда икки соатдан бери қаққайиб турибмиз, бу орада миссис Хадсон шаклнинг вазиятини саккиз марта ўзгартириб қўйди — яъни ҳар бир чорак соатда ўзгартириб турди. Ўз-ўзидан маълумки, у шаклга ҳеч қаёққа соясини туширмай яқинлашади... Ҳа!

Тўсатдан у нафасини ичига ютиб, қимириламай қолди. Нимқоронғиликда мен унинг камоли муштоқ қиёфада бўйини чўзиб турганини кўрдим.

Энди кўча мутлақо ҳувиллаб қолган эди. Эҳтимолки, ўша эшик олдидаги икки киши ҳали ҳам бекиниб турган бўлса, аммо улар менга энди кўринмас эди. Атрофимизни сукунат билан зулмат чулғаган. Зулмат ўртасида қора шарпа сояси бор ёруғ дераза сарғиш экрандек аниқ кўзга ташланиб турарди. Жимжит сукунатда Холмснинг ҳансираф нафас олаётганини эшитардим, унинг нақадар ҳаяжонланаётганини сезиб турардим. Тўсатдан у мени хона ичкарисига, энг қоронғи бурчакка итариб бориб, оғзимни қўли билан юмиб, бу билан чурқэтмай туришимни талаб қилди. Шу дақиқада унинг бармоқлари қалтираётганини сездим. Мен уни ҳеч қа-

чон бу қадар ҳаяжонланган ҳолда күрмаган эдим, ва-
ҳоланки, қоронғи күча ҳамон боягидек бўм-бўш ва жим-
житдек эди.

Тўсатдан мен дўстимнинг зийрак қулоги аллақачон пайқаган нарсани эшилдим. Бейкер-стрит томонидан әмас, биз яшириниб турган ўша уйнинг ичкарисидан келаётган аллақандай оҳиста бўғиқ сас эшилди. Мана ташқарининг эшиги очилиб ёпилди. Бир лаҳзадан сўнг йўлакдан писиб келаётган кимнингдир қадамлари эшилди — чамаси бу қадамлар оҳиста тушишга интилса ҳам, кимсасиз уйда гумбурлаб янгради.

Холмс деворга қапишди: мен ҳам револьверни маҳкам чангллаганча шундай қилдим. Қоронғиликка тикилиб эркак кишининг фира-шира қорасини, очиқ турган эшикнинг чорбурчак қоронғилигидан қорароқ шарпани илғадим. У ўша ерда бир дақиқача туриб, сўнгра биқинганча олдинга қараб писиб келаверди. Унинг ҳамма ҳаракатларида таҳдид сезилиб турарди. Бу машъум шарпа биздан уч қадам нарида эди, мен бу келгиндинг ҳамласини қарши олиш учун чоғланиб турган ҳам әдимки, бизнинг борлигимиздан унинг мутлақо бехабарлиги бирдан ёдимга келиб қолди.

Бизга тегиб кетай деб олдимиздан ўтди-да, дераза ёнига писиб бориб, уйнинг ромини мутлақо овоз чиқармай, жуда эҳтиётлик билан ярим футча юқорига кўтариб қўйди. У очилган тирқишига энгашаркан, кўчадан тушган нур юзини ёритди. Юзи зўр ҳаяжонни ифодалаб турар, кўзлари бежо чақнар, афти бужмайган эди.

Бу нотаниш нафис қирра бурунли, оқ оралаган узун мўйловли, ёрғоқ бўла бошлаган кенг пешонали, ёши ўтиб қолган одам эди. Цилиндри энсасига суриб қўйилган, тугмаси солинмаган пальтоси остидаги оҳорланган фрак манишкасининг оппоқ кўкси кўриниб турар эди. Қорамағиз тунд юзини чуқур ажинлар кесиб ўтган. Қўлида ҳассага ўхшаган бир нарса тутиб турарди, аммо уни ерга қўяркан, металлга ўхшаб жараанглаб кетди, сўнгра чўнтағидан каттагина ҳажмдаги қандайдир бир буюмни олиб, у билан бир неча дақиқа овора бўлди, ниҳоят темир буюмнинг шарақлагани эшилди: чамаси у қандайдир пружинами ёки лўқидонни ўрнатди шекили. У чўккалаганича олдинга энгашиб, қандайдир кўтаргичга бор залвори билан ёпишли, бунинг натижасида аввалгисидан ҳам кўра қаттиқроқ чўзиқ фижирлаган кескин товуш эшилди. Шундан кейин у қаддини ростлади, мен унинг қўлида аллақандай ғалати, беўхшов

Қўндоқли милтиқقا ўхшаган бир нарсани кўрдим. У милтиқ қулфини очиб алланарсани жойлади-да, уни яна шарақлатди. Кейин чўққайиб ўтириб, милнинг учини дे-раза рафиға қўйди, узун мўйловлари мил устида сол-ланиб турарди. Кўзлари эса нишонга тикилганча чақ-наб кетди. Ниҳоят, у милтиқни елкасига тақаб, енгил нафас олди: нишон — ажойиб нишон, ёруғ фонда аниқ кўриниб турган қора соя қархисида эди. У бир лаҳза-гина қимирламай қолди, кейин бармоғи тепкини босди, шундан сўнг қаттиқ фўнғиллаган ғалати товуш, унинг кетидан эса синган шишанинг кумушдек жаранглагани эшитилди.

Шу ондаёқ Холмс йўлбарсдек сапчиб бориб ўқчи-нинг елкасига ташланди-да, уни ерга муккасидан босиб тушди. Аммо бир лаҳзадан сўнг униси ҳам сапчиб оёқ-қа турганча ақл бовар қилмайдиган куч билан Холмс-нинг ҳиқилдоғидан чанглаб олди. Шунда мен тўппон-чамнинг банди билан ёвузнинг бошига урдим, у яна йиқилиб тушди. Мен унинг устидан босиб тушдим, шу дақиқадаёқ Холмс қаттиқ ҳуштак чалди. Кўчада чопиб келаётган одамларнинг тапир-тупури эшитилди, ҳаде-май кўча эшиқдан хонага форма кийган икки полисмен билан фуқаро либосидаги изтопар югуриб кирдилар.

— Сизмисиз, Лестрейд? — деб сўради Холмс.

— Ҳа, мистер Холмс. Бу иш билан ўзим шуғулла-нишга қарор қилган эдим. Сизни Лондонда яна кўрга-нимдан хурсандман, сэр.

— Менга бизнинг камтарона ғайри расмий ёрдами-миз сизга иш бериб қолиши мумкиндек туюлган эди. Бир йилнинг ўзида учта сунқасд фош қилинмаган экан— бу жуда кўп, Лестрейд. Аммо Мольсейда содир бўлган ишнинг сирини сиз у қадар... яъни сиз уни чакки аниқ-ламадингиз, демоқчи эдим...

Ҳаммамиз тикка турардик. Икки томонидан маҳкам ушлаб турган икки давангидек констебль қўлида банди-миз ҳансираф нафас олмоқда эди.

Кўчага бекорчилар тўплана бошлади. Холмс дераза олдига бориб уни ёпди. Лестрейд ола келган икки шам-ни ёқди, полициячилар эса яширган фонарчаларини ол-дилар. Ниҳоят, мен бандимизни кўздан кечира олишим мумкин эди.

Унинг юз қиёфаси ғоятда мағданавор, айни бир вақтда эса бадбуруш эди. Файлласуфона пешонаси билан баднафсларникуга ўхшаган энгаги бу одамда ҳам яхши-ликка, ҳам ёмонликка мойил бўлган катта қобилият

яширинганигидан далолат бериб турарди. Аммо қо-
воқлари осилиб тушган, боқишлиари беҳаё, пўлат туси-
даги омонсиз кўзлари ваҳшиёна қирғий бурни билан пе-
шонасими тилиб ўтган чуқур ажинлар табиатнинг ўзи
бу кимсанинг жамият учун хавфли шахс эканлигидан
гувоҳлик берадиган белгилар билан безаб қўйганини
кўрсатиб турарди. У бизлардан биронтамизга ҳам ҳеч
қандай диққат қилмас, нигоҳи Холмснинг юзигагина
қадалган, унга ҳайрат ва нафрат билан қараб турар
эди.

— Иблис!— деб шивирлади у.— Айёр, айёр, иблис!

— Шундай қилиб, полковник,— деди Холмс, ғижим-
ланган ёқасини тузатаётib,— қадимги маталда айтили-
шича, дўст—дўст билан топишар. Сиз мени ўз иноятин-
гиздан баҳраманд қилганингиздан бери сизнинг дийдо-
рингизни кўриб ҳузур қилиш шарафига мұяссар
бўлмаган эдим шекилли — эсингизда бўлса, Рейхенбах
шаршарасининг тепасидаги ўша ёриқда ётган пайтимдан
бери.

Полковник худди сеҳрлаб қўйилгандек, дўстимдан
кўзини узолмасди.

— Иблис, ашаддий иблис!— деб қайта-қайта так-
рорлади у.

— Мен ҳали сизни таништирумбман,— деди Холмс.—
Жентльменлар, бу киши ҳазрати олийлари Ҳиндистон
қўшинининг собиқ офицери ва шарқдаги ерларимизда
яшайдиган энг йирик ваҳший ҳайвонларни овловчи энг
моҳир мерган, полковник Себастьян Моран бўладилар.
Ўйлайманки, борди-ю, отган йўлбарсларингизнинг сони-
га қараганда сиз ҳали-ҳануз биринчи ўринда турибсиз,
десам янглишмасам керак, полковник?

Банди қаҳрини базўр тийиб турар, ҳамон индамас
эди. Унинг ўзи ҳам йўлбарсга ўхшар: кўзлари ғазаб
 билан чақнар, мўйловлари диккайр эди.

— Жўнгина бир уйдирма шундай тажрибакор мер-
ганин чалғитгани мени таажжублантиради,— деб давом
этди гапида Холмс.— Бу нарса сиз учун янгилик бўли-
ши керак эмас. Ахир, сиз ҳеч бир дарахтнинг тагига улоқ
боғлаб, йўлбарс тузоқни кўриб яқинлашмагунча қўлин-
гизда карабин билан буталар орасида яшириниб кут-
маганимисиз? Бу кимсасиз уй — менинг дарахтим, сиз
эса йўлбарсанмисиз. Ўйлайманки, сиз баъзан, борди-ю, бир
неча йўлбарс келиб қолса, ёки — унисига ақл ишон-
майди! — ўқим хато кетса ,деган ўй билан баъзан эҳти-
ётдан бошқа ўқчилар олакелмасмидингиз? Бу жаноб-

лар,— деб у бизни кўрсатди,— менинг эҳтиёт юзасидан олиб келган ўқчиларим. Ўхшатишим ўринли-я, шундайми?

Бирдан полковник Моран қаҳр билан ҳайқирганча олдинга қараб юлқинди, аммо констебллар уни орқага тортдилар. Унинг башарасида шу қадар нафрат акс этиб турадики, қараб ваҳминг келарди.

— Эътироф этишим керак, менга кутилмаган бир тухфа инъом қилдингиз,—деб сўзида давом этди Холмс.— Мен, сиз шу бўш уй билан дарҳақиқат жуда ҳам қулай бу деразадан фойдаланаарсиз, деб ўйламаган эдим сира. Мен, кўчадан туриб иш кўрарсиз, деб ўйлаган эдим, сизни у ерда дўстим Лестрейд ёрдамчилари билан кутиб турган эди. Шу детални мустасно қилганда, ҳамма иш худди ўзим кутгандек юз берди.

Полковник Моран Лестрейдга мурожаат қилди:

— Мени қамоқقا олишга асосларингиз борми, йўқми, бундан қатъий назар,— деди у,— мен бу жанобнинг таҳқирларига ортиқ чида буролмайман. Агар мен қонуннинг қўлига тушган эканман, ҳамма иш қонуний тартибда борсин.

— Бу, дарҳақиқат, ҳаққоний талаб,— деб қўйди Лестрейд.— Биз бу ердан чиқиб кетгунимизгача сиз яна бирон нарса айтмоқчимисиз, мистер Холмс?

Холмс ердан ел билан отадиган баҳайбат милтиқни олди-да, унинг механизмини кўздан кечира бошлади.

— Монанди йўқ ажойиб бир қурол!— деди у.— Товуш чиқармасдан отади, зарбидан ҳеч ким омон қолмайди. Мен буни марҳум профессор Мориартининг буюртмаси асосида ясаган кўр механик, немис фон Хердерни танигувчи эдим. Мана бир неча йил бўлади, бу милтиқнинг борлигини билар эдиму, аммо қўлим билан ушлаб кўриш ҳеч қачон насиб бўлмаган эди. Мен буни, айниқса, сизнинг диққатингизга ҳавола қиласман. Лестрейд, шунингдек, унинг ўқларини ҳам.

— Хотирингиз жам бўлсин, мистер Холмс, биз у билан шуғулланамиз,— деди Лестрейд, ҳамма ҳозир бўлганлар эшик томонга қараб юра бошлагач.— Бор гапнингиз шуми?

— Шу. Дарвоқе, мен сизлардан сўрамоқчи эдимки, жиноятчига қандай асб қўймоқчисизлар?

— Қандай айб қўярдик, сэр? Хўш, ўз-ўзидан маълумки, Шерлок Холмсга сунқасд қилишда айблаймиз-да.

— Э-ҳа, йўқ. Лестрейд, бу ишда менинг номим тилга олинишини сира ҳам истамайман. Сиз амалга оширган

бу ажойибона қамоққа олиш шарафи сизга, фақат сизгагина мансуб. Сизни табриклайман, Лестрейд! Узингизгагина хос бўлган зийраклик билан довюраклик туфайлигина сиз бу одамни хуллас қўлга туширдингиз.

— Бу одамни қўлга туширдингиз? Ахир у ўзи ким, мистер Холмс?

— Бутун полиция қидиравериб овора бўлган кимса — ўтган ойнинг ўттизинчисида Парк-лэйндаги 427-йнинг иккинчи қаватидаги дераза орқали ел билан отадиган милтиқ ёрдамида сэр Рональд Адэрни отган полковник Себастьян Моран. Унга шундай деб айб қўйилиши керак, Лестрейд... Энди, Уотсон, борди-ю, синган ойнадан эсаётган елвизакдан қўрқмасангиз, менинг кабинетимда яrim соатгина ўтириб биттадан сигара чекайлик — умид қиласманки, бу зора бир оз кўнглимизни очса.

Майкрофт Холмснинг хабар олиб тургани, миссис Хадсоннинг бевосита ғамхўрлиги туфайли олдинги квартирамизда ҳеч нарса ўзгармаган эди. Рост, ичкарига киарканман, кутилмаган саранжом-саришталикни кўриб таажжубландим, аммо таниш буюмларнинг ҳаммаси жой-жойида турарди. Ўткир кислоталар тўкилганидан куйиб доғ босган қарагай стол қўйилган «кимё бурчаги» ҳам илгариги жойида эди. Газеталардан қирқиб олинган ахборотлар ёпиштирилган катта альбомлар билан маълумотномалар рафга боягисидек қатор қилиб териб қўйилган,— о, буларни юртдошларимиздан кўплари бемалол ўтга улоқтириб юборар эдилар! Диаграммалар, скрипка солинган филоф, кўпдан-кўп трубкалар қалашиб турган рафча, ҳатто тамаки солинган өронча кавушгача — мен атрофга кўз югуртиарканман, шуларнинг ҳаммаси яна кўз ўнгимда намоён эди. Хонада икки кимса бор: биринчisi, бизни хушнуд табассум билан қарши олган миссис Хадсон, иккинчisi эса бугунги тундаги воқеаларда шу қадар муҳим роль ўйнаган ғалати манекен эди. Бу дўстимнинг сербўёқ мумбюсти бўлиб, ғоятда маҳорат билан ясалгач, танг қоларли даражада аслига ўхшар эди. У усталик билан Холмснинг халатига чирмаб қўйилган, пастаккина столда турар, агар кўчадан қарабалса, бемалол унинг ўзи ўтирибди, деб ишониш мумкин эди.

— Ўйлайманки, сиз менинг ҳамма кўрсатмаларимни бажарган бўлсангиз керак, миссис Хадсон? — деб сўради Холмс.

— Ўзингиз буюрганингиздек, сэр, ҳар гал унинг олдиға әмаклаб бордим.

— Жуда соз. Сиз бу ишларнинг ҳаммасини кўнгилдагидек қилиб бажарибсиз. Ўқнинг қаерга келиб текканини пайқадингизми?

— Ҳа, сэр. Кўрқаманки, у сизнинг кўркам бюстингизни бузиб қўймаган бўлса — бошини тешиб ўтиб, деворга бориб тегибди. Мен уни гиламдан олдим. Мана.

Холмс ўқни менга узатди.

— Юмшоқ тўппонча ўқи, кўринг, Уотсон. Кўриб ҳайратланасан! Шундай бир нарсанинг ел билан отиладиган милтиқдан отиши кимнинг хаёлига ҳам келиши мумкин? Жуда соз, миссис Хадсон, ёрдамингиз учун миннатдорман... Энди, Уотсон, илгаригидек ўзингизнинг эски жойингизга ўтиринг. Мен сиз билан бир неча жиҳатларни муҳокама қилмоқчиман.

У нимдош сюртугини ечиб, бюсти устига ёпиб қўйган кулранг ҳалатини олиб кийди. Кўз ўнгимда яна илгариги Холмс намоён бўлди.

— Кекса мерганинг асаблари ҳали ҳам мустаҳкам, кўзлари ҳали ҳам ўтқир экан,—деди у кулиб, мум шаклининг тешилиб қолган пешонасини кўздан кечиравкан.— Қоқ энсасидан уриб, миясидан чиқариб юборибди. Бу Ҳиндистоннинг чангальзор чакалакларидаги энг моҳир мерган эди, ўйлайманки, Лондонда унинг рақиблари унча кўп бўлмаса керак. Сиз илгари ҳеч қачон унинг номини эшитганмидингиз?

— Йўқ, ҳеч қачон.

— Ҳа, ана шон-шуҳрат! Дарвоқе, хотиримда бўлса, сиз яқингинада ҳатто профессор Жеймс Мориарти номини ҳам эшитмаганлигинизни айтган эдингиз. Ваҳлонки у асримизнинг энг буюк донишманди эди. Айтмоқчи, мумкин бўлса, рафдан биографик кўрсаткични олиб берсангиз.

Креслога ўрнашиб ўтириб олиб, сигарасини бурқситганча Холмс саҳифаларини эринчоқлик билан варақларди.

— Менинг «М» ҳарфи бўйича тўпланган коллекциям жуда ажойиб,—деди у.—Ҳар қандай ҳарфнинг шоншуҳратини ошириш учун ёлғиз Мориартининг ўзигина ҳам кифоя қилиши мумкин эди. Бунда яна, заҳарловчи Морган, ўзидан мудҳиш хотира қолдирган Мерридью, Черинг-крoss вокзалининг кутиш залида менинг чап томондаги сўйлоқ тишимни уриб синдирган ўша Метьюз ҳам бор. Мана, ниҳоят бугунги дўстимиз ҳам.

У китобни узатди, мен шуларни ўқидим:

«Моран Себастьян, истеъфодаги полковник Биринчи Бенгалор сапёrlар полкида хизмат қилган. 1840 йилда Лондонда туғилган. Англияning Эрондаги собиқ әлчиси, Бани орденининг кавалери сэрг Огестес Мораннинг ўғли. Итон коллежи билан Оксфорд университетини тамомлаган. Жовак, Афғонистон, Чорасиёб, Шарпур ва Кобил урушларида алоқачи сифатида иштирок этган. «Гарбий Ҳимолойда йирик ҳайвонларни овлаш» (1881) «ва «Чангалзорларда уч ой» (1884) китобларининг автори. Адреси: Кондуит-стрит. Клублари: инглиз-ҳинд, Тэнкервиль ва Багатель қимор клуби».

Хошияларида Холмснинг аниқ дастхати билан: «Лондонда Мориартидан сўнг энг хавфли одам», деб ёзиб қўйилган эди.

— Қизиқ,— дедим китобни Холмсга қайтариб берасетиб.— Сиртдан қарасанг, босиб ўтган йўли — ҳалол асарнинг йўлига ўхшайди.

— Сиз ҳақлисиз,— деб жавоб берди Холмс.— Маялум пайтгача у ҳеч қандай ёмон иш қилган эмас. Бу темир асабли одам эди. Ҳиндистонда унинг қандай қилиб қақраб ётган дарё ўзанидан эмаклаб бориб, яранган йўлбарс панжарасидан бир кишини тортиб олиб, уни омон сақлаб қолгани ҳақидаги афсона ҳалигача ҳам оғизма-оғиз юради. Шундай дараҳтлар борки, Уотсон, улар бўйлари майлум бир жойга етгунча аввал туппа-тузук ўсиб боради-да, кейин ўз ривожида бирдан қоидага хилоф равишда нотўғри бир йўсинда ўса бошлиди. Бу ҳол одамларда ҳам рўй бериб туради. Менинг назариямга биноан ҳар бир индивидиум ўз тараққиётнада ўзининг ҳамма аждодларининг тарихини такрорлади. Мен шундай деб ҳисоблайманки, эзгулик ва ёвузлик томонига бўлган ҳар бир ногаҳоний бурилиш аллақандай кучли таъсир туфайли юз беради, бунинг сабабини инсон шажарасидан қидириш керак бўлади. Демак, бинобарин, унинг таржимаи ҳоли бутун аждодию авлоди таржимаи ҳолининг бамисоли кичкина акси бўлади.

— Э, биласизми, бу бир оз хаёлироқ назария.

— Майли, унга қаттиқ ёпишиб олмайман. Сабаблари қандай бўлмасин, аммо полковник Моран ёмон йўлга кирган. Ҳеч қандай катта шовқин-тўполон кўтармаса-да, у Ҳиндистонда баъзи бир одамларни ўзига шу қадар қарши қилиб қўйганки, у ерда туришининг сира имкони бўлмай қолган. У истеъфога чиқиб Лондонга келганда,

бу ерда ҳам ёмон от чиқарған. Ана шунда уни профессар Мориарти топиб олган, у бир оз вақт профессорнинг ўнг қўли бўлган. Мориарти уни қўплаб пул билан таъмин қилиб турган, аммо ёрдамидан жуда кам фойдаланган икки ё уч алоҳида мушкул ишлардагина фойдаланган. Сиз, эҳтимол, 1887 йилдаги лаудерлик миссис Стыюарт-нинг ғалати ўлимини эсларсиз? Йўқми? Мен аминманки, бу ишга Моран аралашмай қолмаган, зотан, унга қарши ҳеч қандай далиллар қўйилмаган эди. Полковник шу қадар устомонлик билан сир бермай юрардик, ҳатто Мориартининг бутун шайкасини тумтарақай қилиб юборганиларидан кейин ҳам биз барибир уни судга тортишга муваффақ бўлолмадик.

Мен сизниги бориб, ел билан отиладиган милтиқдан ўқ узишларидан хавотир олиб дарчаларни беркитган оқшомим эсингиздами, Уотсон? Сизга ўшанда бу ғалати кўринган эди, аммо мен нима қилаётганимни билардим, чунки бу аломат милтиқнинг борлиги менга аллақачонлароқ маълум эди, бундан ташқари у энг мөҳир мерганлардан бирининг қўлида эканлигини ҳам билардим. Сиз билан биз Швейцарияга жўнаганимизда, Моран Мориарти билан биргаликда изимиздан қувган, мен Рейхенбах шаршарасининг тепасидаги қоя ёриғида ётганимда ўша ёқимсиз дақиқаларни бошимдан кечиришимга ҳам худди шу сабабчи бўлган эди.

Францияда эканлигимда инглиз газеталарини қандай диққат, ишиёқ билан ўқиганлигимни тасаввур қилисангиз эди: уни қамоқقا олдириш учун қандай бўлмасин бир баҳона топишга умид қиласдим. Чунки у Лондонда bemalol эркин юраркан, мен қайтиб келишни хаёл ҳам қила олмас эдим. Кечаю кундуз бу таҳдид ҳаётимга кўлка солиб туар, у нима қилиб бўлса ҳамки, бир иложини топиб мени ўлдирап эди. Мен нима қилишим мумкин эди? Тўқнаш келганимда уни отиб ташлашим мумкин эмас — у тақдирда менинг ўзим ҳам айбдорлар курсисига ўтириб қолардим. Судга мурожаат қилишим ҳам бефойда эди — суд исботланмаган гумонларгагина асосланиб иш оча олиши мумкин эмас, менинг эса қўлимда исботларим йўқ эди. Шундай қилиб, мен бир тадорик кўришдан ожиз эдим. Аммо жиноятлар хроникасини узлуксиз кузатиб туардим, чунки эртами-кечми, уни қўлга туширишга муваффақ бўлишимга қатъий амин эдим.

Мана Рональд Адэрга қилинган суиқасд юз берди.

Ниҳоят мен кутган фурсат келди! Бор гапни била туриб, уни шахсан полковник Моран ўлдирғанлигига шубҳа қилишим мумкинми? У йигит билан карта ўйнаган, у билан орқама-орқа клубдан чиққан, уни очиқ турган деразадан отган. Ҳа, шубҳага ўрин бўлиши мумкин эмасди. Полковник Моранни дор остига жўнатиш учун биттагина ўқ етарли далолат бўлиши мумкин эди. Мен шу заҳотиёқ Лондонга етиб келдим. Полковникнинг айғоқчиси мени кўриб, маълумки, бу ҳақда унга хабар берган. У менинг туйқусдан келиб қолганлигим ўз жиноятига алоқадор эканлигини пайқаб, албатта қаттиқ ташвишга тушган. Унинг дарҳол мени даф этишга уринишига, бунинг учун омонсиз ажал ташувчи қуролини ишга солишига амин эдим. Шу мақсадда мен унга кабинетимнинг деразасида бенуқсон нишон тайёрлаб қўйиб, полицияни, менга сизларнинг ёрдамингиз керак бўлиб қолади, деб огоҳлантиридим (дарвоқе, Уотсон, сиз ўткир кўзингиз билан ўша эшик олдидаги икки полисменни дарров кўрдингиз), ўзим учун кузатишга қулай кўринган постни эгалладим; аммо, ростини айтсам, рақибимнинг ҳам ҳужум қилиш учун худди ўша жойни танлаши мумкинлиги етти ухлаб тушимга ҳам кирмаган экан. Бор гап шу, азизим Уотсон. Ўйлайманки, энди сизга ҳамма гап равшан бўлган бўлса керак?

— Йўқ,— деб жавоб бердим.— Сиз ҳали менга полковник Моранга сэр Рональд Адэрни ўлдириш нима учун даркор бўлганини тушунтириб берганингиз йўқ.

— Э, дўстим, энди биз тахмин доирасига ўтамиз, бу борада эса мантиқнинг ўзигина камлик қиласди. Ҳар ким мавжуд фактлар асосида ўз шахсий фаразини олдинга суриши мумкин, сизнинг тахминларингиз ҳам мениничалик тўғри бўла олиши мумкин.

— Демак, сиз ўз фаразингизни аллақачон ўйлаб қўйган экансиз-да?

— Хўш, менингча, мавжуд фактларни изоҳлаб бериш учча қийин эмас. Терговда аниқланишича, сунқасд содир бўлишидан салгина олдин полковник Моран билан ёш Адэр шерикликда карта ўйнаб, анчагина пул ютганлар. Аммо Моран, шубҳасиз, фирромлик ишлатиб ўйнаган — мен унинг фирибгар эканини аллақачонлардан бери биламан. Эҳтимолдан холи эмаски, сунқасд юз берадиган куни Адэр Мораннинг ҳийла ишлатаётганини билиб қолган. У полковник билан холи гаплашиб, агар ўз ихтиёри билан клуб аъзолигидан чиқиб кетмаса, қимор ўйнашдан умрбол воз кечмаса фош қилмоқ-

чи бўлиб қўрқитган. Адэрдек ёш йигитчанинг ўзидан анчагина катта, шу билан бирга жамиятдаги эътиборли бир одамнинг шаънига халойиқ олдида бирданига шундай жанжалли айб тақишига журъат қилиши амримаҳол. Тўғрироғи, у полковник билан бегона кўзлардан четда, холи гаплашган, фиригарлик билангина топилган пулга кун кечираётган Моран учун эса клубдан ҳайдалиш—хонавайрон бўлиш билан баробар эди. Шунинг учун ҳам у Адэрни ўлдирган, йигит шеригининг фирром ўйини натижаларидан фойдалангиси келмай, ютуқдаги ўз улуши қанча эканини, ютқизганларга қанча пул қайтариши кераклигини ҳисоблаб ўтирган пайтида шартта отган. Йигит ана шу ҳисоб-китобини онаси билан синглиси кўриб қолиб, қофоздаги бу ҳамма номлар кимларга мансуб эканини, столдаги даста-даста пуллар қандай пуллар эканини суриштириб қолмасликлари учун эшикни ичкарисидан қулфлаб олган. Хўш, айтинг-чи, изоҳларим ишонса бўладиганга ўхшайдими?

— Аминманки, сиз нишонга урдингиз.

— Менинг ҳақ ё ноҳақ эканлигимни тергов кўрсатади. Ҳар қалай, полковник Моран бизни ортиқ безовта қилмайди, фон Хердернинг ел билан отиладиган машҳур милтифи Скотленд-ярд¹ музейининг коллекциясини безайди. Лондоннинг мураккаб ҳаётида юз бериб турадиган кўпдан-кўп қизиқ, ажойиб-таройиб жумбоқларни ҳал қилишда Мистер Шерлок Холмсга бундан буён ҳеч ким халал беролмайди.

---

¹ Скотленд-Ярд — Англияning бош полиция бошқармаси.

ИНТЕРНАТДА СОДИР БҮЛГАН ҲОДИСА

Бизнинг Бейкер-стритдаги камтарона саҳнамиз кўпгина драматик манзараларни кўрган, аммо мен унда санъат магистри, фалсафа доктори¹ ва ҳоказо, Торникрофт Хакстейблнинг илк бор пайдо бўлишидан кўра кутилмаганроқ ва танг қоларлироқ нарсани кўрган эмасман. Шу қадар кўпдан-кўп илмий даражалар учун жуда кичиклик қилгандек туюлган унинг ташриф қофози бир неча лаҳза олдин кириб келди; орқасидан ўзи ҳам пайдо бўлди, бўйдор, басавлат, улуғвор — сабот билан матонатнинг тимсоли бўлган бу одам орқасидан эшик ёпилар-ёпилмас, қўллари билан столга таяниб, аста-секин ерга ўтириб олди-да, ҳушидан кетиб, каминимиз олдидаги айиқ терисига узала тушиб чўзилиб қолди. Ўрнимиздан сапчиб кетиб, беҳудуд ҳаёт океанининг йироқ бир ерида кўтарилган довул бизга олиб келиб ташлаган бу баҳайбат фалокат парчасига ҳайрат билан тикилганимизча бир дақиқа индамай туриб қолдик. Сўнг-

¹ Магистр, доктор — илмий даражалар (увонлар).

ра Холмс унинг бошига ёстиқ қўйди, мен эса оғзига бир рюмка конъяк тутдим. Нотаниш одамнинг рангсиз тўла юзини чуқур ажинлар кесиб ўтган, салқиган қовоқлари ости кўкаринқираб турад, ним очиқ оғзининг четлари маъюсгина буришган, қўшалоқ бағбақасини тук босган эди. Чамаси, у узоқдан келган, тароқ тегмаган кир соchlари энли кўркам пешонасига тутам-тутам бўлиб тушиб турад эди. Қаршимизда бошига қандайдир катта кулфатзада одам ётарди.

— Унга нима бўлган, Уотсон? — деб сўради Холмс.

— Тинка-мадори қуриган... оч қолиб ҳориганидан бўлса керак,— деб жавоб бердим мен, сезилар-сезилмас ингичка ипдек тепиб турган панжасини бармоқларим билан ушлаб турганимча.

— Мэклтонга қайтиб кетиши учун олинган билет. Бу Англияning шимолида,— деди Холмс унинг соат чўнтағидан темир йўл билетини оларкан.— Ҳали ўн икки бўлгани йўқ. Жуда барвақт йўлга чиққан экан!

Меҳмонимизнинг салқиган қовоқлари титраб, қураглай кўзлари бизга маъносизгина тикилди. Бир дақиқадан кейин у изза бўлганидан қип-қизариб, ўрнидан аранг турди.

— Мени кечиринг, мистер Холмс. Ҳушдан кетганимнинг сабаби — асабларим қақшаганлигидан. Йўқ, ташаккур билдираман... Бир стакангина сут билан қоқ нон бўлса — ўзимга келиб қоламан. Мистер Холмс, мен бу ерга сизни олиб кетиш учун келдим. Мен, ҳеч қандай телеграмма бу ишнинг нақадар ошиғичлиги ҳақида сизга етарли тасаввур бера олмайди, деб ўйлаган эдим...

— Сиз батамом ўзингизга келганингиздан кейин...

— Мен ўзимни туппа-тузук ҳис қиляпман. Менга ниша бўлганига тушунолмай гарангман. Мистер Холмс, сиздан Мэклтонга биринчи поезд биланоқ жўнашингизни илтимос қиласман.

Холмс бош чайқади:

— Ҳамкасабам, доктор Уотсон сизга ҳозир жуда банд эканимизни айтиши мумкин. Менга Феррернинг йўқолган ҳужжатлари юзасидан текшириш олиб бориши учун аллақачон аванс беришган, ундан ташқари, яқин кунларда Абергавенида содир бўлган суиқасд ҳақидаги ишни кўриш бошланади. Мени фоят муҳим бир ишгина Лондондан чиқишига мажбур қила олиши мумкин.

— Фоят муҳим иш! — дея меҳмонимиз қўлларини кўкка чўзди.— Сиз герцог Холдернесснинг биттаю битта ўғли ўғирланганлигини наҳотки эшитмаган бўлсангиз?

— Герцог Холдернесснинг ўғли дейсизми? Собиқ министрни айтяпсизми?

— Ҳа, ҳа! Биз, бу газетада чиқмасин, деб хўп уринган эдик, аммо «Глобус»нинг кечаги сонида баъзи мишмишлар босилибди. Мен, бу хабарлар сизга ҳам етиб келгандир, деб ўйлаган эдим.

Холмс озғин, узун қўлини узатиб рафдан энциклопедик маълумотноманинг «Х» ҳарфига оид томини олди.

— «Холдернесс, олтинчи герцог. Ҳамойил орденининг кавалери, Махфий кенгашнинг аъзоси...» ва ҳоказо, ва ҳоказолар... «Барон Боверли, граф Карлстон...» Ё раббий, унвонларининг кўплигини! «Хэллемшир графлиги судининг раиси (1900 йилдан бери). Сэр Чарльз Эпилдорнинг қизи Эдитга уйланган (1888). Якка-ёлғиз ўғли ва вориси лорд Солтайр. Икки юз эллик минг акр ерга эга. Ланкашир ва Уэлсда конлари бор. Адреси: Карслон-хаус-террас; Холдернесс-холл, Хэллемшир; Карлстон қасри, Бангор, Уэлс. Адмиралликнинг лорди¹ (1872), министр...» Хуллас, зодагон, мамлакатимиздаги энг машҳур зодагонлардан бири бўлса ҳам ажаб эмас.

— Энг машҳур, эҳтимолки, энг бадавлат зодагонлардан бири бўлса керак. Билишимча, мистер Холмс, сиз ўз соҳангизда чакана мутахассис эмассиз, ҳамиша, ҳар бир ишга унга қизиқсангизгина қўл урасиз. Рухсатингиз билан айтсам, саодати олийлари ўғилларининг қаерда эканлигини кўрсатиб берадиган кишига беш минг фунт пулга чек, агар ўғирлаган ўғри ёки ўғриларнинг номини айтиб берса, қўшимча равишда яна минг фунт беришни ваъда қилмоқдалар.

— Катта мукофот! — деди Холмс. — Уотсон, икковимиз доктор Хакстейбл билан биргаликда Англиянинг шимолига жўнасак ҳам бўлади. Сиз, доктор, сутни ичib олинг, кейин бизга қачон ва қаерда қандай воқеа юз берганини, ниҳоят Мэклтон яқинидаги интернат директори доктор Торникрофт Хакстейблнинг бу ишга қандай дахли бор эканини, нима учун бу ҳодиса юз бергач орадан уч кун ўтгандан кейингина, — буни сизнинг соқолингиз олинмаганлигига қараб айтмоқдаман, — камтarona қобилиятимга ишониб менга мурожаат қилаётганини айтиб берасиз.

Мехмонимиз стакандаги сутни ичib бўлгач, биронта ҳам тафсилотини қолдирмай қизғин ҳикоя қила бошла-

¹ Адмираллик лорди — денгиз министри,

ди. Унинг кўзлари дарҳол жонланди, ёноқларига қизиллик югурди.

— Сизларга маълум қилишим керакки, жентльменлар, мен Мэклтон яқинидаги интернат-мактабнинг асосчиси ва директори бўламан. Хакстейблнинг «Горацийга шарҳлари»¹ сизларга ким билан мулоқотда бўлаётганингизни эслатар. Менинг ўғил болалар учун очилган интернатим бутун Англияда шубҳасиз энг яхши, энг имтиёзли ўқув юртидир. Лорд Леверстоук, граф Блэкьютер, сэр Кэткарт Соумс — менга шундай одамлар ўғилларини ишониб топширганлар. Аммо мактабим шуҳрат чўққисига бундан уч ҳафта бурун лорд Холдернесс ўз секретари мистер Жеймс Уайлдер орқали яккаю ёлғиз ўғли, вориси, ўн яшар лорд Солтайрнинг менинг мактабимда ўқияжагини маълум қилганида эришиди. Ушанда: бу ҳаётимда юз берадиган энг катта баҳтсизликнинг бошланиши деган фикр хаёлимга келиши мумкинмиди?!

Лорд Солтайр биринчи майда, ёзги семестрнинг бошида келди. Бу лобар бола бизнинг тартибларимизга тез орада қўникиб кетди. Шу нарсани айтиб ўтишим керак,— ишонаманки, ҳеч ким мени мақтанчоқликда айбламас, чунки бундан кўз юмиш бемаънилик бўлар эди,— бола уйда қийналиб кетган. Герцогнинг рафиқаси билан муросаси унча мақтарли эмаслиги ҳеч ким учун сир эмас, иккалалари битимга келишиб, эр-хотин ажралиб кетишган, қолаверса, хотини Франциянинг жанубига бориб жойлашган эди. Буларнинг ҳаммаси яқингинада содир бўлган, боланинг фарзандлик меҳри, бизга кейин маълум бўлишича, бус-бурун онаси томонда экан. Онаси Холдернесс-холлдан жўнаб кетгандан сўнг бола қайғуриб онасини соғиниб диққат бўлган, шундан сўнг герцог уни менинг интернатимга жойлашга қарор қилган. Орадан икки ҳафта ўтар-ўтмас кичкина лорд Солтайр бизга жуда кўникиб, билишимизча, ўзини туппа-тузук ҳис қилмоқда эди.

Сўнгги марта уни учинчи май куни кечқурун, яъни душанбада кўрган эканлар. Унга ажратиб берилган хона иккинчи қаватда бўлиб, ёнидаги катта қўшни хонада иккита бошқа бола ётарди. Бу болалар кечаси ҳеч нарса эшишишмабди ҳам, кўришмабди ҳам, бинобарин, лорд Солтайр ўз хонасидан эшик орқали чиқмаган. Унинг деразаси ланг очиқ туради, деворнинг шу ерини

¹ Гораций — Қадимги Рим шоири. Горацийга шарҳлар — унинг шеърларига изоҳлар.

бандлари жуда йўғон, қалин чирмоғуқ қоплаган. Биз ерда ҳеч қандай из учратмадик, аммо шубҳа қилмаса бўладики, у деразадан тушиб кетган.

Қоқниинг йўқлигини сешанба куни эрталаб соат еттида билиб қолдик. Ўрни йиғилмаган эди. У кетаётib мактаб формасини — итонча қора курткача билан кулранг шимини кийиб олган. Кечаси унинг хонасига ҳеч ким кирмаган, борди-ю, у ерда қичқириқ ёки олишиш товушлари эшитилганда қўшни хонадаги болалардан каттаси Контер шовқинни албатта эшитган бўларди, чунки унинг уйқуси зийрак.

Лорд Солтайрнинг ғойиб бўлгани маълум бўлиши биланоқ, мен бутун интернатни — болалар, муаллимлар, хизматкорларни тўпладим. Шундан кейин биз лорд Солтайр ёлғиз ўзи қочмаганлигига амин бўлдик. Немис тили ўқитувчиси Хайдеггер ҳам йўқ эди. Хайдеггернинг хонаси иккинчи қаватнинг нариги қанотида бўлиб, унинг ҳам деразаси ўтлоққа қараган. Унинг ҳам ўрни йиғилмаган, бироқ афтидан, у тузукроқ қийиниб олишга улгурмаган, чунки кўйлаги билан пайпоқлари ерда ётарди. У деразадан ошиб, пастга — чирмовуқ бандларига осилиб тушган, бундан ердаги излар далолат бериб турарди. Унинг одатда ўтлоқ этагидаги кичкина бостирмада турадиган велосипеди ҳам жойида йўқ эди.

Хайдеггер менинг мактабимга, бундан икки йил илгари энг яхши тавсиялар билан кирган, аммо ўзи индамас, тунд одам, уни ўқувчилар ҳам, муаллимлар ҳам унча ёқтиришмас эди.

Бугун пайшанба бўлса, биз қоқ ҳақида сешанбадан бери биронта ҳам янги хабар билолганимиз йўқ. Маълумки, аввал қилган ишим — Холдернесс-холл билан хабарлашиш бўлди. Герцогнинг қўраси мактабдан бир нечагина миля нарида, биз, лорд Солтайр уйини соғинган бўлса, отасининг олдига қайтиб боргандир, деб ўйлаган эдик, у ерда эмас экан. Герцог ғоятда ташвишланган, менга келсак, ташвиш билан ўз шогирдига жавобгарлик ҳисси одамни не кўйларга солиши мумкинлигини ўз кўзларингиз билан кўрдиларингиз. Мистер Холмс, сиздан ёлвориб сўрайман, кучи гизни аяманг! Бу астойдил киришсангиз арзидиган иш.

Шерлок Холмс шўрлик мактаб директорининг ҳижоясини диққат билан тинглади. Чимирилган қошлари, улар орасидаги чуқур из унинг ялиниб-ёлворишларга муҳтож эмаслигидан, ўзининг жиддийлигидан ташқари унда ғарсийб ва чигал жумбоқларга нисбатан бўлган

доимий ишқибозлигини уйғотган бу ишни текшириш учун бор куч-құвватини сарфлайжагидан шоҳидлик беріб турар эди. У құнтағидан блокнот олиб, эсда тутиш учун ниманидир ёзиб қўйди.

— Сиз менга ўша заҳотиёқ мурожаат қилмай ғоятда янглишгансиз,— деб қўйди дўстим жиддий.— Бу ишни анча мураккаблаштиради. Мен, масалан, аминманки, ўтлоқ ҳам, девордаги чирмовуқ ҳам кўзи пишган одам учун кўпгина нарсаларни айтиб бериши мумкин эди.

— Бу борада айб менда әмас, мистер Холмс, Саодати олийлари жон-жаҳдлари билан бунинг овоза бўлиб кетишидан қочдилар. У киши, оиласиздаги низолар эл ичидаги ғийбат бўлмасин, деб хавотир олди. Бу у кишига доимо хуш келмас эди.

— Маҳаллий маъмурлар лорд Солтайрнинг қочиши масаласини текшириш билан шуғулланишдими?

— Ҳа, сэр, аммо — ҳайҳот!— бундан ҳеч қандай иш чиқмади. Аввал бошда биз қочоқларнинг изига тушиб олгандек бўлган эдик — бизга станциямизда эрталабки поездда қандайдир ёш йигит билан бир бола жўнаб кетганини хабар қилишди. Аммо кеча кечқурун уларни Ливерпулда ушлашган экан, хато рўй берганлиги дарров маълум бўлди. Шундан кейин мен бутунлай умидимни уздим, туни бўйи кўз юммай, биринчи поезд биланоқ буёққа қараб йўлга чиқдим.

— Полиция хато изга тушиб кетгандан кейин жойнинг ўзини бориб текшириш унча эътибор билан олиб борилмаган бўлса керак-да?

— Текширишни тўхтатиб қўяқолиши.

— Демак, уч кун беҳуда ўтиб кетибди. Бунга чида бўлмайди!

— Ҳа, тан олишим керак. Сиз ҳақлисиз.

— Ваҳолонки, жумбоқни ечиш мумкин эди. Мен бу ишга бажонидил киришаман. Айтинг-чи, сиз йўқолган бола билан немис тили муаллимни ўртасида бирон муносабат бор-йўқлигини аниқлаёлдингизми?

— Уларнинг орасида ҳеч қандай муносабат йўқ эди.

— Муаллим унинг синфида дарс берармиди?

— Йўқ, Силишимча, у билан ҳатто бирон марта гаплашмаган ҳам.

— Таажжуб, ғоятда таажжуб! Боланинг велосипеди бор эдими?

— Йўқ.

— Қолган велосипедлар ҳаммаси жойида турибдими?

- Жойида турибди.
- Сиз бунга аминмисиз?
- Мутлақо аминман.
- Ишонаманки, сиз, немис қоқ ярим кечада болани қўлида кўтариб велосипедда жўнаган, деб ўйламасангиз керак?
- Албатта, йўқ.
- Унда сиз буларнинг ҳаммасини қандай таъбирайтисиз?
- Балки улар велосипедни кўзни чалғитиш учун олиб, уни бирон ерга яшириб, ўзлари яёв кетишгандир.
- Эҳтимол. Аммо ўзингиз ўйлаб кўринг, бу кўз чалғитишнинг ғалати йўли-ку. Ахир бостиридада бошқа велосипедлар ҳам турган экан-ку.
- Ҳа.
- Агар у, биз пиёда эмас, бирор нарсада жўнадик, деган фикр туғдирмоқчи бўлса, иккита велосипедни яшириб кета қолса бўлмасмиди?
- Ҳа, сиз ҳақлисиз.
- Ҳа, яшанг. Йўқ, бу назария ҳеч бир ярамайди. Аммо велосипеднинг йўқолиши текширишни давом эттиришда бошланғич нуқта бўлиб хизмат қилиши мумкин. Қолаверса, бу яшириб қўйса ёки йўқ қилиб юборса бўладиган осон нарса эмас. Яна бир савол: қочишидан олдин болани ҳеч ким келиб кўрганмиди?
- Йўқ.
- Балки унинг номига хат келгандир?
- Ҳа, битта хат келган эди.
- Қимдан?
- Отасидан.
- Сиз ўқувчиларингизга келган хатларни очиб кўрасизми?
- Йўқ.
- Бўлмаса хатнинг отасидан келганилигини қаёқдан биласиз?
- Конверт гербли эди. Адрес ҳам герцогнинг қўпол дастхати билан ёзилган. Бундан ташқари, герцогнинг ўзи ҳам ўғлига хат ёзганлигини эслади.
- Бола бунгача қачон хат олган эди?
- Сўнгги кунларда унинг номига ҳеч нарса келмаган эди.
- Франциядан унга хат ёзиб туришармиди?
- Бирон марта ҳам келган эмас.
- Сиз менинг нима демоқчи бўлаётганимни пайқаётгандирсиз? Лорд Солтайрни ё зўрлик билан олиб

кетишган, ёки у ўз ихтиёри билан қочиб кетган. Сўнгги фараз айтиб турибдики, бола ташқаридан бўлган биронта таъсирсиз бундай нарсага журъат қилолмасди. Борди-ю, унинг олдига ҳеч ким келмаган экан, бинобарин, таъсир хатлар орқали кўрсатилган. Шунинг учун ҳам мен унга кимлар хат ёзганини билишим керак.

— Бу борада менинг сизга бирон ёрдамим тегиши маҳолдир. Билишимча, унга фақат отасигина хат ёзиб турарди.

— Отасининг хати ҳам қочадиган куни келибди. Ота билан ўғил орасидаги муносабатлар қандай эди: яхши, дўйстонамиди?

— Саодати олийлари ҳеч кимни дўст тутмайдилар— у киши муҳим давлат ишлари билан банд. У кишини оддий инсоний ҳислардан баҳраманд дейиш амримаҳол. Аммо ўғлига ўзича, ёмон муносабатда эмас эди.

— Аммо боланинг кўнгли бус-бутун онаси томонда экан-ку?

— Ха.

— Унинг ўзи шундай деганми?

— Йўқ.

— Ким айтган? Герцогми?

— Бе, нима деяпсиз? Албатта, йўқ!

— Бўлмаса буларни сиз қаёқдан биласиз?

— Мен саодати олийларининг секретари мистер Жеймс Уайлдер билан бир-икки марта суҳбатлашганиман. Лорд Солтайрнинг кайфиятлари ҳақида мени у хуфия воқиф қилган.

— Тушунарли. Дарвоқе, герцогнинг сўнгги хатини боланинг хонасидан у қочиб кетганидан кейин топиб олдингларми?

— Йўқ, у хатни олакетибди... Мистер Холмс, вожзалга жўнамаймизми?

— Мен ҳозир кэб чақирираман. Чорак соатдан сўнг биз сизнинг хизматингизга ҳозир бўламиз. Борди-ю, уйингиз томонга телеграмма бермоқчи бўлсангиз, мистер Хакстейбл, у ердагилар текшириш ҳалигача ҳам Ливерпулда давом этаётган экан, деб ўйлашсин. Ахир сизларнинг бир гала тозиларингиз ўша ёқса ёпирилиб борганимиш-ку? Бу орада мен бемалол, хотиржам мактабингизнинг остонасида иш кўриб, ажаб эмаски, зеҳнимиз камина қулингиз билан Уотсондек икки қари изтопарга панд бермаса, ўша ернинг ўзида баъзи бир нарсаларни топишга муюссар бўлармиз.

Кечқурун димогимизга доктор Хакстейблнинг маш-

хур мактаби жойлашган Дерби графлигининг хуш ёқувчи салқин ҳавоси урилди. Биз мактабга яқинлашганимизда қоронғи тушиб қолган эди. Даҳлиздаги столда ташриф қофози ётарди. Малай директорга ниманидир шивирлади, у ҳам ҳаяжонланганча бизга ўгирилди.

— Герцог шу ерда экан,— деди у.— Герцог билан мистер Уайлдер мени кабинетда кутиб туришганмиш. Юринглар, жентльменлар, мен сизларни таништирай.

Мен маълум ва машҳур бу давлат арбобини фотосуратларидан танирдим, албатта, аммо у портретларига сира ҳам ўхшамас экан. Камин олдидаги гиламда, қаршимизда чўзиқ, озғин юзли, узунгина қирғий бурни ғалати қаққайиб турган, дид билан кийинган, улуғвор, салобатли бир киши турарди. У мурдадек рангсиз, бу рангсизлигини узун, оч қизғиши соқоли айниқса сездириб турар, соқоли тагидан оқ нимчасида соатининг олтин занжири йилтирас эди. Собиқ министр бизга совуққина қараб турарди. Ёнида серҳаракат, асабий, ақлли, мовий кўзли, паст бўйли, ҳали анчагина ёш йигит турарди, фаҳмлашимча, бу унинг шахсий секретари Уайлдер эди. Гапни у ғоятда кескин ва ҳатто истеҳзоли оҳангда бошлади:

— Доктор Хакстейбл, мен ҳузурингизга эрталаб келган эдим, аммо, афсуски, кеч қолибман, сизнинг Лондонга боришингизга монелик қилолмадим. Менга айтишларича, сиз ўёққа мистер Шерлок Холмсга шу ишни текширишни топшириш учун уни бошлаб келгани кетган экансиз. Саодати олийлари сиз бу ишни аввал у киши билан маслаҳатлашиб олмасдан бошламоқчи бўлганингиздан таажжубдалар, доктор Хакстейбл.

— Полициячиларнинг қидиришлари ҳеч қандай натижа бермагандан кейин...

— Саодати олийлари бундай деб ўйламайдилар.

— Ахир, мистер Уайлдер!..

— Ўзингизга маълумки, доктор Хакстейбл, саодати олийлари бу ишнинг овоза бўлиб кетишини истамайдилар. У киши бу нарсадан бегона одамларнинг воқиф бўлишини хоҳламайдилар.

— Буни тузатиш осон,— деб ғўлдиради қўрқиб кетган доктор.— Мистер Шерлок Холмс Лондонга эрталабки поезд биланоқ жўнаб кетиши мумкин.

— Жўнамоқчи эмасман, доктор, жўнамоқчи эмасман!— деди Холмс, эҳтиром билан жилмайиб.— Шимол ҳавоси шу қадар ёқимли, сиҳат-саломатлигим учун шу қадар сершифоки, мен бу ернинг далаларида бир неча

кун бўлишга қарор бердим, ўзим билганимча кўнгил-хушлик қиласман. Сизнинг гўшангиздами ёки қишлоқ меҳмонхонасида бошпана топаман, албатта, бу фақат сизгагина боғлиқ.

Шўрлик доктор бутунлай саросимада қолган эди, аммо бу орада қизғиши соқолли герцогнинг тушки овқатга чақирганда чалинадиган занг садосига ўхшаган янгроқ йўғон овози унинг жонига ора кира қолди.

— Мистер Уайлдер ҳақли, доктор Хакстейбл. Сиз мен билан маслаҳатлашишингиз керак эди. Модомики, сиз мистер Холмсни бу ишдан бутунлай воқиф қилган экансиз, унинг ёрдамидан воз кечиш биз учун ақлдан бўлмас эди. Сизнинг қишлоқ меҳмонхонасига бориб ўтиришингизнинг ҳожати йўқ, мистер Холмс, мен сизларни Холдернесс-холлда хушнудлик билан қабул қиласман.

— Шоён ташаккур, саодати олийлари. Бироқ, ишимизнинг манфаатларини кўзлаб, мен шу ерда, ҳодиса содир бўлган жойда қолганим тузукроқ.

— Сизни қийноқ-қистоққа олмайман, мистер Холмс. Борди-ю, сизга менданми ёки мистер Уайлдерданни биронта ахборот керак бўлиб қолгудек бўлса, биз хизматингизга тайёрмиз.

— Холдернесс-холлга бориб келишимга ҳам тўғри келар,— деди Холмс.— Ҳозир эса, сэр, ўғлингизнинг сирли бир тариқада фойиб бўлганини нима деб таъбиришингизни билмоқчи эдим, холос.

— Сизга жавоб беришдан қийналаман, сэр.

— Мен сиз учун ёқимсиз бўлган мавзуга тегиб ўтсан кечирасиз. Нима дейсиз, бу ишга онаси аралашмаганмикан?

Министр бир оз жавоб бермай турди.

— Йўқ, ундан деб ўйламайман,— деди у ниҳоят.

— Унда ўз-ўзидан бошқа бир таъбир тилга келади: балки болани пул ундириш учун гаровга олиб кетишгандир? Ундан даъволар бўлмаганмиди?

— Йўқ, сэр.

— Яна бир савол, саодати олийлари. Менга маълумки, ўғлингиз йўқолган куни сиз унга хат ёзган экансиз.

— Йўқ, бир кун олдин эди.

— Мутлақо тўғри. Аммо сизнинг хатингизни у худди ўша куни олган экан-ку?

— Ҳа.

— Ўша хатда уни ташвишлантириши ёки қочишига баҳона бўладиган бирон нарса йўқмиди?

— Албатта, йўқ эди, сэр!
— Хатни ўзингиз жўнатганмидингиз?
Герцогнинг ўрнига фижинганича секретари жавоб берди:

— Саодати олийларининг хат-хабарларини шахсан ўзлари жўнатадиган одатлари йўқ. Бу хат бошқалари билан бирга кабинетдаги столда қолдирилган экан, мен уларнинг ҳаммасини почта халтасига солдим.

— Бошқа хатлар орасида ўшаниси ҳам бўлганига аминмисиз?

— Ҳа, мен уни кўрганман.

— Уша куни сиз нечта хат ёзган эдингиз, саодати олийлари?

— Йигирмата десаммикан, ўттизта десаммикан. Мен кенг миқёсда ёзишма олиб бораман. Аммо, менимча, биз ишнинг моҳиятидан бир оз четга чиқиб кетдик.

— Йўқ, нега энди! — деди Холмс.

— Мен ўзим полицияга қидириш ишларини Франциянинг жанубига йўналтиришни маслаҳат бердим, — деб давом эттириди герцог. — Такрор айтаман: мен онаси ўғлини шундай мудҳиш хатти-ҳаракатга рағбатлантира олади, деб ўйлай олмайман, аммо бола шундай ўжарки, онасининг олдига қочиб кетган бўлиши ҳам мумкин, қолаверса, ўша немис гиж-гижлаб кўмак берган бўлса ҳам ажаб эмас. Энди, доктор Хакстейбл, яхши қолинг.

Мен Холмснинг ҳали қанчадан-қанча саволлари бор эканлигини ҳис қилиб турардим, аммо герцог гапни калта-кўтаҳ қилиб қўяқолди. Бу киборнинг нозик зодагонлиги оиласвий ишларини бегона одам билан муҳокама қилиб ўтиришга йўл қўймас, афтидан, у ҳар бир янги савол ҳаётининг усталик билан яширилган ҳар бир қоронғи бурчагини омонсиз равишда очиб юборишидан қўрқар эди.

Герцог ва мистер Уайлдер кетишлири биланоқ дўс蒂м ўзига хос ғайрат билан дарҳол ишга киришиди.

Боланинг хонасини синчилаб кўздан кечириш, дे-разадангина тушиб қочган, деган узил-кесил ишончдан бошқа ҳеч нарса бермади. Немис муаллимнинг хонасидаги буюмлари орасида ҳам янги далиллар топилмади. Деразаси тагидаги чирмовуқ уни кўтаролмасди, биз фонарчани ўтлоққа тутиб, чуқур пошна изларини кўрдик. Топталган ўт — сабаби номаълум бўлган тунги қочишидан гувоҳлик бериб турган бирдан-бир нарса шу эди.

Шерлок Холмс мени ёлғиз қолдириб чиқиб кетди, кечаси ўн бирлардан ошганда қайтиб келди. У қаёқ-дандир шу ернинг каттакон харитасини топиб келибди. Уни хонадаги каравотга ёзиб, ўртасига чироқни ўрнаштириб қўйди. Кейин тамаки тутатди-да, ўзини қизиқтираётган нуқталарни бурқсиб турган трубкасининг каҳрабо банди билан менга ўқтин-ўқтин кўрсатганча, ха-ридини диққат билан кўздан кечира бошлади.

— Бу иш мени борган сари ўзига тортмоқда, Уотсон,— деди дўстим.— Қизиқ иш, жуда қизиқ... Аммо ҳозир, мени бу ишга кириша бошлаганимданоқ, текшириш давомида муҳим аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган баъзи бир географик деталларга диққатингизни тортмоқчи эдим. Мана бу харитага қаранг. Майдагизиңлар билан тўлатилган бу квадрат — мактаб. Бу ерга тўғнағич қадаймиз. Мана бу — тош йўл. У шарқдан ғарбга қараб мактабнинг олдидан ўтган, бир миля масофа давомида у томонда ҳам, бу томонда ҳам ундан ёнга бурилган йўллар йўқ. Борди-ю, қочоқларимиз шу йўлдан юрган бўлсалар, четга бурила олмаганлар.

— Тўғри.

— Омад бизга ёр бўлиб, ўша куни кечаси тош кўчада нималар бўлганини текширишимиз мумкин. Ҳозир трубкам турган мана бу жойда кечаси ўн иккidan эртабаб соат олтигача полисмен навбатчилик қилган. Кўриб турибсиз, бу тош йўлнинг шарқий қисмидаги биринчи чоррача. Полисмен ўз постидан бир дақиқа ҳам нари жилган эмас, у, агар бу ердан катта қиши билан бола ўтса, албатта кўрган бўлардим, дейди. Мен у билан бугун кечқурун гаплашдим, менингча унинг сўзларига ишонса бўлади. Демак, тош йўлнинг бу қисми мустасно. Энди унинг ғарбий қисмидаги аҳвол билан танишасиз. У ерда «Қизғиш ҳўқиз» деган меҳмонхона бор, унинг бекаси касал ётибди. У Мэклтондаги врачга одам юборган экан, аммо врач бошқа беморни кўргани кетган экан, унинг олдига эрта тонгдагина келибди. Меҳмонхонадагилар уни кута-кута, келаётганини билиш учун тош йўлга мўралай-мўралай кечаси билан ухламай чиқишибди. Бу одамларнинг гапига қараганда, меҳмонхонанинг олдидан ҳеч ким ўтмаган. Уларнинг гапига ишонсан, демак, тош йўлнинг ғарбий қисми ҳам бизда ҳеч қандай шак-шубҳа қолдирмайди. Бинобарин, қочоқлар қандайдир бўшқа бир йўлни танлаганлар.

— Велосипед-чи? — дедим мен.

— Ҳа, велосипед. Ҳозир у билан шуғулланамиз.

Шундай қилиб, мuloҳазаларимизни давом эттирамиз. Модомики, қочоқлар тош йўлга чиқмаган экавлар, бинобарин, улар мактабнинг ё шимол томонига, ё жануб томонига қараб кетганлар, бу шубҳасиз. Келинг, шу икки тахминни чамалаб кўрайлик. Мактабнинг жанубида каттакон дала бўлиб, майда-майда бўлтакларга бўлинган; ҳар қайсиси бир-биридан тош девор билан ажратилган. Бу ерлардан велосипед билан ўтиш мумкин эмас, бинобарин, бу тахминдан ҳам воз кечиш керак. Энди диққатимизни шимолга қаратамиз. Биз у ерда «Қийик лахтак» деган дараҳтзорни кўрамиз, унинг нарёғида ўн миляча ичкариликка ботқоқ яланглик чўзилиб кетган, шимолга борган сари тепаликлар кўпая боради. Унинг чапрофида Холдернесс-холл жойлашган, уига тош йўл билан борилса ораси ўн миля, тўғри кесиб чиқилса олти милягина. Ундан нарида, ўзнигиз кўриб турибсиз, Честерфилд тош йўли ўтган, унинг ёқасида икки-уч коттеж, черков билан меҳмонхона жойлашган. Орқасида — баланд, тик тушган тепаликлар. Аминманки, биз қидиришларимизни шу ёққа, шимолга йўналтиришимиз керак.

— Ахир велосипед-чи? — деб тақрорладим мен.

— Бунга велосипеднинг нима дахли бор?! — деди тоқатсизланиб Холмс.— Яхши велосипедчилар тош йўллардан бошқа жойлардан ҳам юраверадилар. Ялангликни сўқмоқ босиб кетган, бундан ташқари, ўшанда сутдек ойдин кеча бўлган. Тўхтанг! Бу нима бўлди?

Эшик ташвишли дукиллаб — шундан кейиноқ хона мизга доктор Хакстейбл кириб келди. У қўлида соябонинг оқ тасма тикилган мовий зангори кепка ушлаб турарди.

— Топилдиқ! — дея хитоб қилди у. — Худога шукр! Ниҳоят болагинамизнинг изини топиб олдиг-а! Бу унинг кепкаси!

— Уни қаердан топиб олдинглар?

— Ялангликда манзил ташлаб турган лўлиларнинг соябон аравасидан. Улар макон қурган жойларидан сешанба куни қўзғалишган эди. Бугун полиция устларига ёпирилиб бориб, соябон араваларин тиитибди. Шу нарсанни топишибди.

— Бу уларнинг қўлига қандай қилиб тушиб қолибди? Улар нима дейишяпти?

— Бўйин товлаб ёлғон гапиришяпти. Кепкани сешанба куни эрталаб ялангликдан топиб олганимиз, деб қасам ичишияти. Иўқ, бу ярамаслар боланинг қаерда

эканлигини билишади! Хайриятки, уларнинг ҳаммасини қамаб қўйишибди. Қонундан қўрқиб тиллари ечила қолади. Қонундан қўрқибгина эмас, герцогнинг қаппайган ҳамёнини кўриб ҳам.

— Хўп, майли, яхши,— деди Холмс, доктор хонадан чиқиб кетаркан.— Ҳар қалай, бу менинг, ялангликдаги қидиришларгина биронта натижа бериши мумкин, деган назариямни тасдиқлайди. Агар лўлиларни қамоқقا олганини айтмасак, полиция бу ўринда ҳеч нарса қилган эмас. Харитага қаранг, Уотсон. Ялангликдан жилга ўтган. Мактаб билан Холдернесс-холлнинг ўртасида унинг баъзи жойлари ботқоқланган. Ҳозир об-ҳаво шундай қурғоққи, бошқа жойлардан қидириш бефойда. Ботқоқда эса унча-мунча из қолган бўлса ажаб эмас. Мен эртага олдингизга барвақтроқ келаман, биз бу сирли воқеани ойдинлаштиришга уриниб кўрамиз.

Эртасига фира-шира тонгда уйғонарканман, каравотимнинг бошида Холмснинг новча, озғин гавдасини қўрдим. У кийинган, пайқашимча, аллақачон сайр ҳам қилиб келган эди.

— Мен ўтлоқ билан велосипедлар турган бостирма ни кўздан кечирдим,— деди дўстим,— кейин «Қийиқ лахтак»ни айландим. Туринг, Уотсон, қўшни хонага какао олиб келиб қўйиши. Тезроқ бўлишингизни илтимос қиламан, чунки бугун биз жуда кўп иш қилишимиз керак...

Дўстимнинг юзи бўғриққан, кўзлари ҳавас қилган ишига киришиш иштиёқида турган кишининг кўзлари-дек чақнамоқда эди. Бу Бейкер-стритдаги ўз ўйлари билан банд бўлган рангпар хаёлпарамастга мутлақо ўхшамаган, серҳаракат, серғайрат бошқача Холмс эди. Мен унинг тетик, куч-ғайрат барқ ураётган жуссасига қарарканман, олдимизда серташвиш бир кун турганини пайқадим.

Аммо бу кун қаттиқ ўқинч билан бошланди. Биз қалбимиз тўла умид билан, қўйлар из солган кўпдан-кўп сўқмоқлар кесиб ўтган қўнғир торф яланглик бўйлаб йўлга равоқса бўлдик, тез орада биз Холдернесс-холл орасида ётган оч-яшил созлоқ ўтлоққа чиқиб бордик. Агар бола уйига қочган бўлса, бу ердан ўтмаслиги мумкин эмас эди. Бу ерда унинг излари ёки немис муаллимнинг излари қолиши керак эди. Аммо биз бундан асар ҳам топа олмадик. Дўстим бу яшил ўтлоқни ёқалаб бораркан, қошлигини чимирганча унинг пўпанак босган сатҳидаги ҳар бир қора доғга диққат билан

тикиларди. Бу ерда қўй-қўзи излари сон-саноқсиз эди, яна бир неча миля юриб боргач эса сигир туёқлари изларини кўрдик. Учратганларимиз шугина эди.

— Ишимиз ишкал,— деди Холмс, қаршимиздаги ёйилиб кетган ялангликни тунд бир назар билан кўздан кечирабкан.— Ҳов, ана у ерда яна ботқоқлик бор, унинг ўртасидан торгина йўл ўтган, Қаранг! Қаранг! Бу нима бўлди?

Биз қора тасмадек буралиб кетган сўқмоққа чиқдик. Унинг қоқ ўрталиғида, лойда велосипед ғилдиракларининг излари аниқ кўриниб турарди.

— Ура!— деб қичқирдим мен.— Ана, велосипед ҳам топилди!

Аммо Холмс бош чайқади. Чеҳраси хушнуд эмас, унда таажжубланган ва сергакланган бир ифода бор эди.

— Велосипедликка велосипедку-я, аммо бошқа велосипед,— деди у.— Менга қирқ икки хил велосипед шиналарининг излари маълум. Бу, кўриб турибсизки, «Данлоп» фирмасининг шинаси, ямоғи ҳам бор. Хайдеггер велосипедининг шиналари «Палмер» фирмасиники бўлиб, кўндаланг чизиқли экан. Буни менга математика муаллими Эвенинг айтиб берди. Бинобарин, бу ердан Хайдеггер эмас, бошқа бир одам ўтган.

— Демак, бола?..

— Эҳ, кошки эди биз унинг велосипеди борлигини исботлаёлсак! Ахир бизга, унинг велосипеди йўқ эди, деб уқтиришяпти-ку. Бу излар, ўзингиз кўриб ишонч ҳосил қилишингиз мумкинки, мактаб томондан келган.

— Еки мактаб томонга қараб кетган.

— Йўқ, қадрдоним Уотсон. Орқа ғилдиракнинг изи ҳамиша чуқур бўлади, чунки оғирликнинг кўпи унга тушади. Мана, кўряксизми, бир неча жойда у олдинги ғилдиракнинг изи билан устма-уст тушиб уни босиб кетган. Йўқ, велосипедчининг мактаб томондан келганлиги шубҳасиз. Эҳтимолки, унинг қидиришларимизга ҳеч қандай дахли йўқдир-у, ҳар қалай, уларни кўздан кеширишни давом эттиришдан олдин, бу издан орқага қараб қайтайлик-чи.

Биз худди шундай қилдик, икки юз, уч юз ярд нарида, сўқмоқ ботқоқликдан четга бурилган жойда велосипед ғилдиракларининг излари фойиб бўлган эди. Аммо ундан нарида сўқмоқни жилға кесиб ўтган эди, ундан ўтилгач излар яна пайдо бўлди; зотан уларни сигирлар топтаб ташлаган эди. Сўнгра сўқмоқ «Қийик

лахтакка»— мактаб биносига тақалган дарахтзорга кириб кетди. Велосипедчи, афтидан, шу дарахтзордан чиқиб келгандга ўхшайди. Холмс дўнг тошга ўтириб, қўлларини иягига тиради. У шу тахлитда қимирламай ўтиаркан, бу орада мен иккита сигарета чекиб улгурдим.

— Хўш,— деди ниҳоят дўстим,— эҳтиёткор одам, маълумки, изини адаштириш учун велосипедининг шиналарини алмаштириши мумкин. Шу қадар башорат қила олиш истеъодига эга бўлган жиноятчи билан тўқ наш келишни мен ўзим учун каттакон шараф деб билардим. Бу масалани чала қолдириб, ботқоққа қайтайлик, чунки у ерда ҳали ҳамма нарса текшириб кўрилган эмас.

Биз ялангликнинг ботқоққа айланган қисмини синциклаб кўздан кечиришни давом эттиридик ва тез орада хизматларимиз зое кетмаганига амин бўлдик. Холмс яна бир лой сўқмоқни кўриб қолиб, унга яқин борди-да, хурсандликдан қичқириб юборди. Сўқмоқнинг қоқ ўртасида худди телеграф симларидек ингичка из ўтган эди. Бу «Палмер» велосипед шиналарининг изи эди.

— Герр¹ Хайдеггер шу ердан ўтган!— деди ҳаяжон билан Холмс.— Менинг тахминларим унча чакки бўлмаган экан, Уотсон!

— Табриклайман сизни бу муваффақият билан.

— Ҳали иш охирига етгунча узоқ. Йлтимос қиласман, сўқмоққа оёқ қўя кўрманг. Шу издан борайлик-чи. У ҳадемай узилиб қолса керак.

Ялангликнинг бу қисмида ўқтин-ўқтин созлоқ жойлар учраб турарди, гарчанд велосипед изи тез-тез йўқолиб турса-да, биз уни ҳар гал топиб олардик.

— Сезяпсизми,— деди Холмс,— бу ерда велосипедчи педални қаттиқроқ айлантирган. Бу мутлақо равшан. Мана бу ерга қаранг, бунда олдинги фидиракнинг ҳам, орқасидагининг ҳам излари сақланиб қолган. Уларнинг иккovi ҳам аниқ. Бу шу туфайлики, велосипедчи оғирлик марказини рулга кўчирган, одатда пойгачилар шундай қиласдилар. Ё раббий, у йиқилибди!

Лой сўқмоққа сидирилган сербар из тушган эди. Ундан нарироқда пойабзал излари кўринарди, кейин яна велосипед изи пайдо бўлди.

— Фидираклар сирғалиб борганми?— деб сўрадим мен.

Холмс ердан бир туп синган бутани олди. Ваҳмим

¹ Герр — жаноб (*nemischa*).

келди, унинг сариқ гулларига қизил нарса сараган эди. Сўқмоқ билан қалин ўсган сариқ гулли буталарда қо-тиб қолган қўнғир қон доғлари қорайиб турарди.

— Иш расво! — деди Холмс. — Жуда расво! Бу ерга оёқ қўйманг, Уотсон, нарироқ туринг. Шундай қилиб, бу ерда нималарни ўқиш мумкин? У яраланиб йиқилиган... ўрнидан турган... яна велосипедини миниб йўлида давом этган. Сўқмоқдан пода ўтган. Уни ҳўқиз сузмагандир-ку, ахир! Аммо бу ерда бошқа из йўқ. Олға, Уотсон! Қон доғлари, велосипед ғилдиракларининг излари — биз уни ақалли шу излардан топмай қўймасмиз дейман!

Қидиришларимиз узоқча чўзилмади. Велосипед изи йилтираб турган намхуш сўқмоқ бўйлаб қингир-қийшиқ бўлиб кета бошлади. Мен олдинга қараган эдим, бирдан кўз ўнгимда қандайдир металл ярақлаб кетди. Биз қалин сариқ гулли бутазордан «Палмер» шиналари ўрнатилган велосипедни олиб чиқдик. Унинг бир педали майишган, рули билан олдинги ғилдираги туташ қонга беланган эди. Сал нарироқда ўт орасидан оёқ кийими чиқиб турарди. Биз уёқча қараб югурдик ва шўрлик велосипедчини кўрдик — у серсоқол новча одам бўлиб, кўзойнагининг ўнг томони синган эди. У миясини мажақлаб юборган кучли зарбадан ўлган эди. Шундай жароҳатдан кейин ҳам яна бир неча метр жойга бора олгани унинг ғоятда жони қаттиқлигидан ва зўр матонатидан дарак берарди. У ботинкасини қўллантаёт кийган, пиджаги остидан эса ичкўйлаги кўриниб турарди. Шубҳага ўрин йўқ — кўз ўнгимизда немис муаллим ётарди.

Холмс жасадни эҳтиётлик билан ағдариб, уни кўздан кечирди-да, кейин ўтириб ўйга толди. Мен дўстимнинг ташвишли юзига қаарканман, бу даҳшатли топилдиқ текширишларимизни анча олдинга жилдирганини пайқадим.

— Нима қилишимиз кераклигини билмай қолдим, Уотсон, — деди ниҳоят Холмс. — Яна нарироқ борсак дейман. Қидиришларимиз шу қадар чўзилиб кетдики, биз бир соат фурсатни ҳам қўлдан бермаслигимиз керак. Иккинчи томондан, полицияга хабар бериш керак. Ахир бу шўрликнинг жасадини бу ерда қолдириш мумкин эмас-ку!

— Мендан хат бериб юборақолинг.

— Сиз билан, сизнинг ёрдамингизга муҳтоҗман-да! Тўхтанғ, ҳов ана у ерда кимдир торф чопаётиди. Ўша

одамни чақиринг, бу ерга полицияни бошлаб келсин.

Мен Холмснинг илтимосини бажо келтирдим, у ўтаси ёрилаёзган фермерни хат билан доктор Хакстейблга жўнатди.

— Шундай қилиб, Уотсон,— деб яна гап бошлади дўстим,— бугун эрталаб сиз билан биз иккита из топдик. Биринчисини «Палмер» шинали велосипед қолдирган, у бизни қаерга олиб келганини кўриб турибсиз. Биз топган иккинчи нарса — ямоқ солинган «Данлоп» шинасининг изи. Мана шу иккинчи издан кетишдан олдин бизга нималар маълум эканлигини аниқлаб олайлик, мұҳим нарсаларни номуҳимларидан ажратиб олайлик... Энг аввал мен шу нарсани таъкидламоқчиманки, бола ўз ихтиёри билан қочиб кетган. У деразадан тушиб ёлғиз ўзи ёки шериги билан қочган. Бу шубҳасиз.

Мен тасдиқ ишораси билан бош иргадим.

— Хўп. Энди баҳтсиз немис билан шуғулланамиз. Бола кийиниб олишга улгурган — бинобарин, у қочишига тайёрланган. Немис эса, чамаси, наридан-бери кийинган, шунинг учун ҳам пайтоғини киёлмай чопган.

— Шубҳасиз.

— Уни деразадан ошиб тушишга нима мажбур қилган? Шу нарса мажбур қилганки, у қочиб кетаётган болани кўриб қолган. Етиб олиб уни қайтармоқчи бўлган. У велосипедини олиб, қочоқни изидан қувади ва ботқоқликка бориб ҳалок бўлади.

— Ҳа, шунақага ўхшаброқ турибди.

— Энди мен мулоҳазаларимнинг энг баҳсли қисмига яқинлашдим. Кичкина болани таъқиб қилиб кетаётган катта одам унинг орқасидан югурга қолса ҳам бўларди. Үнга бемалол етиб олиши мумкин эди. Аммо немис, доктор Хакстейблнинг сўзларига қараганда ажойиб велосипедчи бўлган бу одам, бошқача иш тутади—яъни велосипедини олиб чиққани бостиurmaga чопади. Бундан хулоса шуки, у боланинг ўз оёқларидан кўра мукаммалроқ ҳаракат қилиш воситасидан фойдаланганини кўрган.

— Бошқача сўз билан айтганда, бироннинг велосипедини олганми?

— Қочиши манзарасини охиригача тиклайлик-чи. Немис мактабдан беш миля узоқликда ҳалок бўлади— билиб қўйинг, бола узиши ҳам мумкин бўлган ўқдан эмас, забардаст кишининг қўли билан бошига туширилган залварли зарбадан ҳалок бўлади. Демак, боланинг ҳамроҳи бўлган, улар шу қадар тезлик билан йироқ-

лашганларки, моҳир велосипедчи уларга бешинчи миля-дагина етиб олган. Фожиа рўй берган жойни кўздан кечирарканмиз, сигир туёқларининг изларинигина кўрдик, холос. Мен кенгроқ доирани, эллик қадамча жойни айланиб келдим, биронта ҳам сўқмоқ кўрмадим. Иккинчи велосипедчининг суюқасдга ҳеч қандай дахли бўлмаган, у ерда оёқ излари йўқ эди.

— Холмс! — деб хитоб қилдим мен. — Бунга ақл бовар қилмайди!

— Офарин! — деди у. — Тўқис-тугал хулоса чиқардик. Менинг воқеаларни изҳор қилиб беришимда қандайдир ақл бовар қилмайдиган бир нарса бор — бинобарин, мен янгишганман. Аммо сиз мен билан ҳамиша бирга бўлдингиз, ҳамма нарсани ўз кўзларингиз билан кўрдингиз. Мен қаерда янгишдим экан?

— Балки боши йиқилганида ёрилгандир.

— Ботқоқликда-я, Уотсон?

— Ҳеч нарсага тушунолмай гаранг бўлиб қолдим, Холмс.

— Кўйинг, кўйинг, биз бундан мушкулроқ жумбоқларни ҳам ечганимиз. Мулоҳаза юритиш учун биздаги материал етарли, уни фақат ақл билан ишга sola билиш керак... Шундай қилиб, мулоҳазамизни давом эттирамиз, Уотсон. «Палмер» шиналари бизга борини айтиб берди. Энди, қани кўрайлиқ-чи, яマルган «Данлоп» шинаси бизни қаёққа олиб борар экан.

Биз шу издан кетдик, тез орада кўз ўнгимизда ёнбағирларила арчагул ўсган қия тепаликлар бошлианди: жилга ортимизда қолди. Йўлни давом эттиришнинг фойдаси йўқ, чунки «Данлоп» шиналарининг излари чап томонда улуғвор миноралари қад кўтариб турган Холдернесс-холлга ёки харитага қараганда орқасидан Честерфилд тош йўли ўтган пастак кулранг уйлар томонга олиб бориши мумкин эди.

Биз лавҳасига хўроз сурати солинган ғоят кўримизиз, кўҳнагина меҳмонхонага етишимизга бир неча қадам қолганда Холмс бирдан: «Воҳ!» деб юборди-да, йиқилиб кетмаслик учун елкамни ушлаб олди. Унинг оёғи қайилиб кетган эди. Маълумки, бундай пайтларда одам мутлақо ёлғиз ўзи қолади. У остонасида ўрта ёшлардаги қорамағиз, яғриндор одам трубка чекиб ўтирган меҳмонхона эшигига амал-тақал билан оқсоқлана-оқсоқланга етиб олди.

— Салом, мистер Рюбен Хейз,— деди Холмс.

— Сиз ким бўласиз, менинг отимни қаёқдан била-

сиз?— деб сўради бу одам Холмсни бошдан-оёқ шубҳа билан совуққина кўздан кечиравкан.

— Сизнинг отингиз тепангиздаги лавҳага ёзиб қўйилган, манаман деб турибди. Айтинг-чи, карета қўрангизда биронта шалдироқ арава йўқми?

— Йўқ.

— Унг оёғимни босолмай қолдим.

— Босолмасангиз босолмай қўяқолинг.

— Қандай қилиб юраман бўлмаса?

— Бир оёқда ҳаккалаб бўлса ҳам етиб оларсиз.

Мистер Рюбен Хейзинг жавоблари совуққина бўлса-да, аммо Холмс унинг қўполликларига ғоятда хушкўнгиллик билан чидаб бермоқда эди.

— Менга қаранг, азизим,— деди у,— қандай фалокатга дучор бўлганимни кўриб турибсиз-ку. Биз манзилимизга етиб олсак бўлгани, нимада қандай етиб олишимизнинг менга фарқи йўқ.

— Менга эса ундан ҳам фарқи йўқроқ,— деб жавоб берди шумшайган одам.

— Мен бу ерга муҳим иш билан келганман. Менга велосипедигизни бериб туринг, хизматингиз учун бир соверен пул оласиз.

Меҳмонхона эгаси қулоқларини диккайтирди:

— Қаёққа бормоқчи эдингиз?

— Холдернесс-холлга.

— Герцогнигида меҳмондорчиликка эмасми ишқилиб?— деди меҳмонхона эгаси, бизнинг лой саҳраган кийимларимизга кулиб қаракан.

Холмс хушнудлик билан кулиб юборди:

— Герцог бизни қучоқ очиб қарши олади.

— Нега энди?

— Чунки биз унга йўқолган ўғли ҳақида хушхабар олиб кетяпмиз.

Мистер Хейз сесканиб тушди:

— Топдиларингми-я?

— Ливерпулдан хабар беришди, у ўша ерда экан. Уни ҳадемай топиб олишади.

Тўк босган бу дағал башарадан ниманингdir шарпаси ўтди. Мистер Хейз бирдан юмшаб қолди.

— Менинг герцогда кеким бор,— деди у,— чунки унга кучер бўлиб хизмат қилганимда менга нисбатан қаттиқ инсофизлик қилган. Ҳашакфуруш мени унга нима балолар деб ёмонлабди, дарров жавобимни берди, ҳаттоқи, тавсиянома ҳам ёзиб бермади. Лекин мен ёш лорднинг Ливерпулдан топилганига барибир хурсанд-

ман. Майли, бу хушхабарни Холдернесс-холлга етказишиларингиз учун ёрдам бераман.

— Саломат бўлинг,— деди Холмс.— Аммо биз олдин овқатланиб оламиз, кейин менга велосипедингизни бerasiz.

— Менинг велосипедим йўқ.

Холмс унга бир соверен кўрсатди.

— Сизга айтяпман-ку, велосипедим йўқ, деб! Отда кетасизлар.

— Яхши,— деди Холмс.— Аввал қорнимизни тўйдиринг-чи, бу тўғрида кейин гаплашармиз.

Биз тагига тош тахта ётқизилган ошхонада ёлғиз қоларканмиз, Холмснинг оёғи бирдан ўзидан-ўзи оғри-май қолди. Кеч кириб келмоқда эди. Биз очиқдан эдик, столдан туришга ошиқмасдик. Ўз ўйлари билан банд бўлган Холмс сукунатни бузмай бир неча марта дераза олдига борди. Дераза ахлат уюлиб кетган ҳовлига қараган эди. Ҳовлининг бир бурчагида темирчилик жойлашган бўлиб, кир-яғир ўсмири бола ишламоқда, иккичи бурчагида — отхона жойлашган эди. Шундай сайрлардан биридан кейин Холмс яна столга ўтириди-да, бирдан қаттиқ ҳайқирганича ўрнидан туриб кетди.

— Бўлди, Уотсон! Топдим!— деб юборди у.— Энди ҳаммаси равшан. Уотсон, бугун эрталаб сигир туёқларининг изини кўрган эдингиз-а?

— Кўрган эдим.

— Қаерда?

— Ҳамма ерда. Ботқоқликда ҳам, сўқмоқда ҳам, шўрлик Хайдеггер ҳаёт билан видолашган жойда ҳам.

— Тўғри. Энди, Уотсон, айтинг-чи, биз нечта сигир кўрдик?

— Ҳеч қандай сигир кўрганим йўқ.

— Таажжуб, Уотсон! Ҳамма ерни сигир туёқларининг излари босган-у, сигирларнинг ўзлари ҳеч қаерда кўринмайди. Дарҳақиқат таажжуб-а?

— Ҳа, дарҳақиқат.

— Энди, Уотсон, диққатингизни тўплаб, сўқмоқдаги бу излар қай тариқада эканлигини кўз олдингизга келтиришга ҳаракат қилинг.

— Хўп, кўз олдимга келтирдим.

— Эдингиздами? Баъзи жойларда улар бундай эди...— у столга нон ушоқларини тера бошлиди:— : : :— Баъзи жойларда эса бундай эди:— . : . : .— Баъзи бир жойларда бўлса мана бундай эди:— . : . :— Эсингиздами?

-- Йўқ.

— Менинг эсимда, буни қасамёд этиб тасдиқлашга ҳам тайёрман. Дарвоҳе, биз ҳали у ерга қайтиб бориб ҳаммасини ўша жойнинг ўзида текшириб кўрамиз. Нима бало, эсим кирарли-чиқарли бўлиб қолганми, бундан тегишли хулосалар чиқармабман!

— Қандай хулосалар?

— Бундай хулосалар: улар шундай аломат сигирлар эканки, уларни ҳар қанақасига юргизса бўларкан — йўрттиrsa ҳам, шаталоқ оттириб чоптиrsa ҳам, жўн юргизса ҳам бўлар экан! Сўзим ёдингизда бўлсин, Уотсон, бунақанги маккорона ҳийлаларга қишлоқ ошхонаси эгасининг зеҳни-фаросати етмайди! Ҳовлида темирчиликдаги йигитчадан бошқа ҳеч ким йўқ. Уша ёқа тушиб, у ердаги аҳволни бир кўздан кечирайлик.

Ярим хароба отхонада қақшаб, ювиб-таралмаган иккита пахмоқ от турарди. Холмс улардан бирининг орқа оёғини кўтариб кўриб, қаҳқаҳлаб кулиб юборди:

— Тақалари эски-ю, яқингинада қоқишибди. Тақалари эски-ю, михлари янги. Бу иш классик ишлар қаторидан жой олмоқда — у бунга жуда ҳам муносиб. Энди темирчиликни кириб кўрайлик-чи.

Ўз иши билан банд бўлган ўсмир бизга қайрилиб ҳам қарамади. Мен Холмснинг темир парчалари ва пайраҳалар уюлиб кетган темирчиликни ошиғич кўздан кечирганини кўрдим. Дафъатан орқамиздан одим товушлари эшитилиб, меҳмонхона эгасини кўрдик. Қаҳр билан чақнаб турган кўзлари устидаги қалин қошлари бир бўлиб туташиб кетган, қорамагиз юзи титроқдан учмоқда эди. У қўлида темир қопланган калта чўқмор ушлаганча устимизга таҳдид билан бостириб келмоқда эди, мен чўнтағимни пайпаслаб унда тўппонча борлигидан қувониб қўйдим.

— Полиция исковичлари! — деб қичқирди у. — Сизларнинг муддаоларингиз нима?

— Мистер Рюбен Хейз, кўйсангиз-чи! — деди Холмс бамайлихотиргина. — Важоҳатингиздан дарҳақиқат биз бу ердан бирон нарса топиб олгандек қўрқяпсиз деб ўйлаш мумкин.

Хейз ўзини зўр куч билан аранг ўнглаб олди, лаблари сохта илжайиб, қийшайди, бу менга унинг мудҳиш қиёфасидан ҳам даҳшатлироқ кўринди.

— Марҳамат, қидираверинглар, нима топсанглар сизларники, — деди у. — Аммо мен чет одамларнинг қўрамда берухсат изғиб юришларини ёқтирумайман. Шу-

нииг учун ҳам, мистер, сиз ҳисоб-китобингизни қанча тезроқ қилиб, бу ердан қанчалик тезроқ даф бўлсангиз, шунча яхши бўлади.

— Биздан аччиғланманг, мистер Хейз,— деди Холмс.

— Биз отларингизни кўрмоқчи эдик, холос, аммо мен пиёда ҳам кета оладиганга ўхшайман. Ахир Холдернесс-холл узоқмасдир-ку?

— Бу ердан дарвозасигача икки миляча келади, шундан ортиқ эмас. Ҳов ўша йўлдан чапга қараб юрилади.

У бизни ҳовлидан шумшайганча кузатиб чиқди.

Биз кўп йўл юрмадик. Холмс биринчи муюлишга етганимиздаёт тўхтади, у энди бизни ҳеч ким кўрмаслигини биларди.

— Ишимиз худди болалар ўйинидагидек «яқин-яқин»га ўхшаб қолган эди,— деди у.— Мен меҳмонхонадан йироқлашганим сари узоқлашиб бормоқда. Йўқ, ҳали бу ердан кетишга эрта экан!

— Аминмаки, бу Рюбен Хейз ҳамма нарсадан хабардор. Умрим бино бўлиб, бунақангич ёвуз башарани кўрган эмасман!

— Дарҳақиқат-а? Чинакам ёвуз! Отлар-чи, темирчилик-чи? Ҳа-а, бу «Жангари хўроз» деганлари жуда қизиқ жой экан! Қани, бу ерда нималар бўлаётганини кузатайлик-чи, лекин эҳтиётилик билан, сездирмасдан.

Ортимизда харсанг тошлар билан қопланган қия тепалик турарди. Унинг ёнбағридан тепага чиқиб борарканмиз, мен Холдернесс-холл томонга қараб, йўлда суръат билан ғизиллаб келаётган велосипедчини кўриб қолдим.

— Энгашинг, Уотсон!— дея қичқирди Холмс елкамга вазмин кўлини ташлаб.

Биз бир харсанг тош панасига яширинган ҳам эдикки, у одам ғизиллаганича олдимиздан ўтиб кетди. Велосипед ортидан кўтарилиган паға-паға чанг ичидан мен рангиз, ҳаяжонланган юзни — ҳар бир нуқтасидан ваҳима барқ уриб турган юзни кўриб қолдим: оғзи очилган, даҳшатдан ола-кула кўзлари бақрайган. Бу бизнинг кечаги танишимиз, олифта Жеймс Уайлдернинг бемаъни карикатурасига ўхшар эди.

— Герцогнинг секретари!— деб хитоб қилди Холмс.— Тезроқ бўлинг, Уотсон! Кўрайлик-чи, унга бу ерда нима даркор бўлиб қолди экан.

Тошдан-тошга сакрай-сакрай қияликдан тепага чиқдик, у ердан меҳмонхона эшигини кўрдик. Уайлдернинг велосипеди деворга суюб қўйилган эди. Уйда ҳеч қандай

ҳаракат сезилмас, деразалардан ҳеч ким мўраламас эди.

Қуёш Холдернесс-холлнинг баланд миноралари орқасига ботиб бормоқда, ялангликка аста-секин оқшом қоронфилиги ястанмоқда эди. Тез орада қуюқлашиб қолган қоронфиликда меҳмонхона отхонасидан икки қанотидаги фонарчалари ёқилган бир отли извошча филдираб чиқиб, олатасир чопаётган от бир-икки дақиқадан сўнг уни олдимиздан Честерфилд томонга олиб ўтиб кетди.

— Буни нима деб тушунса бўлади, Уотсон? — деб шивирлади Холмс.

— Қочишга ўхшаб турибди.

— Бир отли извош, пайқашимча, унда биргина одам ўтирибди. Аммо бу мистер Жеймс Уайлдер эмас, чунки қаранг, ана у, турибди.

Ёп-ёрг чорбурчак эшик остонасида секретарнинг қора шарпаси кўриниб туради. У кимнидир кутаётгандек бўйничи чўзиб, қоронфиликка тикиларди. Бир неча дақиқа ўтди, ниҳоят йўлда одим товушлари эшитилди. Эшикдан тушиб турган ёруғда яна кимнингдир шарпаси кўринди, эшик ёпилди, меҳмонхонани яна зулмат чулғади. Сўнгра юқоридаги деразаларидан бирида чироқ ёқилди.

— «Жангари хўроз»га ғалати мижозлар келиб тураркан,— деди Холмс.

— Қовоқхонага кириладиган йўл нариги томонда.

— Тўғри. Бу икки киши, чамаси мижозларгина эмас, майхона эгасининг меҳмонларига ўхшайди. Аммо бу маконда мистер Жеймс Уайлдерга, яна шундай бемаҳалда нима даркор бўлиб қолди экан? У ерда ким билан учрашмоқчи бўлди экан? Таваккал қилиб бўлса ҳам, Уотсон, уларни яқинроқдан кўрайлик.

Биз йўлга тушибик, писибгина меҳмонхона эшигига яқинлашдик. Уайлдернинг велосипеди ҳамон деворга суяб қўйилганча туради. Холмс гугурт чақиб, уни велосипеднинг орқа филдирагига олиб борди, гугурт шуъласи «Данлоп» шинасидаги ямоқни ёритганда мен унинг димоғ қоқиб қўйганини эшитдим. Чироқ ёниб турган дераза худди тепамизда эди.

— Ичкарига бир мўралаб кўриш керак эди. Уотсон, агар сиз елкангизни тутиб деворга суяниб турсангиз, мен бу ишни бир амаллаб бажаардим.

Бир лаҳзадан сўнг Холмс елкамга чиқдию шу заҳотиёқ пастга сакраб тушди.

— Юринг, дўстим,— деди у.— Бугунга шуниси ҳам

етар. Биз имконимиз бор ишни қилдик. Фурсат ўтмасин, мактабга етиб олиш учун озмунча юрмаймиз.

Биз ҳориб-чарчаб ялангликдан аста-секин кетиб бораркаимиз. Холмс деярли чурқ этиб оғиз очмади, мактабга ҳам кирмасдан, телеграмма бергани станцияга жўнади. Кейин муаллимнинг фожиали ўлимидан ҳангманг бўлган доктор Хакстейблга таскин берадётганини эшидим, кечаси алламаҳалда эса уни ўз хонамда кўрдим — худди бугун эрталабгидек тетик ва бардам эди.

— Ҳамма иш ажойиб тарзда кетяпти, дўстим.— деди у.— Сизга ваъда бераман, эртага кечқурунгача бу сирни фош этамиз.

Эртасига эрталаб соат ўн бирларда Холмс иккови-миз Холдериес-холлнинг машҳур сарвлар хиёбонидан кетмоқда элиқ. Малай бизни ажойиб равоқ олдида кутиб олиб, саодати олийларининг кабинетига бошлаб кирди. У ерда кўз ўнгимизда мистер Жеймс Уайлдер намоён бўлди. У ўзини одоб билан, камтарона, таъзимкор тутар, аммо учайдан юзи билан бежо аланглаётган кўзларида ҳамон ваҳима акс этиб турар эди.

— Сизлар герцогни кўрмоқчимисизлар? Таассуф! Саодати олийлари ўзларини нотоброқ ҳис қилмоқдалар. Кеча доктор Хакстейбл бизга телеграмма орқали хабар қилган фожиа у кишини йиқитиб қўйди.

- Мен герцогни кўришим зарур, мистер Уайлдер.
- Аммо у ўз хонасидан чиқолмайди.
- Бўлмаса мен унинг олдига кираман.
- У ўринда ётибди.
- Мен, барибир, учрашишни тараб қиласман.

Холмснинг эътироэга ўрин қолдирмайдиган совуқ гап оҳанги секретарда бу киши билан тортишиб ўтириш беҳуда эканлигига ишонч ҳосил қилди.

— Дуруст, мистер Холмс, мен кириб сизнинг келганингизни маълум қиласман.

Герцог то кабинетга чиқиб келгунича салкам бир соат вақт ўтди. Унинг кўзлари яна ҳам чуқурроқ тушган, қадди буқчайган, у кечаги кундан бери қариб қолгандек эди. У бизга назокатли бир эҳтиром билан таъзим қилиб, креслога ўтирди.

- Қулоғим сизда, мистер Холмс.

Аммо дўстим отахонининг ёнида турган секретардан кўзини узмай тикиларди.

— Саодати олийлари, бу ерда мистер Уайлдернинг борлигидан мен бир оз андиша қилиб турибман.

Секретарнинг ранги ўчиб кетиб, Холмсга қаҳр билан қараб қўйди.

— Саодати олийлари ихтиёр қилсалар...

— Ҳа, ҳа, бизни холи қолдиринг... Шундай қилиб, мистер Холмс, сиз менга нима демоқчи эдингиз?

Дўстим секретарь эшикни ёпиб чиқиб кетгунча кутиб турди.

— Саодати олийлари,— деб гап бошлади у,— ҳамкарабам доктор Уотсон икковимиз доктор Хакстейблдан сизни қизиқтирган бу ишни текшириш учун пул мукофоти ваъда қилганингизни эшитган эдик. Мен буни ўз оғзингиздан эшитсан, деган эдим.

— Марҳамат, мистер Холмс.

— Агар менга тўғри айтган бўлсалар, сиз, кимки ўғлингиз қаерда эканлигини кўрсатиб берса унга беш минг фунт тақдим этишни ваъда қилган экансиз.

— Жуда тўғри.

— Уни банди қилиб турган шахс ёки шахсларнинг номларини айтиб берган кишига эса яна минг фунт ваъда қилган экансиз.

— Мутлақо тўғри.

— Бу ерда, албатта, ўғирловчиларгина эмас, ўғирлаш фикрини ўйлаб чиқарганлар ҳам кўзда тутилади.

— Ҳа, ҳа!— сабрсизлик билан хитоб қилди герцог.— Борди-ю, сиз бу сирни очсангиз, мистер Холмс, мени, зиқна экан, деб нолиб юрмайсиз.

Дўстим қўлларини иштиёқ билан бир-бирига ишқаб қўйди, бу мени таажжублантириди, чунки шу вақтгача мен уни нафсини ўйламайдиган камтар одам сифатида билиб келардим.

— Столингиздаги чек дафтарчасими?— деб сўради у.— Саодати олийларидан олти минг фунтга чек ёзиб беришларини илтимос қиласман! Оксфорд-стритдаги банк бўлимига пул ўтказиш учун чек ёзиб беринг, менинг жорий ҳисобим ўша ерда очилган.

Герцог креслода ўтирган жойида қаддини ростлаб, дўстимни совуққина бир назардан кечирди.

— Ҳазиллашяпсизми, мистер Холмс! Бу ҳазилга муносиб мавзу эмас-ку!

— Нима деяптилар, саодати олийлари! Мен ҳар қачонгидан ҳам жиддийман.

— Бу нима деганингиз?

— Сираси шуки, мен хизматимга яраша мукофот оламан. Менга ўғлингизнинг қаердалиги маълум, уни

ушлаб турган одамларни, тўғрироғи ўша одамни биламан.

Герцогнинг қизғиши соқоли заҳил, оппоқ юзида ло-
виллаб ёнгандек бўлди.

— Ўғлим қаерда? — дея олди у аранг.

— Бонгизнинг остонасидан икки миля наридаги
«Жангари хўрз» меҳмонхонасида. Ақалли кеча ўша
срда эди.

Герцог ўзини кресло суюнчиғига ташлади:

— Сиз бу ишни кимдан кўрасиз?

Шерлок Холмс жавобидан мен ҳанг-манг бўлиб қол-
дим. У шахт билан олдинга қадам ташлаб, қўлинин гер-
цогнинг елкасига тегизди:

— Мен сиздан кўраман. Энди, саодати олийлари,
марҳамат қилиб менга олти минг фунтга чек ёзиб бер-
синлар.

Мен герцогнинг ўрнидан сапчиб туриб, худди жар
ёқасидан қулаб кетмасликка ҳаракат қилаётгандек, қал-
тираётган қўлларини ўйнатганини ҳеч қаҷон унутмай-
мэн. Кейин у ғайриинсоний бир иРОДА билан ўзининг
зодагонлик матонатини кўмакка чақириб, яна столга
ўтириди-да, юзини қўллари билан яширди. Орадан бир-
икки дақиқа вақт ўтди...

— Сизга, хусусан, нималар маълум? — деб сўради
шўрлик, бошини кўтармасдан.

— Мен уни кеча кечқурун сиз билан бирга кўрдим.

— Буни дўстингиздан бошқа яна ким билади?

— Мен ҳеч кимга ҳеч нарса деганим йўқ.

Герцог қалтираётган бармоқлари билан патқаламни
олиб, чек дафтарчасини очди.

— Мен ўз лафзимдан қайтмайман, мистер Холмс.
Сиз ваъда қилинган чекни оласиз. Зотан бу пуллар мен-
га мусибатдан бошқа ҳеч нарса келтирмаган хабарлар
учунгина тўланади. Аммо мен бу мукофотни ваъда қи-
ла туриб, иш бунаقا тусга кириб кетишини ўйламаган
эканман! Аммо умид қиласанки, сиз ҳам, Мистер Холмс,
сизнинг дўстингиз ҳам — бамаъни одамлар бўлсалা-
рингиз керак?

— Бу билан нима демоқчи эканлигинизни тушунол-
мадим. саодати олийлари.

— Дуруст. Очиқчасига гаплашамиз, мистер Холмс.
Агар бу ишнинг тафсилотлари сизларнинг икковингиз-
дан бошқа ҳеч кимга маълум бўлмаса уни тўхтатиб
қўйиш мумкин бўлади. Мен сизларга ўн икки минг фунт
тўлайман, шундайми?

Аммо Холмс жилмайиб, бошини чайқади:

— Э-ха, саодати олийлари! Бу нарсаларнинг ҳаммасини бартараф қилиш сиртдан қараганда кўринганичалик осон эмас. Муаллимнинг ҳалокати учун кимдир жавоб берини керак.

— Аммо бунга Жеймснинг даҳли йўқ! Ҳамма айни унга ортиб қўйиш керак эмас. Суиқасд — анави йиртқичнинг, анави ярамаснинг иши, Жеймс фалокат босиб унинг хизматидан фойдаланган.

— Мен шундай нуқтаи назарга амал қиласманки, саодати олийлари, кимки жиноят йўлига кирган экан, ўз хатти-ҳаракатларининг барча оқибатлари учун маънавий жавобгар бўлиши керак.

— Маънавий жавобгар бўлиш керак, деганингиз тўғри. Аммо уни қонун олдида жавоб беришга мажбур қилманг! Одамни ўзи ҳатто кўзи билан кўрмаган суиқасдда, уни сиздан кўра ҳам кўпроқ ғазаблантирган суиқасдда айблаш мумкин эмас. Бу суиқасдни эшитиб, у виждон азобларига чидаёлмади, дарҳол бор нарсани менга иқрор қилди. Кейин, бир дақиқа ҳам фурсатни бой бермай қотил билан алоқасини узди. Мистер Холмс, уни сақлаб қолинг, сақлаб қолинг! Сиздан ўтинаман! Уни сақлаб қолинг!

Герцогнинг зодагонлик салобати қаёққа кетди! Бу кибор, афт-ангари ўзгарган ҳолда титроқ қўлларини силкита-силкита кабинет бўйлаб, уёқдан-бүёққа зир югуради. Ниҳоят у ўзини босиб олгач яна столга келиб ўтириди-да, шундай деди:

— Энг аввал менинг олдимга келганингизга қойилман. Келинг, ҳеч бўлмаса, мени исноддан сақлаб қолиш учун нима чоралар кўришимиз кераклигини муҳокама қиласайлик.

— Келинг,— деди Холмс.— Унда, саодати олийлари, биз бир-биримиз билан охирнгacha самимий бўлишимиз керак. Бу ишнинг тафсилотларини аниқ билсам, имконим борича ҳаракат қиласман. Фахмлаб олишимчча, сизнинг сўзларингиз мистер Жеймс Уайлдерга тааллуқли эди, бинобарин, сиз қотил у эмас, деб таъкидламоқчи-сиз-да?

— Ҳа, қотил қочиб кетишга мұваффақ бўлган.

Холмс босиқлик билан жилмайди:

— Саодати олийлари, афтидан менинг бу боралаги камтарона хизматларимдан воқиғ эмаслар шекилли, бўлмаса мендан қочиб қутулиш ўнғай, деб ўйламас эдилар. Кеча кечаси соат ўн бирда мистер Рюбен Хейз ме-

нинг кўрсатмамга биноан Честерфилдда қамоққа олинган. У ердаги полициянинг бошлиғи менга бу ҳақда бугун эрталаб хабар қилди. Мен унинг телеграммасини мактабдан чиқиб келиш олдида олдим.

Герцог креслонинг суюнчиғига ўзини ташлаб, дўстимга ҳайрат билан ағрайиб қолди.

— Сизнинг имкониятларингизнинг ниҳояси борми, мистер Холмс!— деб хитоб қилди у.— Рюбен Хейз қамоққа олинган денг? Дуруст, бунга фақат қувониши мумкин. Аммо унинг қамоққа олиниши Жеймснинг тақдирiga таъсир қилмасмикан?

— Секретарингизнинг тақдиригами?

— Йўқ, сэр, ўғлимнинг тақдирига.

Бу гал энди Холмс таажжубланди:

— Сизга ростини айтишим керак, саодати олийлари, бу нарса хаёлимга ҳам келмаган эди. Балки сиз ҳаммасини батафсил тушунтириб берарсиз?

— Мен ҳеч нарсани яшириб қолмайман. Сиз ҳақлисиз: фақат тўла-тўқис очиқ гаплашиш, гарчанд бу мен учун машаққатли бўлса-да, бизнинг даҳшатли аҳволимизни енгиллатиши мумкин, бизни ҳасад туфайли ақлидан озаётган Жеймс шу аҳволга солиб қўйди. Ёшлик чоғларимда, мистер Холмс, мен бир қизни шундай севиб қолган эдимки, киши умрида бир мартағина шундай севади. Мен севгилимнинг қўлини сўрадим, у икковимиз бош қовуштирасак бу менинг мартабамга путур етказишидан қўрқиб илтимосимни рад этди. Агар у тирик бўлганида бошқа хотинга сира ҳам уйланмасдим. Аммо у ўлиб кетди, ундан фарзанд қолди, болани ундан қолган ёдгор сифатида меҳр билан ардоқлаб ўстирдим. Мен унинг отаси эканлигимни очиқ айтольмасдим, аммо ўғлим яхши билим олди, ўсиб вояга етгандан кейин ҳам ҳамиша қўл остимда яшади. У тасодифан спиримни билиб қолди, ўшандан бери ўзининг фарзандлик ҳуқуқларидан ҳар қандай йўллар билан фойдаланишга киришиб, мени фош қилиш хавфи остида сақлаб келади. Унинг Холдернесс-холлда бўлиши хотиним билан ажрашишимга ҳам унча-мунча сабаб бўлди. Энг мешаққатлиси шу бўлдики, у дастлабки кунданоқ кичик ўғлимни, қонуний ворисимни ашаддий нафрат билан ғоятда ёмон кўриб қолди.

Шуларнинг ҳаммасига қарамай Жеймсни нега ҳамон уйимда ушлаб турганимни сўрарсиз? Жавобим шу: чунки у менга онасини эслатарди, шунинг учун чидаб келардим. У юз қиёфалари билангина эмас, ҳаракатлари,

қилиқлари билан ҳам ёримнинг азиз қиёфасини дақиқа сайн хотирамда гавдалантиради. Мен ундан ажралишга ожиз эдим. Аммо, ниҳоят, у Артурни—лорд Солтайрни бир нарса қилиб қўймасин, деб қўрқиб, болани доктор Хакстейблнинг интернатига жўнатдим.

Жеймс менинг моликонамдаги ишларимни бошқарди, шу тариқа ижаравчиларидан бири бўлган Хейзни таниб қолган. Бу ўтакетган ярамас билан ўрталарида нима яқинлик бўлиши мумкин эди, билмайман-у, улар дўстлашиб кетишли. Дарвоқе мен Жеймснинг ҳамиша расво улфатларга мойиллиги борлигини сезиб юрардим. Лорд Солтайрни ўғирлашга қасд қилиб, бу одамни ўзига шерик қилиб олган.

Эсингиздами, мен Артур қочишидан бир кун олдин унга хат ёзган эдим? Шундай қилиб, Жеймс конвертни очиб, Артурдан ўзи билан мактаб яқинидаги «Қийик лахтак» дарахтзорида учрашишни сўраб ёзилган мактубчани солган. Бола учрашгани келган, чунки мактубча гўё онасининг илтимоси билан юборилгандек эди. Жеймс дарахтзорга велосипедда етиб борган — буни менга ўзи кейин иқрор қилди.— Артурни, онанг сени соғинган, у шу яқин орада, агар дарахтзорга ярим кечада келсанг сени бу ерда кузатиб қўядиган одам от билан кутиб туради, деб ишонтирган. Шўрлик бола тузоққа илинган. У тайинланган соатда дарахтзорга келиб, у ерда от миниб, тоти отнинг жиловидан ушлаб турган Хейзни кўрган. Артур отга минган, улар йўлга тушишган. Кейинчалик маълум бўлишича—Жеймс буни кечагина билибди — уларнинг ортларидан қувишибди. Хейз таъқибчининг бошига чўқмор билан бир неча марта урибди, у яраланиш оқибатида ўлибди. Хейз Артурни меҳмонхонасига олиб келиб, уни юқоридаги бир хонага қамаб қўйиб, миссис Хейзга қараб туришни топширибди, бу хушфеъл, аммо қаҳри қаттиқ эрининг чизган чизигидан чиқмайдиган хотин...

Ана, мистер Холмс, бундан икки кун бурун биз сиз билан учрашганимизда ишлар шу аҳволда эди. Мен буларнинг ҳаммаси ҳақида сиздан ортиқ билмас эдим. Агар сиз мендан, Жеймсни бундай хатти-ҳаракатга нима мажбур қилди, деб сўрасангиз, шундай деб жавоб бераман: унинг лорд Солтайрга бўлган нафратида қандайдир гумроҳлик, мутаассиблик бор эди. Жеймс менинг ҳамма ер-сувларимни ўзига ўтиши керак деб ҳисобларди, биздаги мавжуд ворислик қонунлари ҳақида хотиржам гапиролмасди. Шуниси ҳам борки, у телба

нафратгагина эмас, маккорона тадбирга ҳам амал қи-
ларди. У, майоратга¹ хилоф равишда ер-сувларимни ун-
га васият қилиб мерос қолдиришимни талаб қиласарди,
шундагина менга Артурни қайтаришини ваъда қиласарди.
Уни ҳеч қачон полицияга бориб чақмаслигимни биларди.
Жеймснинг ниятлари шундай эди, лекин улар нияти-
гича қолди, воқеалар шу қадар суръат билан ривожлан-
диди, у ўз режаларини рўёбга чиқаришга мусассар
бўлолмади.

Сиз ўлдирилган Хайдеггернинг жасадини топибсиз,
у билан бу ёвуз ниятга хотима бердингиз. Жеймс муал-
лимнинг ҳалок бўлганини эшишиб ваҳимага тушди. Биз
бу нарсани кеча шу кабинетда ўтирганимизда билган
эдик, бу ерга доктор Хакстейблдан телеграмма олиб ке-
лишди. Бундан Жеймс шу қадар саросимага тушиб, шу
қадар қайғурдики, менга шунча вақтдан бери тинчлик
бермаётган андишалар қатъиятга айланиб, айбини тик-
ка юзига айтдим. У бор гапни айтиб, тавба қилди, аммо
шу ондаёқ қабиҳ шериги жон сақлаб қолиши учун бир
неча кунгина сабр қилишимни сўраб ёлвора бошлади.
Мен унга ҳамиша ва ҳамма ишда ён босиб келганимдек,
яна ён босдим. Жеймс Хейзни огоҳлантириб, уни қочи-
риб юбориш учун меҳмонхонага қараб югурди. Қоронги
тushman турниб менинг у ерга боришим мумкин эмасди,
бу гап-сўзларга сабаб бўлиши мумкин эди. Мен қорон-
ги тушиши билан азиз Артурим ҳузурига ошиқдим. У
соғ-омон эди, аммо бола кўзи ўнгида содир бўлган сун-
қасд унга қандай мудҳиш таъсир қилганини тасаввур
қилолмайсиз! Сўз берганимни эслаб, мен жон ҳовуч-
лаганча Артурни яна уч кунга меҳмонхонада миссис
Хейз ихтиёрида қолдирдим. Қотилнинг кимлигини айт-
май буларнинг ҳаммаси ҳақида полицияга хабар қилиш
мумкин эмасди. Хейз қамалса шўрлик Жеймсимни ҳалок
қилиши мумкин эди.

Сиз, бир-биrimiz билан ўзаро самимий бўлайлик,
деган эдингиз, мистер Холмс, сўзингизнинг устидан чи-
қишингизни илтимос қиласардим. Мен сизга бор гапни
яширмай, батафсил гапириб бердим. Сиз ҳам мен би-
лан охиригача очиқасига гаплашинг.

— Яхши, саодати олийлари,— деб жавоб берди
Холмс.— Энг аввал сизга шуни айтишим керакки, қонун
олдида сизнинг аҳволингиз фоятда жиддий. Сиз жиноят-

¹ Майорат — ворислик системаси, бунда бутун молу мулк ях-
литлингича уруғдаги ёши катта кишига тегади.

ни яширгансиз, қотилни қочириб юборгансиз, чунки афтидан, уни қочириб юбориш учун пулни Жеймс Уайлдер сизнинг ҳамёningиздан олган бўлиши керак.

Герцог индамай бошини эгди.

— Ҳа, иш ғоятда жиддий. Аммо, менинг назаримда, кичик ўғлингизга нисбатан қилган ишингиз, саодати олийлари, яна ҳам қаттиқроқ қораланиши керак. Уни уч кун ўша бузуқхонада қолдириш инсофданми?!

— Мени қасамёд қилиб ишонтиришдик...

— Шу одамларнинг қасамига ишониб бўладими ахир! Сиз уни бундан ҳам узокроққа олиб бориб тиқиб қўймасликларига аминмисиз? Жиноятчи катта ўғлингизнинг раъйини қайтармай деб ҳеч қандай гуноҳи йўқ маъсум гўдакни беҳудадан-беҳудага хавф-хатарга дучор қилгансиз! Йўқ, сизнинг ҳатти-ҳаракатингизни оқлаб бўлмайди!

Мағрур кибор — яна қаерда денг — ўзининг герцогона қасрида бунақанги дашномларни эшитишга одатланмаган эди! Юзига қон қуюлиб келдию, аммо андишадан оғиз очолмади.

— Мен сизга бир шарт билан ёрдам бераман: хизматкорингизни чақиринг, у менинг фармойишимни бајарсин.

Герцог чурқ этмай электр қўнғироқ тугмасини босди. Кабинетга малай кирди.

— Эшитиб хурсанд бўларсиз,— деди унга Холмс,— лорд Солтайр топилди. Герцог уни олиб келиш учун дарҳол «Жангари хўроз» меҳмонхонасига экипаж юборишини буюраётиди... Энди,— деди Холмс, қувончдан оғзи қулоғига етган малай кабинетдан югуриб чиқиб кетгач,— яқин келажакни таъминлаб, яқин ўтмишга бирор мурувват билан қарашимиз мумкин. Башартики, адолат жойига қарор топар экан, мен гайрирасмий шахс бўлганим учун ўзимга маълум бўлган ҳамма нарсаларни маъмурларнинг диққатига етказишни зарур деб билмайман. Хейз — бошқа гап. Уни ўлим дори кутиб турибди, мен унинг ҳаётини сақлаб қолишни хаёлимга ҳам келтирмайман. У сизнинг сирингизни ошкора қиладими, йўқми — буни билмадим. Бундан башорат беролмайман, аммо сиз унга ошиқча гапларни айтса фойда кўрмаслигини ўқтириб қўйишига қодирсиз. Полицияда Хейзни болани пул ундириш учун ўғирлаб кетишда айблайдилар. Агар у ерда чуқурроқ текширмаса, мен уларни бунга чоғлашимга асос йўқ деб ўйлайман. Бироқ сиз саодати олийларига шу нарсани айтмоқчиманки, мистер

Жеймс Уайлдер бундан буён сизнинг хонадонингизда қоларкан, бу яхшиликка олиб бормайди.

— Буни ўзим ҳам биламан, мистер Холмс, у билан бир қарорга келганимиз: у Холдернесс-холлини абадий тарк этиб, баҳт қидириб Австралияга кетади.

— Саодати олийлари, Жеймс Уайлдер сиз билан хотинингиз орасида низо чиқишига сабабчи бўлганини айтган эдингиз. Энди бевангиз билан ярашиб, оилавий ҳаётингизни яна йўлга қўйишга ҳаракат қилсангиз бўл-масмикан?

— Мен бу тўғрида ҳам ўйлаб кўрганман, мистер Холмс, бугун эрталаб унга хат ёздим.

— У тақдирда,— деди Холмс ўрнидан туриб,— мен ҳам, дўстим ҳам, бу ерга яқингинада келган бўлишимизга қарамай, қилган хизматимиз чакки самаралар бермагани билан ўзимизни табриклай олишимиз мумкин экан. Яна аниқланмаган биргина масала қолди. Хейзнинг отлари шундай тақаланган эканки, уларнинг изларини сигир туёқларининг изи деб ўйлаш мумкин. Бу ишии унга ким ўргатган, митер Уайлдер эмасми?

Герцог диққат билан қошлирини чимирганча бир дақиқагина индамай қолди. Сўнгра у қўшни хонанинг эшигини очиб, бизни чинакам музей бўлган бу хонанинг нариги бурчагидаги витрина олдига олиб бориб, ойна тагидаги ёзувни кўрсатди.

«Бу тақалар,— деб ўқидик биз,— Холдернесс-холлда-ги истеҳом хандағини қазиши вақтида топилган. Улар отларга мўлжалланган бўлиб, сигир туёқларига ўхша-тиб айри шаклда ясалган. Афтидан, Холдернесс-холл-нинг ўрта асрдаги талончилик билан шуғулланган маг-натлари¹ таъқибчиларни адаштириш учун шу усулни қўллаган бўлсалар керак».

Холмс ойна қопқоқни кўтариб, бармоғини ҳўллади-да, тақалардан бирига суркаб кўрди. Бармоғи қорайиб қолди — ботқоқнинг балчиғи ҳали қуриб улгурмабди.

— Сизга ташаккур айтаман,— деди дўстим.— Сизнинг ерларингизда мени фоятда қизиқтирадиган иккинчи нарса шу эди.

— Биринчиси нима эди?

Холмс чекни икки буклаб, эҳтиёт билан қўйин дафтарчасига солди.

— Мен камбағал одамман,— деди у ва дафтарчани пиджагининг қўйин чўнтағига яшириб қўйди.

¹ Магнат — катта капиталист.

ҚОРА ПИТЕР

Мен дўстимнинг ҳеч қачон 1895 йилдагичалик маънавий ва жисмоний қучга тўлиб-тошганини кўрмаган эдим. Унинг донғи тобора ошиб, фаолият донраси ҳам тобора кенгайиб борар эди.

Мен бирорларнинг сирларини махфий тутиб, Бейкер-стритдаги камтарона гўшамиз остонасидан кириб келган казо-казо зотларнинг номларига ишора ҳам қилмайман. Шуниңини айтишим керакки, барча буюк санъаткорларга ўхшаб Холмс ҳам ишқибозлик юзасидан заҳмат чекарди. Мен (биргина герцог Холдернесс ҳодисасини мустасно этганда) унинг ўз бебаҳо хизматлари учун катта мукофот талаб қилганини эшигтан эмасман. У шу қадар бетама, мағрур эдики, агар таклиф қилингандан ишларда очиши керак бўлган сирларда ўзи учун қизиқарли нарса бўлмаса, кўпинча бойлар билан асилзодаларга ёрдам беришдан воз кечарди. Айни бир вақтда қандайдир камбағалнинг иши устида ҳафталарча жонкуярлик билан бош қотирарди. Бу иш унинг завқ-шавқини оши-

риб-тошириб, ўз маҳоратини қўллашига имкон берадиган даражада сирли ва ҳаяжонли бўлса бас эди.

Уша унутилмас 1895 йилда Холмс кардинал Тосканинг қўйқисдан ўлиб қолиш сабабларини текширишдан тортиб (Ватиканнинг қатъий илтимоси билан), жиноятчи Уилсоннинг қамалишигача, бир қанча мароқли ва турли-туман текширишларни ўtkазди. Канарейкаларга машқ берадиган бу кимса айни бир пайтда Лондон Ист-Эндининг битмас яраси эди. Бу шов-шувли ишлардан сўнг Уудменс Лидаги фожия юз берди: капитан Питер Кери энг мудҳиш ва сирли вазиятда ҳалок бўлди. Шерлок Холмснинг фаолияти ҳақидаги ҳикояларимга бу гаройиб воқеа киритилмаса хотиротларим чала бўлар эди.

Июлнинг биринчи ҳафтаси давомида дўстим ўқтин-ўқтин уйдан чиқиб, узоқ ҳаяллаб кетадиган бўлиб қолди. Бундан пайқадимки, у нима биландир банд. Шу кунлар давомида бизникига шиддатли ва дағал қиёфали аллақандай одамлар кириб туришарди. Улар капитан Бэзилни сўрашарди. Бундан мен Холмснинг кўпдан-кўп ниқобларидан бири остида ҳаммага даҳшат солувчи номини лақаб билан яширган ҳолда қандайдир янги текшириш олиб бораётганига ишонч ҳосил қилдим. Лондоннинг турли районларида унинг камида бешта хилват жойи бўлиб, у ерларда қиёфасини ўзгартириши мумкин эди. Холмс бу янги иш ҳақида менга ҳеч нарса демас, менинг ҳам ундан гап суриштирадиган одатим йўқ эди. Қандай йўналишда иш олиб бораётганини Холмс дастлаб менга ғалати бир тарзда маълум қилди.

Бир куни у уйдан нонушта қилмай чиқиб кетди; мен овқатлангани ўтирган ҳам эдимки, бирдан у хонага шляпасини ечмай, қўлтиғига бир гарпунни худди зонтидек қистириб олганича кириб келди.

— Жин урсин, Холмс,— деб қичқириб юбордим мен.
— Наҳотки шу нарсани кўтарганча Лондонни айланиб келган бўлсангиз?

— Йўқ, мен фақат гўшт дўконига бориб келдим.
— Гўшт дўконига?

— Уйга иштаҳам карнай бўлиб қайтдим. Нонушта олдидан жисмоний машқ нақадар фойдали эканини биласизми ўзи? Аммо бас бойлашаманки, қандай машқлар қилганимни сиз сира ҳам тополмайсиз.

— Топмоқчи ҳам эмасман.

Холмс кула-кула, ўзига қаҳва қўйди.

— Агар Аллардайс дўконининг орқа хонасига бориб

қолсангиз кўрардингиз: шифтда чўчқанинг танаси осиплиб турибди, аллақандай бир жентльмен сюртугини ечиб, унга жон-жаҳди билан мана бу қуролни санчиш учун ҳаракат қилаётиди. Ўша жентльмен — мен. Маълум бўлдики, мен уни бир зарба билан тешиб юборишм қийин экан. Ўзингиз ҳам бир уриниб кўрмайсизми?

— Зарур келибдими менга? Нима учун шундай қилдингиз?

— Назаримда бунинг Уудменс Лида юз берган ҳодисага билвосита дахли борга ўхшайди... Э, Гопкинс, келинг, телеграммагизни кеча кечқурун олиб, сизни кутаётган эдим. Киринг, ҳозир нонушта қиласиз.

Хонамизга ўттиз ёшлардаги серҳаракат, озғин бир одам кириб келди. Эгнида одмигина жун матодан костюм бўлиб, кўриниши ҳарбий мундир кийиб юришга одатланганидан дарак бериб туар эди. Мен ёш полиция инспектори Стэнли Гопкинсни дарров танидим, Холмснинг фикрича, унинг келажаги бор эди. Ўз навбатида Гопкинс ҳам ўзини машҳур изтопарнинг шогирди деб ҳисоблар ва унинг илмий методларига қойил эди.

Гопкинснинг чеҳраси тунд эди, у ғоятда хомуш қиёфада креслога ўтирди.

— Йўқ, ташаккур, сэр, мен нонушта қилганман. Шаҳарда тунадим, бу ерда маъруза қилиш учун келган эдим.

— Нима ҳақда маъруза қилишингизга тўғри келиб қолди?

— Муваффақиятсизлик ҳақида, сэр, бус-бутун муваффақиятсизлик ҳақида.

— Бир қадам ҳам олдинга жилолмадингизми?

— Йўқ.

— Наҳотки? Чамаси бу иш билан ўзим шуғулланишимга тўғри келади шекилли.

— Худо ҳақи, илтимос қиласман, мистер Холмс! Менга биринчи марта муҳим иш топширишган эди, уни ба жаришга ожизлик қилаётиман. Ўтинаман, ёрдам беринг!

— Майли, майли. Мен терговнинг ҳамма маълумотлари билан диққат берниб танишиб чиққан эдим. Дарвоқе, сиз жиноят содир бўлган жойдан топиб олинган тамаки халта тўғрисида нима деб ўйлайсиз? Бу ишнинг калити шу нарсада эмасмикан?

Гопкинс таажжублангандек бўлди:

— Тамаки халта марҳумники, сэр. Ичидা исм-фамилиясининг бош ҳарфлари ёзилган. Халта ҳам тюленъ тे-

рисидан тикилган, ахир марҳумкиларга борганда «каюйил тюлень овлаган-ку.

эшитилибди. Қиз бун-

— Аммо ёнидан трубка чиқмабди масти бўлса кўпин-

— Ҳа, сэр, трубкани тополмадик — дардан бири эрчекар экан. Дарвоқе, тамакини ошналари ланг очиқ олиб қўйган бўлиши ҳам мумкин-ку.

чики, уйи-

— Шубҳасиз. Бу тўғрида шунинг учун гап бодракдимки, борди-ю, бу ҳодисани мен ўзим текширганимд қидиришларимда тамаки халтани бошлангич нуқта қилиб олардим. Бироқ дўстим доктор Уотсон бу воқеадан бехабар, мен ҳам уни яна бир карра эшитишга қарши эмасдим. Бизга хулосасини икки оғиз сўз билан айтib берсангиз.

Стэнли Гопкинс чўнтағидан энсизгина қофоз олди:

— Менинг ихтиёrimda марҳум капитан Питер Керининг ҳаёти ҳақида баъзи маълумотлар бор. У 1845 йилда туғилган — демак, у эллик ёшга кирган. У тюлень билан кит овловчилар орасида энг довюраклардан, омадлилардан бири ҳисобланган. 1883 йилда Даннидаги буг билан юрадиган «Денгиз каркидони» деган овчилик кемасига дарғалик қилган. Ўша йили у бир неча муваффақиятли сафарлар қилиб, шундан кейинги йилда истеъфога чиққан. Сўнгра бир неча йил саёҳат қилиб, ниҳоят Сассексдаги Форест Роу яқинида «Уудменс Ли» қўргончасини сотиб олган. Ўша ерда олти йил ҳаёт кечиринб, ўша ернинг ўзида бундан бир ҳафта муқаддам ўлган.

Унинг жуда ғалати одатлари бор экан. Одатда индамас, тунд бу одам қатъий пуритан¹ экан. Унинг хотини билан йигирма яшар қизи бор экан. Уйида икки қиз хизмат қиларкан. Хизматкорлар тез-тез ўзгариб тураркан, чунки у ерда яшаш осон эмас, баъзан эса вазият тоқат қилиб бўлмайдиган даражага етар экан. Кери ўқтин-ўқтин ичига тураркан, ичкиликка ружу қилиб қолган кезларида у чинакам иблисга айланиб кетаркан. Баъзан ярим кечалари хотини билан қизини уйидан ҳайдаб чиқариб, уларни мушт ўқталганча боғ бўйлаб тирқиратиб юаркан. Улар шу қадар қичқиришарканки, қичқириклиридан қўшни қишлоқ аҳолиси уйғониб кетаркан.

Бир марта у насиҳат қилиб йўлга солмоқчи бўлган кекса руҳонийни калтаклагани учун судга тортилган. Хуллас, мистер Холмс. Питер Керидан кўра хавфлироқ одамини топиш қийин. Мен унинг кемага бошчилик қил-

¹ Пуританлар — қатъий одоб-ахлоқ ва оддий ҳаёт кечиринши тарғиб қиладиган диний мазҳаб.

ган вақтларида қандай бўлганини ҳам эшидим. Деңгизчилар орасида уни қорамагиз юзи билан баҳайбат қора соқоли учунгина эмас, атрофдагиларни даҳшатга соладиган ваҳшиёна хулқ-автори учун ҳам Қора Питер деб аташаркан. Ҳамма қўшиларининг уни ёмон кўриб, ундан қочишларини гапириб ўтирмаса ҳам бўлади: унинг даҳшатли ўлими тўғрисида ачиниб айтилган бирон оғиз сўзни эшидадим.

Сиз, мистер Холмс, тергов протоколида у одамнинг «каюта»си ҳақида шубҳасиз ўқигансиз, аммо дўстингиз у тўғрида ҳеч нарса эшифтмаган бўлса керак. Уйининг яқинида капитан ўзига ёғочдан бир хонали ҳужрача қуриб олган, уни ҳамиша «каюта» деб атар экан: ҳар куни кечаси ўша ерда тунар экан. Бу ҳужрачанинг бўйи ўн олти, эни ўн фут бўлиб, унинг калитини ҳамиша чўнтағида олиб юраркан, ўрнини ўзи солиб, хонани ўзи йиғишиштиаркан, ҳеч кимга остона ҳатлаб ичкари киришга изн бермас экан. Бу уйчанинг икки томонда биттадан кичкина деразаси бор. Иккала деразага ҳам ҳамиша парда тутиб қўйилиб, ҳеч қачон очилмас экан: улардан бири катта йўлга қараган. Баъзан уйчада кечаси билан чироқ ёниб чиқаркан, ўткинчилар, Қора Питер у ерда нима қилаётган экан, деб таажжубланиб сўрашаркан. Худди шу дераза, мистер Холмс, тергов вақтида баъзи қизиқ тафсилотларни аниқлашимизга ёрдам берди.

Эсингизда бўлса, сунқасддан икки кун олдин тунги соат бирга яқин Форест Роудан келаётган Слэтер деган фишт терувчи капитаннинг қўраси рўпарасида тўхтаб, дараҳтлар орасидан кўриниб турган чорбурчак ёруқقا қараган экан. У қасамёд қилиб, пардада эр кишининг ён томондан тушиб турган шарпасини аниқ кўрганини, аммо бу Питер Кери эмаслигини, уни яхши танишини айтган эди. У ҳам соқол қўйган одам экан-ку, аммо соқоли калта, капитаннинг соқолидан бошқачароқ тарзда тарвакайлаб тураркан. Фишт терувчи шундай деб таъкидлаётиди. Дарвоқе, шунисини ҳам айтиш керакки, шундан олдин у икки соат майхонада бўлган, йўл билан деразанинг оралиғи ҳам анчагина. Бундан ташқари, унинг берган шоҳидликлари душанбага онд, сунқасд бўлса, чоршанба куни юз берган.

Сешанба куни Питер Кери жуда даҳшатли аҳволда бўлган. У фирт масти, худди ваҳший ҳайвондек дарғазаб, хавфли бўлган. У ўй атрофида изғиб юрган, аёллар овозини эшитишлари билан уйга беркиниб олишган. Кечаси алламаҳалда у ўз кулбасига йўл олган. Қизи дера-

засини очиб ётган эди. Кечаси иккиларга борганды «каюта» томондан даҳшатли қичқириқ эшитилибди. Қиз бунга эътибор бермабди, чунки капитан маст бўлса кўпинча бақириб сўқинаркан. Хизматкор қизлардан бири эрталаб соат еттида турса, ҳужранинг эшиги ланг очиқ өмиш, аммо бу одамдан шу қадар ҳайиқишараканки, уйидагиларнинг тушгача ҳам олдига кириб чиққани юраклари бетламабди. Очиқ турган эшикдан мўралаб улар мудҳиш манзарани кўришлари билан ваҳимадан ранглари ўчиб кетиб, қишлоққа қараб югуришибди. Мен бир соатдан кейин ўша жойга етиб бориб, терговга киришдим.

Менинг асабларим бақувват, буни яхши биласиз, мастер Холмс, аммо сизга сўз бериб айтаманки, ўша уйга мўраларканман, титраб-қақшаб кетдим. Ўйча этга ўч минг-минглаб пашшалар ёғилиб кетганидан худди нафмадек гувилларди, поли билан деворлари күшхонани эслатарди. Капитан ўз уйчасини каюта деб атаркан, бу дарҳақиқат каютага ўхшарди: киришинг билан ўзингни худди кемада тургандек ҳис қиласан. Хонанинг бир томонида—койка, ёнида — кемача сандиқ, деворларда — денгиз хариталари, «Денгиз каркидони»нинг фотосурати, рафда бир даста кема журнallари — ҳаммаси худди капитан каютасидагидек расамади билан. Шуларнинг ҳаммасининг ўртасида капитаннинг жасади—башараси худди жаҳаннам азобини тортаётган гуноҳкорнинг афтидек тиришган, оқ оралаган баҳайбат қора соқоли эса ўлим талвасасида тепага қаққайиб қолган. Умровли кўкрагига пўлат гарпун санчилган. Гарпун кўкрагини тешиб ўтиб, ёғоч деворга кириб кетган. Капитан худди картонга тўғнағиҷ билан қадаб қўйилган қўнғиздек деворга қадаб қўйилган эди. Албатта, дод дегану ўша заҳотиёқ тил тортмай ўлган.

Мен сизнинг методларингиз билан танишман, сэр, уларни ўша ондаёқ татбиқ қила бошладим. Ҳеч нарсани ўрнидан қўзғатишга ҳам раъйим бўлмай, ташқаридаги ер билан хона полини синчиклаб кўздан кечирдим: аммо ҳеч қандай из йўқ эди.

— Сиз, уларни пайқамадим, демоқчисиз-да?

— Сизни ишонтириб айтаманки, сэр, у ерда ҳеч қандай из йўқ эди.

— Қадрдоним Гопкинс, мен кўпдан-кўп жиноятларни текшириб аниқлаганман. Лекин шу вақтгача биронта ҳам қаноти бор жиноятчини учратган эмасман. Модомики, жиноятчи оёқ устида турар экан, у муқаррар би-

рон из қолдиради, бирор нарсага тегиб кетади ёки уни ўрнидан қўзғатади. Қидиув ишларининг илмий методларини эгаллаган киши атрофдаги нарсаларнинг ҳолатидаги кичкинагина ўзгаришларни ҳам муқаррар пайқаб олади. Қон тўкилган бу хонада бизга жиноятчани қидириб топишимида ёрдам бериши мумкин бўлган излар қолмаган бўлишига ишониш қийин... Дарвоқе, мен тергов протоколидан кўриб турибманки, сиз баъзи нарсаларга ҳатто диққат қилай ҳам демабсиз.

Ёш инспектор қовоқ-тумшуғини осилтириб олди: Холмснинг истеҳзоли танбеҳи унга малол келди.

— Сизни ўша заҳотиёқ таклиф қилмай аҳмоқлик қилибман, мистер Холмс,— деди у.— Бироқ эндиги пушаймоннинг фойдаси йўқ. Ҳа, хонада алоҳида днқатга сазовор буюмлар бор эди. Қапитанга санчилган гарпунни олиб кўрайлик. Бу гарпунни кимдир девордан олган. Иккита гарпун чангакларида илиниб турибди, учинчи чангак бўш ётибди. Бандида шундай ёзув бор: «Денгиз каркидони» кемаси, Данди». Бу жиноят ғазаб устида қилиб қўйилганидек, қотил қўлига тушган биринчи қуролга ёпишганидан шоҳидлик беради. Керининг бошдан оёқ кийинганлиги, зотан суиқасд кечаси соат иккida юз берган бўлса-да, у қотил билан учрашган, деган фикрни туғдиради. Бундан столда турган бир шиша ром билан иккита ювуқсиз стакан ҳам далолат беради.

— Ҳа,— деди Холмс,— сизнинг иккала хулосангизни ҳам инобатга олса бўлади. Хўш, хонада бошқа спиртли ичимликлар ҳам бор эканми?

— Ҳа, сандиқда баркаш турган экан, унда конъяк билан виски қўйилган графинлар бор экан. Аммо бунинг аҳамияти йўқ. Ахир графинлар тўлалигича турибди, демак уларга ҳеч ким тегмаган.

— Барibir бунинг маълум даражада аҳамияти бор,— деди Холмс.— Сизнингча, яна қандай буюмларнинг ишга алоқаси бор?

— Столда ўша тамаки халта ётган экан.

— Хусусан қаерида?

— Столнинг қоқ ўртасида. У дағал, қаттиқ тюлеңь терисидан тикилган, оғзи чарм тасма билан боғланган. Ичиди «П. К.» деган ҳарфлар бор. Халтада дengizchilar чекадиган ярим унцияча аччиқ тамаки бор экан.

— Жуда соз. Яна-чи?

Стэнли Гопкинс чўнтагидан сарғиш кулранг муқовали қўйин дафтарча олди. Унинг муқоваси ғадир-бутир ва титилган, варақлари эса сарғайиб, ўнгиб кетган эди.

Биринчи бетида «Ж. Х. Н.» ҳарфлари билан «1883» санаси ёзиб қўйилган эди.

Холмс дафтарчани столга қўйиб, уни ўзига хос пухталик билан кўздан кечира бошлади. Гопкинс билан мен эса унинг елкаси оша қараб турардик. Иккинчи бетда биз «К. Т. Т.» ҳарфларини, кейинги икки-уч бетда эса туташ рақамларни кўрдик. Баъзи бетларда «Аргентина», «Коста-Рика», «Сан-Паоло» деган сўзлар ва қатор-қатор рақамлар билан аллақандай белгилар ёзилган эди.

— Сиз бу ёзувларни нима деб ўйлайсиз? — деб сўради Холмс.

— Афтидан, бу биржা акцияларининг рўйхати бўлса керак. Мен «Ж. Х. Н.» даллол исм-фамилиясининг бош ҳарфлари, «К. Т. Т.» унинг мижози бўлса керак, деб ўйлайман.

— Ёнки «Канада Тинч океан темир йўли» бўлса керак,— деди Холмс.

Стэнли Гопкинс фўлдираб лаънат ўқиганча, сонига мушти билан бир урди.

— Аҳмоқлигимни қаранг! — деб қичқирди. — Албатта, сиз мутлақо ҳақлисиз. Энди биз «Ж. Х. Н.» ҳарфларининг маъносини аниқлашимиз керак. Мен 1883 йилга тааллуқли эски биржা рўйхатларини кўздан кечириб чиққан эдим, исми шу ҳарфларга мос қеладиган биронта ҳам биржা даллонини тополмадим. Барибир мен тўғри йўлда турибман. Ахир, мистер Холмс, бу ҳарфлар кечаси капитаннинг олдига келган одамга, яъни, бошқача айтганда, қотилга тааллуқли бўлиши ҳам мумкин-ку, тўғри эмасми? Қанчадан-қанча қимматбаҳо қоғозлар санаб ўтилган бу дафтарча эса эҳтимолки, бизга жиноятнинг сабабларини очиб берар.

— Холмснинг чеҳрасидан туйқусдан бу янги кашфиётга тамоман берилиб кетганлиги кўриниб турарди.

— Сизнинг хulosаларингиз ҳаққоний эканини эътироф қилишим керак,— деди у.— Тергов протоколида ҳеч оғизга олинмаган бу дафтарча менинг тахминларимни бир қанча ўзгартириши мумкин. Бу жиноятнинг мен асослаган назариясида унинг учун ҳеч қандай ўрин йўқ. Бу ерда эслатилган қимматбаҳо қоғозларнинг эгаларини қидириб топишга ҳаракат қилиб қўрдингизми?

— Ҳа. Турли идораларга сўроқ билан мурожаат қилдим, ахир бу акциялар Жанубий Америка муассасаларига тегишли-ку. Қўрқаманки, жавобни бир неча ҳафтадан кейин олмасам.

Холмс дафтарча муқовасини катта қилиб кўрсатадиган ойна срқали кўздан кечиришда давом этди.

— Бу, шубҳасиз, доғ бўлиши керак,— деди у.

— Ҳа, сэр, бу қон изи. Мен, дафтарчани ердан олдим, деган эдим-ку.

— Қон изи устидамиди, тагидами?

— Полга тегиб турган томонида.

— Демак, китобча полга сунқасдан сўнг тушган.

— Тўғри, мистер Холмс. Ўйлайманки, қотил қочиб кетаётib тушириб қолдирган. У худди эшикнинг олдида ётарди.

— Афтидан марҳумнинг буюмлари орасидан бу қимматбаҳо қофозлардан биронтаси ҳам топилмаган бўлса керак?

— Йўқ, сэр.

— Сизнинг ўғирлик юз берган, деб тахмин қилишга асосларингиз борми?

— Йўқ, сэр. Афтидан ,ҳеч нарса ўғирланмаган.

— Жин урсин, жуда қизиқ ҳодиса-ку! У ерда пичоқ ҳам бор экан шекилли?

— Пичоқ қинида турганча қолган, уни суғуришга улгурilmagan. У марҳумнинг оёқлари тагида ётарди. Миссис Керининг айтишича, пичоқ эриники экан.

Холмс ўлланиб қолди.

— Яхши,— деди у.— Ўша ёққа бориб, ўзим кўздан кечирмасам бўлмайдиган кўринади.

Стэнли Гопкинс шодлигидан қичқириб юборди.

— Миннатдорман сиздан, сэр! Бу мени оғир юқдан халос қилади.

Холмс инспекторга бармоғи билан пўписа қилиб қўйди:

— Ҳамма иш бир ҳафта илгари бундан ҳам осонроқ кўчган бўларди,— деди у.— Лекин ҳатто ҳозир ҳам менинг боришим фойда келтириши мумкин. Уотсон, агар бирон иш билан банд бўлмасангиз, мен сиз билан жопжон деб бирга бориб келардим. Карета чақиринг, Гопкинс, биз Форест Роуга чорак соатдан сўнг жўнаймиз.

Кичкина бир станцияда поезддан тушгач, биз қачонлардир саксларнинг бостириб келишига ғов бўлган баҳайбат қалин қарағайзордан қолган сийрак дарахтзорлар орқали яна бир неча миля йўл юрдик. Бу даҳлсиз ўлка олтмиш йил давомида Британия учун истеҳком бўлиб хизмат қилган. Ўрмоннинг кўпгина қисми кесилган, чунки бу ерда мамлакатдаги дастлабки чўян эритиш заводлари юзага келган, руда эритиш учун эса ўтин керак

эди. Ҳозир саноат Шимолдаги бойроқ районларга күчган, бу сийрак бўлиб қолган дараҳтлар билан ердаги баҳайбат марзаларгина ўтмиши эслатиб турарди. Тепалик ёнбағридаги яшил майсазорда йўнилмаган тошдан қурилган узун уй турар, уйга далалар орасидан кўринаётган иланг-билинг сўқмоқ олиб борар эди. Йўл яқинида, уч томонидан буталар билан қуршалган, дераза ва эшиги биз томонга қараган кичкина ҳужра. Суиқасд худди шу ерда юз берган эди.

Стэнли Гопкинс бизни аввал уйга олиб кириб, у ерда соchlарига оқ оралаган хотинга — марҳумнинг бева-сига таништириди. Сўлгин чеҳраси, чуқур ажинлари ва қизарган қовоқлари, чуқур тушган кўзларининг даҳшат тўла нигоҳи унинг изтиробли, аламли йилларни бошидан кечирганидан дарак бериб турарди. Унинг оч малла сочли рангпар қизи кўзларини чақчайтирганча, отасининг ўлимидан хурсанд эканини, уни ўлдирган одамдан миннатдор эканини айтди. Питер Кери ўз уйида мудҳиш, хазин вазият юзага келтирган эди, биз яна қуёш ёруғига чиқиб, марҳум капитан дала орқали йўл солган сўқмоқдан кетар эканмиз, анчагина енгил тортидик.

Ҳужра томи енгилгина, икки деразали, соддагина ёғоч иморат: бир деразаси эшик олдида, иккинчиси эса қарши томонда экан. Стэнли Гопкинс чўнтағидан калит олиб қулфга энгашди, бирдан тўхтади, унинг юзида диққат ва таажжуб акс этди:

— Қулфни бузиб очмоқчи бўлишибди,— деди у.

Бунга шубҳа қилмаса ҳам бўларди. Эшик тирналган, бўёғида оқ чизиқлар аниқ кўриниб турар, улар ҳозиргина тирнаб чизилгандек эди. Холмс деразани кўздан кечирди.

— Кимdir деразани ҳам очмоқчи бўлиб кўрган, лекин очолмаган. Афтидан, тажрибасиз ўғрига ўхшайди.

— Бу жуда ғалати бўлди,—деди инспектор.—Қасамёд қиласманки, кеча кечқурун бу излар йўқ эди.

— Балки қишлоқдан битта-яримта соддадил қизиқиб келиб қарагандир?— деб тахмин қилдим мен.

— Йўқ, унақага ўхшамайди. Бу ҳовлига кириш учун журъат қиласиган одам топилиши қийин, «каюта»ни бузиб кира оладиган довюраклар эса йўқ. Сиз нима деб ўйлайсиз, мистер Холмс?

— Менингча, ишимиз ўнгидан келибди.

— Сиз, ўша одам яна келади, деб ўйлайсизми?

— Келиши мумкин. У эшикни кичкина қаламтарош

билан очмоқчи бўлиб уннаб кўрган. Бунга мұваффақ бўлолмаган. Энди у нима қилиши керак?

— Кейинги кечаси муносиброқ асбоб билан келиши керак.

— Тўғри. Агар биз уни пойлаб қўлга туширмасак, аҳмоқлик бўларди. Ҳозирча эса менга «каюта»нинг ичкарисини кўздан кечиришга руҳсат этинг.

Фожия изларига аллақачон барҳам берилган, аммо кичкина хонадаги мебеллар ҳамон худди ўша сунқасд содир бўлган кечадагидек жой-жойида турар эди. Икки соат давомида Холмс ҳар бир буюмни навбатма-навбат синчиклаб кўздан кечирди, аммо чеҳрасидан қидиришлар мұваффақиятли эмаслигини сезиш қийин эмасди. У синчиклаб олиб бораётган текширишини бир мартагина тўхтатди:

— Сиз бу рафдан ҳеч нарса олганмидингиз, Гопкинс?

— Йўқ, мен ҳеч нарсага теккан эмасман.

— Бу ердан нимадир олингган: рафнинг бу бурчагида чанг камроқ. Афтидан ,бу ерда китоб, эҳтимолки, қутича ётган бўлса керак... Энди менинг бу ерда қиласидиган ишим қолмади. Юринг, ана шу ажойиб дараҳтзорларни айланиб, сайр қилайлик, Уотсон ,қушлар ва гулларни томоша қилайлик. Сиз билан эса шу ерда кейинроқ учрашамиз, Гопкинс, зора бу ерга кечаси кирган жентльмен билан яқинроқдан танишсак.

Кечаси ўн бирлардан ошганда биз пиистирма қўйиб, биқиниб ётдик. Гопкинс ҳужранинг эшигини очиб қўймоқчи эди, аммо Холмс бу нотаниш одамни чўчитиб қўйишидан қўрқди. Қулф шу қадар жўн эдики, уни ҳар қандай бақувват пичноқ билан бемалол очса бўларди. Холмс, шунингдек, бизга ҳужра ичкарисида эмас, ташқарида, иккничи дераза тагидаги буталар орасига яширинишни таклиф қилган эди. Шундай қилиб, биз бу одам агар чироқ ёқса, уни кузатишга, нима мақсадда келганини билиб олишга мұваффақ бўлардик.

Узоқ ва машаққатли кутиш бошланди: вужудимизни асабий қалтироқ чулғади. Сув бўйида ташна ҳайвонни кутаётган овчи шундай қалтирайди. Бу ерга қоронгилайдан қандай йиртқич писиб келар экан? Чақнаган сўйлоқ тишилари ва тирноқларига қарши машаққат билан курашибгина енгиш мумкин бўлган қутурган йўлбарсми ёки заифлар билан химоясизлар учунгина хавфли бўлган қўрқоқ қашқирми?

Биз сукут сақлаганча буталар орасида яшириниб турибмиз. Дастрлаб бизга кеч қолган ўткинчиларнинг оёқ

товушлари билан қишлоқдан келган ғала-ғовурлар эши-тилиб турди, аммо бора-бора бу садолар ҳам тинди. Ниҳоят, жимжит сукунат чўқди. Фақат йироқдаги черков соатининг занги вақт ўтаётганидан хабар берар, бизга бошпана бўлиб турган япроқлар орасида майдада ёмғир шитирлар эди.

Икки яримга занг урди: саҳар олдидан бўладиган эпг қоронғи дамлар бошланди. Биз кўча эшикнинг оҳис-та фижирлаганини аниқ эшитиб бирдан салчиб тушдик. Ўйлакдан бирор келмоқда эди. Яна узоқ жимлик чўқди. Мен бу беҳуда ташвиш, деб ўйлаган ҳам эдимки, бирдан ҳужранинг орқасидан эҳтиёткорона қадамлар, бир лаҳзадаи кейин эса металлнинг шарақ-шуруқлаши, жаранглаши эшитиб қолди. Бу одам қулфни бузиб очишга уринмоқда эди! Бу гал у анчагина эпчиллик билан иш кўрдими ёки қўлидаги асбоби дурустроқ эканми — тез орада қирсиллаган товуш эшитилиб, эшик ошиқ-мошиқлари ғичирлади. Сўнгра гугурт чақилди, шундан кеийнги лаҳзада шам ёниб унинг текис нури ҳужра ичкарисини ёритди. Юпқа парда орқали биз ичкарида бўлаётган ишларнинг ҳаммасини кўриб турдик.

Тунги меҳмон озғин, касалчил йигит эди. Қора мўйловчалари заҳил юзининг оқишлигини сездириб туарди. У кўпи билан йигирмалардан ошган бўлса керак. Мен шу вақтгача бу қадар аянч аҳволга тушган одамни сира ҳам кўрмаган эдим: қўрқувдан тиშлари-тишларига тегмас, бутун вужуди қалтирамоқда эди. У жентльменларча кийинган: эгнида Норфолк жакети¹, калта спортча шим, бошида мовут кепка. Биз унинг теварак-атрофга қўрқа-писа аланглаётганини кўриб туардик. Кейин у шамни столга қўйинб, бурчаклардан бирида гойиб бўлди. У ёқдан катта бир дафтар билан — рафда бир даста бўлиб турган кема журнallаридан бирини кўтарганча чиқиб келди. Столга энгашиб, уни тез-тез варақлади, ниҳоят қидирган ёзувини топди. Шунда у журналини қаҳр билан бир муштлаб, уни жойига қўйди-да, шамни ўчириди.

У остонаяга бурилишга улгурмаган ҳам эдики, Гопкинс унинг ёқасидан ғиппа бўғди. Мен унинг даҳшатдан қичқириб юборганини эшитдим: ўғри қўлга тушганини пайқаган эди. Шамни яна ёқдик. Бадбахт банди изто-парнинг қучоғида қалт-қалт титраб, типирчилар эди.

¹ Норфолк жакети — ён чўнтаклари бор кенг куртка.

— Хўш, азизим,— деди Стэпли Гопкинс,— сиз ким бўласизу бу ерда нима қилиб юрибсиз?

Йигитча ўзини ўнглаб олиб, хотиржам кўринишга тиришарди.

— Сизлар изтопарлар бўлсаларингиз керак-а?— деб сўради у.— Мени: «Қапитан Питер Керининг ўлимига алоқаси бор», деб ўйлаётгандирсизлар-а? Сизларни ишонтириб айтаманки, менинг бунга дахлим йўқ.

— Бу кейин маълум бўлади,— деди Гопкинс.— Аввалинч айтсангиз, отингиз нима?

— Жон Холмс Нелиган.

Мен Холмс билан Гопкинснинг кўз уруштириб олганларини кўрдим.

— Бу ерда нима қилиб юрибсиз?

— Менинг сиримни айтиб қўймасликларингизга ишонсанм бўладими?

— Албатта айтамиз. Бўлмаса-чи!

— Ундаи бўлса, гапиришимдан нима фойда чиқади?

— Агар айтмасангиз, судда аҳволингиз ёмон бўлади.

Йигитча сапчиб тушди.

— Майли, айтсам айта қолай,— деб қўйди у.— Айтсам нима қилибди? Аммо бу эски шармандали ишнинг яна юзага чиқишини ўйласам бехузур бўлиб кетаман! Сиз ҳеч қачон Даусон билан Нелиган ҳақида бирон нарса эшитганмисиз?

Гопкинснинг юзидаи мен бу тўғрида у ҳеч нарса билмаслигини пайқадим, аммо Холмс жонланиб, шундай деди:

— Сиз Фарбий банк эгаларини кўзда тутаётибсизми? Улар бир миллион пул миқдорида синиб Корнуэл графлигининг ярмини хонавайрон қилишган, Нелиган ғойиб бўлган эди.

— Тўппа-тўғри. Нелиган — менинг отам.

Ниҳоят муайянроқ бир нарса маълум бўлди. Аммо барибир қочиб кетган банкир билан ўзининг гарпуни деворга михлаб қўйган капитан Питер Кери орасида каттакон бир жар ётарди. Биз йигитнинг ҳикоясини диққат билан эшитишда давом этардик.

— Бу синишнинг касри амалда менинг отамга теккан эди. Даусон ишдан анча илгарироқ этак қоқиб узоқлашган эди. Мен ўша вақтларда эндиғина ўнга кирган эдим, аммо анчагина эсли эдим. Юз берган ҳодисанинг бутун исноди билан даҳшатини тўла ҳис қиласдик. Одамларнинг гапича, гўё отам ҳамма қимматбаҳо қо-

ғозларни ўғирлаб қочиб кетган эмиш. Аслида эса бу ёлғон эди. Отам агар акцияларни ишга солишига имконият берсалар, ҳамма иш осойиш топиб, ўзининг муштарийлари билан тўла-тўкис ҳисоб-китоб қила олишига қатъий ишонар эди. У худди ўзини қамоққа олиш ҳақида буйруқ берилишидан олдин бир елканли кемачада Норвегияга жўнаб кетган эди. У онам билан хайрлашган сўнгги кеча эсимда. Олиб кетаётган қимматбаҳо қоғозларининг рўйхатини бизга қолдирган эди. У, мен ўзимнинг шаънимни тиклаб оламан, гаровдорларимдан биронтаси ҳам пайд еб қолмайди, деб ишонтирган эди. Ушандан буён биз унинг тўғрисида ҳеч нарса эшитмаган эдик. Елкан ҳам, у ҳам дом-дараксиз кетган эди. Онам билан мен, у денгиз тагида ётибди, деб ўйлардик. Бизнинг иш юзасидан одамлар билан муомала қилиб турадиган бир ишончли дўстимиз бор, ана ўша одам яқинда отамнинг қўлида бўлган баъзи қимматбаҳо қоғозларининг Лондон бозорида яна пайдо бўлганини билиб қолибди. Бизнинг қандай ҳайратга тушганимизни тасаввур қилсаларингиз эди! Мен уларнинг изига тушиб, бир неча ой вақтимни сарф қилдим, кўпдан-кўп муваффақиятсизликлар, машаққатларга дуч келиб, ниҳоят, уларни шу кулбанинг эгаси капитан Питер Кери сотганини аниқладим.

Табиийки, мен унинг ким эканини суриштира бошлидим. Унинг бир вақтлар отам худди Норвегияга кетаётган вақтда Қутб денгизларидан қайтаётган кит овловчи кемага бошчилик қилганини билиб олдим. Ўша йили кузда об-ҳаво ёмон бўлиб, денгизда пўртанаалар қутурган эди. Афтидан, отамнинг елканли кемачаси шимолга кетиб қолиб, капитан Питер Керининг кемаси унга ўша ерда тўқнаш келган бўлса керак. Агар шундай бўлса, унда отам қаёққа ғойиб бўлган? Ҳар қалай, агар Питер Кери бу қимматбаҳо қоғозларининг қандай қилиб бозорга чиқиб қолганини аниқлашда менга ёрдам берса, отамнинг уларни сотмаганини, уларни ҳеч қандай ғаразсиз яхши мақсадда ола кетганини исбот қиласдим.

Мен капитанни кўрмоқчи бўлиб Сассексга келдим, аммо худди шу пайтда у даҳшатли ажалдан ҳалок бўлибди. Тергов протоколида унинг «каюта»сининг тасвирини ўқидим. Бунда унинг эски кема журналлари ҳам бор эканлиги эслатиб ўтилган эди. Менинг миямга, шу журналлардан бирида 1883 йилнинг августида «Денгиз каркидони» кемасида нималар юз берганини ўқишига мұяссар бўлсам, отамнинг сирли тақдирини билиб олар-

лим, деган фикр келди. Кеча кечаси мен шу журналларни кириб кўрмоқчи эдим, аммо эшикни очолмадим. Бугун уни очишга мусассар бўлдим-у, лекин ўша ойга алоқадор варақлар йиртиб олинган экан. Шу орада мени сизлар ушлаб олдингизлар.

— Бор гап шуми?— деб сўради Гопкинс
— Ҳа, шу.— Шундай деркан йигитчанинг кўзлари беко ўйнади.

— Бошқа айтадиган гапингиз йўқми?
У иккиланди.

— Йўқ.

— Сиз кеча кечасигача бу ерга келмаганимидингиз?

— Йўқ.

— Мана бунга нима дейсиз?— деб қичқириб юборди Гопкинс, унга биринчи бетида бандимиз исм-фамилиясининг бош ҳарфлари ёзилган, муқовасида қон изи бор машъум қўйин дафтарчани узатаркан.

Шўрликнинг нафаси ичига тушиб кетди. У юзини қўллари билан яшириб яна титраб-қақшади.

— Сиз уни қаёқдан олдингиз?— деб инграб юборди у.— Мен буни билмаган эдим. Уни меҳмонхонада йўқотиб қўйганман, деб ўйлаган эдим.

— Бас!— деди Гопкинс кескин.— Борди-ю, яна айтадиган гапингиз бўлса, судда айтасиз. Энди сиз мен билан бирга полицияга борасиз... Хўп, мистер Холмс, менга ёрдам бергани бу ерга келганларингиз учун сиз билан дўстингиздан ғоятда миннатдорман. Мен ишни сизларсиз ҳам охирига етказишим мумкин эди-ю, аммо, ҳар қалай, сизга ғоятда ташаккур айтаман. Сизлар учун Брэмблътай меҳмонхонасида хоналар ажратиб қўйилган, шунинг учун қишлоққа бирга кетишимиз мумкин.

— Хўш, Уотсон, буларнинг ҳаммаси ҳақида сизнинг фикрингиз қандай?— деб сўради Холмс, эртасига эрталаб қайтиб келаётганимизда.

— Кўриб турибманки, сиз мамнун эмассиз.

— Йўғ-эй, қадрдоним Уотсон, мен ғоят мамнунман. Аммо шу билан бирга Стэнли Гопкинсни мақтай олмайман. Унинг методлари асло ярамайди. Жуда кўнглим қолди. Ундан кўп нарсани кутган эдим. Ҳамиша масалани ечишнинг иккинчи йўли бўлади, ўшани қидириш керак.

Бу жиноятни аниқлашнинг энг биринчи қондаси.

— Бунда қандай иккинчи йўл бўлиши мумкин?

— Менинг ўз текширишларим асосида ётган йўл.

Эҳтимол у ҳеч нарса бермас ҳам. Ҳозирча бирор нарса деёлмайман, аммо бу йўлнинг охиригача бораман.

Бейкер-стритда Холмсни бир неча хат кутиб туарди. Улардан бирини юлқиб олиб очди-да, тантана қилгандек кулиб юборди:

— Жуда соз, Уотсон! Иккинчи йўлнинг жавоби пишиб келаётиди. Сизда телеграф бланклари борми? Менга иккита телеграмма ёзиб беринг: «Кема агенти Самнерга, Рэтклифф-Хайвей. Уч одам юборинг, жўнаш вақти эртага эрталаб соат ўнда. Бэзил». Бу менинг ўша доиралардаги отим. Иккинчиси: «Инспектор Стэнли Гопкинсга, Лорд-стрит, 46, Брикстон. Эртага эрталаб тўққизу ўттизда нонушта қилгани етиб келинг. Муҳим иш бор. Келолмасангиз телеграмма беринг. Шерлок Холмс...» Шундай, Уотсон, бу даҳмаза мени ўн кунчадан бери ўз холимга қўймайди, энди мен уни бартараф қилмоқчиман. Бу ишга эртага батамом барҳам берамиз, деб умид қиласман.

Инспектор Стэнли Гопкинс худди тайинланган соатда кириб келди, ҳаммамиз ўтириб, миссис Хадсон нонуштага тайёрлаган ажойиб овқатни ея бошлидик. Еш изтопар иши ўнгидан келганидан завқ-шавққа тўлган эди.

— Таъбирларингиз тўғри эканлигига сиз чиндан ҳам аминмисиз? — деб унга мурожаат қилди Холмс.

— Бўлмаса-чи! Мутлақо равshan бир воқеа.

— Менингча, бу иш ҳали тутгалланган эмас.

— Сиз мени таажжублантираётибсиз, мистер Холмс! Яна нималарни талаб қилиш мумкин?

— Сизнинг таъбирингиз ишнинг ҳамма томонларини қамраб олганми ўзи?

— Шубҳасиз. Мен ёш Нелиганинг Брэмблтай меҳмонхонасига жиноят содир бўлган куни келганлигини билдим. У голъф¹ ўйнагани келганмиш. Хонаси биринчи қаватда экан, хоҳлаган вақтда чиқиб кетиши мумкин эди. Уша куни кечаси Уудменс Лига бориб, ҳужрада Питер Кери билан учрашган, у билан айтишиб қолиб, уни гарпун билан ўлдирган. Сўнгра, қилиб қўйган ишидан қўрқиб кетиб, ҳужрадан чиқиб қочган, қўйин дафттарчасини ўша ерда тушириб қолдирган. уни шунинг учун олиб борганки, Питер Керидан қимматбаҳо қофозларни суриштиromoқчи бўлган. Сиз, эҳтимол, пайқаган бўлсангиз керак, рўйхатда улардан баъзиларига хоч

¹ Гольф — инглизча тўп ўйини.

белгиси қўйилган эди-ку? Улар Лондон бозорида сотилганлари. Аммо улардан кўплари, чамаси, ҳали Керининг қўлида бўлган бўлиши керак. Ёш Нелиган, ўзи иқрор қилишича, отасининг қарзларини тўлаш учун уларни қўлга киритишни орзу қилган. Қочиб чиққанидан кейин анча вақтгача у ҳужрага яқинлашишга юрак бетломай юриб, ниҳоят ўзига керакли маълумотларни қўлга киритиш учун бу ишга журъат қилган. Аён-ошкор кўриниб турган нарса, шундай эмасми?

Холмс жилмайиб, бош чайқади:

— Мен сизнинг тахминингизда бир камчилик кўриб турибман, Гопкинс: бунга мутлақо ақл бовар қилмайди. Сиз танани гарпун билан тешиб юборишга уриниб кўрдингизми? Йўқми? Бўлмаса, қимматли сэр, бу деталга алоҳида диққат қилишингизга тўғри келади. Дўстим Уотсон менинг бу борада эрталаб қанча машқ қилганимни айтиб бериши мумкин. Бу унча осон иш эмас, бунинг учун қўл бақувват, машқ кўрган бўлиши керак. Капитанга шунақанги бир куч билан зарба урилганки, гарпун гавдасини тешиб ўтиб, деворга санчилиб қолган. Бу заифгина йигитчанинг шу қадар даҳшатли зарба бера олишига ишониш мумкинми? Ярим кечада Қора Питер билан ром ичган одам худди шу эди, деб бўладими? Фожиадан икки кун олдин дераза пардасида худди шу йигитчанинг шарпасини кўрганлар, деб бўладими? Йўқ, йўқ, Гопкинс, ундан кўра даҳшатлироқ одамларни қидиришингизга тўғри келади.

Холмснинг гапи давомида изтопарнинг башараси тиришгандан-тиришиб борарди. Унинг мўлжал ва умидлари пучга чиқиб бормоқда, аммо у курашмай таслим бўлмоқчи эмас эди.

— Сиз, мистер Холмс, Нелиганинг ўша куни кечаси у ерда бўлганини инкор этолмайсиз. Бунинг очиқ исботи — дафтарча. Менингча, суд учун шу далилларнинг ўзи кифоя, сиз айтганингиздек, уларнинг заиф жойлари бўлса ҳам барибир. Энг муҳими, мистер Холмс, менинг жиноятчим аллақачон қўлга тушган. Сизнинг «даҳшатлироқ одам»ингизни нечукдир кўрмай турибман.

— Ўйлайманки, у ҳозир зинапоямиздан чиқиб келаётган бўлса ҳам ажаб эмас,— деди Холмс осойишта.— Назаримда, Уотсон, револьверни тайёр тутиб турганингиз маъқул.— Холмс ўрнидан қўзғалиб, ёзув билан тўлатилган бир варақ қофозни яқинда турган столчага олиб бориб қўяркан:— Энди биз тайёрмиз,— деб қўшиб қўйди.

Дўриллаган овозлар эшитилди, кейин эса миссис Хадсон әшикни очиб, уч әркак капитан Бэзилни сўра-ётганини айтди.

— Уларни биттадан киритинг,— деди Холмс.

Аввал юзлари қизил, оқ оралаган, басавлат бакен-бардли юмaloққина, кичкина киши кирди. Холмс чўн-тагидан хат олди.

— Отингиз нима?— деб сўради у.

— Жеймс Ланкастер.

— Афсуски, Ланкастер, жой банд бўлиб қолди. Безовта қилганим учун мана сизга ярим соверен. Анави хонага кириб, бир неча минутча кутиб туринг.

Иккинчиси соchlари силлиқ, заҳил башарали новчагина, қотма одам эди. Унинг оти Хью Пэттино экан. У ҳам рад жавоби, ярим соверен ва кутиб туриш тўғрисида фармойиш олди.

Учинчи меҳмоннинг қиёфаси диққатга сазовор эди. Унинг бульдогникига ўхшаган даҳшатли башарасини ҳурпайган соч-соқол босган, дағал бароқ қошлари остидан ўткир қора кўзлари чақнаб турар эди. У саломлашиб, қўлида кепкасини ўйнаганча, дengизчиларга хос қомат ростлаб турарди.

— Отингиз нима?— деб сўради Холмс.

— Патрик Қэрис.

— Гарпунчимисиз?

— Ҳа, сэр. Йигирма олти марта сафар қилганман.

— Данидан бўлсангиз керак?

— Ҳа, сэр.

— Экспедициячи кема билан жўнашга розимисиз?

— Ҳа, сэр. Маоши-чи?

— Ойига саккиз фунт. Дарҳол йўлга чиқа оласизми?

— Керак яроқларни олишим билан.

— Ҳужжатларингиз ёнингиздами?

— Ҳа, сэр.

У чўнтағидан бир даста титилиб ёф босган ҳужжат олди. Холмс уларни кўздан кечириб, унга қайтариб берди.

— Менга худди шундай одам керак эди,— деди у.— Ана контракт столда турибди. Унга қўл қўйсангиз, иш тамом, вассалом.

Дengизчи хона бўйлаб лапанглаб юриб борганча патқаламини қўлига олди.

— Шу ерига қўл қўйяйми?— деб сўради у столга энгашаркан.

Холмс унинг елкасига энгашиб, қўлларини унинг бўйнидан ошириб пастга чўзди.

— Ҳамма иш жойида,— деди у.

Мен пўлатнинг шарак-шуруғи билан қутурган ҳў-кизнинг бўкириғидек ҳайқариқни эшидим. Шу дақиқа-даёқ Холмс билан денгизчи бир-бирларига ёпишганча ерга думаладилар. Денгизчи жуда бақувват эди: ҳатто Холмс чаққонлик билан унинг қўлларига кишан солиб қўйган бўлса-да, у дўстимни енгиб қўйинши мумкин эди. Гопкинс икковимиз ёрдамга ошиқдик. Тўппончанинг совуқ оғзи чаккасига тиralгандагина у ниҳоят қаршилик кўрсатиш фойдасиз эканини фаҳмлади. Биз унинг оёқларини арқон билан боғлаб, олишувдан ҳарсиллаганча оёққа турдик.

— Мен сиздан кечирим сўрашим керак, Гопкинс,— деди Холмс,— илитилган тухум совуб қолгандир, деб қўрқаман. Аммо, ўйлайманки, терговнинг бундай муваффақиятли тугалланиши иштаҳангизни очиб юборса керак?

Стэнли Гопкинс ҳайратдан лол бўлиб қолди.

— Нима деб бўларди, мистер Холмс!— деб юборди ниҳоят у қип-қизариб кетиб.— Мен аввал бошданоқ лақмалик қилиб қўйганга ўхшайман. Сиз менинг усто-зим, мен эса сизнинг шогирдингизгина эканимни бир дақиқа бўлсин унутмаслигим керак экан. Ҳатто ҳозир ишларингизни кўра туриб ҳам мен, ҳар қалай сиз бу-ларни қандай амалга оширганингизни ва нима гап эканлигига тушунолмаётиман.

— Майли, майли,— деб қўйди очиқ қўнгиллик билан Холмс,— ҳаммамиз ҳам ўз хатоларимизни кўриб ўрга-намиз. Энди сиз масалани ҳал қилишнинг иккинчи йўли-ни диққатдан қочириш керак эмаслигими сира ёдингиз-даи чиқармайсиз. Сизнинг эс-ҳушиңгиз бутунлай ёш Нелиган билан банд эдики, Патрик Кэрисни ҳатто хаё-лингизга ҳам келтирмадингиз. Питер Керининг қотили эса худди шунинг ўзи.

Денгизчининг хирқироқ овози унинг сўзларини бўлди:

— Менга қаранг, мистер! Сизнинг менга бу қадар қўпол муомала қилганингиздан нолимайману, аммо, ҳар қалай, ҳар нарсанинг ҳам ҳақиқатини айтиш керак. Сиз: «Питер Керининг қотили», деяпсиз. Мен айтаман-ки, уни ўлдиришга мажбур бўлдим. Бунинг бир-бири-дан фарқи бор. Балки сиз менга ишонмаётгандирсиз? Балки мени бўлмағур гапларни тўқиб чиқараётиди деб ўйлаётгандирсиз?

— Сира ҳам,— деб жавоб берди Холмс.— Сиз айтмоқчи бўлган гапларнинг ҳаммасини бажонидил қулоқ солиб, эшитамиз.

— Узоқ гапириб ўтирумайман, худо ҳақи, менинг ҳар бир сўзим — ҳақиқат. Қора Питерни яхши билардим, у пичоққа ёпишганда, мен гарпунга ёпишдим, чунки икковимиздан биримизгина омон қолишимиз кераклигини билардим. Шундай қилиб, у ўлди. Балки бу сунқасд деб аталар. Менга қандай ўлишнинг фарқи йўқ. Қора Питернинг пичоғи кўксимга қадалгандан кўра бўйнимга сиртмоқ тушиб жон берганим менга кўпроқ ёқади.

— Сиз унинг уйига қандай қилиб келиб қолдингиз?— деб сўради Холмс.

— Ҳаммасини бир бошдан айтиб бераман. Лекин ўтиришга изн берсангиз, унда гапириш ўнғайроқ бўлади. Бу воқеа 1883 йилнинг августида бошланган эди. Питер Кери «Денгиз каркидони»нинг хўжайини, мен эса унинг қўлида эҳтиётдаги гарпунчи эдим. Биз қалашиб кетган музларни оралаб уйга қайтиб келмоқда эдик. Қаршимиздан эслан шамол бизни юлқилаб, пўртана бир ҳафтагача тўхтамай турган эди. Иттифоқо бир кичкина кемачага тўқнаш келиб қолдик: в шимолга қараб кетаётган экан. Экипажи бори-йўғи битта одамдан иборат, у ҳам денгизчи эмас экан. Бу кемаҷадаги бошқа одамлар, у гарқ бўлади, деб ўйлаб, қайиққа тушиб Норвегия соҳилига қараб жўнашибди. Ҳаммалари ҳам битта қолмай чўкиб кетган бўлишлари керак. Шундай қилиб, биз бу одамни кемамизга олдик. Улар капитан билан каютада узоқ ҳангамалашиди. Унинг кемамиз бортига қабул қилинган бори-йўқ юки битта тунука қутинчадан иборат эди. Яхши биламан, ҳеч ким бу одамнинг отини бирон марта ҳам атаб чақирмади. Иккинчи кечасиёқ у кемамизда мутлақо бўлмагандек ғойиб бўлиб қолди. Ўзини сувга отди, дебми ё сувга қулаб тушди, дебми гаплашишиди — ўша кечаси кучли довул турган эди. Унинг нима бўлганини биргина одам биларди — бу мен эдим. Чўники шундан икки кунгина аввал қоп-қоронғи, жимжит тунда биз Шотландия оролларни маяклари ёнидан ўтишимиз билан капитан уни оёғидан ушлаб денгизга улоқтириб юборғанини ўз кўзим билан кўрган эдим.

Мен бирорвга фиринг деб оғиз очмадим. Қарай-чи, ўёғи цима бўлар экан, деб ўйладим. Биз Шотландияга етиб келдик. Бу ишни ҳеч ким эсламасди, ҳеч ким ҳеч нарсани сўрамасди ҳам. Бир одам тасодифан ҳалок бўл-

ган, бу билан ҳеч кимнинг иши йўқ эди. Тез орада Питер Кери истеъфога чиқди, кўп йиллар ўтгандан кейин гина мен унинг қаерда жойлашганини билиб олдим. Мен унинг ўша тунука қутича туфайли гупоҳ қилганини фаҳмлаган эдим. Энди у, тилимни тишлаб, оғзимни очмаганим учун, менга анча-мунча пул беради, деб ўйладим.

Керини Лондонда учратган бир денгизчидан унинг шу ерда яшаётганини билдим, ундан у-бу ундиргани келдим. Биринчи кечаси у ўзини анча бамаъни тутди: менга шундай бир маблағ ваъда қилдики, мен денгиздан умрбод халос бўлишим мўмкин эди. Биз икки кечадан кейин узил-кесил битишиб олишимиз керак эди. Келиб қарасам — у маст бўлиб олибди, кайфияти ҳам роса расво. Ўтириб ичишдик, ўтмиш ҳақида гаплашдик. У ичган сайин турқи-таровати менга камроқ ёқарди. Мен деворда осилиб турган гарпунни кўриб қолдим: керак бўлиб қолар, деб қўйдим ичимда. У ниҳоят ўзини тийиб туролмади: каттакон пакки-пичоқни олиб, сўқни нубоғиздан туфук сочганча устимга қараб кела бошлиди. У мени ўлдирмоқчи бўлиб турганини кўрдим. У пакки-пичоқни ростлаб улгурмаган ҳам эдики, мен уни гарпун билан деворга михлаб қўя қолдим. Ё бафармони худо, бўкирганини! Башарасини эсласам ҳалигача ухлаёлмайман... Қони шариллаб отилаётиби, мен бўлса кутиб турибман. Аммо теварак-атроф жимжит эди, мен хотиржам бўлдим. Аланглаб қарасам: рафда тунука қути турибди. Унга Питер Керининг қанчалик ҳақи бўлса, менинг ҳам шунчалик ҳақим бор, шунинг учун уни олиб ҳужрадан чиқиб кетдим. Эсипастлик қилиб тамаки халтамни столда унутиб қолдирибман.

Энди сизларга бу воқеанинг энг аломат қисмини гапириб бераман. Та什қарига чиқишим билан бирдан кимнингдир қадамларини эшитиб қолдим. Буталар орасига биқиндим. Қарасам, ҳужра томонга битта одам ўтиб кетаётиби. Ўйга кириб жинни одамдек бақириб юборди-да, ура қочиб чиқиб, кўздан ғойиб бўлди. Мен ҳаммани лақиллатдим: ўн миляча яёв юриб, Танбриж Уэлса поездга тушдим-да, Лондонга келдим.

Кутичани очсан ичида бир чақа ҳам йўқ. Унинг ичида қоғозлардан бошқа ҳеч нарса йўқ, мен уларни со-тишдан қўрқдим. Қора Питерга ҳукмимни ўтказишдан маҳрум бўлиб, ёнимда бир шиллингсиз Лондонда саёзга ўтириб қолдим. Ихтиёrimда касбимгина қолган эди. Гарпунчилар билан катта маош ҳақидаги бу эълонни

кўриб дengiz агентлигига равона бўлдим, у ердан эса мени бу ерга жўнатиши. Менга маълум бўлган нарсалар шу. Ҳар қалай, Қора Питерни адойи тамом қилган бўлсан ҳам, адолат суди менга миннатдорчилик билдириши керак — мен ҳукуматга бир қулоч арқоннинг пулини тежаб бердим.

— Фоятда ишонарли шоҳидлик,— деди Холмс ўрнидан туриб, трубасини тутатаркан.— Ўйлайманки, Гопкинс, сиз фурсатни бой бермасдан маҳбусни ишончилироқ жойга жўнатишингиз керак. Бу хона камераликка унча ярамайди, мистер Патрик Крэнс бўлса гиламизда анчагина жойни эгаллаб ётиби.

— Сизга нима деб миннатдорчилик изҳор қилишимни ҳам билмайман, мистер Холмс,— деди Гопкинс.— Сизнинг қандай қилиб бундай муваффақиятга эришганингизни ҳалигача тушунолмай турибман.

— Мен аввал бошданоқ калаванинг учига тўғри илашиб олдим. Қўйин дафтарчани илгарироқ билсан, балки у мени ҳам худди сизга ўхшаб янгиштириб қўйиши мумкин эди. Аммо бу иш тўғрисида мен эшитган ҳамма нарсалар бир томонга олиб борарди. Зўр қуч-қувват, гарпунни маҳорат билан ишлата билиш, бир шиша ром, тюленъ теридан тикилган, ичида аччиқ тамакиси бор халта — буларнинг ҳаммаси дengизчидан, кит овловчи дengизчидан далолат бериб турарди. Мен «П. К.» деган ҳарфларнинг тасодифан мос келиб қолганига амин эдим. Тамаки халта Питер Кериники эмас, чунки у камдан-кам чекаркан, унинг «каюта»сида трубка ҳам топишмабди. Эсингиздами, мен сиздан, «каюта»да виски билан конъяк бор эканми, деб сўраган эдим. Сиз, бор эди, деб жавоб берган эдингиз. Ахир тайёргина конъяк ёки виски турганда ромни дengизчидан бошқа ким ичиши мумкин? Ҳа, мен унинг дengизчи эканлигига амин эдим.

— Сиз уни қандай қилиб топдингиз?

— Қимматли сэр, бу жуда оддий нарса-ку. Дengизчи — капитан Кери билан «Дengиз каркидони»да биргаликда сузганлардан биригина бўлиши мумкин эди. Менга маълум бўлишича, капитан бошқа кемада сузган эмас. Мен «Дengиз каркидони»нинг 1883 йилдаги командасидагиларнинг фамилияларини аниқлаш учун Дандига телеграмма бергани уч кун вақт сарфладим. Гарпунчилар орасида Патрик Крэнс ҳам бўлганлигини билганимдан сўнг тёклишиларим деярли тугалланди. Бу одам Лондонда бўлса керак, бир оз фурсатга Англия-

дан чиқиб кетишга майли ҳам йўқ эмасдир, деб ўйладим. Шунинг учун бир неча кун вақтимни Ист-Эндда ўтказдим, Арктика экспедициясини ўйлаб чиқариб, капитан Бэзил қўли остида хизмат этадиган гарпунчилар учун ҳавас қиласидиган шартлар таклиф қилдим — мана на-тижаси.

— Ажойиб! — деб хитоб қилди Гопкинс. — Жуда ажойиб!

— Сиз ёш Нелиганинг мумкин қадар тезроқ озод қилининишига эришишингиз керак,—деди Холмс.—Ўйлайманки, сиз ундан кечирим сўрашингиз лозим. Тунука қутичани унга қайтариш зарур, аммо Питер Кери сотган қимматбаҳо қофозлар энди абадий ном-нишонсиз кетди, албатта... Мана, кэб ҳам етиб келди. Гопкинс, сиз бу одами олиб кетишингиз мумкин. Борди-ю, менинг судда ҳозир бўлишим шарт бўлиб қолса, менга Норвегияга хабар қилинг. Аниқ адресимни сизга кейинроқ маълум қиларман,

ОЛТИТА НАПОЛЕОН

Скотленд-Ярднинг изтопари мистер Лестрейд кечқурунлари бизнинг олдимизга кўп келиб турарди. Унинг бу одати Шерлок Холмсга ёқарди. Лестрейд турли-туман полиция янгиликларини олиб келар, Холмс бундан миннатдор бўлиб, изтопарнинг ўзига топширилган ишлар ҳақидаги муфассал ҳикояларни қунт билан тинглар, ўз тажрибаси ва кенг билимлари хазинасидан йўл-йўлакай унга маслаҳатлар ҳам бериб қўяр эди. Аммо бу оқшом, Лестрейд фақат об-ҳаво билан газета ахборотлари ҳақидагина гапирди. Кейин у бирдан индамай қолди-да, ўйчанлик билан сигарасининг қулини пулфлаб тушира бошлади. Холмс унга синчиклаб разм солди:

— Менга аллақандай бир қизиқ иш топиб келганга ўхшайсиз-а?

— Йўғ-э, мистер Холмс, қизиқ иш қаёқда дейсиз!

— Ундаи бўлса, гапириб беринг.

Лестрейд кулиб юборди:

— Сиздан ҳеч нарсани яшириб бўлмайди, мистер Холмс. Дарҳақиқат, бир воқеа бор, аммо арзимайдиган,

шунинг учун сизни овора қилгим келмай турибди. Шуниси борки, арзимасликка арзимайди-ю, бироқ жуда ғалати нарса, биламанки, сиз ҳамма ғайриоддий нарсаларга айниқса ишқибозсиз. Зотан, ростини айтганда, бу иш сиз билан биздан кўра доктор Уотсонни кўпроқ қизиқтириши керак.

— Қасалми? — деб сўрадим мен.

— Жиннилик. Шу билан бирга ниҳоятда ғалати жиннилик. Бизнинг замонамизда яшаб туриб, Наполеон Биринчини шу қадар ёмон кўрадиган, кўзига учраб қолган ҳар бир тасвирини қийратиб ташлайдиган одамни тасаввур этиш қийин.

Холмс ўзини кресло суюнчиғига ташлади:

— Бу ишнинг менга алоқаси йўқ экан.

— Ана, ана, айтмадимми. Лекин агар у одам, қулф бузиб ўғирлик қилган бўлса-чи, агар у қийратаетган Наполеоннинг тасвиirlари ўзиники эмас, бошқа одамларники бўлса-чи, унда бу жинни доктор қўлидан яна бизнинг қўлимизга келиб тушади.

Холмс яна қаддини ростлади:

— Қулф бузиб қилинган ўғирлик! Бу жуда қизиқ. Менга ҳаммасини, икир-чикир тафсилотларигача гапириб беринг.

Лестрейд хизмат юзасидан тутадиган қўйин дафтари-часини олиб, баъзи нарсаларни хотирлаш учун уни варақлади.

— Биринчи ҳодиса ҳақида бизга тўрт кун муқаддам хабар беришган эди,— деди у.— Бу ҳодиса Морз Хэдсоннинг Кеннингтон-роддаги суратлар ҳамда ҳайкаллар билан савдо қиладиган дўконида содир бўлган. Магазиндан бир минутгагина ташқарига чиққан гумашта бирдан қандайдир қарсилаган товушни эшигтан. Югуриб қайтиб кириб қараса, пештахтада бошқа санъат асарлари билан турган Наполеоннинг гипс бюсти ерда чил-чил бўлиб ётганмиш. Гумашта кўчага югуриб чиқибди, гарчанд кўпгина ўткинчилар дўкондан югуриб чиққан одамни кўрганларини айтсалар-да, гумашта унинг изидан қувлаб етолмабди. Бу ўқтин-ўқтин юз бериб турадиган бемаъни безорилклардан бирига ўхшарди... Етиб келган констеблга худди шундай дейишибди. Гипс бюстнинг нархи атиги бир неча шиллингги на, бу иш шу қадар майда эдик, устидан тергов очиб ўтиришга арзимасди.

Аммо шундан кейин юз берган ҳодиса жиддийроқ, шу билан бирга яна ҳам ғалатироқ бўлди. У шу бугун

кечаси юз берди. Морз Хэдсоннинг дўконидан бир неча юз қадам нарида, Кэннингтон-родда, доктор Барникот деган анчагина машҳур врач яшайди, у Темзанинг жа-нубий қыргогида кенг кўламда иш олиб боради. Унинг уйи Франция императорининг китоблари, суратлари ва ёдгорлик буюмлари билан тўлиб кетган. Яқинда у Морз Хэдсондан Наполеоннинг француз ҳайкалтароши Девин томонидан ясалган машҳур ҳайкалининг иккита бир хил гипс нусхасини сотиб олган. Нусхалардан бирини у ўзининг Кеннингтон-роддаги квартирасига қўйиб, иккincinnисини эса Лауэр-Брикстон-роддаги жарроҳлик хона-сидаги каминга ўрнатган. Бугун эрталаб уйига қайтиб келганда доктор Барникот кечаси уйинга ўғри кирганини пайқагац, аммо шу билан бирга, даҳлизда турган гипс бюстыдан бошқа ҳеч нарса ўғирланмаганини кўрган. Ўғри бюстни уйдан олиб чиқиб, уни боғ панжара расига уриб синдириган. Эрталаб панжара олдидан бир уюм гипс парчалари топилган.

Холмс қўлларини бир-бирига ишқаб қўйди.

— Дарҳақиқат, ғалати ҳодиса! — деди у.

— Мен бу ҳодисанинг сизга ёқиб қолишига амин эдим. Аммо ҳали гапимни тамомлаганим йўқ. Доктор Барникот соат ўн иккilarда жарроҳлик хонасига келган. Жарроҳлик хонасининг деразаси очилганини, иккичи бюстнинг парчалари ер билан битта бўлиб ётганини кўрганда унинг қандай таажжубланганини тасаввур қилсангиз эди. Бюст майда-майда қилиб юборилган эди. Биз иккала ҳодисани ҳам текшириб кўрдик, аммо бу жиноятчининг... ёки шунаقا ўғирлик билан шугуллана-диган телбанинг ким эканлигини аниқлашга муваффақ бўлолмадик. Бор фактлар шу. мистер Холмс.

— Бу факт ғаройиб, ҳатто ғалати, — деди Холмс. — Айтинг-чи, доктор Барникотининг хоналарида синдирилган бюстлар Морз Хэдсоннинг дўконида синдирилган ўша бюстларнинг аниқ нусхасимикан?

— Улар бир қолипда қўйилган.

— Демак, бюстларни синдириган одам Наполеонга бўлган нафрати таъсирида ҳаракат қилган, деб бўлмайди. Агар Лондонда буюк императорнинг бюсти бир неча мингталигини эътиборга олсак, номаълум мутаассибининг ўз фаолиятини ўша бир бюстнинг учта нусхасини қийратишдан бошлаганини, мутлақо тасодифий, деб тахмин қилиш маҳол.

— Бу фикр менинг ҳам миямга келган эди, — деди

Лестрейд.— Сиз бу тўғрида нима деб ўйлайсиз, доктор Уотсон?

— Қандайдир бирон нуқтада ақлдан озишнинг хиллари ғоятда турли-туман,— деб жавоб бердим мен.— Шундай бир ҳодиса ҳам борки, уни ҳозирги замон психологлари «илашқоқ фикр» деб атайдилар. Бу фикр мутлақо арзимайдиган бўлиши, шу фикрга гирифтор бўлиб қолган одам бошқа ҳамма жиҳатлардан батамом сиҳат-саломат бўлиши мумкин. Фараз қилайликки, бу савдойн Наполеон ҳақида жуда кўп ўқиган, ёки айтайлик, Наполеон урушлари даврида унинг ажоддларига қандайдир бир озор етказилганлигидан хабар топиб қолган. Унда «илашқоқ фикр» туғилиб, шунинг таъсири остида у энг ақл бовар қилмайдиган ишларга қодир бўлиб қолган.

— Сизнинг назариянгиз бизга тўғри келмайди, азим Уотсон,— деди Холмс, бошини чайқаб,— чунки ҳеч қандай «илашқоқ фикр» бу бюстларниң қаерда эканлигини ғаройиб васвасингизнинг кўнглига сололмас эди.

— Буни ўзингиз қандай таъбирлаб берардингиз?

— Мен таъбирлаб бермоқчи ҳам эмасман. Фақат бу жентльменнинг аломат хатти-ҳаракатларида қандайдир бир система бор эканлигини кўриб турибман.

Шундан кейинги воқеалар яна ҳам тезроқ содир бўлди, улар биз тахмин қилганимиздан кўра фожиалироқ эди. Эртасига эрталаб мен ўз ётоқхонамда қийинаётсам, Холмс эшикни тақииллатиб, қўлида телеграмма билан кириб келди. Уни овоз чиқариб ўқиди:

— «Кенсингтон, Питт-стрит 131га дарҳол етиб келинг. Лестрейд».

— Бу қанақаси бўлди?— деб сўрадим мен.

— Билмадим. Ҳар нарса бўлиши мумкин. Аммо, назаримда, бу бюстлар воқеасининг давомига ўхшайди. Агар мен янгишмасам, бундан маълум бўлишича, вассас дўстимиз ўз фаолиятини Лондоннинг бошқа қисмига кўчирганга ўхшайди... Столда қаҳва, Уотсон, эшикда кэб кутиб турибди.

Ярим соатдан сўнг биз Питт-стритга — Лондоннинг энг гавжум, серқатнов марказий кўчаларидан бири билан ёнма-ён кетган энсизгина тор кўчага етиб бордик. 131- уй ҳеч бир романтик жиҳати йўқ, сипогина, силлиқ иморат экан. Биз яқинлашиб борсак, унинг боғ панжараси олдида бир тўда бекорчилар турибди. Холмс ҳуштак чалиб юборди:

— Жин урснин, у ерда одам ўлдирилганга ўхшаб қолди-ку!

Бизга тунд башарали Лестрейд пешвоз чиқиб, бизни меҳмонхонага бошлаб кирди, у ерда фланель халат кийган, одатдан ташқари бесаранжом, ўрта ёшлардаги бир одам уёқдан-буёққа югуриб юради. Уни бизга таништиришди. У уй эгаси, Марказий матбуот уюшмасининг газета ходими мистер Хорэс Харкер экан.

— Наполеонлар воқеаси давом этмоқда,— деди Лестрейд.— Кеча кечқурун бу сизни қизиқтириб қолган эди, мистер Холмс. Уни текширишда қатнашиш, айниқса ҳозир у шундай бир қайғули воқеага олиб келган пайтда текширишда қатнашиш сизга маъқул тушар, деб ўйладим.

— Қандай воқеага?

— Одам ўлдирилишига. Мистер Харкер, мумкин бўлса, бу жентльменларга юз берган ҳодисани ипидан-игнасиғача гапириб берсангиз.

Халатли одам хомуш юзини бизга ўғирди.

— Қизиқ гап,— деди у.— Мен умрим бино бўлибдик, газеталарда бошқа одамларнинг бошидан ўтган воқеаларни акс эттириб келган эдим, ниҳоят ўз бошимга шундай катта воқеа тушганда ўзимни шу қадар йўқотиб қўйдимки, икки оғиз сўз ҳам ёзолмай қолдим. Дарвоқе, сизнинг помингиз менга таниш, мистер Шерлок Холмс, агар сиз бизга бу сирли ишни тушунтириб берсангиз, мен бу ҳодисани яна бошқатдан ҳикоя қилиб беришдек таассуфли зарурат учун тақдирланган бўлардим.

Холмс ўтириб қулоқ сола бошлади.

— Бу сунқасд мен бундан тўрт ой муқаддам сотиб олган Наполеоннинг бюсти билан боғлиқ. У ака-ука Хардингларнинг Хай-стрит вокзали яқинидаги магазиннда менга арzon-гаровгина тегиб қолди. Одатда мен ўз мақолаларимни кечалари ёзаман, кўпинча иш устида эрталабгача ўтириб чиқаман. Бугун ҳам шундай бўлди. Мен юқори қаватнинг охиридаги ўз хонамда ўтирсам, бирдан учларга яқин пастан аллақандай шовқин эшитилиб қолди. Қулоқ солдим, аммо шовқин такрорланмади, кўчадагилар шовқинлашгандир, деб ўйладим. Аммо беш минутчадан кейин тўсатдан даҳшатли фарёдни эшишиб қолдим — ҳеч қачон бу қадар даҳшатли овозни эшифтган эмасдим, мистер Холмс. Уша фарёд ўла-ўлгунимча қулогимнинг тагидан кетмайди. Қўрқувдан караҳт бўлганимча бир-икки минут ҳаракатсиз ўтириб қолдим, кейин косовни олиб пастанга тушиб бордим. Хо-

намга кирсам, дераза ланг очиқ турибди, каминдаги бюст ғойиб бўлибди. Мен ўгрининг бу бюстга нега бунчалик ишқибоз бўлиб қолганини ҳеч тушунолмаётиман. Гипсдан қуйилган оддийгина бир нусха, баҳоси ҳам арзимаган сариқ чақа. Ўзингиз кўриб турибсиз, бу деразадан сакрамоқчи бўлган одам кўча эшикнинг зиналарига бориб тушади. Ўгри шак-шубҳасиз худди шу йўл билан қочганлиги учун, мен даҳлиздан ўтиб ташқари эшикни очдим. Қоронғига қадам қўйиншым билан қоқилиб кетиб, ерда ётган жасад устига йиқилиб тушишимга оз қолди. Қайтиб кириб, чироқ олиб чиқдим. Шўрликнинг томоғидаги жароҳати иккига ажралиб турарди. Юқоридаги ҳамма зиналар қонга бўялган эди. У тиззаларини йиғиб, оғзи очилганча чалқанча ётарди. Бу жуда даҳшатли манзара эди. У ҳар куни кечаси тушишимга кириб чиқади. Мен полицияча ҳуштагимни чалиб, шу ондаёқ ҳушимдан кетиб қолибман. Бошқа ҳеч нарсани эслолмайман. Даҳлизда ҳушимга келдим. Ёнимда полисмен турарди.

— Ўлдирилган ким экан?— деб сўради Холмс.

— Буни аниқлаб бўлмади,— деди Лестрейд.— Уни ўликхонада ўзингиз кўздан кечиришингиз мумкин. Биз уни кўздан кечириб, ҳеч нарса аниқлаёлмадик. Ҳали ўттизларга етмаган, офтобда қорайган, жуда бақувват, бўйдор эркак. Фақирона кийинган, аммо ишчига ўхшамайди. Ёнидаги кўлобланган қонда мугиз сопли пакки пичноқ ётарди. Бу марҳумникими, қотилникими, билолмадим. Марҳумнинг кийимида оти нима эканлигини билб олса бўладиган белгилар йўқ эди. Чўнтағидан олма, чизимча, Лондоннинг харитаси билан фотосурат топдик. Мана у.

Бу кичкина аппарат билан олинниб дарҳол тайёрлаб бериладиган суратлардан эди. Унда юз қиёфалари кескин, қошлиари қуюқ, баҳайбат энгаги худди павиан маймунникига ўхшаб олдига чиқиб турган бир йигит акс эттирилган эди. Умуман, унинг нимасидир маймунга ўхшарди.

— Бюст нима бўлди?— деб сўради Холмс, фотосуратни диққат билан кўздан кечираркан.

— Бюстни худди сизлар келишларингиз олдида тошишга муваффақ бўлдик. У Кэмпден-Хауз-роддаги бўш уй олдиндаги боғчадан топилди. У чил-чил қилиб синдирилган. Мен ҳозир худди ўшани кўздан кечиргани кетаётиман. Бирга борасизми?

Бюстнинг парчалари топилган жой уйдан атиги бир нечагина ярд нарида эди. Буюк императорнинг аллақандай нотаниш бир кишининг қалбидаги шу қадар ваҳшиёна ва омонсиз нафрат туғдирган бу тасвирини биз илк марта эндиғина кўришга муваффақ бўлдик. Бюст ўт устида чил-чил бўлиб сочилиб ётарди. Холмс ердан бир неча парчани олиб, уларни диққат билан текширди. Мен унинг жиддий чеҳрасидан изни топиб олганини пайқадим.

— Хўш? — деб сўради Лестрейд.

Холмс елкаларини қисди.

— Бизнинг ҳали бу иш билан анчагина овора бўлишимизга тўғри келади,— деди у.— Аммо, ҳар қалай... ҳар қалай... ҳар қалай, иш бошлаш учун унча-мунча нарса кўлга кирди. Бу бир чақалик бюст ўша ғалати жиноятчининг назарида инсон ҳаётидан ҳам қимматлироқ. Биз аниқлаган биринчи факт шу. Ундан ғалатироқ бўлган иккинчи факт ҳам бор. Борди-ю, жиноятчининг бирдан-бир мақсади бюстни синдиришдан иборат бўлса, нима учун уни уйнинг ўзида ёки уйнинг яқинида уриб синдиримаган?

— У ўша одамни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолгац, уни ўлдиришга мажбур бўлган. Нима қилаётганини ўзи ҳам билмаган.

— Ҳа, ишонса бўладиган гап. Бироқ мен диққатларингизни бюст синдирилган боғдаги уйга қаратмоқчиман.

Лестрейд атрофга аланглади.

— У бўш,— деди у,—жиноятчи бу ерда унга ҳеч ким халал бермаслигини билган.

— Лекин бу кўчада бошқа бўш уй ҳам бор, бу ерга келиш учун уни босиб ўтиши зарур бўлган,— деб эътиroz билдириди Холмс.—Нима учун у бюстни биринчи бўш уйнинг олдида синдиримаган? Ахир ҳар бир ортиқча қадами битта-яримта билан учрашиб қолиш хавфини ошириши мумкинлигини билган-ку.

— Мен бунисига эътибор бермабман,— деди Лестрейд.

Холмс тепаимизда ёниб турган кўча фонарини нуқиб кўрсатади.

— Ўша одам нима қилаётганини бу ерда ўз кўзи билан кўриб туриши мумкин, ўёқда эса кўра олмас эди. Уни бу ерга шу нарса олиб келган.

— Жин урсин, сиз ҳақлисиз! — деди изтопар.— Энди мен доктор Барникотнинг бюсти ҳам унинг қизил чиро-

ги яқинида синдирилганлигини эслаётібман. Аммо биз бу фактни нима қиласыз, мистер Холмс?

— Уни ёдда тутиш керак. Кейинчалик бунга қайта мурожаат қилишга мажбур қиладиган вазияттарға дуч келишимиз мүмкін. Энди сиз қандай чоралар күрмөк-чисиз, Лестрейд?

— Менингча, ҳозир ўлдирилган одамнинг шахсини аниқлаш билан шуғулланиш фойдалыроқ бўлар эди. Бу унча мушкул иш эмас. Биз унинг ўзи билан ўртоқлари ким эканлигини билиб олсан, у Питт-стритда кечаси нима қилиб юрганини, бу ерда кимни учратганини, уни мистер Хорэс Харкернинг зинапоясида ким ўлдирганини аниқлашга муваффақ бўламиз. Сиз шу фикрга қўшиласизми?

— Қўшиламан. Аммо мен бу жумбоқни ҳал қилишда мутлақо бошқа томондан ёндашган бўлардим.

— Қайси томондан?

— О, мен сизга таъсир кўрсатмоқчи эмасман. Сиз ўзингизча иш кўринг, мен ўзимча иш кўрай. Кейинчалик биз қидиришларимизнинг натижаларини таққослаб кўрамиз, шу билан бир-биримизга ёрдам берамиз.

— Жуда соз,— деди Лестрейд.

— Сиз ҳозир Питт-стритга қайтиб борасиз. Албатта мистер Хорэс Харкерни кўрсангиз керак. Мумкин бўлса менинг номимдан унга айтиб қўйсангиз, менинг фикримча, ўтган кечаси унинг уйига Наполеондан нафратланиш дардига гирифтор бўлиб қолган қонхўр телба кирган. Бу унинг мақоласи учун яраб қолиши мумкин.

Лестрейд Холмсга ҳайрат билан қаради:

— Сиз наҳотки ҳақиқатда шундай деб ўйласангиз? Холмс жилмайди:

— Шундай деб ўйласангиз, дейсизми? Эҳтимол бундай деб ўйламасман ҳам. Аммо бу тахмин мистер Хорэс Харкер билан Марказий матбуот уюшмасининг обуначиларига жуда мароқли бўлиб туюлади... Қетдик, Уотсон, бугун бизнинг олдимизда серташвиш кун турибди. Агар сиз бугун кечқурун соат олтиларда бизнинг Бейкер-стритга етиб борсангиз ўзимни жуда баҳтиёр ҳис қиласдим, Лестрейд. Ӯшангача мен бу фотосуратни олиб қоламан.

Биз Шерлок Холмс билан пиёда юриб Хай-стритга бордик ва бюст сотиб олинган aka-ука Хардингларнинг дўконига кирдик. Ёш гумашта бизга мистер Хардингнинг дўконга кечга яқингина келишини, ўзи бу ерда

яқингинадан бери хизмат қилаётган учун бизга ҳеч қандай маълумот бера олмаслигини айтди. Холмснинг чехрасида ўқинч ва ранжиш ифодаси кўринди.

— Начора, Уотсон, ҳамиша ишимиз ўнгидан кела-веришига умид боғлашимиз қийин,— деди у ниҳоят.— Башартики, мистер Хардинг бу ерга кечгача келмас экан, ўша пайтда келишга тўғри келади. Мен, ўзингиз пайқаб турган бўлсангиз керак, албатта, бу бюстларнинг тарихини бошидан бошлаб кўздан кечирмоқчиман, барпо бўлаётганларида уларнинг бу аломат қисматини олдиндан белгилаб қўйган қандай бўлмасин ғалати шарт-шароитлар мавжуд бўлган-бўлмаганинги аниқламоқчиман. Ҳозирча Кеннингтон-родга, мистер Морз Хэдсоннинг олдига борамиз, кўрайлик-чи, бу сирли жумбокни ечишга у бир оз ёрдам бермасмикан.

Суратбурушнинг дўконига биз бир соатда етиб бордик. У қизил юзли, заҳар табнатли, кичкина, семиз одам экан.

— Ҳа, сэр. Пештахтамнинг устида синдириди, сэр,— деди у.— Хоҳлаган ярамас бостириб келиб молимизни нест-нобуд қилиб чиқиб кетаверса солиқ тўлаганимиздан нима фойда! Ҳа, сэр, иккала бюстни ҳам доктор Барникотга сотган мен эдим. Шармандалик бу, сэр! Анархистлар фитнаси, бу шунаقا нарса, менинг фикримча. Ҳайкални синдиришга анархистгина қодир. Бюстларни қаёқдан олгансиз, дейсизми? Ҳайронман, бунинг ишга нима алоқаси бўлиши мумкин. Ҳўп майли, агар билиб қўйишингиз керак бўлса, айтаман. Мен уларни Степнида, Черч-стритдаги Гелдер шеркатидан сотиб олганман. Йигирма йилдан бери мавжуд бўлган машҳур фирма. Нечта сотиб олгандингиз, дейсизми? Учта. Иккига бирни қўшса уч бўлади. Иккитасини доктор Барникотга сотдим, биттаси эса куппа-кундуз куни ўз дўконимнинг пештахтасида чил-чил синдирилди. Шу фотосуратдаги одамни танийсизми, дейсизми? Йўқ, танимайман. Дарвоқе, танирканман. Бу Беппо деган ҳунарманд итальян. Баъзан менинг дўконимда у-бу ишларни бажариб туради. Ёғочга нақш солади, ромларни зарҳал билан бўяйдۇ. Ҳамма ишдан ҳам бир шингил-бир шингил билади. У дўконимдан бир ҳафтача бурун чиқиб кетган, ўшандан бери унинг тўғрисида ҳеч нарса эшитмадим. Йўқ, унинг қаёқдан келиб қолганини билмайман. Ҳозир қаёқдалигини ҳам билмайман. Унга қарши ҳеч қандай даъвом йўқ. У ёмон ишламасди. Дўконимда бюстни синдиришларидан икки кун бурун кетган эди...

— Дуруст, Морз Хедсон бизга умид қилганимиздан кўра кўпроқ маълумотлар берди,— деди Холмс, биз дўкондан чиққач.— Шундай қилиб, бу Беппо Кеннингтонда содир бўлган воқеаларда ҳам, Кенсингтондагисида ҳам иштирок қилган. Шундай факт учун ўн миля йўл босиш ҳам алам қилмайди. Энди, Уотсон, Степнидаги Гельдер шеркатига, бюостлар ватанига бораийлик. Аминманки, у ерда кўпгина қизиқ нарсаларни билиб оламиз.

Биз ҳашаматли Лондондан, меҳмонхоналар Лондонидан, театрлар Лондонидан, адабиёт Лондонидан, тижорат Лондонидан, денгиз Лондонидан ошиғич равишда ғизиллаб ўтиб, ниҳоят даромад уйлари қурилган соҳил бўйи районига кириб бордик. Бу ерда Европанинг тури-туман томонларидан адашиб-улоқиб келган қашшоқлар минди-минди эди. У ердаги кенг кўчадан қидирганимиз ҳайкалтарошлик устахонасини топдик. Устахона қабр тошлари қалашиб ётган кенггина бир ҳовлига жойлашган эди. У каттакон бир хонадан иборат бўлиб, унда ўймакорлик, қуиши билан банд бўлган эллик чоғли ишчи бор эди.

Бизни оқ малла сочли бўйдор хўжайин эҳтиром билан қабул қилиб, Холмснинг ҳамма саволларига аниқ жавоблар берди. Унинг дафтарларидаги ёзувларда кўрсатилишича, Наполеоннинг Девин мармардан ишлаган бош ҳайкалидан кўпдан-кўп нусхалар қуйилган бўлиб, у бундан бир йилча муқаддам Морз Хэдсонга юборган учта бюост эса олтитадан иборат бир тўпнинг ярмиси экан. Шу тўпдан қолган учта бюост Кенсингтондаги акука Хардингларга сотилган экан. Йўқ, бу олтига бюостнинг бошқаларидан ҳеч қандай фарқи йўқ экан. Йўқ, нима сабабдан битта-яримтанинг миясига бу бюостларни қийратиш фикри келганини билмасмиш, бундай фикр унга кулгили туюлармиш. Бу бюостларнинг улгуржи баҳоси — олти шиллингдан, аммо чаканалаб сотганда уларни ўн икки шиллингдан, ҳаттоқи ундан ортиқроққа ҳам пуллаш мумкин эмиш. Бу бюостлар шундай тайёрланар экан: юзининг икки томони икки палла қилиб қуийилар экан, сўнгра бу икки палла бир-бирига ёпиштирилар экан. Бу ишларнинг ҳаммасини одатда итальянлар худди мана шу хонада бажарар эканлар. Бюост тайёр бўлгач, уни қуритиш учун йўлакдаги столга териб қўяр эканлар, кейин омборга жўнатар эканлар. Унинг бизга бошқа айтадиган гапи йўқ эмиш.

Аммо шундан кейин Холмс хўжайнинга фотосуратни кўрсатди. Бу сурат уни ҳанг-манг қилиб қўйди. Унинг

юзи ғазабдан қизарып кетди, тевтонча мовий күзлари устида қошлары чимирилди.

— Ҳа, ярамас! — деб қичқирди у. — Ҳа, мен уни яхши биламан. Менинг устахонамга ҳамма эҳтиром билан қарайди, у барпо бўлганидан бери бу ерга бир марта-гина полиция келган... Мана шунинг касофати билан! Бу нарса бир йилдан муқаддамроқ содир бўлган эди. У кўчада бошқа бир итальянга пичноқ уриб, полициядан қочганча менинг устахонамга кириб келди. Бу ерда уни қамоққа олишди. Оти Беппо эди. Фамилиясини билмайман. Шу қиёфадаги одамни ишга олганим учун мен яхшилаб жазомни тортдим. Лекин у яхши хизматчилардан, энг яхши хизматчилардан бири эди.

— Унга қандай жазо беришди?

— У яралаган одам омон қолди, шунинг учун уни бир йил турмага қамашга ҳукм қилишди. Аминманки, аллақачон бўшаб чиққан бўлса керак, аммо бу ерда қорасини ҳам кўрсатолмайди. Менда унинг амакивач-часи ишлайди. Ҳар қалай, у сизларга Беппонинг қаерда эканини айтиб бериши мумкин.

— Йўқ, йўқ,— деб юборди Холмс,— амакивваччи-га чурқ этиб оғиз оча кўрманг... ўтинаман, оғиз оча кўрманг! Бу жуда жиддий иш. Бу ишга чуқурроқ кириб борганим сари у менга тобора жиддийроқ туюлаётиди. Сизнинг савдо-сотиқ дафтариңгизда бу бюстларни ўтган йилнинг учинчи июнида сотганингиз кўрсатилган экан. Сиз менга Беппонинг қайси куни қамоққа олинганини айтиб беролмайсизми?

— Мен буни тахминан тўлов ведомостига қараб аниқлашим мумкин,— деб жавоб берди устахона эгаси.— Ҳа,— деб давом этди у қоғозларини титкиларкан,— унга охирги маош йигирманчи майда тўланган экан.

— Ташаккур,— деди Холмс.— Ортиқча вақтингизни олиб, сизнинг сабр-тоқатингизни сунистеъмол қилмайман.

Хайрлашарканмиз, ундан биз билан бўлган суҳбатни ҳеч кимга айтмасликни илтимос қилиб, устахонадан чиқдик-да, ғарбга қараб қайтдик.

Ниҳоят биз ресторанлардан бирида наридан-бери нонушта қилинб олишга мувваффақ бўлганимизда вақт тушдан оғиб қолган эди. Ресторан эшиги олдида газеталар сотилмоқда, сўнгги ахборотлар ҳақида маълумот берадиган алоҳида плакатда йирик ҳарфлар билан: «Кенсингтондаги жиноят. Ақлдан озган қотил» деган сўзлар босилган эди. Биз газетага кўз ташлаб, мистер Хорэс Харкер, ҳар қалай, ўз мақоласини бостиришга

муваффақ бўлганига ишонч ҳосил қилдик. Икки стун унинг уйида юз берган воқеаларнинг шов-шувга сабаб бўладиган ҳашаматли тасвири билан тўлатилган эди. Холмс газетани столчага ёзиб қўйиб, овқат еятуриб ўқиди. У икки мартacha пиқиллаб қўйди.

— Ҳаммаси жойида, Уотсон,— деди у.— Эшитинг: «Бу воқеаага нисбатан турлича нуқтаи назарларнинг бўлиши мумкин эмаслигини эътироф этиш яхши, чунки энг тажрибали полиция агентларидан бири мистер Лестрейд билан маълум ва машҳур консультант ҳамда эксперт мистер Шерлок Холмс шундай фожиона тугаган ғалати воқеалар занжири жиноятдан эмас, ақлдан озиш оқибатида содир бўлган, деган бир фикрга келдилар. Биз зикр қилиб ўтган фактлар ақлдан озиш туфайлигина содир бўлган бўлиши мумкин». Матбуот, Уотсон, агар ундан усталик билан фойдаланилса, чинакам хазина. Энди, агар сиз овқатланиб бўлган бўлсангиз, биз Кенсингтонга қайтиб бориб, «Ака-ука Хардинглар»нинг эгаси нималар дейишини эшитамиз.

Бу каттакон савдо-сотиқ уйининг эгаси жуда серҳаракат, чаққон, серфаҳм, сергап, жонсарак, эпчил одам экан.

— Ҳа, сэр, мен кечқурунги газеталардан ҳамма нарсани ўқиб билдим. Мистер Хорэс Харкер — бизнинг доимий мижозимиз. Биз унга бу бюстни бир неча ой муқаддам сотган эдик. Бундай учта бюстни биз Степнидаги Гельдер шеркатидан олган эдик. Улар аллақачон сотиб юборилган. Кимга дейсизми? Савдо-сотиқ дафтаримга қараб кўрай-чи. Ҳа, ҳаммаси мана бу ерда ёзилган экан. Биттаси — мистер Харкерга, иккинчиси — Лабурнум-лождаги Лабурнум-вэлининг Чизик деган кўчасида турадиган мистер Жозеиे Браунга, учинчиси эса — Лауэр-Гров-роддаги Редингда турадиган мистер Сэндфордга сотилган.

Мистер Хардинг гапиаркан, Холмс нималарнидир ёзиб олмоқда эди. Унинг кўриниши ғоятда мамнун эди. Бироқ у менга ҳеч нарса тушунтирмай, бизни Лестрейд кутиб тургани учун шошилишимиз кераклигинигина айтди. Дарҳақиқат, биз Бейкер-стритга келсак, изтопар хонада сабрсизлик билан ўёқдан-буёққа юрган кўйи кутаётган экан. Мағрур кўринишидан бу кун унинг учун самарасиз ўтмаганини пайқаш мумкин эди.

— Ишлар қалай, мистер Холмс? — деб сўради у.

— Тер тўкиб ишлашга тўғри келди, меҳнатларимиз зое кетмади,— деди дўстим.— Биз иккала дўкондор би-

лан устахона эгасига бориб учрашдик. Мен ҳар бир бюстнинг тақдирини аввал бошдан кузатиб чиқдим.

— Ҳар бир бюстнинг тақдирини эмиш! — деб хитоб қилди Лестрейд.— Майли, майли, мистер Холмс, ҳар кимнинг ўзига яраша методлари бор, сиз билан талашиб-тортишиб ўтиromoқчи эмасман, аммо назаримда кун бўйи мен сиздан кўра кўпроқ нарсага эришганга ўхшайман. Мен ўлдирилган одамнинг шахсини аниқладим.

— Ия, ростданми?

— Жиноятнинг сабабини ҳам аниқладим.

— Жуда соз.

— Бизда итальянлар маҳаллалари бўйича мутахасис бир инспектор бор. Марҳумнинг бўйнида католиклар тақиб юрадиган хоч бор экан. Бундан ташқари, тेрисининг қора мағизлиги, беихтиёр, у жанубда туғилиб ўсган, деган фикрни туғдиради. Инспектор Хилл уни кўриши биланоқ таниди. Унинг оти Пьетро Венуччи, ўзи Неаполдан экан. Лондондаги энг даҳшатли каллакесарлардан бири экан. Кўриб турибсиз, ҳаммаси ойдинлаша бошлади. Унинг қотили ҳам итальян бўлса керак. Пьетро уни таъқиб қилиб юрган экан. Янглишиб битта-яримта бошқа одамни сўйиб қўймаслик учун чўнтағида унинг фотосуратини олиб юрган экан. У ўз душманини таъқиб қила-қила учратиб, унинг ўша уйга кириб кетганини кўрган. Чиқишини кутиб пойлаб турган, чиқиши билан унга ёпишгану олишиш оқибатида омонсиз яраланганд... Сиз бу тўғрида нима деб ўйлайсиз, мистер Шерлок Холмс?

Холмс унинг қўлини астойдил сиқди.

— Жуда соз, Лестрейд, жуда соз! — деб хитоб қилди у.— Аммо бюстларнинг қийратилишига берган таъбириңизга унча тушунолмаётубман.

— Яна бюст дейсиз-а! Шу бюстларни ҳеч миянгиздан чиқариб ташлаёлмадингиз-да! Бу бюстлар воқеаси, хуллас, беҳуда бир нарса. Майда ўғирлик, бунинг учун кўпি билан олти ой турма қамоғига ҳукм қилиш мумкин. Суиқасдни олсак — арзийдиган иш, ўзингиз кўриб турибсиз, мен ҳамма ипларни қўлимда ушлаб турибман.

— Энди нима қалмоқчисиз?

— Нима қилардим. Хилл билан биргаликда итальянлар маҳалласига бориб, ўша фотосуратдаги одамни қидириб топамиз, мен уни қотилликда айблаб қамоқقا оламан. Биз билан бирга борасизми?

— Қайдам. Бормаганим тузукдир. Назаримда, му-

ваффақиятга осонроқ әришсак ҳам бўлар. Қатъий айтолмайман, чунки бу бир нарсага боғлиқки... хуллас, бу бизнинг ихтиёrimиздан ташқаридаги вазиятга боғлиқ. Муваффақиятнинг учдан икки ҳиссасига амипман. Шундай қилиб, ишонаманки, агар бугун кечаси мен билан бирга борсангиз, биз уни қамоқقا оламиз.

— Италянлар маҳалласидами?

— Йўқ, менингча, уни Чизикдан қидириш тўғрироқ бўларди. Агар бугун кечаси мен билан Чизикка борсангиз, Лестрейд, сиз билан эртага италянлар маҳалласига боришга ваъда бераман. Буни кечиктиришимизнинг ҳеч қандай зиёни бўлмайди. Энди бир озгина мизғиб олишимиз керак, чунки ўн бирдан илгари йўлга чиқишинг фойдаси йўқ, эрталаб қайтиб келсак ҳам ажаб эмас. Биз билан овқатланиб, Лестрейд, мана бу диванда ётиб ухланг. Сиз эса, Уотсон, қўнғироқ қилиб хат ташувчини чақиринг. Мен дарҳол хат жўнатишим зарур.

Холмс бутун кеч давомида ўз вақтини ҳужраларимиздан бирига уйиб ташланган тўп-тўп эски газеталарни титкилаш билан ўtkазди. Нихоят ҳужрадан чиқаркан, унинг кўзлари чақнарди, аммо у ўз қидиришлари натижаси ҳақида бизга ҳеч нарса демади. Мен дўстимнинг методларини шу қадар ўрганган эдимки, ниятини тўла-тўкис билмасам ҳам, жиноятчini қандай қилиб кўлга туширмоқчи бўлаётганини фаҳмлаб турардим. Бу ғалати жиноятчи энди қолган иккита бюстни синдиришга уринади, улардан бири, ёдимда, Чизикда. Шубҳасиз, бизнинг тунги сафаримиздан мақсад — уни жиноят устида қўлга тушириш. Жиноятчini ҳеч қандай хавотир олмай иш кўраверишига қаноат ҳосил қилдириш учун кечқурунги газетага жўрттага мутлақо сохта тахминларни айтган дўстимнинг қувлигига қойил қолмаслигим мумкин эмас эди. Шунинг учун ҳам Холмс менга револьвер олакетишини маслаҳат берганда таажжубланмадим. Унинг ўзи эса севикли қуроли — сопига қўрғошин қўйилган овчилар қамчисини олди.

Соат ўн бирларда эшигимизга экипаж келиб тўхтади. Биз Хаммер-смит кўпригидан Темзанинг нариги соҳилига ўтиб бордик. Бу ерда кучер кутиб туриш тўғрисида фармойиш олди. Биз пиёда юриб бориб тез орада атрофини цинамгина уйлар қуршаган кимсасиз йўлга чиқдик. Ҳар бир уйнинг атрофи кичик боф билан ўралган эди. Қўча фонари ёруғида улардан бирининг дарвазасидаги «Лабурнум вилласи» деган ёзувни ўқидик.

Хонадондагилар ухлаётган бўлсалар керак, чунки уй қоп-қоронғи, фақат кўча эшикнинг тепасидаги доира деразачадан боғдаги сўқмоққа бир парча хирагина шуъла тушиб турарди. Биз дарвозадан кириб бориб, боғни кўчадан иҳота қилиб турган тахта деворнинг қуюқ соясига биқинди.

Аммо кутишимиз узоққа чўзилмади, у кутилмаган ва ғалати бир тарзда тугалланди. Тўсатдан ҳеч бир огоҳлантирмасдан боғ эшиги очилиб, худди маймундек чаққон ва серҳаракат эпчил бир қора шарпа боғдаги сўқмоқдан ютуриб келди. Биз унинг деразадан тушиб турган шуъла ёруғида лип этиб қоронғиликда гойиб бўлганини кўрдик. Узоқ сукунат чўқди, нафасни ичимизга ютиб турдик. Ниҳоят қулоғимизга заифгина фирчиллаган садо эшитилди — дераза очилган эди. Сўнг яна сукунат чўқди. Жиноятчи уй бўйлаб изғиб юрарди. Биз тўсатдан хонада унинг хуфия фонари ярқ этиб ёнганини кўрдик. Қидирган нарсаси у ерда эмас экан шекилли, бир дақиқадан сўнг ёруғ бошқа хонага ўтди.

— Очиқ деразанинг тагига борайлик. У сакраётганида ушлаб оламиз,— деб шивирлади Лестрейд.

Аммо жиноятчи деразадан биз жойимиздан қўзғалмасимизданоқ сакраб тушди. У қўлтиғида бир оқ нарсани ушлаб турганча шуъла ёруғида тўхтади, сўнгра ўғринча аланглади. Бўм-бўш кўчанинг жимжитлиги уни тинчитди. Бизга орқа ўғирганча, у юкини ерга қўйди, бир лаҳзадан сўнг биз аввал кучли тақиллаган зарба товушини, кейин эса тиқир-тиқир ва қитир-қитир товушларни эшитдик. У ўз машғулотига шу қадар берилиб кетган эдики, бизнинг писиб бораётган қадамларимизни ҳам эшитмади. Холмс йўлбарслек ҳамла қилиб ўзини унинг устига ташлади. Лестрейд икковимиз эса қўлларига ёпишиб киshan солдик. У ўғирилиб қааркан, мен ғазабдан буришиб-тиришган бадбуруш заҳил башарани кўрдим, бунинг дарҳақиқат фотосуратда кўрган одамим эканлигига ишондим.

Аммо Холмс бутун дижқат-эътиборини бандига қаратмаган эди. У бандимиз уйдан олиб чиққан нарсани ниҳоят даражада синчиклаб текширди. Бу чил-чил қилиб синдирилган Наполеон бюсти, худди бугун эрталаб кўрганимизга ўхшаган бюст эди. Холмс парчаларнинг биронтасини ҳам қолдирмай, ҳар қайсисини бирма-бир ёруққа солиб кўрди, лекин уларнинг ҳаммаси ҳам бошқа гипс парчаларидан ҳеч бир фарқ қилмас эди. У ўз текширишларини энди тамом қилган ҳам эдики, эшик

очилиб кўз ўнгимизда уй эгаси — кўйлак билан шим кийган, тўладан келган хушфеъл бир эркак намоён бўлди.

— Агар янгишмасам, мистер Жозайл Браун бўлсангиз керак?— деди Холмс.

— Ҳа, сэр, сиз, шубҳасиз, мистер Холмс бўлсангиз керак? Ҳат ташувчи менга сизнинг мактубингизни олиб келиб топширди, мен, худди маслаҳат берганингиздек иш тутдим. Биз ҳамма эшикларни беркитиб, нима бўлиншини кутиб турдик. Ярамаснинг қўлингиздан қочиб қутуломмаганидан хурсандман. Марҳамат уйга, жентльменлар, йўл оёғи қилиб ичиб кетинглар.

Аммо Лестрейд бандини тезроқ ишончли жойга олиб бориб топширгиси келарди, бир неча дақиқадан сўнг кэбимиз тўртовимизни Лондонга олиб кетмоқда эди. Банди чурқ этиб оғиз очмади, у патила-патила соchlарни остида бизга ғазаб билан тикиларди.

Полиция маҳкамасида унинг ёнини синчиклаб тинтидилар, аммо бир неча шиллинг билан сопида қон излари бор узун ханжардан бошқа ҳеч нарса тополмадилар.

— Ҳаммаси жойида,— деди Лестрейд, биз билан хайрлашаркан.— Хилл бу одамларни яхши танийди, унинг кимлигини осонгина аниқлайди. Кўриб туарсиз, менинг назариям тўла-тўқис тасдиқланади. Бироқ, мистер Холмс, жиноятчига маҳорат билан тузоқ қўйиб, уни қўлга туширганингиз учун сиздан фоят минаторман. Бу фикр миянгизга қандай келганига ҳамон тушунолмай турибман.

— Қўрқаманки, бундай бемаврид фурсатда тушунириб ўтириш ўринсиз бўлса керак,— деди Холмс.— Бундан ташқари, баъзи тафсилотлар ҳали тўла аниқланмаган, бу иш шундай ишлардан бирики, уни охиригача етказиш керак. Агар сиз эртага олтиларда менинг олдимга борсангиз, биз бу ўзига хос ишнинг чинакам моҳиятини ҳали ҳам тўлалигича тушуниб етмаётганимизни исбот қилиб берардим.

Эртасига кечқурун олдимизга келгач, Лестрейд қамоқца олинган одамнинг шахси юзасидан аниқлашга муваффақ бўлинган нарсаларнинг ҳаммасини айтиб берди. Унинг фамилияси номаълум, оти эса Беппо экан. У бутун итальян жамоасидаги ўтакетган саёқ экан. Бир вақтлар у моҳир ҳайкалтарош бўлиб, кейин йўлдан адашиб икки марта турмада қамалиб чиқсан: бир мартасида — майда ўғирлиги учун, иккинчисида — ўзи-

нинг ватандошини яралагани учун. Инглизчани жуда яхши гапиракан. Бюстларни нима сабабдан синдириганлиги шу вақтгача аниқланмабди, бу тўғридаги саволларга жавоб беришдан қатъян бош тортаётган эмиш. Аммо полиция унинг ўзи бюстлар ясай билишини, Гельдер шеркатининг устахонасида ишлаганида уларни ўзи тайёрлаганини аниқлашга муваффақ бўлибди.

Кўпгина қисми бизга аллақачонларданоқ маълум бўлган бу маълумотларнинг ҳаммасини Холмс эҳтиром билан диққат қилиб эшилди, мен уни яхши билганим учун, фикри бошқа нарса билан банд эканлигини пайқадим, юзига тутиб олган ниқоб орқали унинг ниманидир кутаётганини, нимадандир ташвишланаётганини аниқ кўрдим. Ниҳоят у стулдан сапчиб турди, кўзлари чақнаб кетди. Кўнфироқ чалинди. Бир дақиқадан сўнг биз одим товушларини эшилдик. Хонага бакенбардларига оқ оралаган, қизил юзли ўрта яшар бир одам кириб келди. У ўнг қўлида эскичароқ чамадонча ушлаб турарди. Кира солиб уни столга қўйди.

— Мистер Шерлок Холмсни кўрсам бўладими?

Дўстим таъзим қилди, унинг юзида табассум кўринди.

— Агар янглишмасам, рединглик мистер Сэндфорд бўлсангиз керак?— деди у.

— Ҳа, сэр. Мен бир оз кечикиброқ келдим шекилли, аммо поездларнинг қатнаш жадваллари шу қадар ноқулай тузилганки... Сиз менинг қўлимдаги бюст ҳақида ёзган экансиз.

— Мутлақо тўғри.

— Мен сизнинг хатингизни ҳам олакелганман. Сиз: «Наполеоннинг Девин томонидан ишланган бюстидан кўчирма олиш мақсадида сизнинг қўлингиздаги нусхага ўн фунт тўлашга тайёрман», деб ёзибсиз. Шундайми?

— Худди шундай.

— Хатингиз мени жуда таажжублантириди, менда бу бюст борлигини қандай қилиб билганингизни сира тушиналмадим.

— Ваҳоланки, бунинг йўли жуда осон. «Ака-ука Хардинглар» савдо уйининг эгаси мистер Хардинг бу бюстнинг охирги нусхасини сизга сотганини айтиб, менга сизнинг адресингизни маълум қилди.

— Тушундим. У сизга ундан бу бюстни қанчага олганимни айтдими?

— Йўқ, айтмаган эди.

— Мен унча бадавлат одам бўлмасам ҳам, ҳалол

одамман. Бу бюстни ўн беш шиллинггагина олганман. Сиздан ўн фунт пулни олишдан илгари буни сизга маълум қилиб қўймоқчиман.

— Сизнинг бу ҳалоллигиниздан фаҳрланиш керак, мистер Сэндфорд. Бу баҳони мен ўзим айтганман, ундан воз кечмоқчи ҳам эмасман.

— Бу сизнинг томонингиздан кўрсатилган зўр олижаноблик, мистер Холмс. Мен илтимосингизга кўра бюстни ола келган эдим. Мана у.

У чамадонни очди. Биз ниҳоят столимиз устида шу вақтгача фақат синиқ-синиқ парчаларинигина кўриб келган бюстимизни мутлақ бутун ҳолда кўрдик.

Холмс чўнтағидан бир варақ қофоз олиб, столга ўн фунтлик пул қўйди.

— Мумкин бўлса, мистер Сэндфорд, шу гувоҳлар кўз ўнгига мана бу қофозга қўл қўйсангиз. Бунда бюстнинг эгалигига мансуб бўлган ҳамма ҳуқуқларни менга топширишингиз айтилган. Мен, кўриб турибсизки, эҳтиёткор одамман. Вазият оқибатда қаёққа бурилиб кетиши мумкинлигини ҳеч қачон олдиндан билиб бўлмайди... Сизга ташаккур айтаман, мистер Сэндфорд. Мана пулнингиз. Сизга муваффақиятлар тилайман.

Меҳмонимиз чиқиб кетгач, Шерлок Холмс бизни яна ҳайратга солди. У ишни комоддан тоза дастурхон олиб, уни столга ёзишдан бошлади. Сўнгра ҳозиргина сотиб олган бюстини дастурхоннинг қоқ ўртасига қўйди. Кейин овчилар қамчисини кўтариб, унинг вазмин сопи билан Наполеоннинг қоқ миясига бир туширди. Бюст майда-майда бўлиб кетди. Холмс ҳар бир парчани ғоятда синчиклаб кўздан кечирди. Ниҳоят у ғолибона ҳайқириқ билан бир синиқ парчани узатди, унда пудингнинг орасига солиб ёпилган майиздек қандайдир бир юмалоқ нарса корайиб турарди.

— Жентльменлар!— деб хитоб қилди у.— Боржиалларнинг¹ сизга машҳур қора гавҳарини таништиришга рухсат этасизлар!

Лестрейд икковимиз индамай турардик: сўнгра бирдан жўшиб кетиб, худди театрда драма муваффақиятли тугалланганида қарсак чалганларидек қарсак чалдик. Холмснинг оқиши ёноқлари қизарди, у томошабинларнинг қарсаклари билан саҳнага чиқарилган драматургдек таъзим қилди.

¹ Боржиаллар — Италия тарихида кўринарли роль ўйнагач бадавлат ва машҳур бир сулола.

— Ҳа, жентльменлар,— деди у,— бу ер юзида энг машҳур гавҳар, хайриятки, мен мулоҳаза қилиш йўли билан унинг князь Колоннанинг «Дакр» меҳмонхонаси-даги ётоқ бўлмасида йўқолиб қолганидан тортиб то Степнидаги Гельдер шеркати устахонасида тайёрланган олтига Наполеон бюстининг охиргисининг ичига келиб тушишгача босган йўлини кузатишга муваффақ бўлдим.

Эсингизда бўлса керак, албатта, Лестрейд, бу қимматбаҳо тош йўқолиб шов-шувга сабаб бўлган эди. Лондон полицияси уни топишга уриниб беҳуда овора бўлган эди. Полиция ёрдам сўраб ҳатто менга ҳам мурожаат қилган эди, аммо мен ҳам ёрдам беришдан ожиз эдим. Тошни княгинянинг итальян насабидан бўлган оқсочи ўғирлаган, деб гумон қилинган эди. Бу оқсочининг Лондонда акаси борлиги ҳаммага маълум эди-ю, аммо уларнинг орасида бирон алоқа борлигини ҳеч бир аниқлаб бўлмаган эди. Оқсочининг оти Лукреция Венуччи эди, аминманки, бундан икки кун бурун ўлдирилган Пьетро ўшанинг акаси бўлиши керак. Мен газеталарни кўздан кечириб гавҳар Беппо қамоққа олинмасдан икки кун илгари йўқолганини аниқладим. Беппо эса Гельдер шеркатининг устахонасида худди ўша бюстлар тайёрланаётган вақтда қамоққа олинган.

Энди воқеаларнинг тартиби сизларга равшан. Гавҳар Беппода бўлган. Эҳтимол, уни Пьетродан ўғирлаб олгандир, эҳтимол, Пьетронинг шериги бўлгандир, эҳтимол, у Пьетро билан синглиси ўртасида воситачи бўлгандир. Хуллас, бу тахминлардан қайси бири тўғрилигининг бизга аҳамияти йўқ. Бизга шуниси мұҳимки, полиция унинг орқасидан қувиб келаётганида гавҳар қўлида бўлган.

У ишлаётган устахонасига югуриб келган. Фоятда қимматбаҳо ўлжасини яшириш учун бир неча минутгина фурсати бор эканлигини, мабодо, ёнини тишиб қолсалар уни албатта топиб олажакларини билган. Наполеоннинг олтига бюстни йўлакда қуриб турган. Улардан бири ҳали анчагина юмшоқ бўлган. Моҳир хизматчи Беппо нам гипснинг дарҳол чуқицаб, унга гавҳарни жойлаганда, бюстни бир-икки сийпаш билан қадимги холига келтириб қўйган. Бу сақлаб қўйиш учун пухта жой: бироқ гавҳарни топиб олиш мумкин эмас эди. Аммо Беппони бир йил турмага қамашга ҳукм қиласидар, бу орада олтига бюстнинг ҳаммасини Лондоннинг турли томонларига сотиб юборадилар. Қимматбаҳо нар-

саси улардан қайси бирида эканлигини у билмас эди. Фақат ҳамма бюстларни синдириш билангина гавҳарни топа олиши мумкин эди.

Бироқ Беппо умидсизланмаган. У ҳафсала ва изчиллик билан қидиришга тушган. Гельдернинг қўлида ишлаётган амакиваччасининг ёрдами билан бу бюстларининг қайси фирмаларга сотилганини билиб олган. Омади келиб Морз Хэдсонга ишга кирган, учта бюстни қидириб топган. Бу учала бюстдан гавҳар чиқмаган. Ўз уруғлари ёрдами билан қолган учта бюст кимларга сотилганини суриштириб билган. Улардан биринчиси Харкерда экан. Бу орада гавҳарниң йўқолишини Бепподан кўриб юрган шериги таъқиб қилиб уни топган, улар олиша кетганлар.

— Агар Пьетро унинг шериги бўлса, Беппонинг фотосуратини нима учун ёнида олиб юрган? — деб сўрадим.

— Уни бошқа одамлардан суриштириш учун. Бу жуда эҳтимолга яқин тахмин. Хуллас, мен, Беппо суюқасдан кейин қидиришларини тўхтатиб қўймасдан, аксинча, тезлаштиради, деган ишонч ҳосил қилдим. Полиция унинг сирини билиб қолишидан қўрқиб отини ундан илгари қамчиласга ҳаракат қиласди. Албатта, у Харкердаги бюстдан гавҳарни топган, деб айттолмасдим. Мен у нарсанинг гавҳар эканлигини ҳатто аниқ билмасдим ҳам, аммо унинг ниманидир қидираётгани менга аниқ эди, чунки ўғирлаган бюстларини фақат чироқ ёқилган жойлардагина синдиради. Харкерникидаги бюст учтасидан бири, бинобарин, мен сизга боя айтганимдек, учдан икки ҳиссасига амми эдим. Иккита бюст қолган, унинг Лондонда турган нусхасини қидира бошлиши аниқ эди. Мен иккинчи фожианинг олдини олиш учун, хонадондагиларни огохлантириб қўйдим, биз ажойиб натижаларга эришдик. Бу вақтга келиб Боржиалларнинг гавҳари изидан қуваётганимизни қатъий билиб олган эдим. Ўлдирилган одамнинг номи ҳамма фактларни ғуж қилиб тўплади. Биргина бюст — Редингдаги бюст қолган эди, гавҳар ўшандагина бўлиши мумкин эди. Мен бу бюстни сизларнинг ҳузурларингизда сотиб олдим. Мана ўша гавҳар.

Биз бир исча лаҳза индамай қолдик.

— Ҳа, — деди Лестрейд, — сизнинг ажойиб истеъдо-дингиз борғигини мен кўп марта кўзим билан кўриб ишонганман. мистер Холмс, аммо бунақа маҳоратни ҳали ҳеч бир кўрган эмасдим.

— Раҳмат! — деди Холмс. — Раҳмат!

ИККИНЧИ ДОФ

Мен, дўстим Шерлок Холмснинг ажойиб жасоратлари ҳақида ортиқ ёзолмасман, деб ўйлаган эдим. Материалларим йўқлигидан эмас, албатта. Аксинча, мен ҳали ҳеч қачон эслатиб ўтмаган юзларча воқеалар ҳақидаги ёзувларни сақлаб қўйибман. Шунингдек, бу ажойиб одамнинг ўзига хос шахси билан унинг одатдан ташқари иш усувларига китобхонлар қизиқмай қўйғанлар, деб ҳам бўлмайди. Чинакам сабаб шундан иборат эдики, Шерлок Холмс ўзининг саргузаштлари ҳақидаги ҳикоялар матбуотда бўсилиб чиқишида давом этишини сира-сира хоҳламас эди. Холмс ҳамон иш билан машғул экан, унинг муваффақиятлари ҳақидаги ҳисоботлар ўзи учун амалий бир аҳамиятга эга эди; қачонки у, Лондонни батамом тарк этиб, ўзини Сассекс адиirlарида асалари урчишиб, уларни ўрганишга бағишлагандан сўнг, шон-шуҳрат ва машҳурликни ёмон кўриб қолган, уни ўз ҳолига қўйишларини қатъий талаб қиласр эди. Фақат бир вақтлар мен «Иккинчи доф» деган ҳикоямни бостиришга ваъда берганимни эслатиб, бутун бу ҳикоялар туркумини Холмс

шуғулланган ишларидан энг маъсулиятлиси бўлган халқ-аро сиёсат соҳасига оид энг муҳим эпизод билан тугаллашга унатганимдан сўнг, жуда қаттиқ сир тутилган бу ишни өълон қилишга унинг розилигини олдим. Бордии-ю, ҳикоямнинг баъзи деталлари қоронфироқ кўринса, китобхонлар мен ўзимга эрк бермаганимга жиҳдий сабаблар бор эканлигини осонгина тушуниб оларлар.

Куз кунларидан бирида, сешанба куни эрталаб (йилини ва ҳатто қайси ўн йиллик эканлигини ҳам кўрсатиш мумкин эмас), Бейкер-стритдаги квартирамизда бутун Европа танийдиган икки одам пайдо бўлди. Улардан бири, сипо, кибрли, бургут тақлид қиёфали, амона нигоҳли киши Буюк Британия бош министри лавозими-ни икки марта эгаллаб турган машҳур лорд Беллинжер эди. Иккинчиси, юз қиёфаси хушбичим, қора сочли, ҳали ўрта ёшларга бормаган, латиф, кўркамгина эмас, ниҳоятда зукко, Англия пэри¹, Европа ишлари министри, мамлакатимизнинг энг истиқболи баланд давлат арбоби Трелони Хоуп эди.

Мижозлар қофозлар уюлиб ётган диванга ёнма-ён ўтиришди. Ҳаяжонли ва толиққан юзларидан уларнинг бу ерга ошиғич, фавқулодда муҳим бир иш туфайли келганликларини пайқаш қийин эмас эди. Бош министр зонтикнинг суяқ сопини маҳкам ушлаганча ўтиаркан, унинг қора қон томирлари бўртиб турган озғин қўллари қалтиарди. У гоҳ Холмсга, гоҳ менга тундлик ва хавотир билан тикилиб қаради.

Европа ишлари министри мўйловини асабий тутамлай-тутамлай, соат занжиридаги жевакларни ўйнарди.

— Шу нарса йўқолганини пайқашим билан, мистер Холмс,— бу ҳодиса бугун эрталаб соат саккизда рўй берди,— мен дарҳол бош министрга хабар қилдим, у иккисимизнинг ҳам сиз билан учрашишимизни таклиф қилди.

— Сиз полицияга хабар бердингизми?

— Йўқ, сэр!— деди бош министр ўзига хос тезлик ва қатъият билан.— Хабар берганимиз йўқ, ҳеч қачон хабар бермасдик ҳам. Полицияга хабар қилиш — ишни овоза қилиб юбориш бўларди. Биз ҳаммадан ҳам шу нарсадан қочмоқчимиз.

— Нима учун энди, сэр?

— Биз тилга олаётган ҳужжат шу қадар муҳимки,

¹ Англия пэри — Англия зодагонлари энг юқори табақасининг вакили.

уни эълон қилиш халқаро жанжал чиқиб кетишига олиб келиши мумкин, ҳаттоки, ҳозирги пайтда муқаррар халқаро жанжалга олиб келади. Муболағасиз айтишим мумкинки, тинчлик билан уруш масалалари мана шу ҳужжатга боғлиқ бўлиб қолди. Борди-ю, уни қидириш ишларини қатъиян хуфия тарзда олиб бориш мумкин бўлмаса, унда бу ишдан мутлақо воз кечиб қўяқолган дуруст, чунки кенг миқёсда овоза қилиш учунгина ўғирлаганлар.

— Тушундим. Энди, мистер Трелони Хоуп, бу ҳужжатнинг қандай вазиятда йўқолиб қолганини менга ба-тафсил гапириб берсангиз сиздан ғоятда миннатдор бўлардим.

— Мен бор гапни бир-икки оғиз сўз билан айтиб бераман, мистер Холмс... Бу ҳужжат — бир ажнабий подшонинг хати — олти кун муқаддам олинган эди. Хат шу қадар катта аҳамиятга эгаки, мен уни министрликнинг пўлат сандиғида қолдиришга журъат қилолмай, уни ҳар кун кечқурун Уайтхолл-Террасдаги уйимга олиб кетиб, ётоқхонамда, расмий қофозлар турадиган қулф-калитли қутичада сақлардим. Хат кеча кечқурун ҳам қутичада эди, бунга аминман. Мен тушликка кийинаётганимда қутичани яна бир карра очиб кўриб ҳужжат жойида турганига қаноат ҳосил қилдим. Бугун эрталаб эса хат гойиб бўлибди. Қутича кечаси билан менинг пардоз столимдаги ойна олдида турган эди. Менинг уйқум зийрак, хотинимнинг уйқуси ҳам. Икковимиз ҳам қасамёд қилишга тайёрмизки, кечаси хонага ҳеч ким кирган эмас.

— Сиз соат нечада овқатландингиз?

— Етти яримда.

— Качон ётдингиз?

— Хотиним театрда эди. Мен унинг келишини кутдим. Биз ётоқ хонасига ўн бир яримларда кирдик.

— Демак, тўрт соат мобайнида қутичани ҳеч ким кўриқламаган?

— Ётоққа эрталаблари оқсоқ, кейин эса менинг маҳрамим билан хотинимнинг жориясидан бошқа ҳеч кимнинг киришига рухсат берилмаган. Аммо булар иккови — содиқ хизматкорлар, хонадонимизда кўпдан бери истиқомат қилишади. Ундан ташқари, улардан биронтаси ҳам қутичада оддий хизмат ҳужжатларидан қимматлироқ нарса сақланаётганидан бехабар эди.

— Бу хатнинг борлигини ким билар эди?

— Менинг уйимда — ҳеч ким.

— Аммо хотинингиз билган бўлса керак, албатта?
— Йўқ, сэр. Мен хотинимга бугун эрталабгача, хат йўқолганини билгунимгача ҳеч нарса демаган эдим.

Бош министр маъқуллаб бош силкиди.

— Мен сизнинг бурч ҳиссингиз нақадар зўрлигини доимо билардим,— деди у.— Бу қадар муҳим ва маҳфий ишда у энг мустаҳкам оиласавий тотувликдан ҳам зўрроқ бўлиши мумкинилигига шубҳаланмайман.

Европа ишлари министри таъзим қилди.

— Мутлақо тўғри, сэр. То шу бугун эрталабгача бу хат ҳақида хотинимга чурқ этиб оғиз очмаган эдим.

— Унинг ўзи пайқаган бўлиши мумкинмиди?

— Йўқ, мистер Холмс, у ҳам, боғқа ҳеч ким ҳам пайқаган бўлиши мумкин эмас.

— Илгарилари ҳам ҳужжатларингиз йўқолиб турардими?

— Йўқ, сэр.

— Англияда бу хатнинг борлигини ким биларди?

— Кеча хатдан ҳукуматнинг ҳамма аъзолари воқиф қилинган эди. Аммо кабинетнинг ҳар бир мажлисида такрорланадиган сир сақлаш талаби бу гал бош министрнинг тантанали огоҳлантириши билан таъкидланган эди. Ё раббий, буни қарангки, бир неча соатдан кейин уни ўзим йўқотиб ўтирибман-а!

Трелони Хоупнинг кўркам чеҳраси аламдан буришиб кетди. У бошини чангллади. Серғайрат, қизғин ва жуда таъсирчан одамнинг чинакам туйғулари бир дафъагина кўз ўнгимизда намоён бўлди. Аммо унинг юзини яна кибр-ҳаво ниқоби эгаллаб олиб, энди у гапини хотиржам оҳангда давом эттириди:

— Хатнинг мавжудлигини ҳукумат аъзоларидан ташқари, эҳтимолки, департаментдаги уч амалдор билар, бутун Англия бўйича бошқа ҳеч ким билмайди, сизни ишонтириб айтаман, мистер Холмс.

— Чет элларда-чи?

— Чет элда, аминманки, бу хатни уни ёзган одамдан бошқа ҳеч ким кўрмаган. Имоним комилки, ҳатто унинг министрлари ҳам... яъни мен айтмоқчи эдимки, у жўнатилаётганди ҳатто расмий йўлларни ҳам четлаб ўтган.

Холмс бир неча фурсат ўйланиб қолди, сўнг шундай деди:

— Энди, сэр, бу қандай ҳужжат, унинг йўқолиши нега бу қадар жиддий оқибатларга олиб бориши мумкинилиги ҳақида аниқроқ тасаввурга эга бўлишим керак.

Икки давлат арбоби тезгина кўз уриштириб олдилар, бош министр қалин қошларини чимириди:

— Мистер Холмс, хат узун, энсиз мовий конвертда эди. Қизил сўргич муҳрида ҳамлага тайёрланиб турган арслон тасвиirlанган. Адресни йирик қатъий дастхат билан ёзилган.

— Бу тафсилотлар, — деб унинг гапини бўлди Холмс,— жуда қизиқ ва аҳамиятга молик, албатта, аммо мен хатнинг мазмунини билишим керак. Унда нималар дейилган эди?

— Бу қатъий давлат сири, қўрқаманки, сизга жавоб беролмайман, қолаверса, бунга ҳеч қандай зарурат ҳам сезмайман. Борди-ю, сиз одамлар айтганидек ажойиб қобилияtingиз ёрдамида мен тасвиirlаб берган конверти ичидаги хати билан бирга топишга муваффақ бўлсангиз, бутун мамлакатнинг ташаккурига сазовор бўлиб, бизнинг имкониятимиз доирасидаги ҳар қандай мукофотни олардингиз.

Холмс жилмайганча ўринидан турди:

— Биламан, сиз албатта, Англиядаги энг банд одамлар жумласидансиз,— деди у,— аммо менинг камтарона касбу корим ҳам жуда кўп вақтни олади. Бу ишда сизга фойда етказолмаслигимдан қаттиқ ўқинаман, суҳбатимизни давом эттиришни беҳуда вақт ўtkазиш деб ҳисоблайман.

Бош министр сапчиб турди. Унинг чуқур тушган кўзларида ҳукумат аъзоларини кўпинча қўрқувдан юрак ҳовучлашга мажбур қилган хунук учқун чақнади.

— Мен одатлаимаганманки, сэр...— деди гап бошлиға эди, аммо ўзини тиийб олиб, яна жойига ўтириди.

Биз бир минутча ёки ундан ортиқроқ индамай ўтиридик. Шундан сўнг кекса давлат арбоби елкаларини учирниб:

— Биз сизнинг шартларингизни қабул қилишга мажбурмиз, мистер Холмс. Сиз шак-шубҳасиз ҳақлисиз, сизга тўла-тўқис сиримизни ишониб топширмагунимизча сиздан ёрдам кутишимиз ҳам ўринсиз,— деди.

— Фикрингизга қўшиламан, сэр,— деди ёш дипломат.

— Дуруст, сизга бор гапни айтиб бераман, аммо сизнинг камтарлигингиз билан ҳамкасабангиз доктор Уотсоннинг камтарлигига тўла-тўқис умид боғлайман. Мен сизларнинг ватанпарварликларингизга орқа қиласман, жентльменлар, чунки мамлакатимиз учун бу сирнинг

овоза бўлишидан кўра каттароқ баҳтсизликни тасаввур қилолмайман.

— Сиз бизга тўла-тўкис ишонишингиз мумкин.

— Шундай қилиб, бу бир ажнабий подшонинг хати; у яқинда мамлакатимизнинг мустамлакалари кенгайга нидан ташъянда. Хатни у жаҳл устида ёзган, унинг масъулияти бутунлай ўз зиммасида. Суриштириб кўрилганда маълум бўлдики, унинг министрлари бу хатдан мутлақо бехабар, бундан ташқари, хатнинг руҳи шу қадар кескин, баъзи жумлалари шу қадар писандали оҳангдаки, агар у эълон қилиб қолинса, Англиядаги жамоат фикрини шубҳасиз ғалаёнга солиб кўяр эди. Ҳатто ундан ҳам расвороқ бўлади, сэр: иккиланмасдан айтишим мумкинки, у хат эълон қилинса, бир ҳафтадан кейин мамлакатимиз каттакон бир урушга тортилиши мумкин.

Холмс бир варақ қофозга қандайдир бир номни ёзида, уни бош министрга кўрсатди.

— Жуда тўғри, ўша. Худди шу хат сирли бир йўсинда йўқолиб қолди, у миллион-миллион пулларнинг сарфланишига, юз мингларча кишиларнинг ҳалок бўлишига сабабчи бўлиши мумкин.

— Хат эгасига хабар бердиларингми?

— Ҳа, сэр, шифрли телеграмма жўнатилган.

— Аммо, эҳтимолки у хатнинг эълон қилинишини мўлжаллаб ёзгандир?

— Иёқ, сэр! У ўзининг эҳтиётсизлик, шошмашошарлик билан пала-партиш иш тутганини пайқаган, дейишга ҳамма асосларимиз бор. Хат эълон қилинса, биздан кўра унинг мамлакатига кўпроқ зарба бўлиб тушар эди.

— Модомики шундай экан, хатнинг мазмунини фош қилишдан ким манфаатдор? Ким нима учун уни ўғирлашга мажбур бўлган?

— Бунда, мистер Холмс, сиз мени юксак доирадаги халқаро сиёсатга тақалиб ўтишга мажбур қиласиз, агар сиз Европадаги аҳволни назарга олсангиз, жиноятнинг сабабини тушунишингиз қийин бўлмайди. Европа қуролланган лагердан иборат бўлиб турибди. Тенг баробар ҳарбий кучга эга бўлган иккита иттифоқ бор. Буюк Британия эса бетарафликка амал қилмоқда. Борди-ю, биз шу иттифоқчилардан бири билан урушишга мажбур бўлсак, бу иккинчи бир иттифоқнинг, ҳатто бу урушда иштирок этиш-этмаслигидан қатъий назар, унинг устунлигини таъминлаган бўлардик. Тушундингизми?

— Ҳаммаси мутлақо равшан. Шундай қилиб, бу хат-

ни ўғирлаб овоза қилишдан ўша подшонинг, унинг мамлакати билан бизнинг мамлакатимиз орасига низо солиш учун уринаётган душманлари манфаатдор экан-да?

— Ҳа, сэр.

— Бордию хат душман қўлига тушиб қолган бўлса, уни кимга жўнатиб юборишлари мумкин?

— Европадаги ҳукуматлардан истаганига. Ҳозир кема нечоғли тез юра олиши мумкин бўлса, у шу топда тайин қилинган жойга шу қадар тез суръат билан кетаётган бўлса ажаб эмас.

Мистер Трелони Хоуп бошини эгиб, оғир хўрсинди. Бош министр мулоҳимлик билан қўлини унинг елкасига қўйди:

— Сизнинг бошингизга бахтсизлик тушди, қадрдон дўстим. Ҳеч ким сизни айблашга журъат қилолмайди — сиз ҳам эҳтиёт чораларини кўргансиз... Энди, мистер Холмс, сизга ҳаммаси маълум. Нима тадбир кўришни маслаҳат берасиз?

Холмс ғамгингина бош чайқади:

— Сиз, сэр, агар бу ҳужжат қайтариб келтирилмаса уруш чиқиб кетиши мүқаррар деб ўйлайсизми?

— Шундай бўлиши мумкин, деб ўйлайман.

— Унда, сэр, урушга тайёрланаверинг.

— Бу омонсиз сўзлар, мистер Холмс!

— Фактларни назарга олинг, сэр. Мен, хат кечаси ўн бир яримдан кейин ўғирланган деёлмайман, чунки шу соатдан то унинг йўқолгани маълум бўлгунча мистер Хоуп билан хотини иккови ётоқда бўлганлар. Демак, у кеча кечқурун соат етти ярим билан ўн бир яримлар ўртасида — тўғрироғи, етти яримларга яқин ўғирланган, чунки ўғри хатнинг қаерда турганини билган, албатта, уни мумкин қадар эртароқ қўлга киритишга ҳаракат қилган. Энди, сэр, агар шундай мухим ҳужжат кеча ўғирланган бўлса, у ҳозир қаерда бўлиши мумкин? Ўғрининг уни сақлаб қўйиш учун ҳеч қандай сабаблари йўқ. Уни аллақачон манфаатдор шахсга топширган бўлишлари мумкин. Ҳозир уни ушлаб қолиш ёки ҳатто изинни топишимиз учун қандай умидларимиз бор? Хатга қўлимиз етиши маҳол.

Бош министр дивандан турди:

— Сиз мутлақо мантиқий мулоҳаза қилмоқдасиз, мистер Холмс. Кўриб турибман, бу борада дарҳақиқат бирон иш чиқариш мумкин эмасга ўхшайди.

— Фараз қиласайлик, чунончи, ҳужжатни оқсоч ёки малай ўғирлаган бўлсин...

— Уларнинг иккови ҳам қадрдон, содик хизматкорлар.

— Пайқашимча, ётоқ хонаси иккинчи қаватда жойлашган, кўчадан эшиги йўқ, даҳлиздан эса кўринмасдан чиқиб тушиш қийин. Демак, хатни хонадондагилардан биронтаси ўғирлаган. Ўғри уни кимга топшириши мумкин? Халқаро жосулардан ёки махфий агентлардан бирига — уларнинг номларини мен яхши биламан. Шу тўдага бошчилик қиласидиган уч одам бор. Мен шундан иш бошлайманки, улардан ҳар бири ҳозир нима билан машғул эканлигини суриштириб биламан. Борди-ю, улардан биронтаси, айниқса у кечка кечқурун жўнаб кетган бўлса, биз ҳужжат қаёққа кетганини билиб оламиз.

— У жўнаб нима қилади? — деб сўради Европа ишлари министри. — Хатни Лондоннинг ўзидағи элчинонага бемалол олиб бориб бериши ҳам мумкин.

— Ундай қилмайди. Бу агентлар мутлақо мустақил ишлайдилар, кўпинча элчиноналар билан оралари бузук бўлади.

Бош министр буни бош иргаб тасдиқлади:

— Сиз ҳақлисиз деб ўйлайман, мистер Холмс. У бундай қимматбаҳо совғани тайин қилинган жойга ўз қўли билан олиб бориб топширади. Сизнинг иш режаигиз назаримда мутлақо тўғрига ўхшайди. Бироқ, Хоуп, биз бу бахтсизлик туфайли ўзимизнинг бошқа вазифаларимизни ҳам унтишимиз керак эмас. Борди-ю, шу бугун давомида янги воқеалар содир бўлиб қолса, биз сизга маълум қиласиз, мистер Холмс, табиийки, сиз ҳам ўз текширишларингиз натижалари ҳақида хабар берарсиз.

Министрлар таъзим қилиб, виқор билан хонадан чиқиб кетдилар.

Олий мартабали меҳмонларимиз чиқиб кетишгач, Холмс индамай трубкасини тутатди-да, бир оз вақт чуқур ўйга толди. Мен эрталабки газетани очиб, кечка кечқурун Лондонда содир бўлган шов-шувли жиноят ҳақида ўқий бошлаган эдим, ошнам бирдан қичқириб юбориб ўрнидан сапчиб турди-да, трубкасини каминга қўйди.

— Ҳа,— деди у,— бундан яхши йўл йўқ. Аҳвол мушкул, лекин умид қиласа бўлади. Ҳозир ақалли ўғри ким эканлигини билниш зарур, ахир, хат ҳали унинг қўлидан чиқиб кетмаган бўлиши ҳам мумкин-ку. Қолаверса, бу одамларни пулгина қизиқтиради, менинг хизматимга эса

Буюк Британия хазинаси ҳозир нозир турибди. Агар хат сотилса, мен уни... ҳатто ҳукумат даромад солигини бир пенинига оширишга мажбур бўлса ҳам сотиб оламан. Ўша одам хатни ҳамон қўлида тутиб турган бўлса ҳам ажаб эмас: чет элда баҳтини синаб кўришидан олдин унга бу ерда қанча пул таклиф қилишлари мумкинлигини билиб олиши керак-ку! Бундай жасурона тадбирга қодир бўлган учгина киши бор: булар Оберштейн, Ля Ротъер ва Эдуард Лукас. Мен уларнинг ҳаммаси билан учрашаман.

Мен эрталабки газетага қарадим.

- Годолфин-стритлик Эдуард Лукасни айтяпсизми?
- Ҳа.
- Сиз у билан кўришолмайсиз.
- Нима учун?
- Кечаки кечқурун у ўз уйидага ўлдирилганиш.

Дўстим мени саргузаштларимиз вақтларида жуда кўп ҳайратлантириб қўяр эди. Ҳозир эса айтган хабаримдан ҳанг-манг бўлиб қолганини кўриб қувониб кетдим. У менга ҳайрат билан тикилиб қолди, сўнгра қўлимдан газетани тортиб олди. Холмс креслосидан турган дақиқада мен ўқиётган мақолача шу эди:

«ВЕСТМИНСТЕРДА СУИҚАСД»

Кечаки кечқурун Годолфин-стритдаги 16-йда сирли бир жиноят содир бўлган. Годолфин-стрит — дарё билан Вестминстер аббатлиги, худди парламент биносининг катта минораси тагидан ўтган қадимий осойишта қўчалардан биридир. Ундаги уйларнинг кўпчилиги XVIII асрда қурилган. Мана шу уйлардан бирида, шинамгина қўрачада бир неча йиллардан бери жамоатчилик орасида лобар одам сифатида машҳур бўлган. Англияning әнг яхши ҳаваскор тенорларидан бири мистер Эдуард Лукас истиқомат қиласади. Мистер Лукас бўйдоқ, ўтиз тўрт ёшда эди, унинг хизматкорлари ўрта яшар оқсоқ миссис Прингл билан малай Миттон эди. Оқсоқ одатда кечқурунлари ишламас, у уйнинг иккинчи ҳаватида жойлашган ўз хонасига барвақт чиқиб кетар экан. Малай шу куни кечқурун Хаммерсмитдаги ошнасини кўргани кетган экан.

Соат ўнларда мистер Лукас квартирада ёлғиз қолган. Бу вақтгача нима бўлганлиги ҳозирча аниқланган эмас, аммо чораккам ўн иккита констебль Бэррет Годолфин-стритдан ўтиб кетаётуб 16-ийнинг эшиги қия

очиқ турганини кўрган. У эшикни тақиллатган, аммо ҳеч ким жавоб бермаган. Биринчи хонада чироқ ёниб турганини кўриб, у йўлакка кирган ва яна дукиллатган, аммо бу гал ҳам унга жавоб беришмаган. Шундан сўнг у эшикни очиб кирган. Хона жуда бетартиб: ҳамма мебеллар жойидан қўзғатилган бўлиб, ўртада стул тўнкарилганча ётган экан. Бу стул ёнида унинг оёғини қўли билан чангаллаганча баҳтсиз уй эгаси ётганимиш. Қоқ юрагига пичоқ санчиб ўлдирилган, шу заҳотиёқ жони узилган бўлиши керак. Суиқасдда қўлланган пичоқ хонанинг деворларидан бирини безаб турган шарқ қуроллари коллекциясидан олинган қайрилма нусха ҳинчча ханжар экан. Суиқасд талаш мақсадида амалга оширилмаганга ўхшайди, чунки хонадаги қимматли буюлар жой-жойида қолган.

Мистер Эдуард Лукас кўпчилик орасида шу қадар машҳур, уни шу қадар севишар эдики, унинг сирли ўлими ҳақидаги хабарни кўлдан-кўп дўстлари самимий қайғу билан қарши олдилар:

— Хўш, Уотсон, сиз бу тўғрида нима деб ўйлайсиз? — деб сўради Холмс, узоқ индамай тургач.

— Таажжуб қоларли тасодиф!

— Тасодиф? Биз, шу драманинг иштирокчилари бўлиши мумкин, деб ўйлаган уч одамнинг бири худди шу драма содир бўлиб турган вақтда зўрлик оқибатида ўлади. Бу нега тасодиф бўлар экан! Йўқ, йўқ, қадрдомим Уотсон, бу икки воқеа бир-бирига боғлиқ, муқаррар алоқадор. Бизнинг вазифамиз — мана шу алоқани қидириб топиш.

— Энди полиция ҳаммасини суриштириб билади.

— Мутлақо билолмайди. Улар Годолфин-стритда кўрган нарсаларинигина биладилар. Улар Уайтхолл-Террас ҳақида ҳеч нарса билмайдилар, билолмайдилар ҳам. Бу иккала ҳодиса бизгагина маълум. Уларни бизгина тақослай олишимиз мумкин. Аён кўриниб турган бир жиҳат борки, бу ҳар қандай ҳолларда ҳам менда Лукасга нисбатан шубҳа туғдириши мумкин эди. Вестминстердаги Годолфин-стрит билан Уайтхолл-Терраснинг ораси бир неча қадам йўл. Мен айтиб ўтган бошқа махфий агентлар Вест-Эндинг нариги бурчагида яшайдилар. Шунинг учун табиийки, бошқаларга қаранганде Лукаснинг Европа ишлари министрининг хонадони билан алоқа ўрнатиб маълумотлар олиши осонроқ эди. Бу унча аҳамиятга эга бўлмаган жиҳат-у, лекин воқеа жадал суръатлар билан давом этганини ҳисобга

олсак, у жуда мұхим бўлиб чиқиши мумкин. Ҳа, қандайдир янгиликлар борга ўхшайди!

Баркашда хонимларга мансуб ташриф қофозини кўтарганча миссис Хадсон кириб келди. Холмс қофозни олди-да, қошларини чимириб, менга берди.

— Леди Хильда Трелони Хоупни буёқса марҳамат қилишга таклиф этинг,— деди у.

Бир лаҳзадан сўнг бизнинг камтарона квартирамиз иккинчи бир шарафга мұяссар бўлди, бу гал унга Лондондаги энг дилбар аёл кириб келди. Мен герцог Бел-мистернинг кичик қизининг ҳусни таърифини кўп эшиған эдим, лекин бу таърифлардан бирортаси ҳам, фотосуратларидан биронтаси ҳам унинг латиф чеҳрасининг нафосатли бўёқлари билан ажойиб, назокатли фазилатларини акс эттириб беролмас эди. Бироқ ўша куз эртаси унга илк бор қарап эканмиз, кўзимизга ташланган нарса унинг ҳусни бўлмади. Унинг чеҳраси кўркам, аммо ҳаяжондан оқарган, кўзлари чарақлаган аммо бу чарақлаш безовталикни сездириб туар, серифода дудоқлари қаттиқ қимтилган — у ўзини босиқ тутишга тиришар эди. Дилбар меҳмонимиз ланг очилган эшикда пайдо бўлар экан, бизни ҳайратда қолдирган нарса унинг ҳусн-жамоли эмас, қўрқуви бўлди.

— Менинг эрим сизнинг олдингизда бўлганмиди, мистер Холмс?

— Ҳа, миледи, келган эди.

— Мистер Холмс, сиздан ўтинаман, менинг бу ерга келганимни унга айта кўрманг!

Холмс совуққина таъзим қилиб, хонимга ўтиришини таклиф этди.

— Мартабан олиялари, мени ғоятда қалтис аҳволга солиб қўяянисиз. Ўтириб, муддаонгиз нима эканлигини гапириб беришингизни илтимос қиласман. Аммо, таасуфкӣ, олдиндан ҳеч қандай муқаррар ваъдалар беролмайман.

Хотин хона бўйлаб ўтиб бориб, деразага орқа ўгириб ўтирди. Бу бўйдор, хушқомат ва жуда назокатли аёл, чинакам қиролича эди.

— Мистер Холмс,— деб гап бошлиди у, гапида давом этаркан, оқ қўлқоп кийган қўллари муттасил очи-либ юмилар эди, — мен сиз билан самимий гаплашман, умид қиласманки, бу сизни ҳам мен билан самимий гаплашишга мажбур этади. Эрим билан менинг орамизда биргина нарсадан ташқи ҳеч қандай сир йўқ: бу сиёsat. Бу борада у индамайди, менга ҳеч нарса деб

оғиз очмайди. Бироқ кеча кечқурун бизнинг йўнимизда ғоятда бир хунук воқеа юз берганини билиб қолдим. Мен қандайdir ҳужжат йўқолганини билдим. Аммо бу сиёсатга алоқадор бўлгани учун, эрим менинг бу ишдан воқиф қилишдан бош тортмоқда. Ваҳолонки.. ишонинг, менинг бу борадаги гапларнинг ҳаммасини билишим кераклиги жуда муҳим... жуда муҳим. Ҳукумат аъзоларидан ташқари бу ҳақиқатни биладиган бирдан-бир одам—сиз. Сиздан ўтиниб сўрайман, мистер Холмс, менга тушунириб берсангиз, нима содир бўлгану унинг оқибатлари қандай бўлиши мумкин? Менга ҳаммасини айтиб беринг, мистер Холмс. Мижозингизнинг манфаатлари сизни оғиз очмасликка мажбур қилмасин. Сизни ишонтириб айтаманки, мен унинг манфаатларини кўзлаб иш кўрмоқдаман, агар у буни тушунганида менга тўла-тўкис сирини айтса ҳам ажаб эмас эди. Ўғирланган қофоз қандай қофоз экан?

— Миледи, сиз мендан маҳол нарсани талаб қилмоқдасиз.

Хотин чуқур хўрсиниб, юзини қўллари билан яширди.

— Сиз менинг аҳволимга тушунишингиз керак, миледи. Модомики, эрингиз сизни, мазкур ишдан воқиф бўлмагани дуруст, деб топган экан, мен сир сақлайман, деб сўз берган бўла туриб, у яширишни хоҳлаган сирни сизга қандай қилиб очишим мумкин? Буни мендан сўрашга ҳам ҳаққингиз йўқ — сиз эрингиздан сўранг.

— Мен ундан сўрадим. Сизнинг ҳузурингизга охирги имкониятдан фойдаланишга тиришиб келдим. Борди-ю, ҳатто сиз ҳам менга бирон муайян нарса айтгингиз келмаса, бир саволимга жавоб берсангиз ғоятда миннатдор бўлардим.

— Қандай саволингизга, миледи?

— Шу ҳодисадан эримнинг сиёсий фаолиятига путур этиши мумкини?

— Биласизми, миледи, агар ши бартараф қилишимаса, у, албатта жуда ачинарли оқибатларга олиб бориши мумкин.

— О!

Хотин гумонлари тасдиқланган одамдек, чуқур хўрсинди.

— Яна бир савол, мистер Холмс. Юз берган баҳтсизликдан кейиноқ, эримдан эшитган сўзлардан пайқаб қолдимки, хатнинг йўқолиши бутун мамлакатимизни оғир оқибатларга олиб келиши мумкин эмиш.

— Борди-ю, у шундай деган бўлса, мен буни инкор қилолмайман, албатта.

— Бу оқибатлар қандай бўлиши мумкин?

— О, миледи, сиз менга яна жавоб қайтара олишим мушкул бўлган саволни беряпсиз!

— Ундаи бўлса, мен ортиқ вақтигизни олмайман. Мен билан самимий гаплашишдан бош тортганингиз учун сизга таъна қилолмайман, мистер Холмс, умид қила-манки, сиз ҳам менинг тўғримда ёмон фикрга бормай-сиз, чунки мен сидқидилдан эримнинг ҳатто қаршилик-ларига қарамай, унинг ташвишларини баҳам кўришини истайман. Сиздан яна бир карра ўтинаман: менинг бу ерга келганим тўғрисида унга оғиз оча кўрманг.

Остонада у ўгирилиб қаради, мен яна кўркам, ҳаяжонли чеҳрани, ташвишланган кўзларни ва қаттиқ қимтилган дудоқларни кўрдим. Шундан сўнг чиқиб кетди.

— Хўш, Уотсон, ажойиб жинс вакиллари — бу сиз шуғулланадиган соҳа,— деб жилмайди Холмс, кўча эшик тарақлаб ёпилиб, аёл либосининг шитир-шитири тингач.— Бу дилбар хоним қандай ўйин олиб бораётган экан? Унинг асл муддаоси нима экан?

— Ахир у ҳаммасини жуда очиқ тушунтириб берди-ку, унинг ташвишланётгани мутлақо табиий.

— Ҳм! Унинг юз ифодасини, аранг тийиб турган хавотирини, ташвишланётганини, қатъият билан савол беришларини эсланг. Унинг ўз ҳисларни яшира оладиган тоифага мансуб эканлигини унутманг.

— Ҳа, у жуда ҳаяжонланган эди.

— Шунингдек, унинг фақат эримнинг манфаатини кўзлаб иш кўрмоқдаман, шунинг учун ҳамма нарсани билишим керак, деб бизни ишонтиришга қаттиқ тиришганини ҳам эсланг. Бу билан у нима демоқчи эди? Сиз, Уотсон, у ёруққа орқа ўгириб ўтиришга тиришганини ҳам пайқаган бўлсангиз керак. У юзини кўришимизни хоҳламади.

— Ҳа, у худди шу жойни таилаб ўтирди.

— Умуман хотиниларга тушуниш қийин. Маргейтда-ти мен шу асосда гумон қилган аёл эсингизда бўлса керак. Кейин маълум бўлдики, унинг ташвишланишига бурнига упа суртилмаганлигигина сабаб бўлган экан. Шундай бепанд материалга асослаб тусмол қилиш мумкиими ахир? Хотин кишининг энг оддий ҳатти-ҳарака-тига ҳам кўпгина нарса яширинган бўлиши мумкин, унинг безовталигига баъзан тўғноғич ёки сочни жинга-

лак қиласидиган қисқич ҳам сабабчи бўлиши мумкин...
Яхши қолинг, Уотсон.

— Кетяпсизми?

— Ҳа, мен эрталаб Годолфин-стритда полициядаги дўстларимиз билан бирга бўламан. Муаммоломизнинг ҳал қилиниши — Эдуард Лукаснинг ўлимига боғлиқ, зотан, ростини айтсан, бу хулоса ҳатто қай йўсинда бўлишини тасаввур ҳам қилолмайман. Фактларга әга бўлмай туриб назариялар яратиш эса катта хато. Сергак бўлинг, қадрдоним Уотсон, менинг ўрнимга мижозларни қабул қилиб туринг. Агар иложини топсан, ионуштага қайтиб келаман.

Уша куни ва кейинги икки кун давомида Холмс, дўстлари қўллаши мумкин бўлган таъбир билан айтсан, қатъян индамас, бошқалар қўллаши мумкин бўлган таъбир билан айтсан, тунд бўлиб олди. У гоҳ келар, гоҳ чиқиб кетар, узлуксиз чекар, скрипкада қандайдир куйлардан парчалар чалар, кўпинча ўйга толар, овқатлашиш вақтини ўтказиб юбориб, фақат бутерброд билан қаноатланар, ўқтин-ўқтин мен берадиган саволларга истар-истамас жавоб қайтарар эди. Мен унинг қидиришлари ҳали ҳеч қандай натижа бермаганини пайқаб турвидим. Бу иш ҳақида у менга ҳеч нарса демасди, терговининг қандай кетаётганини, марҳумнинг малайи Жон Миттоннинг қамоққа олиниб дарҳол озод қилиб юборилганини эса газеталардангина билдим.

Тергов бу ишни «режа билан амалга оширилган суннат» деб таъкидлади, аммо қотил топилмаган эди. Жиноят сабабларини ҳам талқин қилиб бўлмади. Хонада кўпдан-кўп қимматбаҳо буюмлар бўлиб, аммо ҳеч нарса олиб чиқиб кетилмаган. Марҳумнинг қофозларига ҳеч ким тегмаган. Уларни синчиклаб кўздан кечириб, марҳумнинг ҳалқаро сиёsatни ҳафсала билан ўрганганини, ҳар қандай мишишлар ва фийбатларни бетицим йириб борганини, атоқли тиљшунос эканлигини, кенг миқёсда ғзишма олиб борганилини аниқлаганлар. У бир неча мамлакатнинг кўзга кўринган сиёсий арбоблари билан яқиндан таниш экан. Аммо столининг ғаладонларини тўлдирган ҳужжатлар орасида биронта ҳам шов-шувга сабаб бўладиганини тополмаганлар. Унинг аёллар билан муносабатига келганда эса, булар тартибсиз ва юзаки характерга әга бўлган бўлса керак. Хотинлар орасида унинг танишлари жуда кўп, аммо дўстлари кам бўлган, улардан биронтасини ҳам севиб қолмаган экан. Унинг одатлари бир йўсинда бўлиб, осойишта турмуш кечиради.

кан. Улими чигал бир жумбоқقا айланганки, бунинг сири ҳануз очилган эмас.

Малай Жон Миттонга келганды эса полиция ўзининг тўла-тўкис ожизлигини яшириш учун уни ноиложликдан қамаган. Унга биронта ҳам айб қўёлмаганлар. Ўша куни кечқурун у Хаммерсмитдаги ошнасиникида меҳмондорчиликда бўлган. Унинг жиноят содир бўлган фурсатда йўқ эканлиги аён эди. Рост, у уйдан барвақт чиқиб кетиб, Вестминстерга жиноят очилгунга қадар қайтиб келган бўлиши ҳам мумкин экан, аммо у йўлнинг бир қисмини пиёда босиб ўтганини тушунтирган, ўша оқшом сўлим бўлганлиги эсга олинса бунга ишониш мумкин эди. У соат ўн иккита қайтиб келган, кутилмаган фожиадан қаттиқ саросимага тушган бўлиши керак. Миттон ўз хўжайини билан ҳамиша яхши алоқада экан. Марҳумга мансуб бўлган баъзи буюмлар — масалан, филофли устара малайнинг чамадонидан топилган, аммо бу собиқ хўжайинининг совғаси эканлигини айтган, буни оқсоч ҳам тасдиқлаган.

Миттон уч йилдан бери Лукаснинг хизматида экан. Шуниси диққатга сазоворки, Лукас Миттонни ҳеч қачон континентга бирга ола кетмас экан. Баъзан у Парижда сурункасига уч ойлаб яшар экан. Аммо Миттонни Годолфин-стритдаги уйини қараб тургани ташлаб кетар өкан. Оқсочга келганды эса жиҳоят содир бўлган куни кечқурун у ҳеч нарса эшитмаган. Хўжайини ҳузурига битта-яримта одам келган бўлса, хўжайини у одамга ўзи эшик очган бўлиши мумкин экан.

Шундай қилиб, газеталарга қараганда, сир уч кундан бери очилмай туради эди. Холмс эса газеталардан кўра кўпроқ нарсани билса-да, менга ҳеч нарсани айтмас эди, гап устида инспектор Лестрейд уни ишнинг қай аҳволда экани билан таништирганини қистириб ўтди, шунинг учун ҳам мен унинг ҳамма янгиликлардан яхшигина воқиф эканлигини билардим. Тўртинчи куни Париждан олинган узун телеграмма босилиб чиқди, у бутун масалани ҳал қиласетгандек эди.

— «Париж полицияси,— деб ёзарди «Дейли Телеграф»¹,— ўтган душанба куни кечқурун Вестминстердаги Годолфин-стритда зўрлик оқибатида ўлган мистер Эдуард Лукаснинг фожиали ҳалокатини яшириб турувчи пардани кўтарадиган бир кашфиёт очди. Марҳум жентльменнинг ўз хонасида кўксига пичоқ санчилган ҳолда то-

¹ «Дейли Телеграф» — Англиядаги катта газета.

пилгани, бу унинг малайидан кўрилгани, у эса жиноят содир бўлганда йўқ эканлигини исботлагани ўқувчила- римизнинг эсида. Кеча Парижнинг Аустерлиц кўчаси- да яшайдиган Анди Фурнэ хонимнинг хизматкорлари полицияга бекалари ақлдан озганини маълум қилганлар. Медицина жиҳатидан кўздан кечириш шуни кўрсатди- ки, у дарҳақиқат хатарли ва сурункали савдоийлик ка- салига дучор экан. Текшириш натижасида полиция аниқладики, Анри Фурнэ хоним ўтган сешанба Лондон сафаридан қайтиб келган, бу сафар Вестминстерда со- дир бўлган жиноятга қандайдир алоқаси бор, деб антиш- га асослар бор. Фотосуратларни таққослаш Анри Фурнэ хонимнинг эри билан мистер Эдуард Лукаснинг бир шахс эканлигини, марҳум қандайдир сабабга кўра Лондонда ва Парижда яшаб иккнёқлама ҳаёт кечирганини аниқ- лаш имконини берди. Креоллар зотидан бўлган Фурнэ хоним характеристи ғоятда тажанг, раشكдан жини қўзиб турган, бу уни мутлақо телба қилиб қўйган. Худди шун- дай жини қўзиб қолган пайтлардан бирида, ўлашлари- ча, бутун Лондонни ҳаяжонга солган бу даҳшатли жино- ятни қилган. Унинг душанба куни кечқурун нима билан машғул бўлгани шу вақтгача аниқланмаган, бироқ, шу- ниси маълумки, худди унга ўхшаган бир аёл сешанба куни эрталаб ўзининг телба важоҳати ва ғалати ҳаракат- лари билан Черингкросс вокзалидаги одамларнинг диқ- қатини тортган. Бинобарин, ажаб эмаски, ё у жини қўзиб ақли озганидан жиноят қилган, ё жиноят бу бахтсиз хотинга шу қадар таъсир қилганки, уни ақлдан оздирган. Ҳозирги вақтда, у бўлиб ўтган нарсаларни гапириб бе- ришга қодир эмас, врачлар ҳам унинг ақлий қобилияти қайта тикланишига умид билдирмаётирлар. Шундай маъ- лумот ҳам борки, душанба куни кечқурун қандайдир хоти, эҳтимол, Фурнэ хонимdir, бир неча соат давомида Годолфин-стритдаги уйнинг яқинида турган...». Бунга нима дейсиз, Холмс?

То ионушта қилиб бўлгуича унга шу мақолачани овоз чиқариб ўқиб бердим.

— Қадрдоним Уотсон,— деди у, столдан туриб хона бўйлаб юаркан,— сизнинг сабр-тоқатингизга қойил қолса бўлади, аммо мен сизга бу уч кун давомида шу- нинг учун хеч нарса демадимки. айтадиган нарсанинг ўзи йўқ эди. Ҳатто ҳозир Париждан келган бу маълумотлар ҳам бизга камдан-кам иш беради.

— Аммо бу одамнинг ўлими ҳақидаги иш энди узил- кесил аниқланди-ку.

— Бу одамнинг ўлми — хатни қидириб топиб, Европани фалокатдан сақлаб қолишдан иборат бўлган чинакам вазифамизга қараганда оддий бир эпизод, майда бир ҳодиса. Ўтган уч кун давомида биргина мұхим воқеа содир бўлди: яъни ҳеч нарса содир бўлмади. Деярли соат сайн мен ҳукуматдан маълумотлар олиб турибман, бутун Европа бўйлаб ҳеч қаерда ҳеч қандай потинчлик белгилари йўқ эканлигини биламан. Борди-ю, хат йўқолиб қолган бўлса... йўқ, у йўқолиб қолган бўлиши мумкин эмас... Борди-ю, у йўқолмаган бўлса, қаерда? Кимда? Уни нега яшнрадилар? Миямга болгадек урилиб тинчлик бермай турган савол шу. Лукаснинг худди хат ғойиб бўлган куни кечқурун ўлдирилганлиги ҳам тасодифий бир нарсамикан? Умуман хат унинг қўлида бўлдимикан? Агар бўлган бўлса, нима учун қофозларининг ичидан топилмаган? Уни Лукаснинг ақлдан озган хотини олиб кетмадимикан? Агар олиб кетган бўлса, хат Парижда, унинг уйида эмасмикан? Мен француз полициясининг шубҳасини уйғотмай турчб, хатни у ердан қандай қидиришим мумкин? Бу шундай ҳодисаки, қадрдоним Уотсон, бунда биз учун қонуният қанчалик даҳшатли бўлса, уни бузиш ҳам шунчалик даҳшатли. Бизга ҳамма нарса қарши, аммо довга тикилгандек қил устида турган манфаатлар ғоятда зўр. Агар мен бу ишни муваффақият билан тугаллашга мусассар бўлсан, у албатта менинг фаолиятимни муносиб якуплади... Хўш, мана олдинги жабҳадан келган сўнгги янгиликлар! — У олиб келиб берилган мактубчага тез кўз юргутирди.— Ҳа! Лестрейд қизиқроқ нарса топганга ўхшайди. Шляпангизни кийинг, Уотсон, биргаликда Вестминстерга борамиз.

Мен жиноят содир бўлган жойни ilk бор кўрдим: сиполиги, расмийлиги ва вазминлиги билан ўзи қурилган асрини эслатиб турган баланд, кўримсиз, энсизгина пештоқли уй. Деразадан бульдогнамо башарали Лестрейд мўралади, баҳайбат констебль бизга эшикни очаркаи, Лестрейд бизни дўстона қутлади. Биз кирган хона жиноят содир бўлган хонанинг ўзи экан, аммо палосга ёйилиб кетган хунук доғдан ташқари ҳеч қандай асар қолмаган эди. Қалин чорси мовут палосча хонанинг ўртасининг эгаллаган, атрофидаги сербаргина жойда мум билан ярқиратилган қадимий чорбурчак паркет тахтачалари кўриниб турар эди. Камин тепасида ажойиб қуроллар коллекцияси бўлиб, ўша фожиали оқшом ханжар шундан олинган эди. Дераза олдида ҳашаматли

ёзув столи туар, хонадаги ҳар бир буюм: суратлар, ги-
ламлар, пардалар — ҳаммаси уй эгасининг хассосликдан
назокат даражасига бориб етган дидидан дарак берар
эди.

— Сиз Париждан келган янгиликни эшитдингизми? —
деб сўради Лестрейд.

Холмс маъқуллаб бош силкиди.

— Бу гал бизнинг француз дўстларимиз худди ни-
шонга уришди. Суиқасд муқаррар худди улар таъкид-
лаётгандек юз берган. Хотин эшикни тақиллатган — бу
кутилмаган ташриф, ўйлайманки, Лукасникига ҳеч ким
келган эмас. Иигит аёлни ичкарига киритган — кўчада
серрайтириб қўйиши мумкин эди-ку, ахир! Хотин Лукас-
га уни қандай қидириб топганини гапириб берган, уни
таънага кўмиб ташлаган. Ханжар эса қўл узатгудек
ерда бўлган, уни шартта олгану ишни тамомлаган-қўй-
ган. Буларнинг ҳаммаси бирданига юз берган эмас, ал-
батта, чунки ҳамма стуллар бир жойга уйилган, ҳатто
биттаси Лукаснинг қўлида бўлган, бу билан ўзини ҳи-
моя қилмоқчи бўлган щекилли. Биз бу ишларнинг ҳам-
масини худди устида бўлгандек аниқ тасаввур қилиб ту-
рибмиз.

Холмс қошларини кўтарди:

— Шунга қарамасдан барибир менга одам юбориб-
сиз-ку?

— Э-ҳа, бу бошқа гап — арзимаган майдада нарса,
аммо айниқса сиз қизиқадиган нарсалардан бири: шуб-
ҳали, биласизми, сиз қўллашингиз мумкин бўлган таъ-
бир билан айтсан, ғалати нарса. Биринчи қараганда бу-
тун ишга ҳеч даҳли йўққа ўхшайди.

— Нима экан у?

— Ўзингизга маълумки, жиноят содир бўлганлиги
аниқлангач, биз ҳамма буюмларнинг жой-жойида қоли-
шига қаттиқ риоя қиласмиз. Бу ерда ҳам ҳеч нарсага
тегилмаган. Квартирада кечаю кундуз полициячи нав-
батчилик қилган. Бугун эрталаб марҳумни дафи этиб,
бу хонани текшириш тугаллангандан кейин, биз уни бир
оз тартибга келтириб қўймоқчи бўлдик. Мана бу палос.
Биласизми, у полга қоқилган эмас, уни солиб қўйишган.
Биз уни тасодифан кўтариб қолиб, кўрсакки...

— Хўш? Кўрсангларки?.. — Холмснинг чеҳрасида зўр
қизиқиш акс этди.

— О-о, аминманки, бизнинг нимани кўрганимизни
юз йилда ҳам ўйлаб тополмайсиз! Сиз палосдаги мана
бу доғни кўряпсизми? Ахир бу палосдан бир талайгина

қон силқиб ўтган бўлиши керак эди, шундай эмасми?

— Албатта.

— Буни қарангки, паркетнинг шу жойида доғ йўқ.

— Доғ йўқ? Аммо доғ бўлиши керак эди-ку?

— Ҳа, сиз шундай деб ўйлайсиз. Ҳолбуки у ерда доғ йўқ.

У палоснинг бир четини кўтарди, биз дарҳақиқат шундай эканлигига қаноат ҳосил қилдик.

— Аммо палоснинг ўнг томонига ўхшаб орқасида ҳам доғ бор-ку. Шу доғ полда из қолдириши керак эди-ку!

Машҳур мутахассиснинг ҳайратланганини кўрарқан, Лестрейд завқдан ҳиринглаб кулди:

— Ҳўп, энди мен гап нимада эканини сизга тушунириб бераман. Иккинчи доғ ҳам бор, аммо у биринчи сига мос келмайди. Узингиз кўринг.

Шу сўзларни айтиб у палоснинг иккинчи учини кўтарди, дарҳақиқат паркетнинг кўхна эшикка яқин оқиш чорбурчак тахталарида каттагина тўқ қизил доғ кўрдик.

— Бунга нима дейсиз, мистер Холмс?

— Бу оддийгина гап. Иккала доғ бир-бирига мос келади, аммо палос буклаб қўйилган. У чорси бўлиб, полга қоқилмаганлиги учун бу нарса осон эди.

— Мистер Холмс, полиция сизнинг палос қайриб қўйилган-қўйилмаганлигини тушунтириб беришингизга муҳтож эмас. Бу мутлақо равshan нарса: агар палос мана бундай букланса, доғлар бир-бирига бақамти келади. Мен сиздан сўрамоқчиман: палосни ким, нима учун кўтарган?

Холмснинг ҳаракатсиз юзида ўзини чулғаб келаётган ҳаяжонни аранг босиб турганини кўрмоқда эдим.

— Менга қаранг, Лестрейд,— деди у,— йўлакдаги полициячи бу ерда муттасил навбатчилик қилиб турибдими?

— Ҳа.

— Ҳўп, бўлмаса менинг сизга маслаҳатим шу: уни яхшилаб сўроқ қилинг. Аммо-лекин бизнинг олдимизда эмас, биз шу ерда кутиб турамиз. Уни бошқа хонага олиб киринг. Ёлғиз сиз билан бўлса тезроқ иқор бўлза қолади. Ундан, бу хонага одам киргизиб, уни ёлғиз қолдириб чиқиб кетишига нима ҳақинг бор эди, деб сўранг. Бу ишни қилган-қилмаганини сўраб ўтирунг. Буни исботлашнинг ҳожати йўқ деб ҳисобланг. Унга, бу ерда ким бўлганини биламан, дег. Пўписа қилинг. Сидқи-

дилдан иқрор бўлгандагина гуноҳини юва олиши мумкинлигини айтинг. Ҳамма ишни худди мен айтгаңдек қилинг.

— Қасамёд этаманки, борди-ю, у бирон нарса биладиган бўлса, ҳаммасини айтишга мажбур қиласман! — деди Лестрейд хитоб билан.

У юргурганча даҳлизга чиқиб кетди, бир минутдан сўнг биз унинг қўшни хонада бақираётганини эшилдик.

— Тезроқ, Уотсон, тезроқ,— деб қичқириб юборди Холмс сабрсизликдан қалтираб.

Бу одамнинг лоқайдлик ниқоби остига яширинган бутун ғайритабиий зўр кучи ғайрат билан жўшиб кетди. У палосни қайнриб қўйиб, дарҳол чўкка тушди-да, паркетнинг палос тагидаги ҳар бир чорбурчак тахтасини пайпаслай бошлади. Улардан бирисининг четига қўлини тегизаркан, бир четга учиб тушди. Бу яшикнинг қопқоғи бўлиб, унинг тагида кичкина қоп-қоронғи чуқурча бор эди. Холмс сабрсизлик билан қўлини пастга суқди, лекин ўқинч ва аччиқ афсус билан хўрсиниб қўлини тортиб олди. Яшикча бўм-бўш эди.

— Бўлинг, Уотсон! Жойига олиб келиб қўйинг!

Хуфия ковакни ёпиб, палосни жойига солиб қўйган ҳам эдики, йўлакдан Лестрейднинг овози эшилди. У кириб келганда Холмс каминга бепарво суюнганча эсноғини аранг босиб хомуш ва аламли бир қиёфада турарди.

— Кечиринг, сизни ушлаб қолдим, мистер Холмс. Қўриб турибман, бу ишларнинг ҳаммаси жуда ҳам жоннингизга текканга ўхшайди. Ниҳоят у иқрор бўлди! Бу ёққа киринг, Макферсон. Сизнинг кечириб бўлмайдиган қилмишингизни мана бу жентльменлар ҳам билиб қўйишсан.

Хонага қизариб ҳижил бўлган айбдор констебль қиялаб кирди.

— Сизни ишонтириб айтаман, сэр, ўлай агар кўнглимга ёмон гап келган бўлса. Кечира кечқурун бу ерга бир жувони кириб келди: қидирган уйимдан адашиб кирибман, деди. Биз гаплашиб қолдик. Ахир одам кунузукун ёлғиз турса зерикиб кетади-ку...

— Хўш, кейин нима бўлди?

— У суюқасд қаерда юз берганини кўрмоқчи бўлди, буни газетада ўқиганини айтди. Жуда одобли жувон, сэр. Гап-сўзлари ҳам бинойидеккина. Кириб кўришнага изн берсам ҳеч нарса бўлмас, деб ўйладим. Аммо палосдаги доғни кўриши билан ҳушидан кетиб йиқилди.

Мен ошхонага югуриб чиқиб, сув олиб келдим-у, аммо ҳушига келтиrolмадим. Шундан кейин конъяк олиб келгани муюшдаги «Чирмовиқ новдаси» деган майхонага қараб югурдим, бироқ қайтганимча хотин ўзига келиб чиқиб кетибди... Афтидан, мен билан учрашгани юзи чидамаган бўлса керак.

— Палосга ҳеч ким тегмабдими?

— Биласизми, сэр, қайтиб келсам, назаримда у бир оз суреба қўйилгандек эди. Хотин палосга йиқилиб тушган эди-да, у бўлса полга қоқиб қўйилмаган. Кейин мен уни текислаб солиб қўйдим.

— Бу сизга сабоқ бўлади, констебль Макферсон, мени иккинчи алдамайсиз,— деди Лестрейд мағрур.— Сиз ҳойнаҳой, тартиб бузилгани очилмай қолади, деб ўйлагансиз, палосга кўзим тушиши биланоқ хонага кимдир кирганини дарҳол пайқадим. Бахтингизга, ошнам, ҳеч нарса йўқолмабди, бўлмаса аҳволингиз танг бўларди. Сизни шундай арзимаган нарса учун бу ерга чақирганимга таассуф қиласман, мистер Холмс, аммо мен биринчисига мос келмайдиган бу иккинчи доғ сизни қизиқтириб қолар, деб ўйлаган эдим.

— Албатта бу жуда қизиқ. Констебль, ўша хотин бу ерга атиги бир марта кирдими?

— Ҳа, сэр, бир марта кирди.

— Оти нима экан?

— Билмадим, сэр. Айтишича, машинкада кўчирилайдиган иш қидириб юрган экан, уйнинг номерини.адаштириб қўйибди, жуда ёқимтой, сипогина жувон, сэр.

— Новчами, чиройлими?

— Ҳа, сэр, анчагина новча жувон. Чиройли деса ҳам бўлади, ҳа, жуда ҳам чиройли. «О, офицер, рухсат беринг биттагина қарай!» деди у. Хатти-ҳаракатлари шунағанги ёқимли, мулойим эдикни, эшикни очиб мўралай қолишига рухсат берсам ҳеч нарса бўлмас, деб ўйладим.

— Қандай кийинган эди?

— Соддагина, сэр: устида ергача тушиб турган ёпинчиқ.

— Соат нечаларда бўлган эди бу?

— Қош қораяётган пайт эди. Мен майхонадан қайтиб келаётганимда фонарларни ёқишаётган эди.

— Жуда соз,— деди Холмс.— Юринг. Уотсон, бизни бошқа жойда муҳим бир иш кутиб турибди.

Биз уйдан чиқарканмиз. Лестрейд хонада қолди, ўкинчдан ич-этини еяётган констебль эса бизга эшик

очгани югурди. Остонада Холмс ўгирилиб Макферсонга нимадир узатди. Констебль тикилиб қаради.

— Ё раббий, сэр! — деди у ҳайрат билан.

Холмс бармоини лабига босиб, ўша нарсани яна қўйин чўнтағига солиб қўйди-да, биз кўчага чиққач, қаҳ-қаҳлаб кулиб юборди.

— Жуда соз! — деди у. — Юринг, қадрдоним Уотсон. Парда кўтарилди, охирги парда бошланмоқда. Хотиржам бўлишингиз мумкин: уруш бўлмайди, муҳтарам лорд Трелони Хоупнинг ёрқин истиқболига путур етмайди, эҳтиёtsиз подшо шошмашошарлик қилиб қўйгани учун жазосини тортмайди, бош министр ҳам Европадаги мурракаб аҳволни бартараф қилиш билан овора бўлмайди. Биз бир оз одоб сақлаб, тадбиркор бўлишимиз керак, шунда жуда хунук оқибатларга олиб бориши мумкин бўлган бу воқеа сариқ чақага ҳам арзимай қолади.

Мен бу ажойиб одамга жуда ҳам қойил қолдим.

— Сиз масалани ҳал қилдингизми?! — деб хитоб қилдим мен.

— Ҳозирча йўқ, Уотсон. Ҳозирча бояги-боягидек маълум бўлмаган баъзи бир жиҳатлар бор. Аммо ҳозир бизга кўпдан-кўп нарсалар маълумки, башарти ҳаммасини билиб олмасак алам қилган бўлар эди. Биз ҳозир тўппа-тўғри Уайтхолл-Террасга бориб, ишни охирига етказамиз.

Биз Европа ишлари министрининг уйига етиб келгач, Шерлок Холмс леди Хильда Трелони Хоупни кўрмоқчи эканини айтди. Бизни қабулхонага бошлаб киришди.

— Мистер Холмс! — деди леди, унинг юзи норози-ликдан қизариб кетди. — Сизнинг ишингиз инсофдан әмас, олижаноблик әмас. Ахир мен сизга борганимни сир тутмоқчи эканлигимни айтган эдим-ку. Бўлмаса әrim, менинг ишларимга аралашаётиди, деб ўйлаши мумкин, деган эдим-ку. Сиз бу ташрифингиз билан мени иснодга қўяётибсиз. Ахир бу бизнинг орамизда амалий муомалалар бор эканлигини кўрсатиши мумкин-ку.

— Афсуски, миледи, бошқача йўл тутиш мумкин бўлмади. Менга бу ғоятда муҳим ҳужжатни топишни топширишган, шунинг учун сиздан сўрашга мажбурман, миледи, уни менга берсангиз.

Леди ўриидан сапчиб турди: кўркам чеҳрасидаги қизилликдан бир зумдаёқ асар қолмади. Кўзлари хира тортиб, гандираклаб кетди. Назаримда, у ҳуши оғиб йиқилиб тушадигандек кўринди, аммо бор иродасини иш-

га солиб ўзининг ўнглаб олди, юзи ҳайрат ва нафратдан қизариб кетди:

— Сиз... мени ҳақорат қилаётисиз, мистер Холмс!

— Менга қаранг, бу фойдасиз. Хатни беринг.

Хотин қўнғироққа қараб югурди:

— Эшик оғаси сизларни кузатиб қўяди.

— Чалманг, леди Хильда. Агар шундай қилсангиз, менинг жанжалдан қочиш учун қилган ҳамма самимий хатти-ҳаракатларим беҳуда кетади. Менга хатни қайтариб беринг, ҳамма иш жой-жойига қарор топади. Агар менга ишонгингиз келмаса, сирингизни фош этишга мажбур бўламан.

Аёл унинг қаршисида гурур ва виқор билан туради. Унинг кўзлари Холмснинг нигоҳини қидирар, гўё унинг муддаоси нима эканлигини билиб олмоқчидек эди. У қўлини қўнғироқдан олмас, аммо чалмас ҳам эди.

— Сиз мени қўрқитмоқчисиз. Бу ерга келиб хотин кишига пўписа қилиш олижанобликка кирмайди, мистер Холмс! Сиз, мен баъзи бир нарсаларни биламан дейсиз, хўш, нималарни биласиз?

— Илтимос қиламан, миледи, ўтириング. Агар йиқилиб тушсангиз шикастланасиз. То ўтирамагунингизча гапирмайман. Ташаккур айтаман сизга.

— Сизга беш минут муҳлат бераман, мистер Холмс.

— Бир минут ҳам кифоя, леди Хильда. Мен сизнинг Эдуард Лукасникида бўлганингизни, унга бу ҳужжатни берганингизни биламан, кеча кечқурун ҳийла ишлатиб унинг хонасига иккинчи марта кириб борганингиздан, палос тагидаги хуфия ковакдан хатни олганингиздан ҳам хабардорман.

Леди Хильданинг ранги мурданинг рангидек оқариб кетди. У Холмсдан кўзларини узмасди; энтикиб, тили гапга келмай қолди.

— Эсингизни ебсиз, мистер Холмс... Эсингизни ебсиз!

— дея олди у ниҳоят.

Холмс чўнтағидан бир парча картон олди. Бу аёл кишининг фотосурати эди.

— Мен буни иш бериб қолар деб олакелган эдим,— деди у.— Полициячи сизни таниди.

Аёлнинг нафаси бўғзига тиқилиб, боши кресло сунячигига шилқ этиб тушди.

— Менга қаранг, леди Хильда... Хат сизда, аммо ишни ҳар қалай ўнгласа бўлади. Менда сизнинг бошингизга ҳеч қандай қўнғилсизлик солиш истаги йўқ. Иўқолган хатни эрингизга қайтариб берган заҳотим менинг

вазифам тугайди. Маслаҳатимга қулоқ солиб мендан сир яширманг — сизнинг бутун нажотингиз шундан иборат.

Бу жувоннинг мардлигига қойил қолса бўларди. Ҳатто шу пайтда ҳам у ўзини мағлуб деб ҳисобламаёди:

— Яна такрор айтаман, мистер Холмс: сиз аллақан·дай тутуриқсиз хомхаёлнинг ҳукмида турганга ўхшай·сиз.

Холмс стулдан турди:

— Сизга ачинаман, леди Хильда. Мен сиз учун им·коним борича ҳаракат қилдим, энди кўрсам — буларниң ҳаммаси беҳуда экан.

У қўйнироқ тумачасини босди. Эшик оғаси кирди.

— Мистер Трелони Хоуп уйдами?

— У ўн беш минутдан кейин келади, сэр.

Холмс соатига қаради.

— Яна ўн беш минут,— деди у.— Жуда соз, кутиб туратураман.

Эшик оғаси эшикни ёпиб чиқиб кетиши билан леди Хильда қўлларини чўзганча Холмснинг оёқларига йиқилди; кўркам юзларидан дув·дув ёш оқмоқда эди.

— О, менга раҳмингиз келсин, мистер Холмс! Мен·га раҳмингиз келсин!— деб ёлворарди у алам билан тўлғаниб.— Худо ҳақи, унга айта кўрманг! Мен уни шу қадар севаманки! Унга заррача ҳам озор етказгим кел·майди, биламанки, бу нарса унинг олижаноб дилни вайрон қилади.

Холмс уни ўрнидан турғазди.

— Сизга ташаккур айтаман, миледи, охирги дақи·қада бўлса ҳам эс·ҳушингизни йиғдингиз. Бир дақиқа фурсатни ҳам бой бериш керак эмас. Хат қанин?

Жувон ёзув столи ёнига югуриб бориб уни очди·да,узун мовий конверт олди.

— Мана у, мистер Холмс... кошки уни ҳеч қачон кўр·маган бўлсан!

— Энди уни қандай қилиб қайтарсак экан?— деб ўй·ларди Холмс.— Тезроқ, тезроқ, қандай бўлмасин бир йўл топиш керак!.. Ҳужжатлар солинган қутича қаёқда?

— Ҳали ҳам ётоқ хонасида.

— Жуда жойнда! Уни тезгина буёққа олиб келинг, миледи.

Бир миңутдан сўнг у қўлида қизил япасқи қутича кўттарганча кириб келди.

— Сиз уни илгари нима билан очган эдингиз? Сиз·да бошқа калит борми? Албатта бўлиши керак. Очинг! Бағирдонидан леди Хильда кичкина калит олди. Қу-

тичани очишиди, у қоғоз билан тұла әди. Холмс мовий конвертни ўрта бир жойга, қандайдыр бошқа ҳужжат-нинг қатига солиб қўйди. Қутичани қулфлаб, яна ётоқ хонасига олиб кириб қўйишиди.

— Энди биз уни кутиб олишга шаймиз,— деди Холмс.— Ихтиёrimизда яна ўн минут вақт бор. Мен сизни дахлсиз сақлаб қолиш учун ҳаддимдан ортиқ жасорат қилаётиман, леди Хильда! Шунинг учун сиз қолган вақт ичида бу ғалати воқеани менга бошдан-оёқ ипидан-игнасиғача гапириб беришиңгиз керак.

— Мен сизга ҳаммасини гапириб бераман, мистер Холмс!— деб хитоб қилди леди.— О, мистер Холмс, мен ўнг қўлимни чоптириб ташласам ташлайманки, унинг бир дақиқа ҳам ташвиш чекишини хоҳламайман. Бутун Лондонда ўз эрини менчалик севадиган хотин бўлмаса керак, аммо барибир мажбурлик туфайли қилган ишими билиб қолса, у мени ҳеч қачон кечирмас әди. У ўз номусини шу қадар юқори қўядики, бошқа одамнинг беномус хатти-ҳаракатини унутолмайди ҳам, кечиролмайди ҳам. Менга ёрдам беринг, мистер Холмс! Менинг бахтим, унинг бахти, бизнинг ҳаётимиз қил устида турибди!

— Тезроқ, миледи, вақт кетяпти!

— Эрга теккунимгача, мистер Холмс, мен севиб қолган таъсирчан қизларга хос эҳтиётсиз, тутуриқсиз бир хат ёзган әдим. Унда ҳеч бир ёмон нарса йўқ, аммо эрим уни, барибир, жинонӣ деб ҳисоблаши мумкин әди. Борди-ю, у ўша хатни ўқиб қолса, менга ишонмай қўярди. Ўша хатни ёзганимга неча йиллар бўлиб кетган. Мен, ҳаммаси унутилиб кетгандир, деб юрардим. Аммо бирдан ўша Лукас деган одам менга, хат менинг қўлимга тушиб қолди, уни эрингизга кўрсатмоқчиман, деб хабар қилди. Унга, менга раҳм қилинг, деб ёлвордим. У, агар эрипгизнинг хат-хабарлар турадиган қутичасидаги бир ҳужжатни олиб келиб берсангиз, сизга хатни қайтариб бераман, деди. Унинг министрликда аллақандай бир жосуси бор экан, бундай ҳужжат борлигини унга ўша айтибди. Лукас, бу эрингизга сира ҳам зарар етказмайди, деб ишонтирди. Менинг ўрнимда бўлсангиз нима қилардингиз, мистер Холмс! Мен нима қилишим керак әди?

— Ҳамма гапни эрингизга айтишиңгиз керак әди.

— Айтольмасдим, мистер Холмс, айтольмасдим! Бир томондан, менга омонсиз ҳалокат таҳдид солиб турарди; иккинчи томондан, гарчанд, эримга тегишли ҳужжатни

олишим ўзимга мудҳиш туюлса-да, аммо, ҳар қалай, ҳалқаро сиёsat бобида бу қандай оқибатларга олиб бориши мумкинлигини мен унча тасаввур қилмасдим, бизнинг муҳаббатимиз билан ўзаро ишончимизга келсак, бунда менга ҳамма нарса мутлақо равшан эди. Шу тариқа мен ўғирлик қилдим, мистер Холмс. Мен қалитдан қолип кўчирдим. Лукас деган ҳалиги одам бошқа қалит ясаттириб олиб келиб берди. Мен қутичани очиб ҳужжатни олдим-да, уни Годолфин-стритга олиб бориб бердим.

— У ерда нима ҳодиса юз берди, миледи?

— Мен шартлашганимиздек эшикни тиқиллатдим. Лукас чиқиб очди. Унинг орқасидан хонага кирдим, аммо эшикни қия очиқ қолдирдим, чунки бу одам билан ёлғиз қолишдан қўрқардим. Эсимда, уйига кираётганимда кўчада аллақандай хотин турган эди. Бизнинг музокараларимиз дарров тугади. Менинг хатим унинг столида ётарди. Унга ҳужжатни бердим, у менга хатни қайтариб берди. Шу пайт эшик олдида шовқин эшитилиб, йўлакдан одим товушлари келди. Лукас тезлик билан палосни кўтариб ҳужжатни қандайдир ковакка тиқди-да, палосни яна жойига ташлаб қўйди.

Шундан кейин юз берган нарса аллақандай даҳшатли тушга ўхшайди. Шу пайт қорамагиз жиннибашара хотинга кўзим түшди, унинг французчалаб: «Кутганларим беҳуда кетмади! Ахир сени у билан қўлга туширдим!»— деб қичқирганини эшитдим. Шундан кейин даҳшатли манзара юз берди. Эркакнинг стулга ёпишганини, хотиннинг қўлида ханжар ярқираганини кўрдим. Мен бу мудҳиш ҳодисани кўришим билан жоним борича қочдим, уйдан югуриб чиқиб кетдим, бу мудҳиш суниқасдни эртасига эрталабгина газеталардан билдим. Ўша куни кечқурун мен жуда баҳтиёр эдим, чунки хатим ўз қўлимда эди, мени нималар кутаётганини хаёлимга келтирмаган эдим.

Эртасига эрталаб бир фалокатдан қутуламан деб иккинчисига дучор бўлганимни пайқадим. Эримнинг ҳужжат йўқолганини кўриб чеккан аламидан изтиробга тушдим. Унинг оёқларига йиқилиб нима иш қилиб қўйганимни айтиб юборишимга сал қолди. Аммо унда илгари қилган ишимни ҳам икror қилишга мажбур бўлардим! Ўша куни эрталаб мен сизнинг олдингизга бордим, бутун хатти-ҳаракатимнинг нақадар қалтис эканлиги менга ўшандагина равшан бўлди. Ўша дақиқадаи бошлаб мен муттасил бу ҳужжатни эримга қан-

дай қилиб топширишни ўйлардим. Ҳужжат Лукас қўйган жойда турган бўлиши керак, чунки у ҳужжатни ўша даҳшатли хотин кириб келгунча яшириб қўйган эди. Агар ўша хотин кириб қолмаганида бу хуфия жой қаерда эканлигини мен ҳеч қачон билолмаган бўлардим. Унинг хонасига қандай киришим мумкин? Мен бу уйни икки кун давомида кузатдим, аммо бирон марта ҳам эшик очиқ қолмади. Кечқурун охирги марта уриниб кўрдим. Хатни қандай қилиб қўлга киритганимни ўзингиз биласиз. Мен уни олиб келиб йўқ қилиб юбормоқчи бўлдим, чунки бор гапни айтмай туриб хатни ёримга қандай қилиб қайтариб беришни билмасдим... Ё раббий, зинапоядан унинг қадамларини эшитаётиман.

Европа ишлари министри қаттиқ ҳаяжонланганча хонага югуриб кирди.

— Нима янгилик бор, мистер Холмс, нима янгилик бор?— деб қичқириб юборди у.

— Менинг кўнглимда бир оз умид бор.

— Худога шукр!— дея унинг юзи ёришиб кетди.— Бош министр мен билан нонушта қилаётган эди. Уни қувонтиришим мумкинми? Унинг асаблари пўлатдан-у, аммо биламанки, шу мудҳиш воқеа юз бергандан бери, кўз юмгани йўқ... Жейбокс, бош министрни буёқча чиқишига таклиф қилинг. Сизга келсадак, азизим, сиёsat ҳақидаги гапларнинг сизга унча қизиги бўлмаса керак. Бир неча дақиқадан сўнг биз емакхонага — ҳузурингизга тушиб борамиз.

Бош министр ўзини яхши тутар, аммо кўзларининг чақнаши, қотма қўлларининг қалтирашидан унинг ҳам ёш ҳамрасабасидек ҳаяжонланаётганини кўриб турардим.

— Пайқашимча, мистер Холмс, сиз бизга бир нарсани маълум қилмоқчисиз, шекилли?

— Ҳозирча салбий жавоб,— деди дўстим.— Мен иложим борича ҳамма жойлардан суриштириб кўрдим, ташвиш тортиш учун ҳеч қандай асос йўқлигига қаноат ҳосил қилдим.

— Аммо бу етарли эмас, мистер Холмс. Биз муттасил вулқон оғзида яшаёлмаймиз, биз анигини билишимиз керак.

— Мен, хатни топамиз, деб ишонаман, шунинг учун ҳам бу ерга келдим. Бу иш ҳақида қанча кўп ўйлаганим сари, ўша хат бу уй доирасидан чиқиб кетмаган, деган ишончим тобора ортиб бормоқда.

— Мистер Холмс!

— Борди-ю, у ўғирланган тақдирда уни аллақачон-лароқ әълон қилған бўлар эдилар, албатта.

— Аммо уни шу уйга яшириб қўйиш учунгина өлишдан нима маънис чиқади?

— Умуман уни олганларига имоним комил эмас.

— Унда қандай қилиб қутичадан ғойиб бўлиб қолади?

— Унинг қутичадан ғойиб бўлиб қолганига ҳам имоним комил эмас.

— Мистер Холмс! Ҳозир ҳазилкашликнинг мавруди эмас! Сизни ишонтириб айтаманки, хат у ерда эмас.

— Сиз сесанбадан бери уни бошқа очиб кўрганим-дингиз?

— Иўқ. Бунинг мутлақо фойдаси ҳам йўқ!

— Сиз уни кўрмай қолған бўлишингиз ҳам мумкин.

— Менга қаранг, бундай бўлиши мумкин эмас.

— Ким билади! Бундай нарсалар бўлиб турган. Унда бошқа ҳужжатлар ҳам бўлса керак. Ўшаларнинг орасига аралашиб кетган бўлиши мумкин.

— Хат устида турган эди.

— Битта-яримта қутичани қимиirlатган бўлса аралашиб кегтандир.

— Иўқ-йўқ, мен ҳаммасини олиб кўрганман.

— Ахир буни текшириб кўриш қийин эмас-ку, Хоуп!— деди бош министр.— Айтиңг, қутичани буёққа олиб келишсин.

Европа ишлари министри қўнфироқни босди:

— Жейкобс, менинг ҳужжатлар турадиган қутичами олиб келинг... Биз мутлақо беҳуда вақт ўтказмоқдамиз, аммо шу билан қўнглинигиз жойига тушса, майли текшириб кўрайлик... Раҳмат, Жейкобс, мана шу ерга қўйинг... Калитни ҳамма вақт соатимниг занжирида олиб юраман. Мана ҳамма қофозлар, кўриб турибсизлар. Лорд Мерроунинг хати, сэр. Чарльз Хардининг маърузаси, Белграддан келган меморандум, рус-герман ғалла солиқлари ҳақидаги маълумотлар. Мадриддан келган хат, лорд Флауэрснинг берган маълумоти... Ё раббий! Бу нима бўлди? Лорд Беллинжер! Лорд Беллинжер!

Бош министр мовий конвертни унинг қўлидан юлқиб олди:

— Ҳа, ўша. Хати ҳам турибди... сизни табриклайман Хоуп!

— Ташаккур сизга! Ташаккур сизга! Елкамдан каттакон тоғ ағдарилгандек бўлди!.. Аммо бунга ақл бовар

қилмайди... Ҳа, ақл бовар қилмайди. Мистер Холмс, сиз сеҳргар экансиз, афсунгар экансиз! Унинг бу ерда эканлигини қаёқдан билдингиз?

— Бу ердан бошқа жойда бўлиши мумкин эмаслигини билардим.

— Қараб туриб кўзларимга ишонмайман! — У хонадан ғизиллаганча чиқиб кетди. — Хотиним қани? Мен ҳамма иш қарор топганини унга айтишим керак. Хильда! Хильда! — деган овозларни эшитдик зинапоядан.

Бош министр кўзларини сузиб Холмсга қаради.

— Менга қаранг, сэр,— деди у,— бу ерда яна бошқа бир гап борга ўхшайди. Ҳат яна қандай қилиб қутичага тушиб қолган бўлиши мумкин?

Холмс бу ўткир кўзларининг синовчан назаридан қочиш учун орқага ўгирилиб жилмайди.

— Бизнинг ҳам дипломатик сирларимиз бор,— деди у ва шляпасини олиб эшик томон йўналди.

АСИЛЗОДА БҮЙДОҚ

Омадсиз куёвлар гирдикапалак бўлиб юрадиган оқсуюклар табақасида лорд Сент-Саймоннинг донғи кетган уйланиш можароси кўпдан бўён эрмак қилинмаяпти. Бу кулфат янги-янги шармандали воқеаларнинг янада гаройиб тафсилотлари соясида қолиб кетди ва виёфатма-зиёфат санқиб юришадиган вайсақиларниро ҳам ёидан кўтарилидди. Устига-устак, ўшандан бери орадан деярли тўрт йил ўтди. Лекин баъзи бир сабабларга кўра, кўпгина далил-исботлар охир-оқибатда халқ омасига ошкор этилмагани туфайли ва асосан дўстим Шерлок Холмс шарофати билан бу ишга аниқлик киритилгани учун каминанинг у ҳақдаги хотиралари мўъжаз баёнсиз, тубандаги диққатга сазовор манзараисиз кемтиқ бўлиб қоларди деб ҳисоблайман.

Бир куни,— мен унда ҳали уйланмаган эдим — тўйгача бир неча ҳафта бор эди, биз Холмс билан Бейкер-стритда бирга яшардик,— дўстимнинг номига хат келди. Холмс уйда йўқ эди, у тушликдан сўнг қаерлардадир сайр этиб юради. Мен бўлсам, кун бўйи хонадан чиқ-

май ўтиридим, чунки кутилмаганда ҳавонинг авзойи бузилди: кучли кузак шамоли кўтарилиди, ёмғир ёға бошлади — натижада оёғимга кириб қолган ўқ, (Афғонистон юришидан хотира) эс-ҳушимни чулғаб олди, яъни оёғим тўхтовсиз равишда сирқ-сирқ оғришга тушдй. Креслоларнинг бирига ястаниб олдим-да, оёқларимни чалмаштирганча газета ўқий бошладим. Аммо бирпасдан кейин кундалик долзарб янгиликлар жонимга тегди ва қоғоз уюмини бир бурчакка улоқтириб ташладим. Бекорчиликдан стол устида ётган хатни кўздан кечирдим: конверт сиртида улкан герб билан монограмма ма-намен деб туради. Мен эринибгина дўстим билан хат ёзишиб турадиган бу улуғ зот ким бўлди экан деган мулоҳазага бордим.

— Сизга олимақом мактуб мунтазир бўлиб турибди,— деб хабар бердим Холмс хонага кирган заҳотиёқ.
— Агар янгишмасам, сиз әрталаб балиқфурӯш билан божхона амалдорларидан ҳам хатлар олган эдингиз-а?

— Каминага келадиган хат-хабарларнинг латофати шундан иборатки, улар хилма-хилдир,— деб жавоб берди у жилмайиб.— Қўпчилик ҳолларда хат муаллифи қанчалик камтар бўлса, хат шунчалик қизиқарли бўлади. Менимча, манови зорманда ҳам бўлмағур расмий таклифномалардан биттаси бўлса керак, булар кишини ё диққатпазлигини ошириб юборади, ёки ёлғон гапиришга мажбур этади. — У муҳрни синдириди-да, хатга тезгина кўз югуртириб чиқди.— Э-э, ўйқ! Бу ерда қандайдир қизиқроқ нарса борга ўхшайди.

— Демак, бу таклифнома эмасми?

— Йўқ, ишга алоқадор хат.

— Асилизода мижозданми?

— Англиядаги энг асилизода зотларнинг биридан келибди.

— Табриклайман, азизим.

— Уотсон, қасам ичиб айтаманки, менга мижозимнинг жамиятдаги мавқеидан кўра, унинг иши қўпроқ аҳамиятга эга. Ишонаверинг, мен жилпанглаётганим йўқ. Шунга қарамай, мана бу ҳодиса хийла ажабтовор шекилли. Назаримда, сиз кейинги пайтлардаги газеталарни анчагина синчиклаб ўқиб чиққансиз шекилли-а?

— Қўриб турибсиз-ку!— дедим маъюс тортиб, бурчакда ётган газета уюмига ишора қиласр эканман.— Қинладиган бошқа ишим йўқ эди-да.

— Жуда яхши бўлибди. Ундан бўлса, сиз менга маълумот беришингиз мумкин. Ахир мен жиноий хабарла-

ру йўқолиб қолган қариндош-уруғлар қидибувига оид эълонлардан ташқари ҳеч нарсани ўқимайман. У ерда ибратли ҳодисалар ҳам учраб туради. Бўпти, агар саргузаштларга эътибор берган бўлсангиз, ўз-ўзидан разшанки, лорд Сент-Саймон ва унинг уйланишига доир мақолани ўқигандирсиз?

— Бўлмасам-чи! Қизиқиб ўқидим.

— Жуда соз. Шундай қилиб, мана, менинг қўлимда лорд Сент-Саймондан келган хат турибди. Ҳозир мен сизга хатни ўқиб бераман, бунинг эвазинга сиз газеталарни яна бир марта қараб чиқасиз-да, бу воқеага тегишли нималарни бўлса, ҳаммасини гапириб берасиз. Мана, у нималарни ёзибди:

«Хурматли мистер Шерлок Холмс! Лорд Бэкутер айтдики, мен Сизнинг фаҳм-фаросатингизга ҳамда сирсақлай билиш қобилиятингизга тўла-тўкис ишонсанм бўлар экан. Шунинг учун менинг уйланиш тўйим билан боғлиқ бўлган ишоятда қайғули ҳодиса юзасидан Сизга мурожаат этишга қарор қилдим. Маслаҳат сўрамоқчиман. Скотленд-ярдлик мистер Лестрейд шу иш бўйинча тергов ишларини бошлаб қўйди, лекин у Сизнинг ҳамкорлик қилишинингизга мутлақо қарши эмас, ҳатто бу ҳамкорлик самарали бўлиши мумкин деб ҳисоблаяпти. Мен бугун кундузги соат тўртда ҳузурингизга бораман. Умид қиласманки, менинг ишим фавқулодда муҳим эканини эътиборга оласиз ва агар Сиз шу вақтга бошқа учрашувларни тайинлаб қўйган бўлсангиз уларни бир оз кейинга қолдирасиз.

Сизни ҳурмат қилгувчи Роберт Сент-Саймон».

Хат Гровнердаги хос уйдан жўнатилган, фоз патидан ясалган перо билан ёзилган. Бунинг устига, олижаноб лорд ўнг қўли синчалоғининг ички томонини сиёҳ билан булғаб олибди. Кўргулик-да,— деди Холмс, номани тахлар экан.

— У соат тўртда ташриф буюраман, деб ёзибди. Ҳозир уч бўлди. Бир соатдан кейин шу ерда бўлади.

— Демак, менинг ёрдамингиз билан вазиятга баъзи бир аниқликлар киритишга улгуар эканман. Газеталарни обдан кўздан кечиринг-да, хабарларни хронологик тартибда ажратиб қўйинг, мен унгача мижозимизнинг таржиман ҳолига бир қур назар ташлаб қўяман.— У тахта токчадан бошқа маълумотномалар билан ёпма-ён турган қизил муқовали қалин китобни қўлига олди.— Мана у!— деди Холмс, креслога ўришиброқ ўтирган кўйи китобни тиззасига қўйиб варақлар

экан.—«Роберт Уолсингэм де Вир Сент-Саймон, герцог Балморалскийнинг иккинчи ўғли». Ҳмм!.. «Герб тузилиши, ҳаворанг чизиқ, йўл-йўл сувсар мўйнаси устида қўшқўнмаснинг учта юлдузчасимон гули тасвирланган. 1846 йил туғилган». Демак, у қирқ бир ёшга тўлибди—айни уйланадиган қирчиллама пайт. Аввалги ҳукумат даврида Мустамлака министри бўлган киши билан ўртоқ эди. Герцог — унинг отаси эса бир пайтлар Ташқи ишлар министри бўлган. Шажараси: ота томонидан План-тагентлар авлоди; она томонидан Тюдорлар авлоди. Шунаقا... Лекин буларни бизга сариқ чақалик қиммати йўқ. Уотсон, умид қиласманки, сиз аҳамиятлироқ бирор нарсани қўлга киритган бўлсангиз керак-а?

— Мен зарур мақолани осонгина топдим,— дедим.— Ӯша ҳодиса яқинда содир бўлган эди, дарҳол эътиборимни ўзига жалб этди. Сиз қандайдир тергов ишлари билан машғул бўлганингиз туфайли мен сизга бу ҳақда гапириб ўтиришни лозим кўрмаган эдим. Каминага маълумки, сиз диққатнингизни чалғитган кишини ёқтирамайсиз.

— Нима бало, Гровиер хиёбонида рўй берган — мебель ташувчи соябонли арава билан боғлиқ арзимас жанжални назарда тутяпсизми? У иш аллақачон миридан-сиригача текширилган-ку, қолаверса, аввал-бошда ёқ ҳамма нарса кундай равшан эди. Хўп майли, гапиринг-чи, сиз у ерда нималарни кавлаштириб топдингиз?

— Мана, дастлабки хабар. У бир неча ҳафтадан кейин «Моринг пост»да, «Асилизодалар ҳаёти солномаси» бўлимида эълон қилинган: «Герцог Балморалскийнинг иккинчи ўғли лорд Роберт Сент-Саймон билан мисс Хетти Доран — АҚШнинг Қалифорния штатида жойлашган Сан-Франциско шаҳрида истиқомат қилувчи эсквайр Алоизиес Доранинг ёлғиз қизи унаштирилди. Мишмишларга қараганда, тез орада никоҳ маросими ўтказилади».

— Мухтасар ва лўнда,— деб таъкидлади Холмс, узун, ингичка оёқларини гулханг яқинроқ узатар экан.

— Ӯша ҳафта қандайдир газетанинг, асилизодалар ҳаётига оид хабарлар бўлимида, шу воқеа тўғрисида хийла батафсил ҳикоя қилинган эди. Ҳа, мана у, «Тез орада бизнинг никоҳ бозоримиз муҳофазаси хусусида маҳсус қопун чиқаришга тўғри келади. Чунки ҳозир ҳукмронлик қилаётган эркин савдо қоидалари бизнинг ватанимиз маҳсулотларига ниҳоятда салбий таъсир қўрсатмоқда. Буюк Британиядаги олижаноб зотларнинг насл-насаби

аста-секин Атлантика океани ортида ўтроқлашиб қолган кўркам амакиваччаларимиз ихтиёрига ўтиб кетяпти. Босқинчилар эгаллаб олган ўлжалар рўйхати ўтган ҳафтада қўлга киритилган фоят қимматбаҳо бойлик эвазига янада тўлдирилди. Йигирма йилдан ортиқ вақт давомида ҳар қандай бало-қазоларга чап бериб келаётган лорд Сент-Саймон куни кеча калифорниялик миллионерни гўзал қизи бўлмиш мисс Хетти Доран билан бир ёстиқ-қа бош қўйишга аҳд қилгани ҳақида эълоннома тарқатди. Мисс Доран Вестбери-Хаусдаги ҳар қандай тантанали маросимда пайдо бўлса — бас, одамлар унинг алифдек қадди-қоматию мафтункор юзларига тикилишиб лол бўлиб қолишарди: у оиласда ёлғиз қиз, мишишларга кўра, унинг сепи миллион сўмга яқин экан, келажакда қанча мерос қолишини айтмаса ҳам бўлади. Шундай қилиб, ҳеч кимга сир эмаски, герцог Балморалский охирги пайтлари ўзининг расмлар коллекциясини сотиб юборишга мажбур бўлган эди; агар Берчмурдаги арзимас ер-мулкни ҳисобга олмаганда лорд Сент-Саймоннинг хусусий бойлиги деярли йўқ. Уз-ўзидан равшанки, республика гражданини осонликча унвондор инглиз санамига айлантириб қўядиган бу иттифоқ фақат калифорниялик меросхўрга фойда келтириб қолмайди».

— Яна бирор нарса борми? — деб сўради Холмс эснаб.

— Бўлмасам-чи, ҳали кўп. Мана, бошқа бир мақола. Унда айтилишича, тўй дабдабасиз ўтказилар экан, никоҳ маросими Гровнер хиёбонидаги муқаддас Георгия ибодатхонасига тайинланибди, фақат беш-олтита яқин дўстларгини таклиф этилган, холос. Кейин одамлар мистер Алоизиес Доран томонидан ижарага олинган Ланкастер-гейтдаги жиҳозланган хос уйга жўнайдилар. Икки куидан сўнг, яъни ўтган чоршанба куни никоҳ маросими бўлиб ўтгани ҳақида қисқача хабар пайдо бўлди: келин-куёв асал ойини Питерс-Филд яқинидаги лорд Бэкуотер мулкида ўтказишар экан. Токи келинчак гойиб бўлгунга қадар газеталарда ёзилган нарсалар ма-на шулардан иборат.

— Нима дедингиз? — деб сўради Холмс, ўрнидан сапчиб турар экан.

— Эндиғина танмаҳрами бўлган келинчак гойиб бўлгунга қадар, — деб тақрорладим.

— Келинчак қачон йўқолиб қолибди?

— Тўй зиёфати чоғида.

— Буни қаранг-а! Иш хийла қизғин тус оляпти-ку.
Фоятда қайғули ҳол.

— Ҳа, менинг назаримда ҳам, бу ерда нимадир ри-
соладагидай эмас.

— Қизлар никоҳ маросимигача, баъзан эса асал ойи
чоғида тез-тез қочиб туришади. Лекин мен бу хилдаги
ҳодисани сира эслолмайман. Марҳамат қилиб, менга
тафсилстларни сўзлаб берсангиз.

— Огоҳлантириб қўяй, тафсилотлар унчалик тўлиқ
эмас.

— Эҳтимол, кам-кўстини ўзимиз тўлдиришга муваф-
фақ бўлармиз.

— Кечаконгги газетада мақола чиқди. Шу холос.
Ҳозир мен сизга ўшани ўқиб бераман. Сарлавҳаси:
«Асилизодалар тўйида гаройиб ҳодиса».

«Лорд Сент-Саймоннинг уйланиши билан боғлиқ
бўлган сирли ва бағоят қайғули ҳодисадан унинг оиласи
ларзага келди. Кечаги газеталарда қисқача хабар берил-
ганидек, ҳақиқатан ҳам кеча эрталаб никоҳ маросими
бўлди. Лекин жамоатчилик ўртасида юрган аломат миш-
мишларни биз фақат бугун тасдиқлашимиз мумкин, хо-
лос. Ёр-оғайнилар ўша ҳодисани ёпди-ёпди қилиб юбоқ
ришга уринган бўлсалар-да, бу воқеа ҳамманинг диқ-
қат-эътиборини ўзига жалб этди. Эндиликда аллақачон
оломон хабар топган ҳодиса хусусида лом-мим демай
ўтиришдан ҳеч қандай маъни қолмади.

Тўй ниҳоятда камсуқум бўлди, никоҳ муқаддас Ге-
оргия ибодатхонасида ўтди. Унда фақат келиннинг
отаси — мистер Алоизиес Доран, герцог хоним Балмо-
ралская, лорд Бэкутер, лорд Юсташ ва леди Клара
Сент-Саймон (куёвнинг укаси билан синглиси) ҳамда
леди Алисия Уитингтон иштироқ этдилар, холос. Ни-
коҳдан сўнг жамоатчилик Ланкастер-гейтга — тушлик
зиёфат ҳозирлаб қўйилган мистер Алоизиес Дораннинг
уйига жўнади. Мишмишларга қараганда, у ерда кичик
можаро рўй берган: номаълум аёл (унинг исми шарифи
ҳалигача аниқлангани йўқ) меҳмонларнинг ортидан уй-
га суқулиб кириб олишга уриниб кўрган; унинг таъкид-
лашича гўё лорд Сент-Саймонда қандайдир ҳаққи бор
эмис. Эшикбон билан хизматкор хийла давом этган
жанжалдан сўнг ўша кимсани кўчага чиқарib қўйиш-
ди. Шукрки, бу кўнгилсиз босқинчилик рўй беришидан
сал илгари келинчак уйга кириб кетган эди. У ҳамма
қатори дастурхон теварагида жойлашади, лекин кўп
ўтмай тоби қочаётганидан арз қилиб, ўз хонаси томон

йўл олади. У узоқ вақтгача қайтиб чиқавермагани туғайли меҳмонлар таажжублана бошлайдилар. Мистер Алоизиес Доран қизининг ортидан уйга киради, лекин оқсоқ унга мисс Хетти хонага бирров бош суққанини, сўнгра елкасига сафарбол узун пальтосини ташлаб, шляпасини бошига кийиб шошилинч ташқарига отланганини айтади. Хизматкорлардан бири ҳақиқатан ҳам пальто билан шляпасини кийиб олган қандайdir хоним уйдан чиқиб кетганини тасдиқлайди, аммо у ўша аёл ўзининг бекаси эканини асло танимайди; бу пайтда бекаси меҳмонлар билан дастурхон атрофида ўтирганига ишончи комил бўлади. Қизи йўқолиб қолганига иқор бўлган мистер Алоизиес Доран куёви билан бирга полицияхонага жўнайди: шитоб қидирув бошланади. Тез орада бу гаройиб ҳодисага аниқлик киритилса ажаб эмас. Шунга қарамай, йўқолган ледининг қаерда эканлиги ҳозирча номаълум. Бу ишга товламачилар аралашган бўлса керак деган мишишлар юрибди, гўё лорд Сент-Саймонни излаб келган шубҳали аёл ҳибсга олинган эмиш: полициянинг тахминича, у рашик алами туфайли ёки бошқа бир сабабга кўра, эндигина никоҳдан ўтган келинчакнинг сирли равишда фойиб бўлишига алоқадор бўлиши мумкин».

— Ҳаммаси шу холосми?

— Бошқа тонгги газетада яна битта мақола бор. Эҳтимол, шундан сиз баъзи нарсаларни билиб оларсиз.

— У нима ҳақда?

— Ўша можаронинг сабабчиси бўлмиш мисс Флора Миллар ҳақиқатдан ҳам ҳибсга олингани тўғрисида. Афтидан, у илгари «Аллегро»да раққоса эди ва бир неча йиллар давомида лорд Сент-Саймон билан учрашиб юрарди. Бошқа тафсилотлар айтилмаган. Шундай қилиб, бу ҳодиса хусусида газеталарда чоп этилган ҳамма нарса энди сизга маълум бўлди.

— Бу иш менга фавқулодда қизиқарли туюляпти. Агар бу иш менинг қўлимга тушмаганда борми, инҳоятда хафа бўлардим... Лекин кимдир қўнироқни чаляпти. Уотсон. Соат тўртдан ўтибди. Шубҳам йўқки, мана ҳозир бизнинг зотдор мижозимиз тащриф буоради. Фақат кетиб қолишини хаёлингизга ҳам келтирманг: жилла қурса, бирор нарса ёдимдан кўтарилиб қолган тақдирда менга гувоҳ асқатиб қолиши мумкин.

— Лорд Роберт Сент-Саймон келди!— деб эълон қилди бизнинг навқирон хизматкоримиз, эшикни ланд очиб.

Нозик, ёқимтой юзли жентльмен хонага кирди: ранг рўйи оппоқ, бурни йирик, лаблари салгина чўччайган, кишига тик қарайди, нигоҳи ўткир — бу омади юришиб, өшиғи олчи тушган, ҳукмронлик қилишга, қулваччаларни учратишга кўникиб кетган кишининг нигоҳи эди. У ёнгилгина, илдам-илдам ҳаракат қиласарди, лекин бир оз буқчайгани ва қадам ташлаётиб тиззаларини букиб-букиб қўйиши туфайли хийла қаримсиқ кўринарди. Унинг чакка соchlарига оқ тушган эди, қайрилма соябонли шляпасини бошидан ечгандан кейин маълум бўлдики, бундан ташқари, тепа соchlарни ниҳоятда сийраклашиб қолган экан. У ҳаддан зиёд пўрим кийинган эди, ҳатто олифтагарчилик чегарасига яқин бориб қолган дейиш мумкин: ёқалари оби-тобида крахмалланган, эгнида қора белбурма камзул, оқ нимча, сарик қўлқоп, оёғида локланган ботинка, оқиши қадама қўнж. У хонага шошмасдан кириб келди-да, аланглаб атрофга назар ташлади. Буклама дастали тилла кўзойнагининг бофичлари-ни асабий равишда қўлида айлантира бошлади.

— Хайрли кун, лорд Сент-Саймон! — деди Холмс хушмуомалалик билан, меҳмонга пешвоз чиқар экан. — Марҳамат, мана буёққа — тўқима креслога ўтиринг. Бу киши менинг дўстим, ҳамкасбим, доктор Уотсон. Оловга яқинроқ сурилинг ахир, ҳозир сизнинг ишингиз хусусида гурунглашамиш...

— ...Менинг бошимга бундан ҳам оғирроқ кўргулик тушмаса керак, мистер Холмс! Мен путурдац кетдим. Равшанки, сиз кўп бора қалтис ишларни текшириб кўргансиз, сэр, лекин ҳеч бир мижозингиз жамиятимизда камина мансуб бўлган юқори табақага алоқадор шахслар бўлмагандир.

— Тўғри айтдингиз, бу ҳол мен учун бир погона пастга тушиш билан баробар.

— Кечирасиз!

— Шу хилдаги иш юзасидан каминага мурожаат этган энг охирги мижозим қирол жаноблари эди.

— Шунақами? Мени хабарим йўқ. У қайси қирол эди?

— Скандинавия қироли.

— Ҳалигидай, унинг ҳам хотини йўқолиб қолибдими?

— Умид қиласанки, сиз тушунадиган одамсиз: мен барча мижозларимга тегишли сирларни ошкор этмайман деб ваъда берганман, жумлалан, сизга ҳам шундай сўз бераман,— деди Холмс назокатли оҳангда.

— Ў, бўлмасам-чи, албатта! Сиз мутлақо ҳақ гапни айтдингиз, илтимос, мени кечиринг. Менинг бошимга тушган ташвиш масаласига келсак, сизда ўша ҳодиса борасида тўлиқ тасаввур ҳосил қилишга ёрдам берадиган ҳар қандай маълумотни айтишга тайёрман.

— Миннатдорман. Мен газеталарда ёзилган тафси-лотлар билан танишдим, лекин шундан бошқа ҳеч нарсани билмайман. Янглишмасам, матбуотдаги хабарларни тўғри деб ҳисоблаш мумкин шекилли-а? Масалан, келинчакнинг ғойиб бўлиши ҳақидаги манави мақолани олиб кўрайлик — тўғрими?

Лорд Сент-Саймон мақолага тезгина кўз югуртириб чиқди.

— Ҳа, бу мақолада жон бор.

— Лекин мен муайян хulosага келишим учун бир қатор қўшимча маълумотлар зарур. Назаримда, сизга бирталай савол берсам тузук бўлади.

— Хизматингизга тайёрман.

— Сиз мисс Хетти Доран билан қачон танишгансиз?

— Бир йил аввал, Сан-Францискода.

— Сиз Қўшма Штатлар бўйлаб сафарга чиқкан өдингизми?

— Ҳа.

— Сиз ўша ердаёқ унга совчи қўйдингизми?

— Йўқ.

— Лекин сиз хуштор бўлиб қолдингиз, тўғрими?

— Менга у яшаётган муҳит ёқиб қолди, буни ҳеч кимдан пинҳон тутганим йўқ.

— Унинг отаси жуда бадавлатми?

— У бутун Тинч океани соҳилидаги энг бадавлат инсон ҳисобланади.

— Хўш, у қаерда ва қай йўсинда бойлик орттирган?

— Олтин конларида. Бир неча йил илгари ҳам унда ҳеч вақо йўқ эди. Кейин омади юришиб, мўл-кўл олтин конини топиб олади; маблағини оқилона тарэда сарфлайди-да, зудлик билан ўзини ўнглаб олади.

— Менга рафиқангизнинг — навжувон ледининг феъл-атворини таърифлаб беролмайсизми? У қанақа одам ўзи?

Лорд Сент-Саймон буклама дастали кўзойнагини тез-тез тебратади бошлади ва оловга тикилиб қолди.

— Биласизмӣ, мистер Холмс, қайнотам давлатмандиши бўлиб қолган пайтда менинг бўлажак хотиним йиғирмага қадам қўйган эди,— деди у.— Унгача қизалоқ бемалол конга тушиб-чиқиб юради, ўрмону тоғлар бўй-

лаб девонавор сайдар этарди, хуллас, унинг тарбияси билан мактаб эмас, балки табиат шуғулланарди. Бизниш «Англияда бундай қизларни «балойи азим» деб атайдилар: иродаси кучли, эркесвар, лоақал бирон-бир анъянага ҳам бўйсунмайди. У табнатан жўшқин, мен ҳатто уни қора қуюнга ўхшатган бўлардим. Чўрткесар, агар бирор ниятни кўнглига туғиб қўйса, ҳеч иккиланмай уни рўёбга чиқаради. Сирасини айтганда, агар мен уни аслида олижаноб хилқат эканига ишонмаганимда борми, икки дунёда ҳам никоҳимга олишни ўзимга эп кўрмаган бўлардим. — У маънодор томоқ қириб қўйди.— Мен қатъян биламанки, у ўзини қаҳрамонларча қурбон қилишга ҳам қодир, лекин ҳаромдан ҳазар қиласди.

— Сизда унинг сурати борми?

— Мен манависини ўзим билан олиб келдим.

У медальон қопқоғини очди-да, бизга ёқимтойгина заифанинг юзларини кўрсатди. Бу сурат эмасди, балки фил сугигига чизилган бежиримгина расм эди. Рассом товланувчан ажид тимқора соchlарни, қоп-қора чарос кўзларни, нафис лабларни тасвирлашга муваффақ бўлган эди. Холмс бежирим расмга узоқ вақт синчиклаб разм солди-да, сўнг медальон қопқоғини ёпиб уни лорд Сент-Саймонга қайтариб берди.

— Кейин навқирон қиз Лондонга келди, сиз у билан алоқани тикладингиз, шундайми?

— Ҳа, бу мавсумда отаси уни ўзи билан бирга Лондонга олиб келди. Биз учраша бошладик, унаштирилдик ва ниҳоят, мен унга уйландим.

— Янглишмасам, сиз уйланишдан аввал анча-мунча қалин тўлаган бўлсангиз керак-а?

— Рисоладагидай қалин тўланди, лекин бизниш оиласизда шунақа анъана мавжуд.

— Модомики, бўлар иш бўлди — бўёғи синди; сиз уни никоҳингизга олдингиз, албатта, энди у сизнинг измингизда қолса керак-а?

— Тўғрисини айтсан, ўзим ҳам билмайман. Мен бу борада ҳеч қандай қофоз-поғозни расмийлаштирганим йўқ.

— Тушунарли, албатта. Айтинг-чи, тўй арафасида сиз мисс Доран билан кўришган эдингизми?

— Ҳа.

— Унинг кайфияти қанақа эди?

— Аъло эди. У ҳамма вақт бизнинг биргаликдаги келажак ҳаётимиз режаларини тузиш билан машғул бўлди.

— Шунақами? Бу фавқулодда қизқарли. Тўй куни эрталаб-чи?

— Хушчақчақ эди. Ҳеч бўлмаса, маросим охирига-ча вақти чоғ эди.

— Кейин, афтидан, сиз унда қандайдир ўзгариш рўй берганини пайқаб қолдингиз?

— Ҳа, ростини айтсам, мен ўшанда илк бор у табиатан хийла бекарор эканига иқорор бўлдим. Қолаверса, ўша ҳодиса шу қадар арзимаски, у ҳақда гапириб ўтирмаса ҳам бўлади. Унинг зинғирдай аҳамияти йўқ.

— Шундай бўлса-да, гапириб беришиңгизни илтимос қиласман.

— Яхши. Лекин бу шунчаки бир шўхлик, холос... Биз меҳроб ёнидан қайтаётган пайтимиз у гулдастани қўлидан тушириб юборди. Шу чоқ биз айнан олдинги қатордаги ўриндиқларга яқинлашиб қолган эдик — гулдаста ўриндиқлар остига тушди. Бирпаслик ғала-ғовур кўтарилди, лекин ўриндиқда ўтирган қандайдир жентльмен дарҳол энгашдию ҳеч қанақа зиён етмаган гулдастани унга узатди. Ҳарҳолда, мен шу ҳақда гап бошлиган пайтда у қандайдир дағал оҳангда жавоб қайтарди. Сўнгра извошга ўтириб уйга қайтаётган вақтимиз ҳам у ўша арзимаган ҳодиса туфайли беҳуда азият чекаётгандай туюлди.

— Ўҳ, буни қаранг-а! Демак, ўриндиқда қандайдир жентльмен ўтирган эди? Бундан чиқдики, ибодатхонада бари бир бегона кишилар ҳам бор экан-да?

— Албатта. Ибодатхона эшиклари очиқ бўлгандан кейин улардан қочиб қутулиб бўлармиди.

— Ўша жентльмен хотинингизнинг танишларидан эмасмиди?

— Э-э, йўғ-э! Мен фақат одоб юзасидан уин «жентльмен» деб атадим, холос. Аслида, кўринишидан ўша одам бизнинг табақага мансуб эмасди. Қолаверса, ҳатто мен унга тузукроқ назар ташлаганим ҳам йўқ. Янглишмасам, биз мавзудан четга чиқиб кетяпмиз, чоғи.

— Шундай қилиб, ибодатхонадан қайтаётган леди Сент-Саймоннинг кўнгли у қадар равшаш эмас эди. У отасининг уйига кирнб келгандан сўнг нималар билан машғул бўлди?

— Ўзининг оқсочига нималарнидир гапириб бера бошлиди.

— Ўша оқсочининг кимлигини билсак бўладимни?

— Унинг исми Алиса. Америкалик, ўз бекаси билан бирга Калифорниядан келган.

— Ҳойнаҳой, хотинингизнинг ишончини қозонган бўлса керак-а?

— Назаримда, ҳатто пинжига кириб олганга ўхшайди. Менга доимо мисс Хетти унинг арқонини бўш қўйиб қўйгандай туюларди. Шундай бўлса-да, Америкада бундай ишларга бошқача назар билан қарашади.

— Уларнинг суҳбатлари қанча вақт давом этди?

— Менимча, бир неча дақиқа. Ростини айтсам, аниғини билмайман, чунки мен ниҳоятда банд эдим.

— Сиз уларнинг нималар ҳақида гаплашаётганларини эшитдингизми?

— Леди Сент-Саймон тахминан «бировнинг жойини босиб олиш» тўғрисида сўзлади. У ҳар доим мана шунақа шартли нутқ воситаларидан фойдаланади. У нимани назарда тутганини тасаввур ҳам этолмайман.

— Америкача сўкиш баъзан ғоятда маънодор бўлади. Ҳўш, хотинингиз хизматкор билан гаплашиб бўлгандан сўнг нима иш қилди?

— Ошхонага кириб кетди.

— Сиз уни қўлтиқлаб олган эдингизми?

— Йўқ, ёлғиз ўзи эди. У бундай майдა-чўйдалар бобида ўзини бениҳоя мустақил ҳис этади. Үн дақиқалардан кейин дастурхон теварагидан шошилинч қўзғолдиди, қандайдир узрли сабабни ғўлдираб хонадан чиқиб кетди. Ӯшандан кейин уни кўрганим йўқ.

— Агар янгишмасам, оқсоқ Алиса тергов пайтида қуйидагича кўргазма берган: бека ўз хонасига кириб, никоҳ кийим-бошининг устидан сафарбоп узун пальтосини елкасига ташлайди, шляпасини кияди ва хонанин тарк этади.

— Мутлақо тўғри. Кейин уни Гайд боғида кўришибди. У ўша куни эрталаб мистер Доранинг уйида жанжал кўтарган хотин — Флора Миллар билан бирга юрган экан. Ҳозир жанжалкаш хотин ҳибсга олинган.

— Ҳа-я, илтимос, ўша кўхликкина аёл ва унга муносабатингиз ҳақида гапириб берсангиз.

Лорд Сент-Саймон елкаларини қисди, қошларини учирди.

— Бир неча йиллар мобайнида биз у билан дўстона, ҳатто айтишим мумкинки, ниҳоятда яқин алоқада бўлганмиз. У «Аллегро»да рақс тушарди. Мен у билан битта олижаноб инсон мисоли муомала қилганман, уни менга нисбатан зигирдай даъвоси бўлиши мумкин эмас, лекин хотин зотини ўзингиз яхши биласиз-ку, мистер Холмс. Флора — мафтункор хилқат, аммо у бағоят таъ-

сирчан, мени жонидан ҳам яхши кўради. Уйланаётга·
нимни эшитиб, менга шунақанги даҳшатли хатлар йўл·
лай бошладики, асти қўяверасиз. Очиғини айтсан, мен
ибодатхонада жанжал кўтарилишидан хавотирланиб
тўйни дабдабасиз ўтказишга қарор қилган эдим. Биз
никоҳ маросимидан қайтиб келган заҳотимиз у мистер
Доран уйи яқинида ҳозиру нозир бўлди ва ичкарига су·
кулиб кириб олишга уриниб кўрди; ҳақорат қилди, ҳат·
то хотинимни қўрқитди. Эҳтиёти шарт, мен шунақа бў·
лишини олдиндан билганим учун граждан кийнидаги
иккита полициячини уйга таклиф этиб қўйган эдим —
улар бирпасда шаллақини кўчага чиқариб ташлашди.
Флора бу ерда жанжал кўтариб бирор нарсага эриша
олмаслигини билган заҳоти ювош тортиб қолди.

— Шовқин-суронни хотинингиз эшитдими?

— Бахтимга, у эшитмади.

— Кейин ўша хотин билан кўчада бирга юрганини
кўришдими?

— Ҳа. Скотленд-ярдлик мистер Лестрейд ана шу
фактни энг хавфли деб ҳисоблаяпти. Унинг ўйлашича,
Флора менинг хотинимни уйдан алдаб-сулдаб чақириб
олган-да, уни аллақандай қўрқинчли тузоқقا туширган.

— Нима ҳам дердик, шунақа бўлиши ҳам мумкин.

— Демак, сиз ҳам шундай фикрдамисиз?

— Мен шундай демадим-ку. Ҳўш, ўзингиз шундай
имкон мавжуд эканини тан оласизми?

— Ишончим комилки, Флора ҳатто чивинга ҳам озор
етказмайди.

— Бироқ рашк алами баъзан инсоннинг хулқ-атво·
рини бутунлай ўзгартириб юбориши мумкин. Айтинг-чи,
шу бўлниб ўтган воқеаларни ўзингиз қандай изоҳлайсиз?

— Мен бу ерга қандайдир изоҳ-пизоҳ бериш учун
келганим йўқ, балки сиздан изоҳ олмоқчиман. Мен сизга
ўзим биладиган ҳамма гапларни айтдим. Шундай бўлса
ҳам, агар сизни каминанинг нуқтаи назари қизиқтира·
ётган бўлса, марҳамат: хотинимнинг тақдири, унинг жа·
миятдаги мавқеи билан боғлиқ бўлган улкан ўзгариш·
лар, ҳаяжонли воқеалар натижасида у қисман асабий·
лашган бўлишч мумкин деб ҳисоблайман.

— Қисқаси, сизнингча, у тўсатдан ўзини идора қи·
лолмай қолган-а?

— Истасангиз, шу. Йўғ-э, у мендан эмас... кўплаб
бошқа қизлар кечаю кундуз орзу қиласиган армонли ҳа·
васдан воз кечиши мумкин деб ўйласам, юқорида баён
этганимдан ўзга изоҳ топишга қийналаман.

— Нима ҳам дердик, буям ҳақиқатга яқин тахмин,— деди Холмс жилмайиб.— Лорд Сент-Саймон, мана энди мен барча зарурий маълумотларни қўлга киритдим шекилли. Фақат бир нарсани айтинг-чи, сиз тўй дастурхони атрофида ўтирган чоғингиз кўчада нималар рўй берётганини деразадан кўришингиз мумкин эдими?

— Кўчанинг нариги бетидаги йўлка билан боғ бизга кўриниб турарди.

— Жуда соз. Шундай қилиб, энди сизни ушлаб ўтиришимга ҳеч қандай зарурат бўлмаса керак. Мен сизга хат ёзаман.

— Сиз шу жумбоқнинг ечимини топсангиз кошкӣди!— деди мижозимиз, ўрнидан қўзғолар экан.

— Уни ечимини топишга улгурдим.

— Нима? Назаримда, мен нотўғри эшидим, чоғи.

— Мен бу жумбоқнинг ечимини топдим деб айтдим.

— Ундай бўлса, менинг хотиним қаерда?

— Тез орада сизнинг бу саволингизга ҳам жавоб бераман.

Лорд Сент-Саймон қовоқларини уюб олди.

— Сиз билан мендан кўра ақллироқ кишилар ҳам бу иш юзасидан ҳали кўп азоб тортишмаса гўргайди деб қўрқаман,— деб таъкидлади у ва намойишкорона таъзим бажо келтирди-да, мағурур қадам ташлаганча хонани тарқ этди.

Шерлок Холмс кулиб юборди.

— Лорд Сент-Саймон менинг ақлимни ўзиники билан тенглашибириб каминага беқиёс муруватт кўрсади!.. Биласизми, мен узоқ давом этган ушбу терговдан сўнг содали арақ ичиб олиб, орқасидан сигарета тутишни лозим топган бўлардим. Дарвоқе, бизнинг мижозимиз хонага кириб келмасдан буруноқ мен бу иш юзасидан бир тўхтамга келиб қўйган эдим.

— Бас қилинг-э, Холмс!

— Боя қайд этиб ўтганимдек, мен илгари ҳам шунга ўхшаган ҳодисаларни учратганман. Лекин келинчакларнинг бирортаси ҳам бу қадар шошқалоқлик билан қочиб қолишмаган эди. Лорд Сент-Саймон билан сұхбат менинг тахминларимни тасдиқлади. Агар Торо¹ни ёслайдиган бўлсак, никоҳсиз мулоқот баъзан худди сутга тушган чивиндай яққол кўринади.

¹ Америкалик ёзувчи Генри Давид Торонинг (1817—1862 й.й.)— кундалигидан кўчирма келтирилялти.

— Бироқ, Холмс, ахир мен ҳам сухбатга шоҳид бўлдим-ку, сиз эшитган гапларни эшитдим.

— Тўғри-ю, аммо сиз аввал рўй берган ҳодисаларни— каминага аъло даражада сабоқ бўлган ҳодисаларни билмайсиз-да. Бир неча йил муқаддам деярли шунга ўхаш воқеа Абердинда содир бўлган эди; Франция-Пруссия урушидан бир йил кейин эса Мюнхенда ҳам қандайдир шунга ҳамоҳанг ҳодиса рўй берган эди. Ушбу ҳодиса... Ие, ана Лестрейд келиб қолди! Ассалому алайкум, Лестрейд! Ҳув анави жавонда вино бор, манави қутида эса сигарета турибди.

Скотленд-Ярднинг расмий изқувари курткага бурканниб олган эди, айни чоқда бўйнига шарф ўраб олибди— у худди денгизчига ўхшарди. Унинг қўлида қоп-қора хуржун бор эди. У биз билан узуқ-юлуқ сўрашди-да, стулга ўтирди ва унга таклиф этилган сигаретани тутатди.

— Қани, бошланг: нима бўлди?— деб сўради Холмс муғамбирлик билан.— Таъбингиз тирриқ кўринади.

— Ҳақиқатан ҳам таъбим тирриқ. Сент-Саймон тўй-пўйи билан балога йўлиқсин! Ҳеч нарсага ақлим етмай қолди.

— Наҳотки? Сиз мени ҳайрон қолдиряпсиз.

— Мен умримда бу қадар чалкаш ҳодисага дуч келмаган эдим. Калаванинг учини сирайм топиб бўлмаяпти. Бугун кун бўйи ўша аёл билан овора бўлдим.

— Устига-устак, дурустгина терлаган кўринасиз,— деди Холмс, куртканинг енгига қўлинин теккизар экан.

— Йўғ-э, мен Серпантайн¹ тубига шўпфийвериб, пай-паслайвериб ҳалак бўлдим.

— У, худойим-эй! Ахир бунинг сизга нима кераги бор эди?

— Леди Сент-Саймоннинг жасадини изладим-да.

Шерлок Холмс кресло суюнчиғига ўзини ташлади-да, мириқиб кулди.

— Мабодо Трафальгар хиёбонидаги фаввора ҳовузини титкилаб кўриш эсингиздан чиқиб қолгани йўқми, ишқилиб?— деб сўради у.

— Трафальгар хиёбонидагими? Сиз бу билан нима демоқчисиз?

— Леди Сент-Саймонни у ердан ҳам, бошқа ердан

¹ Серпантайн (Илон боласи) — Лондондаги Гайд боғида барпо этилган ҳавза.

ҳам қидиришингиз мумкин, аммо муваффақиятга эришишингизга кафолат йўқ.

Лестрейд дўстимга аччиқланиб назар ташлади.

— Кўриниб турибдики, сиз бу ишни аллақачон бир ёқли қилганга ўхшайсиз?— деб сўради у заҳарханда оҳангда.

— Мен фақат ҳозиргина шу ҳақда эшитдим, лекин бирпасда муайян бир тўхтамга келдим.

— Наҳотки! Сиз Серпентайнни бу ишга ҳеч қандай алоқаси йўқ деб ҳисоблайсизми?

— Фараз қилишимча, шундай.

— Ундаи бўлса, марҳамат қилиб, биз қай йўсинда сув ҳавзасидан манави нарсаларни топганимизни тушунириб берсангиз.— У хуржун оғзини очди-да, ичидан шойидан тикилган никоҳ кўйлакни, бир жуфт оппоқ, атлас туфлинни, баргак билан юзга тутиладиган ҳарир пардани олиб полга улоқтириб ташлади. Буюмларнинг ҳаммаси ифлос, жиққа ҳўл әди.— Рухсат этинг!— деди Лестрейд, уюм устига яп-янги никоҳ узугини ҳам ташлаб қўяркан.— Мистер Холмс, ана шу ёнгоқни бир чақиб кўринг-чи!

— Буни қаранг-а!— деди Холмс, оғзидан кўкимтири ҳалқа-ҳалқа тутун чиқарар экан.— Сиз буларнинг барчасини ўша ҳавзада қармоққа илинтириб олдингизми?

— Булар қирғоққа яқин жойда сузиб юргап экан, уларни боғ қоровули топиб олибди. Леди Сент-Саймоннинг қариндошлари кўйлакни ю бошқа буюмларни танидилар. Менимча, у ердан кийим топилдими — бас, ўша атрофдан жасад ҳам топилади.

— Агар ана шу доно назарияга амал қилинса, ҳар бир одамнинг жасади унинг кийим-бошлари ёнидан топилиши керак. Хўш, сир бўлмаса айтинг-чи, леди Сент-Саймоннинг буюмлари ёрдамида сиз нимага эришмоқчи бўляпсиз.

— Унинг ғойиб бўлишида Флора Милларнинг қўли бор эканини кўрсатадиган бирор-бир далил топишга эришаман.

— Қўрқаманки, бу осон кўчадиган иш бўлмаса керак.

— Қўрқасизми?— деб бақириб юборди Лестрейд қизишиб.— Мен бўлсам, Холмс, сиз ўзингизнинг абадий назарияларингизу холосаларингиз билан ҳаётдан мутлақо ажralиб қолмасангиз гўрга әди деб қўрқаман. Бир неча дақиқа мобайнида сиз иккита қўпол хатога йўл қўйдингиз. Манави кўйлак, шубҳасиз, Флора Милларни фош этади.

— Қай йўсинда?

— Кўйлакнинг чўнтағи бор. Чўнтақдан эса ташриф қоғозининг филофи топилди. Филофнинг ичида эса хат бор экан. Мана, у!— у хатни столга қўйиб текислади.— Ҳозир мен сизга уни ўқиб бераман: «Ҳамма нарса таптайёр бўлганидан сўнг кўришамиз. Зудлик билан ташқарига чиқинг. Ф. Х. М.» Мен аввал-бошдаёқ Флора Миллар қандайдир баҳонани рўкач қилиб леди Сент-Саймонни уйдан алдаб чиқарган-у кейин, ўз-ўзидан равшанки, ҳамтовоқлари билан биргаликда уни йўқотишда иштирок этган деб тахмин қилган эдим. Мана, бизнинг олдимиизда хат турибди — хатда унинг исм-фамилиясининг бош ҳарфлари ҳам ёзилган. Гумон йўқки, буни у остоноада леди Сент-Саймоннинг қўлига қистириб юборган, шу тарзда уни тўрга туширган.

— Офарин, Лестрейд!— деди Холмс кулги аралаш.— Ростдан ҳам, сиз буларни жуда усталик билан ичингиздан тўқиб чиқарисиз. Қани, хатни кўрсатинг-чи.

У хатни бепарволик билан қўлига олди-ю, лекин нимагадир диққат-эътибори қадалиб қолди.

— Ҳа, бу ҳақиқатан ҳам жуда муҳим экан!— деди мамнун қиёфада.

— Ҳа-ҳа, энди ишондингизми?

— Фавқулодда муҳим! Мен сизни чин юракдан табриклиман, Лестрейд!

Лестрейд тантанали суръатда сапчиб ўрнидан турди-да, хатга энгашди.

— Бу нима қилганингиз?— деди у ҳайратланиб.— Ахир сиз хатни орқа томонига қарайпсиз-ку!

— Йўқ, айнан ўша — керакли томонига қарайпман.

— Сиз ақлдан озиб қолибсиз! Қоғознинг нариги томонини ағдаринг. Ахир хат қалам билан нариги томонига ёзилган-ку!

— Аммо мен бу томонда меҳмонхона ҳисоб дафтарининг бир парчасини кўряпман. Бу нарса каминани жуда қизиқтириб қўйди.

— У ерда диққатга сазовор ҳеч бало йўқ!— Мен уни аллақачон кўрганман. «4-инчи Окт. Хона — 8 шил. Ношта — 2 шил. 6 пенс. Коктейл — 1 шил. Иккинчи овқат — 2 шил. 6 пенс. Бир стакан май — 8 пенс». Мана шу, холос. Қизиқроқ бирор нарсани кўрмаяпман.

— Кўрмаётган бўлишингиз мумкин. Шундай бўлсада, бу ҳисоб-китоблар жуда катта аҳамиятга эга. Хат масаласига келсак, унинг ҳам аҳамияти бор. Ҳарҳолда, исм-фамилиясининг фойдаси тегиб қолиши мумкин.

Шундай қилиб, мен сизни яна бир марта табриклайман, Лестрейд!

— Бўпти, шунча вақтни беҳуда сарфлаганимиз ҳам етар! — деди у ўрнидан тураг экан.— Биласизми, менимча ўчоқнинг рўпарасига чордана қуриб олиб ҳар хил назарияларни урчитиб ўтиргандан кўра, жонни ачитиб ишлаган афзал. Кўришгунча хайр, мистер Холмс! Қани кўрамиз, ким биринчи бўлиб бу ишнинг поёнига етар экан.

У залда сочилиб ётган буюмларни йигиштириб хуржунга солди-да эшик томон йўналди.

— Лестрейд, икки оғиз гапим бор эди,— деди Холмс астагина, кетишга ҷоғланган рақибининг ортидан.— Мен сизга бизнинг ишимизнинг сирини айтиб қўйишим мумкин. Леди Сент-Саймон — афсона. У йўқ нарса ва ҳеч қачон бўлган эмас.

Лестрейд ортига ўгирилди-да, дўстимга ғамгин назар ташлади. Кейин менга қаради ва пешонасига уч марта чертиб қўйди, бошини маънодор тебратиб шоша-пеша хонадан чиқиб кетди.

У эшикни ёпган заҳотиёқ Холмс ўрнидан туриб, пальтосини кийди.

— Бу кимса айтган гапда ҳам қисман ҳақиқат бор,— деб таъкидлadi у.— Ҳар доим уйда ўтиравериш ярамайди, жонни ачитиб ишлаш керак. Шунинг учун, Уотсон, мен сизни бир оз вақт газеталарингиз билан бирга ёлғиз қолдиришга мажбурман.

Шерлок Холмс беш яримда хонадан чиқиб кетди. Лекин мен узоқ вақт ёлғиз ўтирганим йўқ, чунки орадан бир соат ўтар-ўтмас гастроном дўконидан каттагина қутини кўтариб олган битта хабарчи ҳузуримга кириб келди. У ўзи эргаштириб келган боланинг ёрдами билан қутини очди ва каминани танг қолдириб, камтарона дастурхон устида хилма-хил ноз-неъматлар пайдо бўлди. Бу ерда пиширилган бир жуфт лойхўрак, қирғовул гўшти, ғоз жигаридан тайёрланган таом ҳамда чанг қоплаган, ўргимчак ин қурган бир неча шиша ўткир вино муҳайё бўлди. Мазали озиқ-овқатларни жой-жойига қўйишигач, иккала меҳмон ҳам гойибга кетди, фақат, ҳамма нарсанинг пули тўланган, мана шу адресга элтиб қўйишимиз ҳақида фармон берилган эди, дейишига улгуришиди, холос. Улар бамисоли «Минг бир кеча»дан чиқиб қолган жинларга ўхшардилар.

Соат тўққизга яқинлашиб қолганда тетик қадам ташлаб хонага Холмс кириб келди. Унинг қиёфаси жиддий

эди, лекин мен унинг кўзларини чақнаб туришидан сездимки, у ўз тахминларида янгишмаган эди.

— Ҳў, кечки овқат дастурхонга тортилибди-ку! — деди у қўлларини бир-бирига ишқалаб.

— Демак, сиз меҳмон чакириб қўйган экансиз-да? Улар беш кишига етгулик озиқ-овқат ташлаб кетишли.

— Ўйлашимча, бизнигча баъзи бирорлар ташриф буориши мумкин,— деди у.— Қизиқ, шу пайтгача лорд Сент-Саймоннинг дараги йўқ... Ҳа-ҳа! Менимча, зина-поядан унинг қадам товушлари эшитиляпти.

У янгишмаган эди. Хонага шаҳд билан бизнинг эрталабки меҳмонимиз кириб келди: у боғичига осилган буклама дастали кўзойнагини олдинги сафаргидан ҳам қаттиқроқ тебратарди. Унинг асилизода қиёфасида саросима аломатлари яқол сезилиб турарди.

— Демак, менинг хабарчим сизни уйингиздан топибди-да? — деб сўради Холмс.

— Шундай. Лекин, ростини айтсан, хатингизнинг мазмуни каминани ниҳоятда ҳайрон қолдирди. Қўлингизда менга айтган хабарни тасдиқладиган далил-исбот борми?

— Бор, асосли далилларим бор.

Лорд астагина креслога ўтирибди-да, пешонасини силади.

— Герцог нима дейди?! — деб шипшишти у.— Унинг оила аъзоларидан биттаси камситилганини эшитса, нима дейди ахир?!

— Лекин бу тасодиф, холос. Фикрингизга мутлақо қўшилмайман — бу ерда ҳақоратомуз хеч нарса йўқ.

— Эҳ, сиз бундай ҳодисаларга бошқа нуқтаи назардан қарайсиз-да!

— Мен узил-кесил кимdir айбдор эканини тасаввур этолмаяпман. Назаримда, ўша леди бошқача ҳаракат қилиши мумкин эмасди. Албатта, у ниҳоятда шиддатли ҳаракат қилган кўринади. Бироқ унинг онаси йўқ — оғир дамларда кимдан маслаҳат сўрашини билмаган.

— Сэр, бу ҳақорат, ошкора ҳақорат! — деди лорд Сент-Саймон, бармоқлари билан столни чилдирмадай чертар экан.

— Шунга қарамай, сиз шўрлик қиз тушиб қолган қалтис вазиятни ҳисобга олишингиз даркор.

— Мен ҳеч нарсани ҳисобга олишни истамайман. Мени виждонсизларча лақилатишди. Шу тобда ўзими қаёкка қўйиши билмай қолдим.

— Назаримда, қўнгироқ жиринглади шекилли,— де-

ди Холмс.— Ҳа, остоңадан қадам товушлари эшитиляпти... Лорд Сент-Саймон, начора, сизни ишонтириш, кўнглиңгизни юмшатиши менинг қўйлимдан келмади, балки, бу ишга камина таклиф этган адвокат муваффақ бўлар.— Холмс эшикни лаинг очди-да, хоним билан жанобни ичкарига киритди. — Лорд Сенг-Саймон, ижозат берсангиз, мен сизга мистер ва миссис Фрэнсис Хей Маултонларни таништирсанам. Янгишмасам, сиз миссис Маултон билан илгаридан таниш бўлсангиз керак,— деди у.

Ичкарига меҳмонлар кириб келишлари биланоқ бизнинг мижозимиз ўрнидан сапчиб туриб кетди. У қаддини гоз тутган ҳолда, бошини эгиб, қўлларини белбўрма камзулининг орқасига чалкаштирган кўйи қўмирламай турарди — худди мотамсаро одамга ўхшарди. Хоним шаҳдам қадам ташлаб унга яқинлашди-да, қўлини узатди, лекин у қиё боқмади. Афтидан, аёл зотининг ялинчек нигоҳларига дош беришнинг энг мақбул йўли шу эди, акс ҳолда, иродаси панд бериб қўйиши мумкин.

— Роберт, жаҳлингиз чиқдими?— деди хоним.— Нима ҳам дердим, тушунаман, сизнинг жаҳлингиз чиқмаслиги мумкин эмасди.

— Марҳаматингизни дариф тутманг, хоним, энди ўзинингизни оқламай қўя қолинг,— деди лорд Сент-Саймон қизғин тарзда.

— Ҳа, ҳа, мен биламан — гуноҳкорман. Қочиб кетишмидан аввал сиз билан гаплашиб олишим лозим эди. аммо мен туйқус Фрэнкни кўриб қолган дақиқамдан эътиборан ўзимни-ўзим идора қўлломай қолдим: нима қилаётганимни, нима деяётганимни идрок этолмасдим. Рости, меҳробнинг рўпарасида ҳушимдан кетиб йиқилиб тушмаганимга шу чоққача ҳайронман!

— Бекам, эҳтимол, сиз лорд Сент-Саймон билан гаплашиб олгунингизча биз — дўстим иккаламиз сизларни холи қолдирганимиз маъқулдир-а?— деб сўради Холмс.

— Агар менинг фикрим ҳам инобатга олинса, айтмоқчиманки, ўша ҳодисани яшириб ўтиришдан ҳеч қандай фойда йўқ энди,— деди мистер Маултон.— Менга қолса, бор ҳақиқатни бутун Оврўпо билан Амерқо эшитишини истардим.

Маултон ўрта бўйли, бақувват, қорачадан келган, очиқ юзли, ҳаракатчан, павқирон әркак эди.

— Бўпти, ундай бўлса, мен бу иш қандай рўй берганини гапириб бераман,— деди унинг йўлдоши.— Биз Фрэнк билан 1881 йили Қоядор тоғ яқинидаги Мак-

Квайр конида танишиб қолдик. Дадам ўша ердаги жойларни ўзлаштираётган эди. Биз гапни бир жойга қўйдик — ваъдалашдик. Лекин ажойиб кунларнинг бирида дадам олтинга бой кон топиб олдию бирдан бадавлат бўлиб кетди. Фрэнкнинг қарамоғидаги жой эса тобора путурдан кета бошлади ва оҳир оқибатда қазилма бойликлари соб бўлди. Дадам қанчалик давлат орттиргани сари, Фрэнк шу қадар қашшоқлашиб бораверди. Энди дадам бизни турмуш қуришга аҳду паймон қилганимиз ҳақидаги гап-сўзларга қулоқ солишни ҳам истамасди, у мени Фрискога олиб кетиб қолди. Аммо Фрэнк таслим бўлмади. У менинг орқамдан Фрискога етиб борди ва биз дадамдан яширинча ҳолатда кўриша бошладик. Агар буни дадам сезиб қолганда борми, ниҳоятда ғазабланган бўларди. Шунинг учун ҳамма нарсани ўзимиз ҳал этдик. Фрэнк бошолиб кетадиган, бойлик тўплаб қайтиб келадиган бўлди; фақат пул дадамники билан тенг бўлгандан кейингина қайтиб келишини айтди. Мен бўлсам, унга сени кутаман, йигит деб ваъда бердим, токи сен тирик экансан, бошқага тегмайман, кўнглинг тўқ бўлсин, дедим. «Ундай бўлса, биз ҳозироқ никоҳ қилдириб қўйсак бўлмайдими? — деди Фрэнк. — Шунда мен сенга узил-кесил ишонган бўлардим, фақат омон-эсон қайтиб келганимдан кейин тўй қиласардик». Биз шундай қарорга келдик. У ҳаммасини рисоладагидай ташкил этди; руҳоний бизни никоҳ қилиб қўйди, Фрэнк баҳтини излаб сафарга отланди, мен эсам дадамнинг ҳузурига қайтдим. Бир қанча вақтдан сўнг мен Фрэнк Монтанда эканини билиб олдим. Кейин у олтин қидириб Аризонга жўнади, сўнгра ундан Нью-Мексикадан хат келди. Охирги газетада конга ҳиндуда-апачилар ҳужум қилгани ҳақида мақола пайдо бўлди: душман томонидан ўлдирилган кишилар рўйхатида менинг Фрэнкимнинг ҳам номи қайд этилган эди. Мен ҳушимдан кетиб қолдим, кейин бир неча ой мобайнида оғир аҳволда кўрпа-тўшак қилиб ётдим. Дадам мени сил касаллигига чалинди деб ўйлади ва бемор қизини Фрискодаги барча табибларга қаратиб кўрди. Бир йилдан ортиқроқ вақт мобайнида мен Фрэнк тўғрисида бир оғиз ҳам янгилик эшитмадим — унинг ҳалок бўлганига мутлақо ишондим. Ўша пайтлари Фрискога лорд Сент-Саймон ташриф буюрди, кейин биз дадам билан Лондонга бордик: тўй қилишга қарор қилинди, дадам фоятда мамнун эди. Лекин мен ич-ичимдан сезардимки, дунёдаги бирорта эркак ҳам юрагимнинг туб-тубидан жой олган шўрлик Фрэнкни

мендан жудо қилолмайди. Шундай бўлса-да, агар мен лорд Сент-Саймонга турмушга чиққанимда, мен унга садоқатли хотин бўлардим. Биз муҳаббатнинг қулимиз, лекин ўз хатти-ҳаракатларимизни қулдор мисоли бошқариб туришимиз мумкин. Мен у билан меҳроб томон борар эканман, қўлимдан келганча ўз бурчимни адо этишимга қатъий ишонардим. Аммо ўзингиз бир тасаввур этиб кўринг: мен меҳробга яқинлашдиму орқамга ўгирилиб, бирдан Фрэнкка кўзим тушиб қолди. Уша пайтдаги аҳволимни тасвирлашга тилим ожиз. У биринчи қатордаги ўриндиқ ёнида менга тикилиб туради. Дастрраб, мен уни арвоҳ бўлса керак деб ўйладим. Бироқ яна бир бора орқамга ўгирилган чоқда ҳам у ҳамон ўша жойда туради ва гўё нигоҳи билан уни кўраётганимдан хурсандми ёки хафами эканимни сўрарди. Ҳайронман, мен нечун ҳушимдан кетиб йиқилиб тушмадим экан? Кўз олдим жимирашиб кетди, руҳонийини сўзлари эса қулогимга худди қовоқ арининг ғўнгиллашидай эшитила бошлади. Мен нима қилишим лозимлигини билмасдим. Никоҳ маросимини тўхтатиш керакми, ибодатхонада жанжал кўтаришга журъат этсаммикан? Мен тагин орқамга қайрилиб унга қарадим: афтидан, у менинг ниятимни англаб етди шекилли, бармоғини лабига босди — гўё лом-мим демаслигимни маслаҳат берди. Кейин мен унинг шоша-пиша қофоз парчасига бир нималарни ёзаётганини кўриб қолдим ва сездимки, у хатни қўлимга тутқазиб юборади. Мен унинг ёнидан ўтаётганимда жўрттага гулдастани ерга ташлаб юбордим, у гулни менга узатётиб бояни хатни ҳам қўлимга қистириб қўйди. Хат фақат бир нечта сўздангина иборат эди: у ишора қилган заҳотиёқ кўчага чиқишимни илтимос қилган эди. Албатта, энди менинг асосий бурчим — унга итоат этиш, у нима деса сўзсиз бажариш эканига заррача ҳам шубҳа қилмасдим. Уйга келдиму ҳамма гапни хизматкоримга очиқ-оидин айтдим: У Фрэнкни Қалифорниядалик пайтимиздан бўён биларди, яхши кўрарди. Мен ундан оғзидан гуллаб қўймасликни талаб қилдим, энг зарур буюмларимни ва пальтомни ҳозирлаб туришини сўрадим. Биламан, лорд Сент-Саймон билан очиқасига нуғузли меҳмонлар кўз олдидা бундай қилиш ниҳоятда мушкул туюлди. Мен аввал қочиб кетишга, сўнгра унга бор гапни айтишга қарор қилдим. Биз дастурхон теварагида ўн дақиқадан ортиқ ўтирганимиз йўқ эди, мен деразага қарадиму кўчанинг нариги

бетидаги йўлкада турган Фрэнкни кўриб қолдим. У менга ишора қилди-да, боғ томон йўл олди. Мен ошхонадан чиқиб, елкамга пальтони ташладим ва унинг изндан жўнадим. Кўчада қандайдир аёл менга яқинлашди лорд Сент-Саймон тўғрисида бир нималарни гапира бошлади. Унинг гаплари деярли қулоғимга кирмасди, аммо барни бир шу нарсани илғадимки, тўйимизга қадар куёв ҳам қандайдир сирли ишлар билан шуғулланган экан. Ҷез орада ўша аёлдан қутулдим ва Фрэнкка етиб олдим. Биз файтонга ўтириб, Гордон хиёбони томон йўналдик. У ўша ердаги битта квартирани ижарага олиб қўйган экан. Кўп йиллик айрилиқдан кейин мен учун ҳақиқий тантанали дамлар бошланди. Маълум бўлишича, Фрэнк апачиларга асир тушиб қолибди, тутқунликдан қочибди, Фрискога борибди; мен уни ҳалок бўлди деб ўйлаб, Англияга жўнаб кетганимни билиб олибди ва шошилинч равишда ортимдан йўлга отланибди, ниҳоят, мен иккинчи марта никоҳдан ўтаетган куним мени қидириб тошибди.

— Мен никоҳ ҳақида газетада эълон қилинган мақолани ўқиб қолдим,— деб изоҳ берди америкалик.— Унда маросим қайси ибодатхонада ўтажаги ҳамда келинчакнинг исми шарифи кўрсатилган эди, аммо адрес ёзилмаган эди.

Кейин биз энди нима қилишимиз лозимлиги ҳақида маслаҳатлаша бошладик. Фрэнк бошиданоқ одамлардан ҳеч нарсани яширмаслик керак деб туриб олди. Лекин мен уялдим: ўша одамларни кўришни асло истамасдим, бутунлай дом-дараксиз кетишини хоҳлардим, фақат дадамга тириклигим ҳақида уч-тўрт оғиз гап ёзиб юборсам — бас. Лордлар, ледилар тўй дастурхони теварагида жам бўлиб ўтиришганча менинг қайтишимни интизорлик билан кутишаётганини ўйлаб эсимдан оғиб қолай дердим. Шундай қилиб, Фрэнк менинг никоҳ қўйлагими ни ва бошқа буюмларимни бир жойга элтиб ташлади. Энди мени бирор таъкиб этолмайди. Агарда бугун манави хокисор жентльмен, мистер Холмс ҳузуримизга ташриф буормаганда биз эртагаёқ Парижга жўнаб кетишга тайёргарлик кўриб қўйган эдик. У қандайин мўъжиза туфайли бизни топди экан, ақл бовар қилмайди. У кўнгилга оғир ботмайдиган қилиб ишонарли тарзда хато қилганимни исботлаб берди. Фрэнк ҳам агар биз яшириниб юрсак ўзимизга ўзимиз зарар етказган бўлардик деб ҳақ гапин айтди. Кейин лорд Сент-Саймон билан гувоҳларсиз, юзма-юз гаплашишимизга имкои

яратиб бера оласизми, деб сўради. Мана, биз келдик. Роберт, энди сиз ҳамма нарсани биласиз. Агар сизни хафа қилган бўлсан, минг бора узр сўрайман. Лекин умид қиласанки, сиз мен тўғримда у қадар ёмон фикр-га бормасангиз керак.

Лорд Сен-Саймон чўзилиб кетган бу ҳикояни асаблари таранг ҳолда, совуққоплик билан тинглади. Унинг қош-қовоғи уюлган, қошлари чимирилган эди.

— Мени маъзур кўринглар,— деди у.— Лекин мен ўзимнинг маҳрам ишларимни бегоналар олдида муҳокама этишдан ор қиласан.

— Энди сиз менинг узр-маъзуримни инобатга олмайсизми? «Алвидо» деб, қўлимни сиқиб қўйишни ҳам истамайсизми?

— Йўғ-э, нега энди, агар шу билан кўнглингиз таскин топса — марҳамат.

У чўзилган қўлни совуққина сиқиб қўйди.

— Ўйлайманки, биз билан овқатланишга рози бўлсангиз керак,— деб гап бошлади Холмс.

— Тўғрисини айтсам, мендан ҳаддан зиёд нарсаларни талаб қиляпсиз,— деб эътиroz билдириди мағрур лорд.— Мен тақдирга тан беришга мажбурман, лекин содир бўлган кўнгилсиз ҳодисадан кейин мени хурсанд бўлади деб ўйлаш кулгили, албатта. Ижозатларинг билан, ҳаммаларингга хайрли кечак тилайман!

У барчамизга қараб таъзим бажо келтирди-да, тантанали тарзда хонани тарк этди.

— Умид қиласанки, ҳеч бўлмаса сизлар уйимизни тўлдириб ўтирасизлар?— деди Шерлок Холмс.— Мистер Маултон, мен ҳар доим америкалик кишини учратиб қолсам мамнун бўламан. Чунки камина узоқ ўтган ўйларда рўй берган ҳодисалар — мутаассиб ҳокимнинг фисқ-фасодларию министрнинг хатолари¹ ҳам қачонлардир бизнинг болаларимизни яктан буюк мамлакатнинг фуқаролари бўлишлари учун тўсқинлик қилолмайди деб ишонадиган инсонлар қавмидан бўламан. Ўшанда биз ягона—Англия-Америка туғи остида бирлашамиз.

— Қизиқ ҳодисанинг гувоҳи бўлдик,— деб таъкидлади Холмс, меҳмонлар кетишганидан кейин.— Дафъатан, боши-кети йўқдай туюладиган фактларни у очиқ-

¹ Холмс инглиз қироли Георг III (1738—1820 й.й.) билан Бош министри Фредерик Нортни (1732—1792 й.й.) назарда тутяпти. Георг III билан Нортнинг сиёсати мустамлака Америка билан зиддияти кучайтиради, уруш бошланади.

ойдин исботлаб беряпти. Навниҳол леди бизга гапириб берган бир қатор ҳодисалар оддий ва табиий туюлдими? Айтайлик, мабодо ҳодисаларга скотленд-ярдлик мистер Лестрейднинг нуқтаи назаридаи қараганимизда ажабтовор хulosалар чиқаришимиз тайин эди!

— Демак, сиз аввал-бошданоқ түғри йўл танлаган экансиз-да?

— Бошдаёқ менга иккита факт аён бўлди: биринчи — келинчак никоҳ маросимига мутлақо ўз ихтиёри билан борган; иккинчиси — маросимдан сўнг у тезда ўз ишига пушаймон қилган. Кундай равшанки, бу орада уни қароридан қайтишга ундовчи бир нима рўй берган эди. Хўш, нима бўлиши мумкин? Уйдан ташқарида ким биландир гаплашиб олишга унинг имкони йўқ эди, чунки куёв ундан бир сония ҳам ажралмаган. Эҳтимол, у бирорни учратиб қолгандир? Шундай бўлса, ўша но маълум кимса фақат америкалик бўлади: ахир у Англияга яқиндагина келган, унга ғоятда кучли таъсир ўтказиш даражасига етиш осон эмас, яъни бир кўриниш бериб қўйиб, унинг барча режаларини барбод этиш мушкул. Шундай қилиб, истисно тариқасида, мен у қандайдир америкаликни учратган деган хulosага келдим. Аммо ўша америкалик ким бўлди, нима учун унинг пайдо бўлиши бу қадар кучли таъсир кўрсатди? Афтидан, у севгилиси ёки эри бўлиши керак. Бизга маълумки, қизнинг ёшлиги қаҳри қаттиқ кишилар орасида ва ўзига хос шароит қуршовида ўтган. Лорд Сент-Саймоннинг ҳикоясига қадар мен шундай деб ўйлаган эдим. Кейин лорд бизни қўйидагилардан хабардор қилди: қандайдир эркак ибодатхонада пайдо бўлиб қолади, келинчак гулдастани қўлидан тушириб юборгандан сўнг (бу — яширинча хат олишнинг энг синалган, тоблаган усули), куёв билан муомаласини ўзгартиради, лорд Сент-Саймоннинг гапига қараганда, у суюкли хизматкори билан сухбатлашади ва маънодор оҳангда «бирорнинг жойини босиб олиш»га ишора қиласи — олтин ишлаб чиқарадиган саноатчилар тилида, бу бирорнинг мулкига тажовуз қилиш деган маънони англатади. Шундан кейин мен аниқ билдимки, леди бирорта эркак билан қочиб кетган ўша эркак ё унинг севгилиси, ёки эри бўлиши керак, бунинг устига кейинги тахминим ҳақиқатга яқинроқ туюлди.

— Хўш, сиз уларни қандай мўъжиза туфайли излаб топдингиз?

— Аслида, бу иш мушкул эди. Бироқ менинг дўстим

Лестрейд ўзи билмаган ҳолда қимматли маълумотни қўлга киритибди. Равшанки, исм-фамилиялар ҳам катта аҳамиятга эга, албатта. Лекин бундан кўра, мана шундай номли кишининг Лондондаги энг зўр меҳмонхоналардан бирига қўноқ бўлганини билиш муҳимроқ эди.

— Уша меҳмонхонанинг айнан энг зўр эканини қандай аниқладингиз?

— Жуда осон: баҳоларга қараб аниқладим. Фақат биринчи даражали меҳмонхоналардагина бир хона учун саккиз шиллинг, бир стакан вино учун эса саккиз пенс пул олинади. Лондонда бундай меҳмонхоналар жуда кам. Нортумберленд кўчасидаги иккинчи меҳмонхонадаёқ мусофиirlар рўйхатга олинадиган дафтарда америкалик қандайдир мистер Фрэнсис Х. Маултон номини учратдим! Мен боришимдан салгина илгари у ташқарига чиқиб кетган экан. Унинг ҳисоб-китобларини кўздан кечираётib, расмий қофоз парчасининг иккинчи нусхасида қайд этилган рақамларни топдим. У ўз номига келадиган хат-хабарларни Гордон хиёбонидаги 226-ўйга жўнатишларини илтимос қилиб кетган эди. Мен ўша томонга жўнадим. Ошиқ-маъшуқларни уйда учратиш баҳтига мусассар бўлдим ва ёшларга оталарча бир нечта маслаҳат беришга журъат этдим. Юзага келган вазият жамоатчиликка, хусусан, лорд Сент-Саймонга тушунирилса — бундан сизлар фойда қиласизлар, асло зиён кўрмайсизлар деб уларни ишонтирдим, гапларими исботлаб бердим. Мен уларни лорд билан учраштириб қўйишга ваъда бердим, шу ерга таклиф этдим. Кўрдингизки, лордни ҳам ушбу учрашувга келишга кўндиридим.

— Лекин кўнгилдагидек натижалар қўлга киритилмади,—деб таъкидладим.—У унчалик илтифот қилмади.

— Эҳ, Уотсон!— деб эътиroz билдириди Холмс жилмайғанча. — Агарда хушторлигу тўй ҳашамлари билан боғлиқ бўлган шунча ташвишлардан сўнг сиз тўсатдан ҳам хотиндан, ҳам пулдан ажralиб қолганингизда борми, сиз ҳам унчалик илтифот кўрсатмаган бўлардингиз. Менимча, биз лорд Сент-Саймоннинг кўнглини овлашимиз лозим ва унинг ҳолатига ўзимиз тушиб қолмаганимиз учун (илло, бирорвнинг ҳолига кулиб бўлмайди!) тақдиримизга шукроналар айтмоғимиз ҳам фарз, ҳам қарздири... Менга скрипкани узатиб юборинг, ўзингиз ҳам яқинроқ ўтириинг. Энди бизнинг фақат битта оғир ташвишимиз қолди — ушбу зим-зиё куз кечаларида бир бало қилиб вақт ўтказиш ғамини еймиз, холос.

ҚИЗИЛ ҲАЛҚА

— Менимча, миссис Уоррен, безовта бўлишингиз учун њеч қандай жиддий сабаб йўқ,— деди Шерлок Холмс,— ҳар бир дақиқаси ҳисобли бўлган мендек одамнинг бу иш билан шуғулланиши бемаънилик. Ростини айтсан, шуғулланишим шарт бўлган ишларим бошимдан ошиб ётипти.— Шундай деб у газета парчалари ёпиширилган каттакон альбомни яна қўлига олди: бу альбомга у навбатдаги қандайдир янги материалларни ёпишириши ва уларни маълумотномага қайд қилиб қўйниши лозим эди.

Лекин ҳамма аёллар сингари қайсар ва мугомбир миссис Уоррен оёғини тираб, ўз сўзида туриб олди.

— Ўтган йили,— деди миссис,— уйимда ижарага ўтирган мистер Фэрдел Хобснинг илтимосини бажариб, чигал ишини тўғрилаб берган эдингиз.

— О, у арзимаган иш эди.

— Аммо мистер Хобс ўша қилган яхшилигингиши унутмай, мавҳум сирни қандай усталик билан фош қилганингиз ҳақида анча вақтгача гапириб юрган эди.

Мана, энди ўзим аллақандай мавҳум сир оғушида зимзиё хоналарда тентираб юрарканман, ўша ижарагиримининг гапларини эсладим. Имоним комилки, мен учун албатта вақт толасиз, агар хоҳласангиз.

Холмс ҳам хушомад гапларни ёқтиарди, ҳам тан бериб айтиш керакки, жуда кўнгилчан одам эди. Ана шу икки куч уни бир хўрсиниб қўйиб, сўнг елим сурковчи мўйқаламни ҳеч қандай эътиrozсиз яна жойига қўйишга ва ўз креслоси билан бирга стол ёнидан сурилиб узоқлашишига мажбур этди.

— Ҳай, кўндиридингиз, миссис Уоррен, қани, эшитаман. Чексам, сизга халал бермайманми? Раҳмат. Уотсон, гугурт узатинг! Фаҳмлашимча, сиз янги ижарагирингизнинг ўз хонасидан ҳеч чиқмаётгани ва уни ҳеч кўрмаётганингиздан хавотирдасиз, шундайми? Мени кечирасиз-у, миссис Уоррен, агар мен сизникоиди ижарага турган бўлганимда, мени ҳам аксар пайт ҳафталаб кўролмаган бўлардингиз.

— Гапингиз тўғри, сэр, лекин бу бутунлай бошқа нарса. Мен қўрқиб кетяпман, мистер Холмс. Қўрққанимдан кечалари мижжа қоқмай чиқаман. Унинг тепамда эрта тонгдан то кечқурун алламаҳалгача ўёқдан-буёққа тинмай танда қўйганини эшитсаму қорасини кўрмасам — бундай азобга мен асло чидай олмайман. Эрим ҳам менга ўхшаб тажанг бўляпти, аммо у ҳарҳолда кундуз куни ишга кетади, лекин мен бошимни қаёққа ураман? Нега энди у биқиниб олди экан? Қандай гуноҳ иш қилди экан? Уйда, агар оқсочни ҳисобламасак, мен билан ўша ижаракимдан бўлак ҳеч зоф йўқ, асабларим энди ортиқ дош бера олмайди бу азобга.

Холмс аёл томонга энгашиб, унинг елкасига ўзининг узун-узун, ингичка бармоқларини оҳиста қўйди. У, агар хоҳласа, гипноз йўли билан кишига таскин беришни ҳам уddyалай оларди. Мана, аёлнинг нигоҳларидаги қўрқув ифодаси ғойиб бўлди, унинг ҳаяжонланган чеҳрасида яна аввалги хотиржамлик аломатлари намоён бўлди. У Холмс таклиф қилган креслога ўтирди.

— Агар мен бирон жумбоқни ечишга киришадиган бўлсан, юз берган воқеанинг энг майдаги шкир-чикирларигача муфассал билишим керак бўлади,—деди Холмс.— Фикрингизни бир ерга тўплаинг. Энг аҳамиятсиз нарса ҳам бундай ишда энг муҳим омил бўлиб чиқиши мумкин. Гапингизга қараганда, ўша одам уйингизга бундан ўн кунча бурун келгану сизга икки ҳафталик квартира ва дастурхон ҳақини тўлаган, шундайми?

— У менинг шартимни сўради, сэр. Мен унга, ҳафтасига эллик шиллингдан берасиз, деб айтдим. Юқори қаватда мўъжазгина меҳмонхона билан ётоқхонаси бўлган алоҳида квартирам бор.

— Кейин нима бўлди?

— У менга: «Агар менинг шартларимга рози бўлсангиз, сизга икки ҳисса кўпроқ — ҳафтасига беш фунтдан ҳақ тўлайман», — деб айтди. Мен бойвучча хотинлардан эмасман: сэр, эрим — мистер Уорреннинг топиши ҳам унчамас, шунинг учун, бунаقا мўмай пул рўзғоримга анча мадад бўлади. Меҳмон шу заҳоти ёнидан ўн фунтли қофоз пул чиқарди. Агар шартимга рози бўлсангиз, деди у, жуда узоқ вақтгача ҳар икки ҳафтада шунчадан пул олиб турасиз, лекин «йўқ» десангиз, унда сиз билан бошқа ҳеч мулоқотда бўлмайман.

— Хўш, у қандай шартлар қўйди?

— У, сэр, ўз ёнида уйимнинг калити бўлишини хоҳлади. Бунинг ҳеч ажабланадиган томони йўқ. Бошқа ижаракчилар ҳам кўпинча уйининг калитини ёнларида олиб юришарди. Яна, у мени мутлақо тинч қўясиз, ҳеч қачон, ҳар қандай вазиятда ҳам мени безовта қилмайсиз, деб шарт қўйди.

— Лекин бу шартнинг ҳам ҳеч ажабланадиган томони йўқ.

— Йўқликка йўғ-а, сэр, лекин ҳар нарсанинг ҳам чегараси бўлади. У бўлса, бутунлай ҳаддидан ошиб кетди. Унинг уйимизга келганига ўн кун бўлган бўлса ҳам, на менга, на мистер Уорренга, на оқсочимизга бирон марта бўлсин қорасини кўрсатди. Биз фақат унинг доим — кечасиям, эрталаб ҳам, кундузи ҳам тинмай уёқдан бўёққа юрганини эшитамиз, холос, у фақат бир марта — келган куни кечқурун кўчага чиқиб келди.

— О, демак, у биринчи кун кечқурун кўчага чиқди, денг?

— Ҳа, сэр, лекин жудаям кеч қайтди — бизлар бу пайт ухлагани ётган эдик. У кетаётганида, кеч қайтаман, деб огоҳлантирувди, шунинг учун, эшикни ичидан танбаламаслигимизни илтимос қилувди. Мен унинг зинадан иккинчи қаватга чиқаётганини эшитдим, бу пайт вақт яrim кечадан оғган эди.

— У қандай овқатланади?

— У, қўнғироқ чалганимдан эшик олдида турған стулга овқат олиб келиб қўясиз, деб қатъий таъкидлайди. Овқатланиб бўлганидан кейин, у яна қўнғироқ чалади, шунда биз ўша стулга яна олиб чиқиб қўйилган

патнисни олиб пастга тушамиз. Мабодо унга бошқа бирон нарса керак бўлса, бир парча қофозга босма ҳарфлар билан сўз ёзиб ўша стулда қолдиради.

— Босма ҳарфлар билан?

— Ҳа, сэр, қалам билан фақат биттагина сўз ёзади, вассалом. Мана, сизга кўрсатгани олиб келувдим: СОВУН. Мана, яна биттаси: ГУГУРТ. Мана бу: «ДЕЙЛИ ГАЗЕТТ» деган сўзни келган кунининг эртасига эрталаб ёзиб чиқарувди. Шундан бери мен ҳар куни эрталаб унга нонушта олиб чиққанимда, патнисга шу газетани ҳам қўйиб қўяман.

— Шунаقا денг! — деди Холмс, миссис Уоррен узатган қофоз парчаларини қизиқсиниб кузатаркан. — Бу энди чинданам хийла аломат ҳол. Ўзини одамлардан олиб қочиш истаги менга тушунарли, лекин нега энди босма ҳарфлар билан ёзи экан? Босма ҳарфлар билан хат ёзиш анча диққинафас машғулот. Нима учун оддий усулда ёзавермадийкин? Сиз буни қандай изоҳлайсиз, Уотсон?

— Балки ўз дастхатини пинҳон тутмоқчиидир?

— Нима ҳожати бор? Уй бекаси унинг қўли билан ёзилган хатни олса, шунга нима бўпти? Ҳў-ӯш, балки сиз ҳақдирсиз ҳам... Унда ёзувлар нега бунчалик қисқақиска.

— Ҳайронман.

— Бу нарса бизнинг хулоса чиқаришимиз учун жуда ғаройиб имкониятлар яратиб беради. Хатлар учи яхши очилмаган энг оддий бинафшаранг қалам билан ёзилган. Эътибор беринг-а, манави ёзувнинг бир чети хат ёзилгандан қейин кемтик қилинган, «совун» сўзидағи «с» ҳарфининг бир қисми йиртиб олинган. Бу нарса сизни ўйлантириб қўйдими-а, Уотсон?

— У бир нимадан хавфсираятимикин?

— Шак-шубҳасиз. Назаримда, қофозда унинг кимлигини билдириб қўядиган бирон из: бармоқ изи, ёки бошқа биронта доғ бўлган. Демак, сизнинг таърифлашингизча, миссис Уоррен, ижарагирингиз ўрта бўй, қора соч, соқол қўйган одам. Ёшми, қарими?

— Ёш ҳали, сэр, ўттиздан ошмаган.

— Сиз унинг яна қай жиҳатларига эътибор бердингиз?

— У инглизчани бехато гапирди-ю, сэр, шунга қарамай, талаффузидан, уни ажнабий бўлса керак, деб ўйладим.

— Ҳўш, у яхши кийинганми?

— Жудаям яхши кийинган, сэр, кўрсангиз, ҳақиқий жентльмен дейсиз. Эгнида қора костюм — уст-бошида кўзга ялт этиб ташланадиган ҳеч нимаси йўқ.

— У ўз исмини айтмадими?

— Йўқ, сэр.

— Ҳеч ердан хат олмадими, ҳеч ким унинг олдига келмадими?

— Йўқ.

— Лекин, ҳар қалай, сиз ё бўлмаса, оқсочиғиз эрталаблари унинг хонасига кириб турарсизлар?

— Йўқ, сэр, у уйни ўзи йифиштиради.

— Наҳотки! Мана буни ажабланарли ҳол деса бўлади. Хўш, у кўчиб келганида, юки кўпмиди?

— Битта каттакои жигарранг чамадон — вассалом.

— Ҳм, маълумотлар сероб деб айта олмайман. Демак, гапингизга қараганда, хонадаи ҳеч нима, мутлақо ҳеч бир нарса олиб чиқилмаган?

Миссис Уоррен сумкасидан бир конверт чиқариб, унинг ичидан стол устига иккита гугурт чўпи билан бигта сигарет қолдигини тўқди.

— Булар бугун эрталаб чиққан патнисда экан. Сизнинг энг арзимас нарсалардан ҳам жиддий хулоса чиқара олишиниз ҳақида эшитганман, шунинг учун олиб келдим.

Холмс елкасини учирив қўйди.

— Бу нарсалардан ҳеч қандай жиддий хулоса чиқариб бўлмайди. Гугурт чўпларининг фақат бош қисми ёнгани, демак у билан сигарета тутатилган. Сигара ё трубка чеккан одамда гугурт чўпи ярмигача ёниб боради. Э, мана бу сигарета қолдиги қизиқиш уйғотди менда. Сиз, уйинғиздаги жентльменни соқол-мўйлов қўйган, деб айтувдингизми?

— Ҳа, сэр.

— Унда ҳеч нарсага тушунмаяпман. Менимча, бу сигаретани фақат соқол-мўйлови йўқ одам чекиши мумкин. Бу сигаретани чеккан одамнинг мўйлови ҳаттони сизниги ўхшаган ихчам бўлганида ҳам, Уотсон, албатта уши жизғанак қилиб олган бўларди.

— Мундштук билан чеккандир балки? — деб тахмин қилдим мен.

— Асло: сигаретанинг уни тишланган. Балки уйингизда иккита одам истиқомат қилиб тургандир, миссис Уоррен?

— Йўқ, сэр. У шу қадар кам овқат ейдики, баъзида, қандай чидаяптийкин, деб ажабланаман.

— Ҳай, майли, яна янги маълумотларни кутишга тўғри келади. Қолаверса, шикоят қилишингиз учун ҳозирча ҳеч қандай сабаб ҳам йўқ. Ижара ҳақини олгансиз, ижарагир гарчи оддий ижарагирларга ўхшамаса ҳам, ювош одам экан. У сизга яхши ҳақ тўляяпти, энди унинг ўзини пинҳон тутаётганига келсак, очиғи, бунинг сизга ҳеч қандай дахли йўқ. Кейин, унинг тинчини бузиш учун бизда ҳам ҳеч қандай сабаб йўқ, қолаверса, уни, қонундан яширингган, деб айтишга ҳам ҳозирча бизда асос йўқ. Яхши, мен бу ишни қабул қиласман, уни ёдимда сақлайман. Сиз, биронта янгилик рўй берса, албатта менга хабар қилинг, зарурат туғилгудек бўлса, менинг ёрдамимга таянинг.

— Бу ишнинг баъзи бир қизиқарли жиҳатлари бор, албатта, Уотсон,— деди менга Холмс, миссис Уоррен чиқиб кетганидан кейин.— У аҳамиятсиз натижа бериши ҳам мумкин — фараз қилайлик, ижарагир, шунчаки, антиқа табиатли одамdir; лекин, айни пайтда, биринчи қарашда жайдари бўлиб кўрингган бу иш анча жиддий маънога эга бўлиши ҳам мумкин. Биринчи навбатда миямга, ҳозир миссис Уорреннинг уйида турган одам, уни ижарага олган одам эмас, деган фикр келяпти.

— Нега бундай фикрга бордингиз?

— Сигарета қолдини менда шундай фикр уйғотяпти, ундан кейин, ижарагирнинг фақат бир марта, у ҳам бўлса, уйни ижарага олган куни кўчага чиққани бизга маълум-ку! У — ёхуд унинг ўрнига бошқа бир одам — ўзининг келганини хонадон аҳлидан ҳеч ким кўролмайдиган пайтда уйга қайтиб келган. Бизда бу қайтиб келган одамнинг уйдан чиқиб кетган ўша одам эканлигини исботловчи ҳеч қандай далил йўқ. Қолаверса, уйни ижарага олган одам инглизча бехато галирган. Бу эса, сўзларни босма ҳарфлар билан ёзяпти. Фаҳмимча, у сўзларни луғатдан қидириб топиб ёзаётганга ўхшайди. Чунки луғатларда сўзлар фақат бош келишикда берилади. У ҳам сўзларни бош келишикда ёзган. Ёзувларнинг ихчамлигига сабаб... эҳтимол, у инглиз тилини билмаслигини яшириш учун шундай қилаётгандир. Ҳа, Уотсон, ижарагир алмашингган деб шубҳа қилишимизга бизда етарли асос бор.

— Лекин бундан мақсад нима?

— Бизнинг вазифамиз айнан ана шу мақсадни аниқлашдан иборат. Бу жумбоқни ечиш учун фақат битта тўғри йўл мавжуд,— шундай деб, Холмс каттакон бир альбомни қўлига олди. У ҳар куни Лондон газеталари-

дан, қидирилаётган, йўқолган одамлар, учрашув жойлари ҳақидаги ва шунга ўхшаш эълонларни қирқиб олиб, мунтазам равишда шу альбомга ёпиштириб борарди.— Вой бў-у!— деб юборди у альбомни варақларкан.— Ҳаммаёқ фарёд, ҳайқириқ, нолалар-ку! Бир сандиқ гай-риоддий воқеалар! Ғаройиб воқеаларни тадқиқ этаёт-ган одам қимматли маълумотларни айнан мана шу сандиқдан топиб олиши мумкин! Миссис Уорренницида ижа-ра турган одам узлатга чекинган, унга мактуб йўллаша олмайди, чунки сир тутилаётган бу ишнинг фош бўли-шидан қўрқишиади. Ҳўш, уйдан ташқарида бўлаётган воқеалар ҳақида бу ижарагирга қай йўл билан хабар қилиш мумкин? Газета орқали, албатта. Билишимча, бундан бошқа йўли йўқ, қарангки, баҳтимизга, биз фа-қат биргина газетани кузатиш билан чекланишимиз мумкин. Мана, кейинги икки ҳафта мобайнида «Дейли га-зетт»дан қирқиб олинган эълонлар. «Принснинг Конъки-чилар Клубида мўйна шарф ўраган хоним»— буни ўқи-маймиз. «Наҳотки Жимми ўз онасининг кўнглини вай-рон қилса!»— бунинг ҳам бизга дахли йўқ. «Брикстон омнибусида ҳушидан кетиб қолган аёл агар...»— менга бу аёлнинг қизиги йўқ. «Қалбим сенга интизор...»— бу нола, Уотсон, ҳақиқий нола! Мана буниси сал яқин ке-лади. Эшитинг: «Сабр қил. Сен билан мулоқотда бўлиш учун бирон иложини топаман. Ҳозирча шу. Ж.» Ижарагир миссис Уорренницига кўчиб келганидан кейин икки кун ўтгач босилитти. Бу бизга асқотади, тўғрими? Мис-сис Уорренницидаги сирли нотаниш одам, гарчи ёзишга нўноқ бўлса ҳам, ҳарқалай инглизча ўқий олиши керак. Яна унинг изига тушишга уриниб кўрамиз. Мана, гапим тўғри чиқди — уч кундан кейин яна ёзишипти. «Иш юри-шиб кетди. Бардошли, мулоҳазали бўл. Булутлар тар-қайди. Ж.» Кейин бир ҳафтагача ҳеч нима босилмагач. Э, мана, масала анча ойдинлашяпти. «Йўл очиляпти. Агар хабар қилиш иложини топсан, шартли кодимиз ёдингда бўлсин — бир А, икки Б ва ҳоказо. Яқинда маълум бўлади. Ж.» Бу кечаги газетада босилитти, бу-гунгисида ҳеч нима йўқ. Бу эълонларнинг ҳаммаси мис-сию Уорреннинг ижарагирига анча алоқадордай бўлиб кўриняпти. Қўпи кетиб, ози қолди, Уотсон, масала ой-динлашишига имоним комил.

Дўстим ҳақ бўлиб чиқди. Эртаси куни эрталаб мен уни камин олдига ёзилган гиламча устида оловга орқа ғириб, мамнуният билан жилмайиб турганини кўрдим.
— Ҳўш, энди нима дейсиз, Уотсон?— деди у ва стол

устида ётган газетани қўлига олди. «Оқ тош карнизли баланд қизил уй. Тўртинчи қават. Чапдан иккинчи дера-за. Қоронғи тушганида. Ж». Мана бу энди мутлақо аниқ гап. Нонуштадан кейин биз миссис Уорренинг уйи атрофини бир кўздан кечириб чиқсан ёмон бўлмасди... Э-э, келинг, келинг, миссис Уоррен! Хўш, қандай янгиликлар олиб келдингиз?

Мижозимизнинг хонага ўқдек отилиб кириб келиши ниҳоятда муҳим бир ҳодиса содир бўлганидан дарак берар эди.

— Ортиқ чидай олмайман, мистер Холмс! — деб чин-қирди у. — Полицияга хабар қилиш керак. Лаш-лушкини йиғиширсинг-да, даф бўлсин уйимдан. Ўзимам шартта чиқиб, бу гапни дангал юзига айтмоқчи бўлдиму кейин, ҳарҳолда, олдин сиз билан маслаҳатлашишим керак, деб шайтонга ҳай бердим. Лекин энди ортиқ бир кун ҳам бардош бера олмайман, айниқса чолимни дўппослашганларидан кейин.

— Нима, мистер Уорренни калтаклашдими?

— Ҳар қалай, уни олчоқларча таҳқирлашган.

— Ким уни бундай таҳқирлапти?

— Биз ҳам шуни билмоқчимиз-да! Бу нарса бугун эрталаб юз берди, сэр. Мистер Уоррен Тотенхем-Кротроуддаги Мортон ва Вейлайт ширкатида табелчи бўлиб ишлайди. Уйдан у эрталаб соат етиларда чиқиб кетади. Қисқаси, бугун эрталаб у кўчага чиқиб энди ўн қадамча юрган экан, иккита одам орқасидан келиб, бошига пальтосини ёпилти-да, судраб бориб, шу ерда, йўл ёқасида турган кэбга тиқипти. Чолимни файтунда бир соатча олиб юриб, кейин уни йўлга улоқтириб ташлаб кетишипти. У кўчанинг ўртасида чўзилиб ётаркан, қўрққанидан жинни бўлаёзипти, шунинг учун уни олиб юрган кэбнинг қай томонга кетганини билиш хаёлига ҳам келмаган, албатта. Ўрнидан туриб қараса, Хэмстед-Хитда турганмиш. У уйга омнибусда келипти, ҳозир диванда чўзилиб ётипти, мен бўлсам буни сизга хабар қилгани буёққа югуриб келдим.

— Ниҳоятда қизиқарли ҳол,— деди Холмс.— Эрингиз ўша одамларнинг қиёфасини, нима ҳақда гапиришганини эслаб қолмалтими?

— Йўқ, чолим тамомила гангид қолган. Фақат уни қандайдир инсу жинслар кўтариб ерга улоқтирганинигина билади, холос. Улар камида иккита бўлган, эҳти-мол учтадир.

— Сиз эрингизга бўлган бу ҳужумни уйингизда турган одамга дахли бор деб ўйлайсизми?

— Бўлмасам-чи! Биз бу ерда ўн беш йилдан бери турамиз, аммо ҳеч қачон бунаقا фалокат юз берган эмас эди. Мен ортиқ тоқат қила олмайман. Пул — жондан азиз эмас. Шу бугуноқ уни уйимдан чиқариб юбораман.

— Яна бир оз чиданг, миссис Уоррен. Ҳеч қачон шошма-шошарлик қилманг. Бу нарса, гарчи аҳамиятсиз бўлиб кўринса ҳам, аслида, ғоят жиддий ҳодисага ўҳшаяпти. Уйингизда турган одамга қандайдир хавф таҳдид қиласётгани энди аниқланди. Яна шуниси ҳам аниқки, эшигингиз тагида ижарагирингизни пойлаб турган унинг душманлари эрталабки туманда, эрингизни ўша деб ўйлашган. Кейин хато қилганларини пайқаб, уни қўйиб юборишган. Хато қилишмаган тақдирда не ҳол юз беришини биз фақат фараз қилишимиз мумкин.

— Хўш, унда мен нима қилай, мистер Холмс?

— Кошкийди, ижарагирингизни мен бир кўра олсан, миссис Уоррен.

— Ҳайронман, уни қандай кўра оларкинсиз, агар эшикни бузиб кирмасангиз. Айтгандай, мен патнисни эшик тагига қўйиб, зинадан тушаётганимда, доим хонанинг эшиги очилаётганини эшитаман.

— У патнисни ичкарига олиш учун эшикни очади. Айтинг-чи, бирон ерга беркиниб туриб, уни эшик очганида кўриб олиш мумкин бўлмасмикин?

Бека ўйланиб қолди.

— Вой, тўғри, сэр, эшикнинг рўпарасида қазноқ бор. Мен у ерга тошойна қўйиб қўйишим мумкин, агар сиз эшик орқасига беркиниб турсангиз...

— Баракалла!— деди Холмс.— Унга иккинчи ионуштани қачон берасиз?

— Соат бирларда, сэр.

— Демак, ўша пайтгача, биз доктор Уотсон билан етиб борамиз. Хайр, саломат бўлинг, миссис Уоррен.

Соат ўн икки яримда биз миссис Уорреннинг уйи олдига етиб бордик — бу сариқ ғиштдан қурилган баланд ва тор уй Британия музейидан шимоли-шарқдаги унча кенг бўлмаган Грейт-Ормстрит кўчасига жойлашган эди. Уй муюлишга яқин қурилган бўлиб, иморатлари анча ҳашаматли бўлган Хау-стрит бу ердан худди кафтдагидек яққол қўриниб турарди. Холмс жилмайиб шу иморатлардан бирига ишора қилди. Бу — каттакон, кўпқаватли уй бўлиб, бошқа уйлардан бирмунча олдин-

роқда турар ва беихтиёр кишининг дикқатини ўзига жалб қилас эди.

— Ана ўша уй, Уотсон! Оқ тош карнизи баланд қизил уй. Ҳўв ана, сигнал бериш учун мўлжалланган деб раза ҳам. Жой тайин, код ҳам аниқ; вазифамиз оғир бўлмайди. Ўша деразага: «Ижарага қўйилади» деб ёълон осиб қўйишишти. Демак, квартира бўш, бинобарин, мис Уорренникида турган одамниг шериги ундан фойдаланиши мумкин... Ҳўш, аҳволлар қалай, миссис Уоррен?

— Ҳамма нарсани шайлаб қўйдим. Ботинкангизни ечиб пастда қолдиринглар, юқорида мен сизларни қазноққа киритиб қўяман.

Бека жуда яхши ҳозирлик кўрипти. Тошойна шундай қўйилган эдик, биз қоронги қазноқдан, ён томондаги эшикни яққол кўриб ўтирадик. Биз эидигина жойлашиб олиб, миссис Уоррен эндигина пастга тушиши билан, қулоғимизга қўнғироқчанинг жингиллаган овози узоқдан зўр-базўр әшитилди, уни сирли қўшнимиз чаляётган эди. Ҳадемай зинадан бека патнис кўтариб чиқиб келди ва уни хонанинг эшиги олдида турган стулга қўйиб, гурс-гурс юриб пастга тушиб кетди. Биз ўз эшигимиз ортида бурчакда икки букилиб пусиб ўтиарканмиз, қўзимизни тошойнадан узмас эдик. Пастда беканинг оёқ товушлари тинди, шу пайт хона эшигининг қулфи «шиқ» этиб, эшик қия очилди ва бир жуфт нозик қўл патнисни олиб, дарҳол гойиб бўлди. Бир дақиқадан кейин яна патнис ўрнинг қўйилди, шунда кўз олдимда аёл кишининг қорамағиздан келган нафис гўзал чехраси бир зумгина намоён бўлди, аёлнинг кўзлари қазноқнинг қия очиқ турган эшигига даҳшат билан тикилган эди. Кейин хона эшиги яна ёнилиб, ичидан қулфлангани әшитилди ва ҳаммаёқ яна сув қўйгандек жимжит бўлиб қолди. Холмс енгимидан тортиб имлади, биз оёқ уида юриб, зинадан астагина пастга тушдик.

— Кечқурун яна келаман,— деди Холмс, унинг оғзини пойлаб турган бекага.— Менимча, Уотсон, бу нарсани биз уйга бориб муҳокама қилганимиз маъқулроқ.

— Шундай қилиб, менинг тахминим тўғри чиқди,— деди Холмс креслога бемалол жойлашиб ўтириб олгач.— Алмашув юз берган. Фақат мен, Уотсон, аёл кишини, аёл бўлганда ҳам, бунақа дилбар аёлни учратамиз деб ҳеч ўйламаган эдим.

— У бизни кўриб қолди.

— У кўзига кўринган нарсадан қўрқиб кетди. Бу

шубҳасиз. Умуман, вазият аниқ, фикримга қўшилиша-сизми? Бу эркак билан аёл мудҳиш хатар таҳдидидан қочиб келиб, Лондондан паноҳ қидиришяпти. Таҳдид жуда жиддий бўлса керакки, эҳтиёт чоралари ниҳоятда пухталик билан кўрилган. Эркак қандайdir ишни бажаришга киришган, айни пайтда яна аёлни ҳам ҳар қандай хавф-хатардан муҳофаза қилмоқчи. Бу жуда оғир вазифа, шунга қарамай, эркак уни жуда антиқа ўсулда ва зўр муваффақият билан бажарганки, ҳатто ҳар куни овқат ташийдиган миссис Уоррен ҳам уйида яшаб турган ижарагирининг аёл киши эканлигини билмайди. Нима сабабдан босма ҳарфларда фойдаланилгачи энди бизга равshan: хатни аёл киши ёзаетганини яшириш учун шундай қилингган. Эркак бу аёл билан учраша олмайди — келса душманлари изига тушиши мумкин. Баски, у аёл билан кўриша олмас экан, унга газета орқали ўзи ҳақида хабар қилиб турган. Ҳозирча ҳамма нарса равshan.

— Лекин бунинг тагида қандай сир бўлиши мумкин?

— О, Уотсон, сиз ҳар сафаргидек ўта амалиётчисиз!

Қандай сир бўлиши мумкин бунинг замирида? Миссис Уорреннинг аломат муаммоси анча мураккаблашиб, тобора даҳшатли қиёфага кириб боряпти. Ҳозирча биз фақат бор нарсани аниқ айта оламиз: бу оддий ишқий саргузашт эмас. Сиз аёлнинг хавф туғилган чоғдаги юз ифодасига эътибор бердингизми? Бундан ташқари, биз уй соҳибига ҳужум бўлгани ҳақида ҳам эшитдик, билингки, душманлар уни, шубҳасиз, ижарагир деб ўйлашган. Мана шу далиллар, ҳамда бу хатти-ҳаракатнинг ниҳоятда пухталик билан сир сақланаётгани, гапнинг ҳаёт ва мамот устида бораётганидан далолат бериади. Ундан кейин, мистер Уорренга қилингган ҳужум, эркак ижарагирининг аёл киши билан ўрин алмашанидан душманларнинг (улар ким бўлишларидан қатъий назар) бехабар эканлигини билдиради. Бу ғоятда қизиқарли ва чигал иш, Уотсон.

— Бу ишдан бош тортсангиз бўлмайдими? Барибир, сизга ундан ҳеч қандай наф тегмайди.

— Тўғри, нафи йўқ. Бу ижод, Уотсон. Сиз ҳам, врачиқ практикасини ўтган пайтингизда, одамларни албатта пул олиб даволамагандирсиз.

— Үз илмимни ошириш учун даволаганман, Холмс.

— Илм олиш ҳеч қачон кеч эмас, Уотсон. Илм — бу чексиз дарслар занжиридир, энг жиддий дарсларнинг тагига фақат умрингнинг охирида етасан. Биз шуғулла-

наётгаш воқеа ҳам шундай ибратлиди. У на ақча, на шон-шуҳрат олиб келади, шунга қарамай бу жумбоқни ечсам дейман. Қош қорайиши билан, биз қидирув ишимизда бир қадам олға босамиз.

Биз миссис Уорреннигиң иккинчи марта борганимизда оқшомги Лондонни қуюқ зулмат чулғаган эди; ҳам маёқни бирдай қоплаган шумшук ва рутубатли туман пардаси орасидан фақат ёритилган түрт бурчакли сарғиши деразалару күчаларга ўрнатилган газ фонусларининг қуббалари элас-элас кўринарди. Биз миссис Уорренниң парда тўсиб қоронғилаштирилган меҳмонхонасидан жуда баландда, зулмат ичидан зўрға милтираб кўринаётган хирагина чироқ ёғдусини кўрдик.

— Ҳув авави хонада кимдир юрипти,— деб пичирлади Холмс, чўзинчоқ юзини дераза ойнасига олиб бориб қоронғи тунга тикилиб қааркан.— Ҳа, мен одам соясини кўряпман. Ана, яна кўринди. У уйимиздаги аёлнинг уни кузатётганига ишонч ҳосил қилмоқчи. Сигнал беришни бошлади. Сигнални сиз ҳам қабул қилинг, Уотсон, кейин солишириб кўрамиз. Бир марта ёнди,—буниси А. Хўш, кейингисини нечта санадингиз? Йигирмата? Менда ҳам. Бу — Т ни билдириши керак. Демак, АТ — тушунарли! Яна Т. Бу энди иккинчи сўзниң бошланиши бўлса керак. ТЕНТА ҳосил бўлди. Тамом. Наҳотки, туғаган бўлса, Уотсон? АТТЕНТА — маъноси йўқ. Агар буни учта сўз деб ҳисоблаб, АТ, ТЕН, ТА тариқасида ўқиганимизда ҳам маъно чиқмаяпти. Бошқатдан бошланди! Бу қанақаси бўлди! АТТе — ие, яна ўша сўзниң ўзими? Қизиқ, Уотсон, жуда қизиқ! Яна бошидан бошлади! АТ — ахир у бу сўзни учинчи марта такрорлайти-ку. Уч марта — АТТЕНТА. Яна неча марта бўларкин? Йўқ, тугатди шекилли. Деразадан узоқлашди. Сиз буни қандай изоҳлайсиз, Уотсон?

— Шифрланган хабардир балки.

Кутилмаганда Холмс, худди бир нимани фаҳмлагандек, жилмайиб қўйди.

— Шифр ҳам айтарлик унча мураккаб эмас, Уотсон. Ахир бу итальянча сўз-ку! «А» агар сўз охирида келса, бундай сўз аёл кишига қаратилган бўлади. «Эҳтиёт бўл! Эҳтиёт бўл! Эҳтиёт бўл!» Нима дейсиз, Уотсон?

— Назаримда, нақ мўлжалга урдингиз.

— Шак-шубҳасиз. Огоҳлантириш ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга бўлгани учун, уч марта такрорланди.

Лекин нимадан эҳтиёт бўлиш керак? Шошманг, у яна дераза олдига келди.

Биз яна буқчайган одамнинг хира шарпасини, сигнал бериш бошланганида яна лип-лип ёниб ўчаётган чироқ шуъласини кўрдик. Энди сигнал бериш анча тезлашди, шунинг учун уни кузатиш ҳам анча қийин бўлди.

— PERICOLO — pericolo — бу нима дегани, Уотсон? Хавфми? Ё раҳмон! Ахир бу хавфдан дарак берувчи сигнал-ку. Яна бошланди! PERI... Ана халос, нега энди...

Бирдан чироқ ўчиб, лип-лип ёниб турган квадрат ғойиб бўлдию ҳамма қаватлари чироқлар билан ёритилган баланд иморат атрофини шу тўртинчи қават қора лента бўлиб ўради. Охирги огоҳлантирувчи сигнал тўсатдан узилиб қолди. Нега? Ким узди? Иккевимизда ҳам бир вақтда шундай фикр туғилган эди. Холмс ўзини деразадан четга олди.

— Бу энди майнавозчилик эмас, Уотсон! — деб чинқириб юборди у. — У ерда қандайдир фалокат содир бўляпти! Ҳайронман, нега сигнал бериш кутимаганда тўхтаб қолди? Скотленд-Ярдга хабар қилиш керак, лекин шунисиям борки, бу ерни асло ташлаб кетиб бўлмайди — бўёқда вақт тифиз.

— Балки мен бориб келарман полицияга?

— У ерда нима бўллётганини аниқ билишимиз керак. Балки беозор бир воқеадир. Тезроқ ўша ерга борайлик, Уотсон, ўзимиз бунинг тагига етишга уриниб кўрамиз.

II

Биз Хау-стрит бўйлаб жадал юриб кетдик, шунда мен орқамга ўгирилиб, ҳозиргина ўзимиз тарк этган уйга назар ташладим. Иккинчи қаватнинг деразасида аёл кишининг кўланкаси кўринди, у нафасини ичига ютганча, сигналнинг такрорланишини кутиб, диққат билан зулмат тун бағрига тикилиб турарди.

Хау-стритдаги бино олдида узун пальто кийган, юзи ни шарф билан ўраб олган бир одам панжарага суюниб турарди. Бинога кираверишдаги фонуснинг шуъласи бизни ёритган заҳоти у одам бир сесканиб тушди.

— Холмс! — деб чинқириб юборди у.

— Ҳа, бу менман, Грэгсон! — деди ҳамроҳим ва Скотленд-Ярд хуфияси билан кўришди. — Севишганлар яна дийдор кўришди. Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

— Фаҳмимча, иккаламиз ҳам битта иш юзасидан

келганга ўхшаймиз,— деди Грэгсон,— лекин сиз буни қаёқдан эшита қолдингиз, ҳеч ақлим бовар қалмаяпти.

— Сиз билан мен бу ерга битта чигал тугуннинг бошқа-бошқа учидан ушлаб келгаңмиз. Мен бу ерга сигнал қабул қилиб келдим.

— Сигнал?

— Ҳа, анави деразадан сигнал берилди. Лекин сигнал ярмиға борганда узилиб қолди. Биз сабабини билгани келдик. Аммо, баски, ишнинг жилови энди ишончли қўлларда экан, бундан бүёғига у билан шуғулланишга менда асос қолмади.

— Шошманг ахир!— деб жаҳд билан қичқирди Грэгсон.— Ростини айтсам, мистер Холмс, сизнинг далдангиз билан мен ҳар қандай ишда ҳам ўзимни дадил ҳис қиласман. Бу эшик бинода ягона. У биздан қочиб кета олмайди.

— Ким? Ким ўзи у?

— Хайрият-е, бу гал бизнинг қўлими билан келди, мистер Холмс. Фикримга қўшилишингизга тўғри кела-ди.— У ҳассасини ерга бор кучи билан дўққиллатиб урган эди, кўчанинг охирида турган файтуннинг аравакаши қўлида қамчи билан биз томонга шошмасдан кела бошлади.— Сизни мистер Холмс билан таништиришга рухсат этинг,— деди Грэгсон келган одамга,— бу киши эса, мистер Ливертон, Американинг Пинкертон агентлигидан.

— О, Лонг-Айленд ғорининг сирини очган қаҳрамон!— деди Холмс.— Сиз билан танишганимдан хурсандман, сэр.

Ияги ва яноқлари устарада силлиқ қирилган очиқ юзли бу ишбилармон американлик йигит ўзи ҳақида мақтов сўз эшитиб қизариб кетди.

— Ҳозир бажаришимиз лозим бўлган нарса — ҳаётимда энг муҳим иш бўлади, мистер Холмс. Агар қўлга ола олсам Жоржанони...

— Нима? Бу —«Қизил ҳалқа» бирлашмасидаги Жоржаноми?

— О, у Европада ҳам довруқ таратипти-да? Хуллас, Америкада бизга унинг миридан-сиригача аён. У элликта одам ўлдирган, лекин ҳозирча бизда буни исботлайдиган аниқ далиллар йўқ, шунинг учун ҳозирча уни ҳибсга ола олмаймиз. Мен Нью-Йоркдан уни изма-из қувиб келяпман, Лондонда ҳам бир ҳафтадан бери уни кузатиб юрибман. Кези келганда хиппа ҳиқилдоғидан олмоқчиман. Бутун биз мистер Грэгсон билан унинг изи-

га тушдик — у ҳозир мана шу бинода, бу бинонинг эшиги битта, энди биздан қочиб қутула олмайди. У ичкарига кириб кетгандан бері, уйдан учта одам чиқди, лекин онт ичиб айтаманки, улар орасида Жоржано йўқ эди.

— Мистер Холмс ҳозир бу уйдан сигнал берилгани ҳақида гапирди,— деб гапга аралашди Грэгсон.— Аминманки, бу сафар ҳам у биз билмаган тафсилотлардан хабардор.

Холмс вазиятнинг қай аҳволда эканлигини иккى оғиз сўз билан изоҳлаб берди. Америкалик йигит аламдан қўлларини қисирлатди.

— Демак, у бизнинг шу ерда эканлигимизни билган!

— Нега буидай ўйлаяпсиз?

— Наҳотки тушунмадингиз? У бу уйга яшириниб олиб, шеригига хабар қиляпти — Лондонда унинг бир неча одами бор. Ундан кейин, ўзингиз шоҳид бўлибсиз, у таҳдид солаётган хавф-хатар ҳақида сигнал бературиб, дабдурустдан сигнални узиб қўйган. Ахир бу, деразадаи бизни кўриб қолганини ё бўлмаса, бошқа бирон сабаб билан хавфнинг жуда яқинлашиб қолганини билдирамайдими? Шунинг учун у ҳам фалокатдан қочиб қутулиш мақсадида дарҳол ишга киришмоқчи бўлгандир? Сиз нима таклиф киритасиз, мистер Холмс?

— Юқорига чиқсан-да, юз берган воқеани ўша жойда аниқласак.

— Лекин уни ҳибсга олиш учун бизда ордер йўқ.

— Бу одам шубҳали шароитда бўш квартирага кирган,— деди Грэгсон.— Бошланишига шу далилнинг ўзи кифоя. Уни қўлга олганимиздан кейин Нью-Йорк уни қамоқда ушлаб қолишимизга кўмаклашар, дейман. Ҳозир эса уни ҳибсга олиш масъулиятини мен ўз зиммамга оламан.

Бизнинг профессионал — хуфияларимиз доим ҳам мияни тез ишлата олмасликлари мумкин, аммо уларнинг мардлигини тан олмай иложимиз йўқ. Грэгсон бу даҳшатли жиноятчини ҳибсга олиш учун зинадан чиқиб бораркан, худди Скотленд-Ярднинг кенг зинасидан чиқаётгандек жиддий ва хотиржам эди. Пинкретон агенти ундан ўзиб кетмоқчи бўлган эди, лекин Грэгсон унинг олдинга ўтишига қатъият билан йўл бермади. Лондонда юз берадиган хавф-хатарни Лондон полицияси бартараф қилиши керак.

Тўртинчи қаватда, чап томондаги квартиранинг эшиги хиёл очиқ эди. Грэгсон уни ланг очди. Ичкари қопкоронғи, «тиқ» этган товуш эшитилмасди. Мен гугурт

чақиб хуфиянинг фонарини ёқдим. Фонар ёниб, хона ёригач, биз ҳайратдан лол бўлиб қолдик. Хонанинг қарашай тахтасида ётқизилган полида ҳозиргина босилган қон излари бор эди. Этикнинг қизил излари эшиги ёпиқ турган нариги хонадан биз томон йўналган эди. Грегсон ўша эшикни ланг очиб, энди ловуллаб ёна бошлаган фонарини баланд кўтарди, биз эсак, сабрсизлик билан унинг елкаси оша, ичкарига мўраладик.

Хувиллаган бу хонанинг ўртасида, полда паҳлавон-қомат бир одам узала тушиб ётар эди. Унинг соқол-мўйлови силлиқ қилиб олинган, қорамағиздан келган юзи мудҳиш бир тарэда бужмайган, боши сарғиш паркетда ҳалқоб бўлиб қолган қонга ботиб ётарди. Унинг тиззалири кўтарилган, қўллари икки томонга ёйилган эди, буғдойранг мушакдор йўғон бўйнига санчилган пичноқ дастасигача ботиб туарди. Бу одам алпсифат бўлса ҳам, чамаси, жуда кучли зарбага учрагану қассобининг пичноғидан қулаган буқа сингари «гурс» йиқилган. Жасаднинг ўнг қўли олдида полда суяқ бандли каттакон ўткир ханжар, ханжар ёнида қора майин қўлқоп ётарди.

— Е қудратингдан! Ахир бу ўша Қора Жоржанонинг ўзи-ку!— деб чинқириб юборди америкалик хуфия.— Кимдир биздан олдин отни қамчилаб қолипти.

— Мана, ўша сиз айтган шам, мистер Холмс, дераза токчасида ётипти,— деди Грегсон.— Ие, нима қиляп-сиз?

Холмс шамни ёқиб, уни дераза олдида силкита бошлиди. Кейин қоронғиликка тикилиб қаради-да, шамни ўчириб уни полга ташлади.

— Бу нарса ишимизда асқатади, деган умиддаман.

Кейин у жасадни кўздан кечираётган икки хуфия олдига борди-да, чуқур хаёлга чўмиб жим туриб қолди.

— Боя сиз пастда турганингизда бу уйдан учта одам чиққанини айтувдингиз,— деб гап бошлади Холмс ниҳоят.— Уларни яхшилаб кўриб олувдингизми?

— Ҳа, кўрувдим.

— Улар орасида ўттиз ёшлар чамасидаги ўрта бўйли, буғдойранг, қорасоқол одам бормиди?

— Ҳа, у менинг ёнимдан энг охирида ўтди.

— Билишимча, сизга керак одам ўша. Мен сизга учи тасвиirlаб беришим мумкин, ундан кейин, бизда у қолдирган ажойиб оёқ изи ҳам бор. Менимча, шунинг ўзи сизга кифоя қиласи.

— Иўқ, мистер Холмс, уни миллионлаб лондонликлар орасидан топиш учун бу нарса кифоя қилмас-ов.

— Эҳтимол. Мана шунинг учун ҳам, ёрдамга манави хонимни таклиф қилишни лозим кўрдим.

Шунда ҳаммамиз ялт этиб орқамизга қарадик. Хона-га кираверишда норғул, гўзал бир аёл — миссис Уор-реннинг сирли ижарагири турарди. Аёл аста-секин биз томон кела бошлади, унинг докадек оқарган юзи ҳая-жонда, ваҳима тўла кўзлари полда ётган мавҳум жасад-га михдек қадалган эди.

— Сизлар ўлдиргансиз уни! — деб фўлдиради у. — O, Dio mio¹ сизлар ўлдиргансиз!

Кейин у чуқур бир тин олди-да, бирдан қувончи ичи-га сифмай қийқириб, дик-дик сакрай бошлади. У хона ичидагир-гир айланар; чапак чалар, унинг шавқу завқ ва ҳайрат тўла тимқора кўзлари ўт бўлиб чақнар, дудоқларида итальян тилида ажойиб нидо ва садолар тўх-товсиз отилиб чиқар эди. Бундай даҳшатли манзарани кўриб астойдил шодланётган аёлни кузатиш биз учун ҳам мудҳиш, ҳам ажабланарли ҳол эди. Шу пайт аёл бирдан таққа тўхтаб бизга савол маъносига тикилди.

— Ахир сизлар! Ахир сизлар — полициясизларку-а? Демак, сизлар ўлдирибсизлар-да Жузеппе Жоржанони? Шу тўғрими?

— Бизлар полициямиз, хоним-афанди.

Аёл хонанинг қоронғи бурчакларига бир-бир назар ташлаб чиқди.

— Унда, Женнаро қани? Менинг эрим Женнаро Лукка қани? Мен — Эмилия Луккаман, эрим икковимиз Нью-Йоркдан келганимиз. Қани Женнаро? Ҳозиргина у мана шу дераза олдида туриб мени чақирди, шунинг учун бу ерга оёғимни қўлимга олиб югуриб келдим.

— Сизни мен чақирдим, — деди Холмс.

— Сиз? Лекин шифрни қандай қилиб билолдингиз?

— Шифрингиз мураккаб эмас, хоним-афанди. Сиз бизга шу ерда керак эдингиз. Бинобарин, сизга vieni²? деб берган заҳотим албатта етиб келишингизга ишон-ган эдим.

Италиялик соҳибжамол хоним Холмсга ҳам ҳурмат, ҳам ҳадик билан қаради.

— Ҳайронман, сиз қаёқдан биласиз буларнинг ҳам- масини, — деди аёл. — Жузеппе Жоржано... қаёқдан... —

¹ Э, худойим (итал.).

² Кел (итал.).

У жим бўлиб қолди, шунда унинг чеҳраси бирдан шодлик ва ғуурдан ёришиб кетди.— Энди тушундим! Менинг Женнаром! Буни менинг энг дилбар, энг ўқтам Женнаром қилган. Ҳа, мени ҳамма фалокатлардан авайлаб-асраб келаётган Женнаром ўзининг метинде билаклари билан ўлдирган бу ғаддор маҳлуқни! О, Женнаро, қандай яхшисан! О, бундай йигитга муносиб бўлган биронта аёл топилармиккин дунёда!

— Гап бундай, миссис Лукка,— деди бетаъсир Грэгсон ва қўлини совуққонлик билан хонимнинг тирсаига қўйди. (Гўё бу аёлнинг ўрнида Ноттинг-Хиллик безори тургандек).— Сизнинг кимлигингиз ва нима сабабдан бу ерга келганингиз менга ҳали унчалик равшан эмас, лекин бу ерда айтган гапларингизга қараганда, Скотленд-Ярда сиз билан қизиқишлари муқаррар — шуни мен аниқ айтишим мумкин.

— Сабр қилинг, Грэгсон,— деб гапга аралашди Холмс,— ўйлайманки, бу хонимнинг ўзи ҳам бизга баъзи маълумотларни баён қилишга қарши эмас. Хоним-афанди, эрингиз ҳибсга олиниб, манави ерда ётган одамни ўлдиргани учун суд қилинади, шуни тушуняпсизми? Ҳозир сиз бу ерда айтган гаплар эрингизнинг айбордлигини исботловчи далил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Лекин агар сиз эрингизнинг бу фаолияти жиноят қилиш мақсадида бўлмаган деб ҳисобласангиз ҳамда эрингизнинг ўзи ҳам ўзини танитишини ихтиёр қилса, унда бор ҳақиқатни бизга сўзлаб берасиз ва бу билан эрингизга катта ёрдам қилган бўласиз.

— Энди, Жоржано ўлганидан кейин биз ҳеч нимадан қўрқмаймиз,— деб жавоб қилди итальян аёл.— У иблис эди, жирканч маҳлуқ эди, шунинг учун уни ўлдирган эримни дунёдаги биронта ҳам судья жазога торта олмайди.

— Бас, шундай экан,— деди Холмс,— менда таклиф бор: ҳозир бу ерда ҳеч нимага тегмай, эшикни қулфлайлик-да, бу хоним билан унинг квартирасига бориб, бутун воқеалир ўзидан батафсил эшитиб, шундан сўнг тегишли қарор қабул қиласли.

Ярим соатдан кейин биз тўртовимиз синьора Лукканинг мўъжазгина меҳмонхонасида ўтириб, унинг машъум воқеалар ҳақидаги ажойиб ҳикоясини эшита бошладики, унинг қандай тугаганига ҳозиргина ўзимиз шоҳид бўлган эдик. Синьора инглиз тилида бидирлаб наридан-бери, аммо анча хато гапиаркан, шунга кўра, мен унинг

нутқини, тушунарли бўлсин учун, бир қадар силлиқлаб, тартибга солдим.

— Мен Неаполдан унча узоқ бўлмаган Посилиппо деган ерда туғилганман,— деб ҳикоясини бошлади хоним,— отам Аугусто Барелли ўша округнинг бош ҳуқуқшуноси эди, бир марта у бу округдан депутат этиб ҳам сайланган. Женнаро отамнинг қўлида хизмат қиласи эди, мен уни ўшанда севиб қолганман, зеро уни севмай бўлмасди. У камбағал йигит эди, жамоатчилик ўртасида ҳеч қандай мавқега эга эмас эди, умуман унинг ҳусни, кучи, ғайратидан бўлак ҳеч нимаси йўқ эди, шунинг учун отам бизнинг турмуш қуришимизга розилик бермади. Биз уйдан қочдик. Бари шаҳрига бориб, ўша ерда никоҳдан ўтдик, менинг қимматбаҳо тақинчоқларимни сотиб, пулига Америкага жўнаб кетдик. Бу воқеа тўрт йил бурун бўлган эди, ўшандан бери биз Нью-Йоркда яшардик.

Дастлабки пайтларда омад бизга кулиб боқди. Женнаро бир италиялик жентльменга яхшилик қилди—уни Бовери деган жойда каллакесар ўғрилар қўлидан қутқариб қолди, шу зайл у нуфузли дўст ортириди. Ўша дўстининг исми Тито Касталотте, у Нью-Йоркни хўл мева билан таъминловчи машҳур «Касталотте ва Замба» фирмасининг асосий компанияни. Синьор Замба кўп касал бўлади, шунинг учун, уч юз кишидан ортиқ хизматчиси бўлган фирманинг ҳамма иши янги дўстимиз Касталоттенинг қўлида. У эримни ишга олиб, бўлим бошлиғи этиб тайинлади ва қўлидан келганча, унга мояиллик билдира бошлади. Синьор Касталотте бўйдок, шунинг учун бўлса керак, у эримни худди ўз ўғлидек кўраётгандек туюлди менга, эрим билан биз ҳам уни худди ўз отамиздек яхши кўрардик. Биз Бруклинда кичкинагина бир уй сотиб олиб, уни жиҳозладик, энди бундан буён беташвиш фаровон ҳаёт кечирамиз, деб ўлаган эдик, шунда бирдан осмонда қора булут пайдо бўлиб, ҳаммаёни буркаб олди.

Бир кун кечқурун Женнаро ишдан қайтаётиб, ўзи билан бир ватандошини бошлаб келди. Унинг исми Жоржано эди, у ҳам Посилипподан экан. У жуда баҳайбат жуссали одам эди, бунга ўзингиз ҳам шоҳид бўлдингиз — унинг жасадини кўрднингиз ҳали. Унинг нафақат гавдаси баҳайбат эди, балки у ҳар жиҳатдан ғайритабиий, бекиёс ва ўта даражада мудҳиш шахс эди. Унинг овози кичкинагина уйимиизда худди момақалдириоқдек гумбирлаб эштиларди. У бесўнақай қўлларини ёйиб

гапирганида, уйимиз унга торлик қилиб қоларди. Унинг мулоҳазалари, кечинмалари, эҳтирослари — ҳаммаси лоф, ҳаммаси мудҳиш эди. У шундай қизишиб гапирар, аниқроғи, бақирав әдикى, қолганлар унинг оғзидан селдек оқиб чиқаётган сўзларни қўрқа-писа, жимгина ўтириб тинглашга мажбур бўларди. Унинг ўт бўлиб ёнувчи кўзлари сизни сеҳрлаб, бир ерга михлаб қўйгандек туюларди. Бу ниҳоятда қўрқинчли ва ғайритаъриф одам эди. Яратганга шукрки, энди у ўлди!

Бора-бора у уйимизга тез-тез келадиган бўлиб қолди. Лекин билардимки, унинг ташрифидан Женнаро ҳам, худди мен каби, хурсанд эмас эди. Бечора эрим меҳмоннинг сиёсат ва ижтимоий масалалар мавзуидаги кети узилмайдиган ваъзларини ранги қув ўчиб, паришонлик билан тинглаб ўтиради. Женнаро гапирмас, лекин мен, унинг феълини яхши билганимдан, чехрасида илгари ҳеч қачон бўлмаган қандайдир оғир ҳиссиёт белгиларини кўрадим. Аввалига буни нафрат аломати бўлса көрак, деб ўйладим. Лекин кейинроқ, бунинг анча жиддий масала эканлигини тушундим. Бу қўрқув — яширин, аммо ҳеч даф қилиб бўлмайдиган қўрқув ҳиссиёти эди. Уша кечаси унинг чехрасида даҳшатли аломатларини пайқаган куним тунда — мен уни бағримга босиб ёлбордим: «Менга бўлган муҳаббатинг ҳаққи, ўзинг учун азизу мўътабар бўлган барча нарсалар ҳаққи, ҳеч нимани яшимай, юрагингни ёз, жоним, не сабабдан бу баҳайбат одам сени бунчалик ташвишга солиб қўйди?»

Шунда эрим ҳамма гапни гапириб берди, эшитиб менинг юрагим орқамга тортиб кетди. Маълум бўлишича, бечора Женнаром ҳали жўшқин табнат, бўйдоқ йигитлик пайтида бутун олами ўзига нисбатан адоватда деб ҳис қилган, шу боис ўзи ҳар куни шоҳид бўлаётган адолат-сизликлардан фифони фалак бўлиб юрган. Мана шу кўнгилсизликлар өқибатида, у Неаполдаги «Қизил ҳалқа» бирлашмасига аъзо бўлиб кириб қолган экан — у бирлашма қадимги карбонарийлар¹ ташкилотига ўхшаб кетади. Бу ташкилотнинг сирлари ҳам, унинг аъзолари ичадиган қасам сўзлари ҳам ниҳоятда даҳшатли бўлиб, таъсис этилган қонунга кўра, унинг аъзолигидан чиқиб кетиш мутлақо мумкин эмас экан. Биз Америкага қочиб кетдик, шунда Женнаро, бу мудҳиш оғатдан энди буткул

¹ Карбонийлар — XIX асрнинг бошлирида хорижийлар ҳукмронлигига қарши Италия мустақиллиги учун курашган яширин ташкилот аъзолари.

қутулдим, деб ўйлаган экан. Лекин бир кун кечқурун у кўчада барзанги Жоржаноң учратиб қолипти — бу одам Неаполда эримни ўз ташкилотига зўрлаб олиб кирган ва жуда кўп кишиларнинг ёстигини қуритиб, тирсагигача қонга ботгани учун, Италияниг жанубида «Ажал» деган лақаб олган экан. У Италия полициясидан қочиб Нью-Йоркка бориб қолипти, борган заҳоти дарров ўша даҳшатли бирлашманинг кичик бир тармоғини тузишга ҳам улгурицти. Бу гапларниг ҳаммасини менга Женнаро сўзлаб берди ва ўша куни олган хатини кўрсатди: хатга қизил ҳалқа сурати солинган бўлиб, фалон куни, фалон жойда мажлис бўлиши ва бу мажлиса Женнаронинг иштирок этиши шарт деб ёзилган эди.

Бундан ҳеч қандай яхшилик кутиб бўлмасди, аксинча, келажакда оғир мусибатларга гирифтор бўлишимиз муқаррар эди. Жоржано кейинги пайтларда уйимизга деярли ҳар куни танда қўядиган бўлиб қолди, лекин эътибор бериб қарасам, у фақат менга мурожаат қилипти, агар эрим бирон гап айтгудек бўлса ҳам, ёвуз, ваҳшиёна кўзини мендан узмай гапирав эди. Бир куни унинг бу сири аён бўлди. Эмиш, мен унинг қалбida муҳаббат туйғусини ўйғотибман — қаранг-а, бу маҳлуқда, бу ваҳшийда муҳаббат туйғуси бор экан. У келгандা Женнаро ҳали ишдан қайтмаган эди. Барзанги яқинроқ қелиб, хари-маридек келадиган қўллари билан мени ўзининг айиқникига ўхшаган кўкрагига босди ва дод солиб, типирчилашимга қарамай мени ўзи билан кетишга ундан, устма-уст ўпаверди. Шу маҳал уйга кириб келган Женнаро унга ташланди. Лекин Жоржано қаттиқ зарб билан эримга мушт тушириб, уни сулайтириб қўйди, кейин нима иш қилиб қўйганини фаҳмлаб, уйдан қочиб чиқиб қетди. Энди уйимизнинг эшиги Жоржано учун буткул ёпилган эди. Шу оқшомдан бошлаб у бизнинг ашаддий душманимизга айланди.

Бир неча кундан кейин мажлис бўлди. Женнаро мажлисадан қайтиб келганида, чеҳрасига қараб, мудҳиш фалокат юз берганини фаҳмладим. Бундай фалокатни ҳатто тасаввур қилиш ҳам қийин эди. «Қизил ҳалқа» жамияти одатда бадавлат италияниклардан товламачилик йўли билан маблағ ундиради, агар улар пул беришдан бош тортишса, зўравонлик қилиб тортиб оларди. Бу гал ташкилот аъзолари бизнинг дўстимиз ва валинеъматимиз Қасталоттега таҳдид солишипти. Лекин у босқинчиларниг таҳдидидан қўрқмапти, улар юборган хатни

полицияга топширибди. Ана шунда «Қызил ҳалқа» аъзолари, Қасталоттени шундай аямай жазолайликкӣ, буни кўриб бошқалар сўзимизни қайтармайдиган бўлишин, деган қарорга келишипти. Мажлисда, Қасталоттенинг уйини, уйга қўшиб ўзини ҳам динамит билан портлатиб юборишга қарор қилишипти. Бу машъум ишни бажарувчи одамни танлаш учун қуръа ташлашипти. Эрим Женнаро қўлинин халтага тиқаётиб бадқаҳр ғанимининг тиржайиб турганини кўрипти. Турган гапки, ҳаммаси олдиндан уюштирилган, нега десангиз, қызил ҳалқа расми солинган машъум қуръа эримнинг қўлига чиқибди — бу Қасталоттени ўлдириш ҳақидаги бўйруқ эди. Женнаро энг жонажон дўстини қатл этиши лозим эди — бу бўйруқни бажармаган тақдирда, шериклари унинг ўзини, унга қўшиб мени ҳам жазолашлари муқаррар эди. Бу иблисона бирлашма чекинганлардан ёки хавфли бўлиб туюлган одамлардан қасос оларкан, нафақат ўша одамларнинг ўзини, шунингдек уларнинг яқин хешларини ҳам аямай жазоларди, менинг баҳтиқаро Женнаромнинг бошига ана шундай оғир савдо тушган ва бу савдо уни телба қилиб қўяёзган эди.

Эрим билан икковимиз бир-биrimizning пинжимизга кириб, бошимизга тушган фалокат олдидан бир-биrimизга далда бериб кечаси билан мижжа қоқмай ўтириб чиқдик. Портлатиш эртаси куни кечқурунга тайнинланган эди. Лекин чошгоҳ пайтидаёқ эрим билан биз Лондон томон йўл олдик, турган гапки, кетишдан олдин, валинеъматимизни бу хатардан огоҳлантиридик ва уни ҳимоя қилиш учун зарур бўлган барча маълумотларни полицияга хабар қилдик.

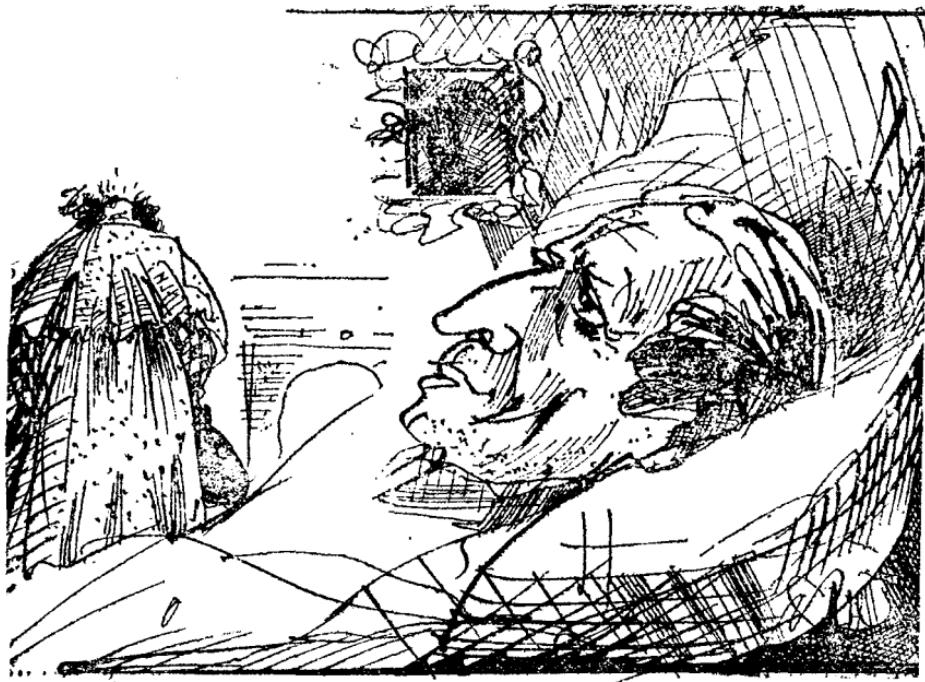
Қолган гап ўзингизга маълум, жентльменлар. Биз ўз соямиздан қочиб қутула олмаганимиздек, душманларимиз таъқибидан ҳам халос бўла олмаслигимизни билардик. Биздан ўч олиш учун Жоржанода шахсий сабаблар ҳам бор эди, лекин, шу билан бирга, биз унинг қанчалик бешафқат, маккор ва ниятидан қайтмайдиган ўжар одам эканлигини ҳам билардик. Италияда ҳам, Америкада ҳам Жоржанонинг даҳшатли қудрат эгаси эканлиги ҳақида кўп гапиришади. Ҳозир у ўзининг ма-на шу имкониятидан албатта фойдаланган бўлар эди. Биз душманларимиздан илдамроқ ҳаракат қилганимиз сабабли, бир неча кун хотиржам яшаш имконига эга бўлдик, менинг суюкли эрим ана шу имкониятдан фойдаланиб, мени бехавотир ерга жойлаштиришга улгурди. Ўзи эса, Италия ва Америка полицияси билан алоқа

боғлаш учун эркин ҳаракат қилмоқчи бўлди. Мен унинг ҳозир қаерда ва қандай яшаётганидан бехабарман. Унинг тўррисида фақат газетада босилган гапларнигина биламан. Бир куни деразадан мўралаб, мен турган уйни кузатаётган икки италияликни кўриб қолдим, шунда Жоржано биз паноҳ топган уйни аллақайси гўрдан билib олганини тушундим. Ниҳоят, Женнаро газета орқали менга маълум бир дераза орқали сигнал беражагини хабар қилди, лекин сигнал фақат эҳтиёт бўлиш кераклигини хабар қилди, кейин бирдан узилиб қолди. Энди мен ҳаммасига тушундим: эрим изига Жоржано тушганини билган, худога шукрки, у билан учрашиш учун пухта тайёрланган. Қани энди менга айтинглар-чи, жентльменлар, биз адлия қонуни бўйича жазога тортиладиган иш қилибмизми, ундан кейин, Женнаронинг бу иши учун унинг устидан айловчи ҳукм чиқарадиган биронта суд борми дунёда?

— Хўш, мистер Грэгсон,— деди американлик инглиз агентига юзланиб,— сизнинг британияча нуқтаи назарингизни билмайману, лекин Нью-Йоркда аксарият халқ бу хонимнинг эрига энди миннатдорлик изҳор этади.

— Бу хоним мен билан бошлиқ олдига бориши керак,— деб жавоб қилди Грэгсон.— Агар ҳозир айтган гаплари тасдиқланса, унга ёки эрига ҳеч нима таҳдид солмайди, деб ўйлайман. Лекин менинг бошқа нарсага, қандай қилиб бу ишга сиз аралашиб қолганингизга, мистер Холмс, ҳеч ақлим бовар қилмаяпти.

— Илм, Грэгсон, илм! Мен ҳамон дорилфунунда илм оляпман. Дарвоқе, ҳали соат саккиз ҳам бўлмапти, Ко-вент-Гарденда бўлса Вагнернинг операси қўйиляпти, Агар тезроқ юрсак, операнинг иккинчи пардасига етиб борамиз.

ШЕРЛОҚ ХОЛМС ҮЛИМ ТУШАГИДА

Шерлок Холмс турган уйнинг бекаси миссис Хадсон ҳақиқий жафокаш аёл эди. Уйининг иккинчи қаватига кечаси ҳам, кундузи ҳам бир хилда, жуда антиқа, аксар пайт, турқи совуқ шахслар ҳужум қилишгани етмагандек, маълум ва машҳур ижарагирининг ўзи ҳам аломат қилиқлари, палапартиш ҳаёт тарзи билан шўрлик бекани аямай, мудом қонига ташна қиласр эди. Холмснинг бетартиб ҳаёт кечириши, кечани кеча, кундузни кундуз демай, кўнгли тусаган пайтда машшоқлик қилиш одати, вақти-вақти билан уй ичидаги тўппонча отиб туриши, жуда гаройиб, кўпинча бадбўй ҳид тарқатувчи кимёвий тажрибалар ўтказиши, умуман, жиноятлару хавф-хатарлар тўла муҳитда яшашига қараб, бутун Лондонда ундан ноқулайроқ ижарагир топилмайди деб ҳисоблаш мумкин эди. Лекин иккинчи томондан олганда, квартира учун у шоҳона саҳиълик билан ҳақ тўларди. Биз Холмс билан дўст тутинганимиздан буён, унинг миссис Хадсонга тўлаган ижара ҳақи, аминманки, шу уйни бутунича сотиб олишга ҳам етарди.

Холмснинг куракда турмайдиган барча қилиқлари-га қарамай миссис Хадсон уни бошига кўттаргудай эъзозлар ва ҳеч қачон гапини иккита қилмас эди. Қолаверса, аёллар билан ғоятда сертакаллуф, хушмуомала бўлгани учун миссис Хадсон уни беҳад ҳурмат қилар эди. Холмс аёлларни севмас, уларга ишонмас эди, лекин шунга қарамай, уларни ҳамиша рицарона назокат билан эъзозларди. Мен миссис Хадсоннинг Холмсга чин қалбдан ихлос қўйганини билардим, шунинг учун ҳам, бир куни у уйимга ҳаллослаб кириб келиб, бечора дўстимнинг қаттиқ бетоб бўлиб ётганини хабар қилганида, унинг қанчалик изтироб чекаётганини тушундим-у, ўзим ҳам ҳаяжонланиб кетдим.

— У ўлим талвасасида ётипти, доктор Уотсон,— деди миссис Хадсон.— Уч кун бўлди дардга чалинганига, лекин кундан-кун баттар бўляпти. Эртагача бориш-бормасига ҳам кўзим етмайди. У доктор чақиришимни ман қилди. Илло бугун эрталаб юзининг териси таранг тортилиб, кўзининг аломат чақнай бошлаганини кўрдиму ортиқ чидаб туролмадим. «Рози бўлсангиз ҳам, бўлмасангиз ҳам, мистер Холмс, барибир, мен ҳозироқ доктор чақиргани бораман»,— дедим. «Ундай бўлса, Уотсонни чақириб келинг»,— деб рози бўлди у. Тезроқ отла-нақолинг, сэр, йўқса, дўстингизни кўролмай қоласиз!

Мен ҳанг-манг бўлиб қолдим, зеро Холмснинг дардга чалинганидан мутлақо бехабар эдим. Шу заҳотиёқ пальто билан шляпамни кийиб йўлга тушдим. Иўл-йўлакай миссис Хадсондан Холмс ҳақида сўрай бошладим.

— Сизга айтадиган гапим кўп, сэр,— деб жавоб қилди у.— Мистер Холмс Розерхайтда, дарё бўйидаги торкўчаларда аллақандай бир ишни текширган экан, на-заримда, бу дардни ўша ерда юқтирган бўлса керак. Чоршанба куни туш пайтида ётиб қолганча, ўрнидан турмади. Шу ўтган уч кундан бери ҳеч нима емадиям, ичмадиям.

— Ё тангрим! Ахир нега врач чақирмадингиз?

— У рухсат бермади, сэр. Ўзингиз биласиз-ку, унинг бир сўзли одам эканлигини. Итоат этмасликка ҳаддим сифмади. Лекин ҳозир ўзингиз кўрасиз, шўрликнинг жони узилай-узилай деб ётипти.

Дарҳақиқат, Холмсни кўрган одам қўрқиб кетар эди. Унинг ётоқхонаси туманили ноябрь кунининг фира-шира ёруғида худди зимистондай кўринарди, лекин унинг ёстиқда ётган чўпдай озғин, сўлғин юзини кўрдим-у, қалбимга гўё ништар санчилгандек бўлди. Кўзлари худ-

ди безгаги қўзиган одамникideк қовжираб турарди, яноқларига хасталик қизиллиги юргурган, лаблари қорайиб порсин бойлаган эди. Ингичка қўллари кўрпа устида бесаранжон питирлар, ҳирқироқ овози узилиб-узилиб чиқарди. Мен хонага кирганимда, у қимир этмай ётарди, аммо қўзларида бир нима ялт этди — демак, у мени таниди.

— Мана, Уотсон, шунақа кунларга қолдим,— деди у заиф овоз билан, лекин, барибир, гапининг оҳангида ўзига хос ҳазилкашлик аломатлари сезилиб турарди.

— Азиз дўстим! — деб чинқириб юбордим мен, у томон юриб борарканман.

— Тўхтанг! Яқинлашманг! — деб қичқирди у кескин ва амиrona оҳангда, у энг танг аҳволга тушган дақиқалардагина шундай оҳангда гапиради.— Агар ёнимга яқин келгудек бўлсангиз, уйдан чиқиб кетишингизни талаб қиласман.

— Нега ахир?

— Негаки, мен шуни истайман. Нима, жавобим тушунарли эмасми?

Ха, миссис Хадсон тўғри айтган экан, унинг қайсарлиги ҳали ҳам қолмапти. Лекин кўриниши ҳақиқатан ҳам жуда аянчли эди.

— Ахир мен фақат ёрдам қилмоқчи эдим,— дедим мен.

— Тўғри. Ёрдам бермоқчи бўлсангиз мени айтган ишни қилинг.

— Яхши, Холмс.

У бир оз юмшагандай бўлди.

— Хафа бўлмадингизми? — деб сўради нафаси бўғилиб.

Бечора! Унинг шу аҳволда ётганини кўра туриб, қаңақасига хафа бўлишим мумкин?

— Сизнинг ғамингизни еб шундай қилдим,— деди ўхирқироқ овоз билан.

— Менинг ғамимни еб?

— Мен қандай дардга чалинганимни биламан. Бу дарднинг ватани — Суматра. Ҳолландлар бу касал ҳақида биздан кўпроқ билишади, лекин улар ҳам ҳали унчалик яхши ўрганишмаган. Фақат шуниси равшанки, бу касалдан одам, шубҳасиз, ўлади, бунинг устига, у ўта даражада юқумли.

У безгаги ҳуруж қилган одамдай талвасаланиб гапирад, узун қўллари гўё мени ўзидан четлатмоқчи бўлгандай, безовта ҳаракат қиласади.

— Лекин фақат теккан одамга юқади бу касал, Уотсон, тегмасангиз юқмайди! Мендан ўзингизни узоқроқ олинг, шунда ҳаммаси яхши бўлади.

— Ё тавба, Холмс! Наҳотки мени шунга эътибор беради, деб ўйласангиз? Агар ўрнингизда бегона одам бўлганида ҳам, касалини писанд қилмай, даволаган бўлардим. Наҳотки шу нарса сизга, яъни энг жонажон дўстимга нисбатан ўз врачлик бурчимни адо этишим учун халал берса?

Мен яна унга яқинлашмоқчи бўлдим. Лекин у қаттиқ ғазабланиб, мени яқин йўлатмади.

— Агар ўрнингиздан жилмасангиз, сиз билан гаплашаман. Акс ҳолда, бу ердан чиқиб кетишингизга тўғри келади.

Мен дўстимнинг ғайриоддий истеъодини бениҳоя қаттиқ ҳурмат қилиб келаман, шу боис унинг ҳамма топшириқларини, ҳаттоки тушунмаган тақдиримда ҳам, ҳамиша сўзсиз бажарганман. Лекин ҳозир касбим даъватига қулоқ солмоғим шарт эди. Майли, бошқа пайтларда Холмс менга истаган буйруғини бераверсин, аммо ҳозир мен беморнинг тўшаги ёнига келган врачман.

— Холмс,— дедим,— сиз бу қилмишингизнинг оқибатини ўйламаяпсиз. Бемор одам бамисоли гўдакка ўхшайди. Шунинг учун, хоҳласангиз-ҳоҳламасангиз сизни кўриб, даволашга киришаман.

У менга ёвқараш қилди.

— Баски, мени мажбуран даволашмоқчи экан, майли, унда, ўзим ишонадиган врач боқсин.

— Бундан чиқди, сиз менга ишонмайсиз?

— Дўстлигингида ишонаман, албатта. Аммо ҳақиқатдан кўз юмиб бўлмайди. Сиз, Уотсон, очифини айтганда, тажрибаси ва ихтисоси чекланган оддий бир врачсиз. Бу гапларни юзингизга айтиш мен учун қанчалик оғир бўлмасин, лекин айтмай иложим йўқ.

Бу энди мен учун қаттиқ ҳақорат эди.

— Бу сизнинг гапининг эмас, Холмс. Бу нарса асангизнинг чатоқлашганидан далолат беради. Майли, агар менга ишонмас экансиз, зўрламайман. Бас, шундай экан, ижозат беринг, сэр Жаспер Микли, ёки Пензор Фишерни, ё бўлмаса, Лондоннинг энг тажрибали врачларидан бирини олиб келай. Ҳар на бўлганда ҳам кимдир сизни кўриб қўйиши керак-ку. Мен сизнинг ўлим тўшагида ётганингизга бепарво қараб тура олмайман, агар шундай деб ўйласангиз қаттиқ янгишасиз.

— Сиз менга яхшилик қилмоқчисиз, Уотсон,— деди

Холмс заиф инграб.— Лекин ағар истасангиз, сизнинг медицинада саводсиз эканлигингииз исботлаб бераман. Қани, марҳамат қилиб айтинг-чи, Тапанули вилоятининг безгаги ёки Формоза оролининг қора куйдиргиси ҳақида нималарни биласиз?

— Ҳеч қачон эшиитмаганман бунақа дардларни.

— Шарқда, Уотсон, жуда кўп ғаройиб касалликлар, файримеъёрий дардлар кўп учрайди.— Холмс куч йиғиб нафасини ростлаб олиш учун ҳар бир жумладан кейин тўхтаб-тўхтаб оларди.— Мен буни сўнгги пайтларда медицинага тааллуқли бир жиноий ишни ўрганиш муносаботи билан тушуниб олдим. Назаримда, ана шу тадқиқот пайтида ўзимга ҳам юққан бўлса керак бу касал. Сиз менга ёрдам қилишга ожизсиз, Уотсон.

— Бўлса бордир. Лекин яқинда тасодифан эшиитиб қолувдим: тропик касалликларнинг дунёда энг йирик мутахассиси доктор Энстри ҳозир Лондонда экан. Эътиroz билдириманг, мен ҳозироқ уни чақириб келай!

Шундай деб шартта эшик томон бурилдим.

Ё алҳазар! Ҳеч қачон бунчалик қаттиқ ҳайратланмаган эдим! Ўлим тўшагида ётган бемор шу лаҳзадаёқ бирдан худди йўлбарсдек сапчиб йўлимни тўssa бўладими... У эшик калитини «шарақ» этиб бурдию шундан кейин, яна ўзини каравотга таппа ташлаб, ақл бовар қилмайдиган бу шижоатидан сўнг ҳансираф нафас ола бошлади.

— Барибир, куч ишлатиб калитни тортиб ола олмайсиз, Уотсон. Қопқонга илиндингиз, Уотсон. Қопқонга илиндингиз, азизим! Энди, то ўзим рухсат бермагувнимча, шу ерда ўтириб турасиз. Лекин сиз ҳеч нарсанинг ташвишини қилманг. (У қийналиб нафас олганидан, овози титраб чиқарди.) Сиз менга ёрдам қилмоқчисиз, бунга имоним комил. Майли, сизнингча бўлсин, лекин фақат бир оз ўзимга келиб олишимга имкон беринг. Бир оз сабр қилинг, Уотсон. Ҳозир соат тўрт. Соат олтида сизни қўйиб юбораман.

— Ахир бу телбалик-ку, Холмс!

— Бор-йўғи икки соат, Уотсон. Сўз бераман, соат олтида жўнаб кетасиз. Сабр қиласизми?

— Бошқа иложим йўқ, ахир.

— Ҳа, балли. Раҳмат, Уотсон, кўрпамни ўзим тўғрилай оламан. Ўзингизни мендан нарироқ олинг. Яна битта шартим бор, Уотсон. Сиз менинг олдимга доктор Энстрини эмас, балки ўзим танлаган одамни бошлаб келасиз.

— Розиман.

— О, бугун бу ерга кириб келганингиздан бери айтган биринчи бамаъни сўзингиз шу бўлди, Уотсон. Сиз ҳозирча аnavи токчага терилган китоблар билан машғул бўлинг. Мен бир оз толиқдим... Қизиқ, тахтадан ток ўтказишга уринган электр батарея нималарни ҳис қилар экан?.. Сиз билан, Уотсон, соат олтида суҳбатимизни давом эттирамиз.

Лекин Холмснинг бояги йўлбарсдек ҳамласидан ҳам ҳайратлироқ бир ҳол содир бўлдию суҳбатни белгиланган вақтдан анча олдинроқ бошлашга тўғри келди.

Мен каравотда қимир этмай ётган гунг қиёфага тикилганча бир неча минут туриб қолдим. Холмс юзини кўрпа билан буркаб олган, пинакка кетгандек туюларди. Мен мутолаа қиласиган ҳолатда эмас эдим, шунинг учун хона ичиди айланиб юриб, машҳур жиноятчиларнинг деворларга осилган фотографияларини томоша қила бошладим. Шу зайлда мақсадсиз айланиб юриб, ниҳоят камин олдига бориб қолдим. Камин супачасида тамаки халталару трубкалар, шприцлар, қаламтарошлар, револьвер патронлари ва бошқа ҳар хил икир-чикир нарсалар айқаш-үйқаш бўлиб ётарди. Фил суягидан ясалган, қопқофи сурилиб очиладиган оқ гуллар билан безатилган қора бир қутича диққатимни ўзига тортиди. Бу ниҳоятда бежирим нарса эди, шунинг учун яхшироқ кўздан кечириш мақсадида унга энди қўлимни узатганимни биламан, бирдан...

Холмс шундай қаттиқ чинқириб юбордики, овозини кўччанинг энг охирида турган одамлар ҳам эшитишган бўлса ажаб эмас. Бу мудҳиш ҳайқириқдан этим жимирлаб, эсим чиқиб кетди. Мен орқамга қайрилиб, Холмснинг бужмайиб, ўзгариб кетган юзини, телбаларча бақрайган кўзларини кўрдим. Мен қутичани маҳкам ушланганча тош қотиб қолган эдим.

— Қутичани жойига қўйинг! Тезроқ қўйинг, Уотсон, тезроқ, деяпман сизга!

Қутичани жойига қўйдим, шу заҳоти у енгил тортиб бир хўрсиндию бошини ёстиққа ташлади.

— Ўзингиз яхши биласизки, Уотсон, менинг нарсларимга қўл теккизишларини хуш кўрмайман. Нега ҳадеб бошимни айлантириб, ўёқдан-буёққа танда қўявесрасиз? Врачсиз-ку ахир, бунақада беморингизни жинни қилиб қўйишингиз ҳеч гапмас! Ўтиринг, мени ҳам тинч қўйинг.

Бу кўнгилсиз ҳол менга ниҳоятда ёмон таъсир қил-

ди. Одатда вазмин табиат бўлган Холмснинг бу дағалиги, дабдурустдан бесабаб ваҳшиёна бақириб юбориши асаб фаолиятининг буткул ишдан чиққанидан далолат берар эди. Буюк заковат соҳиби инқирозга учраётгани эди — бундан ҳам қайгулироқ нарса бўлиши мумкинми? Мен то тайнинланган вақт бўлгунча энг аянчли кайфиятда стулда сукут сақлаб ўтиридим. Афтидан, Холмс ҳам вақтни кузатиб ётган бўлса керак, соатнинг миллари олтини кўрсатиши ҳамоноқ у яна боягидек талвасалашиб гапира бошлади.

— Уотсон,— деди у,— ёвингизда майдада пулнингиз борми?

— Ҳа.

— Қумуш тангаларми?

— Ҳа, анча-мунча.

— Қанча?

— Бешта ярим кроналик.

— Қам, жудаям кам! — деди у. — Афсус! Лекин шунга қарамай, сиз ўша тангаларингизни соатчўнгизни солиб қўйинг, қолган пулларингизни эса шимингизнинг чап чўнгига солинг. Раҳмат. Бу нарса сизни қисман бўлса-да, мувозанатда сақлайди.

Бу энди, шубҳасиз, ақлдан озиш эди. У бир сескашиб, ё йўталди, ё уни ҳиққичноқ тутди.

— Энди, Уотсон, газ чироқни ёқинг, газ қулогини фақат ярмигагина очинг. Үтинаён, эҳтиёт бўлинг. Яхши, раҳмат. Йўқ, дераза пардасини ёпманг. Энди, Уотсон, анави ерда қанд майдалайдиган қисқич ётипи — кўряпсизми? Илтимос, ўша қисқич билан камин токчасидаги анави қутичани олинг-да, жуда эҳтиётлик билан манави стол устига, қофозлар орасига қўйинг. Жуда соз! Мана энди, боринг-да, менинг олдимга мистер Кэльвертон Смитни бошлаб келинг. Унинг адреси: Лоур-Бэрк-стрит, 13-нчи уй.

Ростини айтсам, тезроқ врач олиб келишга бўлган интилишим энди анча совиган эди, негаки, бечора дўстим жон талвасасида алаҳлай бошлаганидан, уни ёлғиз ташлаб кетишга қўрқардим. Бироқ энди унинг ўзи, тезроқ Смитни бошлаб келинг, деб талаб қила бошлади, боя қандай ўжарлик қилиб, ҳар қандай ёрдамдан боштovлаган бўлса, энди Смитни олиб келишни шундай ўжарлик билан талаб қиларди.

— Ҳеч қачон эшитмаган эканман бу исмни,— дедим мен.

— Бўлиши мумкин, азизим Уотсон. Яна шу нарса

сизни ажаблантириши мумкини, касалимнинг дунёда тенги йўқ мутахассиси—врач эмас, балки плантация хўжайинидир. Мистер Кэлвертон Смит — мудом Суматра оролида яшайди, у ерда у жуда таникли одам, Лондонга эса иш юзасидан келган. Унинг плантациялари медицина муассасаларидан узоқда бўлганлиги сабабли, анча-мунча қулининг ёстигини қуритган бу дардни ўзи тадқиқ қилишга мажбур бўлгаш ва бу соҳада кўпгина муваффақиятга эришган. Смит жуда режали одам. Мен сизни соат олтигача ушлаб ўтиредим, чунки вақтлироқ борганингизда, уни уйидан топа олмаслигинизни билардим. Мана энди, агар сиз уни менинг олдимга келишга ва медицинанинг бу соҳасидаги беназир билими ни қўллаб, мени муолажа қилишга кўндира олсангиз, у албатта мени асраб қолади.

Мен Холмснинг бу сўзларини равон жумлаларда баён қиляпман. Аслида, у нафаси қисганидан, ҳар сўздан кейин тўхтаб-тўхтаб, қўлларини асабий талваса билан ўйнатиб гапирадики, бу ҳол унинг қаттиқ азоб чекаётганидан далолат берарди. Мен Холмснинг ёнида бўлганим ваqt ичida унинг ташқи кўриниши янада ёмонлашди. Ёноқларида иситма ҳуружидан пайдо бўлган қизиллик қирмизи рангга кирди, кўз косаларига чуқур ботган кўзлари яна ҳам кучлироқ порлади, пешонаснин ўқтин-ўқтин совуқ тер қоплай бошлади. Шунга қарамай унинг гаплари ҳамон мазмунли ва аниқ эди. Ҳа, бу одам то сўнгги нафасигача ҳам асло айнимайди!

— Сиз унга менинг ҳозирги аҳволим ҳақида муфасал сўзлаб беринг,— деди у.— Сизда қандай таассурот қолдирганимни баён қилиб, алаҳлаётганимни, ҳадемай жон қазо қилишим мумкинлигини айтинг. Ҳеч тушуша олмаяпман, нега энди океаннинг бутун қаъри қатлам-қатлам устрикалар¹ билан қопланмаган экан — ахир улар жуда тез кўпайишади-ку. Оҳ, яна алжий бошладим! Қизиқ, қандай қилиб мия ўзини назорат қилар экан-а... Нима деётувдим, Уотсон?

— Сиз мистер Кэлвертон Смит ҳақида фармойиш берәётувдингиз.

— Ҳа-я, эсимга тушди. Менинг ўлмай қолишим ўша одамга боғлиқ, Уотсон. Қандай қилиб бўлмасин, уни келишга кўндиринг. У билан ўртамиздаги муносабат яхши эмас. Унинг жияни ўлиб қолди, Уотсон... Бу ўлимда мен унинг қўли бор деб шубҳалангандим, у ана шу

¹ Устрица — еса бўладиган инглиз моллюскаси.

ниятимни сезиб қолди. Йигит жуда ёмон қийналиб ўлди, Смит мендан хафа. Бутун кучингизни ишга солиб, унинг кўнглини юмшатинг, Уотсон. Илтижо қиласизми, ёлборасизми, нима қилсангиз ҳам, уни бу ерга олиб келинг. Фақат у мени ўлимдан қутқариб қолиши мумкин, ёлғиз ўша!

— Сўз бераман, уни албатта ўзим билан бирга кэбга тушириб олиб келаман, агар уни кэбга кўтариб олиб чиқишига тўғри келган тақдирда ҳам.

— Йўқ, бундай қилиш керак эмас. Сиз фақат уни келишига кўндиришингиз лозим. Ўзингиз эса, ундан олдинроқ қайтиб келинг. У билан бирга келмаслик учун бирон баҳона ўйлаб топинг. Ёдингизда бўлсин, Уотсон, тағин менга панд бериб қўйманг. Ахир сиз менга ҳеч қачон панд берган эмассиз-ку. Ҳеч шубҳа йўқки, қандайдир табиий душманлар устрицаларнинг кўпайишига тўсқинлик қилишяпти. Сиз билан биз, Уотсон, қўлимиздан келган ҳамма ишни қилдик. Наҳотки бутун дунёни устрицалар босиб кетса? Йўқ, йўқ, бу ниҳоятда даҳшатли манзара бўлади. Сиз унга ўз таассуротингизни имкони борича аниқроқ баён қилиб беринг.

Мен худди гўдак боладек пойма-пой гапираётган бу энг донишманд инсон қиёфасини хотирамга жо қилгана жўнаб кетдим. У менга калитни берди, шунда кўнглимга, Холмс эшикни ичидан беркитиб олмасин учун калитни ўзим билан олиб кетаман, деган бамаъни бир фикр келди. Йиғлайвериб хун бўлиб кетган миссис Хадсон мен йўлакда кутиб турарди. Мен уйдан чиқарканман, Холмс аллақандай бетайин бир қўшиқни чинқириб куйлай бошлади. Мен кэб тутаман деб кўчада турганимда, туман орқасидан қора бир шарпа чиқиб менга яқин келди.

— Мистер Холмснинг соғлиғи қалай? — деб сўради у.

Бу шарпа эски танишимиз — Скотленд-Ярд инспектори Мортон бўлиб, у гражданча кийинган эди.

— Жуда ёмон,— деб жавоб қилдим мен.

У менга жуда ғалати қараб қўйди. Унинг нигоҳи агар бунчалик файритабиний бўлиб туюлмаганда, эшик тепасидаги деразадан тушиб турган чироқ шуъласида, унинг чеҳрасида мамнуният аломатини кўрдим, деб ўйлаган бўлардим.

— Ҳа, мен ҳам эшийтдим,— деди инспектор.

Шу пайт кэб келиб тўхтадию биз у билан хайрлashingик.

Лоуэр-Бэрк-стрит Хоттинг-Хилл билан Кенсингтон

оралиғидаги муҳташам иморатлар тизмасидан иборат күча экан. Мен тушган кәб ғоят жиддий ва салобатли бир бино олдида тұхтади: бино қадимги модадаги темир панжаралар билан ўралган, икки тавақали вазмин эшигига ялтироқ мис тутқичлар ўрнатылған зди. Бу умумий таассуротга электр чироғи шуъласи остида останада пайдо бўлган баҳайбат гавдали хизматкор жуда мос тушар зди.

— Ҳа, мистер Кэлвертон Смит уйда. Доктор Уотсон? Яхши, сэр, марҳамат қилиб ташрифномангизни берсангиз.

Назаримда, менинг одмигина исмим ва жайдари касбимни мистер Кэлвертон Смит унчалик менсимаганга ўхшайди. Мен қия очиқ турган эшикдан унинг аса-бийлашган чинқироқ овозини эшилдим.

— Ким ўзи у? Нима керак экан? Сизга неча марта айтдим, Стэплс, иш билан банд бўлган пайтимда менга халал берманг деб.

Хизматкорнинг паст овоз билан таскин берәётгани эшитилди.

— Мен уни қабул қилмайман, Стэплс. Ишимга ха-лақит берганларни ёмон кўраман. Мен уйда йўқман, чиқиб шундай деб айтинг. Агар унга керак бўлсанм, майли, эрталаб келсин.

Яна хизматкорнинг оҳиста ғўлдирагани эшитилди.

— Боринг, чиқиб шундай деб айтинг. Хоҳласа эрта-га эрталаб келсин, хоҳламаса, бутунлай кел-масин.

Мен, ёрдам келишини кутиб дақиқаларни санаб ёт-ган, алаҳсираб каравотда ўзини ҳар ёққа отаётган Холмсни кўз олдимга келтирдим. Андиша қилиб ўтира-диган пайт эмас зди. Холмснинг ўлмай қолиши менинг ғайратим ва шижоатимга боғлиқ зди. Хизматкор ўз со-ҳибининг жавобини чиқиб менга айтишга улгурмай, ўзим уни четга итариб юбориб хонага кирдим.

Қамин яқинидаги креслода ўтирган одам бирдан ға-забланиб кетиб қаттиқ чинқириб юборди ва сапчиб ўр-нидан туриб кетди. Унинг заъфарон ялпоқ юзи жуда бесўнақай, қўшқават бағбақаси салмоқдор, дарғазаб қўйкўзлари паҳмоқ, малла қошлари остидан менга ўқ-райиб боқарди. Қизғиширанг кал бошидаги духоба қал-поқчаси олифталиқ билан қийшайтириб кийилған, унинг бошчаноги хумдек каттакон зди. Лекин нигоҳимни паст-роққа қаратиб, унинг кичкинагина, рамақижон, бола-лигидаги ширзада касали билан оғриганлигидан бўлса

керак елкаси билан орқаси, букчайиб қийшайған жусасини кўриб ҳанг манг бўлиб қолдим.

— Бу қанақаси? — деб бақирди у чийилдоқ овоз билан.— Қандай тушуниш керак бу берухсат бостириб киришингизни? Ахир хизматкоримга айтдим-ку, сизни эртага эрталаб келсин деб.

— Афв этасиз,—дедим мен,—лекин бу ташрифимни кейинга қолдирив бўлмайди. Мистер Шерлок Холмс...— Дўстимнинг исми жиккак одамга ғалати таъсир этди. Унинг ғазаби зумда сўнди, чеҳраси жиддийлашиб, ҳушёр тортидри.

— Сизни Холмс юбордими? — деб сўради у.

— Тўғри унинг олдидан келяпман.

— Холмсга нима бўлди?

— У жуда, жуда оғир бетоб. Шунинг учун ҳам ҳузурингизга келдим.

Уй соҳиби менга стул таклиф қилиб, ўзи креслоси томон ўғирилган эди, камин тепасидаги кўзгуда унинг чеҳраси акс этди. Ё қудратингдан, онт ичиб айтаманки, кўзгуда жирканч ва ёвуз истеъзо акс этди. Аммо шу оннинг ўзида, бу асаддан бўлса керак, деб ўзимни ўзим ишонтиридим; бир дақиқадан кейин, у яна мен томонга ўғирилганида, чеҳрасида самимий қайгу акс этарди.

— Бу гапни эшитиш мен учун жуда оғир,— деди у.— Мен мистер Холмс билан фақат иш юзасидан учрашганман, аммо уни ҳам истеъоди учун, ҳам шахсий фазилатлари учун жуда ҳурмат қиласман. У жиноятлар билимдони, мен бўлса касалликлар пираман, у ёвуз одамлар билан шуғулланади, мен — микроблар билан шуғулланаман. Мана менинг холосаларим,— деб гапида дадом этди у девор ёнидаги столчада турган шишалару банкаларга ишора қилиб.— Мана шу елимшак микроорганизмлар ичиди ниҳоятда хавфли жиноятчилар жазо муддатини ўтамоқдалар.

— Холмс сизни айнан мана шу ноёб мутахассислигиниз туфайли кўришга муштоқ бўлиб ётипти. У сизни ниҳоятда юксак баҳоламоқда, унинг фикрича, бутун Лондонда ёлғиз сиз унга ёрдам беришга қодир экансиз.

Жиккак одам бир сесканиб тушди, шунда унинг чаккасига қўндирилган қалпоқчаси бошидан тушиб кетди.

— Нима учун ахир? — деб сўради у.— Нима учун мистер Холмс, унга айнан мен ёрдам беришим мумкин, деб ўйляяпти.

— Негаки, сиз шарқ касалликларини яхши биласиз.

— Лекин нега энди у ўз дардини шарқ қасаллиги деб ўйлаяпти?

— Чунки у докда хитой матрослар орасида ишлаган экан.

Мистер Қэльвертон Смит мулоим жилмайиб қўйди ва энгашиб ердан қалпоқчасини олди.

— Шунаقا денг,— деди у.— Унинг аҳволи сиз ўйланчалик хавфли бўлмаса керак, деган умиддаман. У қанча вақтдан бери бетоб?

— Сал кам уч кундан бери.

— Алаҳлаяптими?

— Ўқтинг-ўқтинг.

— Ҳм! Бу чатоқ. Унинг илтимосини инобатсиз қолдириш инсофдан бўлмаса керак. Мен, ишимга халақит қилишларини сира ёқитирмайман, доктор Уотсон, лекин бу — фавқулодда ҳодиса, албатта. Яхши, ҳозироқ сиз билан бораман.

Шунда Холмснинг тайинлаб айтган гапи эсимга тушди.

— Мени бошқа ерда кутишяпти,— дедим мен.

— Яхши, унда ўзим бораман. Мистер Холмснинг адреси менда ёзилган. Ярим соатдан кейин унинг олдида бўламан.

Мен Холмснинг ётоқхонасига юрагимни ҳовучлаб кириб бордим. Шу ўтган вақт ичидаги энг машъум ҳол юз бериши мумкин эди. Ваҳоланки, дўстимнинг аҳволи анича енгиллашган эди — буни кўриб елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди. Тўғри, унинг ранги худди мурдани-кидек гезарган, аммо бояги алаҳлашидан асар ҳам қолмаган эди, у, гарчи заиф овоз билан бўлса ҳам, аниқ ва равон гапиради.

— Уни кўрдингизми, Уотсон?

— Ҳа, ҳозир етиб келади.

— Жуда соз, Уотсон, жуда соз. Сиз хушхабар келтирувчилар ичидаги энг яххисисиз.

— У мен билан бирга келмоқчи бўлди.

— Бунга асло йўл қўйиб бўлмас эди. Уотсон. Бу асло мумкин эмас эди. У касалим сабабини сўрадими?

— Мен унга Ист-энддаги матрослар ҳақида сўзлаб бердим.

— Жуда тўғри! Сиз ҳақиқий дўстнинг ишини қилгансиз. Энди сиз, Уотсон, саҳнадан чиқиб кетишингиз мумкин.

— Мен уни кутиб олиб, фикрини эшитишим керак ахир, Холмс.

— Гапингиз тўғри. Лекин агар у билан юзма-юз гаплашсак, фикрини анча очиқроқ баён қиласди, менимча. Каравотимнинг бошида сиз учун етарли хуфия жой бор, Уотсон.

— Лекин... азизим Холмс!..

— Ўйлайманки, бошқа иложигиз йўқ, Уотсон. Бу хонада шу ердан бошқа биронта ҳам беркинадиган жой йўқ, қайтага яхши бўлди, шубҳа уйғотмайди. Лекин бу ернинг, Уотсон, бу ернинг ҳеч хатарли томони йўқ.

Холмс ўрнидан шахт туриб ўтиради. Унинг сўппайиб қолган юзида қатъият акс этарди.

— Кўчадан кэб ғилдиракларининг овози келяпти, Уотсон. Тезроқ, агар мени яхши кўрсангиз, тезроқ беркининг. Бу ерда нима ҳол юз бермасин, қимири этмай ўтиринг. Тушундингизми, нима бўлганда ҳам қимириламанг? Гапирманг ҳам, қимириламанг ҳам. Фақат гапларимизни ниҳоятда диққат билан эшигининг.

Шундан кейин, унинг тўсатдан дармони қуриб, рабон ва дадил нутқи алаҳлаб ётган одамнинг заиф, ноаниқ ғўлдирашига айланди қолди.

Мен бу пана жойга кирган заҳотим, зинадан чиқиб келаётган оёқ товушини, кейин ётоқхона эшигининг очилиб ёпилганини эшитдим. Сўнг анча вақтгача хона жимжит бўлиб қолди, бу ҳол мени ҳайрон қолдирди; бу жимжитликни фақат беморнинг оғир-оғир ҳансирашигина бузажётган эди. Мен меҳмонимизнинг каравот олдига келиб, дард азобида ётган касалга тикилиб турганини кўз олдимга келтирдим. Мана, ниҳоят, бу ғайри-табиий сокинлик тугади.

— Холмс!— деди Смит худди ғафлатда ётган одамини уйғотаётгандек оҳангда.— Холмс! Мени эшиятпизми?— Қулогумга каравотнинг ғижир-ғижири эшитилди, демак меҳмон беморнинг елкаларидан ушлаб, қаттиқ қаттиқ силкитаётган бўлса керак.

— Сизмисиз, мистер Смит?— деб пицирлади ниҳоят Холмс.— Келишиғизга кўзим етмаган эди.

Смит кулиб юборди.

— Қанақасига кўзингиз етсин,— деди у.— Лекин шунга қарамай, кўриб турибсизки, мана, келдим. Ёмонликка яхшилик қилмоқчиман, Холмс, ёмонликка яхшилик.

— Бу ишингиз яхши, бу — сизнинг олижаноблигингиз. Мен сизнинг илмингизни юксак қадрлайман.

Мехмонимиз ҳиринглади.

— Шукрки, бутун Лондонда менинг илмимни ёлғиз

сизгина қадрлай оласиз. Сизга нима бўлганини биласизми?

— Ўшанинг ўзи,— деди Холмс.

— Шунаقا денг! Симптомларини¹ ҳис қиляпсизми?

— Ҳа, жуда аниқ ҳис қиляпман.

— Ҳа, ажаб эмас, Холмс. Касалингиз ўша касал эканлиги эҳтимолдан холи эмас. Агар шу тўғри бўлиб чиқса, ишингиз чатоқ. Бечора Виктор тўртинчи кунга ўтганда ўлган эди, лекин у сиздан бақувватроқ, соғломроқ, ёшроқ эди. Ўшандада жуда кам учрайдиган бу Осиёе касалини Виктор Сэвеж Лондоннинг қоқ ўртасида қандайдай юқтиргани, боз устига, унинг камина маҳсус тадқиқ қилаётган касал билан оғригани сизга ғалати туюлган эди. Ҳа, бу икки ҳол ўртасида қандайдир узвийлик мавжуд, Холмс. Сиз буни омилкорлик билан фаҳмладингиз, аммо ўлимнинг сабаби ва оқибатини айнан шу нарсадан қидириш керак деб таъкидлашингиз олижаноблик бўлмади.

— Бу сизнинг ишингиз эканлигини билардим.

— Ие, шунаقا денг, билармидингиз? Лекин ҳеч нимани исботлай олмадингиз. Олдинига мени жиной ишда айбдор қилувдингиз, энди фалокат ўз бошингизга тушганда, оёқларимни ўпгудек бўлиб, зорланиб ёрдам сўрајпсиз — ахир бу ишингиз яхшими? Буни нима деб аташ керак? А?

Қулоғимга беморнинг қийналиб хириллаб нағас олаётгани эштилди.

— Менга сув беринг,— деб пичирлади у энтикиб.

— Сиз ҳадемай тўнғиз қўпасиз, тасаддуқ. Аммо мен сиз билан гаплашиб олмагунимча бу ердан кетмайман. Фақат шу ниятда сизга сув бераман. Ушланг! Чайқатманг. Ҳа, балли. Нима деётганимни тушуняпсизми ўзи?

Холмс ингради.

— Қандай бўлмасин, менга ёрдам қилинг. Ўтган гапга салавот,— деб пичирларди у.— Мен ўша ишни бутунлай унутаман. Онт ичаман. Фақат мени даволанг, ҳаммасини унутаман.

— Нимани унутасиз?

— Виктор Сэвежнинг ўлими сирини. У сизнинг ишингиз эканлигини ҳозир ўзингиз эътироф этдингиз. Мен буни унутаман.

— Унутасизми, унутмайсизми — ихтиёрингиз. Барibir, гувоҳлар орасида сизни кўрмайман. Сиз унда мут-

¹ Симптом — касаллик аломати.

лақо бошқа дунёда бўласиз, азизим Холмс. Сиз жиянумнинг нимадан ўлганини биласиз, ҳай, нима бўляпти шунга? Ҳозир гап мен тўғримда эмас, сиз ҳақингизда боряпти.

— Ҳа, ҳа.

— Менинг ҳузуримга юборган дўстингиз,— унинг исмини унутдим — сизни Ист-Энда, матрослар орасида бу дардга чалинган, деб айтди.

— Мен буни фақат шундай изоҳлай оламан.

— Сиз ўз фаросатингиз билан фахрланасиз, Холмс! Үзингизни жуда билағон ҳисоблайсиз, шундай эмасми? Аммо сиздан ақллироқ одам ҳам бор. Яхшилаб ўйлаб кўринг, Холмс, бу касални сиз бошқа йўл билан юқтирамаганмикинсиз?

— Мен, ўйлай олмайман. Каллам ишламаяпти. Худо хайрингизни берсин, ёрдам қилинг.

— Ҳа, ёрдам қиласман сизга, воқеа қандай бўлганини тушуниб олишингизга ёрдам бераман. Зоро ўлимингиз олдидан бу сирни билиб олишингизни истайман.

— Илтимос, оғриқни босиш учун бирон нима беринг!

— Аҳ-ҳа, оғриқ пайдо бўлдими? Ҳа, менинг қулларим ҳам ўлеми олдидан оғриққа чидолмай чинқиришган эди. Томир тортишганда бўладиган оғриққа ўхшаяптими?

— Ҳа, ўхшаяпти.

— Ҳечқиси йўқ, бу оғриқ гапимни эшитишингизга халақит қилмайди. Қулоқ солинг! Қасал бўлишингиз арафасида ҳаётингизда биронта ғайриоддий воқеа юз берганини эслай олмайсизми?

— Йўқ, йўқ, ҳеч нима юз бергани йўқ.

— Яхшилаб ўйлаб кўринг.

— Ўйлаб олмайман, бошим қаттиқ оғрияпти.

— Майли, унда ўзим ёрдамлашаман. Сиз почта орқали бирон нима олганингиз йўқмиди?

— Почта орқали?

— Масалан, қутича.

— Тинкам қуриб кетяпти,вой, ҳозир ўлиб қоламан!

— Гапимни эшитинг! Холмс! — Билишимча, у ўлар ҳолатда ётган беморнинг елкасидан ушлаб силкита бошлиди шекилли. Мен беркиниб олган еримда ўзимни зўрға босиб ўтирадим.— Сиз гапларимни эшитишингиз керак! Фил суюгидан ясалган қутича эсингиждами? Сиз уни чоршанба куни олгансиз. Уни очгансиз... эсингиздами?

— Ҳа, ҳа, уни очувдим, ичида ўткир пружина бор экан. Кимдир ҳазил қилган...

— Бунинг ҳазил эмаслигига ўзингиз ҳам ўша заҳоти ишонч ҳосил қилгансиз. Ўзингиздан кўринг, тентак одам. Ким сиздан сўраган эди менинг йўлимга ғов бўлишни? Менга тегмаганингизда, мен ҳам сизни бу аҳволга солмаган бўлардим.

— Эсимга тушди!— деди Холмс ҳансираб.— Пружина! У баданимга тегиб қонатиб юборган эди. Ана ўша қутича, столда турипти.

— Ҳа, бу ўша! Ҳозир менинг чўнтағимга тушади юкўздан ғойиб бўлади. Натижада, биронта ҳам далил исбот қолмайди сизда. Мана шунаقا, Холмс, сиз бор ҳақиқатни билиб олдингиз, демак, қотилингиз мен эканлигимни билиб ўласиз энди. Сиз Виктор Сэвежнинг ўлими ҳақида жуда кўп нарса билардингиз, шунинг учун сизни унинг қисматига шерик қилдим. Сиз тез орада ўласиз, Холмс. Мен шу ерда ўтириб, қандай жон берингизни томоша қиласман.

Холмснинг овози яна ҳам пасайиб, зўр-базўр бир нималарни пичирлади.

— Нима дедингиз?— деб сўради Смит.— Газни буранг деяпсизми? Ҳа-а, шарпалар кўрина бошладими? Ҳа, газчироқни бураб ёритаман, шунда сизни яхшироқ кузатаман.— У хонанинг нариги бурчагига ўтди, шу пайт бирдан бутун хона ялт этиб ёришиб кетди.— Яна қандай хизматингиз бор, айтаверинг, дўстим?

— Гугурт билан папирос!

Севингганимдан қийқириб юборишимга сал қолди. Холмс энди ўзининг аввалги табиий овози билан гапира бошлаган эди, тўғри, овози ҳозир бирмунча заиф эди, аммо у менга жуда яхши таниш бўлган овоз эди. Хона узоқ сукутга толди, шунда мен Қэлвертон Смитнинг ҳайратдан гунг бўлиб Холмсга тикилиб қолганини ҳис қилдим.

— Буни қандай тушунмоқ керак?— деди у ниҳоят қуруқ ва дағал овоз билан.

— Берилган ролни тўлақонли қилиб ижро этишнинг энг яхши усули,— деди Холмс,— ўша ролнинг ичига кириб кетмоқликдир. Гапимга ишонинг, уч кундан бери ҳеч нима емадим ҳам, ичмадим ҳам, то сиз ҳозир илтифот кўрсатиб бир стакан сув узатгунингизга қадар. Лекин ҳаммадан ҳам чеколмаганимдан қаттиқ қийналдим. О, мана папирос!— Мен гугурт чақиљганини эшитдим.—

Хайрият-е, анча енгил тортдим. О-ҳо, ана, дўстим ҳам келяпти шекилли.

Ташқаридан кимнингдир оёқ товуши эшитилди, эшик очилиб, хонага инспектор Мортон кирди.

— Ҳаммаси жойида. Уни олиб кетишингиз мумкин,— деди Холмс.

— Сиз Виктор Сэвежнинг қотили сифатида айбланиб қамоққа олиндингиз,— деди инспектор.

— Яна, Шерлок Холмсни ўлдириш учун суиқасд қилганликда ҳам айбланади, деб илова қилишингиз мумкин,— деди дўстим мийигида кулганча.— Мистер Кэлвертон Смит беморни уринтирумаслик учун, ўзи газни охиригача бураб сизга сигнал берди, инспектор. Дарвоқе, маҳбус камзулининг ўнг чўнтагида кичкинагина қутича бор. Уни олиб қўйинг. Миннатдорман. Бу қутичани ниҳоятда эҳтиёт бўлиб ушлаш керак. Мана бу ерга қўйинг. Ҳали у судда керак бўлади.—Шу пайт кескин бир талпиниш, кураш, бунинг оқибатида, темирнинг шарақлаши ва Смитнинг оғриқдан чинқириб юборгани эшитилди.

— Фақат ўзингизни майиб қилишингиз мумкин,— деди инспектор.— Жим туриңг!

Қулоғимга қўлкишанинг «шиқ» этиб қулфлангани эшитилди.

— Ҳали шунақами? Қопқон-ку бу!— деб чийилдоқ овоз билан чинқириди Смит.— Бу қилмишингиз учун қора курсига сиз ўтирасиз, Холмс, мен эмас. У ўзини даволатгани чақирирувди мени. Мен унинг ҳолига ачиниб келақувдим. Энди у, турган гапки, менинг оғзимдан қандайдир тутуруқсиз гап эшитилганини таъкидлай бошлайди, бу билан у ўзи ўйлаб топган телбаёна шубҳаларини тасдиқламоқчи бўлади, албатта. Майли, Холмс, қўнглингизга сиққанича ёлғонни тўқийверинг. Барibir, менинг судда айтадиган гапларимнинг салмоғи сизникидан қолишмайди.

— Ё тангрим!— деб юборди бирдан Холмс.— Ахир уни бутунлай унутиб қўйибман-у. Азизим Үотсон, сиздан минг бор узр сўрайман. Буни қаранг-а, сизнинг шу ерда эканлигингиж тамомила хотирамдан фаромуш бўлипти! Сизни мистер Кэлвертон Смит билан таништириб ўтирмайман — биламан, сиз у билан шу бугун кўришгансиз. Кэбингиз тайёрми, инспектор? Мен кийиниб бўлган заҳотим, орқангиздан этиб бораман, зеро менинг иштироким полицияга асқатиши мумкин.

Холмс кийина туриб устма-уст бир нечта бисквитни¹ еб юборди ва бир стакан кларет² билан чанқоғини қондирди.

— Менимча, ҳеч қачон бундай зўр иштаҳа билан еб-ичмаган бўлсан керак,— деди у.— Шуниси ҳам борки, менинг турмуш тарзимда, ўзингиз биласиз, мунтазамлик етишмайди, бинобарин, бундай жасоратга жазм қилиш кўпчилик одамларга нисбатан мен учун осонроқ. Миссис Хадсонни касал бўлиб қолганимга албатта ишонтиришим шарт эди, зоро у бу хабарни сизга етказиши, сиз бўлсангиз, ўз навбатида, бу гапдан Смитни воқиф қилишингиз лозим эди. Мендан хафа бўлмадингизми, Уотсон? Ҳўп деяверинг, гарчи сиз беҳисоб қобиляятлар соҳиби бўлсангиз ҳам, муғомбирлик қилишга нўноқсиз. Агар сиз менинг сиримдан хабардор бўлганингизда, ҳеч қачон Смитни бу ерга келишга кўндира олмас эдингиз, ҳолбуки мен тузган режанинг энг муҳим томони — унинг бу ерга келиши эди. Мен унинг ўз душманидан қасд олмагунча кўнгли тинчимаслигини билардим, шунинг учун унинг ўз жиноятининг натижасини кўргани келишига қатъий ишонган эдим.

— Лекин қиёфангиз, Холмс, юзингизнинг худди мурданикidek бўзарганлиги...

— Уч кун сурункасига туз ҳам татимаслик одамни не кўйга солмайди дейсиз. Қолган ишни губка ёрдамида осонгина бажариш мумкин. Пешонага вазелин сурилади, кўзга хонимўтининг суви пуркалади, яноқларга қизил суркалиб, лабга шамдан юпқа парда ётқизилади — буларнинг бари кўзланган натижани беради. Ўзини касал қилиб кўрсатиш—усуллари — мен ўз монографияларимдан бирини ана шу мавзуга бағишли мақчиман. Энди, бу ишимизга дахли бўлмаган яримкроналиқ тангалар, устрицалар ва бошқа нарсалар тўғрисига келсак, улар алаҳлаш ҳолатини бинойидай ифодалаб бердилар.

— Баски, ҳеч қандай юқумли касалингиз йўқ экан, унда нега мени ёнингизга яқин йўлатмадингиз?

— Ие, шуни ҳам тушунмадингизми, азизим Уотсон? Ахир мен сизнинг медицина бобидаги билимингизни юксак қадрлайман-ку! Ахир иссиғимни йўқлиги, томиримнинг уриши ўлаётган одамнигига ўхшамаслигини сиздек омилкор доктор сезмай қолишига қандай ишона олар

¹ Бисквит — печеньенинг бир тури.

² Кларет — мусалласининг бир тури.

әдим? Тўрт қадам нарида турганингизда сизни алдай олишим мумкин эди. Хўш, агар касал эканлигимга сизни ишонтира олмасам-чи, унда Смитни ким олиб келарди бу ерга? Йўқ, Уотсон, тегманг у қутичага. Агар унга ён томонидан қарасангиз, очганда пружинанинг ўткир уни қаеридан отилиб чиқиши мумкинлигини кўрасиз. Бу маҳлуқ — Смит билан мерос ўртасида турган баҳтиқаро Сэвеж ҳам эҳтимол, мана шу қутичага ўхшаш биронта мослама ёрдамида ўлдирилгандир. Ўзингиз яхши биласиз, мен почта орқали турли-туман хатхабарлар олиб тураман, шу боис менинг номимга келган барча посилкаларни ниҳоятда эҳтиётлик билан қўлга олишга одатланганман. Смитни у тузган ёвуз режанинг амалға ошганлигига ишонтира олсан, уёғига унинг ўз айбига иқрор бўлиши мен учун кундай равшан эди. Мен чинакам ёктеरлик маҳорати билан ўзими касал қилиб кўрсатишга муваффақ бўлдим.

Сиздан беҳад миннатдорман, Уотсон, энди, илтимос, пальтомни кийдириб юборинг. Полициядаги ишимизни тутгатганимиздан кейин, ўйлайманки, Симпсоннинг қовоқхонаси га кириб тамадди қилиб олсак ёмон бўлмасди.

МУНДАРИЖА

Маллалар уюшмаси. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	5
Боском водийсининг сири. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	32
Изқувардиң инциденти. <i>Набижон Боқиев таржимаси</i>	60
Беш дона апельсин уруғи. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	90
Лаби тириқ одам. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	110
Мовий карбункул. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	135
Чипор лента. <i>Мирзиёд Мирзоидов таржимаси</i>	153
Сарғиши башара. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	183
Месгрейвлар хонадонининг удуми. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	202
Холмснинг сўнгги иши. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	223
Бўш уй. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	244
Интернатда содир бўлган ҳодиса. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	271
Қора Питер. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	304
Олтита Наполеон. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	327
Иккинчи дод. <i>Ваҳоб Рӯзиматов таржимаси</i>	349
Асилизода бўйдоқ. <i>Набижон Боқиев таржимаси</i>	378
Қизил ҳалқа. <i>Қодир Мирмуҳаммедов таржимаси</i>	404
Шерлок Холмс ўлим тўшагида. <i>Қодир Мирмуҳаммедов таржимаси</i>	427

Для детей среднего школьного возраста

На узбекском языке

АРТУР ҚОНАН ДОИЛ

РАССКАЗЫ О ШЕРЛОК ХОЛМСЕ

Рассказы

Рассом Э. Қигад

Расмлар муҳаррири Ф. Башарова

Техник муҳаррир Е. Лукъянова

Корректор Ш. Соатова

ИБ № 0248

Босмахонага 10.03.89 берилди. Босишига 01.11.89 руҳсат этилди. 84×108 $\frac{1}{2}$ ₂
форматда, № 2 қофози. Адабий гарнитураси. Юқори босма. Шартли босма
ма л. 23,52. Шарт. кр. оттиск. 23,52. Нашр л. 24,95. Нусхада 150000. Бу-
юртма № 115. Шартнома № 01—84. Баҳоси 2 с. 50 т.

«Юлдузча» нашриёти, 700083. Тошкент, Узбекистон

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат
комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмаси-
нинг 2-босмахонасида босилди. Яшгий ўл шаҳри, 702800, Самарқанд кўчаси, 44.

Дойл, Артур Конан.

Шерлок Холмс ҳақида ҳикоялар: Үрта ёшдаги мактаб болалари учун.— Т.: Юлдузча, 1989.—448 б.

Шерлок Холмс ҳақидаги ажойиб-гаройиб ҳикоялар фавқулодда ҳодисаларга бойлиги билан каттау кичик китобхонларнинг эътиборини қозонган. Қутимаган вазиятларда ўзни йўқотмаслик, мустаҳкам ирода, ақл-заковат — бошқаларнинг мушкулини енгиллаштиришни ҳаётининг мазмунига айлантириб олган изқуварнинг таҳсинга лойиқ фазилатларидир.

Дойл, Артур Конан. Рассказы о Шерлоке Холмсе: Для детей среднего школьного возраста.

И (Ингл)